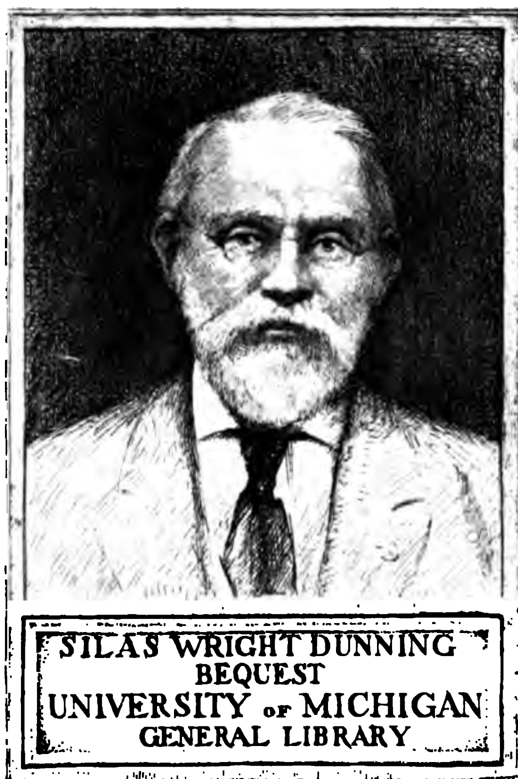

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE

SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR

KIADJA

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R. TÁRSULAT

HATODIK KÖTET

BUDAPEST

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT BETŰIVEL

1898

PÁZMÁNY PÉTER ÉS KORA.
(Lotz Károly falfestménye a M. T. Akadémia palotájában)

A Magyar Nemzet Történetéhez. *Az Athenaeum kiadása.*

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

II. MÁTYÁSTÓL

III. FERDINÁND HALÁLÁIG

IRTA

ANGYAL DÁVID

A TÁRSADALMI ÉS MŰVELTSÉGI ÁLLAPOTOKRÓL SZÓLÓ FÜGGELÉKET

IRTA Dr. DÉZSI LAJOS

BUDAPEST

KIADJA AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSULAT

1898

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

II. MÁTYÁSTÓL III. FERDINÁNDIG

IRTA

ANGYAL DÁVID

Magyar vitézek török foglyokat kisérnek.
(Rajzolta Vágó Pál.)

ELŐSZÓ

XVII. SZÁZAD első éveiben Rudolf kormányának hatalmi törekvései s a megujitott katholiczizmus téritő buzgalma éles ellentétbe jutottak a rendi szabadság és a protestáns vallás jogaival.

»Az isteni hatalom — irja Khlesl bibornok — csak egy vallást enged meg; Krisztus és Béliál közt nem lehet közösség.« Ugyancsak Khlesl fejtegette, hogy »a jogászok egyhangú véleménye szerint a fejedelem

mindenkor fel van jogositva arra, hogy elvegye alattvalóitól a megadott szabadalmakat. E tanoknak fogékony hallgatói voltak Rudolf udvarában.

A fokozódó merészséget, mely az állami s vallási központositásra való törekvésekben nyilvánult, jellemzi az 1604-iki XXII-ik törvényczikk története. Himelreich királyi titkár 1603 április havában azt irja, hogy a rendek végzésében egyes czikkeket kijavitani, vagy azokhoz valamit hozzátenni, vagy belőlük valamit elvenni szokásos volt, csak olyasmit nem szabad a végzéshez toldanunk, a miről a rendek nem határoztak. De mi történt a következő évben? Ugyanaz a Himelreich, ki 1603-ban az idézett tételt hirdette, 1604-ben már elfojtotta legutolsó alkotmányos aggodalmait és Mátyás főherczeg inditványára »gyenge tehetsége szerint« megfogalmazta a rendek végzéséből hiányzó czikket, mely azután törvénynyé lett. E csempészett törvényczikk megróvja a rendek egy részét ama szokatlan, sőt új eljárásért, hogy vallásos sérelmek emlegetésével botránykoztatva a hű rendeket, rossz példát nyujtott. A király e törvényczikkben megerősiti valamennyi elődjének a katholikus vallás fentartására vonatkozó rendelkezéseit és erős büntetésekkel fenyegeti a nyugtalankodókat az esetre, ha a jövőben hasonló panaszokkal merészelnék háborgatni a nyilvános tárgyalásokat.

A törvényczikk tartalma és törvénynyé emelésének módja mutatják, hogy az udvar s a rendek felfogásának békés egyeztetése nem volt lehetséges.

Bocskay tehát — mint maga mondja — kardot kötött fel oldalára, hogy a haza megromlott szabadságát a régi kivánatos jó állapotra hozhassa. És megkötötte a bécsi békét, mely szilárd alapja lett a rendi és vallásos szabadságnak. Az udvar kénytelen volt Bocskay szövetségesével, a törökkel is megkötni a békét a Zsitva torkolatánál. Bocskay felkelésének hatását Magyarország határán túl is érezték. A bécsi békét az örökös tartományok rendei is biztositották; e tartományok szövetkezése egymással s a magyar rendekkel nagy változásoknak tör utat. Bocskay felkelése még a német birodalmi protestansok egyesülését is sietteti.

De Rudolf nem tudott megnyugodni a dolgok ez új fordulatában. Szerette volna megakadályozni a két békének életbeléptetését. Mind a kettő sértette katholikus érzelmeit és autokrata önérzetét. Igaz, hogy nem volt ereje a küzdelem folytatására, de makacssága a zavarok állandósitásának veszélyével fenyegetett és ekkor nyilvánvalóvá lett, hogy a legfontosabb állami érdekek kivánják az uralkodásra képtelen fejedelem lemondását. A magyarországi, morvaországi és a két ausztriai főherczegség rendeinek szövetsége arra kényszeritette Rudolfot, hogy 1608 június 25-én aláirja az oklevelet, melyben Mátyás főherczeg javára lemond a nevezett tartományok és a magyar királyság fölötti uralmáról. Érdemes megjegyeznünk, hogy négy nappal ez okirat aláirása után a szövetkezett rendek a sterboholi táborban szerződést kötöttek, melyben arra kötelezik magokat, hogy inkább megtagadják a hódolatot Mátyástól, semhogy

lemondjanak az egymásnak tartozó segitségről az esetre, ha a vallásszabadság megvalósitása valami akadályba ütköznék.

Látjuk ebből, hogy a főherczeg és a szövetkezett rendek czéljai közt lényeges volt az eltérés.

De az 1608 szeptember 29-ére összehivott pozsonyi országgyűlés ez eltérés ellenére is sikerrel végezte munkáját. A koronázás előtti törvényczikkek átvették a bécsi béke intézkedéseit, többnyire oly módositásokkal, melyek a protestáns és rendi felfogás diadalát teljesebbé tették. November 16-án Mátyást királylyá választották a rendek, másnap megválasztották a nádort s 19-én megkoronázták a királyt.

Elbeszélésünk azokkal az eseményekkel kezdődik, melyek az 1608-iki koronázó országgyűlés befejezése után mentek végbe.

Török és magyar fegyverek a XVII. századból.

(Rajzolta G. Jancsó Lajos.)

ELSŐ KÖNYV

*

II. MÁTYÁS URALKODÁSA

Diszítés II. Mátyás korabeli czimerlevélről.
(Rajzolta Müchlbeck Károly.)

I. FEJEZET.

II. Mátyás. Khlesl. Illésházy nádorsága.

Nem csekély várakozások fűződtek Mátyás trónra léptéhez. Végre oly királya volt az országnak, a ki nem rejtőzött el termeiben, a ki látszólag érdeklődött alattvalói sorsa iránt. A magyarok már régebben ismerték. Látták országgyűléseiken s a hazai csatamezőkön. Még mint főherczeg, azon volt, hogy népszerűséget szerezzen magának Magyarországban. Ünnepélyes alkalmakkor nem egyszer jelent meg magyar ruhában. Egy országgyűlésen kinyilatkoztatta, hogy gyermekkorától fogva szereti a hőslelkű magyar nemzetet, a melynek kedvéért büszkén viseli nevét.[1]

Türelmetlenül várta azt a perczet, midőn dicső névrokona koronáját fejére teheti. Mert e korona birtokában ősei többi trónjához is nyitva volt előtte az út. Pedig Mátyás, ki harmadik fia volt Miksa császárnak és királynak, első ifjuságában nem igen remélte, hogy reá fognak szállani családja legfőbb méltóságai s

[1] Károlyi Árpád, Magyar Országgyűlési Emlékek. VIII. k.

már-már beérte volna a csekélyebb díszszel és jövedelemmel is. De azért ne higyjük, hogy emelkedését erélyének köszönheti. A körülmények segitették és környezetének erélye egyengette számára az útat. Jól mondja Grillparzer Rudolfja Mátyásra czélozva: »Egyikünk sem örökölte atyáink tetterejét.«

Csakhogy Mátyás jobban válogatta meg tanácsosait, mint szerencsétlen bátyja. Több érzéke volt az államférfiúi érdem s megbízhatóság ránt és hiven ragaszkodott kipróbált embereihez. Igaz, hogy e hűségben teljes önállótlanságának is nagy része volt, de alattvalói szerencséjüknek tekinthették, hogy önállósága nem párosult szeszélyességgel. Inkább névleg uralkodott. Fő tanácsadója hiában figyelmeztette arra, hogy csak erélyes

II. Mátyás király.
(Bél Mátyás Notitiájának metszete után.)

elhatározások teszik nagygyá az uralkodót, hogy foglalkoznia kellene az ügyekkel, ismernie kellene az embereket s élénk tevékenységet kell kifejtenie, mert különben nem serkentheti munkára környezetét s nem szerezhet fejedelmi tekintélyt. Mátyás megelégedett a tekintély látszatával. Nagy örömét lelte a külső fényben, mely irigyelt méltóságát megillette. Birodalma súlyos bonyodalmai nem zavarták meg nyugalmát s nem borítottak felhőt nyájas arczára. Szerette nézegetni a bátyjától gyüjtött drágaságokat. A zenét is kedvelte s talán még több öröme volt az udvari bolond tréfáiban. Pontosság és egyformaság jellemezték szokásait. Fiatalságában némi hajlamot mutatott az eretnekek tanai iránt, de midőn ötvenkét éves korában uralkodó lett, egyháza engedelmes hivének bizonyult s készséggel hallgatta meg az egyházi tanácsadók intéseit.[1]

[1] L. Ger. Soranzo jelentését Fiedlernél, Die Relationen der Botschafter Venedigs. Fontes Rerum Austr. II. XXVI. Hammer, Khlesl's des Cardinals Leben, III. 382. sz. Ritter, Matthias. (Allgemeine Deutsche Biographie. XX.)

E tanácsadók közűl Khlesl püspök volt a legbefolyásosabb. A velenczei követ szerint Lermának sem volt akkora befolyása III. Fülöpre, mint Khleslnek Mátyásra. Khlesl, ha jónak látta, megváltoztatta a titkos tanácsnak már ura aláirásával ellátott határozatait és a saját előterjesztését aláiratta . királylyal a tanácsosok hire nélkűl. A jezsuiták tanitványa volt; eleintén az egyház jogait makacsúl védte az államhatalom ellen, de midőn hatalomra jutott, az állami érdeket meg akarta óvni a nemzetközi katholiczizmus törekvéseivel szemben. Politikája nem tetszett a pártoknak. A protestánsok gyűlölték benne vallásuk veszedelmes ellenségét, a katholikusok pedig vallási hévből vagy hatalmi érdekeik szempontjából nem helyeselték azt, hogy ura hatalmának szilárditása kedvéért a protestánsokra is támaszkodott. Nehéz volt félre nem érteni szövevényes, legtöbbször inkább furfangos, mint okos politikáját. »Supra ingenium Germanorum,« mondja róla a pápai nuntius.

Khlesl bibornok.

(A Theatrum Europaeum metszete után.)

A bécsi pék fia nagy javadalmú egyházi méltóságokat szerzett, majd mindenható miniszterré s bibornokká lett. Büszke volt hatalmára, nem értett ahhoz, hogy alázattal kibékitse ellenfeleit. Mátyásnak is sok kemény igazságot mondott, a király nem az udvar sima emberét szerette benne, hanem a leleményes és fáradhatatlan tanácsost, a kinek vezetése alatt biztosságban érezte magát. És Khlesl nem fizetett hálátlansággal e bizalomért. Mátyással együtt emelkedett, Mátyás szerencséjéhez volt kötve az ő szerencséje is. Magyarország nem csekély szerepet játszott Khlesl politikai terveiben. Eléggé érezte, hogy a császári hatalom ellenfelei folytonos bátoritást és erőt meritenek a magyarországi zavarokból. De hogy jól választotta-e

az eszközöket a magyarországi zavarok elnyomására, arról még szólnunk kell.[1]

Khlesl nem intézkedhetett oly korlátlanúl a magyar dolgokban, a mint szerette volna. Mert most negyvenhat évi időköz után újra nádora volt az országnak. Illésházy István már befejezte élete legnagyobb munkáját, midőn a nemzet bizalma a nádori méltóságra emelte. Már sokat dolgozott, küzdött és tapasztalt, midőn hatvanhét éves korában az a súlyos feladat várt reá, hogy az 1608-iki törvényeknek érvényt szerezve, önállóvá tegye a közigazgatást s egyszersmind új erőre segitse a kimerült országot. E munkában biztos talajon akart állani, azért rajta volt, hogy megszilárditsa Mátyás trónját, melyet belső zavarok, a külső ellenség s a megsértett prágai udvar cselszövényei ostromoltak.

Illésházy e törekvését osztrák történetirók úgy magyarázzák, hogy Mátyás a nádori méltóság odaigérésével, nagy összeg pénz és birtokok ajándékozásával kötelezte le magának a gazdagodni vágyó főurat.[2] Kétségtelen, hogy Illésházy felhasználta a jó alkalmat vagyona gyarapitására, mint mások is, és talán több sikerrel, mint mások, de Mátyás trónjának szilárditása oly világos s az országra nézve oly hasznosnak bizonyult alapgondolata volt politikájának, hogy ehhez képest személyes érdekeinek szempontja ugyancsak eltörpül az utókor előtt.

Kortársaival azonban meggyűlt a baja nagy jövedelmei miatt. Forgách érsek még a bibornokok collegiuma előtt is panaszt emelt azért, hogy a kormány az érsekséget illető szentgyörgyi és bazini tizedeket bérbe adta Illésházynak, még mikor az esztergomi érseki szék nem volt betöltve és Mátyás király nem akarta a nádort kárpótolni más jövedelmekkel.[3]

Sok más panasza is volt az érseknek Illésházy ellen. Rendkivül haragudott, midőn a nádor az 1608-iki országgyűlés végén Lippay János személynököt a szélütötte Istvánffy Miklóshoz küldötte, ki ekkor tanúk előtt dadogva vallotta, hogy az Illésházy ellen hozott itéletet birói pecsétje alatt az ország világos törvényei s szokásai ellen volt kénytelen kiadni. Forgách azt hitte, hogy a nagy történetiró nem tett volna ily vallomást, ha szel-

[1] Hammer már idézett munkája még mindig a főforrás Khlesl életére nézve. Kerschbaumer könyve: Cardinal Khlesl (Wien 1865.) használható, de nem oly gazdag levéltári anyagban, mint Hammeré. V. ö. még Soranzo id. jelentését, Ranke kitünő jellemrajzát: Zur deutschen Geschichte vom Religions-Frieden. (Sämmtliche Werke, VII. 217.) s Ritter életrajzát. (Allgemeine Deutsche Biographie, XVI. 167.)

[2] L. Hammer, Khlesls Leben, II. 129. s Gindely, Rudolf II. I. 269, továbbá Chlumeckyt s Hubert műveit; Horváth Mihálynál (V. 66.) szintén nagyon ki van emelve a Hammertől felfedezett kétszázezer forintnyi ajándék. V. ö. még Szalay László, Magyarország tört., IV. 501.

[3] Paria Litterarum ad Sacrum Collegium Illmi ac Revmi Dni, Contarini május 2-iki római dispaccioja mellett, a M. Tud. Akad. Tört. Bizottságának gyűjteményében és Forgách levele a bécsi kamarához a M. Nemz. Múzeum levéltárában, Fol. Lat. 145.

mert elszakadna, hanem enged s lassacskán rántja ki.«[1] Később még gyakorlottabb volt az okos halász teendőiben.

Diplomatiai munkásságának nyomaival még találkozni fogunk, itt csak arról a tevékenységről akarunk megemlékezni, melyet az ausztriai vallásszabadságnak nagy jelentőségű ügyében fejtett ki.

Már emlitettük azt a szerződést, melyet a magyar, az ausztriai s a morva rendek 1608 június 29-én irtak alá a sterboholi táborban. Rövid volt a szerződés, de nagy dolgokról intézkedett s úgy látszott, hogy hatásosan. A három ország rendei kötelezték magukat, hogy el nem hagyják egymást a vallásszabadság ügyében s a mig a szövetkező országok valamelyikében a lelkiismeret szabadsága fenyegetve van, addig egyikük sem hódol meg az új fejedelemnek. A szerződő felek bizonyára komoly elszánással kötötték meg a szövetséget, de midőn az annyira féltett jogok biztositására került a sor, kiki sietett magán segiteni s arra vigyázott, hogy a szomszédbeli tűznek oltása minél kevesebb áldozatába kerüljön.

Először is a morvák hódoltak meg Mátyásnak. Itt Zierotin Károly volt a rendek vezetője, a bölcs és mérsékelt szellemű főúr, ki hazája s a szövetséges országok érdekében is mindenekelőtt az új uralkodó hatalmát kivánta megalapitani. Tudta, hogy a vallásszabadság dolgában valamit engednie kell, mert különben az oly nagy bajjal kivivott új állapotokat komoly zavarok fenyegetnék. Beérte azzal, hogy kivivhatta a nemesek és alattvalóik vallásszabadságát és megnyugodott abban, hogy Mátyás a királyi városokban nem engedte meg a protestáns istentiszteletet. De annál messzebb ment a rendi szabadságok biztositásában. Jól látta, hogy itt kevesebb ellenállásra számithat. Az 1608. évi augusztus utolsó napjaiban tartott brünni országgyűlés egész terjedelmükben felújitotta a régi rendi szabadságokat; még a fegyveres ellenállás régi joga is felelevenült. Jól mondja egy morva történetiró, hogy a velenczei aristocratia is szivesen elfogadta volna az 1608-iki morva alkotmányt.[2]

De Alsó- és Felső-Ausztriában súlyos bonyodalmak akasztották meg az új kormány első lépéseit. Itt nem Zierotin volt a rendek vezére, hanem Tsernembl Erasmus, az alkuvást nem ismerő kálvinista, ki elméleti meggyőződései s heves természete miatt veszedelmes ellenzéki vezér volt. A népfelség tanához ragaszkodott, szerinte a nép választja fejedelmét s igy joga van őt megfosztani méltóságától. Csakhogy ő a nép alatt a nemességet értette. De annyiban democraticusabb volt Zierotinnél, hogy a protestáns városok ügyét nem akarta feladni.[3]

A vezetése alatt álló felső-ausztriai rendek kijelentették, hogy addig nem hódolnak Mátyásnak, mig meg nem adja a teljes vallásszabadságot.

[1] Károlyi Árpád, id. m. 152.

[2] Chlumecky, Carl von Zierotin, (Brünn, 1862.) 516. 519. 520.

[3] L. róla Jodok Stülz értekezését, Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, IX. 159.

Sőt tovább mentek, elfoglalták Linzet s mint souverain urak igazgatták az országot.

Az alsó-ausztriaiak eleintén nem voltak ily merészek. Hanem a midőn Geyer lovag kinyittatta a protestánsok számára a még Rudolf rendeletére bezárt inzersdorfi templomot és Mátyás kormánya újra bezáratta azt, sőt a lovagot éjnek idején ágyából a börtönbe hurczoltatta, az alsó-ausztriaiak is követelőbben léptek fel. Kijelentették, hogy meg nem hódolnak, mig Mátyás irásban nem biztositja őket, hogy sérelmeiket orvosolja és szabadságaikat tiszteletben tartja. Majd Bécsből Hornba vonultak, szövetkeztek a felső-ausztriaiakkal s velük együtt fegyveres ellenállásra készültek. De jól tudták az elégületlen rendek, hogy magukra hagyatva nem sokra mennének. Külföldi segitségre gondoltak s egyebek közt a sterboholi szövetségesekre számitottak. Fontos volt reájuk nézve a magyarok magatartása.

Követeik arra kérték a magyar rendeket, hogy adjanak fegyveres segitséget, támogassák kivánságaikat Mátyás előtt s ha kell, még a koronázást is halasszák el. Nagyon rosszúl esett a horni elégületleneknek az a hir, az 1608-iki országgyűlés Mátyást mégis királylyá koronázta. Úgy hitték, hogy ennek nem lett volna szabad megtörténnie az ő sérelmeik kedvező elintézése előtt. De azért tovább is sürgették a magyarok közvetitését, melynek már volt is némi eredménye, midőn Thurzó 1608 november 29-én tudósitotta az osztrákokat, hogy Illésházy nádorrá lett s hozzá kell ezentúl fordulniok.[1]

Az ügy, melynek vezetését Thurzó ekkor Illésházyra hagyta, nem csupán Magyarországot s Mátyás uralma alatt egyesűlt szövetségeseit érdekelte, hanem európai jelentőségű volt.

A Habsburg ház ellenségei élénk figyelemmel kisérték az ausztriai zavarokat. Tsernembl összeköttetésben állott a német birodalmi protestans rendek uniójával. Az unió központja volt mindazon európai törekvéseknek, melyek az ausztriai ház gyengitésére irányultak. Igaz, hogy a Franczíaországgal, Velenczével és a nem-német protestans hatalmakkal való szövetség még nem volt megállapitva, hanem mégis tervbe volt véve. És voltak, kik a haragvó Rudolf bosszúvágyát is fel akarták használni Mátyás gyengitésére, hogy újra feléledjen a testvérek viszálya a spanyol és katholikus érdekek nem csekély ártalmára.

Illésházy a spanyol és katholikus hatalmi törekvéseket szivéből gyűlölte ugyan, de mindamellett az ausztriai zavarok csillapodását óhajtotta, nehogy e szikrán oly tűz lobbanjon fel, mely Mátyás hatalmát elhamvaszsza. Nem játszott vezérszerepet a közvetités munkájában, egyrészt nagy elfoglaltsága s beteges állapota miatt. De másrészt megnyugodott Zierotin tevékenységében, nem mintha függött volna a morva rendek vezetőjétől,

[1] L. Katona, Historia Critica Hung. XXIX. 107. 157. s Hevenessy kéziratait, XLIX. 381.

mint Tsernembl kedvetlenűl megjegyzé,[1] hanem mivel nagyra becsülte Zierotint és tudta, hogy e kérdésben · a morva és magyar érdekek azonosak.

De azért ő sem maradt egészen tétlenül. Mindenekelőtt békére intette az elégületleneket, úgy hogy ezek közűl némelyek már hitszegéssel is vádolták.[2] A sterboholi szerződésnek azt az értelmezését, hogy a magyarok kötelesek volnának az osztrákokat országos határozatokkal vagy épen fegyverrel segiteni, nem fogadta el, mivel a szerződés általánosságban volt tartva s különös sérelmekről nem emlékezett meg. Mindamellett segiteni akart a szövetségeseknek. Midőn 1609 első napjaiban bizonyos magyar dolgokban Bécsben járt, latba vetette tekintélyét az ausztriai vallásszabadság érdekében. Nagyon erélyesen nyilatkozott Mátyás előtt. Tanácsolta neki, hogy kerülje a vérontást, mert ha még sokáig halasztaná a rendek kivánságainak megadását s csatára kerülne a dolog, vajjon mit nyerne vele? Ha Mátyás lenne a győztes, saját országát tenné tönkre s kiirtaná azt a nemességet, mely a király őseiért mindenkor vérét ontotta. Ez esetben a papság maradna meg, melylyel ugyancsak kevés csatát vivhatna ő felsége.

Khlesl bibornok aláírása.

Ha pedig a király vesztene, a szerencsétlenség így sem volna kisebb. A magyarokra ne számitson a király, mert azok egyik félnek sem segitenek s ha már az országba jönnek, inkább a rendekhez csatlakoznának. Hallotta ugyan Illésházy Khleslnek azt a tanácsát, hogy a felség inkább egy fehér pálczával vándoroljon ki országából, semhogy megadja az osztrákoknak a vallásszabadságot. De a nádor ily tanácsot nem adna, mert az országok kapnak urat és királyt, de a király országot nem fog kapni. Gondolja meg a felség, hogy az ausztriai főherczegségről van szó, a melyből származik s a melynek nevét viseli. Különben is jobb, ha nem háborgatja a hitet; senki sem száll a szomszédja helyett a menybe vagy a pokolba.

Illésházy érvei hatottak Mátyásra. Úgy látszott, hogy már oly engedményekre hajlandó, melyek nem állanak távol a horni elégületlenek kéréseitől. Csakhogy a katholikus tanácsosok ugyancsak lerontották Illésházy beszédének hatását. Ezekkel is értekezett a nádor bécsi tartózkodása alatt.

[1] M. Ritter, Die Union und Heinrich IV. (Briefe und Acten zur Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 187.)

[2] Tsernembl levelét: »Der Illésházy ist nit so schuldig, wie mein Herr Vetter maint.« lásd Hevenessynél, XLIX. 352.

Illésházy István szobra.
(A bazini templom sekrestyéjében levő siremlékén.)

Kérte őket, hogy ne izgassanak s legyen gondjuk arra, hogy a mit a király megerősit, azt meg is tartsa mindenki. Egy fiatalabb s előkelő tanácsos erre azt felelte, hogy a horniak kérését csak vérrel lehet megerősiteni. »Fiam uram — válaszolá a nádor — a te véred nagyon kevés arra, hogy mindezt megerősitse.«[1]

Illésházy távozása után még két hónapig alkudoztak a rendek Mátyással, mig ez végre, különösen Rudolf udvarának cselszövényeitől tartva, megnyugodott a márczius 19-iki resolutioban, melyet Tsernembl is elfogadott. E resolutio épen csak a városok vallásszabadságáról nem nyilatkozott határozottan, pedig nagyrészt e pont körül forgott a hosszú vita. Mátyás e tekintetben csak a morva követség előtt tett szóbeli nyilatkozatára hivatkozott, melyet Tsernembl a maga felfogása szerint jóra magyarázhatott.

Illésházy nem sokáig örülhetett a béke helyreálltának. Gyomorbaja miatt Bécsbe vitette magát, az ottani orvosoktól remélve segitséget, de midőn oda ért, igen rosszúl érezte magát. A királyhoz izent, engedelmet kérve arra, hogy evangelikus pap jöhessen hozzá, mert papjai közül egyet sem hozott magával — fösvénységből, mint némelyek mondák. Az izenetet késón adták át s midőn a pap megérkezett, a nádor már haldokolt. Május 5-én halt meg, hatvannyolczadik évében s augusztus 5-ikén temették el Bazinban.[2]

II. FEJEZET.

Az 1609-iki országgyűlés.

Az 1608-iki koronázás előtti harmadik törvényczikk szerint a király a nádor halála után egy év leforgása alatt nádorválasztó országgyűlést tartozik összehivni. A törvényczikk e rendelkezést még nyomatékosabbá teszi azzal a hozzátétellel, hogy ha a király elmulasztaná az országgyűlés összehivását, az országbiró vagy a tárnokmester hivataluk és becsületük elvesztésének terhe alatt köteleztetnek a nádorválasztó országgyűlés egybehivására.

S mégis, midőn Mátyás kormánya 1609 november elsejére Pozsonyba hivta az országgyűlést, az volt a szándéka, hogy ha csak lehetséges, meghiusitja a nádor választását. 1608-ban nem igen lehetett a rendek

[1] L. Eyzing Erasmus jelentését Hevenessynél, id. h. 425. V. ö. Gindely, Rudolf II. I. 286. Gindely a jelentést a müncheni levéltárban látta.

[2] Katona, id. m. XXIX. 225. 228. Pompejus de Paar levele Thurzóhoz, Pozsony, 1609, május 22. az orsz. ltárban, (Act. Thurz. Fasc. 48. No 7.) Illésházy sirkövének feliratát közli Concilia Emil, Történelmi Tár, 1884. 579.

ellen valamit próbálni, de most már a központositó irány valamivel nagyobb merészségre tett szert. Az udvar nyügnek érezte a nádori hivatalt. Midőn Illésházyt nádorrá választották, Rudolf császár környezete kárörömmel emlegette, hogy minő csorbát szenvedett ez által a királyi méltóság.[1]

Az öreg nádor halála nem nagy szomorúsággal töltötte el Mátyás udvarát. Úgy gondolták, hogy nélküle is rendén van minden; a kamarák intézkednek a pénzügyekről, a hadi tanács pedig a katonai dolgokról. És a nádori fizetés megtakaritása javára válnék a kimerült kincstárnak. De mivé lenne a magyar önállóság? Ezt nem akarták feltünően sérteni, hanem kikérték bizonyos esetekben a magyar tanács véleményét is. Hiszen az 1608-iki törvények helyreállitották a magyar kanczellária és a magyar tanács hatáskörét s méltóságát.

Hanem e tanács Illésházy halála után néhány hónappal már panaszkodott, hogy a törvényen sérelem esett s hogy a felek ügyei a magyar hatóságok mellőzésével hol a hadi tanácshoz, hol pedig az udvari kamarához utasittatnak. A hadi tanács erre nem maradt adós a felelettel. Kifejtette, hogy a magyar tanácsosoknak untig elég befolyása van a végvárak ügyeire. Ebből elég nagy rendetlenség származik. De lehetetlen, hogy a hadi tanács a maga részéről ne avatkozzék a magyar hadi ügyekbe, hiszen a végvárak költségeihez ő felsége egyéb tartományai is járulnak. Különben a hadi tanács csak I. Ferdinándtól kapott utasitása szerint jár el és a magyar királyságnak javát óhajtja. Legjobb volna, ha a felség magyar hadi tanácsosokat is nevezne ki, a mi eloszlatná a magyar rendek gyanakodását.[2]

Tehát mintegy közös hadügyi főhatóságot óhajtott a tanács az önálló magyar hadi igazgatás helyett. Senki sem tagadhatta, hogy a viszonyok bonyodalmassága a legjobb akarat mellett is lehetetlenné tette az állami igazgatás önállóságának oly fokú megvalósitását, a minő a legújabb törvények alapján követelhető volt. De ép a nádor volt arra hivatva, hogy érvényt szerezzen a törvényeknek a királyi tekintély s a szövetséges országok jogos érdekeinek lehető kimélésével.

A magyar tanács érezte ezt s midőn az országgyűlés elé terjesztendő királyi propositiok iránt véleményét kérték, első pontnak a nádori szék betöltéséről való tanácskozást ajánlotta. Ez az ajánlat azonban óvatos körülirással volt fogalmazva, mert a tanács bizonyos előzékenységet akart mutatni az udvari hangulat irányában, noha nem mondott le az alkotmányos követelés lényegéről. Lehet, hogy e fogalmazás ellentétes vélemények egyezményét fejezi ki. De az udvari kamara s a hadi tanács is véleményt

[1] L. A velenczei követ 1608. deczember 8-iki dispaccioját a M. Tud. Akad. Tört. Bizottságának gyüjteményében.

[2] A magyar tanács felterjesztése, 1609 szept. 7. Jászay, Országgy. irományok, a Magyar Nemz. Múzeum kézirattárában., (Quart. Lat. IV. 260,) s a hadi tanács szeptember 25-iki válasza az orsz. ltárban. (Acta Diaetalia.)

adtak az országgyűlési propositiokról. Ezekben a körökben aligha volt véleménykülönbség a nádori hivatalra nézve. És valóban a királyi előadások első pontja elismeri ugyan e méltóság nagy fontosságát, de hivat-

Forgách Ferencz bibornok.
(Rugendas Jeremias Gottlob rézmetszete után.)

kozik arra, hogy a király elődjei alatt is a nádorok mellőzésével királyi helytartókkal elégedtek meg a rendek s mivel a közjövedelmekből ki nem telik a nádor fizetése, gondolják meg a rendek, hogy nem volna-e jobb most is a régi példát követni? És e kérdés rossz benyomásának enyhitése

végett hozzáteszi a királyi propositio, hogy nem egyházi férfiút óhajt helytartónak.[1]

November 17-én délután 2 órakor érkezett a király Pozsonyba. Forgách bibornok a rendek élén a kikötőnél szónoklattal fogadta. 19-én a királyi várban átadattak a propositiok a király egy rövid latin beszéde kiséretében. November 20-án a rendek már gyűlést tartottak s ebben a királyi javaslatok magyar forditását is meghallgatták. A másnap tartott gyűlésen megindult a vita a nádor választása kérdésében. A rendek utasitásuk szerint az 1608-iki törvényhez ragaszkodtak. Nem járultak a főrendek izenetéhez, mely a választás elhalasztását ajánlotta és a királyi előadásoknak is a papokon kivül nagyon kevés pártolója akadt a rendek közt.

Hanem a főrendek most újabb akadályt vetettek a rendek szándéka elé. Nevükben Telegdi püspök, Török István és Czobor Mihály azt kérdezték a rendektől, hogy ha már meg kell választani a nádort, honnan telik majd a fizetése? Ő felsége meg nem adhatja s a főrendek nem tűrik, hogy e végből az ő jószágaikra adót vessenek.

A rendeket ez izenet meg nem rémitette. November 23-iki gyűlésökben kijelentették, hogy előbb a nádort meg kell választani, a fizetésre nézve majd megalkuszik ő felsége a választottal. Régen is ez volt a szokás s a néhai nádor fizetését is igy határozta meg ő felsége.[2]

A rendek itt Mátyásnak január 29-iki rendeletére is czéloztak, melyben Illésházynak négyezer forint évi fizetést utalványozott néhány harminczad jövedelméből.[3]

Ez összeg ma legalább is 28,000 forintnak felel meg,[4] pedig a király bizonyára még másféle jövedelmekkel is szaporitotta Illésházy fizetését.

És ha meggondoljuk, hogy a legszükségesebb kiadásokra sem volt pénze az országnak, el kell ismernünk, hogy az udvar s a főrendek ellenvetésének volt némi súlya. De a rendek előtt az alkotmányos szempont volt a döntő. A főrendek ellenkezése sem tartott sokáig. Megizenték a rendeknek, hogy határozott javaslatokkal kellene előállani a nádori fizetés fedezetére nézve s akkor remélhető, hogy az udvar engedni fog. Tudták már ekkor, hogy az udvar engedni készül, csakhogy valami új módot keres az alkotmányos jognak csorbitására. Már izenetet is váltott a két ház a fizetés fedezetének módjáról, midőn november 29-én felolvastak a rendek előtt egy leiratot, melyben a király kijelenti, hogy nem ellenzi ugyan

[1] L. az erre vonatkozó iratokat Jászay kéziratai s az Acta Diaetalia közt.

[2] Memoriall undt Verlauff des ungerischen Landtags in Pressburg cz. kézirat Selmeczbánya város levéltárában.

[3] A pozsonyi kamarához intézett rendeletet l. az orsz. levéltárban, Benignae Resolutiones. 1609.

[4] Acsády Ignácz, Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. (Budapest, 1889. 42.

a nádor választását, hanem azt kivánja, hogy a rendek ajánljanak jelölteket s a királyé legyen a kinevezés joga.

Ezt az ajánlatot az udvari tanács beható tárgyalásai előzték meg. Forgách érsek s néhány magyar tanácsos is helybenhagyták a választásnak a leiratban ajánlott módját. Istvánffy is megbizást kapott, hogy hiteles jelentésben irja le, mi módon töltötték be hajdan a nádori méltóságot. Pedig itt fölösleges volt a történetiró kutatása. Az 1608. évi koronázás előtti III. törvényczikk világosan kimondotta, hogy a király ajánljon két protestans s két katholikus jelöltet s ezek közül válaszszanak a rendek. E törvénytől a rendek nem akartak elállani s különben is tudták, hogy az udvar a protestáns nádor választását szeretné kikerülni.

Végre azonban belátták a király bizalmas tanácsadói, hogy Thurzó nádorságát nem lehet megakadályozni. Legalább ártalmatlanná akarták tenni a kényelmetlen nádorjelöltet. Deczember elsején este 5 és 6 óra közt meg kellett jelennie a király előtt s itt Krenberg udvari kanczellár egy iratot olvasott fel előtte, mely a titkos tanács határozata értelmében volt fogalmazva. Ez irat emlékeztette Thurzót arra, hogy ő is hozzájárult az udvarnak a nádorválasztás kérdésében tett ajánlataihoz. Ő felségének — igy folytatta Krenberg — jogában van bárkit kinevezni, de bizik Thurzó kipróbált hűségében s neki akarja juttatni a nádori méltóságot. Hanem elvárja Thurzó ügyességétől, hogy a rendeket reá fogja birni a jelöltek megnevezésére. Egyelőre kivánja tőle a király, hogy irjon alá bizonyos föltételeket. E föltételek közt szó volt arról, hogy Thurzó nem fog olyasmit tenni, a mi a királyi méltóságot sértené; hogy az egyházi rendet s a világi katholikusok jogait tiszteletben tartja s hogy helyreállitja a nádorválasztás régi módját, ha netalán a rendek most nem akarnának jelölteket ajánlani. Úgy hisszük, hogy Thurzó aláirta a feltételeket.

Az utolsó feltételből világosan látszik, hogy a titkos tanács deczember elsején már nem remélte, hogy a rendek el fognak állani a választásnak a mult országgyűlésen megállapitott módjától. Úgy látszik, hogy már deczember 2-án olvasták fel a rendek előtt azt a királyi határozatot, melyben a katholikusok részéről Erdődy Tamás és Forgách Zsigmond, a protestánsok részéről pedig Thurzó György és Széchy Tamás neveztetnek meg jelöltekűl, de azzal a föltétellel, hogy a nádorválasztás módjának megváltoztatásáról tanácskoznia kell a rendeknek, ha lehet, még ez országgyűlés alatt. A főrendek elfogadták a föltételt s nevökben Thurzó szólitotta fel a rendeket, hogy nyugodjanak meg a főrendi határozatban. Ebből heves vita keletkezett, a papság nagy lármával követelte a királyi jognak tiszteletben tartását, de a felsőmagyarországiak ellenzékét nem birta megtörni. Az országgyűlés most már harmadik feliratát küldötte a királyhoz s ezt deczember 4-én tárgyalta a titkos tanács. Másnap leérkezett a királyi válasz, mely mindenekelőtt csodálatát fejezi ki a rendek makacssága miatt. Pedig a király annyira engedékeny

mindenben. Most sem akarja visszavonni a jelöltek megnevezését, hanem mégis kivánja az eljárás megváltoztatását a jövőre nézve. A rendek erre oly választ küldöttek, melynek jogi érvelését bajos lett volna megczáfolni. Kifejtették, hogy törvénytelen s szükségtelen volna a kivánt változtatás. Szükségtelen, mivel a jelöltek megnevezése s a választottnak királyi megerősitése elegendő biztositékai az uralkodói tekintély megóvásának. Kérik azért ő felségét, hogy álljon el feltételétől, mert idejük és pénzük kevés arra, hogy a további halasztás esetén együtt maradhassanak.

A rendek akarata győzött. Deczember 7-én a két ház együttes ülésén megtörtént a választás. Előbb Erdődy Tamás, azután Thurzó és Széchy mentegetőztek, hogy gyengéknek érzik magukat a nádori hivatalra. Forgách Zsigmond nem volt jelen. Széchy Thurzóra, Thurzó Széchyre, Erdődy pedig Forgáchra szavazott. Forgách bibornok beszédet mondott. Kijelentette, hogy személyes tekintet nélkül, egészen pártatlanul szavaz s lelkiismeretének szavát követve, Erdődyt választja, a kit istenfélő és tapasztalt embernek ismer. A papság követte a bibornok példáját. De Erdődy csak ötven szavazatot kapott, Thurzónak százötven szavazatával szemben. Most a bibornok szerencsét kivánt a választottnak s részrehajlatlanságra intette. Ezután nagy vivátkiáltás közben felemelték Thurzót, ki a nagy meghatottságtól egy ideig néma volt. S midőn szólni kezdett, könnyek akasztották meg beszédét. Majd legyőzve érzékenységét, köszönő beszédében szomorú képet rajzolt az ország állapotáról. Másnap reggeli 6 órakor hálaadó istentisztelet volt az evangelikus templomban, majd 9 és 10 óra közt az új nádor a várban a király előtt az egész országgyűlés jelenlétében letette az esküt. Midőn a nádor a várba ment s onnan visszajött, a rendek elkisérték, hanem a főpapság s a katholikus urak nem csatlakoztak a kisérethez.[1]

Az ország kormányát újra kipróbált kéz vezette. Thurzó negyvenkét évet töltött be, midőn Illésházy utódjának választották. A szigetvári hős unokáját már származása s nevelése is előkészitették a közélet vezérszerepeire. Tizenhét éves korában Erneszt főherczeg udvarába jutott. Résztvett a tizenötéves háborúban s nem egy csatamezőn nézett szembe a halállal. 1597-ben Velenczében is megfordult, két év mulva főpohárnokká, majd dunáninneni kapitánynyá lett. Oly jó szolgálatokat tett s oly ügyesen forgolódott az udvarnál, hogy 1607-ben grófi rangot kapott s felvehette czímerébe a kétfejű sast. Nem csatlakozott Bocskay felkeléséhez, hajlékony s óvatos ember volt. Láttuk, hogy az 1609-iki országgyűlésen is, midőn a rendek állhatatosan küzdöttek az 1608-iki törvények fentartásáért, Thurzó

[1] A fentebbiekre l. az idézett selmeczi Memorialt, továbbá az orsz. ltárban őrzött Acta Diaetalia csomót s a már idézett Jászay-féle okiratgyüjteményt. V. ö. Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, II. 8—21. Zsilinszky az Acta Diaetalián s a Jászay gyüjteményén kivül a lőcsei követek jelentését is használta.

kisérletet tett az udvar felfogásának érvényesitésére. De úgy látszik abban a tudatban, hogy a rendek győzelme úgy is bizonyos. Senki sem kételkedhetett alkotmányos érzelmeiben, hanem mégis inkább szerette a békés

IS AMPLISSIMVS QVI SVA VIRTVTE.IN ALTIOREM LOCVM PERVENIT NON QVI ASCENDIT PER ALTERIVS INCOMMODVM ET CALAMITATEM

S. Caes. M.tis sculptor Egidius Sadeler ad uiuum delineauit et D.D. Pragae M.DC.VII

Thurzó György.
(Sadeler Egyed rézmetszete után.)

megalkuvást, semmint a heves küzdelmet. Nagy munkásságot fejtett ki a bécsi béke után következő években. A szabályos viszonyok helyreállitását s az ország lecsillapitását »jó és szent dolognak tartotta.«

Az 1608-iki országgyűlésen ő volt az egyik protestáns nádorjelölt s bár ekkor versenytársára esett a választás, a roppant vagyonú főúrnak, Árvamegye örökös főispánjának, a magyar tanács tagjának, a főpohárnoknak s az ország kincstartójának tekintélye és befolyása vetekedett a nádoréval. Illésházy halála után pedig a király ismételten megbizta, hogy Forgách Zsigmonddal egyetértve vezesse az ország ügyeit. Az udvar ekkor még valamennyire bizott hűségében, a mennyire protestáns magyar főúr hűségében bizni tudott. De érezte Mátyás környezete is, hogy Thurzó hajlékonyságára csak bizonyos határokig számithat. Méltóságára rendkivül féltékeny főúr volt. A reá ruházott méltóság hatáskörének megsértését mintegy személyes sérelemnek vette s úgy is védekezett ellene. Sokat fáradozott családja fényének emelésén. Mint szerető férj s gondos apa párját ritkitotta. Második nejéhez, Czobor Erzsébethez irt levelei, szeretetreméltó emlékei boldog családi életének.[1] Felekezetéről is annyi szeretettel gondoskodott, mint családjáról. Felfogása szerint hivatala világi fejévé tette egyházának, melynek szabadságát s dogmáit nagy szenvedélylyel védelmezte. A vallási kérdés volt a kor küzdelmeinek éltető eleme. Alig volt vitás ügy, melynek valami köze ne lett volna a katholiczizmus és protestantizmus ellentétéhez. Ez ellentét uralkodott mindenen, súlyosbitotta a politikai bonyodalmakat s élesitette a személyes összeütközéseket.

A bécsi béke után a protestantizmus biztositani kivánta vivmányait, a katholiczizmus pedig vissza akarta hóditani elvesztett hatalmát.

Nehéz volt küzdelme, elszánt s erős vezetőkre volt szüksége. Ily vezető volt Forgách Ferencz, az esztergomi érsek. Protestánsnak született, mint az ellenreformáczió sok más hőse; anyai részről Pemflinger Márknak, a nagyszebeni királybirónak, Luther buzgó hivének volt unokája. Atyja a hős Forgách Simon volt, ki számos sebet kapott s osztott a csatatereken. Fiában is katonavér volt. Csakhogy fia nem a csaták babéraira vágyott. A katholiczizmus iskoláiban s fővárosában az ellenreformáczió eszméinek hatása alatt nevelkedett s e nagy mozgalom bajnokává lett. Gyorsan emelkedett a hierarchia lépcsőin. Mint veszprémi püspök, gyakran meglátogatta a gráczi jezsuitákat s mondják, hogy ott a szerzetnek tagja kivánt lenni. De a hagyomány szerint a jezsuiták lebeszélték szándékáról, mivel azt tartották, hogy az előkelő származású ifjú mint püspök nagyobb szolgálatokat tehet a katholikus ügynek. Ebben nem csalódtak. Érczfalként állott ellen az eretnekségek széthintőinek, mint Erythraeus irja róla. Heves véralkatú, büszke főúr volt. Nem tűrte az ellenmondást, kiméletlenül áttört minden akadályon. Nem igen volt türelme a diplomatia szövevényes útjain járni. Gyakori mondása volt, hogy inkább veszszen el minden, vagy hogy

[1] Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez. (Budapest 1876.) I. és II. k., ifj. Kubinyi Miklós történeti bevezetésével. V. ö. Act. Thurz. Fasc. 26. No 2. Fasc. 24. No 15. és Fasc. 18. No 5.

inkább haljon meg, semhogy engedjen valamit. A Mátyás és Rudolf között dúló viszályban Rudolfhoz szegődött. Jól tudta, hogy a trónváltozás kárára lesz vallásának. Csak az utolsó perczben hajolt meg Mátyás előtt. A protestánsok szenvedélyesen gyűlölték nagy ellenségüket. Körülbelül mindent

Forgách bibornok mellszobra.
(A nagyszombati templomban levő siremlékén.)

neki tulajdonitottak, a mi e korban vallásuk ártalmára történt. Forgáchot tartották az 1604-iki XXII. törvényczikk szerzőjének. Ma tudjuk, hogy nem ő irta a czikket, de mivel bizonyos, hogy annak keletkezése s tartalma ellen Forgáchnak nem volt kifogása, nem mondhatjuk, hogy ellenfelei hamis nyomon jártak. A protestánsok egy hatalmas pártja formális

vádiratot szerkesztett ellene. Az 1608. év elején tartott országgyűlésen törvény elé akarta idézni s meg akarta fosztani érseki méltóságától.[1]

De Forgáchot ez ellenkezés vissza nem rettenté. Szembeszállott hatalmas ellenfeleivel s folytatta munkáját. Mátyás koronázása után a főpapság élén a pozsonyi káptalan előtt tiltakozott az 1608-iki vallási törvények ellen. Midőn nyomtatásban is megjelentek, a Rómába küldött példány kiséretében levelet irt a bibornokok collegiumához, melyben fejtegette, hogy minő csorbákat ütöttek az egyház jogain s érdekein. S bár az ő neve s a főpapoké a törvények alá vannak jegyezve, nekik nincs semmi részük az istentelen vallási czikkekben, melyek az ő tiltakozásuk mellőzésével határoztattak el. Forgách még a maga sérelmeit is elpanaszolja. A kormány s egyesek jogtalan eljárása miatt neki évenkint több mint tizenháromezer forint kára van. Kéri tehát a bibornok az egyházi rend nevében a collegiumot, hogy a pápánál támogassa a magyar egyház ügyét és hogy az apostoli szentszék tekintélyének erejével intse meg a királyt, hogy Szent-István méltó utódjának mutassa magát. Igaz, hogy Forgách közvetlenül a pápához is fordult, de V. Pál rossz néven vette a bibornokokhoz irt levelet, mondván, hogy a hol a pápa lakik, ott nem kell máshoz fordulni. Neheztelését éreztette is az esztergomi érsekkel, a ki viszont a curiát vádolta közömbössége miatt a vallás dolgaiban. A heves főpapot kissé igazságtalanná tette buzgalma, V. Pál komolyan vette a Magyarországból érkezett panaszokat, rosszalta, hogy a bécsi nunczius ily kevés sikert ért el s egy brévéjében kinyilatkoztatta, hogy a főpapság nem köteles elismerni az 1608-iki törvényeket.[2]

V. Pál pápa érme.

De a pápa egyszersmind tekintetbe vette Mátyás nehéz helyzetét. S valóban nem is a király vallási buzgalmán mult, hogy a főpapok kivánságai nem teljesedtek. Nagyon is gyönge volt arra, hogy kihivja protestáns alattvalóinak haragját, de azért tőle telhetően támogatta a katholikus rendek törekvéseit a pozsonyi országgyűlésen. Arra nem vállalkozhatott, hogy érvényt szerezzen Forgách bibornok felfogásának. Midőn a propositiok előkészitéséről volt szó, a magyar tanácsnak az egyházi rendhez

[1] A fentiekre nézve l. Ipolyi, Veresmarti Mihály élete és munkái. (Budapest, 1875.) 39. s következő lapjait. A Forgách ellen intézett »Bizonyos okok« szerkesztése idejét Ipolyi 1609-re teszi; lehetséges, hogy a vádirat reánk maradt formájának egy része 1609-ben kelt, de az bizonyos, hogy Forgáchot az 1608-iki első országgyűlésen akarták vád alá helyezni. Kitünik ez Pázmány s Forgách leveleiből, melyeket Ipolyi idéz munkája 61. s 62. lapjain.

[2] Római dispacciok, 1609 május 2— június 6. (a M. Tud. Akadémia Tört. Bizottsága gyüjt.) és Zsilinszky, id. h. 2.

tartozó tagjai abból a felfogásból indultak ki, hogy az 1608-iki törvények a katholikus egyházi és világi rendek tiltakozása miatt érvénytelenek. A vallás szabadsága volt szerintük a legnagyobb baj. De ha már nem lehet segiteni minden bajon, legalább az egyház néhány vérző sebét kellene behegeszteni. A propositiok egy pontjának tiltakoznia kellene a superintendensekről szóló törvény oly módu kiterjesztése ellen, hogy a katholikus jövedelmeket a protestánsok egyházi czéljaikra forditsák s igy tovább. De a magyar tanács többsége nem fogadta el ez inditványokat, mert e pontok felvétele a propositiokba nyilt harczot jelentett volna az 1608-iki törvények, vagyis a diadalmas protestantizmus erős várai ellen. Pedig e harczra a kormánynak nem volt kedve és ereje.

Azért a királyi előadásokba a főpapoknak csak oly kivánságai vétettek föl, melyeket a magyar tanács is jóváhagyott s melyeknek napirendre tűzése nem ellenkezett az emlitett törvényekkel. Ilyen volt első sorban a Bocskay-féle adományok és beirások kérdése. Igaz, hogy e dolog nemcsak az egyházat érdekelte, mert világi birtokok is kerültek idegen kézbe a zavarok alatt, de mégis inkább az egyházi rend kedvéért volt e kérdés az előadásokba fölvéve második pont gyanánt. A főrendek az országgyűlés kezdetén mindenekelőtt a birtokrendezés tárgyalását sürgették s ezzel akarták a nádorválasztást elodázni. Hanem a rendek meghiusitották e szándékot. Különben a dolog lényegére nézve nem ellenkeztek a kormány akaratával. Deczember 11-ikén hosszas tanácskozás folyt a birtokok visszaadásáról. Kiváló volt a nem rég kinevezett causarum director, Kithonich János beszéde. A határozatokkal a kormány meg volt elégedve. Bocskay adományai semmisekké lettek. Az elzálogositott jószágokra nézve oly intézkedések történtek, hogy azok is minél rövidebb idő alatt felszabaduljanak. E törvényes határozatok nem terjedtek ki a bécsi békekötés alapján Bocskay kezén maradt területre. Az ottani adományok érvényben maradtak, ha a béke után keltek s a mennyiben a fiscus vagy az egyház jogait nem sértették. Ily módon helyreállt a királyi jogok érvénye s az egyházi rend is elégtételt kapott — a törvényczikkekben.

A királyi propositiok még másnemű elégtételt is ajánlottak. A magyar tanács s a főpapok egyező véleménye alapján felszólitotta a király a rendeket, hogy gondoskodjanak a megkárositott káptalanokról és konventekről s különösen az egri káptalanról. E káptalannak, mivel a török elől menekülni volt kénytelen, az 1597-iki országgyűlés Kassát jelölte ki székhelyül. 1603-ban kelt Rudolf királynak az a parancsa, melynek alapján Belgiojoso az egri káptalan számára foglalta el a kassai templomot, a mi nem igen emelte a káptalan népszerűségét a protestánsok előtt. A bécsi béke száműzte a káptalant Kassáról s új székhelyéről most az országgyűlésnek kellett gondoskodnia. A rendek többsége, különösen a felsőmagyarországi vármegyék protestáns követeinek sürgetésére, nem akarta elismerni az egri káptalan szavazati jogát, mivel ez idő szerint nincs székhelye s nincsenek

birtokai. De a főrendek ellenezték e határozatot s különösen Forgách bibornok tiltakozott ellene. Igen sok magánérdek s némileg országos érdekek is szóltak az ellen, hogy a káptalan visszanyerje birtokait. Végre a X. törvényczikk Nagy-Szombatot jelölte ki ideiglenes székhelyűl s ugyane czikkben arra kéri az országgyűlés a királyt, hogy egyelőre gondoskodjék a káptalan ellátásáról. A törvényczikk ez ideiglenes intézkedés szükségét úgy magyarázza, hogy a káptalan tizedjövedelméből egy idő óta a végvárak költségeit fedezik s országos csapás volna, ha tovább is nem abból fedezhetnék. Volt ebben valami igazság, csakhogy nem ez volt az egész igazság. A káptalan javait részben Bocskay osztogatta szét egyeseknek s másrészt a nádor is jónak látta egyelőre fentartani e javakat állami czélokra s különböző szolgálatok jutalmazására. Azért kellett a káptalannak egyelőre Nagy-Szombatba költöznie, rendes jövedelmei nélkül. Ez eset is mutatja, hogy az eladományozott javak helyreállitásáról szóló törvényczikkek végrehajtása minő akadályokba ütközött.[1] S mivel a királyi előadások az eloszlott konventekről is megemlékeztek, az országgyűlés kérte a királyt a jászai és túróczi konventek helyreállitására s a mig ez meg nem történik, intézkedik arról, hogy világi levélkutatók végezzék el a teendőket e hiteles helyeken ép úgy, mint a leleszi konventnél.[2]

De mindezek a határozatok messze elmaradtak a katholikus főpapok kivánságai mögött. Az ő legnagyobb sérelmeik fel se voltak emlitve a királyi előadásokban.

Ilyen volt például a tizedek ügye. Az 1608-iki országgyűlés a koronázás utáni V. törvényczikkben kimondotta, hogy a tizedek ügyéről nem az egyházi biróság dönt, hanem a világi hatóság.

A főpapság e czikk megsemmisitését kérte, mert mióta — úgymond — keresztény az ország, azóta a tizedekről az egyházi biróság itélt. Itélhet is bátran, mert a pap nem saját ügyében itél, hanem más egyházi férfiú dolgában. Különben a tized nem világi dolog, hanem isteni rendeleten alapúló egyházi intézmény, azért nem szólhatnak hozzá a világiak. A tizednek e természetét az ország alkotmánya is elismeri. Különben a visszaélésekben több része van a világiaknak, mint a papságnak. A protestánsok még ezt a jövedelmet is lelkészeiknek törekednek juttatni.

Igazán törekedtek már a XVI. században is s különösen Bocskay ideje óta ott, a hol tehették. Tulajdonkép ők is elismerték, hogy a tized az egyháziak ellátására van rendelve, hanem szerintük lelkészeik is egyházi férfiak voltak és pedig az 1608-iki törvény alapján teljesen egyenlő jogúak a katholikusokkal. Az országgyűlés mellőzte a főpapság sérelmeit s nem változtatta meg a tizedről szóló 1608-iki törvényt.[3]

[1] L. a selmeczi Memorialt. V. ö. Szederkényi, Heves vármegye története, III/IV.

[2] XLIX. és L. t.-cz.

[3] Zsilinszky, id. m. II. 40. V. ö. Pokoly József, A magyar protestans egyházak vagyonjogi viszonyai az 1790—91. XXVI. törvényczikkig. (Protestáns Szemle, 1895. 116.)

A főpapság még a túróczi prépostságnak a jezsuita-rend számára való visszaszerzését is kivánta. Rudolf adományozta a jezsuitáknak a prépostságot, melyet Bocskay fölkelése idején elvesztettek.

Az 1608-iki koronázás előtti VIII. törvényczikk megfosztotta a jezsuitákat a birtoklás jogától Magyarországban. A főpapság nem merte kérni e czikk eltörlését. Oly jól ismerte a protestánsok nagy gyülöletét a katholiczizmus e harczias szerzete ellen, hogy a prépostságnak egyszerű visszaadását nem is ajánlotta, hanem csak arra kérte a királyt, hogy a maga nevében szerezze meg azt s azután majd alkalmas módon visszaadhatja a jezsuita társaságnak. E prépostsághoz tartozott azelőtt a sellyei rendház, melyet szerettek volna helyre állitani a főpapok, mert a jezsuita collegium nélkül

A jezsuiták vágsellyei collegiuma.
(Rajzolta Dörre Tivadar)

— igy szóltak — az ifjuság nem nevelhető a katholikus hitben és a papokban is megfogyatkozunk majd, pedig most is hihetetlenül csekély a papok száma. V. Pál is kérte a királyt, hogy állitsa helyre a collegiumot és szerezze vissza javait. A jezsuita atyák is folyamodtak a királyhoz azon a napon, midőn az érdekelt felek az országgyűlésen bemutatták az elvett javakról szóló okiratokat, hogy patronusi jogával szerezze vissza birtokukat s parancsolja meg a nádornak a túróczi prépostság inscriptiojának megvizsgálását.

Azonban az 1609-iki országgyűlés talán még sulyosbitani kivánta a jezsuitákról hozott 1608-iki törvényt, de semmi esetre sem akarta enyhiteni.[1]

[1] Orsz. ltár, Acta Diaetalia. Jászay irományai, id. h. Katona, id. m. XXIX. 279.

Igy intézte el az országgyűlés a katholikusok kivánságait. A törvényhozás termében a protestánsok győztek, de az ellenfél még sem volt teljesen legyőzve s egyes jelek arra mutattak, hogy az 1608-iki törvények ellen felveszi a harczot a törvényhozás termén kivül.

1609 elején úgy látszott, hogy a protestáns vallásszabadság nemcsak a törvényekben van biztositva a legteljesebb mértékben. Asztalos András irja ekkor Nagy-Szombatból, hogy »immár Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házoknál sem volt szabad olvasni az szent irást, most nyilván nagy biztossággal hirdettetik az evangelium Pozsonban, Szombatban, Komáromban, Győrött, Samariában, Séllién; az jezsuitákat be sem bocsátják az országba. Sok helyeken, hol az háború előtt be sem mert menni az evangelicus prédicator, most immár az pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban, Ujvárban, Samarjában, Sélyére, mely ugyan az jezsuitáké vala, és több falukban is.« Oly teljes volt e szabadság, hogy Asztalos tanusága szerint »szegény Hollósi Márton Nagy Szombatban bizonyára nagy bátran és nyilván prédikál az Antichristus ecclesiája ellen és pápának minden cardináli, érseki, pispeki és káptalanja ellen, minden félelem nélkül, noha az érsek, ki cardinalis, úgymint Forgách Ferencz, legtöbbet itt lakik ez mi városunkban.«

Hanem nem sokára protestáns levélirónk szavaival élve ép Nagy-Szombatban »háborut kellett szenvednie az Krisztus ecclesiájának.«[1] A város katholikus tanácsa rossz szemmel nézte a protestantismus szabad mozgását s terjedésének útját akarta állani. Azzal fenyegette a kálvinistákat, hogy mint idegeneket ki fogja őket üzni a szabad királyi város területéről. Illésházy nádor 1609 márczius 24-éről kelt parancsában szigoruan meghagyta a tanácsnak, hogy ne merje háborgatni a kálvinistákat, mert az országgyűlésen hozott törvény ellenében a városi szabadalom érvénytelen.[2] De a nádor halála után a tanács, igen valószinüen a bibornok ösztönzésére, támadásra határozta el magát. Még az országgyűlés kezdete előtt felszólitotta Asztalos Andrást, a jómódú polgárt, ki mint Szenczi Molnár Albert pártfogója, tisztelt nevet szerzett magának irodalmunk történetében, hogy a házánál tartott iskolát zárja be s az idegen új tanitót bocsássa el. Asztalos nem engedelmeskedett, pénzbirságra itélték, de nem fizetett. A város most törvényszéke elé idézte a prédikátort s az iskolamestert. Rátkay prédikátor bátran védelmezte magát, de a katholikus többség kimondotta az itéletet, hogy az iskolamesterrel együtt három nap alatt hagyja el a várost.

Az elitéltek nem akartak távozni, a tanács most Asztalos házára tört s a pénzbirság fejében »250 frt érő marhánál« többet vettek el tőle. mint a károsult irja. A kálvinisták az udvarhoz folyamodtak, nem ered-

[1] Asztalos e levele ki van adva a pozsonyi ágost. hitv. ev. főiskola 1861—1862-iki értesitőjében, 8. s 9.

[2] Ipolyi, Veresmarti Mihály élete és munkái. 269.

ménytelenül, mert az október 12-én kelt királyi rendelet arra inti a nagyszombati tanácsot, hogy a protestánsokkal ne czivakodjék, s ha bárminő ügye-baja van velük, akár a vallás dolgában, akár más tekintetben, tegye függővé az ügyet a király határozatától. E rendeletre a nagyszombatiak különös feleletet adtak.

Megesküdtek, hogy addig nem esznek, nem isznak, mig a prédikátort és iskolamestert ki nem üzik. »Hatalmasul reá kültek prédikátorunk házára — irja Asztalos — 4 tanácsbeli ember és fertálmesterek és drabantok jelen lévén szekerekre portékáját felrakván feleségestül gyermekestül kikülték az város határából azonképen az iskolamesterünket is.« [1]

A nagyszombati protestánsok most az országgyűléstől vártak segitséget. Követeik előadták az ügyet az uraknak s a megyei követeknek s ezek meg is igérték, hogy a vallásszabadságból semmit sem engednek. A nádorválasztás után rögtön elővették a rendek a nagyszombati sérelmet. A deczember 9-iki ülésen Tarnóczy Miklós, a nagyszombati protestánsok ügyvéde, azt kivánta, hogy a város hivja vissza a református lelkészt s tanitót és rendeljen nekik fizetést a városi jövedelemből. Asztalos károsításáról is megemlékezett.

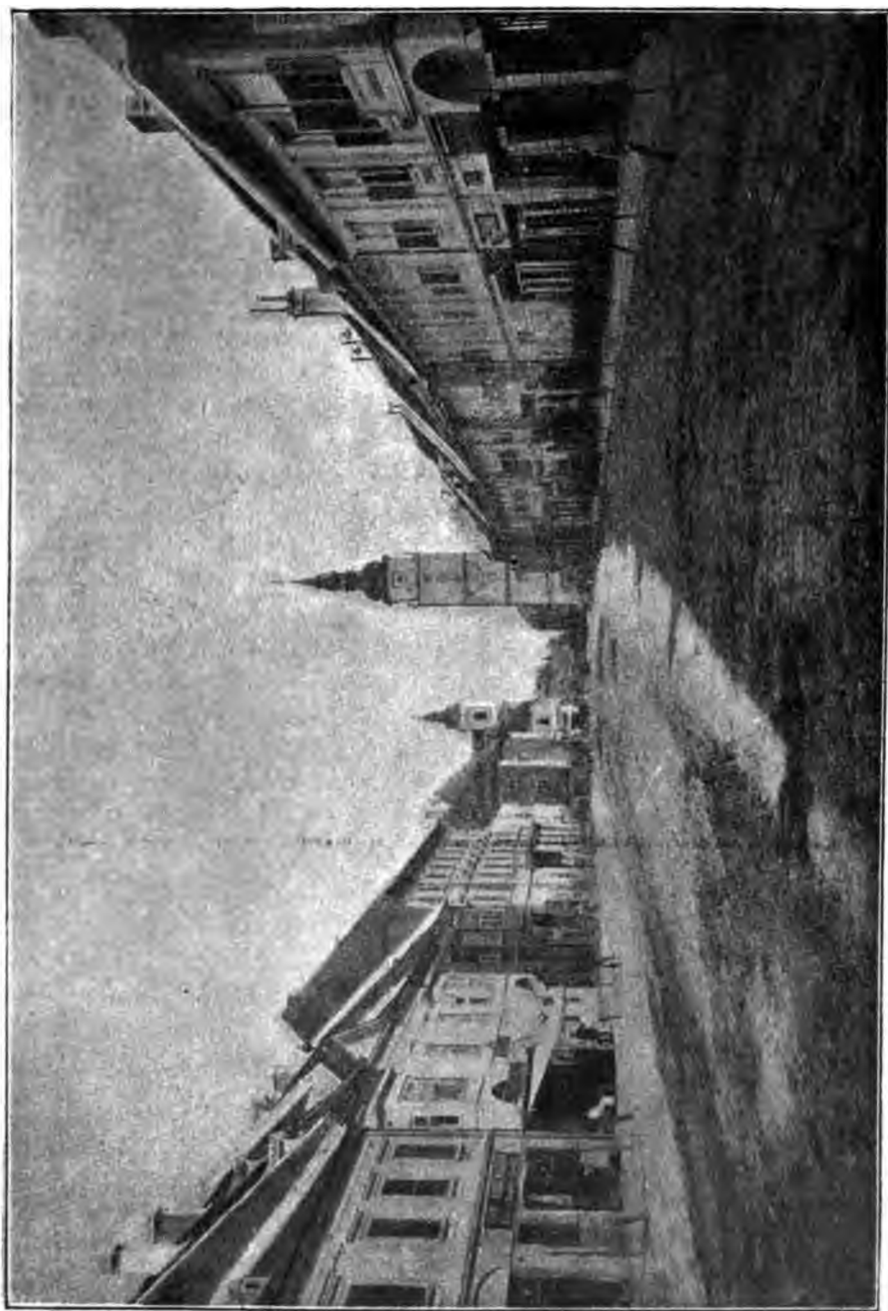
»Nem igaz!« kiáltá a vádirat olvasása közben Lipcsey András, a nagyszombati katholikusok képviselője. Erre Szegedi, a közbekiáltónak protestáns földije, elégtételt kért a salvus conductus megsértése miatt. Meg is kapta, de az izgatottság ezzel nem szünt meg, sőt kevésbe mult, hogy a papokat ki nem dobták a teremből. A nádor azzal az igérettel csillapitotta le a kedélyeket, hogy néhány nap mulva itéletet fog hozni a vitás ügyben.

A nagyszombati katholikusok képviselőit Forgách bibornok bátoritotta. Midőn deczember 8-án elmondották neki, hogy a napokban egy protestáns lelkész be akart lopózni Nagy-Szombatba, a bibornok azt felelte, hogy legyenek résen a városiak, s ha mégis beférkeznék az a lelkész, ne úgy utasitsák ki, mint Rátkait, hanem dobják át a város falán. »Inkább haljak meg« — igy végzé az ingerült főpap — »semhogy megint prédikátort vigyenek Nagy-Szombatba.«

De a viszonyok erősebbek voltak Forgách akaratánál. A deczember 16-iki gyűlésen ujra Nagy-Szombat volt a napirenden. A hangulat oly kedvezőtlen volt a katholikus felfogásra nézve, hogy Forgách a főpapokkal együtt elhagyta a termet. A rendek kimondották, hogy a város hivja vissza az elüzötteket s azon kivül birságot fizessen.

Thurzó mérsékelte ez itéletet. 19-én kelt parancsában elrendelte az Asztalostól elvett áruk visszatéritését s meghagyta a városnak, hogy a nádori követek jelenlétében fogadják be az elüzötteket s jelöljenek ki

[1] Ipolyi, id. h. 271—273. Asztalos és Makai leveleit l. a pozsonyi értesitőben, 14. s 17. V. ö. Stelczer, Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinde in Tirnau. (Pest, 1870.) 122.

A nagyszombati hosszú-utcza a városi toronynyal.

(Fénykép után.)

számukra tisztességes helyet vallásuk szabad gyakorlata végett. A város büntetését mellőzte. Deczember 28-án Herman és Baitsy nádori biztosok bevezették az elűzötteket, de nagyon kevés ideig maradtak ott, a papot előbbi hajlékába helyezték vissza, a tanitónak pedig nem szereztek iskolahelyiséget. Ugy látszik, hogy a biztosok azért siettek el a városból, mert a nádor parancsa szerint nem akarták a dolgot a végletekig vinni. Thurzó sejthette, hogy Forgách mindezt nem fogja tétlenül nézni. A bibornok valóban azzal vádolta a nádort a király előtt, hogy jogtalanúl itélte el a nagyszombati elöljáróságot. Midőn Thurzó e vádról értesült, nem birta fékezni haragját. Deczember utolsó napján beszédet tartott az országgyűlésen, leirta Forgách eljárását a nagyszombati ügyben, majd az országgyűlésre hivatkozott, hogy itélje meg az ő ellene emelt vádak igazságosságát. »A ki igy vádaskodott« — kiáltott fel a nádor — »akár főpap, püspök, bibornok vagy nemes volt, hazudott mint egy gaz áruló.« A rendek zajos helyesléssel fogadták e beszédet. Dobjuk ki az ablakon, kövezzük agyon a bibornokot — igy kiáltoztak sokan. Elég ebből ennyi — jegyzé meg erre a nádor — az országgyűlés úgy is már vége felé jár.

Thurzó különben tovább is ép oly erélyesen, mint mérsékelten intézkedett a nagyszombati ügyben. A reformátusok azt kivánták, hogy a tanács községük papjának és tanitójának a város jövedelméből rendeljen fizetést. A nádor e kivánságot nem hagyta jóvá; fizessék őket a hivek — igy intézkedett a király határozatára hivatkozva, — de a tanács ne háborgassa a vallásszabadságot s adjon helyiségeket a papnak s tanitónak.[1]

A nagyszombati viszályon kivül a győri katonák panasza is helyet foglalt a rendek sérelmei közt. Még Illésházy nádor életében zavarta a győri kapitány katonáinak vallásszabadságát. Illésházy ekkor segitséget igért s vigasztalta a panaszkodókat, hogy az ördög mindig ellensége volt az evangeliumnak s ellensége is lesz a világ végéig, hanem nem fog ártani Krisztusnak. De ez az elmélkedés nem riasztotta el a főkapitányt s a papságot a további támadásoktól, a győri protestáns katonák tehát oltalmat kértek az 1609-iki országgyüléstől s a rendek e sérelmet is nyomatékosan ajánlották a király figyelmébe. A király azt felelte, hogy

[1] L. ezekre nézve Zsilinszky id. m. 21 s k. ll., Stelczer id. h., a pozsonyi értesitő id. évf. és Ipolyi id. m. Ipolyi Thurzó eljárását ez ügyben nem tartja őszintének, tisztának és egyenesnek. (277.) Thurzó csak nem akarta nagyon sérteni az udvar s a katholikusok érzékenységét, de a protestánsok jogait is következetesen védelmezte. Némileg közvetitett a szélsőségek közt, de nem járt görbe uton. Ipolyi szerint Thurzó előbb arra hivatkozott, hogy a rendeket az ő közbenjárása csillapitotta le, pedig Forgách közbenjárásának volt köszönhető a királyi rendelet, mely a város javára módositotta a rendek határozatát. Ipolyi szerint Thurzó e rendeletet is tágan értelmezte. Pedig nem tagadhatjuk, hogy Thurzó valóban mérsékelte a rendek határozatát. S decz. 19-iki és 26 iki rendeleteiben nem hivatkozva a királyi határozatra, ép úgy megemliti a protestánsoknak járó helyiségeket, mint január 6-iki rendeletében, midőn a királyra hivatkozik. Különben a rendelet ezt a részét a tanács nem sietett végrehajtani.

nem avatkozhatik ugyan a győri püspök hatáskörébe, de a panaszkodókat meg fogja hallgatni.[1] Nagyobb zajt csapott Pázmány Péternek »Az Nagy Calvinus Jánosnak hiszek egy Istene« czimű könyve, mely 1609-ben jelent meg Nagyszombatban.[2] A szerző neve, az a körülmény, hogy a jezsuita rendhez tartozott, s a könyv tartalma egyenlő erővel szították a protestáns rendek haragját. Pázmány azt bizonyitotta e könyvben, hogy Kálvin tanitása ellenkezik az apostoli hitvallás ágazatjaival. S miután végig járt a hitvallás tizenkét ágazatján, összefoglalva okoskodása eredményét, XII pontban előadja, hogy »az Calvinus magyarázatja szerint mint kelljen mondani az Credót.« Kálvin e megmagyarázott Credóiának első pontja igy hangzanék: »Hiszek az pokolbeli ördögben, minden ocsmány vétkeknek alkotójában, kegyetlen mostoha Atyában, erőtlen, nem Istenben.« Tehát Kálvin Istene az ördög s a második ágazat szerint Krisztus nem az Isten fia s nem urunk.

Büntessük meg az »istentelen jezsuitát« istenkáromló könyvéért, mondották a rendek. A papokat, kik Pázmány védelmére keltek, ki akarták dobni a teremből. Tömeges küldöttség vonult a nádor elé, felszólitván őt, hogy büntesse meg Pázmányt. »Majd az országgyűlés szine elé idézem« — válaszolta Thurzó — »s ha vétkesnek bizonyul, megkapja büntetését, de kihallgatás nélkül a tetten ért gonoszokat sem itéljük el.« Thurzó szeretett volna szabadulni az egész dologtól. Tudta, hogy az udvar nem venné jó néven Pázmány zaklatását. Hanem engedett a protestánsok újabb sürgetésének s az ország szine elé idézte Pázmányt. Pázmány erre azt felelte, hogy a hit kérdéséről szóló viták az egyházi törvényszék elé tartoznak, s ha kell, igazolni fogja eljárását főpásztora vagy az apostoli nuntius előtt.

Némelyek szerint attól lehetett tartani, hogy Pázmányt megkövezik, ha megjelen az országgyülés előtt. Thurzó mégis lecsillapitotta a rendek ingerültségét. A pápai nuntius szerint azt mondotta a nádor a rendeknek, hogy rosszul fognak járni, mert a páter Kálvin irataiból vett idézetekkel fogja állitásait bebizonyitani. Nem is valószinűtlen, hogy más érvekkel együtt ezt is felhozta Thurzó, mert hiszen akkor nem csupán a katholikus polemikusok, hanem lutheránus theologusok is, mint például Nicolai 1597-ben, azt mondották a kálvinistákról, hogy az igaz Isten helyett az ördögöt tisztelik. Sőt Luthernek ily értelmű nyilatkozatát Pázmány magyar forditásban közölte könyvének első lapján.[3]

Ezek voltak a protestáns rendek főbb vallásos sérelmei. De voltak

[1] Illésházy levele, 1608 decz. 17. Hevenessy-féle gyüjtemény, XLIX. 417., a selmeczi Memorial és Jászay irományai, IV.

[2] Egyetlen példánya a mármarosszigeti lyceum könyvtárában.

[3] Fraknói, Pázmány Péter, 50., Pázmány Péter levelezése (Mon. Hung. Hist. I. XIX.) 15. Nicolai nyilatkozatát l. K. Hasenál· Kirchengeschichte, III/I. (Lipcse, 1891.) 243.

még más panaszaik is; a hangulat mindig izgatott volt, ha a vallásszabadság ügyére került a sor. Látszott, hogy a lecsendesült küzdelem szenvedélyei még erősek s könnyen fellobbanthatók. A rendek azt mondották, hogy a bécsi béke meg van sértve, különösen a nagyszombati és győri esetek által. Deczember 24-én ismételten felterjesztvén sérelmeik jegyzékét, kijelentették, hogy minden eddigi határozatuk semmissé lesz, ha ő felsége meg nem erősiti a vallásszabadságról szóló czikkelyt. Krenberg már előbb tudtul adta a rendeknek, hogy a király tiszteletben kivánja tartani a bécsi békét s az 1608-iki törvényt. A rendek végre megnyugodtak az igéretben s nem intézkedtek törvényczikkben a vallásszabadságról.[1]

Annál több czikkben intézkedtek a had- és pénzügyről. Midőn az országgyűlés megejtette a nádorválasztást, az új nádor köszönő beszédében e szavakkal rajzolta a közállapotokat: »Az ország puszta, a nemesség és a nem nemes lakosság elszegényedett, a jövedelmek nagyon megfogyatkoztak, a végvárak romladoznak, a katonák ruhátlanok és fizetetlenek.«[2]

Hiteles adatok bizonyitják, hogy e szavak nem voltak a szónoki hatás kedvéért kitalálva, mintegy ellentétül a nádori feladat bonyodalmasságának élénkebb kiemelésére. Az országgyűlés meg volt győződve a mondottak igazságáról, úgy is foglalkoznia kellett ez állapotokkal már összeülésének első napjaiban. Ekkor ugyanis a végbeli katonák küldöttsége jelent meg Pozsonyban.

E katonák már hónapok óta nyugtalankodtak. 1609 február végén az összes bányavidéki végvárak kapitányai, lovas és gyalog hadnagyai »és közönségesen kicsinytől fogva nagyig az egész végbeli lovon és gyalog szolgáló vitézlő rendek« gyülést tartottak Gyarmaton s panaszaik előadására küldöttséget inditottak a királyhoz.

»Soha szolgáló embernek nem volt rosszabb dolga, mint most, nagy fizetetlenül, éhen és mezitlenül hagynak bennünket koldulásra jutnunk és senkinek sincs gondja a dülő félben levő várak és palánkok épitésére,« — igy panaszkodtak. És a panaszok mellett a fenyegetések sem hiányoztak.

Növelték még e zavart Forgách érsek intézkedései. Az érseknek kellett fizetnie az érsekujvári katonákat s ezért rendelkezni is akart velük. Állitólag azt mondotta volna, hogy Érsekujvár az övé s nem ő felségéé, a mire Illésházy igen határozottan kinyilatkoztatta, hogy Ujvár az országé s ő felségéé.

Hanem Forgách nem engedett. 1609 nyarán a katonák szavai szerint »Cardinál urunk bejövén jesuitákkal sok papjaival, hitünkben háborgat bennünket, szent egyházunkat erővel hatalommal, sok fenyegetésekkel el

[1] Selmeczi Memorial és Jászay irományai, id. h.
[2] Selmeczi Memorial.

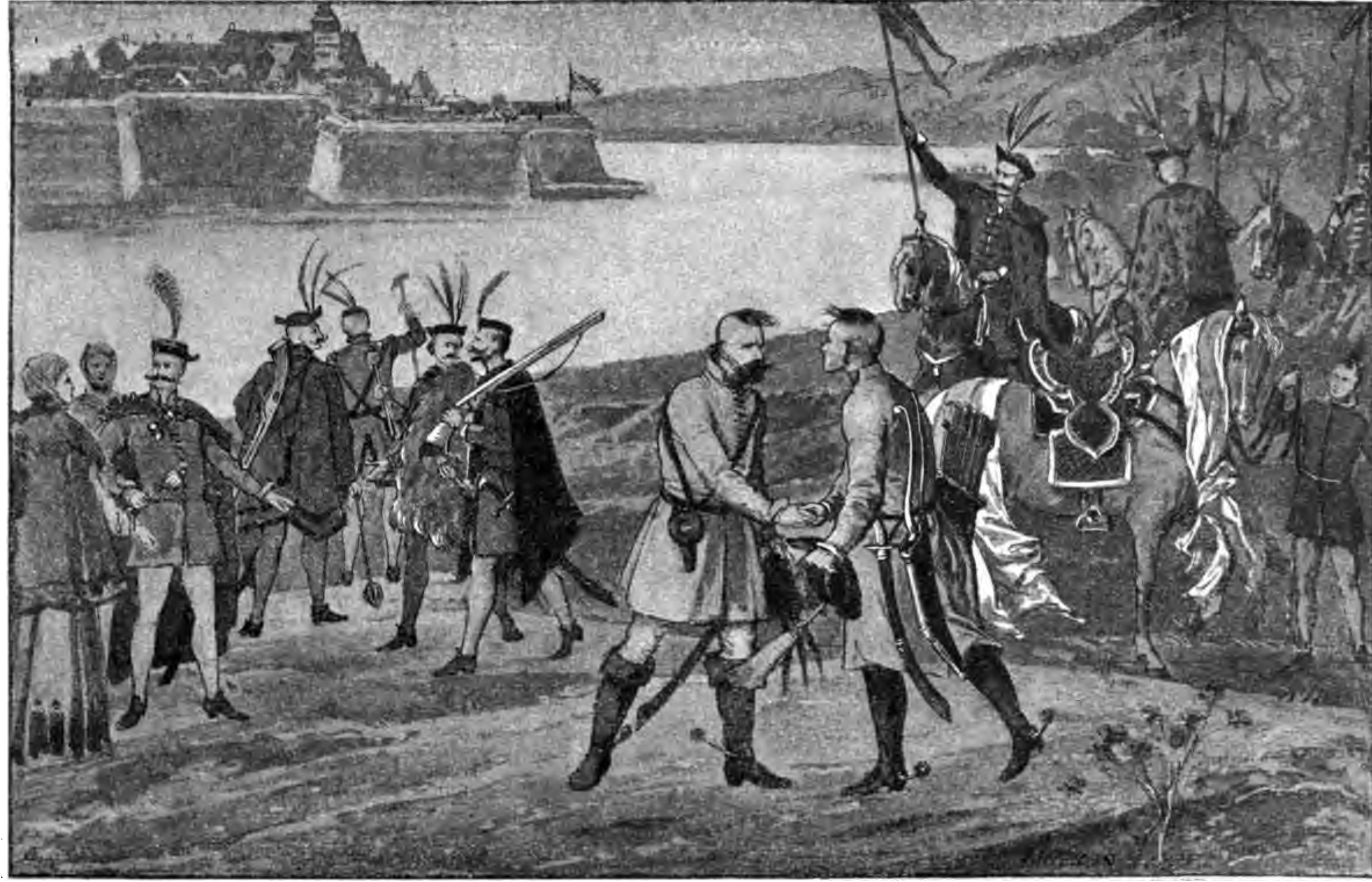
akarja tőlünk venni.« Könyörögtek a katonák a bibornoknak, hogy ne vegye el tőlük a szentegyházat, ne hozzon közikbe papot, jezsuitát; ők ki nem adhatják az egyházat, melyet Homonnay adott nekik s melynek birtokában a szegény Illésházy levele megerősitette őket. A bibornok erre fizetésük elvesztésével fenyegeté a kérelmezőket, de ezek »az ország hire nélkül« ki nem akarták adni a templomot. »Ha már fizetésünk ennyire elmult« — igy könyörögtek a kamarának — »kérjük az egy Istenért Nagyságtokat, hogy ne hagyjon bennünket háborgatni az mi hitünkben, ne fojtsanak meg, az igaz keresztyénségnek ne legyünk mi átkában, az mit vérünk hullásával egyszer kerestünk, és helyére hoztunk, ne engedje Nagyságtok tőlünk ilyen hatalmasul elvenni.« A bányavidéki főkapitánynak Kolonics Sigfriednek is voltak surlódásai az érsekkel. A viszály elintézésére biztosok küldettek Érsekujvárra a királynak szeptember végén kelt resolutiójával. Ez a resolutio főbb pontjában a bibornok diadalát jelentette. Kolonics meg volt alázva, az őrség pedig lázongott, midőn a biztosok elhagyták a várost. A lázongók agyonütöttek egy lovas kapitányt s egy érseki gazdatisztet sulyosan megsebesitettek. Senki sem tudhatta, hogy min végződik a forrongás. Október végén Thurzó György a király megbizásából Érsekujvárra indult, hogy rendet csináljon. Ide gyültek már ekkor a kerület végvárainak küldöttei. A nádor végig hallgatta sérelmeiket. Főbaj volt a fizetés elmaradása. Azután felemlitették a nagyszombati esetet, melyből magukra nézve rosszat jósoltak. Hiszen a nem rég náluk levő biztosok a király nevében az érsekujvári templom átadását követelték s csak azt engedték meg, hogy az ottani várban épithessenek a katonák templomot. E biztosok azt is követelték, hogy még azok is fizessenek az érseknek tizedet, a kik nem az érsektől kapnak zsoldot. Általában szokatlan tizedeket követeltek. A legelőtől el vannak tiltva a katonák marhái, a mi azelőtt nem volt szokás. Az érseki fizetésnek nagy részét rossz borban s használhatatlan gabonában kapják; készpénzt alig látnak.

Thurzó kénytelen volt megigérni a lázadók büntetteinek megbocsátását. Azután biztositotta őket, hogy rövid idő mulva megkapják a fizetést. Az elkeseredett katonák a főkapitányt is őrizet alá akarták helyezni, mivel annyiszor igérte nekik a zsoldot. Erről a szándékról Thurzó lebeszélte őket, hanem Kolonics kénytelen volt irásbeli biztositékot adni arról, hogy személyével és pénzével felel a katonáknak adott igéret beváltásáért.

Thurzó ezután az országgyűlésre utazott. Hanem a végbeliek küldöttei is megjelentek Pozsonyban, hogy az ország és a király szine előtt követeljék járandóságaikat. Azzal fenyegetőztek, hogy elhagyják állomásaikat s az ezután következő pusztulásért nem felelnek.

A hátralékos zsold sok ezer forintra rugott.

November 25-én a király és az országgyűlés irásban válaszoltak a végbelieknek. Az egész összeget előteremteni most lehetetlen — igy

Katonák a végvárakban.
(Egykorú metszetek után rajzolta Cserna Károly.)

hangzott a válasz — de három hónapi zsold posztóban, két hónapi pedig készpénzben nem sokára a katonák kezében lesz. A többire nézve legyenek türelemmel.[1]

Igy csendesítették le a végvárak katonáit. Kénytelenek voltak hitegetni őket, mert különben ostorai lettek volna a vidéknek, melynek védelmére voltak hivatva. Hasonló viszonyok uralkodtak az ország valamennyi kerületében. A közjövedelmek nem fedezték a végvárak költségeit. Ily körülmények közt nagy fontossága volt annak a pénzbeli s másnemű segélynek, melylyel az osztrák tartományok s a német birodalmi rendek járultak a végvárak fentartásához. Csakhogy a külföldiek nem igen szivesen adták meg a segélyt s most sértve is érezték magukat. A bécsi béke s az 1608-iki koronázás előtti czikkek kitiltották a német kapitányokat s katonaságot a várakból s csak igen csekély részt engedtek az idegen elemnek az ország védelmében. Igaz, hogy a törvényczikkek szerkesztésétől a végrehajtásig még igen nagy lépés volt hátra, de Illésházy komolyan hozzálátott a dologhoz s a külföldiek zugolódtak, hogy a magyarok kiüzték földieiket s még sem átallják támogatásukat kérni. A király tehát propositióiban a magyar tanács ajánlatára a rendek figyelmébe ajánlotta e körülményt és intette őket, hogy mérsékeljék az illető határozatok élét, mert különben meggyűlölik az idegenek a magyar nemzetet és az annyira szükséges segitség még el fog maradni.[2]

Ez nem csekély kivánság volt. Az ország katonai igazgatásának önállóságáról volt szó. A bécsi béke s az 1608-iki koronázó országgyűlés ebbeli vivmányaihoz a rendek szivvel, lélekkel ragaszkodtak.

Az idegen katonaságnak az ország valamennyi végváraiból való kivitelét követelték. A király figyelmeztette az országgyűlést a végletes határozatok hatására. Végre a rendek is engedtek valamit. A XI. törvényczikkben kijelentették, hogy nem akarnak megfeledkezni a németek érdemeiről. Tudják, hogy sok áldozattal járultak a magyar föld védelméhez. Hanem azon senki se csodálkozzék, ha a többi nemzet példáját követve, a magyarok sem akarják a hivatalokat idegeneknek juttatni. Azt nem ellenzik a karok és rendek, hogy csekély számu külföldiek Magyarországba jöjjenek s itt magyar kapitányok vezérlete alatt engedelmeskedjenek a hazai törvényeknek. Nem akarják teljesen kizárni a németeket a magyar korona területéről már csak azért sem, mert az ország negyedik rendének, a városoknak lakói többnyire németek. E hivatkozásból is látjuk, hogy a rendi felfogás nem idegenkedett a politikai nemzet egy egész osztálya nem magyar voltának hivatalos elismerésétől még akkor sem, midőn nemzeti követelésekről volt szó. De noha kimélték a karok és rendek az idegenek

[1] Selmeczi Memorial, továbbá Act. Thurz. Fasc. 1. No. 46; 41. No. 3; 40. No. 12; 7. No. 60. és 65. No. 15.

[2] Prágai dispacciok, 1608 decz. 22. s 1609 febr. 23 (M. Tud. Akad. Tört. Bizotts. gyüjt.); továbbá a magyar tanács véleménye s a propositiok id. h.

érzékenységét, mégis kimondották a XI. törvényczikkben, hogy a bécsi békekötés intézkedései érvényben maradnak.

Ez intézkedéseket részletesen kifejtik az 1608. évi koronázás előtti XI. és XII. törvényczikkek. E törvényczikkekben az országgyűlés arra kérte a királyt, hogy a végekben magyar alattvalóknak adja a kapitányi hivatalt

Ferdinánd főherczeg.
(Egykorú éremről.)

s meg is nevez egyes várakat, melyekből az idegen főtisztek vagy katonák eltávolitását kéri. Megemliti egyebek közt a felsőmagyarországi várakhoz tartozó Nógrádot, Murányt, Lévát s a különálló Komáromot. De a törvénybe iktatott kérelemnek nem volt foganatja. Nógrádban megmaradt a német főkapitány, valamint Komáromban is. Murány egész őrsége német

maradt s a lévai őrség egy része német katonákból állott az 1608-iki országgyűlés után is.[1] Nem ok nélkül mondotta ki tehát az 1609-iki országgyűlés a XI. törvényczikkben, hogy érvényben maradnak a bécsi békekötés intézkedései.

De még fontosabb dologról is rendelkeztek a már emlitett 1608-iki törvényczikkek. Emlékeztették a királyt igéretére, hogy koronázása után követeket küld Ferdinánd főherczeghez Gráczba. E követeknek alkudoznia kellett volna a főherczeggel a horvát-szlavon-dalmát végek parancsnokságáról, kivezetvén előbb a várakból az idegen katonaságot s a külföldi kapitányokat. Ez merész kezdemény volt. 1578 óta e végvárakat a Drávától az Adriáig a Gráczban székelő főherczegek igazgatták katonai tekintetben. A főherczegek tartományainak adója fedezte a végvárak költségeinek nagy részét. 1611-ben 513,618 forint volt kivetve Stájerországra, Karinthiára és Krajnára, a horvát-szlavon végvárak költségeinek fedezésére.[2] Az 1608-iki országgyűlés nem tiltakozott az ellen, hogy idegen pénzzel lássák el a magyar koronához tartozó várakat, sőt pénzügyi tekintetben az addigi állapotok fentartását kérte.

Illésházy nádor végre akarta hajtani a koronázó országgyűlés e határozatait. Már 1609 január elején két magyar küldöttség inditotta meg a tárgyalásokat Ferdinánd főherczeggel. Az ország nevében Telegdi János boszniai püspök, Lysthy István és Joó János, Mátyás király nevében pedig Erdődy Tamás bán és Draskovics János arra kérték Ferdinándot és tartományainak rendeit, hogy teljesitsék a magyar országgyűlés kivánságát. A magyar küldöttség egyebek közt arra is hivatkozott, hogy a főherczeg tartományai is elfogadták a bécsi békét, melynek czikkelyét az 1608-iki országgyűlés megerősitette. A főherczeg gyorsan és határozottan válaszolt. Ha csak azt kérnék a magyarok — úgymond — a mi a bécsi békében van, könnyen megadhatná, de mást is kérnek. A végvárak átadásán kivül a zsoldosok fizetését, a lőszerekkel való ellátást és az erőditések jó karban tartását is követelik. Már pedig ily fontos dologban nem határozhat tartományainak országgyűlése nélkül. A főherczeg ráért. Tudta, hogy reá nézve legjobb az időtől várnia e kérdés megoldását. A magyarok hivatkoztak törvényes s természetes jogaikra, felemlitették, hogy a benszülöttekből álló őrség megbizhatóbb, mint az idegen zsoldos. E czélzást sértésnek vették a belső ausztriai rendek s kijelentették, hogy ők nem hajlandók idegen helyek jó karban tartására költeni adójukat. A főherczeg környezetében azt mondották, hogy a magyarok adófizetőikké akarják tenni az örökös tartományokat. Megeshetik még, — igy mondogatták ott — hogy a bán az udvar utján parancsokat küldözget majd a főherczegnek. Azután a gráczi udvar véleménye szerint veszedelmes lett volna a magyarok kezére bizni

[1] L. a selmeczi Memorialt és Jászai irományait; v. ö. Komáromi András, A bányavidéki véghelyek 1610-ben. (Hadtört. Közl. 1893.)

[2] Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinands II. I. 290.

e várakat, melyek belső Ausztriát védelmezik. Thurn gróf azt irja, hogy a magyarok s horvátok voltak a törökök legjobb kémei. Szerinte a főherczeg ép oly kevéssé adhatja át a magyaroknak e nem magyar költségen épült és fentartott várakat, valamint a római birodalom nem adja át nekik Győr és Komárom várát. Szóval, mint Erdődy Tamás irja Thurzónak már 1609 szeptember közepén, »az mi gréczi herczeghez való commissionk még ez ideig mind csak vontatásban volt« s hozzátehetjük, hogy maradt is.

Természetes, hogy az idegen katonauralom mindinkább éreztette hatalmát a végvárak falain kivül is. Az 1609-iki országos küldöttség több erre vonatkozó sérelmet terjesztett Ferdinánd főherczeg elé. Követelte, hogy Zengg városát ne szakitsa el a főherczeg a magyar koronától, hanem hagyja meg a király és utána a bán hatósága alatt; továbbá vezesse ki a szlavóniai végvárak központjából, Varasd városából, mint a megyei törvényszék helyéből, az ott ez idő szerint felesleges német katonaságot. Áttért azután a küldöttség Mikulanics Antal esetére. Mikulanics otocsáczi kapitányt Veit Khissl károlyvárosi generalis rágalom vétsége miatt katonai törvényszék elé állitotta s elitéltette. Mivel Mikulanics nemes ember volt, a küldöttség tiltakozott az ország jogai s szabadságai e megsértése ellen.

A licsi szerb telepitvényesek czimere.

Végül a küldöttség magáévá tette Zrinyi Miklós gróf panaszait. Ferdinánd katonái és hivatalnokainak tulkapásai csökkentették Zrinyi buccarii kikötőjének jövedelmét. A küldöttség ebben azt a törekvést látta, hogy Ferdinánd a kikötőt el akarja szakitani a magyar koronától. Tiltakozott ez eljárás ellen, valamint az ellen is, hogy fentartotta a Zrinyi birtokaira telepitett törökországi bevándorlók szabadalmait. E szerb nemzetiségű görög keletieknek, kiket oláhoknak (walachi) neveznek az egykorú emlékek, a károlyvárosi kapitány a XVII. század elején átadta Gomirjét és Moraviczát a földbirtokosnak, Zrinyi atyjának beleegyezése nélkül. A telepitvényesek a károlyvárosi kapitánytól függöttek s nem hogy engedelmeskedtek volna Zrinyinek, hanem még alattvalóit is háborgatták. Igy járt Zrinyi a Licsre telepitett szerbekkel is, kik szintén elidegenedtek tőle. Hiában kérte a főherczeget, hogy adja a telepitvényeseket az ő hatalma alá, vagy vitesse ki őket birtokaiból.

Az 1604 iki s az 1608-iki országgyűlés határozatai is támogatták Zrinyi kérelmét, de a főherczeg a végek védelme végett szükségesnek tartotta az új alattvalók szabadalmainak fentartását. Az országos küldöttség sürgetése ez ügyben eredménytelen volt.

Ilyformán a bán hatásköre különösen katonai tekintetben, de mint láttuk, sok más tekintetben is, pusztán a Kulpa melléki végházakra szorult. Csakhogy minő hatáskör volt ez. A bán még nem volt beigtatva hivatalába. Fizetése késett, a báni végvárak »mindenestől puszták voltak«. »Hogy mihez fogjak én a rendekkel« — irja Erdődy Tamás a királynak — »katonaság és pénz nélkül, nem látom át.« [1]

Mindezek után az 1609-iki országgyűlés kénytelen volt megujitani vagyis inkább gyengiteni az 1608-iki határozatokat. A XXVII. törvényczikk már nem azt mondja, hogy vétessenek ki a végvárak Ferdinánd főherczeg kezéből a bécsi béke rendelkezése szerint. Sőt — úgymond a törvényczikk — meg kell kérnünk a főherczeget a horvát és szlavón végvárak igazgatásának átvételére s egyszersmind arra is, hogy értsen egyet a bánnal, tartsa tiszteletben hatáskörét s az ő ajánlatára benszülötteknek osztogassa a kapitányi tisztségeket. A XXVIII. törvényczikk a bánnak beigtatását s katonaságának fizetését sürgeti. Az LIX. törvényczikk pedig megujitja az ország tiltakozását a Zrinyi grófon elkövetett jogsérelem ellen.

A hadügyi igazgatás önállósága érdekében ennél többet nem tehetett az országgyűlés. Ezután még eleget téve a királyi propositiok kivánságainak, a békés időkre való tekintettel a régibb mértékre szállitotta le a gyalogok és lovasok fizetését. Eltiltotta továbbá az országgyűlés az ország lakóinak idegen szolgálatba lépését. Intézkedett még a portális katonaságról.

Négy porta egy felfegyverzett lovast tartozott kiállitani, a városoknak pedig a nádor és a bán kivetése szerint kellett gondoskodniok a gyalogokról.

A pénzügyek terén is élénken foglalkoztatta a rendeket az igazgatás önállósága. Már a tizenhatodik századi országgyűlések szerették volna feleleveniteni a régi kincstartói állást. A kincstartó lett volna gondviselője az ország összes jövedelmeinek s egyszersmind védelmezője a pénzügyek önállóságának. Az 1608-iki országgyűlés koronázás előtti V. törvényczikke sürgette a kincstartó megválasztását s egyszersmind kimondotta, hogy a magyar közjövedelmekbe az idegen nemzetek ne ártsák magukat s hogy a hazai pénzügy semmiben sincs alárendelve az osztrák vagy a birodalmi kamarának. Ha e határozott szavakat halljuk, azt hihetnők, hogy e törvényczikket átgondolt előkészület előzte meg s elszánt végrehajtás követte. Pedig nem úgy volt; az országgyűlés már eloszlott, midőn a pozsonyi kamara levéltárában még kutatták a régi kincstartók instructioját. Való-

[1] L. Ratio Commissionis Caesareae ad Status Styriae Negotio Restitutionis Confiniarlorum Regni Hung. Act. Thurz. Fasc. 17. No. 41. (A stájer rendek válasza) u. ott, Fasc. 6. No. 4. (Erdődy Thurzónak) u. ott, Fasc 70. No. 13. (Erdődy Mátyásnak, bécsi állami ltár, (Turcica 1609.) Gróf Thurn János Ambrus Ferdinánd főhgnek, 1609 július 25, bécsi áll. ltár, (Hungarica.) Gesuch des Gf. Zrinyi an König Mathias, u. ott, (Hungarica, 1610. 1611.) Zrinyi és Mikulanics dolgáról l. még Lopašič, Spomenici Hrvatske Krajine. Mon. Historiam Slavor. Merid. Spect.)

szinüleg ez oklevél segitségével akarták megállapitani a törvénybe igtatott hivatal hatáskörét. Hanem a pozsonyi kamarán nem találtak kincstartói instructiot, a miről 1609 elején jelentést is tettek az udvari kamarának s Thurzó Györgynek, a ki ekkor ideiglenes kincstartó volt. Elhalasztották az új hivatal életbe léptetését s a király 1609 május 18-án administratornak nevezte ki Vizkelethy Tamást, a ki mintegy helyettese lett volna a kincstartónak, oly hatáskörrel, mely a két magyar kamara s az egész pénzügyi igazgatás szerkezetét meg nem zavarta. De hogy mily kevés gondja volt Mátyás udvarának az 1608-iki V. törvényczikk végrehajtására Vizkelethy megbizatása után is, arra nézve eléggé jellemző egy Nyitramegyének küldött királyi rendelet. A király meghagyta a megyének, hogy beszedvén a dica-pénzt, az alispán vagy valamely nemes társaságában küldjék fel a rovót Bécsbe számadásra és annak igazolására, hogy még szeptemberben sem szedték be az egész dicát. Nyitramegye csodálkozott, hogy »extra regnum kell számot adni, mivel hogy nem volt szokás,« s nem tiltakozott ugyan, mert a rovó ő felsége szolgája, hanem attól tartott, hogy ezentúl szokásossá lesz az udvarnál való számonkérése az adónak.

Az 1609-iki országgyűlés nem mondott le a pénzügyi önállóságra való törekvésről. Sérelmi pontjai közt kiváló helyet foglalt el az a kérés, hogy az ország összes jövedelmeit »az adriai tengertől kezdve« a kincstartó kezelje. Az udvar fenakadt az összes jövedelmek kifejezésen, de különben nem volt kifogása a kincstartói czim ellen, csak azt kivánta, hogy a zavar kikerülése végett megmaradjon az érintkezés a különböző hatóságok között, vagyis nyiltabban szólva, megmaradjon az udvari kamara fenhatósága. E szándékot sejtették a rendek s tiltakoztak ellene a XXI. törvényczikkben, mely helyre állitja a kincstartó s a mellé rendelt tanácsosok hatalmát, kimondván azt is, hogy egyetértsenek a nádorral és az udvari kamarával, de ne függjenek tőlük. Azonban a megujitott törvény ép oly kevéssé érvényesült, mint az 1608-iki. Maga a nádor tanácsolta a királynak, hogy előbb kutattassa ki az ország összes jövedelmeit s csak azután kerülne a sor annak megállapitására, hogy mely jövedelmekről rendelkezzék a kincstartó. Addig az administratorok is elvégzik a teendőket.

Szóval a rendek kissé könnyen határoztak bonyodalmas dologról. Az ország jövedelmének egy része egyenesen a bécsi kamara alá volt rendelve, a végvárak költségének jó részét pedig idegen segitség fedezte, bizonytalan volt az évi jövedelem s még bizonytalanabb az évi kiadások összege.

A pénzügyi önállóság egész épülete rozzant volt, s a rendek a tető kidiszitésével akarták kezdeni az ujjáépitést. Igy esett meg, hogy a törvénytár szép czikkekkel gazdagodott, de a valóságban a két magyar kamara alárendeltje maradt »a többi kamara fejének,« vagyis az udvari kamarának.[1]

[1] Katona, Historia Critica, XXIX. 122. Acsády, Két pénzügytörténelmi tanulmány, (Budapest, 1894.) 36, 70. és 96. továbbá a selmeczi Memorial, Jászay irományai id.

Hanem az országgyűlés nem csupán ily elméleti érdekü pénzügyi intézkedésekkel foglalkozott. Kivetette a dicát, de nem oly összegben s oly módon, mint a királyi propositiok követelték. A király ugyanis azt kivánta a rendektől, hogy az előzetes kiigazitás után s tekintetbe véve a méltányos kivételeket, minden jobbágy- és zsellérháztól két forintot, a földesúr részéről pedig egy forintot ajánljanak. A tizenöt éves háború alatt a nemesség többször is gyarapitotta a magáéból a dica jövedelmet. A rendek azonban úgy hitték, hogy most nem szükséges ily áldozatokat hozniok, s megmaradva a régi adókulcs mellett, minden porta után három forintot szavaztak meg a végvárak költségeire. Azonkivül a korona őrzése, a követségek s az országháznak költségeire minden porta után még egy negyedik forintot ajánlottak meg.

A rendek intézkedése szerint az előkelő nemesek közül választott rovóknak egy birtokos nemes és a szolgabiró kiséretében újra kellett összeszámlálniok a portákat, négy jobbágyházat vagy tizenkét zsellérházat számitva egy-egy portára. A szlavóniai és a hódolt porták az adó felét fizették. A király három évre kivánta az adó megszavazását, a rendek csak két évre ajánlották meg. Az 1608-iki országgyűlésen ugyanannyi adót s körülbelül ugyanily módon vetettek ki a rendek, hanem a végek nem sokat láttak belőle, a minek nem csupán a kamarai administratio volt az oka.

Thurzó 1609 július elején a dica-jövedelmet a végbeliek két havi zsoldjának kifizetésére nem tartotta elégségesnek. Ez időtájt a felsőmagyarországi részekben még csak a porták kiigazitásával voltak elfoglalva: hogy mikor kerül a sor a dica behajtására s a katonák kifizetésére, azt Thurzó nem merte megjósolni. Általában a lefolyt zavarok alatt igen sok országos jövedelem akadt fen egyesek kezén és a zavarok multával is felszaporodtak a hátralékok. Az országgyűlés elrendelte, hogy kiküldött biztosok tisztázzák e dolgokat, kérjék be a számadásokat és tegyenek javaslatokat az ország jövedelmeinek növeléséről.[1]

A visszaélések nem csupán a dica-jövedelmet csorbították, a tizedjövedelemnek és a harminczadoknak is voltak »vakmerő zavarói,« viszont megesett, hogy a dézsmálók és a harminczadosok is sanyargatták a népet vagy zaklatták a kereskedőket. Mind e bajokon törvényekkel akart segiteni az országgyűlés.

Dica, tized és harminczad: az államnak mind e különböző jövedelmeit igen nagy részben a nem nemes lakosság, de különösen a jobbágy-

kötete, Lóránth Ferencz levele Thurzóhoz és Nyitramegye Thurzónak és Révay Péternek 1609 szept. 22. (Act. Thurz. Fasc. 71. No. 12. és Fasc. 85. No. 7) Benignae Resolutiones 1609. az orsz. ltárban.

[1] L. az 1609-iki országgyülés törvényczikkein kivül Zsilinszky, Az 1609-iki pozsonyi országgyülés történetéhez. (Értekezések a tört. tudom. kör. X. 16. l.), Károlyi, Magyar Országgyülési Emlékek, X. 105. Thurzó a királyhoz, Bitse 1609. július 2. (Act. Thurz. Fasc. 2. No. 13.)

ság fizette. Nem csupán pénzt követelt az állam a jobbágytól, hanem munkát is, az ugynevezett ingyenmunkát a végvárak jó karban tartására. Az országgyűlések részletesen megállapitották, hogy melyik megye melyik végvárhoz tartozik ingyen munkát szolgáltatni. Különben ezt a terhet is sokszor pénzzel váltották meg.

Az országos jövedelmeknek az akkori viszonyok közt nem csekély részét kötötte le az országgyűlés a nádor választásával. A LXVII. törvényczikk a király s a nádor megegyezésére bizta az ország első hivatalnoka fizetésének megállapitását. A király 1610 február 18-án kelt rendeletében az év első napjától számitva évi huszonkétezer magyar forintnyi fizetést utalványozott a nádornak a szokásos adományokon s illetékeken kivül. E fizetés fedezetére, mely ma körülbelül százötvenezer forintnak felel meg, a felsőmagyarországi harminczad s különösen a borvám jövedelme volt kijelölve. De épen a borkivitelre nézve megujitotta az 1609-iki országgyűlés az 1588-ikinak tilalmát, kimondván a XLIII. törvényczikkben, hogy magyar alattvalónak a külföld egy országába sem szabad bort kivinnie. E tilalomtól azt várták a rendek, hogy a külföldi kereskedők hozzánk jönnek vásárolni, a minek következtében a magyar termelőket s kereskedőket a külföldön nem zaklatták volna, ellenben a külföldi kereskedő megfizette volna a vámot, melyet kiváltságok vagy visszaélések alapján a magyar nemesek és polgárok gyakran nem fizettek meg. Midőn e törvényről szó volt az országgyűlésen, Kassa tiltakozott a borkivitel tilalma ellen, Thurzó ellenben azt helytelenitette, hogy a városi lakók szabadalmukra hivatkozva, nem fizetik a vámot, noha a nemesek és főurak megfizetik, ha kereskedést űznek. A kassaiak tiltakozása nem használt, de azért a XLIII. törvényczikket sem hajtották végre, mint sok más társát. Először is megszegték a törvényt. 1610 január elsejétől április 21-ig csupán a kassai polgárok 696 hordó bort vittek ki Lengyelországba, mintha nem is volna XLIII. törvényczikk. A nádor Kassa városát e törvénysértés miatt az eperjesi nyolczados törvényszék elé idézte, de április 21-én kiadott rendeletében mind uraknak, nemeseknek, polgároknak és minden egyéb rendeknek megengedte a Lengyelországba való borkivitelt azzal a kikötéssel, hogy az eladásra szánt borok után mindenki fizessen harminczadot. Talán belátta, hogy nem szerezhet érvényt a tilalomnak, de hozzájárult az is, hogy a lengyelek megtiltották a borvásárlók Magyarországba menetelét s igy a harminczad jövedelme jelentékenyen apadt.[1]

A szabad királyi városok szabadalmai nem csupán ebben az ügyben kerültek szóba az országgyűlésen. Az 1608. évi koronázás utáni I. törvényczikk kimondja, hogy az Ulászló hetedik decretumában megnevezett szabad városok helyet foglalhatnak a karok és rendek közt, de az ott meg nem

[1] L. ezekre nézve a selmeczi Memorialt, az 1610 febr. 18. kelt kir. rendeletet az orsz. levéltárban, (Orsz. Tört. Eml.) és Thurzó rendeletét, 1609 április 20. (Act. Thurz. Fasc. 3. No. 3.) V. ö. Acsády, Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. 71 és 73.

nevezettek ügye a törvénykönyv országos átvizsgálásáig függőben marad. A koronázás előtti XVI. törvényczikk rendelete szerint ez átvizsgálást a kirendelt bizottságnak a következő országgyűlésig el kellett volna végeznie. A király 1608 júniusában fel is szólította Forgách bibornokot, hogy végezze el a bizottság a munkát, de a bibornok és a tanácsosok nem akartak e fontos s nagy felelősséggel járó dologhoz látni, hanem a jövő országgyűlésig való elhalasztását tanácsolták. Az 1609-iki országgyűlés most a nádort bízta meg, hogy gondoskodjék a munkának a következő országgyűlésen való előterjesztéséről. Igy tehát nyugodtan várhattak az Ulászló törvényében meg nem nevezett szabad városok s közűlök többen, ugymint Varasd, Modor, Korpona, Kaproncza és Körös el is küldötték követeiket az 1609-iki országgyülésre. Midőn november 29-én a personalis felszólította a korponaiakat, Gyürky Benedek s néhány társa tiltakoztak a város szavazati joga ellen. De a követek hivatkoztak a királyi meghivó levélre s szabadalmaikra. Gyürky többször ismételte a tiltakozást, mig végre a rendek elhatározták, hogy a város kiváltságait még az országgyűlés alatt

Városi elöljárók hatalmi eszközei a XVII. század elejéről.

(Rajzolta Cserna Károly.)

megvizsgáltatják. Deczember 26-án a nádor felolvastatta a kiváltságokat s Korponát szabad királyi városnak hirdették ki.

A korponaiak csak a sajátjukat védték, de a hét bányaváros már jogainak kiterjesztését kérte. A bányavárosok azt kivánták, hogy külön szavazatot kapjanak, hiszen nem tartoznak együvé, hanem egymástól elkülönitve különböző megyékben vannak elszórva. A megyei követek a bányavárosok mellett voltak, a papok s a főrendek ellenezték a kérést, azt mondván, hogy a hét bányavárosnak mindig egy szavazata volt s a taxát is együttesen fizetik. Igy most ebben maradt a dolog. Különben a rendek közt nem csupán Gyürky volt a szabad városok kiváltságainak ellensége. Kimondotta ugyan az országgyülés, hogy a szabad városok kiváltságai megmaradnak, de fentartotta az 1608-iki országgyűlés rendelkezéseit, melyek e szabadságok kiterjesztése ellen voltak irányulva. Sőt nemcsak megújitotta az 1608-iki országgyűlésnek azt a határozatát, hogy a szabad városokban vallás és nemzetiség különbsége nélkül németek, magyarok vagy tótok is lehessenek birák s hogy a magyaroknak joga van házat vásárolni a városokban, hanem ez utóbbi rendelkezést a XLIV. törvényczikkben még azzal a fenyegetéssel toldotta meg, hogy valahányszor a városiak vétenek ellene, mindenkor kétezer forintnyi büntetést fizetnek a kincstárnak.[1]

E rendszabálylyal a rendek az idegen ajkú polgárok ellen fordultak, kik a nemesek letelepedését városaikban nem szivesen látták. Azonban polgár és nemes egyetértett mindabban, mi a korona méltóságára s területének épségére vonatkozott. Miután az országgyűlés a szent korona őrzésének költségeire országos adót vetett ki, a XX. törvényczikkben meghagyta a nádornak, hogy a Bocskainak ajándékozott török koronát keresse meg, vegye el mostani birtokosától és adja át a királynak. Azt a törvényczikket végre is hajtotta a nádor. A korona Homonnai Bálint örökösének birtokában volt, s Mágócsy Ferencz, az örökös gyámja, az átadás elhalasztását kivánta, mivel Bocskai végrendeletében a koronát az erdélyi fejedelmeknek hagyta, Báthory Gábor pedig fenyegette Homonnai fiát, hogy fegyveres erővel veszi el tőle a koronát. Ép azért sürgette a nádor az átvételt, mert tartott tőle, hogy a fejedelem kezébe jut. 1610 június 30-án átvette a koronát a gyámoktól Sárospatakon és Bécsbe vitette.[2]

Sokkal nehezebb volt az ország területi épségére vonatkozó törvényczikkek végrehajtása. A XXXVIII., XLV. s LXII. törvényczikkekben ismételte az országgyűlés az 1598-iki s különösen az 1608-iki intézkedéseket, melyek értelmében az Ausztriának elzálogositott Kabold, Kőszeg, Borostyánkő, Fraknó, Kismarton és Szarvkő, a Lengyelországnak elzálogo-

[1] Selmeczi Memorial, Forgách bibornok levele a királyhoz, Pozsony, 1609 június 26 az orsz. ltárban (Turcica), továbbá Jászay Pál, A sz. k. városok szavazatjoga országgyüléseken (Pest, 1843.)

[2] Katona, id. m. 328. és Act. Thurz. Fasc. 7. No. 49.

sitott tizenhárom szepesi város s a királynak óvári birtokai osztozzanak a közterheken, mivel a magyar koronához tartoznak. A nádor érvényt akart szerezni e törvényeknek, rendeletére a megyék be akarták hajtani az adót, de nem sokára igen határozott parancsok érkeztek Bécsből a határszéli megyékhez, melyekben meg volt hagyva nekik, hogy a szóban forgó uradalmakat ne háborgassák, mivel Ausztriához tartoznak és az ügyet majd tisztázza — a jövő országgyűlés. A szepesi városok pedig nem bocsátották be a rovót, s a lengyel király komolyan eltiltotta, hogy alattvalóira adót vessenek.[1]

Ily akadályokba ütközött akkor a magyar törvények végrehajtása.

Az 1609-iki országgyülés különös gondot forditott az igazságszolgáltatásra. Törvénykönyve részletesen foglalkozik az illetékek kiszabásával. Majd elpanaszolja, hogy a folytonos háboruk miatt már régóta szünete van az igazságszolgáltatásnak, azért a birodalom régi szokásainak felélesztését határozza el. A rendek tehát a nádor ajánlatát fogadva el, megválasztották a tábla s a felsőbb törvényszék biráit s mivel időközben Homonnai Bálint országbiró elhalt, az országgyűlés arra kérte a királyt, hogy e hivatalt is töltse be a rendek közvetitésének figyelembe vételével. A törvényczikk nem mond nevet, de a rendek egy felterjesztéséből tudjuk, hogy Mágócsy Ferenczet ajánlották e hivatalra. Pedig Mágócsy neve nem volt kedves az udvar előtt. Ép az országgyűlés kezdetén kinos feltünést okozott magaviselete. Kassán lakott, mint felsőmagyarországi főkapitány, de tisztét az udvar a katholikus Forgách Zsigmondra ruházta. Ez a kinevezés nem tetszett a felsőmagyarországi protestáns rendeknek, maga a nádor is arra kérte a királyt, hogy halaszsza el a kinevezést az országgyűlés eloszlásáig. Mágócsy elzáratta a kapukat Forgách előtt. Azt izente neki, hogy csak menjen el néhány napra valamelyik birtokára, a mig Pozsonyból megérkezik a rendek határozata. Ember emlékezete óta — irja Forgách — ily vakmerően nem ellenkezett még tábornok a királyi akarattal, mintha tiszte inkább függne a rendek, semmint ő felsége határozatától. Mágócsy megbizottja, Mladossevith Péter Pozsonyban védelmezte megbizója érdekeit. Midőn látta, hogy nem boldogul, a Mágócsytól kapott megbizás értelmében az alsóház november 20-iki ülésén bejelentette Mágócsy lemondását a főkapitányságról. Majd hirül adta Mágócsynak a nyilvános lemondás megtörténtét, s midőn Forgách is beküldötte Kassára a november 25-én kelt királyi rendeletet, a büszke főúr engedelmeskedett a királyi parancsnak s 29-én átadva a kulcsokat, eltávozott Kassáról.[2]

Mágócsy nem akart zavart támasztani, csak a személyén ejtett sérelem miatt daczolt egyideig s figyelmeztetni is akarta az udvart arra, hogy

[1] Benignae Resolutiones. 1613. Acta Thurz. Fasc. 25. No. 18. és Fasc. 75. No. 10.

[2] Jászay irományai, Forgách Zs. s Thurzó 1609 novemberi levelei a királyhoz az orsz. ltárban, (Orsz. Tört. Eml.) a selmeczi Memorial és Lépes Bálint levele Krenberghez Jászay irományai közt. Mágócsy lev. Thurzóhoz, 1609 decz. 1. az orsz. ltárban. (Act. Thurz.)

veszélyes dolog önkényesen osztogatni a hivatalokat a rendek tetszése ellen. Hanem a figyelmeztetés nem sokat használt, mert az országbirói tisztet is Forgách Zsigmondnak adták.

Még csak két törvényczikkről akarunk megemlékezni. Az egyikben a karok és rendek támogatják a felségsértés miatt elitélt hajdani personalis, Joó János kérését, ki elkobzott javait kivánta visszaszerezni. A másikban ő felsége megkeresésére a Bocskay korában annyira gyülölt Migazzi püspököt s volt kamaraelnököt szabaditják ki forma szerint a számüzetésből. E két törvényczikk szembeállitásából is kivehetjük, hogy megvolt a törekvés a multak elfelejtésére. Hetvenhét törvényczikket hozott e hosszú országgyűlés, melynek tartama alatt a király november 17-étől január 4-ig időzött Pozsonyban. De törvénykönyvéből s gyakran szenvedélyes tárgyalásaiból eléggé kitünik, hogy az ellentétek nem simultak el teljesen. A rendek meg akarták menteni a korszakalkotó 1608-iki koronázó országgyűlés vivmányait, melyekben az udvar nem birt megnyugodni. Meghiusitani igyekezett azokat az életben, de nyiltan nem igen mert ellenük fellépni, mert sokféle nehézséggel kellett küzdenie.

III. FEJEZET.

Vallási és politikai küzdelmek II. Mátyás országaiban.

Az 1609-iki országgyűlés alatt és után az európai helyzet bonyodalmai sok gondot okoztak II. Mátyásnak. Magyarország királya, az alsó- és felső-ausztriai főherczeg, Morvaország őrgrófja s Csehország kijelölt királya mindenek fölött biztositani szerette volna magának a Rudolf után várható örökséget, Csehország trónját s a császári méltóságot.

Csakhogy általában komoly veszély fenyegette a Habsburgok németországi uralmát. Jülich, Cleve és Berg herczege 1609 márczius 25-én meghalt, utódot nem hagyva hátra. Tartományaiért versengés támadt. A brandenburgi választó és a neuburgi pfalzgróf rögtön elfoglalták a vitás területet, hogy a versenytársak utját elállják. Ezért nevezték őket a possideáló fejedelmeknek.

Ha az övék marad az elfoglalt terület, a rajnai egyházi fejedelmek birtokait protestáns hatalmak zárták volna körül s a spanyol Németalföld ellenséges szomszédainak száma gyarapodott volna. Igy tehát az általános katholikus s a különös spanyol és habsburgi érdekek azt követelték, hogy a jülichi örökség katholikus kézre jusson. A tüzes és nagyravágyó Lipót főherczeg, passaui és strassburgi püspök, ki Rudolfnak legkedvesebb rokona volt, engedélyt kért a császártól a possideálóktól még el nem foglalt Jülich várának birtokba vételére.

Lipót álruhában utazott el Prágából és július 23-án át is vette a várat a császári érzelmü várparancsnoktól. Ez lett volna a fiatal főherczeg tervei szerint az első lépés az egész jülichi örökség elfoglalására, majd

Lipót főherczeg, passaui püspök.
(Az ambrasi arczkép-gyüjteményből.)

Rudolf hatalmának helyreállítására és ekkor bizonyára a katholikus ügy megmentőjének jutott volna a császári méltóság. Igy álmodozott Lipót.

Annyi bizonyos, hogy a császár e közbelépése meglepte a pártokat és megbarátkoztatta őket a nagy összeütközés gondolatával. Folytatták

a szervezkedést s előkészitették a harczot diplomatiai uton. A protestáns birodalmi rendek uniójának halli gyülésén 1610 elején IV. Henrik követe, Boissise is megjelent. A franczia király nem szalaszthatta el e jó alkalmat a spanyol-osztrák hatalom megtörésére s szövetséget kötött az unióval. Ez nem volt elég; Hollandia, sőt I. Jakab angol király is segitséget igértek a franczia királynak. Savoya is részt vett volna a spanyol hatalom elleni küzdelemben. A halli gyűlés Dánia, Velencze és a protestáns svájczi kantonok segitségét is számba vette. IV. Henrik el volt szánva a háborura, annál is inkább, mert ismerte az ellenfél gyengeségét.

Megalakult ugyan a birodalomban a ligának nevezett katholikus unió Miksa bajor herczeg vezetése alatt, de szükkörű czélokkal. Csupán önvédelemre volt alakitva, Rudolfot és Mátyást nem vette fel tagjai sorába s nem avatkozott a jülichi kérdésbe. Igaz, hogy Spanyolország megigérte a katholikus ügy támogatását, hanem azzal a feltétellel, hogy az osztrák Habsburgok ne maradjanak ki a ligából. Különben is III. Fülöp országa ki volt merülve, gyöngén és rossz sejtelmekkel készült a háborura. A pápát a katholiczizmus veszélyének érzete, a IV. Henriktől való félelem s a spanyol hatalom népszerütlensége az olasz földön ingadozóvá tették. Végre elszánta magát a liga pénzbeli támogatására, azonban csak általános igéreteknél maradt.

De mindennél többet ártott a Habsburgok s a katholiczizmus ügyének a császár egyénisége. Testben, lélekben beteg ember uralkodott a prágai palotában. Örökölte betegségre való hajlamát, a mértéktelenség s zivataros uralkodásának szerencsétlen fordulatai fejlesztették azt. Különösen 1600 óta teljesen fel volt dulva idegrendszere. Ekkor kezdődött a komornyikok uralma, mint a csehek mondották. Az államférfiak ugyanis nem birtak az uralkodóhoz jutni, de a szolgák, akik a császár kegyébe férkőztek, mindenhatók voltak. Pedig Rudolf féltékeny volt hatalmára, de uralkodni nem tudott. Szeretett volna mindent maga végezni, hanem az elhatározás nehéz munkájába került s mind képtelenebb volt komolyan foglalkozni az államügyekkel. Fájt neki az emberekkel való érintkezés, senkiben sem bizott, gonosz szándékokat feltételezett azokban, kik közeledtek hozzá. Hirtelen kitörései voltak, majd elkomorult, kedvetlen és szeszélyes volt. Különösen az éj csendjében néha elszorult szive, lélekzete akadozott s rémes látomások gyötörték. A félelem hatása alatt mindent engedett, majd felébredt uralkodói önérzete s megfontolatlan erélyre ragadta. Az események mintegy igazolták embergyűlöletét. Testvérei megfosztották országaitól. A méltatlanság, a megaláztatás érzete mint égő seb emésztette lelkét. Csupán Csehország maradt meg számára s itt is a rendek uralkodtak.

Kicsikarták a királytól a protestáns szabadságok megerősitését s Budowecz kijelentette, hogy az országgyűlésnek korlátlan joga van. Rudolf helyzetét javithatta volna a Mátyással való egyetértés. De mértéktelenül gyülölte testvérét s próbálgatta, hogy miként áshatná alá hatalmát. Midőn

Lipót főherczeg 1610 elején a császár parancsára Strassburgban és Passauban ezredeket toborzott, Mátyás hivei rögtön arra gondoltak, hogy Rudolf testvérét akarja megtámadni.

Jellemző az akkori helyzetre a hugenotta Duplessis-Mornay 1609-iki levele, melyben azt irja, hogy »hat év mulva vége van az Antikrisztus uralmának«. Körülbelül ugyanekkor Gaetano prágai nuntius azt jelenti V. Pálnak, hogy talán ő lesz az utolsó nuntius, kit az apostoli szék arra a tájékra küldhet, mert úgy látszik, hogy ott teljesen elbukik a katholiczismus ügye.[1]

Mindezeket tekintetbe kell vennünk, ha meg akarjuk érteni Mátyás viszonyát országainak rendeihez.

Nehéz szivvel irta alá Mátyás az 1609 márczius 19-iki resolutiot. »Nem tudom, hogy mi történt velem, midőn aláirtam,« mondá a király Khleslnek. A püspök megtagadta a királytól és tanácsosaitól a szentségeket, mivel a resolutio miatt a »Bulla in coena Domini« alapján ipso facto ki van reájok szabva az excommunicatio Mátyás azután absolutiot kapott a pápától. Különben Khlesl minden hitbuzgalma mellett alapos politikai okokkal mentegette urának eljárását, mert különösen a császárválasztásra való tekintettel káros lett volna, ha a katholikus fejedelmi udvarok teljesen elvesztik bizalmukat Mátyás katholikus érzelmei iránt. Khlesl ki is jelentette egy bizalmas levélben, hogy a panasz nem használ, hanem segiteni kell az ártalmas czikkekből származó bajon.

A czikkek ártalmát annyiban gyengitették, hogy nem igen hajtották végre őket. De az ausztriai rendeknek fő sérelme most is a városokra vonatkozott. Ezekre nézve, mint emlitettük, a resolutio nem nyilatkozott, Mátyás csak olyforma szóbeli igéretet tett a morva rendeknek, hogy az ausztriai városoknak nem lesz bántódása. Hanem a rendek úgy látták, hogy a városokban nincs vallásszabadság s azt kérdezték, hogy mit jelentett tehát a király szóbeli igérete? Szerintük a városok a rendekhez tartoznak, Mátyás tanácsosai ezt határozottan tagadták; az ő felfogásuk szerint a városok csak a kamara jószágai.

Az 1609 szeptember elejére Bécsbe hivott országgyűlésen a felső és alsó-ausztriai rendek hiában kérelmeztek s panaszkodtak felirataikban, sérelmeiket nem intézték el. November elsején azután egy terjedelmes iratot adtak át a királynak, melyben összefoglalják panaszaikat s élesen birálják a kormány eljárását. Nem birtak tüzetes választ kapni. November 15-én kelt iratukban megsürgették a választ, de a sürgetést Bécsben már nem adhatták át, mert a király Pozsonyba utazott az országgyűlésre. A rendek titkára nem restelte a fáradságot, utána utazott a királynak s 17-én benyujtotta az iratot Haimburgban.[2]

[1] L. Gindely, Rudolf II., I. és II. Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation, II. (Stuttgart, 1895.) Janssen, Geschichte des deutschen Volkes. V. (Freiburg, 1886.) Az 1609 aug. 22-iki római dispaccio a M. Tud. Akademia tört. bizottságának gyüjteményében.

[2] Raupach, Erläutertes evangelisches Oesterreich. (Hamburg, 1738.) IV.

A pozsonyi utat már jól ismerték az ausztriai rendek. Most ujra a szövetségeshez fordúltak, hogy segitse őket vallásszabadságuk visszanyerésében. Követük, Gienger Jeromos már Pozsonyban volt az országgyűlés megnyitásakor. Leveleket adott át a rendeknek, Thurzónak és Pozsony városának. Thurzó mérsékletre intette az ausztriaiakat, hanem ügyöket nem akarta elejteni s azt izente nekik, hogy a rendek összes gyűléséből küldjenek követeket Pozsonyba. Akkor majd ő és a magyar rendek minden lehetőt megtesznek.

Méltán hivatkozott Thurzó a magyar rendek hangulatára. Az alsóház november 20-iki ülésén Giengert nagyon szivesen fogadta. Lippai personalis szerette volna megakadályozni az ausztriai irományok felolvasását, de a rendek nem tágitottak. Nagy figyelemmel hallgatták végig az iratnak és körülményes mellékleteinek felolvasását, mely délig tartott. Többen azt tanácsolták Giengernek, hogy a bécsiek küldjék le több példányban az iratot s magyar forditásban is, mert a megyei urak közül nem mindenki ért latinul.[1]

Az ausztriaiak megfogadták Thurzó tanácsát. November végére Bécsbe hivták a protestáns rendek nagygyűlését, de hogy addig ne legyen szünete a dolognak, november 26-án utnak inditották Starzer Zakhariás jurisdoctort és lovagot, hogy Pozsonyban sürgesse meg a királyi választ s a magyar rendek segitségét. Starzer új panaszokat is jelentett be. A király Bécsből való távozása után — úgymond — egy bizottság elkobozta a bécsi könyvesboltokban a protestáns könyveket s köztük több olyat, melyek magyar urak számára voltak megrendelve. Azután elpanaszolta, hogy Krems és Stein tanácsa csak azoknak ad polgárjogot, a kik gyónóczédulát mutatnak. Az udvart nagyon kellemetlenül érintette Starzer pozsonyi utja. Ép akkor volt napirenden a nádorválasztás kérdése, az udvari tanácsosok attól tartottak, hogy Starzer panaszai még inkább felizgatják a rendeket. Szerették volna eltávolitani. Majd semmitmondó szép szavakkal akarták tovább küldeni, majd meg fenyegették s végre formalisan ki is utasitották.

De Starzer makacs ember volt, s mivel Thurzó is támogatta és az udvar meggondolta, hogy nem jó lesz az osztrákokat végleg elkeseriteni, addig maradt Pozsonyban, mig dolgát el nem végezte.

A rendek figyelmeztették Starzert, hogy ne adja át iratát a personalisnak, a ki valószinüleg nem fogja azt bejelenteni az országgyűlésnek, hanem adja oda majd az udvarnak. November 29-én Mladossevith Horváth Péter, abauji követ és Bocskay hajdani tanácsosa lakásán a megyei és városi követek nagy számú gyülekezete hallgatta meg Starzer előadását. Starzer szemrehányáson kezdte. Az ausztriaiak segitették a magyarokat

[1] L. Raupach, id. h. 253. l. és Hevenessy gyüjt. LV. 16. Raupach egykorú nyomtatvány után indul, melynek tárgyunkra vonatkozó része le van másolva Hevenessynél.

a szent korona haza vitelében. De a magyarok mégis megkoronázták Mátyást, mielőtt az osztrák sérelmeket elintézte volna. Mladossevith azt felelte, hogy ők sem helyeslik a történteket, de ezentúl helyt fognak állani az osztrákokért. Reggeli ötkor nyitották meg a gyülekezetet és onnan egyenesen a hétkor kezdődő alsóházi gyűlésre mentek a követek. A personalis ép a főrendeknél volt. Mladossevithék felolvastatták az osztrák iratot és elmondották, hogy mit beszélt Starzer. Mikor a personalis viszszajött, már igen izgatott hangulatban találta a rendeket. Nemsokára fogalmaztak is feliratot az osztrákok ügyében, de a papság erősen ellenezte, s mivel a bécsi iratokba valami formahibák csusztak be, Forgách bibornok vádolta a megyéket, hogy hamis leveleket hoztak az országgyűlés elé. A formahibákat utólag kijavitották, de most már Starzer küldetése be volt fejezve.[1]

Mert deczember 8-ika óta Starzer nem volt követe, hanem csak egyszerű tagja annak a nagy küldöttségnek, mely az evangelikus rendek összes gyűlése megbizásából Pozsonyba érkezett. Ezt a gyűlést Mátyás király eltiltotta, hanem hasztalanul, mert a rendek igen határozott hangon válaszolva régi jogaikra hivatkoztak. S igy tulajdonképen forradalmi természetü küldöttség jelent meg Pozsonyban a már ismeretes Tsernembl Erasmus vezérlete alatt. A követek névsorában oly nevek is fordultak elő, mint Windischgrätz és Starhenberg, kik ekkor a magyar alkotmány segitségével akarták kényszeriteni fejedelmük tanácsosait törvényes szabadságaik tiszteletben tartására. Az udvar eléggé vádolta Thurzót, hogy az ő tanácsa okozta ezt az osztrák követjárást. Mielőtt nádorrá kijelölték, egyebek közt azt is követelték tőle, hogy ne avatkozzék a szomszéd tartományok ügyeibe. Most azonban hasznát vették mérséklő s közvetitő munkájának.

Noha az osztrák küldöttség tiltott gyülekezetnek volt megbizottja, a király még sem merte tőle megtagadni a kihallgatást. Csak azt kivánta, hogy a városok küldöttei ne csatlakozzanak az urak és lovagok küldötteihez. Ezt a kivánságot Tsernembl és társai visszautasitották. Az együttes audientiát sürgették. De a kiket a király nem fogad, járulhatnak-e az országgyűlés elé?

Deczember 12-én kellett volna a küldöttségnek az országgyűlés előtt megjelennie. De mivel a királyi audientia miatt még nem hárultak el a nehézségek, Thurzó kérette az osztrákokat, hogy csak két nap mulva jöjjenek. A király megelégedését fejezte ki a magyarok ez eljárása miatt s el is várta a rendektől, hogy addig nem fogják meghallgatni a szövetségeseiket, mig ő nem végez velük.

De a magyarok nem igy értelmezték a pozsonyi és eibenschützi szerződéseket. Midőn a rendek látták, hogy az együttes audientia végleg

[1] Hevenessy gyüjt. id. k. 22, a selmeczi Memorial és Act. Thurz. Fasc. 86. No. 12.

elmaradt, deczember 14-én fogadták az osztrákokat. Reggeli 9 órakor diszes magyar küldöttség kiséretében indultak a követek az országgyűlés termébe. Itt Tsernembl szónokolt. Beszéde végén 5 pontba foglalta az osztrákok sérelmeit. Az első a városok helyzetére vonatkozott. Azután kivánta a bécsi resolutionak kihirdetését Ausztriában, továbbá a hivataloknak vallásklönbség nélkül való betöltését, a resolutio pontjainak végrehajtását s az ezek ellen vétkezők megbüntetését, végre a protestánsok ellen toborzott katonaság elbocsátását. Thurzó kivánságára e pontokat később irásban is beadták az osztrákok.

Ugyancsak a deczember 14-iki ülésen olvasták fel a belső-ausztriai protestáns rendeknek a magyar országgyűléshez intézett levelét, melyben arra kérik testvéreiket, hogy segitsenek nekik s ha majd a végvárak ügyében küldötteik Gráczba érkeznek, ott a Ferdinánd főherczegtől elnyomott vallásszabadságot is védelmezzék. A főherczeg e levél miatt keményen megfenyegette alattvalóit.

A magyarok egyelőre Mátyás alattvalóin igyekeztek segiteni. Deczember 16-iki feliratukban a király elé terjesztették az osztrákok sérelmeit. A király azt felelte, hogy ez osztrák ügy s nem a magyar országgyűlés elé való, noha tekintettel lesz a magyarok közvetitésére. A király most formális szempontokkal védekezett a szövetség ellen, melyet országai az ő érdekében kötöttek.

1610 január 2-án ujra magokhoz kérték a rendek az osztrák követeket. Thurzó elmondotta nekik, hogy mit határozott a király. Február 3 ára Bécsbe hivja majd az ausztriai rendek gyülését s ott minden sérelmüket kivánságuk szerint elintézi. Elmondotta még Thurzó, hogy a magyar országgyülés a XLII. törvényczikkben megerősitette az Ausztriával és Morvaországgal kötött szövetséget. Végül arra kérte a nádor az osztrákokat, hogy a belső-ausztriai protestánsok érdekében tegyenek meg minden lehetőt.

Az osztrákok nem a legjobb kedvvel hallgatták végig a nádor előterjesztését. Tsernembl válaszoló beszédében arra czélzott, hogy a király már sokszor igérte a sérelmek elintézését, pedig az ő ügyök oly világos, hogy rögtön el volna intézhető. Megköszönte a magyarok közvetitését, de azt kérdezte, hogy mi a haszna a szövetség törvénybe igtatásának, kivált az esetre, ha a bécsi gyűlésen a panaszok elintézetlenül maradnak.

A beszéd következtében hat magyar úr ment a gyűlés után az osztrák követekhez, hogy megmagyarázza nekik az országgyűlés nevében a XLII. törvényczikk czélját.

E magyarázat szerint a rendek a törvényczikkben az örök emlékezetnek adták át a szövetséget. Meg akarták könnyiteni a kölcsönös segélykérést Végül az irott szerződések a levéltárakban elveszhetnek, de a törvényeket kinyomtatják s kihirdetik. Különben a szövetség hasznát nem részletezhetik a magyarok, mint Tsernembl kivánta, mert biztosra veszik,

hogy ő felsége teljesiti igéretét. Ha mégis baj támadna, a magyarok tudni fogják kötelességöket.[1]

Tsernembl és társai többet nem kivánhattak a magyaroktól, de Pozsonyból távozva, még erősebb biztositékot kerestek. Az osztrákok küldöttsége a morvaországi rendek olmüczi gyűlésén is megjelent. És oly nagy volt itt a protestáns rendi felfogás hatalma, hogy Dietrichstein bibornok, V. Pál bizalmas embere, volt az első szónok, a ki pártolta az osztrák kérelmeket. A morva rendek követséget küldöttek a februári bécsi gyűlésre, ahol a magyarok részéről Thurzó nádor jelent meg.

Feltünő, hogy most Zierotin otthon maradt s Thurzónak engedte át a közvetitő szerepet, noha 1609-ben Illésházy nádor életében ő volt a szerencsés közvetitő. Visszalépésének oka az volt, hogy ő is határozottan állást foglalt Mátyás mindenható tanácsosa, Khlesl ellen, akit a protestánsok legnagyobb ellenségüknek tartottak. Ezért kényelmetlen lett volna helyzete a bécsi udvarnál s különben is teljesen bizott Thurzóban.[2] Zierotin annyira át volt hatva a szövetséges országok érdekközösségének érzetétől, hogy oly intézményekkel akarta az uniót szilárditani, melyek némikép a mai delegácziókra s közös miniszteriumokra emlékeztetnek. A nélkül, hogy

F. Card. a Dietrichstain

Dietrichstein bibornok aláirása.

az országok alkotmányának önállóságát érintené, a rendek bizottságainak közös gyűlését tervezte, mely közös ügyekről intézkednék s a király tanácsadóit felelősségre vonná. Úgy gondolta, hogy Mátyás ily módon erős támaszt találna alattvalóiban a mindenfelől fenyegető zivatarok ellen s alattvalói is könnyebben megőrizhetnék szabadságaikat. De az események nyugtalan hullámzása nem engedett neki időt a terv végrehajtására. Egyelőre örült, hogy a közös érdekek megóvása jó kézre van bizva a bécsi rendi gyűlésen.

Thurzó együtt érzett a protestáns rendekkel, de a magyar érdekek szempontjából meg akarta akadályozni a viszály elmérgesedését. Igen erélyes volt Mátyás király békülni nem akaró tanácsosaival szemben, hanem Tsernembléket is csillapitotta, a mennyire lehetett. Mindjárt a gyűlés elején kijelentette Mátyás tanácsosai előtt, hogy a rendeket ki kell elégiteniök, különben háborura kerül a dolog a szövetséges országokban.

[1] Hevenessy gyüjteménye, LV. 36. s kk. Zsilinszky, A magyar országgyülések vallásügyi tárgyalásai, II. Selmeczi Memorial és Steiermärkische Geschichtsblätter, III. 1882. 65. Amit Katona (XXIX. 215.) Supplex libellusnak nevez, az tulajdonkép Tsernembl decz. 14-iki beszéde.

[2] Érdekes, hogy Janssen (id. m. 588.) Thurzót mährischer Palatinnak nevezi. A tudós polemikus tévedésének van valami történeti értéke.

Már pedig a magyarok azért választották Mátyást királylyá, mert Morvaországnak és Ausztriának is ura volt, különben magyart választottak volna, és ha kitör a háború, oly királyt fognak keresni, a ki elég erős lesz védelmezni őket.

A nádor szavainak hatása nem maradt el. Mátyás környezete engedni volt kénytelen, hanem nehezen nyugodott meg a helyzetben, melyen változtatni nem birt s kicsinyes eszközökkel próbálta elhalasztani a döntést. Február 20-án majdnem szakadás állott be. A nádor a rendi gyűlésen beszédet tartott, melyben szokása szerint a béke áldásairól értekezvén, előterjesztette a király engedményeit. Ezután felmutatta a királyi rendeletet, úgy a mint a tanácsosoktól kapta, de kitünt, hogy a rendelet pontjai ellenkeznek a nádor szóbeli előterjesztésével. A nádor szándékos félrevezetést látott e dologban s annyira megharagudott, hogy a morva küldöttekkel együtt majdnem ott hagyta Bécset, hanem az udvar kibékitette. Lipót főherczeg toborzásai felzavarták Mátyás udvarának nyugalmát s nem szerették volna Tsernemblt a bosszut kereső Rudolf táborába kényszeriteni. Márczius 3-án Thurzó azzal a tudattal hagyta el Bécs városát, hogy az ausztriaiak főbb sérelmei el vannak intézve úgy, a hogy Pozsonyban kivánták.

Az osztrák rendek egy küldöttsége utána utazott Magyarországba s kivánságukra Thurzó márczius 5-én irásbeli bizonyitványt állitott ki az egész alkudozásról. Az osztrákok kivánsága szerint ez oklevélben részletesen fel lettek volna sorolva mindazok a megadott engedmények, melyek Mátyás irott rendeleteibe nem voltak foglalva. De Thurzó bizonyitványa csak általánosságban mozgott, mert úgy hitte, hogy most már szükségtelen volna az udvar érzékenységét bántani. Különben az ausztriai rendek meg voltak elégedve Thurzó közbenjárásával s köszönetük jeléül egy körülbelül tizezer forint értékű bécsi házat vettek neki.[1]

Thurzó haza sietett, mert otthon is volt rendezni való vallási ügy. Csakhogy itt nem mint közvetitő szerepelt, hanem mint nádor, a ki a maga hatáskörében érvényt tud szerezni a törvénynek. Az 1608-iki koronázás előtti I. czikk azt rendelte, hogy a gyülölség és egyenetlenkedés kikerülése végett minden felekezet külön elöljáró vagy superintendens vezetése alatt álljon. Thurzó még nem is volt nádor, midőn e törvényre támaszkodva 1609 június 20-án kelt levelével a zsolnai zsinatot július 15-ére összehivta.

[1] Raupach, id. h. Archiv für oest. Geschichte, IX. Zsilinszky, id. m. és Chlumecky, Zierotin, 646—648. Hurter (VI. 215.) tagadja, hogy a február 20-iki ülésen valami hamisság történt. De vegyük tekintetbe, hogy Raupach forrása hiteles és hogy Thurzó 20-iki beszédében pontokat sorolt fel, melyek nem egyeztek a neki átadott királyi rendelet pontjaival. Ezek a pontok bizonyára szóbeli megegyezésen alapultak. Ha Thurzó oly nagyon félreérti azt, amit a tanácsosok mondottak, akkor meg nem engedték volna neki már másnap, hogy ő maga fogalmazzon oly pontokat, melyek inkább megfeleltek a február 20-iki szóbeli előterjesztésnek, semmint az akkor bemutatott irásbeli rendeletnek.

A Thurzó-ház Bécsben.
(Rajzolta Dussek Ede Adorján.)

Pázmány azt állitja, hogy ez alkalommal kevesen gyültek össze s nem is határozhattak semmit a papok versengése miatt. Annyi bizonyos, hogy az 1609-iki meghivásnak nem volt eredménye, a mi meg nem történhetett volna, ha Thurzó szokott erélyével vezeti az ügyet. Igen valószinű tehát, hogy Thurzó maga is óhajtotta a zsinat elhalasztását, talán mivel a közelgő országgyűlést és nádorválasztást véve tekintetbe, nem akarta felingerelni a papságot és az udvart.

Sokáig azonban nem huzta a dolgot.

1610 márczius 28-ára a tiz éjszaknyugati vármegyéből húsz ágostai evangelikus főur és nemes, három városi követ és huszonnyolcz lelkész jelent meg Zsolnán a nádor hivására. A zsinaton összesen 419 község volt képviselve oly területről, a hol ma kétszáznál kevesebb evangelikus községet találunk.

Három nap alatt végezte tanácskozásait a zsinat, mely talán a legjelentékenyebb a magyarországi ágostai evangelikus zsinatok közt. Három superintendenst választottak Zsolnán a három kerületre osztott tiz megye számára, majd tizenhat czikkben megállapitotta a zsinat a választottak hatáskörét. E czikkek közöl kiemeljük a hetediket, mely szerint a superintendens az elnöklete alatt tartott vizsga után felszentelheti a theologusokat. Mert a zsinat, Thurzó szavai szerint, első sorban ép azon a bajon volt hivatva segiteni, hogy a magyarországi jelöltek Wittenbergbe, Briegbe vagy még tovább voltak kénytelenek utazni a pappá avatás kedvéért, mintha az Úr lelkének nem ugyanazt a fuvallatát érezné a mi országunk, mint a többiek. A superintendens kötelességei közé tartozik továbbá a kánoni vétségek vizsgálata s megbüntetése. Ezt a feladatát tapasztalt egyházi és világi férfiak segitségével végzi. Kisebb jelentőségű ügyekben a seniorok itélnek s ekkor a felek a superintendens itélőszéke elé vihetik a pert, de tovább nem. A superintendensek évenként s hacsak lehet, személyesen vizsgálják meg egyházaikat s felvehetik a censust, vagyis a székdijat.[1]

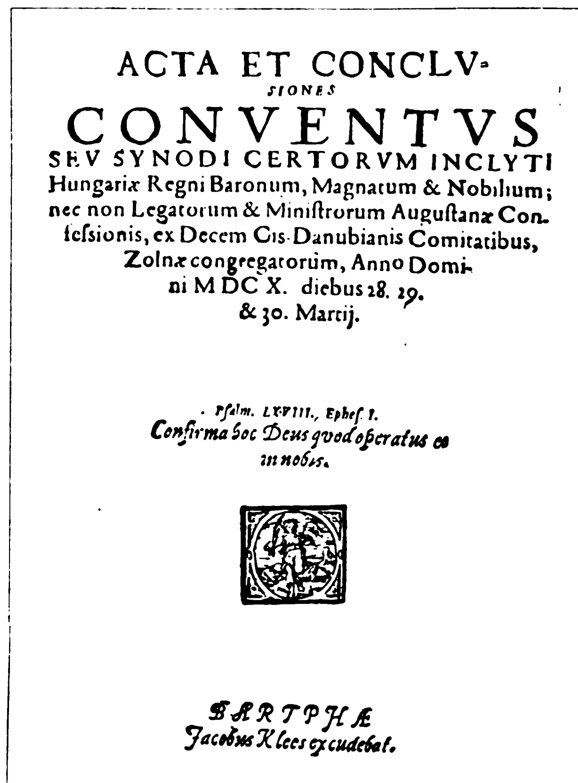
A zsolnai határozatok sokáig érvényben maradtak a magyar evangelikus egyházban, s a zsinat példáját követve más vidékeken is szervezkedtek Thurzó hitfelei. De nem csupán ebben rejlik a zsinat fontossága. Nem mondhatni, hogy e zsinat egészen új dolgokat határozott. Gömörben például a tizenhatodik században is voltak superintendensnek nevezett lelkészek, akik ugyan nem szenteltek fel papokat, de vizsgálták egyházaikat olyformán, mint a zsolnai zsinat rendeli.[2]

[1] L. Szeberényi, Corpus maxime memorabilium Synodorum evangelicorum. (Pest, 1848.) Peniculus Papporum Apologiae Solnensis, Joannes Jemicius scribebat, (Possony, 1610. és másodszor 1611.) 8. és Doleschall, Die Silleiner Synode. (Jahrbuch der Gesellschaft für die Gesch. des Protest. in Oesterreich, IV. 1883. 90.)

[2] Schmal, Brevis de vita Superintendentium Evangelicorum Commentatio. (Fabó, Monumenta, I. 5.)

A protestáns egyházlátogatóknak fizetett census cathedraticus sem volt egészen új dolog. Igaz, hogy a szepesi városok esperessége még a XVII. század elején is egész 1608-ig beszolgáltatja a katholikus prépostnak a censust, noha azon a vidéken akkor kevés volt a katholikus hivő. De másrészt már az 1592-iki zólyomi 10-ik kánon rendeli, hogy az evangelikus lelkész a maga esperesének fizesse a cathedraticumot. A dunántuli superintendentia pedig a XVI. század végén a régi szent királyok törvényeire hivatkozva, minden cathedrától egy magyar forintnyi censust rendel az egyházlátogató esperesnek.[1] De mindezek úgyszólván rendezetlen állapotok voltak.

Hogy a magyar protestánsok egyházi ügyekben saját püspökeik hatósága alá tartoznak, hogy az egyházi jövedelmekről és biráskodásról a maguk körében intézkedhetnek a katholikus főpapság beavatkozása nélkül, ezt az elvet országos törvényre való hivatkozással először a zsolnai zsinat léptette életbe. Ebben van nagy jelentősége. Hatását még fokozta az, hogy a király helyettese vezette tanácskozásait. »Eddig csak párt s engedelmeskedni vonakodó egyházi szakadásként tekintetett a protestánsság« — irja századunk negyvenes éveiben egy katholikus iró — melynek megtéritésére csak idő kivántatnék; de most pártból önálló testület lőn, szakadványból alkotmányos társulat és saját kézre rendezett egyház.«[2]

ACTA ET CONCLV-
SIONES
CONVENTVS
SEV SYNODI CERTORVM INCLYTI
Hungariæ Regni Baronum, Magnatum & Nobilium;
nec non Legatorum & Miniſtrorum Auguſtanæ Confeſsionis, ex Decem Cis-Danubianis Comitatibus,
Zolnæ congregatorum, Anno Domini M DC X. diebus 28. 29.
& 30. Martij.

Pſalm. LXVIII., Epheſ. I.
Confirma hoc Deus quod operatus es in nobis.

BARTPHÆ
Jacobus Klees excudebat.

Az 1610-iki zsinat végzéseinek czímlapja.

És mindez az 1608-iki törvények következménye volt. Nem ok nélkül tiltakozott ellene a főpapság. Midőn az 1609-iki országgyűlés előtt a királyi propositiok megállapitásáról volt szó, a magyar tanácsnak az egyházi rendhez tartozó tagjai a superintendensekről szóló törvényczikk

[1] L. Pokoly József czikkét a Protestáns Szemle 1895. évfolyamában, 63. 185.

[2] Lányi Károly, Magyarföld Egyháztörténetei. (Pest, 1844.) II. 190. l.

változtatását ohajtották. E miatt — igy szóltak — csorbát szenved az egyházlátogató katholikus főesperesek tekintélye, e czikk alapján a prebendák és oltári adományok a prédikátoroknak és iskolamestereknek jutnak.[1] De a királyi propositiokban mellőzve volt ez óhajtás az egyházi rend más sérelmeivel együtt.

Most tehát nem volt más mód, mint folytatni a tiltakozás politikáját. Forgách bibornok 1610 április 17-iki kelettel ünnepélyes óvást tett közzé ez eretnekek vakmerősége ellen.

Tiltakozásának főbb pontjai a következők: A superintendensek nem törvényes püspökök, mert a nicaeai zsinat rendelése szerint az egyház csak azokat ismerheti el, a kiket más püspökök szentelnek e tisztre. Már pedig az ágostai confessio szerint az evangelikusok minden hitelvben megegyeznek a katholikusokkal s csak azokat a visszaéléseket mellőzik, melyek a kánonok ellenére ujabb időben terjedtek el az egyházban. A superintendensek tehát a confessio tanitására tett esküjöket szegik meg, ha jogtalanul avatkoznak a püspöki hatáskörbe.

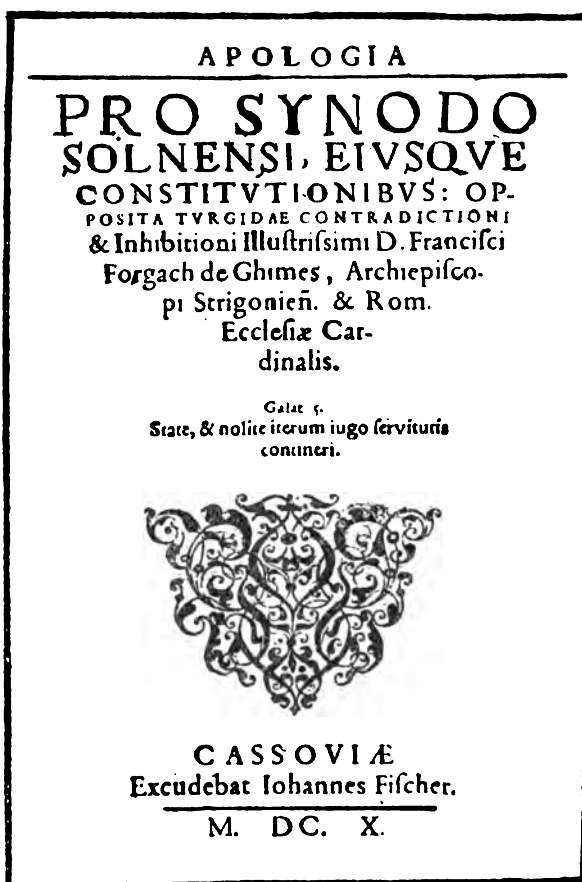
Továbbá a zsolnai zsinat a Concordia könyvének aláirására kötelezi a lelkészeket. Pedig ebben szörnyű, embertelen és keresztényellenes tévedések vannak. Végül a zsolnai zsinat idegen jogokat bitorolt. Mert az érsek akarata ellenére gyült össze, tudta nélkül rendelt el egyházi látogatásokat s intézkedett az egyházi javakról. Nincs országos törvény, mely megengedné, hogy a főesperesek megfoszthatók a census cathedraticustól, s hogy az egyházi törvényszékek hatósága a superintendensre bizható. Mind ez ellenkezik az isteni s emberi törvényekkel s a magyar országgyűlések határozataival. A bibornok tehát semmiseknek nyilatkoztatja az újszerü gyülekezet végzéseit. A kiközösités büntetésével fenyegeti a hamis superattendens czimmel felruházottakat, ha a zsinat végzéseit végrehajtanák s ugyane büntetéssel fenyegeti mindazokat, akik beleegyezésükkel hozzájárulnának a végzések végrehajtásához.

Mértéktelen volt a nádor haragja, midőn a tiltakozást olvasta. »Az prédikátorok és superintendensek felől mit iratott legyen az vöröss pap — irja nejének — hiremmel volt. Igen nehéz az békának az dér és ördögnek az temjény, de válasza leszen, gondom vagyon reá.« A közbéke megbontásával és törvényszegéssel vádolta a bibornokot. Különös gondja volt arra, hogy a papjaitól készitett válasz az egész zsinat nevében legyen irva s ne tünjék fel magános ember polemiájának.[2]

Még 1610-ben kinyomatta az Apologiát, mely Forgách tiltakozására pontonként válaszol. Igaz — mondja az Apologia — hogy a nicaeai zsinat határozata szerint a püspököt püspökök szentelik fel, azonban csak akkor, ha vannak igazi püspökök. De ha azok, a kik az igazi püspökök czimét

[1] Zsilinszky, id. m. 6.
[2] Thurzó levelei nejéhez, (Budapest, 1876.) II. 258. és Ribini, Memorabilia aug. ev. confessionis. 382.

viselik, ellenségei az evangeliumnak, akkor az egyháznak joga van a szentelésre alkalmas embereket választani. Hivatkozik az Apologia az apostolokra, akik Titust és Timotheust nem a zsidó főpapokhoz küldötték, hanem maguk szentelték fel az új presbyterium segitségével. Az ágostai confessio a szentelés módját nem a hitelvek közé sorolja, hanem azokhoz a dolgokhoz csatolja, melyeket a visszaélések megrontottak. A második fejezetben az Apologia védelmezi a »legszentebb« Concordia könyv megtámadott tanitásait. Végül az idegen jogok bitorlásának vádjára felel. Az országos zsinat összehivásának joga az érseket nem illeti meg. Izrael népének zsinatjait nem Áron és Eleázár, hanem Mózes és Józsué hivták össze. A régi keresztény zsinatok is a császárok hivására gyültek egybe. Ezeknek példáját követte a nádor, aki az 1608-iki törvényczikket hajtotta végre. Vajjon a bibornok hajlandó lett volna-e a nevezett törvényczikkek végrehajtására, ha a protestansok netalán kérik erre?

APOLOGIA

PRO SYNODO SOLNENSI, EIVSQVE CONSTITVTIONIBVS: OPPOSITA TVRGIDAE CONTRADICTIONI & Inhibitioni Illuſtriſsimi D. Franciſci Forgach de Ghimes, Archiepiſcopi Strigonien. & Rom. Eccleſiæ Cardinalis.

Galat 5.
State, & nolite iterum iugo ſervitutis contineri.

CASSOVIÆ
Excudebat Iohannes Fiſcher.
M. DC. X.

A zsolnai zsinat Apologiájának czímlapja.

A census cathedraticusra nézve az Apologia Pál apostollal válaszol: A ki nem dolgozik, az ne egyék. Azoknak fizessék-e a protestánsok a censust, a kik egyházuk és tanitásaik legnagyobb ellenségei? A bibornok régi törvényekre hivatkozott, de az új törvény azoknak érvényét lerontja. Már pedig a zsolnai zsinat semmit sem határozott, ami ellenére volna e törvénynek. Mi csak a magunk egyházáról gondoskodtunk, — irja az Apologia — a más hitet vallók dolgaiba nem avatkoztunk. Itéljen Isten. Hiszszük, hogy a király és az ország rendjei megfognak védelmezni bennünket a vakmerő támadások ellen.

Eddig mind a két fél, bár igen hevesen, de méltósággal vitatkozott. Most azonban hosszadalmas s irgalmatlan scholasticus czivódás keletkezett. Pázmány, kinek Forgách tiltakozása megirásában bizonyára része volt, alig egy hét alatt megirta álnév alatt kiadott válaszát. Csak két év mulva jelent meg erre a protestáns felelet Petschius freiwaldi lelkésztől. Pázmányé volt az utolsó szó. Balásfy szerint Pázmány könyveinek megjelenése után »a zsolnai zsinat nem hánykódék többé írásival.« Tény az, hogy a protestánsok elnémultak. Az is igaz, hogy Pázmány tudománya és vitatkozó ereje nehéz munkát szerzett ellenfeleinek. De lehetséges, hogy a protestánsok megelégelték a mondottakat és bizonyos, hogy 1612-ben ép úgy gondolkodtak a zsolnai zsinatról és a Concordia könyvéről, mint 1610-ben.[1]

Különben a vitairatoknál hatásosabb választ adott Forgách bibornok: a zsolnai zsinat évében ő is zsinatot akart tartani. Nem tarthatta meg 1610-ben, mert Mátyás udvara attól félt, hogy a zsinat még inkább elmérgesiti a gyülölséget egyrészt Forgách, másrészt Thurzó és a protestánsok közt. A királynak pedig szüksége volt a nádor s hivei tevékeny jóindulatára kényes politikai helyzetében, s igy a nuntius közvetitésével a bécsi udvar reábirta Forgáchot a zsinat elhalasztására.[2]

De 1611 augusztus 1-én megnyithatta a bibornok a nagyszombati zsinatot. Itt voltak Náprági Demeter, a kalocsai érsek, mint győri püspök; hét más püspök, a káptalanok küldöttei, a szentmártoni főapát és öt más apát, több prépost, a soproni keresztesek küldöttei és Pázmány, ki a turóczi prépostságot biró jezsuiták nevében szavazott. Placidus de Marca, V. Pál nuntiusa is megjelent.

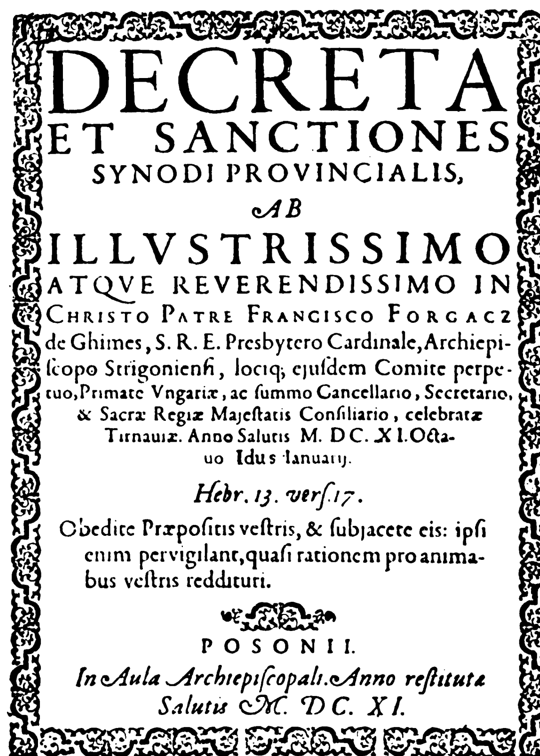
Ötven év óta ez volt az első katholikus országos zsinat Magyarországban. Ez volt egyszersmind az első magyar országos zsinat, melyen a trienti határozatokat nyilvánosan elfogadta a magyar katholikus egyház, mert az 1564-iki zsinat csak egyházmegyei volt. A trienti zsinat hatása alatt áll a nagyszombati, gyakran idézi határozatait s azoknak szellemében igyekszik emelni a vallásosságot s az egyházi fegyelmet.

Panaszkodik a zsinat a papok hiányáról. Volt oka reá. Körülbelül ez évekből jelentik a pápának, hogy az egész Magyarországban, Erdélyben és Horvát-Szlavónországban legfeljebb ha háromszáz fölszentelt pap található, ide értve a főpapokat és a szerzeteseket is. Innen van, mondja a nagyszombati zsinat, hogy a hivők a szomszéd protestáns paphoz mennek kereszteltetni s prédikácziót hallgatni. Növeli a bajt, hogy a katholikus

[1] Apologia Pro Synodo Solnensi (Kassa, 1610.) a M. Tud. Akad. könyvtárában. (Függelékében Forgách tiltakozása.) Peniculus Papporum Apologiae, Malleus Peniculi Papistici, scribebat Petrus Petschius (Kassa, 1612.) Logi Alogi scribebat Joannes Jemicius. (Pozsony, 1612.) Fraknói Vilmos (Pázmány Péter, I. 97—107.) bőven szól e vitáról.

[2] Fraknói, id. m. I. 109.

lelkészek közt nem kevés akad, aki tudatlansága vagy romlottsága miatt elfojtja hivőiben a buzgalmat. Azért inti a zsinat a püspököket, hogy ne kiméljék a költséget a papnevelő intézetek alapitására s az egyházi rendek feladásában szigoruan tartsák meg a trienti határozatokat. A zsinat megbizásából Forgách a pápát is megkérte, hogy támogassa a magyar papnevelés ügyét. Sokat foglalkozik a zsinat a papi élet tisztességével. Meghagyja a főespereseknek, hogy hirdessék a népnek a papok házasságának érvénytelenségét. Sok más büntől is óvja a zsinat a lelkészeket, a kikre a trienti zsinat szavai szerint minden szem úgy néz, mint a tükörre. Azonban jól mondja Ipolyi, hogy a zsinatnak az akkori körülményekhez képest egyik legfontosabb határozata a főesperesi látogatások újabb s hatásosabb életbeléptetése volt.[1]

DECRETA
ET SANCTIONES
SYNODI PROVINCIALIS,
AB
ILLVSTRISSIMO
ATQVE REVERENDISSIMO IN
CHRISTO PATRE FRANCISCO FORGACZ
de Ghimes, S. R. E. Presbytero Cardinale, Archiepiſcopo Strigonienſi, lociq; ejuſdem Comite perpetuo, Primate Vngariæ, ac ſummo Cancellario, Secretario, & Sacræ Regiæ Majeſtatis Conſiliario, celebratæ Tirnauiæ. Anno Salutis M. DC. XI. Octauo Idus Ianuarij.

Hebr. 13. verſ. 17.

Obedite Præpoſitis veſtris, & ſubjacete eis: ipſi enim pervigilant, quaſi rationem pro animabus veſtris reddituri.

POSONII.
In Aula Archiepiſcopali. Anno reſtitutæ Salutis M. DC. XI.

A nagyszombati zsinat végzéseinek czímlapja.

De bármily alkalmasak voltak a zsinat intézkedései a katholikus egyházi élet tisztaságának emelésére, a papság hatalmának és jótékony hatásának fokozására, mégis lényeges kérdés maradt a katholikus egyházra nézve az, hogy mennyiben számithat a királyi hatalom gyámolitására s hogy menynyiben gátolják a király akaratát a politikai bonyodalmak.

A tőrdöfés, mely 1610 május 14-én véget vetett IV. Henrik életének, az európai politikában nagy változást okozott. Az »eretnekek védője« nem volt többé; Medici Mária kormánya még segitette az uniót Jülich várának elfoglalásában, de tovább nem akart menni. A Habsburgok ellen tervezett nagy európai háboru vezetésére senki sem vállalkozott. Ennyiben a prágai, bécsi, madridi és római udvarok meg voltak nyugtatva. De a testvérek viszálya még nem szünt meg, noha az 1610 májusában Prágába

[1] Péterffy, Sacra Concilia, II. 152. s 170. Ipolyi, Veresmarty Mihály. 331. Károlyi Árpád, A korponai országgyűlés 1605-ben. (Budapest, 1896.) 38.

hivott német fejedelmi gyülés azon volt, hogy helyreállitsa az egyetértést. A két ellenfél igen különböző reményeket fűzött a tárgyalásokhoz. Rudolf vissza akarta nyerni elvesztett országait, másféle engedmény iránt nem volt érzéke. Mátyás szeretett volna a nehézségektől szabadulni, melyeket Rudolf görditett a császári trónhoz vezető utjára. A Prágával folytatott tárgyalások alatt Mátyás meghivására országainak rendjei bizottságokat küldöttek Bécsbe. Nem az ő tanácsaik után indult a király, de még sem akart meglenni azoknak helyeslése nélkül, a kiknek jó indulatára volt alapitva hatalma. Thurzó távol volt, de élénk figyelemmel kisérte a történteket. Azt tanácsolta a királynak, hogy szorosan csatlakozzék a németországi protestáns hatalmakhoz. Mert most nem Bocskayról és a hajdúkról van szó, hanem hatalmas városokról és fejedelmekről, a kikkel nehezen boldogúl. Khlesl nem is hanyagolta el az összeköttetéseket a protestáns hatalmakkal, amennyire politikája megengedte. Különben Thurzó a vérontás kikerülését óhajtotta, de minden perczben kész volt a fölkelést kihirdetni, akár a határok biztositása végett, akár más hadi czélból, ha Rudolf makacssága miatt háborúra kerülne a dolog.

A tárgyalások közben többször volt szó Magyarországról. Rudolf azt kivánta, hogy a tőle elvett országokat Mátyás mint hübérese igazgassa s hogy a magyar végvárak kapitányai a császár hüségére esküdjenek. Szó sem lehetett arról, hogy Mátyás udvara elfogadja ez ajánlatokat, melyek annyira sértették a magyar alkotmányt s a király jogait. De azért a király kivánta, hogy a szerződés megemlékezzék a végvárak ügyéről.

1609-ben két magyar küldöttség járt Prágában, hogy a cseh rendektől sürgesse a magyar végvárak költségeihez megigért járulékot. A második küldöttséget októberben Lépes püspök, a magyar kanczellár vezette. Hanem a cseh rendek nem akartak fizetni, azt mondották, hogy a császár megtiltotta a magyar követek fogadását s a pénz megadását. Most az egyszer engedelmesek voltak a csehek, s Lépes püspök csak valami »gonosz nyavalyával« érkezett vissza Bécsbe, de pénzt nem hozott a »jó csehektűl.« Sőt Rudolf nem is felelt a királynak ez ügyben irt levelére. Most az 1610-iki békeszerződésből is kimaradt a segitség ügye, de a braunschweigi herczeg, ki némi önérdekből és sok jóindulatból Rudolf iránt, a közvetitő szerepét játszotta, megigérte a császár nevében a királynak, hogy a végvárak segitsége nem marad el, s hogy Rudolf a birodalmi segitséget is sürgetni fogja.

Szeptember közepén alá volt irva a szerződés. Khlesl már előbb megmondotta a bécsi nuntiusnak, hogy az egyezség hiábavaló. Csak annyi értelme lett volna a szerződésnek, hogy erejénél fogva a király külsőségekben elismeri Rudolfnak, mint a család fejének, fenhatóságát.

Ha ez elégtételt Rudolf őszintén elfogadja, Mátyás császárságának legnagyobb akadálya eltünt volna. De amennyiben a szerződés új helyzetet teremtett, nem hajtották végre az első pont kivételével.

Ennek értelmében Ferdinánd és Miksa főherczegek október 9-én megjelentek Rudolf előtt, hogy bocsánatot kérjenek tőle Mátyás nevében. Rudolf nem engedte őket szóhoz jutni, hanem kijelentette, hogy a bocsánatkérést megtörténtnek tekinti. Miksa ezután szétszakitotta az 1606-iki szerződést, melyben a főherczegek Rudolf mellőzésével Mátyást választották az uralkodóház fejévé. A császár nyájasan társalgott vendégeivel, Miksa főherczeg bocsánatkérésére azt felelte, hogy nem emlékszik, mintha a főherczeg valamit vétett volna ellene. Ily napja ritkán volt Rudolfnak. Mint nagylelkű győző állott sértői előtt. Hanem mindez csak a modor dolga s az udvari nevelés eredménye volt. A nagy uralkodói tulajdonságok nem pusztán a neveléstől függnek. A római birodalom ura tudott még grandezzával viselkedni, de nem volt már ura önmagának.

II. Rudolf császár.
(Az ambrasi arczkép-gyűjteményből.)

A bosszú gondolata valóságos rögeszméje lett. A szeptemberi szerződés és a braunschweigi herczegtől hozott igéretek szerint a császárnak el kellett volna bocsátania a Lipót főherczegtől toborzott passaui katonaságot. Állitólag pénz hiánya miatt nem tehette. Nem úgy kell képzelnünk a dolgot, mintha a császár tervszerű intézője lett volna a passaui katonaságtól okozott tragédiának. Jó tanácsok s különösen a braunschweigi herczeg hatása alatt ingadozott olykor s megijedt a következményektől. De az egész idő alatt állandóan azt érezte, hogy a passauiak az ő ügyét védelmezik s bárminő formában, de bosszút állnak a hütlen testvéren s a lázadó rendeken. Astrologusai fejedelmi jutalmat kaptak, mert azt jósolták, hogy a császári csapatok Mátyást megverik és elfogják.

De a mennyiben itt tervszerű intézésről szólhatunk, Lipót főherczeget kell a rendezőnek tartanunk. Ez ügyben az ő befolyása igen nagy volt a császárra. Neki pedig határozott tervei voltak, bár eszközeivel nem volt tisztában. Meg akarta fenyiteni a kivivott szabadságaikra büszke cseh rendeket s országot akart magának szerezni, hogy a császárválasztásnál nagyobb sulylyal léphessen fel a maga érdekében.

Midőn a passauiak Ramée vezetése alatt Ausztriába, majd 1611 elején Csehországba törtek s Prágáig vonultak, Rudolf és Lipót egy ideig azt hitték, hogy nyiltabban léphetnek fel. De kiderült, hogy tervük megbukott. Ramée seregének vadsága roppant elkeseredést szült. A cseh rendek fegyvert fogtak. Ramée csak a Moldva balpartján fekvő városrészt birta elfoglalni, az ó- és ujváros a csehek birtokában maradt. A protestánsok a katholikus reactio eszközeinek tekintették a passauiakat. Iszonyú jelenetek keletkeztek; a harminczéves háború előre vetette árnyékát. A Prága felé vonuló Mátyást úgy várták mint a szabaditót. Most egyszerre Rudolfnak is került pénze a passauiak kifizetésére, csakhogy már későn volt. A magyar öltözetben bevonuló Mátyást kitörő örömmel fogadták a prágaiak. Pünkösd hétfőjén királylyá koronázták; a koronázáskor Lépes nyitrai püspök is fogta a cseh koronát.

Most Rudolf majdnem úgy érezte magát Prágában, mintha fogva lett volna. A II. Fülöp udvarában nevelkedett autokrata kész lett volna a protestánsokkal is szövetkezni, hogy Mátyásnak árthasson. Két koronát kellett átadnia testvérének s megérte még azt is, hogy Mátyás 1611 deczemberében házasságra lépett Annával, a tiroli főherczegnővel.

A császár mind betegebb és szomorúbb lett. Tycho Brahe egyszer azt mondotta, hogy a császár és kedvelt oroszlánja ugyanazon befolyás alatt állanak. Már pedig az oroszlán ekkortájt kimult.

1611 január 30-án reggeli 7 órakor a császár is meghalt. Közvetlenül halála előtt Gunderode ezredest hivatta, ki a protestáns unióval való érintkezéseit közvetitette.

A Habsburgok német ága még 1611 végén gyűlést tartott s deczember 27-én családi szerződést kötött, mely, tekintettel az elmult zavarokra, a jövőre nézve biztositani kivánta a család egyetértését. A negyedik pontban a főherczegek arra kötelezték magokat, hogy minden erejükkel segiteni fogják Mátyást a császári korona elnyerésében.

Ez a szerződés döntő hatással volt Mátyás reményére. Mert voltak ugyan pártok a birodalomban, de mennél inkább közeledett a választás napja, a választó-fejedelmek annál kevésbbé voltak hajlandók a császári méltóságot idegen családra ruházni. A spanyol udvar kezdettől fogva Mátyás részén volt. A protestáns választók szintén a királyt pártolták, a ki országaiban a protestáns rendektől függött. Ép ez okból ellenezték jelöltségét az egyházi választók, de meghajoltak a többség előtt s igy 1612 június

13-án a választó fejedelmek frankfurti gyűlése Mátyást egyhangulag választotta meg.

Khlesl ekkor a titkos tanács igazgatója lett.[1] Most már czim és rang szerint is első minisztere volt Mátyásnak. Büszkén tekintett vissza eddigi munkájára s ezentúl szabadabban dolgozhatott az ellenreformatio s a királyi hatalom erősitésén. Nem vak buzgalommal látott munkájához, hanem a körülményekkel alkudva — secundum scientiam, — mint mondani szokta.

IV. FEJEZET.

Báthory Gábor uralkodása.

A frankfurti császárválasztó gyűlésen Mátyás érdekében nem csekély hatással emelték ki azt a körülményt, hogy mint magyar király, meg birja védeni a birodalmat a porta részéről fenyegető veszély ellen.

E tekintetben elsőrangú kérdés volt, hogy az erdélyi állapotok menynyiben gyöngitik vagy mennyiben erősitik a magyar királyság helyzetét a portával szemben.

1608 elején nagyjelentőségű trónváltozás történt Erdélyben. Az öreg Rákóczi Zsigmond lemondott. Szerette a fejedelmi czímet, de sokkal fáradtabb volt, semhogy felvegye a küzdelmet a mindenfelől reátámadó hatalmak ellen. Égi madarak módjára visszavágyódott ősi fészkébe, mint maga mondotta. Teljes ellentéte volt Somlyai Báthory Gábor, kit a kolozsvári országgyűlés Rákóczi kivonulása napján választott utódjává.

Tizenkét éves volt Báthory, midőn atyja, István király unokaöcscse 1601-ben meghalt. Az ecsedi ág utolsó sarja. Báthory István országbiró örökbe fogadta az árvát Anna húgával együtt. A hatalmas főúr gondosan nevelte fogadott fiát. Buzgó kálvinista lévén, az árvának lelki üdvösségéről akart gondoskodni, midőn a katholikus vallásban szülöttet a »pápai tévelygésből« az »igaz keresztyén« hitre vezérelte. Még végrendeletében is szivére kötötte Gábornak a nagy Báthory nemzetség hagyományait s roppant örökséget hagyva reá, mintegy módot adott neki a hagyományok felélesztésére. Szóval az ecsedi vár ura, ki királya előtt sem szivesen hajolt meg s ugyancsak félvállról beszélt a »császár képével«, minden lehetőt megtett fogadott fiáért, csak a gyöngéd családi élet példájától fosztotta meg. Azt beszélték Ecsedi Báthory Istvánról, hogy feleségéhez öt esztendeig csak egy szót sem szólt. Midőn haldokolt,

[1] L. Hammer, Hurter, Chlumecky, Gindely, Ritter, Ranke, Kerschbaumer id. munkáit, az 1609 október 1. kir. rendeletet (Orsz. Tört. Emlékek) és Lépes levelét (Act. Thurz Fas. 82. nr. 15.)

Báthory Gábor.
(Khevenhüller Konterfeitjának metszete után.)

felesége bement hozzá és csak ennyit mondott: »vaj te kemény szivű.« Palocsay Horváth Anna, kit Báthory Gábor eltaszitott magától, talán ugyanezt mondotta férjéről.[1]

Az új fejedelem még nem töltötte be tizenkilenczedík évét, midőn 1608 virágvasárnapján (márczius 30-án) ünnepélyesen bevonult Kolozsvárra.[2] Ifjúsága magyarázza és némileg menti is hibái jó részét. Junói gyermeknek nevezi az egykorú történetiró az ifjút, a kit testi ereje, szépsége, előkelő származása s úrias bőkezűsége miatt annyira megkedvelt a tömeg, hogy sokan mindvégig ragaszkodtak hozzá. Még a komolyabbak is sok. jót vártak tőle eleintén. De csakhamar aggódva látták, hogy mértéktelen indulatai erőt vesznek jobb hajlamain. Nem tudott betelni a gyönyörökkel, az érzéki mámor tompitotta eszét és szivét. Kicsiny volt neki Erdély: úgy látszik, hogy Bocskay és Báthory István egyesült hatalmáról álmodott. Volt elég ügyessége közel eső czélok elérésére. Minő fortélyokat használt, hogy az öreg Rákóczit kiforgassa trónjából. Meg tudta nyerni ekkor az esztergomi érseket, a prágai udvart, a hajdúkat, a törököt s az erdélyieket. A hatalomra jutva, kevésbbé volt óvatos, nem igen volt képes lassú kitartással, nyugodt, következetes és körültekintő erélylyel törekedni nagy tervei végrehajtására. Nagyon szivesen hallgatta meg hizelgő tanácsadóit, mikor veszélytelennek tudták feltüntetni előtte mindazt, a mi szenvedélyeinek kedvezett. Az erdélyiek nem ok nélkül gyűlölték »a hosszú nyakú, megfonnyadt« Imrefit, Báthory legbizalmasabb tanácsosát, a ki neje becsülete árán sem átallotta megvásárolni urának kegyét.[3]

Az új uralom szilárdsága mindenekelőtt a portától függött. Azért nagy örömmel fogadta Báthory a hirt, hogy Bethlen Gábor hosszas távollét után megérkezett a török követtel. 1608 november 29-én Szászsebesen vette át Báthory Gábor az Ahmet szultántól küldött athnamét a zászlóval és karddal együtt. Egykorú feljegyzés szerint az átadás nem nagy pompával ment végbe s az ajándékok sem voltak drágák, de annál becsesebb küldemény volt maga a szeptember 4-ikén kelt athnamé. A czikornyás hitlevélnek legnevezetesebb pontja az volt, hogy a szultán három évre elengedte az adót az új fejedelemnek. A török örült, hogy megbizható fejedelem uralkodik Erdélyben. Báthoryt nem csupán a tatár khán ajánlotta, hanem, a mi talán többet nyomott a portán, a hajdúvezérek küldötte is. Azt is tudták a törökök, hogy Báthoryt Bocskay is kedvelte. De

[1] L. Komáromy András, A Bűbájos Báthory Anna. (Századok, 1894. 298.) Gyulaffy Lestár Történeti Maradványai. (Mon. Hung. Hist. II. oszt. XXXIII. 50.)

[2] A bevonulás napját sokan hibásan irják. Helyesen van Szilágyinál, Erdélyi Orsz. Emlékek. VI. 10. V. ö. Hermann Roth, Der siebenbürgische Fürst Gabriel Báthory. (Programm des ev. Gymn. in Mediasch, 1890/1.) 12.

[3] Borsos Tamás, Vita vel potius peregrinatio. (Kemény és Kovács, Erdélyorsz. Tört. Tára, II. 37.).

ez alkalommal is legtöbbet köszönhetett a fejedelem Bethlen Gábor ügyességének és buzgalmának.[1]

Mikor Bethlen haza érkezett, Báthory már a másik hatalmas szomszéddal is szövetséget kötött, igy kivánván eleget tenni a márcziusi országgyűlés választási feltételei ötödik pontjának, melyben a rendek azt kivánták, hogy »ő nagysága mind az két császár között ügyekezzék hazánkat békességes állapotban megtartani.« Imrefi Jánost és Kornis Zsigmondot küldötte Kassára, hogy alkudozzanak Mátyás főherczeg biztosaival, a kiknek Illésházy volt a vezére. Illésházy bölcs mérséklete megkönnyitette az erdélyiek feladatát. Azt kivánta, hogy Báthory ne szakaszsza el Erdélyt a magyar koronától, ismerje el a bécsi békét és segitségre kötelezze magát Magyarország ellenségei ellen, a törököt kivéve. Ennyit mond az augusztus 20-iki szerződés első s leglényegesebb pontja. Igaz, hogy Illésházy a Magyarországgal való kapcsolatnak erősebb kiemelését kivánta a követektől, de engedett, mert nem akarta megneheziteni a fejedelem helyzetét s úgy hitte, hogy a további követelésekről egyelőre minden kár nélkül lemondhat. Előzékenységét az új fejedelem iránt azzal is kimutatta, hogy a szerződésben átengedte neki Nagybányát, melyet Erdély 1607-ben vesztett el Homonnay Bálint és Rákóczi Zsigmond versenygése alkalmából. Sokat foglalkoztak az alkudozó felek a hajdúk ügyével. Midőn Bocskay a hajdúkat megnemesitette, hogy »hű székelyeinek szokása szerint« minél hasznosabb szolgálatokat tegyenek, egyebek közt Kálló városát is nekik ajándékozta. Bocskay halála után a lázongó hajdúkat 1608 áprilisában az a hitlevél nyugtatta meg, melyben Homonnay megigérte nekik, hogy az ország Bocskai adományaiban nem fogja őket háborgatni s hogy különösen Kállóra nézve teljesedik kivánságuk. Kállóban ugyanis csak a város volt a hajdúké, a várban Rákóczi Lajos parancsolt az őrségnek. Az őrséggel s a várkapitánynyal azonban nem fértek meg a hajdúk, azt beszélték Rákócziról, hogy egyszer el akarta fogatni vezéröket, Nagy Andrást. A hajdúk tehát azt várták Homonnaitól, hogy oly kapitányt fog Kálló várába küldeni, a ki jobb barátságot tart velök. Rákóczi valóban nem maradhatott Kállóban. Ép midőn a hajdúk — Homonnay hitlevelébe bizva — már letették a fegyvert, a kállai őrség ágyúkkal lövöldözött a városbeli hajdúkra, valószinüleg a kapitány akarata ellenére. Rákóczi ekkor egy útról hazatérve, még nem volt a várban. A dühös hajdúk levágták kiséretét s őt magát is megsebesitették. Ezt az új zavargást Báthory közbelépése csillapitotta le, mert a mióta a hajdúk Báthoryt

[1] Szilágyi, Báthory Gábor (Pest, 1867.) 58. 59. Mikó. Erdélyi Történelmi Adatok, II. 328. s Dr. Bernauer czikke az Archiv für oest. Geschichte XVIII. kötetében. A hajdúk követeire nézve l. Szamosközy Tört. Maradványai, (Mon. Hung. Hist. II. XXX. 365.) Hammer (Geschichte des osm. Reiches, II. 721.) tévesen beszél Giczy követeiről. Alighanem Bathó Gáspárról akar beszélni, a kit Nagy és Elek küldöttek, mint Szamosközy egészen hiteles jegyzetéből tudjuk.

szukségbenik módjen, mind az confœderatus

semmy iussats ni prætendalya, se maghat azok

Varosaban valo reszekert azoknak attwk e

senik. Melyben ezis feo tekintett, hogy az

fele rendnek keozonseges ianaerts. Nam az

szerints. Attwk azert az ide valo birodalo

az ket felnek, azon iussal es modokkal, a mint k

sagha kezeben, az feliol megh neuezet bechullete

Leuansagok szerints. Nagy Bamats kir

erzteset difficulnaiak, es helen nem hadnayak,

segualny, kire eo Naghsa reuersalissa altal,

Orszagh az teob confœderatus Orszageckal eggiut

Bathori Gabor Vramhoz az Nemzetes es Vitezleo

ueouen, megh hozon es hitt teteletibis eo Nagisag

Actum Cassoviæ die Vigesima Mensis Augusti. An

mæ petitione modo quo supra nræ facta Matti, Reg

carentes, præsentibusque litis nris Priuilegialibus

omnibus interessatis eorundemque posteris et Successori

impendenti, et chyrographo roboratarum, vigere et test

Matthias

A kassai szerződés 1608. decz. 4-én kelt megerősítő oklevele.

(A bécsi állami levéltárban.)

az erdélyi trónra segitették, sokat vártak tőle s hallgattak szavára. Igaz, hogy a barátságos viszonyt meg-megzavarták az apró félreértések. Ide számithatjuk a Báthory megbizásával Budára utazó Kornis Boldizsár balesetét, a kit a hajdúk Szolnok és Debreczen közt kifosztottak. Az ily vállalatok miatt gyűlöletessé lett a hajdú név az országban, kivált a nemesek előtt, a kik közt sokan úgy is lenézték a jórészt »pásztorokból, kocsisokból, lovasokból és parasztemberekből« nemesekké lett katonaságot. Illésházy nem egészen igy gondolkodott róluk. »Ugyan nem kell azért megvetni ezeket,« — így nyilatkozott a hajdúkról — »az kik országunk szabadságáért felkötötték volt kardjokat.« S igy Kassán is hajlandó volt a hajdúk méltányos kivánságait teljesiteni. Különben is tekintetbe vette, hogy a Kállay család »nagy igazságot remél« Kállóhoz, melynek érvényesitését már a bécsi béke megigérte; tekintetbe vette továbbá, hogy a hajdúk békés kitelepitése után Kálló tisztán királyi végvárrá lesz, melynek ügyeibe Báthory nem avatkozhatik s végül úgy gondolta, hogy a hajdúk majd kevesebbet garázdálkodnak, ha kedvük szerint való biztos lakást kapnak. Azért megegyezett az erdélyi követekkel abban, hogy a hajdúk hagyják el Kállót s kárpótlásúl az Erdélyhez tartozók Nádudvart vegyék át, a magyarországiak pedig Csegét.

A kassai szerződést az erdélyi rendek s a fejedelem esküjökkel erősitették meg az 1608-iki szeptemberi országgyűlésen. Ezután Sennyei Miklós és Kornis Zsigmond Pozsonyba utaztak s ott a fejedelem nevében előadott kivánságukra a XIX. törvényczikkben a király és a magyar rendek is megerősitették a szerződést.[1]

Ez eredményt is Illésházy jóindulatának köszönhették a követek, mert a király tanácsosai közt sok ellensége volt a kassai szerződésnek. Ezek Báthory Zsigmond idejét emlegették s hivatkoztak arra, hogy Erdély, Oláhország és Moldva hajdan Magyarországhoz tartoztak. Khlesl is szerette volna a régi állapotot életre ébreszteni, első sorban azért, hogy meggátolja a török terjeszkedését. De nem kevésbbé fontos volt neki az a másik szempont is, hogy a támadó politika Erdélylyel szemben módot ád a fegyveres erő gyarapitására a magyar területen. Már pedig e fegyveres erő megtörvén a protestáns és rendi ellenzéket Magyarországban és a vele szövetséges tartományokban, jelentékenyen emelte volna Mátyás tekintélyét.[2]

[1] Szilágyi, Báthory Gábor, 299. Erdélyi országgyűlési Emlékek, VI. 90. 170. Wolfgangi de Bethlen Historia de Rebus Transsylvanicis, VI. 505., 525. Komáromy András, Az 1607/8-iki hajdúlázadás történetéhez (Hadtört. Közl. 1891. 234; 1893. 72.) Pogrányi 1608-iki levele, közli Torma (Magyar Tört. Tár, XIII. 153.) s Majláth Béla, A hajdúk kibékitése kisérlete Inánchon (Értekez. a tört. tud. köréből, X. 18.)

[2] L. erre nézve Kerschbaumer könyvének 194. l. a 2. jegyzetet. Khlesl irja Ridolfinak: »L'intenzione mia é stata sempre . . . voltare l'arme in Ungaria, per mettere le forze in mano dell'Imperatore.« V. ö. ezzel, a mit Zierotin mond Khleslről. (Chlumecky, I. 770.) Zierotin élesen látó ellensége volt Khleslnek, tehát használhatjuk itéletét, ha leszállitjuk a kellő mértékre. Illésházyra nézve l. Katona id. k. 185. l. »Illésházy accurata diligentia erat.«

A király tanácsában a katholikus magyarok is az erdélyi fejedelem ellen fordultak, noha közülök csak kevesen követték volna Khleslt legvégső czéljáig. A zágrábi és bosznai püspökök határozottan kimondották, hogy az erdélyi fejedelem oly hűséggel tartozik a magyar királynak, mint régen a vajdák. Illésházy nem szerette volna megsemmisiteni Erdély önállóságát talán akkor sem, ha oly könnyen teheti, mint a tanácsadó püspökök képzelték. Hanem attól tartott, hogy az ifjú fejedelem több engedményt tesz a töröknek, mint kellene s általában óhajtotta a királyi hatalom erősitését az ország keletén. Ezért folytatta Pozsonyban a Kassán megkezdett alkudozást s 1609 tavaszán az Erdélybe küldött Daróczit bizta meg azzal, hogy új szerződést kössön Báthoryval. Az új szerződés első pontja az lett volna, hogy Erdély szövetsége Magyarországgal a török ellen is érvényes. Illésházy tehát engedett e pontra nézve az udvari hangulat nyomásának, de utólag megirta Daróczinak, hogy nem szükséges irásba foglalnia e pontot, úgy is megegyezett már arról az erdélyi követekkel. De ragaszkodnia kellett Daróczinak ahhoz a másik két követeléshez, hogy Báthory évi tiszteletdíjat fizessen a királynak s legalább tizezer főnyi segitséget igérjen neki. Viszont a nádor hajlandó lett volna a szabad fejedelemválasztás jogát elismerni a szerződésben.

Báthory azonban ily alapon nem akart alkudozni, a kassai szerződéshez ragaszkodott s annak lényeges változtatását határozottan megtagadta. Nem akarta elfogadni a szerződésről szóló királyi hitlevelet, melyet Dargóczi hozott magával. Ebben ugyanis hivünknek volt nevezve a fejedelem, pedig Fráter István, ki 1608-ban Pozsonyba kisérte az erdélyi követeket, maga húzta át e megszólitást a hitlevél fogalmazványában. Báthory a serenissimus czímet kérte a királytól, de Daróczi azt felelte erre, hogy e czím csak az uralkodóház tagjait illeti meg.

Más dolgokban több eredménye volt Daróczi küldetésének. A kassai szerződésnek Kállóra vonatkozó részét nem hajtották végre, mivel sokféle nehézségbe ütközött Nádudvar és Csege átadása. A zavar azonban nem szünt meg Kállóban. Daróczi sürgetésére Báthory megigérte, hogy rendet csinál és kitelepiti a hajdúkat. Be is váltotta igéretét. 1609 szeptemberében Kálló városáért csere czímén százezer magyar forintban Böszörmény városát és Pród falut adományozta a hajdúknak.[1]

De a bécsi udvar ennél sokkal többet kivánt a fejedelemtől. Illésházy halála után Thurzó fentartotta a Daróczitól átadott követeléseket. Ekkortájt sok hamis hirt terjesztettek Báthory hadi készületeiről oly emberek is, a kik szolgálatkészségük fitogtatásával érdemet akartak szerezni. Mindenesetre tanácsosnak látszott bizonyos jóindulatot mutatni Báthory iránt.

[1] Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. id. k. 22. s 126. Történelmi Tár, 1880. 321. s Dr. Varga Gejza, Hajdumegye leirása, 25.

Daróczi 1609 őszének elején újra Erdélybe utazott s megvitte Báthorynak az illustrissimus princeps, vagyis a felséges czímet, egyszersmind értésére adván, hogy követeit szivesen látnák a pozsonyi országgyűlésen. Bethlen Gábor, Sennyei Miklós és Rhédey Ferencz valóban felutaztak Pozsonyba s ott a deczember 9-iki ülésen előadták kérelmüket a kassai szerződés megerősitése s egyes erdélyiek magyarországi birtokai ügyében. Igaz, hogy a követek meg voltak elégedve a fogadtatással, de a dolog lényegére nézve semmit sem végeztek. Az udvar részéről azt mondották nekik, hogy a kassai szerződés érvénytelen, mert az 1608-iki országgyűlés csak abban a hiszemben hagyta jóvá, hogy Báthory kötelezni fogja magát a török ellen való segitségre is, mint követei megigérték. Bethlenék kelletlenül fogadták a választ, hanem Thurzó azzal biztatta őket, hogy mihelyt dolgai engedik, Erdély felé fog utazni, a fenforgó ellentétek kiegyenlitése végett. Úgy is volt, mert mikor a nádor hazatért az 1610-iki bécsi gyűlésből, rögtön az erdélyi dolgok rendezésére gondolt. Mert újra rossz hireket kapott onnan. Erdély — irja ekkor a nádor — mint új Afrika a változások szörnyetegeit szüli. Igaz, hogy az erdélyi szörnyetegek mesebelieknek bizonyultak, de a nádor még sem mondott le utazó szándékáról. Daróczi Ferenczet és Dengelegi Miklóst is útnak akarta inditani, hogy a követség szine alatt biztos értesülést szerezzenek Báthory törekvéseiről s hogy előkészitsék a nádor alkudozását. Bicsén nem sokáig pihent Thurzó és a zsolnai zsinat eloszlása után, vissza nem rettenve a nagy hótól, sártól és az áradásoktól, Kassa felé indult. Április 2-án Nagyfaluban új erdélyi tragédia hirét hallotta. De most valódi és véres tragédiáról, Kendi és társai szerencsétlen végű összeesküvéséről beszélt a hir.[1]

Egykorú elbeszélések szerint az összeesküvésnek az lett volna fő oka, hogy Báthory Gábor meggyalázta Kendi István és Kornis Boldizsár nejeit. Jósika Miklós regénye meglehetős népszerűséget szerzett e magyarázatnak, mely elég természetesnek látszott. Mert tudjuk, hogy Báthory nem kimélte alattvalói házas életének tisztességét. Ha a rossz nyelveknek hihetünk, akadt olyan erdélyi úr, a ki a fejedelmi jogok ily kiterjesztését derült philosophiával tűrte. Kendi és Kornis nem ilyen emberek voltak, hanem Kendinek nem is volt oka bosszút állani a fejedelmen neje sértett becsülete miatt. Kendi csak 1610 elején utazott Parnóba mátkájához, a már meghalt Rákóczi Zsigmond leányához s ha márcziusban már Szamos-Ujvárra hozta is nejét, annyi bizonyos, hogy Báthory az összeesküvés kitörése előtt nem

[1] L. Kovács és Kemény, Erdélyország Történetei Tára, II. 161. Thurzó levele a királyhoz 1609 június 8. Forgách Zsigmondné a királyhoz 1609 szept. 4. a bécsi áll. levéltárban. (Turcica.) Thurzó különböző levelei az orsz. ltárban. (Acta Thurz. Fasc. I. nr. 53. 56. 57. és Fasc. 3. nro 27.) Hidvégi Mikó F. Historiája (Mon. Hung. Hist. II. VIII) 182. s 274. V. ö. ezzel, a mit Szamosközy mond a követekről a Conspiratio Kendianában: »Irati redierunt Posonio.«

találkozhatott a fiatal asszonynyal. Hitelesebb feljegyzések tanúskodnak a Kornis Boldizsáron ejtett sértésről. Úgy látszik, hogy a fejedelem valóban üldözte a szép Kornisnét s hogy »a tisztaságszerető, tökéletes házastárs«, mint unokája nevezi, visszautasitotta az erőszakos udvarlót.[1]

Megengedjük, hogy az ily dolgok élesitették Kornisék gyülöletét a kicsapongó fejedelem ellen. Hanem más okoknak lényegesebb befolyást kell tulajdonitanunk az összeesküvés keletkezésére. Mindenekelőtt a vallási ellentétet kell kiemelnünk. 1607-ben Báthory megigérte Forgács bibornoknak, hogy támogatja a katholiczizmust, ha a trónra segiti. Lehet, hogy az erdélyi katholikusok biztak a fejedelem őszinteségében. Pedig csakhamar kitünt, hogy Báthory nem a szülői ház, hanem az ecsedi udvar vallásos hagyományaihoz ragaszkodik. Kivánságára az 1608 szeptemberében tartott kolozsvári országgyűlésen azt határozták a rendek, hogy az unitárius Kolozsvár fogadjon be református papot, ki a fejedelemtől kijelölt helyen

Szamosközy »Conspiratio Kendiana«-jának első sorai.

teljesitheti egyházi kötelességeit. A következő évben Báthory az óvári templomot ajándékozta a kolozsvári reformátusoknak, majd később a saját költségén felépitteté a romba dőlt régi egyházat s a fiscalis jövedelmekből alapítványt tett a pap s az iskola ellátására.[2]

[1] Szilágyi Sándor, Báthory Gábor 78. V. ö. még Szamosközy Tört. Munkáiban a Conspiratio Kendiana czímű latin verset (id. h. 506. l.), melynek részletes adataiból combinálhatjuk, hogy találkozott-e Báthory Kendinével az összeesküvés kitörése előtt. L. még Mikó, Erdélyi Történelmi Adatok, II. 336. Kemény János önéletirása, 28. s Szendrei közleményét: Történelmi Tár, 1891. 324.

[2] L. Szilágyi Ferencz, A kolozsvári ev. ref. eklézsia tört. (Kolozsvár, 1829.) 12. Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. VI. 111. Ez a kifejezés: »Az emlitett törvényczikk a Ngd religióján való papról beszél,« zavarra adott alkalmat; Veszely (Erdélyi Egyháztört. Adatok, I. 239.) azt következtette e szavakból, hogy Báthory ekkor még katholikus volt. Mások sem tudták, hogy minő vallású volt a fejedelem 1608-ban. Pedig úgy hisszük, hogy a »Ngd religióján« a református vallást kell értenünk. Bizonyitja ezt az 1612-iki törvénykönyv, mely az 1608-iki törvényczikkre hivatkozva ezt mondja: »Kolozsvári gyűlésünkben elvégeztük, hogy Kolozsvárra a Szent-Háromságról való igaz Orthodoxa Confessió, melyet helvétiai confessiónak hivnak, bevétettessék.«

Nem igy gondoskodott a katholikusokról. Nem akarta őket háborgatni, de régi hatalmuk visszahóditását nem tartotta kivánatosnak. Forró György jezsuitának megengedte, hogy Erdélyben tartózkodjék. A páter Kolozsvárt volt, midőn Báthory bevonult. Üdvözlő beszédében emlékeztette a fejedelmet arra, hogy mit köszönnek a jezsuiták a Báthoryaknak. A keresztyén fejedelmek — mondá Forró — azt reménylik, hogy az új fejedelem visszahivja majd a társaságot és elődeinek nyomdokaiba lép. Báthory nyájasan felelt és igéreteivel a katholikus vallás jövőjére nézve reményeket ébresztett. De semmi sem történt, a mi e reményeket igazolta volna. Az 1609-iki októberi országgyűlésen Forró ösztönzésére a katholikusok a jezsuiták visszahivását sürgették s az esetre, ha régi székhelyeikre vissza nem térhetnének, azt kivánták, hogy legalább a rendek a maguk birtokán tarthatnák őket. A rendek azonban a fejedelem beleegyezésével a »religio dolgát« a jövő országgyűlésre halasztották.[1]

E határozatot igen komoly összeütközés előzte meg. Kornis Boldizsár hevesen kifakadt a protestáns többség ellen. Körülbelül igy beszélt: Ti most örültök, mi meg búsulunk. De mi is elegen vagyunk, vagy kilencz ezren, még visszanyeri a mise régi értékét s ti fogtok búsulni. Erre nagy lárma keletkezett, a fejedelem megtudta, mi történt s Imrefit küldé a rendek közé. Imrefi keményen megdorgálta Kornist. Szabad-e — úgymond — az országot fenyegetni? Ily beszéd halált érdemel. A többség felzúdulása fokozta Imrefi beszédének hatását. A katholikus urak elnémultak.[2]

E jelenet is mutatja, hogy néhány katholikus főúr már 1609 végén mennyire gyűlölte Báthory kormányát. Néhány főurat mondunk, mert az összeesküvést nem tekinthetjük általános katholikus mozgalomnak. Oly főurak tervezték azt, a kiknek lelkében a vallásos sérelmeket erősen átérzett személyes sérelmek tetézték. E főurak segitették Báthoryt a trónra s csalódott várakozásuk halálos gyűlöletre vált. Talán Kornis Boldizsár volt köztük a legbuzgóbb katholikus, de reá is vonatkozik, a mit unokája feljegyzett, hogy a családi megbecstelenitésen kivül »egyéb törvénytelen dolgok« is érték az elégületlen főurakat.[3]

Kendi volt az összeesküvés vezetője. Pedig őt kanczellárjának választotta Báthory s neki adta Szamos-Ujvárt. Kendi ezzel nem érte be, hanem pénzt is veretett egy régi ágyúból, mint némelyek hitték, Báthory tudtával,

[1] Annuae Litterae Societatis Jesu Anni 1609. 282. Szilágyi, Erd. Országgy. Eml. VI. 164.

[2] Szamosközy, Conspiratio Kendiana, id. h. 508. Szamosközy elbeszélését megerősiti Báthorynak Thurzóhoz intézett levele. (Act. Thurz. Fasc. 95. nr. 4.) »Tavali gyűlésünkben ugyan publice az egész országot meg is fenyegette volt Kornis Boldizsár,« irja Báthory 1610 április 9-én.

[3] Szilágyi, Báthory Gábor. 78—80. Igen becses Weisz Mihály rövid jegyzete az összeesküvésről: Deutsche Fundgruben, N. F. I. 243.

de a fejedelem egy hű embere határozottan állitja, hogy Báthory csak az összeesküvés felfedezése után értesült a pénzverésről.[1]

Kendi semmibe sem vette Báthory jótéteményeit, nyughatatlan ember volt teljes életén át. Fejedelem akart lenni s mig az nem lehetett, a fejedelem után nem tűrt nagyobb urat magánál.[2] De a fejedelem és kanczellárja közt Imrefi állott, a Báthory-család e Magyarországból származó hive, kit az elégületlenek Báthorynál is inkább gyűlöltek. Nehezen birták elviselni az ifjú uralkodó büszkeségét, de hogyan tűrjék ez ide vetődött, velük nem egyenlő származású s hozzá még nagyon kevéssé tiszteletre méltó ember uralmát?

Kendi 1610 elején Parnóba utazott menyasszonyához. Ekkor sokat érintkezett a felsőmagyarországi katholikus urakkal, a kiknek körében sokszor hallotta, hogy »kár eretnek embernek erdélyi fejedelemséget viselni.« Lehet, hogy Forgách Zsigmonddal is találkozott, még valószinübb, hogy közvetve tárgyalt vele. A felsőmagyarországi generális nagyon hamar elhitte, a mit szeretett hinni; az ő phantásiája növelte nagyra azokat az afrikai szörnyetegeket, melyekről Thurzó beszélt. Kendi bizonyára azt hirdette, hogy neki nagy pártja van Erdélyben, mert mindenki zúgolódik Báthory ellen; a katholikus urak pedig azzal biztathatták Kendit, hogy Magyarország részéről segitségre számithat, ha megbuktatja Báthoryt.[3]

Kendi István aláirása.

Ezalatt a fejedelem vigan farsangolt az egész országon végig. 1610 márczius 25-ikére hivta a rendeket a beszterczei gyűlésre. Az elégületlenek, a kik közt Kendi mellett Kornis Boldizsár volt a főintéző, nem akarták bevárni az országgyűlés megnyitását. Báthory nyiltan fenyegette Kornist s Kendi sem érezté magát teljes biztosságban. Attól tartottak, hogy Báthory úgy fog bánni velük Beszterczén, mint Zsigmond fejedelem bánt annak idején Kendi Sándorral és társaival.

Márczius 5-ikén Kendi is megjelent Báthory udvarában Nagy-Szebenben. Hivogatta a fejedelmet vendégségbe valamelyik házához, különösen Szamosujvárra. Azonban Imrefi már régebben gyanakodott s most úgy érezte, hogy e szokatlan meghivások valami rosszat jelentenek. Reábeszé-

[1] Szamosközy, id. h. 538. l. Sepsi Laczkó Máté adata (Mikó, Erd. Tört. Adatok, III. 125.) nem látszik hitelesnek.

[2] L. Bethlen Gábor levelét Kendiről: Török-Magyarkori Állam-Okmánytár, I. 127.

[3] Szamosközy, id. h. 510. l. Sepsi-Laczkó Máté, id. h. és Szilágyi, Erd. Országgy. Emlékek, VI. 168.

lésére a fejedelem elkerülte a veszedelmes vendégségeket s Kolozsvárról Széken át indult Beszterczének.[1]

Báthory ez óvatossága megdöbbentette az összeesküvőket. Érezték, hogy cselekedniök kell. Kendi és Kornis együtt utazva a fejedelemmel, elrejtették zavarukat, úgy hogy a fejedelem mit sem gyanitott készülődéseikről. A kanczellár jól kitalált okokkal arra birta Báthoryt, hogy gyalogságának és lovasságának egy részét küldje előre. Körülbelül ötven kék drabant s vagy harmincz nemes ifjú maradt a fejedelem körül. Kendi előre sietett, hogy a fejedelem szállását elrendezze.

Nagyon különös szállásrendező volt. Úgy intézte a dolgot, hogy a fejedelem mennél nehezebben kapjon segitséget, ha szüksége lesz reá. Az ajtók zárjait s reteszeit levonatta, a sövényeket néhol kivágatta, néhol pedig felemelte. A fejedelem szállásán puskaporos hordót is akart elrejteni, de már késő volt, Báthory közeledett. Márczius 24-én vonúlt be Székvárosába.[2]

Dél felé Kendi Szamosujvárra izent, hogy fegyveres szolgái éjjelre Széken legyenek. Sarmasági, Sennyei Pongrácz, Kovacsóczi és a Kornisok is ott voltak lovasaikkal. A szamosujvári gyalogokat és lovasokat Szilvási Péter, Kendi hive, egy csűrbe helyezte el és megparancsolta nekik, hogy mind talpon álljanak. Nagyon kevesen tudták, hogy miről van szó. A vezérek nem is szereztek meggyőződést arról, hogy van-e valami buzgalom az ügyért azokban, a kiknek hűségétől s önfeláldozásától függött a siker.

Kendi és Kornis ébren töltötték az éjszakát. Éjfél tájban magokhoz hivták Török Jánost, Kendi nagy erejű főlovászát. A bátrabb s szenvedélyesebb Kornis előadta Töröknek, hogy nem akarják tovább tűrni Báthory gonoszságait. Ő maga fogja megölni a fejedelmet, mint udvari főkapitánynak szabad bejárata van hozzá, de szüksége van Török s még egy ember segitségére. Huszonöt ház jobbágyot igért neki a segitségért. Török megrémült, szabadkozott, de látta, hogy életével játszik, ha ellenkezik s igy csak annyit mondott, hogy »Szolga vagyok!« Az összeesküvők Imrefit s

[1] L. Szamosközy, id. h. 512. 517. s kk. Szamosközy határozottan állitja, hogy Kornis is hivta Báthoryt Radnótra, de a fejedelem nem fogadta el a meghivást. Azonban Báthory Thurzóhoz intézett levelében (id. h.) ép Radnótot nem emliti a helyek közt, a hová hivták. Ez véletlen is lehet, de mégis kétségessé teszi Szamosközy adatát, a ki a legkedvezőbb szinben igyekszik feltüntetni Báthoryt. Másrészt vegyük tekintetbe, hogy Mikó is hallomás után ir, mert nem volt akkor Báthory udvarában. Különben a radnóti betérésnek történetiróink sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonitanak, mint a mennyit megérdemel. Ekkor már a végrehajtásig meg volt érve az összeesküvés terve, a Kornisnéval való illetlenkedés jelentéktelen epizód, még ha ekkor történt volna is. Megjegyezzük még, hogy Szamosközy Kornis Boldizsár vallomása nyomán irja le a történteket, azért irt oly becses forrásművet. De a mit Kornis a maga mentségére felhozott, nem fogadhatjuk el valóságnak.

[2] L. Szamosközy, Sepsi-Laczkó, id. h. Báthory id. levele. A bevonulás napja korábbra van téve Deák Farkasnál: A széki merénylet 1610-ben. (Századok, 1876.), de mi Szamosközy adatát fogadjuk el, melyet Desseöffy Jánosnak Thurzóhoz irt levele is megerősit. (Acta Thurz. Fasc. 3. nr. 31.)

fiát is meg akarták ölni, de egyelőre nem gondoltak reájok, úgy is azt hitték, hogy mindent elérnek, ha Báthory elvérzett.

Mikor Kendi házából távozott, félni kezdett. »Fele Lónát s tizezer forintot adtam volna, ha ezt nálam nélkül elvégzik« — mondá egyik hivének. Már vissza akart fordulni, de Kornis tartóztatta. Töröknek előre kellett mennie, hogy kikémlelje, vajjon elindúltak-e már a drabantok, a kiknek elmenetele előtt Kornis nem akart a dologhoz látni. Csakhogy időközben a fejedelem egy szolgája észrevette az őrtüzeket. Oda sietett az őrökhöz s kérdé tőlük, hogy kit őriznek? A jó emberek nem titkolták, hogy hány emberből áll a sereg s hogy a kanczellár parancsából virrasztanak. Mihelyt a szolga megjelentette tapasztalatait, Báthory magához hivatta Imrefit.

A mint Török az udvarba ért, a fejedelem szolgái megkötözték és Báthory elé vitték. Itt mindent megvallott és kegyelmet kapott. Báthory fegyvert fogott és zaj nélkül házába gyűjtötte a drabantokat s a nemes

Báthory Gábor aláirása.

ifjakat. Az összeesküvők még kétszer küldtek kémeket a fejedelem házába, de azok is úgy jártak, mint Török.

Reggel felé aggodalmasan várakozva a kiküldött kémekre, Kornisnak végre eszébe jutott, hogy jó volna az összegyűjtött katonaságnak előadni a vezérek czéljait. Midőn a főurak fegyveres szolgái meghallották, hogy miről van szó, zúgolódni kezdének. Báthory a második kémnek elfogatása után meg akarta támadni az összeesküvőket, de Imrefi tanácsára más utat választott. Parancsából Kereki Ferencz nevű komornyikja az urakhoz ment s kérte őket, hogy siessenek a fejedelemhez, mert már itt az indulás ideje. »Megyünk« — volt a válasz, de egymás közt igy folytatták: »Bizony mind levágat bennünket, ha oda megyünk.« Most már vége volt Kendi álmodott fejedelemségének s vége az összeesküvők bátorságának is. Futott az egész csapat a legnagyobb rendetlenségben. A fejedelem csak emberei egy részét merte az üldözésre küldeni, mert attól tartott, hogy a menekülők lesbe csalják katonáit. Kendi, Sennyei Pongrácz, Sarmasághi, Keresztúri és Szilvási elmenekültek; Kornis Zsigmond pedig, hallván a történteket, Radnótról Moldvába futott. Kornis Boldizsárt és Györgyöt utólérték az üldözők;

Györgyöt megölték, Boldizsár egy ideig védte magát, de megsebesitették és elfogták.

Báthory azt hitte, hogy az összeesküvőknek hatalmas pártja van az országgyűlésen összegyűlt rendek közt. De Bethlen Gábor, a ki már Besztерczén volt, eloszlatta aggodalmát s a fejedelem igy nyugodtan vonult be az országgyűlés szinhelyére.[1]

Hanem a Szék városában töltött rémes éjszaka kemény kérget vont a fejedelem szivére. A beszterczei országgyűlés törvényeibe iktatta a fej- és jószágvesztés itéletét a már emlitett összeesküvők ellen, a kikhez még új neveket is csatolt. Kornis Boldizsár életéért aggódva raboskodott. Sokan szenvedtek, a kiket talán igaztalan gyanú terhelt. Legrövidebben bánt a fejedelem Kolosvári Jánossal, a fiscalis directorral, a ki a vádiratot szerkesztette az összeesküvők ellen. Aligha sejtette ekkor, hogy a maga fejére olvassa a mások ellen idézett törvényeket. Azzal gyanúsitották, hogy magára vállalta Kornis és Kendi védelmét az országgyűlés előtt, ha a gyilkosság után a rendek az összeesküvők ellen fordulnának. Báthory hirtelen elfogatta a mitsem gyanitó Kolosvárit és minden törvényes eljárás nélkül felakasztatta a beszterczei kapú előtt. Beszélték ekkor, hogy Kendinek Kamuthi nevű szolgáját Szamos-Ujváron a fejedelem parancsára ágyú elé kötözték s úgy lőtték darabokra.[2]

A megtorlás kegyetlensége még azoknak sem tetszett, a kik különben egyetértettek Báthoryval a megbukott mozgalom kihasználásában. A vallás ügye az 1608-iki határozat értelmében rendes körülmények közt is szóba került volna Beszterczén. De már az 1609 iki gyűlés hangulata sem volt kedvező a katholikusokra nézve, annál kevesebbet várhattak a beszterczei határozatoktól. A rendek a protestánsok sérelmeiből indúltak ki. Némely helyen, különösen Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékben előfordult, hogy a katholikus patronusok papjaikat erőltették alattvalóikra s átadták nekik a protestáns templomokat a papi jövedelemmel együtt. Az országgyűlés eltiltotta a katholikus főurakat a »cujus regio, ejus religio« elvének alkalmazásától s elrendelte a sérelmes állapotok orvoslását. De itt meg nem állapodott. Megújitotta az 1588-iki törvényczikket, mely a jezsuitákat kitiltván az országból, meghagyja még azt is, hogy »egyébféle római religión való szerzeteseknek klastromok, collegiumok és közönséges helyen templomok ne lehessen.« Úgy gondoljuk, hogy e törvényt megújitották volna a rendek Kendi mozgalma nélkül is, mert hiszen Rákóczi Zsigmond alatt egymásután két országgyűlés elevenitette fel az 1588-iki czikket. Különben megjegyezzük, hogy kevés jezsuitát sújtott a beszterczei határozat, mert a jezsuiták hivatalos jelentése szerint 1610 elején csak három páter volt erdélyi területen s ezek közül egy Wesselényi Pál kérésére tovább is meg-

[1] Szamosközy, id. h., Deák Farkas értekezése id. h. és Hidvéghi Mikó id. h. 187.

[2] Deutsche Fundgruben, N. F. 213. 1. Erd. Orsz. Eml. VI. 176. Hidvéghy Mikó 187. 243. V. ö. Segesvári krónikája (Mikó és Szabó, Erd. Tört. Adatok IV. 174.)

maradt Csáky Istvánné jószágán, noha e Fabó Bálint nevű papot névszerint is kitiltotta a beszterczei határozat. Azzal sem mondottak egészen új dolgot a rendek, midőn elhatározták, hogy »az pápista papoknak pispekek ne légyen.« Mióta az 1601-iki országgyűlés elkobozta a püspökség javait, Erdélynek csak czimzetes püspökei voltak, a kiknek már a beszterczei határozat előtt is kevés volt a befolyásuk. De lényegesen súlyosbitották a rendek a katholiczismus helyzetét azzal a határozattal, melynél fogva több helyről, de különösen az egész Udvarhelyszék területéről kitiltották a »pápás papokat.« Ennél a tilalomnál különösen kiemelik a rendek, hogy a katholikus papok az »ő felsége ellen való practikában misceálták magokat,« noha itt első sorban talán nem is az erdélyi papokat vádolták.

Midőn már igy felébredt a türelmetlenség szelleme a bevett vallások egyike ellen, szinte természetes volt, hogy a zsidózók ellen is fordul.

Besztercze XVII. századi térképe.
(Schollenberger János Jakab rézmetszete után)

A rendek a »káromló« papok üldözését határozták el s a felekezet hiveit a következő országgyűlés szine elé idézték.[1]

A beszterczei vallásügyi törvények is elég világosan hirdették, hogy Kendi Istvánnak nincs számbavehető pártja Erdélyben. Thurzó igen nagy lelki nyugalommal fogadta a Kassára futott kanczellárnak azt az irásbeli nyilatkozatát, hogy Magyarországhoz való hűsége miatt kellett menekülnie társaival együtt s hogy Erdély nevében a két ország szövetségének fentartására kötelezi magát. A nádor úgy vette észre, hogy Kendi s barátai csak a maguk nevében nyilatkozhatnak. Rögtön belátta, hogy képzelgés volna beszédeikre terveket épiteni Jól tudta, hogy Erdély most nem kapcsolható Magyarországhoz, de még ha ez lehetséges volna is — igy fűzte

[1] Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. VI. 170. Veszely, id. m. 234. Annuae Litterae Soc. Jesu. (Dilingae) 346. 347.

tovább gondolatait — ki birná fentartani e kapcsolatot az adott viszonyok közt? Thurzó tulajdonképen Illésházy erdélyi politikáját akarta folytatni. Midőn egészen őszintén beszélhetett, azt mondotta, hogy nem szeretné mellőzni az Illésházytól kötött kassai szerződést, mert Erdély nem szegte meg annak pontjait.[1] De csak ritkán beszélhetett ily őszintén. Láttuk már, hogy Illésházy is kénytelen volt engedni az udvar hangulatának, pedig akkor a nádor helyzete erősebb volt a királylyal szemben, mint Thurzó korában. Vegyük még hozzá, hogy Thurzó nem érezte magát kötelezve arra, hogy elősegitse Báthory dynastiai nagyravágyását. S igy a nádor hol akarva, hol akaratlanul, mind erősebb ellentétbe jutott Báthoryval.

Mégis lényeges volt a különbség Thurzó és Forgács Zsigmond politikája közt, még ha a nyilvánosság előtt úgy látszott is, hogy egy úton haladnak. Forgách mohón kapott a Kenditől nyujtott sovány alkalmon. »Nekem úgy tetszik« — irja ekkor a nádornak — »szép dolog vóna ismég az régi mód szerint incorporálni Erdélt Magyarországgal, nem kelletnék mindenkor szentelt vizzel utánok járni.«[2] Rögtön munkához látott. Április 19-ére Kassára hivta a szomszédos megyék és szabad királyi városok követeit. Már gyülekeztek is a követek, midőn a nádor április 14-én Kassára érkezett. Thurzó hazabocsátotta őket, mert szerinte ilyen részgyűléseket csak a király, vagy a nádor hivhat össze s mert az országbiró leginkább Erdély ellen hirdetett gyűlést, a mi fölösleges kihivás volt.[3]

Thurzó felfogása szerint tanácsosabbnak látszott meginditani a tárgyalásokat Erdélylyel, mert a mióta ki volt mondva a kassai szerződés érvénytelensége, a két állam viszonya szabályozásra szorult. Báthory nem utasitotta vissza a feléje nyujtott jobbot, de alig birta elfojtani ingerültségét a szenvedett sérelmek miatt. »Homonnai Bálint uram miatt idegenedett el tőlünk Huszt,« mondották a rendek a beszterczei gyűlésen. Báthory mind eddig hiában próbálta a várat visszaszerezni, »Ha hirt hall« — irta erre nézve a fejedelem Thurzónak — »gonosz indulatnak ne tulajdonitsa, meg akarjuk tartani az Confoederatiót, de oda nem engedjük a magunkét.« Báthory nem kapta meg a Bocskaynak adott török koronát s más drágaságokat, melyeket az elhunyt fejedelem végrendelete alapján követelt. Láttuk már, hogy mint intézkedett Thurzó a török koronáról. Gyanitotta, hogy az erdélyi fejedelem a koronát nem csupán kereskedelmi értéke szerint becsüli. Nagyon haragudott Báthory Forgács Zsigmondra Kendi pártolása

[1] Kendi nyilatkozata Jászaynál (Magyar Nemz. Múzeum, Quart. Lat. 2164.) Thurzó levelei a királyhoz, 1610. április 2. és 10. (Acta Thurz. Fasc. 1 nr. 57. és F. 3. nr. 31.) Az utóbbiból idézzük e fontos sorokat: »Considerandum namque est cum principe Transylvaniae simul et regno illo mutuam nos habere confoederationem, medio defuncti dni comitis Stephani de Illésházy initum . . .« Azután elmondja, hogy a fejedelem semmit sem tett a király s az ország ellen.

[2] 1610 április 5. (Acta Thurz. Fasc. 5. nr. 12.)

[3] Thurzó II. Mátyáshoz, 1610. április 20. (Act. Thurz. Fasc. 3. nr. 33.)

miatt s a nádorra is neheztelt, hogy ki nem adta az árulókat. Méltán bántotta az, hogy az országos törvényben is elismert kassai szerződést érvénytelennek nyilvánitották. Világos jele volt ez a rosszhiszeműségnek, melyet hiában próbáltak takargatni a legkülönbözőbb okokkal.

Másrészt Thurzó sem szerette Báthoryt erőszakosságai s ledérsége miatt. Midőn meghallotta IV. Henrik megöletését, azt jósolta, hogy Báthorynak »is végét érheti a latorság«. Különösen azt vette rossz néven tőle, hogy a magyar területen letelepedett hajdukat is »hittel kapcsolta« Erdélyhez. Az előző évek történetéből jól tudta mindenki, hogy minő hatalma van annak, a ki a hajdúkkal rendelkezik. A tiszavidéki nemesség nem érezte magát biztosnak otthonában, mert a jobbágyok is megirigyelték a hajdúk szabad életét és mivel »amaz útfélen vetett borsó módjára kezdett dolguk lenni« a hajdúk garázdálkodásai miatt, hihető volt, hogy elkeseredésükben magok is a pusztitók közé állanak.

Thurzó is próbálta megnyerni a hajdúkat a királyi szolgálatnak, hanem Báthory áldozatkészsége s törekvései nagyobb hatással voltak a hajdúk vezetőire. A fejedelem igen érzékenyen sebezte a nádort, midőn azt irta neki, hogy nem hadi vállalatra gyűjti a hajdúságot, mint a nádor gondolta, hanem a Thurzóval való személyes találkozás fényét akarván emelni, Nagy Andrást, a kapitányokat s a hadnagyokat hivja magához — »minthogy nagyságod olyan igen hivatta őket, hogy nagyságoddal magunk megismertethessük őket.«

Ily körülmények közt nem igen csodálkozhatunk azon, hogy a nádor és a fejedelem személyes találkozása a királydaróczi mezőn Szatmár és Tasnád közt eredménytelen volt. Nagy pompát fejtett ki a két úr. Báthory vagy ötezer ember kiséretében szállott Tasnádra. Thurzót csekélyebb, de »tekintetesebb« kiséret vette körül. A június 8-iki találkozásnál »igen egymásra vigyáztak,« hogy egyik se szálljon le előbb a másiknál. A találkozás után is jártak még a követek ide s oda, de mind hiába; Báthory nem akart elállani az Illésházyval kötött szerződéstől. Thurzó azt fejtegette, hogy Erdély Oláhországgal és Moldvával együtt elismerve a magyar korona fenhatóságát, helyet foglalhatna II. Mátyás országainak szövetségében, ha a szerződés kívétel nélkül minden ellenség s igy a török ellen is irányulna. Ezt a föltételt Thurzónak követelnie kellett, mert tudta, hogy különben el nem fogadják a szerződést Bécsben. S mégis engedett volna e pontra nézve, ha Báthory a hajduk s a birtokkérdések ügyében előzékenységet mutat. De Báthory e kérdésekben makacs volt s nagy terveire gondolva nem akarta kihagyni a szerződésből e pár végzetes szót: »a török kivételével.«[1]

[1] Hidvéghi Mikó, 182. s 272. Weisz, Liber Annalium, 214. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. 168. s a Báthory Gábor történetének Függelékében közölt levelek; Báthory levelei Thurzóhoz, 1610. (Act. Thurz. Fasc. 95 nr. 3. 4. s 8.) s Thurzó 1610-iki levelei nejéhez id. h. II. k.

Thurzó bizonyára eljárt a királynak abban a megbizásában, hogy igyekezzék megmenteni az elfogott Kornis Boldizsár életét, ha még nem késő. Báthory azzal válaszolt e közbenjárásra, hogy július 4-én lefejeztette a foglyot a kolozsvári pellengérnél s maga is végig nézte a kivégzést.[1]

Igen feszültté vált a viszony a daróczi találkozás óta. Mind a két fél készülődött, mert mindegyik tartott a másik támadásától. Thurzó most elővette Forgáchnak tavaszi tervét s a felsőmagyarországi rendeket augusztus elejére Kassára hivta. A gyűlés a szokott módon intézkedett a katonaállitásról s a táborba szállásról, mivel a nádor előterjesztése szerint »az erdélyi fejedelemnek velünk való tetetes barátságával magunknak hizelkednünk igen káros.« A nádor készületei s a gyűlés egybehivása gondolkodóba ejtették Báthoryt. Imrefit Nagyváradra küldötte, hogy a kint lévő tanácsosokkal együtt intézzék el a vitát, és pedig úgy, hogy »ne menne kardra a dolog.« Thurzó sem akarta másként. Imrefi azonban nem mert Kassára menni, a Tiszán túl egy faluban várakozott társaira; lehetséges, hogy Kendi bosszujától tartott. Sennyei Miklós, Prépostvári s Fráter alkudoztak a felsőmagyarországi rendekkel Kassán.[2] Augusztus 15-én alá volt irva a második kassai szerződés. Az erdélyiek most oly követelésekben is megnyugodtak, melyeket Báthory nem fogadott el a daróczi találkozáskor.[3] A nádor akkor azzal vádolta a fejedelmet, hogy »Szabolcs vármegyének jó részét benne való hajdukkal egyetemben ő Felsége koronás király urunk birodalmától elszakasztván, dézmáját és egyéb jövedelmét a koronának magának tulajdonitván, országunkban országunk törvénye folyását meggátolta.« A kassai szerződés most rendezte Báthory ecsedi uradalmának határait, de élesen elválasztotta a fejedelem földesuri s uralkodói jogát. A kassai pontok értelmében a szabolcsi és szatmári hajduk is engedelmességgel tartoztak a magyar királynak. Az általános politika szempontjából a második kassai szerződés csak ujabb kiadása volt az elsőnek. A nádor meg volt elégedve az eredménynyel. Az ecsedi birtokrendezés oly csere utján történt, mely igen szép birtokokkal gyarapitotta a tokaji uradalmat. »Én azért, édes szivem, ma jól jártam« — irja a nádor nejének a cserére czélozva. De nem ez volt a döntő. A béke meg volt mentve; legalább remélhető volt, hogy a hajduk támadása s a jobbágyok lázongása elmaradnak. De vajjon remélhette-e a nádor, hogy az udvar megnyugszik Illésházy szerződésének megújitásában? E remény nélkül meg nem egyezett volna

[1] Segesvári Krónikája Mikónál, Erdélyi Tört. Adatok IV. 175. l.

[2] Mátyás levele Thurzóhoz (Act. Thurz. Fasc. 23 nr. 14.) Szilágyi, Báthory Gábor, 95.

[3] Nem áll tehát az, a mit Weisz Mihály után többen irnak, hogy Imrefi el sem búcsuzva Báthorytól, Kassára szaladt s ott alkudozott a magyarországiakkal. Imrefinek megbizása volt a fejedelem részéről s különben nem is ment Kassára. L. Imrefi levelét, 1610 július 30. (Act. Thurz. Fasc. 39 nr. 5.) A nádor előterjesztése a kassai országgyülésen (Act. Thurz. Fasc. 11. nr. 25.) és Thurzó 1610-iki levelei nejéhez.

az erdélyiekkel, hanem aggodalmait azzal némitotta el, hogy a békének megmentésével minden esetre igazolhatja eljárását.

Báthory nem a legjobban fogadta visszatérő követeit. Úgy látszik, hogy sokáig haragudott Imrefire. Érdekeinek gondosabb megóvását kivánta volna. De mivel figyelme lassankint másfelé fordult, elfogadta a szerződést, aláiratta rendjeivel s szivesen vette volna, ha a szeptember végén Bécsbe küldött Péchy Simon s Erdélyi István a ratifikált példánynyal térnek vissza. Ezt azonban hiába várta. Az erdélyi követek Bécsbe érkezése előtt a nádort az udvarhoz hivták. Mátyás tanácsosai valószinűleg megmagyarázták Thurzónak, hogy a szerződést nem ártott megkötnie, de a király most már megalkudott Rudolf császárral, s igy fölösleges a kassai szerződés megerősitése. Mennyivel okosabb volna megbuktatni Báthory Gábort. A dolog nem is volna lehetetlen, ha a titkos megbizással utazó Cesare Gallo Erdély szomszédait felbujtja a fejedelem ellen. Thurzó nem igen védelmezhette Báthoryt, mert biztos hirek érkeztek a hajduk meg-megujuló nyugtalanságáról s az erdélyi hadi készületekről. Kénytelen volt tehát megegyezni Khleslel s Krenberg kanczellárral arra nézve, hogy az erdélyi követeket különböző ürügyek alatt Bécsben tartóztatják mindaddig, a mig Cesare Gallo vissza nem érkezik. Az ürügy hamar meg volt. Az Erdélyből hozott okirat néhány szóban különbözött a Kassán szerkesztett példánytól. A kisebb tollhibákat a követek is ki akarták javitani. De volt lényegesebb eltérés is. A törökre vonatkozó záradéknál az erdélyi példányban határozottan ki volt emelve, hogy Erdély nem tartozik segitséget adni Mátyásnak a porta ellen, mig a török okot nem ad reá »Erdélynek.« Ez utolsó szó nem volt meg a kassai példányban, már pedig e szó nélkül a czélzatos magyarázat úgy értelmezhette a szóban forgó záradékot, hogy Erdély nem tartozik ugyan segitséggel Mátyásnak a király részéről meginditott háboruban, de ha a török a támadó, akkor Erdély is köteles fegyvert fogni. Legalább úgy hiszszük, hogy Báthory e czélzatos magyarázatnak akarta utját állani az »Erdélynek« közbeszurásával. Péchy és Erdélyi nem merték e pontot megváltoztatni s igy hosszas veszteglés után eredmény nélkül távoztak.[1] Báthory ez eljárást nyugodtan türte. A türelmes önvédelem tulajdonkép nagy erőt adott volna a fejedelemnek az udvar kétszinű s gyönge politikájával szemben. De Báthoryt messze ágazó terveinek bonyodalmai oly helyzetbe sodorták, mely újabb alkalmat nyujtott az udvarnak a támadások folytatására.

[1] A nádor propositió id. helyen, Thurzó levelei nejéhez id. h. II. 275. Szilágyi, Báthory Gábor 320. l. Erdélyi Orsz. Eml. VI. 40. 41. 180. 194. Thurzó levele a királyhoz, 1610 nov. 18. (Act. Thurz. Fasc. 2. nr. 23.) A magyar tanács a királyhoz (u. ott, Fasc. 1. nr. 70,) Báthory Thurzónak, 1610 aug. 27. (u. ott, Fasc. 95. nr. 13.) Dóczi Thurzónak, 1610 szept. 29. (u. ott, Fasc. 57. nr. 3.) Mátyás Thurzónak, 1610 szept. 20. (u. ott, Fasc. 10. nr. 38.) Pécsi és Erdélyi Thurzónak, 1610 nov. 15. (u. ott, Fasc. 3. nr. 43.) Mátyás Albert főherczegnek. Hatvani, Brüsseli okmtár, IV. 45. s Segesvári krónikája, id. h.

Még nem volt erdélyi fejedelem, midőn a lengyel trón elfoglalására készült. Összeköttetései voltak azokkal az elégületlenekkel, a kik 1606 óta Zebrzidowszky és Radziwill vezetése alatt veszedelmes mozgalmat inditottak III. Zsigmond ellen. Báthory e törekvéseit valószinűleg Bocskay is támogatta.[1] Úgy látszik, hogy különösen egy Herburt nevű lengyel úr közvetitette Báthory érintkezéseit Zebrzidowszky pártjával. Herburt előkelő, de

III. Zsigmond lengyel király.
(XVII. századi metszet után.)

könnyelmű és izgága ember volt. Nem lehetetlen, hogy annál nagyobb reményeket keltett Báthoryban, mennél nagyobb szüksége volt Ecsed urának pénzére. Meg is egyezett már a fiatal trónjelölttel a királyi méltóság elfogadásának föltételeiben. Nem tudjuk, hogy eléggé megbizható párthiveket toborzott-e Báthorynak, de annyit tudunk, hogy Zsigmond

[1] Schmidt Vilmos, Báthory Gábor és Bethlen Gábor viszonya a lengyel koronához. (Századok, 1887. 28.)

hivei Báthoryt tekintették az elégületlenek trónjelöltjének.[1] Zsigmond király 1607 nyarán Guzownál legyőzte a felkelőket. Nápolyi Péter, az erdélyi diplomata, ki a lengyel viszonyokat jól ismerte, a guzowi vereség után azt irja, hogy Báthory megválasztása többé nem lehetséges. »Ha vagyon is oly szándoka Báthory Gábor uramnak«, — mondja Nápolyi, — jobb elhagyni, mert minden igyekezeti hiába leszen.«[2]

Csakhogy Báthory nem hagyta el. Úgy hitte, hogy növelve fejedelmi hatalmát, még elérheti a királyi trónt. Moldvai és oláhországi politikája összefüggésben volt lengyel terveivel. Rendelkezni akart a két vajdaság erejével.

Már pedig nem igen rendelkezhetett Moldvával, hol a még gyermekkorú Mohila Konstantin uralkodott a lengyelek segitségével. A tartomány városaiban lengyel őrség volt elhelyezve, a vajda Zsigmond király vazallusa volt. Báthorynak nagyon kényelmetlen volt az ily szomszédság. El nem üzhette Konstantint, de legalább szövetségesévé akarta tenni, hogy így felhasználhassa czéljaira. A vajda, ki igen nehéz helyzetben volt a portával s az ellenségeit támogató oláh vajdával szemben, szivesen ráállott a szövetségre 1608-ban, nemcsak segitséget igérve Báthorynak ellenségei ellen, hanem nyolczezer forintnyi ajándékot is. De Konstantin nem birt fizetni, elég baja volt a portai adó előteremtésével. Báthory megharagudott, 1609 júniusában visszaküldötte Jassyba a moldvai hitleveleket s visszakérte az erdélyieket. Konstantin nem akarta visszaadni a hitleveleket, hanem novemberben kincstartójától ajándékokat s kétezer forintot küldött a fejedelemnek az adósság törlesztésére. Báthory nem fogadta el a pénzt s letartóztatta a kincstartót mindaddig, mig az erdélyi hitlevelek meg nem érkeztek Jassyból.[3] Ekkor már úgy gondolta, hogy nemsokára még érzékenyebben büntetheti a lengyelek vazallusát.

Igy gondolkodott akkor Radulról is. Kezdettől fogva el volt szánva arra, hogy a császári udvar e kipróbált hivét nem türi meg szomszédságában. Hozzájárult még az is, hogy Báthory András halálát s Erdély romlását meg akarta torolni az oláh népen s fejedelmén. Uralkodása legelső tényei közé tartozott az a levél, melyben Weiss Mihály brassai senatortól tanácsot kért Radul elüzeteséről. Konstantin vajda is örömest támogatta volna Báthoryt az oláh vajda ellen. Weiss azt felelte, hogy jobb a biztos béke, mint a remélt győzelem s hogy Radul gazdag, ravasz és hadi dolgokban jártas ember. Weiss leginkább Brassó érdekeit akarta megóvni, de szavának nagy sulya volt. A fejedelem még nem érezte magát elég

[1] L. Stanislai Lubienski Opera Posthuma Historica. (Antverpiae 1643.) 103. 104. 119. 132.

[2] L. Torma Károly közlését. Magyar Tört. Tár, XIII. 127.

[3] Weiss, Liber Annalium, id. h. 204—208. Schmidt, id. h. 19. Zsigmond levele Rudolfhoz Hurmuzainál: Documente, Vol. IV. Part. I. (Bucuresci, 1882.) 417. és Suppl. II. Vol. II. (Bucuresci, 1895.) 359.

Weiss Mihály.

(A brassói evang. gymnasium egykorú festménye után.)

erősnek a támadásra s elfogadta a jó tanácsokat is. Radul sem számithatott a testvéri viszálylyal elfoglalt ausztriai ház rögtöni segitségére, azért örült, hogy megköthette a szerződést az erdélyi küldöttséggel az argysi kolostorban 1608 május végén.[1]

Egyelőre úgy látszott, hogy a felek komolyan veszik a szövetséget, de csakhamar felébredt a kölcsönös gyűlölet és gyanakodás. Báthory jól ismerte Radul összeköttetéseit Mátyás udvarával, meglepetésektől tartott s olykor készült is a védelemre. Radul pedig hallotta, hogy mennyire gyalázza őt Báthory, attól tartott, hogy ellene ingerli a törököt, békiteni is próbálta haragos szomszédját, de előre látva a veszedelmet, menedékhelyet igyekezett magának szerezni Lengyelországban s Magyarországban.[2]

A daróczi találkozás után kitünt, hogy mennyit érnek a moldvai s oláh szövetségek. Midőn a fejedelem segitséget kért Thurzó készülődései ellen, Moldva egy embert sem küldött, az oláh csapat pedig akkor érkezett meg, mikor mindennek vége volt.[3] Most már csordultig telt a pohár. A fejedelem alig birta fékezni haragját, kivált Radul ellen.[4]

Mind jobban növekedett tehát Báthory ellenségeinek száma s gyűlöletük sem csillapult. A lengyel király neheztelt reá a moldvai ügy miatt és talán az iránt sem volt közömbös, hogy Báthory még folyvást hiveket akart szerezni magának a lengyel urak közt. 1610 nyarán egy feltünést keltő eset fokozta a lengyelek elkeseredését. Egy hajdú csapat Stadniczky hivására Lengyelországba ment s ott kegyetlenül pusztitott és zsákmányolt a főur ellenségeinek birtokain. Sokan azt hitték, hogy a hajduk Báthory tudtával vonultak ki, de a fejedelem határozottan tagadta.[5] Akárhogy történt, a hajdukaland újabb ösztönt adott a lengyeleknek arra, hogy Erdélynek bajait gyarapitsák. Kendit és társait nem csupán Mátyás király egyes hivei, hanem a moldvai s oláh vajdák és a lengyel főurak is biztatták. Kornis Zsigmond és Sarmasághy 1610 augusztusában Moldvában voltak és türelmetlenül várták az alkalmat, hogy Erdélybe törhessenek.[6]

Kendiék készülődése s a második kassai szerződés meg nem erősitése gyorsaságra ösztönözték Báthoryt. Konstantinápolyban élénkebben sürgette a két vajdának letételét. Báthory ügye ekkor rendben volt a portán. Juszuf csausz, a ki a fejedelmet Daróczra kisérte, Konstantinápolyban nem

[1] Weiss, id. h. Mika Sándor, Weiss Mihály (Budapest, 1893.) 87. Perneszi Gábor levele, 1610 decz. 13 (Act. Thurz. Fasc. 34. nr. 42.)

[2] Weiss, id. m. 212—213. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. VI. 131. és Báthory Gábor, 89.

[3] Weiss, id. m. 215.

[4] V. ö. Weiss id. m. helyét Perneszi levelének következő szavaival: »Hadait Havasalföldre küldi, azt semmivé tételi (viselvén amaz nyári bosszuságh is).«

[5] Casparus Bőjthini, De rebus gestis Gabrielis Bethlen (Engel, Monumenta, 271.) Báthory levele Némethy Gergelyhez, 1610 nov. 3. (Bécsi áll. levt. Turcica).

[6] A két úr Stadniczkyhoz. (Act. Thurz. Fasc. 40. nr. 14.)

győzte dicsérni Báthory hűségét, erényeit s kiváló testi erejét. Az 1610 szeptember 23-án megérkező Petky Jánost, mint Erdély követét, nagyon jól fogadta a porta. A két vajdára nézve határozott választ nem adtak a követnek; azt mondották, hogy az ügy vezetése a budai basára van bizva. Már pedig Hasszán basa dicsérte az erdélyiek hűségét, azt mondotta rólok, hogy »az szép kifolyó kútfőnek az forrásából isznak.« Báthorynak pedig azt irta, hogy mi »az hatalmas győzhetetlen császárunk kedves gyermekének tudgyuk édes fiam felségedet lenni.« Ez nem volt csupa szóvirág; Báthory úgy gondolta, hogy a porta szivesen veszi, ha valaki megszabaditja a két vajdától, a kik a lengyel és német pártfogásban biztak. A végbeli basák nem küldöttek ugyan jelentékeny segitséget Erdélybe, de mégis támogatták Némethy Gergelyt, midőn Magyarországban hadat

Mogila Konstantin vajda hitlevelének záradéka.
(Az oklevél eredetjie a bécsi állami levéltárban.)

gyüjtött a fejedelem számára. Azért nem vette a fejedelem igen komolyan a Petkyvel megérkezett csausznak azt az intését, hogy ne hozzon idegen katonaságot az országba. Ibrahim ajándékokat és szép szavakat is hozott az intés enyhitésére és ezekre többet adott Báthory, mint kellett volna.[1]

Lengyelországból is jó hirek érkeztek. Úgy látszik, hogy valamelyik lengyel nagy úr jó izenetet küldött Báthorynak. Báthory számitott Zsig-

[1] L. Starzer jelentéseit s Báthory levelezését 1610 végéről. (Bécsi áll. levéltár, Turcica. 1610.) Starzer s a velenczei követ jelentései (Hurmuzaki, Documente Vol IV. Part. II. Bucuresci, 1884.) megegyeznek abban, hogy a portán jól fogadták Petkyt s tulajdonképen biztatták Báthoryt, ha nem is mertek teljes nyiltsággal beszélni. Weiss, id. h. 217. A mit Weiss elbeszélése szerint a csausz cselekedett, az aligha történt hivatalos megbizásból. Lehetséges, hogy Petky, a ki már ekkor gyülölte Báthoryt, a portán pártot támasztott ellene; különben Weiss elbeszéléséből is látszik, hogy a csausz lázitása gyönge kisérlet volt. Hassanra nézve l. még Géresi, A gróf Károlyi család oklevéltára, IV. 57.

mond király oroszországi bonyodalmaira; a törököt figyelmeztette a növekvő lengyel hatalom veszélyességére s alighanem maga is küldött követeket Moszkvába, hogy izgassa az oroszokat a gyülölt lengyel uralom ellen. Széles jó kedv uralkodott Báthory környezetében, már azon gondolkoztak, hogy a havasalföldi vállalat után hányféle uton törnek majd Lengyelországba. El volt terjedve akkor Erdélyben az a hir, hogy Báthory emberei a nagy evés, ivás s tánczolás közben ilyeneket mondogattak: »Ez országot pusztitsuk el s az scythiai magyarokként vegyünk más országokat s azt éljük, mig ez az ország megépül.«[1] Ez a hir mutatja, hogy bizonyos erdélyi körök nem a legjobban vélekedtek Báthory terveinek államférfiui komolyságáról.

S nem volt-e alapja vélekedésüknek? Báthory úgy tüntette fel a dolgot, hogy az ellene készülő támadást akarja megelőzni. De vajjon jól volt-e választva az idő a támadásra ép akkor, midőn a török biztatása csak határozatlan volt, de az összes szomszédok ellenségeskedése igen határozottan nyilvánult. A lengyel korona délibábja hinárba csalta az ifjú fejedelmet. És mintha nem lett volna elég a külső ellenség, közvetlenül a támadás előtt a legnagyobb kiméletlenséggel lázitotta maga ellen alattvalói egy hatalmas osztályát. Báthory gyülölte a szászokat, mint németeket, mint szabadságaikhoz makacsul ragaszkodó polgárokat s mivel tudta, hogy veszély esetén magyar fejedelem nem igen számithat hűségükre. Vegyük hozzá, hogy szabadabban kivánt rendelkezni vagyonukkal s területükkel.[2] Már eddig is voltak surlódásai a szászokkal. Az 1609 tavaszi országgyűlésen 25,000 forint rendkivüli adót vetett ki reájuk. Gúnyolta a szászokat, midőn rovásukra lakomázott városaikban, s egy alkalommal elfogatta a szebeni Rhener Jánost hűtlenség gyanúja miatt, egyszersmind elkobozván sok ezer értékű árúját. Nagy összeget és sok hadi szert követelt a szászoktól, midőn a daróczi találkozás után háborúra készült. Jóval kevesebbet kapott, semmint várt.

Midőn 1610 végén nagy hadi vállalatára elindult, alkalmasnak látta az időt arra, hogy megbüntesse az engedetlen szászokat. Szeben városát akarta fővárosává tenni, mert szüksége volt oly erősségre, a hol meghuzhatja magát, ha bajba kerül s a honnan a két vajdaság és esetleg más országok ügyeit is könnyebben vezetheti, mint Kolozsvárról. Különben is vádolta Szebent Báthory András halála miatt.

A szebenieknek feltünő volt Báthory nagy hadi készülete. Követséget

[1] L. Perneszi id. levelét. Hasonlót beszél Borsos Tamás (Kemény és Kovács, Erdély Tört. Tára, 37.), de 1608-ra teszi a nyilatkozatot. A moszkvai dolgokra nézve l. Mátyás levelét Albrechthez, 1611 aug. (Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 49.)

[2] A Krauss Chronikja (Fontes Rerum Austr. Script. III. 6.) után idézett adoma, mely szerint Báthory az uralkodása első napjaiban adott lakomán megfenyegette a szászokat, valószinűleg utólagosan van kigondolva. Kornis megjegyzése már azért sem valószinű, mert Kornis akkor híve volt a fejedelemnek.

küldöttek hozzá, mely arra kérte a fejedelmet, hogy kevés kisérettel látogassa meg városukat. Báthory el akarta oszlatni a szebeniek gyanuját, a mi nem sikerült ugyan teljesen, de mivel a polgárok ellenállás esetén még nagyobb bajtól féltek, megnyitották kapuikat. Egyszerre csak azon vették észre magukat, hogy Báthory deczember 11-én néhány ezer ember élén elfoglalta városukat. Deczember 17-ére országgyűlést hivott össze új fővárosába. Az országgyűlés arra volt hivatva, hogy törvényes szint adjon az államcsinynek. Imrefi kereste az adatokat Szeben hűtlenségének bebizonyitására. A történeti bünökön kivül egyebet nem bizonyithattak a városra, mint azt, hogy a tanács habozott, vajjon bebocsássa-e a fejedelmet. Ez alapon az országgyűlés kimondotta, hogy a város egész községi vagyonával együtt a fejedelem birtokává lett. A bécsi udvari kamara is alkalmazta e módszert, ha pénzt akart szerezni egyes áldozatúl kiszemelt magyar főurak vagyonából. Szomorú napok virradtak most az elitélt fővárosra. Báthory nem elégedett meg az országgyűlésen kimondott büntetéssel. Fenyegetőzött, hogy megöleti a tanácsot és a százak tanácsát, feldulatja az egész várost, ha százezer forintot le nem fizetnek neki. Végre megelégedett az összeg felével, de a nagy kegyelem kieszközléseért Imrefinek is járt kétezer forint. Azután a polgárok a fegyvereket Báthory parancsára minden házból a piaczra, a fejedelem szállása elé hordották. S hogy általában az egyéni tulajdont s női erényt minő tiszteletben részesitették Báthory és katonái, alig kell bővebben elmondanunk. De az igazság kedvéért megjegyezzük, hogy az erdélyi magyarok közül még azok is, a kik Báthory eljárását politikai hibának tekintették, mintegy a nemesis művét látták Szeben pusztulásában. »Ők minden változásokban magokat oltalmazták, olyankor hiztak, a mi romlásunk nekik volt hasznokra« — mondja Mikó Ferencz.[1]

Rögtön kitünt, hogy minő hiba volt ép most, a veszedelmes hadjárat kezdetén igy elkeseriteni a szászokat. Báthory meg akarta lepni Radult. De Weiss Mihály, Radul régi jó barátja, titokban tudatta a vajdával, hogy mi készül ellene. A válogatott lovassággal előre küldött Bethlen Gábor már nem foghatta el a vajdát, ki kincseit összeszedve Moldvába menekült. Báthory az 1611. év elején Oláhországba érkezett, oláh fejedelemnek czimezte magát s Tergovistból január 7-én a portára küldötte Keresztesi Pált. Keresztesi Konstantinápolyban előadta urának nagy politikai terveit. Az oláh fejedelemséget Báthory magának kérte, de úgy látszik, hogy ez ajánlat el nem fogadása után Keresztesi Báthory megbizásából a fejedelem András nevű testvére számára kérte a vajdàságot. Báthory a moldvai vajda helyébe Istvánt, János vajdának fiát ajánlotta, a kinek ügyét az angol követ már hosszabb idő óta hasztalanul igyekezett előmozditani a portán. Keresztesi azután fejtegette, hogy urának nagy pártja van Lengyel-

[1] L. Weiss, Liber Annalium. Teutsch, Zeitgenössische Aufzeichnungen aus dem Hermanstädter Capitularprotokoll. (Archiv d. Vereines f. siebenbürg. Landeskunde, N. F. XVII. 705.) Hidvéghi Mikó, id. h. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Eml. VI. 198.

országban. Ha a maga, továbbá a két vajdaság erejével, s a szultán parancsára hozzá csatlakozó tatársággal most támadhatná meg Lengyelországot, midőn Zsigmond Moszkvában van elfoglalva, könnyen kivivhatná

A nagyszebeni három bástya.
(Rajzolta Cserna Károly.)

Báthory István koronáját. A Keresztesit kisérő csausz Báthorynak azt a nyilatkozatát terjesztette, hogy az oldalára kötött karddal még a magyar koronát is megszerzi.

A portán igen kedvezőtlen benyomást keltettek Báthory tervei. Eddig csak néhányan ismerték azokat s talán azok sem tudták, hogy hová törekszik a nagyravágyó vazallus. Nagyon megköszönték Báthorynak a jó szolgálatot, de félre nem érthető módon tudatták vele, hogy ne fáradjon a vajdaságok osztogatásával. A portának már vannak jelöltjei. Oláhországot a Konstantinápolyban nevelkedett Michne Radulnak szánták, Moldvát pedig egyelőre nem akarják bántani. A török el volt foglalva Perzsiával, az európai dolgok minél simább elintézését kivánta s csupán ez okból is kelletlenül fogadta Báthory nyugtalan terveit. A kajmakám csodálkozva kérdé Starzertől, Mátyás követétől, hogy tulajdonképen kiben bizik Báthory, mikor ellenségeivé teszi a moldvát, az oláht, a lengyelt s a törököt. Fiatal bolondnak, bolondos királynak nevezték a portán a fejedelmet, kinek hatalma a havasalföldi hadjárat óta meg volt renditve.[1]

Gunyosan jegyzi meg Mikó, hogy »igy mi a hajduknak megvevők az országot, elpusztiták, dulák, égeték. Onnat mi sem Moldovára, sem

Báthory Gábor érme.

Lengyelországra nem menénk.« Báthorynak vissza kellett vonnia hadait, csak Lugosi Jánost hagyta ott az új vajda mellett »valami négyszáz lóval«. De Serbán Radul időközben moldvai s lengyel csapatokat gyüjtött s tavaszra kelvén az idő, Michne Radulra tört. Az oláhok a régi vajdához pártoltak, a kis erdélyi csapaton könnyü győzelmet aratott Radul; maga Lugosi is ott veszett. Radul most Erdély ellen készült.

Weiss két brassai senatorral Radulhoz utazott. Megbeszélte vele a hadjárat tervét s kalauzokat hagyott nála. Most bebizonyult, hogy Weiss Mihály nem ok nélkül figyelmeztette Báthoryt Radul hadvezéri ügyességére. Valóban e tekintetben Báthory nem mérkőzhetett vele. Radul az ó-sánczi szorosnál kelt át a hegyeken ott, a hol nem várták. Visszaszoritotta Báthorynak a tömösi szorosnál álló csapatait s július 9-én tábort ütött Brassó falai alatt. Az erdélyi sereg majdnem kétszer akkora volt, mint a

[1] L. Báthory két levelét a szultánhoz s Jussuf basához Hurmuzakinál: Documente, IV. P. II. 313. és VIII. 337. Mika Sándor, Weiss Mihály 119. Bojthi id. m. 275. s 279. Jól mondja Bojthi: »purpurati... principem... in suo malo volutari et perire communi quasi decreto sinerent.«

Radulé. A Szent-Péter és Brassó között elterülő sikságon ütközött össze a két ellenfél. Radul volt a támadó, de a székelyek visszaverték. A győzelem felbontotta a rendet Báthory táborában. Radulnak a papirosmalom mögé rejtett lovasai gyors támadással teljesen megzavarták az eddigi győzőket. Ekkor Radul ujra támadott és szétverte Báthory seregét. A fejedelem nagy bajjal menekült, seregének jó részét a csatatéren hagyva. Elesett Imrefi is, a hízelgő tanácsadó, a ki főszerzője volt a szerencsétlen kalandnak. Talán az a magyar lovasság gázolta el testét, melyet Kendi vezetett Radul táborába. Majdnem egy hónap mulva temették el Imrefit Weiss parancsára, a ki a szászok Hámánjának szokta volt nevezni Báthory e rossz geniusát.[1]

A fejedelem ügye e perczben veszve látszott, annál is inkább, mert a brassai csata napján már utban volt a magyar király hadserege Forgách Zsigmond vezetése alatt. Történetírásunk felfogása szerint Forgách támadása jó részt Thurzó Báthory ellen érzett személyes gyülöletének tulajdonitható. Pedig nem egészen így áll a dolog. Thurzó nem volt barátja az Erdély ellen tervezett háborúnak. Ha duzzogva félre áll, semmit sem akadályozott volna meg. Inkább magára vállalta a dolgok intézését, hogy a mennyire lehet, jó végre forditsa a szerinte czélszerűtlenül tervezett vállalatot. Nem ellenezte Cesare Gallo utját a két vajdához, csak arra figyelmeztette Serbán Radult, hogy előrenyomulása nem biztosit neki jogot Erdély birtokára. Legjobban szerette volna, ha az udvar megerősit a második kassai szerződést. De Pécsi Simon és Erdélyi eredménytielen utja után is azon volt, hogy a tárgyalások fonala meg ne szakadjon. A király követei Erdélybe utaztak 1611 elején s Báthory Wesselényi Istvánt és Frátert még Radul győzelme előtt Bécsbe küldötte a Thurzóval kötött szerződés kassai szövegének megerősitésével. Azonkivül Báthory a maga és az erdélyiek nevében kiállitott reversalist igért, melynek értelmében segitséggel tartozik a magyar királynak, ha a török támadja, de egyszersmind magának is segitséget kér, ha a porta őt támadja. Thurzó nagyon ajánlotta a követektől átadott szerződés megerősitését. Mind hiába. Bécsből megparancsolták az erdélyi hadjáratot. Thurzó 1611 június 15-ére Eperjesre hívta a felső-magyarországi rendeket. A gyűlés elhatározta a személyes felkelést s a megyei katonaság táborba szállását — a hajduk ellen. Erdélyről a nyilvános tárgyalások nem igen szóltak. Thurzó is azt remélte, hogy a hadjárat czéljait az eperjesi határozatok értelmében bizonyos korlátok közé szorithatja.[2]

[1] Mika, Weiss Mihály. 127—135.

[2] Szilágyi, Okmányok és levelek az 1611. év történetéhez. (Történeti Lapok, I. 709.) Thurzó levelei Radulhoz s a királyhoz. (Act. Thurz. Fasc. 2. nr. 40. s 43.) Thurzó véleményére nézve jelleméből s helyzetéből meritjük a bizonyitékokat. De vannak közvetlen bizonyitékaink is. Ilyen különösen a Keczer Andrásnak 1611 aug. 19-én adott instructio. (Act.

Annál többet remélt Forgách Zsigmond, midőn június 29-én kiindult Kassáról a rég óhajtott hadjáratra, körülbelül ötezer emberrel. Átkelve a Tiszán, serege ugyancsak megszaporodott. Nagy András, a rettegett és gyülölt hajdúvezér 1611 elején Báthorynál volt, de még Serbán Radul támadása előtt Magyarországba szökött. Elpártolásának főoka az volt, hogy értesült az eperjesi gyűlésről. Nem birta megakadályozni Forgách átkelését a Tiszán, jónak látta tehát megadni magát. Forgách most azt hitte, hogy minden meg van nyerve. A hajdúk segitségével akarta elfoglalni Erdélyt a hozzá tartozó vármegyékkel együtt. Thurzó megijedt s Tokajba sietett Forgáchhoz. A nádor a hajdúkat ártalmatlanná akarta tenni, nem bizott hűségükben s attól tartott, hogy szövetségük »nagyobb tüzet és zűrzavart« fog támasztani. Forgáchot azonban nem birhatta mérsékletre és óvatosságra. Forgách reményeit még fokozta az, hogy a hajduk elfoglalták Sarkadot, Kerekit, Telegdet néhány más kissebb bihari erősséggel együtt. Várad ellen nem boldogult Forgách, pedig e törekvésében a nádor is támogatta. Ott Rhédey kapitány »megfelelt tisztének hazája és nemzete javáért,« noha oly beteg volt, hogy a maga erejéből mozdulni sem tudott.[1] Forgách Szabolcson, Szatmáron és a Szilágyságon át Kolozsvárnak tartott, hogy Serbán Radullal minél hamarább egyesülhessen. Zilahon értesülve Radul diadaláról, Sennyei Pongráczot és Kornis Zsigmondot előre küldötte Kolozsvár elfoglalására. Midőn utánuk akart indulni, seregében lázadás keletkezett. A felső-magyarországi nemesség nem akart tovább menni: azt mondották, hogy a katholikusok törnek Báthoryra, hogy szégyen magyarnak az egyetlen fejedelem ellen támadni, a ki semmit sem vétett a király ellen. Hivatkoztak az eperjesi határozatokra. Hangulatukat jellemzik a Forgách támadásával foglalkozó egykorú versnek következő sorai:

Pápa akaratja: egy magyart másikra
Támasszon egymásra: őket elfogyassa;
Mit vétett ellened neked Erdélyország,
Ellenséged mert volt neked csak hajduság.[2]

Sokan elhagyták a tábort, az ott maradtak is kelletlenűl követték Forgáchot, a ki július 21-én érkezett Kolozsvárra. A város néhány napig ellenállott, de július 25-én megadta magát. Forgáchot itt még nagyobb öröm érte, sok erdélyi jelent meg táborában. Ezek közt volt Sarmasághy Zsigmond, a ki 1610 végén Kendiéktől Erdélybe szökött s most újra elpártolt. Vele jött Kemény Boldizsár, a későbbi fejedelem atyja és Petky János,

Thurz. Fasc. 1. nr. 108.). Itt mondja: »Recordatur benigne S. R. M. me palatinum suae Mtis fidelem servitorem, denisse semper institissem, ut dispersis hajdonibus cum Bathoreo non armis, sed per compositionem omnia transigantur... Verum dum suae Mtis expressa voluntas accessisset crebrisque mandatis injunctum fuisset...«

[1] Thurzó levelei nejéhez, II. 291. Komáromy András, Rhédei Ferencz. (Hadtört. közl. 1894. 431.) Szilágyi, Erdélyi orsz. Emlékek, VI. 50.

[2] Thaly Kálmán, Ismeretlen Historiás énekek. (Századok, 1871. 325. 327.)

Forgách Zsigmond felsőmagyarországi főkapitany.

(Sadeler Egyed rézmetszete után.)

a volt erdélyi kanczellár, a »Virtus és Voluptas vetekedésének« forditója, a kinek nejét, mint akkor beszélték, Báthory meggyalázta, midőn Petky a portán járt követségben.[1] A Thurzótól kapott utasitás szerint Forgáchnak Kolozsvárnál meg kellett volna állapodnia. A nádor talán úgy számitott, hogy a Kolozsvárra összehívott országgyűlés beleegyezésével vagy az új fejedelem, vagy Báthory oly feltételeket fogadna el, melyekben az udvar is megnyugodhatnék. De Forgáchnak még nem kellett a béke, tovább ment, elfoglalta az üresen hagyott Gyula-Fejérvárt s augusztus 5-én Szerdahelynél ütött tábort, nem messze Szebentől, a hol Báthory tartózkodott. Radul is Szeben felé tartott, de alkalmas tüzérség és gyalogság hiányában nem foghattak a várnak derekas ostromához. A szerdahelyi táborban megjelent Bethlen Gábor is, Erdélynek ekkor tekintélyre és vagyonra első főura, a ki Forgách állitása szerint hűséget esküdött a királynak. Úgy látszik, hogy Bethlen ki akarta kémlelni Forgách szándékait s talán hajlandó lett volna a fejedelemséget elvállalni, ha a török fenhatóságát Forgách feltételei meg nem sértik. Hanem úgy vette észre, hogy Forgách helyre akarja állitani azt a német uralmat, »a kinek elrázásáért sok halmot raktak az erdélyiekből.« Azért visszaérve Dévára, megizente Forgáchnak, hogy elindul a török császár segitségének sürgetésére.[2] Más csapás is érte ekkor a reményekben még mindig kifogyhatatlan hadvezért. Nagy András meghallotta, hogy Bosnyák Tamás Bajom várát, a hajdúvezér tulajdonát elfoglalta, s hogy háborgatja a debreczeni harminczad jövedelmében is, melyet Báthory ajándékozott e változékony hivének. Több se kellett Nagy Andrásnak. Szebenbe szökött Báthoryhoz, a ki már úgy is kisértgette, azután Magyarországba sietett s megverte Bosnyák Tamást Diószegnél. Báthory a Bosnyáktól nyert zászlókat a töröknek küldötte. Ekkor Erdélyben lényegesen megváltozott a hangulat Forgách rovására.

A Radullal egyesült Forgách augusztus 24-én tábort ütött Medgyes mellett, hova a következő napra országgyűlést hivott össze. Itt akarta fejedelemmé választatni magát. Hanem oly kevesen jelentek meg, hogy a gyűlést nem tarthatta meg. A székelyek nem akartak elpártolni Báthorytól s ezt az alkalmat Radul felhasználta a székely föld feldulására. Forgách nem átallott neki segiteni. Tizenkét napi pusztitás után az egyesült csapatok Radul ajánlatára Brassó elé vonultak. Itt tudták meg, hogy Báthory elhagyta Szebent, elfoglalta Szász-Sebest és Medgyesnek tart. Forgách utána akart menni, de az oláhok a székelyektől szerzett zsákmánynyal haza felé takarodtak. Azt mondták, hogy védelmezniök kell országukat a török és tatár ellen. Most látta csak Forgách, hogy miért kivánkozott Radul Brassó felé. Alig hogy Radul elhagyta Erdélyt, a Bethlentől megsürgetett török segitség is

[1] Starzer 1610 nov. 13-iki jelentése szerint. (Bécsi áll. ltár, Turcica.)

[2] Mikó, id. m. 206. Bethlen fontos levelét l. Kemény és Kovácsnál: Erdélyorsz. Tört. Tára II. 189.

átkelt az erdélyi határon. Forgách próbálta ugyan megakadályozni a tatárok átkelését, de több baja volt saját embereivel, mint az ellenséggel. Hiába igyekezett Czobor Mihálylyal, Nyáry Istvánnal, Melith Péterrel s Bocskay Miklóssal együtt féken tartani seregét, haza vágyódó katonái nem engedelmeskedtek. Szeptember 18-án kénytelen volt Radul után menni Oláhországba. Midőn innen még egyszer vissza akart fordulni Erdélybe, a magyar katonák azzal fenyegették, hogy megkötözik s úgy viszik Báthorynak. Le kellett tehát mondania a hadi vállalatokról. Szeptember 29-én érkezett Forgách Radullal a moldvai határhoz. A következő napon egy erdőben a tatárok és oláhok táborára törtek, elvették összes ágyuit és szekereit. Radul most elvált Forgáchtól. Ekkor a megfogyott csapatok vezére a legrövidebb uton szeretett volna haza jutni. Egy kalugyer s egy Mármarosban született szatmári katona megigérték, hogy a hegyeken át Mármarosba vezetik a sereget. Forgách nagy jutalmat igért nekik. Azonban a vezetők maguk sem ismerték az utat. Tíz napig bolyongott a hadsereg uttalan utakon. A hideg, az éhség s a fáradság miatt az emberek és lovak nagy része elpusztult. A fejedelemség keresésére indult főuraknak lóhus volt a tápláléka. Egyszerre a kalugyer is eltünt, már azt hitte a kimerült csapat, hogy nem menekül ki a hegyekből. Végre két pásztorra akadtak, a kiktől megtudták, hogy Mármarostól ugyan messze vannak, hanem a moldvai Kimpolung nem messze van tőlük. Innen azután Szucsavába tértek, ott kissé felfrissültek s november 19-én, a lengyel határszélen át, a homonnai uton Kassára érkeztek.[1] Forgách hadseregének talán felét sem hozta haza.

A gúny tárgyává lett hadvezér itthon is nagy zavart talált. Nagy András diószegi győzelme jeladás volt az általános hajdúlázadásra. Nagy volt az ijedelem Kassán. Cesare Gallo és Kis Lukács, a szepesi kamara pénztárnoka, nem mertek kimozdulni Szatmárból, mert Nagy András leselkedett reájuk. Kassán oly égi jeleket láttak, melyek Bocskay idejére emlékeztettek. A nádor fegyverre szólította a nemességet, segitséget kért a lengyeltől, a királytól s fogadott hadat, a hol csak tudott. Hanem a megyék csak »ráklábon ballagtak.« Attól tartottak, hogy Báthory ellen viszik őket. Nagy András már Kállót merte ostromolni a törökökkel együtt. De itt vereséget szenvedett, még nagyobbat, mint Ladánynál. A nádor most örült, hogy Báthory is hajlandó a békére. Hanem Forgách és Czobor, a nádor veje folytatni akarták a háborut. Thurzó, a kinek előrelátását az események oly fényesen igazolták, most már könnyebben beszélt. »Ha Forgách uram még is örüli és kivánja az lóhust és búdosást, ám lássa« — igy nyilatkozott s deczemberben fegyverszünetet kötött Báthory megbizottjaival Tokajban. Báthory kötelezte magát, hogy követeket küld Mátyáshoz s

[1] Forgách jelentését l. Hurmuzakinál: Documente, IV. Part. I. 447. V. ö. még Teutsch, Gleichzeitige Berichte. (Archiv d. V. f. sieb. Land. N. F. XXII. 345.)

magyar országgyűlésre, hogy kiadja a hajdúk közé menekült jobbágyokat s hogy a régi hajdúságot csendességben tartja.[1]

Békében akart élni nyugati szomszédjával, hogy megfékezhesse engedetlen alattvalóit. Brassó, a szász föld leggazdagabb városa, nem akart Szeben sorsára jutni. Lehetetlen volt kicsinyelni ez ellenállást a polgárok vagyona, a város földrajzi helyzete s közjogi állása miatt. Brassó ura volt a Havasalföldre vezető legfontosabb utnak s fenhatóságát kiterjesztette az egész Bárczaságra, sőt Fogaras egy részére is.[2] Növelte a mozgalom jelentőségét, hogy oly ember állott élén, a ki nem könnyen hajolt meg. Weiss Mihály, a brassai senator, ki csak 1611 karácsonyán lett biróvá, művelt, világlátott és diplomatiai dolgokban tapasztalt ember volt. Báthorynak eleintén jó szolgálatokat tett, de mindinkább meggyűlölte a szászokkal szemben annyira kiméletlen fejedelmet. Weiss büszke volt a szászok szabadságára, azt képzelte, hogy Nagy Károly küldte őket Erdélybe. Nem volt elvi ellensége a nemzeti fejedelmeknek, de Báthoryval szemben bárminő külföldi hatalommal szivesen szövetkezett Erdély ellen. Brassó nagysága volt törekvéseinek központja. »Én a városé voltam s vagyok s nem az enyém« — irta Báthorynak és e szavaknak súlyt adott élete feláldozásával. A szász történetirás e hősét Jósika Miklós regénye is az államférfiui bölcseség és önzetlenség példájának tünteti föl. De úgy látszik, hogy e nyakas polgár, a ki nemességet szerzett magának s a brassai aranypénzek egy nemét a saját czimerével verette, bizonyos hiú képzelgéssel vállalkozott a dictator szerepére. Szász eredetű ellenségei azzal vádolták, hogy a kanczellárságra törekedett.

Eleintén pénzzel s éber vigyázattal távolitotta el Báthory hadait Brassó falaitól, leplezve ellenséges szándékát. De Serbán Radul győzelme után a brassaiak krónikásuk szavai szerint felmondották a fejedelemnek a tüzet és vizet. Keserüen csalódtak a Forgách vállalatához fűződött reményeikben. A kassai generalis kivonulása után csupán Brassó daczolt még Báthoryval a szász községek élén. Weiss oly kevéssé vesztette el bátorságát, hogy tüzelni mert a Báthory segitségére érkező török csapatokra. Omér pasa azonban nem bántotta Brassót. Valószinű, hogy a szászok megvesztegették, de különben is elvégezte már teendőit Erdélyben, mert Forgách és Radul megszöktek előle. Nem azért küldték, hogy Báthoryt erősitse, hanem hogy a török fenhatóságát védelmezze s a fejedelem örült, hogy nagy ajándékok árán megszabadithatta országát az alkalmatlan segitségtől.

Weiss fentartotta összeköttetéseit a portával s az itt szerzett pártfogás segitségével Brassó szerződést köthetett Michne Radullal, az új oláh

[1] Szilágyi, Okmányok és Levelek az 1611-ik év törthez, id. h. I. Thurzó levelei nejéhez, II. 288—298. Sepsi Laczkó krónikája Mikónál, id. h. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emékek VI. 211. és Teutsch, Gleichzeitige Berichte, id. h.

[2] Mika, Weiss Mihály, 13.

vajdával. A városnak szüksége volt e szövetségesre első sorban azért, hogy élelmet szerezzen Oláhországból. Báthory érezte, hogy Brassó hosszadalmas ellenszegülése felbátoritja még valamennyi külső s belső ellenségét. Szerette volna hódolatra birni a várost. Többi közt a hozzá hű Weyrauch Dávid kőhalmi királybiró utján szólitotta engedelmességre a lázadókat. Weiss erre azt izente, hogy nem hisz a fejedelem kegyelmében s nem bánja, ha az egész ország reá támad, »van mivel megvendégeljük, a bors az

Részlet Brassó régi bástyáiból.
(Rajzolta Cserna Károly.)

ágyukban van.« Báthory legalább a Brassóval tartó községeket akarta megfenyiteni. 1612 márczius végén indult ellenük s elfoglalta a kis bárczasági községeket Hermány kivételével. A nem igen erős templomkastélyt egy cseh származású festő védelmezte. Az ostrom sikertelensége eléggé bizonyitja, hogy Báthorynak nem volt elég ereje a lázadás fészkének elfoglalására.

Különben igy is nagy csapást mért Brassóra. A város összeköttetései éjszak felé el voltak vágva s kivált Törcsvár elfoglalása miatt az Oláhországgal való közlekedés is rendkivül meg volt nehezitve.[1]

Brassót a kiéheztetés veszélye fenyegette. E válságos pillanatokban nagy örömet szerzett a brassaiaknak az a hír, hogy a török vállalatot indit Báthory ellen. 1611 végén ugyanis a fejedelem Giczy Andrást a portára

[1] U. ott, 141–166.

küldte. Giczy hajdú volt és Illésházy pártfogásából emelkedett.[1] A Mágócsy család szolgálatában forgolódva, munkácsi kapitánynyá lett. E hivatalát mindenféle zsarolás és kegyetlenség elkövetésére használta fel. Végre menekülnie kellett, mert megölt egy kanonokot. Erdélybe szökött s hízelgéseivel csakhamar Báthory kegyébe férkőzött.[2]

A fejedelemnek 1611 végén tudnia kellett, hogy a portán roszra fordult ügye. Nehezteltek reá, mivel formális engedély nélkül támadta meg Oláhországot és Serbán Radul elüzetése után meg akarta tartani az oláh vajda czimét. A brassai lázadás fokozta a porta elégületlenségét. A török jól ismerte a szászok jelentőségét; a basák nem olvasták közömbösen Weiss Mihály levelének e szavait: »Nem hajdú, nem katona, hanem mi adtuk esztendőnként az hatalmas császárnak az adót.«[3] Pedig az adó kérdése most nagyon égetővé vált. 1611 tavaszán letelt a három adómentes év, Báthory nem akart fizetni s most a reá nézve annyira kedvezőtlen viszonyok közt a Bethlentől kieszközölt kedvezmény megújitásáról kellett gondoskodnia. Ily helyzetben igen lényeges dolog volt Báthoryra nézve az, hogy lelkiismeretes és tapasztalt ember védelmezze érdekeit a portán. S ő mégis Giczyre bizta a követséget. Giczy Báthory ellen használta fel a fejedelemtől küldött ajándékokat. Összeköttetésbe lépett Weiss Mihálylyal s a Brassóba zárkózott elégületlen nemesekkel. Az ő nevükben bevádolta Báthoryt, zsarnoknak s hűtlen vazallusnak tüntetve fel. Az osztrák követ kapott a jó alkalmon, a renegát Mehemet agának tizenkétezer tallért igért, ha megbuktatja Báthoryt.[4] Gyürcsi Mehemet kajmakámnak most nagy kedve volt a hűtlen vazallusok buktatására. Serbán Radult már elüzte, 1612 elején Tomsa Istvánt tette moldvai vajdává Konstantin helyébe. E sikerektől felbátoritva Giczyt akarta ültetni Báthory trónjára. Giczy tizenötezer arany évi adót igért a portának s arra kötelezte magát, hogy átadja Lippát, Jenőt a hozzájuk tartozó kastélyokkal, városokkal és falukkal.[5] Giczy június 15-én érkezett Tergovistba. De Michne Radul vonakodott neki segitséget adni. Az erdélyiek pedig nem hallgattak Giczy csábitó leveleire. Báthory és Giczy közt könnyű volt nekik a választás. Csak július 21-én vonult be Giczy a lázadó városba. Ezerötszáz főnyi oláh csapat volt mellette, de három nap mulva az is megszökött.[6] A portán is megváltozott a hangulat. A budai basa megizente, hogy Giczynek nincsen pártja Erdélyben. A Perzsiából visszatérő Nazuf basa tehát megtiltotta Giczy támogatását.[7]

[1] Forgách Zs. Thurzónak irja róla 1609 szept. 8-án: »Zegény Palatinus mind efféle hajdu embereket promoveála.« (Bécsi áll. ltár., Turcica.)

[2] Bojthi, id. h. 294. Jellemző Giczy levele Szilágyinál: Báthory Gábor története, 322.

[3] Weiss, Liber Annalium, id. h. 231.

[4] Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek VI. 217.

[5] Rozsnyay Történeti maradványai. (Mon. Hung. Hist. I. VIII. 51.) Hurmuzaki, Documente, Supplement. I. 147.

[6] Mika, id. m. 184. 185.

[7] Velenczei követjelentés Hurmuzakinál: Documente, IV. 2. 339.

Ezzel a trónkövetelő jelöltsége elvesztette minden jelentőségét. Igaz, hogy a Giczyvel rokon lelkű Nagy András megigérte társának a támogatást. Nagy András az év elején a maga számára kereste a fejedelemséget, most azonban meghódolt Giczynek s azzal biztatta, hogy megöli Báthoryt. A levél a fejedelem kezébe került s a nagy sikerekről álmodozó hajdúvezér augusztus 23-án a hóhér bárdja alatt végezte életét.[1]

Weiss ügyének nem használtak az apró sikerek, a templomkastélyok visszahóditása s a többé-kevésbbé szerencsés portyázások a székely földön. A Bárczaság ki volt merülve a székelyek s a hajdúk pusztitásai miatt, Brassó városa pedig már roppant összegeket költött a felkelésre. Weiss türelmetlenné lett, nem birta bevárni a külföldi segitséget, azt képzelte, hogy erélyes támadással megszerzi Giczynek a fejedelemséget. Október 8-án kivonult Brassóból. Weiss sokkal büszkébb volt, semhogy a hadi dolgokban tapasztaltabb Giczy tanácsára hallgatott volna. Október 16-án Földvár alatt megütközött a fejedelem hadaival, kik szétugrasztották gyü-

Weiss Mihály emlékérme.

levész zsoldosait. Weiss, úgy látszik, későn gondolt a menekülésre, a Barcza vizénél egy hajdú utólérte s levágta. A csatában vagy negyven brassai tanuló is elesett, a kik a székelyeket megpillantva igy kiáltottak: »Énekeljünk, talán nem vágnak le.« A tanulók sirdombját ma is »Studentenhügel«-nek nevezik.[2]

Weiss halála után Brassó tovább folytatta a küzdelmet. Benkner, a nagyravágyó senator vezette a mozgalmat s a Brassóba menekült nemesek Nemes Balázs és Kálnoki János vezetése alatt támogatták a brassaiakat. Giczy András már lemondott vágyáról. Azonban a porta okult Giczy esetén, nem akart oly vállalatba fogni, mely esetleg nagy háboruba sodorná. Jobb alkalomra várakozott s a nagyvezér néha remélte, hogy Báthory is jobb utra térithető. Azért a brassaiaknak azt tanácsolta, hogy béküljenek ki a fejedelemmel. Ugyanerre intették őket Bécsből, a honnan segitség helyett csak jó indulatú biztatásokat kaptak. Báthory is megunta

[1] Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 65. Szabó Károly közleménye: Történelmi Tár, 1880. 793. s Komáromy id. értekezése Rhédeyről.

[2] Mika id. könyve.

a küzdelmet. Megkegyelmezett Giczynek, visszaadta a szász papoknak az 1611-ben lefoglalt tizedjövedelmet s Brassónak is megbocsátott. Szebent ugyan nem adta át a szászoknak, de visszaadta Brassó birtokait háromezer forintért s a Brassóval tartó nemeseknek is megkegyelmezett. 1613 június 3-án Brassó hűséget esküdött Báthorynak.[1]

E csodálatos szelidség összefüggött Báthory politikájának nagy fordulatával. A havasalföldi hadjárat óta megutálta a portát s elég könnyelmüen a magyar királylyal kötött szövetségben bizott. Nem volt elég világos tudata arról, hogy mennyire gyülölik Bécsben. Minden kis hajdúmozgalmat neki tulajdonitottak, követeit kémeknek nézték, s bármily rosszúl állott ügye a portán, minduntalan várták, hogy török segitséggel valami fölkelés élére áll. Mátyás eleintén nem akarta megerősiteni a tokaji fegyverszünetet.[2] Csak 1612 április havában erősitette meg, Thurzó sürgetésének engedve, »a szent békességet«.[3] Arról szó sem volt, hogy Giczy ellen segitséget adjon Báthorynak. Erre különben a magyar rendek sem voltak hajlandók. Az 1612 július 25-én tartott trencséni részgyűlés csak a védelmi háború czéljából szavazta meg a megyei hadakra szükséges pénzt. A személyes fölkelést megtagadta, mert Forgách kudarcza óta gyanusnak látszott minden erdélyi vállalat.[4]

Báthory a végleges békét sürgette. Bécsben húzták-halasztották, de végre 1613 április 11-én mégis megkötötték. Báthory a szerződésben igen messze ment. Nem kötelezte ugyan magát a török ellen való segitségre, de a maga és utódai nevében megigérte, hogy Erdély a király seregét területére bocsátja a szükség esetén.[5]

Ennél többet senki sem kivánhatott. De Khlesl gyanakodását és vak gyűlöletét semmi sem irthatta ki. Csak a nádor vette komolyan a szerződést.

Pedig Báthory ugyancsak reá szorult a szövetségesre. Hatalmasabb ellenjelöltje akadt, mint a minő Giczy András volt. Bethlen Gábor híven szolgálta Báthoryt s egy ideig jól érezte magát uralkodása alatt. Báthory bőkezű volt iránta, nagy vagyonú s hatalmas úrrá tette. Ugy hiszszük, hogy Bethlennek sem lett volna panasza, ha a fejedelem mindenben az ő tanácsát követi. De Báthory soha sem birta megkedvelni Bethlent. A pillanatnak élő, a gondtalanul vakmerő, majd hirtelen elcsüggedő fejedelmet mély s át nem hidalható ellentét választotta el előrelátó és az eshetőségeket nyu-

[1] Mika, Egy év Brassó és Erdély történetéből. (Erdélyi Múzeum-Egylet kiadványai, VIII. k. 13.)

[2] L. 1612 márczius 19-én kelt levelét Trautsohnhoz s Molarthoznál, Hurmuzakinál: Documente, IV. I. 472.

[3] L. Thurzó levelét Báthoryhoz Géresinél: A gr. Károlyi cs. oklevéltára IV. 79.

[4] Botka Tivadar, Kisfaludi Lipthay Imre emlékezete. (Pest, 1867.) 22.

[5] Szilágyi, Báthory Gábor 234. s Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 269. Báthory követei szóval talán még többre kötelezték magukat; a Mátyás királytól Albrechtnek küldött titkos tanácsi jegyzőkönyvben (Hatvani, Brüsseli Okmtár, 66.) nem bizhatunk. Egyoldalú czélzatossága igen világos.

godtan latolgató alattvalójától. Imrefi s Kamuthy tanácsai sokkal tetszetősebbek voltak. 1610 végén Bethlen rosszallotta a szászok ellen elkövetett jogtalanságokat s a havasalföldi kalandot. Ezt Báthory nem birta elfelejteni. Bethlen találkozása Forgáchcsal nem alaptalan gyanúval töltötte el a fejedelem lelkét. Midőn azután Bethlennek a temesvári pasához irt levele a fejedelem kezébe került, Déva ura szeptember 13-án elmenekült. Ha Kapi András és Rhédei Pál még idején meg nem intik, Báthory megölette volna.[1]

Bethlen előbb meglátogatta a temesvári, budai, tolnai s eszéki törököket. Ellátta magát ajánló levelekkel s 1613 februárjában Drinápolyba ért. Nazuf nagyvezir Giczy sorsára gondolva, némi kétkedéssel fogadta Bethlen ajánlatait. De a kajmakám meggyőzte arról, hogy Bethlen több bizalmat érdemel, mint Giczy.[2] Mindamellett Báthory még fordithatott volna a maga sorsán. De hihetetlen gondatlansággal hanyagolta el a portai viszonyokat. Giczy árulása óta nem volt embere a portán, csak 1612 deczemberében választotta Keresztessit főkövetének. De Keresztessi beteg lett, fia is meghalt, nem akart menni. A fejedelem 1613 április haváig várt s ekkor izente meg Balassi Ferencznek, hogy Borsos Tamással induljanak meg a portára.[3] Balassiékat egy Borisi Bernát nevű velenczei származású ember is kisérte, a ki már a portán hasznára volt Báthorynak, de most nem sokat segithetett.[4] Midőn Balassi és Borsos 1613 júniusában a nagyvezérnek átadták Báthory kivánságait, már késő volt igyekezetük. S a fejedelem még most is tizenöt évi adómentességet mert kérni s határozottan megtagadta Lippa és Jenő átadását. A követek előadása úgy hangzott, mintha kihivás lett volna. A vezér azt kérdezte Balassitól, hogy megbékélt-e Báthory az országgal? Igen, válaszolt a követ. »Hiában szólasz agg szakálú eb, mert én tudom, hogy nem békélt.« Máskor szeretetre méltóbb volt a pasa. Komolyan alkudozott Báthory követeivel, nem akart lemondani Lippáról s Jenőről s abban állapodott meg velök, hogy 1613-ig elengedi az erdélyi adót, de ez évtől kezdve három éven át tizezer aranyat kiván s későbbre még többet.[5] De már ki volt adva a parancs, hogy Magyar Ogli és Szkender pasák két felől támadják meg Erdélyt. A nagyvezér nem akarta a dolgot elsiettetni. Voltak pillanatok, midőn a portán komolyan gondoltak arra, hogy Báthory még elfogadja a török föltételeket. Bethlen is gondolt kegyelemkérésre. De mind ezek csak muló gondolatok voltak.

[1] Bojthi, 317—319. Bethlen a nádorhoz Szilágyinál: Erdélyi Orsz. Emlékek VI. 246. s Szabó Károlynál: Régi Följegyzések, id. h. Bethlen id. levele szerint Dengeleginé, Báthory szeretője is helyeselte a fejedelem azt a szándékát, hogy megöleti Bethlent.

[2] Hurmuzaki, Documente, Suppl. I. 154. s Óváry, Oklevéltár Bethlen Gábor diplomácziai összeköttetései történetéhez. (Budapest, 1886.) 449.

[3] Erdélyi Orsz. Emlékek, id. h. 257. s Szádeczky-Szabó, Székely, oklevéltár IV. 188.

[4] Óváry, id. h. 453.

[5] Óváry, id. h. 455, 456. Kemény és Kovács, Erdélyország Tört. Tára, 233. s Erdélyi Orsz. Emlékek, 286. l. A német követ jelentését megerősiti Valier jelentése Óvárynál, 455.

Az alkudozásokat leginkább azért folytatták Báthoryval, hogy meglepjék. Igy is gyorsabban haladt volna előre a török erő, ha Szkender és Magyar Ogli közt erősebb az egyetértés.[1] Magyar Ogli augusztus 30-án átlépte a határt a bodzai szorosnál, néhány hét mulva Szkender is megmozditotta hadait a Vaskapú alól. Báthory majnem az utolsó perczben határozta el magát arra, hogy mindazt megigéri a töröknek, a mit Giczy András fogadott a portán.[2] Nagyon sokáig bizott jó szerencséjében. Július elején még azt hitte, hogy Bethlen Gábor vagy törökké lesz, vagy a tengerbe dobják.[3] De midőn észrevette, hogy elhagyja a szerencse, kétségbeesett erélylyel sürgette Mátyás hiveit a szövetségben elvállalt kötelezettség teljesitésére.

Thurzó meg akarta segiteni Báthoryt. De kezei meg voltak kötve, mert a királyi parancs egyre késett. Khlesl úgy gyülölte a nádort, mint Báthoryt. Álarczot viselő lázadónak tartotta Mátyás királyi hatalmának egyik legerősebb támaszát. Igy ismerték Bécsben a magyar viszonyokat. Khlesl leginkább azért haragudott Thurzóra, mert nem akart politikája szolgálatába szegődni. Thurzó mindig fenn akarta tartani a békét Erdélylyel, s ha Báthory nyugodtan viselte magát, a nádor nem titkolta az igazat. De Khleslt bosszantották a nádor békét jelentő hírei, mert tudta, hogy a németországi protestánsok Thurzó szavában bizva nem szavazzák meg a pénzt a Khlesltől annyira óhajtott állandó katonaság fentartására. Másrészt Thurzó a német katonaságot nem akarta oly készséggel befogadni, mint Bécsben óhajtották. Most is szivesebben vették volna Thurzó előterjesztését, ha német katonaságot kér. De általában bajos volt katonákat fogadni a pénztár üressége miatt. Thurzó arra gondolt, hogy Serbán Radult, a kegyelmi pénzen Nagy-Szombatban élő volt oláh vajdát felhasználhatná Báthory megsegitésére. Radul már alkudozott is Báthoryval, de a büszke fejedelem igen kemény feltételeket izent hajdani ellenségének. Majd engedett kissé, hanem az udvar előtt nagyon gyanus volt a terv. Német csapatokat nem adhattak Radul mellé, magyar csapatokkal nem merték küldeni, már azért sem, mert Thurzó inditotta meg a dolgot. Ki tudja, mi lappang alatta? Különben is tudta az udvar, hogy a török,

Thurzó György nádor aláirása.

[1] Szilágyi, Bethlen és a Porta (Tört. Tár 1881. 545.) és Toldalagi Évkönyve, u. ott, 2. Valier Bailo irja a nagyvezérről: »mostrando egli ferma risolutione di non voler che si tenti l'ingresso nella Transylvania, se prima non si vede che li colpo possa riusci molto sicuro.« Óváry, id. h. 461.

[2] Rozsnyai Tört. Maradv. 63. s Óváry, id. m. 466.

[3] Történeti Lapok, I. 804.

őszre járván már az idő, nem megy tovább Erdélynél s ebben a gondolatban megnyugodott lelkiismerete.[1]

Báthory magára volt hagyatva. A szászok ujjongtak örömükben. A székelyek egy része Bethlenhez szitott, a másik rész közömbös volt. A nemességre még hatott a Báthory név varázsa, a vidám s adományokat osztogató fejedelem alakja, de a vezér hiányzott. Több mint negyvenezer főnyi hadsereg támogatta Bethlent. Báthory az ellenségnek csak előljáróit sem nézte meg; »annál rettenetesb ijedtséggel való futást krónikákban sem olvastam«, irja Bethlen.[2]

Báthory október 8-ika körül érkezett Váradra néhány száz emberrel. Giczy, Kamuthy Farkas s Wesselényi Pál is vele voltak. Dühös volt, hogy ennyire megcsalatkozott a szövetségbe vetett hitében. A segitség elmaradásáért megtorlással fenyegetőzött. »Bizony tromffal ütöm, ha Lippát, Jenőt oda kell adnom is az töröknek« — ilyeneket mondogatott. Sőt Prépostvári Zsigmond, ki a fejedelemre neje üldözése miatt haragudott, azt izené Dóczi Andrásnak, a szatmári kapitánynak, hogy Báthory Váradot át akarja adni a töröknek.[3] Dóczy kapott az izeneten, noha minden jel arra mutatott, hogy Báthory szivesen fordult volna a török ellen, ha a keresztény szövetséges megsegiti.[4] Forgách Zsigmond a rakamazi táborból Abaffy Miklós tokaji kapitányt vagy kétezer emberrel el is inditotta Váradra, nem hogy Báthorynak segitsen, hanem hogy a királynak elfoglalja a fontos végvárat. A Várad megszerzésére irányult vállalat. Dóczy közvetlen vezetése alatt állott. Ferdinánd főherczeg, a ki kormányzó volt, a mig Mátyás a regensburgi gyűlésből vissza nem tért, jelentéseket kapott Dóczytól s nagyon dicsérte buzgalmát.[5] Báthory nagyon kevesletette Abaffy csapatját s állitólag kijelentette a kapitány előtt, hogy Váradot átadja a töröknek, ha a király meg nem segiti. Abaffy ezt meg akarta akadályozni. Giczynek s még néhány embernek szólt a dologról. Október 26-án Giczyvel együtt Báthory hálószobájába nyitott, dicsérni kezdé a fejedelem kardját, arra kérve Báthoryt, hogy mutassa meg neki. A fejedelem rögtön kivonta kardját s átadta Abaffynak. Az előre megbeszélt terv szerint e karddal akarták Abaffyék levágni Báthoryt, de egy inas ajtót nyitott s a gyilkosok megrémültek. A tokaji kapitány más módot gondolt ki. Reábeszélésére Báthory elhatározta, hogy október 27-én délután három óra felé kihajtat a mezőre, hogy megszemlélje Abaffy embereit. Szilassi János, Ladányi Gergely, Basa János, Zámbó Balázs vagy ötven hajduval várakoztak Báthoryra a Velencze-utczában. Mikor a hintó ide

[1] A fentiekre nézve l. Hammer, Khlesl, III. Függelék, 41—76. Hurmuzaki, Documente, IV. 2. 494—542.

[2] Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 341.

[3] U. ott, 80. és Gyulaffi levele, közli Szilágyi, Történeti Lapok, II. 836.

[4] Óvárynál (id. m. 466.) közölt levelében Báthory még Váradról is fenyegeti a törököt.

[5] Ferdinánd levelét közli Szilágyi: Történelmi Tár, 1879. 219.

ért, két lövés dördült el, a fejedelem kiugrott a hintóból Lónyai Farkassal s Komáromi Andrással együtt. Báthoryt megölték, két hű emberét pedig halálosan megsebesitették. Abaffy elhagyta Váradot, Bécs felé sietett a jutalomért. Giczyre bizta a várat abban a hiszemben, hogy a véres munka részese Váradot megszerzi a királynak. De Giczy Bethlentől várta a jutalmat. Khlesl örült, midőn azt hallotta, hogy a fejedelmet saját emberei ölték meg. Isten itélete, — igy szólt, — a mihez barátaink nem akartak fogni, azt ellenségeink végezték el. Nem tudjuk, hogy kitől várta a püspök e veszedelmes baráti szolgálatot. Hanem a gyülölet rossz tanácsosa volt. Arra ugyanis nem gondolt Khlesl, hogy a szerencsétlen fejedelem cserbenhagyásával oly uralkodót segitett az erdélyi trónra, a kihez képest Báthory ugyancsak ártatlan ellenfél volt.[1]

V. FEJEZET.

Az 1613-iki országgyülés.

Az erdélyi zavarok alatt részgyűlések határoztak országos érdekű ügyekről. Kassán, Eperjesen vagy Trencsénben a rendek egy része véleményt mondott az erdélyi dolgokról és segitséget szavazott meg a hajdúk vagy mások ellen. Ez nem volt törvényes eljárás. A megyék tiltakoztak is ellene. Határoztak ugyan az eléjük terjesztett pontokról, de »protestatiokkal« élve. A trencséni határozat szavai szerint »az által szabadságunkat és régen országunkban megtartott szokást ne láthassunk violálni, hogy particulariter végeztünk effelől.«[2] A nádor vezette e részgyűléseket s ezért hitte akkor a közvélemény, hogy ő is helyesli a háború s béke eldöntésének ilyen módját. Pedig a nádor sürgette az országgyűlés összehivását, de nem birta legyőzni Mátyás ministereinek ellenzését,[3] a kik szerették elodázni a rendi hatalom nyilvánulásait.

Az országgyűlés összehivása már azért is szükséges volt, mert az 1609-iki országgyűlés csak két évre szavazta meg az adót. Az 1612-ik évre már nem járt a dica; a magyar tanács előterjesztésére a király felszólitotta a megyéket, hogy »nem annyira adó, hanem inkább ezen egy évre nyujtandó segélyképen annyit praestáljanak, mint egy esztendőbelidica lönne.«[4]

Ez ideiglenességet meg akarták szüntetni a királynét is meg kellett koronáztatni s mivel Khlesl remélte, hogy ügyességgel, reábeszéléssel, vagy

[1] Abaffy jelentése a királyhoz már megjelent az Ortelius Continuatusban, (Frankfurt, 1665.) 44. E fontos jelentést történetiróink nem méltatták a kellő figyelemre. V. ö. Sepsi-Laczkó krónikáját, Giczy András levelét Kemény és Kovácsnál: Erdély Történetei Tára Thurzó levelét: Tört. Lapok II. 839. s Hammer, Khlesl III. Függ. 76.

[2] Botka, Kisfaludi Lipthay Imre emlékezete. 22.

[3] Chlumecky, Zierotin. 797.

[4] Thurzó Barsmegyéhez, 1612. június 1. Közli Szerémi: Tört. Tár, 1891. 597.

nyosságát a mérsékeltebb protestánsok sem tagadták. Már a múlt országgyűlés intézkedett a Bocskaytól eladományozott vagy elzálogositott jószágok ügyében. A király a még vissza nem adott egyházi vagy világi jószágok haladéktalan visszaadását kivánta s a rendek e kivánságot törvénybe iktatták. Összefüggött e határozattal az egri káptalan sorsa. A múlt országgyűlés a káptalan székhelyét egyháza területétől távol eső helyre, Nagy-Szombatba tette át, hol a káptalan többnyire a kamara kegyelmére volt utalva. Az országgyűlés most Jászót rendelte székhelyéül és a nádor az 1613-iki törvény alapján visszakövetelte Rákóczy Györgytől, Lórántffy Mihálytól s másoktól a káptalan elfoglalt javadalmait.[1]

Csupán e két pontban érintik a propositiók az egyházi ügyeket. De a rendek annál szenvedélyesebben tárgyalták a vallásszabadság kérdését egész terjedelmében. Mind a két felekezet arra hivatkozott, hogy a bécsi béke meg van szegve. A protestánsok panaszkodtak, hogy a győri evangelikus lelkészt még most sem bocsátják be a várba, hanem a katonák a falakon kivül kénytelenek hallgatni a prédikácziót. A szakolczai protestánsokat is zavarják vallásos szokásaikban. Végül a zsolnai zsinat határozatainak végrehajtását kivánták a protestáns rendek az 1608-iki törvény alapján s szerették volna, ha az országgyűlés törvényczikkei újra megerősitenék a bécsi béke érvényét.

A katholikusok sérelmi lajstroma gazdagabb volt. Megújitották tiltakozásukat az 1608-iki törvények ellen. Szerintük a protestánsok sértették meg a bécsi békét, mert Tepliczen s másutt a jobbágyok nem kaptak a földesuraktól katholikus lelkészt s a protestánsok több vidéken eltiltották az egyházi körmeneteket.[2] A tepliczi sérelem hatásának lerontására a protestánsok talán fölemlitették Nagy-Sarlót, a hol a jobbágyok földesuruktól, Forgách primástól 1610-ben ily választ kaptak prédikátoruk ügyében irt kérelmükre: »Látszik bizony, hogy török közt laktok, mert kevés vagyon az keresztyénségben nálatok, nem ebben tartottak ugyan az érsekek meg, mert hirek sem volt efféle prédikatoroknak, én azt semmiképen ott nem akarom, hogy maradgyon, az mi papjaink kezöl vigyetek be, ha különben lesz, bizony meg siratjátok.«[3]

Panaszkodtak a katholikusok, hogy papjaik a protestánsok gyűlölete miatt veszélyben forognak; többen bántalmakat szenvedtek, néhányan meg is ölettek. A protestánsok superintendenseik számára foglalták le a census cathedraticust s a katholikus főespereseket akadályozták az egyházak látogatásában. A superintendensek a szentszékek elé tartozó házassági ügyekben biráskodni merészelnek s új törvényszéket állitnak fel az

[1] A királyi propositiókat a Hevenessy-féle gyüjtemény LXXIII. kötetéből ismerjük. L. még Szederkényi, Heves vármegye története, III. 32. 432—435.

[2] A protestáns és katholikus sérelmekre nézve l. Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, II. 69. s kk.

[3] Acta Thurz. Fasc. 1. nr. 59.

országban. A protestánsok nem adtak vissza minden elfoglalt templomot, sőt újakat is foglalnak el. Minden isteni és emberi joggal ellenkezik a jezsuiták ellen hozott törvény. Vajjon mit mondanának a protestánsok, ha ő felsége ép a Wittenbergben és Heidelbergben képzett papokat és tanitókat tiltaná ki az országból, mert hitfeleik ezek ügyességét becsülik a legtöbbre? A katholikus rendek tehát arra kérték a királyt, hogy a Bocskay idejében elvett túróczi prépostságot adja vissza a jezsuitáknak. A protestáns rendek is kérték a túróczi prépostság visszaadását, de nem a jezsuitáknak, hanem valamely érdemes magyar egyházi férfiúnak.[1] Kérésük szerint alakult a XXXII. törvényczikk. Különben a jezsuiták munkássága az 1609-iki országgyűlés óta egyre élénkebbé lett az országban, ha nem is telepedhettek le saját házukban. Már 1609-ben téritettek Nyitravármegyében. Még nagyobb eredménynyel buzgólkodtak Alsó-Lendván Bánffi Kristóf pártfogása alatt. Jelentéseik szerint az alsó-lendvai vállalat 1610-ben hatszáztizennégy, 1611-ben háromszáz, 1612-ben még több eretneket téritett meg. Ugyanez esztendőben az Erdélyből kiűzött jezsuiták egyikét Dóczi András Szatmárba fogadta. A páter magyar öltözetben jutott a várba, hogy a hajdúk meg ne ismerjék. Itt azután a főkapitány oltalma alatt szónokolt és téritgetett. A zágrábi tartományi gyűlés tekintélyes összeget szavazott meg 1610 őszén a jezsuiták számára, sőt megigérte, hogy ingatlan birtokot szerez a társaságnak s igy nyilt ellentétbe helyezte magát az 1608-iki törvényekkel. A pozsonyi missio Nagy-Szombat és Sellye környékén is dolgozott. Homonnán Homonnai György hatalmas támogatásával a jezsuita missio három év alatt tömegesen hóditotta a földesúr alattvalóit, úgy hogy Homonnából a prédikátornak menekülnie kellett.[2]

Ezek a körülmények is meggyőzték az udvart arról, hogy az ellenreformácziónak útat törhet az 1608-iki törvények alapján is, vagy ha kell, a törvények ellenére. A király elismerte a katholikus sérelmek jogosságát, elfogadta a zsolnai határozatok katholikus értelmezését s nem akarta orvosolni a protestáns sérelmeket. Hanem az 1608-iki törvényeket nem próbálta megváltoztatni, valamint újabb törvényekkel sem akarta megerősiteni a bécsi béke határozatait. E tekintetben semleges maradt, hogy el ne veszitse a méltányosság színét.[3]

Nagyobb szabadságot engedett a király a rendeknek az igazságszolgáltatás szabályozásában. A két előbbi országgyűlés fontos törvényeket hozott az erőszaktételekről és birtokelfoglalásokról. Ezek alapján az alispán rövid úton itélhetett. Az elégedetlen fél a megyei törvényszékhez felebbezhetett, de ezentúl a vesztes már csak birtokon kivül folytathatta a pert. Úgy látszik, hogy a nagyobb befolyású urak a megye segitségével felhasználták e törvényt oly esetekben is, a melyekre nem voltak alkalmazhatók. A király

[1] Zsilinszky, id. h.
[2] Annuae Litterae Societatis Jesu anni 1609—1612.
[3] Zsilinszky, id. h.

A nagyszombati jezsuita-templom.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

a fölmerült panaszok következtében felszólította a rendeket, hogy vizsgálják meg a szóban forgó törvények czélszerűségét. A rendek azonban csak néhány részlettel bővitették az 1608-iki s 1609-iki czikkeket, gondoskodva a helytelen panaszt emelőknek ugyancsak a rövid úton való megbüntetéséről. Ez országgyűlés általában a megyei biráskodás fejlesztésére törekedett. A XXIV. törvenyczikkben elrendelte, hogy a megye a rendes esküdteken kivül rendkivülieket is válaszszon a megyei törvényszékek tagjaivá. E rendkivüli esküdtek voltak a későbbi táblabirák s e törvényczikk alapján alakult meg végleg a megyei rendes biróság.[1]

A király ez intézkedést jóváhagyta, de a bányavárosok ügyeiben való biráskodásra nézve nem értett egyet a rendekkel. A nádor a Szent-Lukács ünnepi nyolczados törvényszéken az 1609. XLIV-ik törvényczikk alapján 2000 magyar forintnyi birságot szabott Beszterczebányára, mert a magyarokat és tótokat kizárta a tanácsból. Ez itélet nem tetszett az udvari köröknek. Attól tartottak, hogy az ily itéletek lassanként megtörik a németség uralmát a városokban. Általában nem tetszett az alsó-ausztriai kamarának, hogy a magyarországi urak és hatóságok beavatkoznak a bányavárosok dolgaiba. Úgy látszik, hogy Khielman András bányapolgár, a kinek bányáit a király 1611-ben lefoglaltatta, a magyar hatóságok segitségéhez folyamodott. Az alsó-ausztriai kamara jónak látta a királyt figyelmeztetni arra, hogy a bányapolgárok ügyeiket a városi tanácstól a hét szövetséges bányaváros székéhez s onnan a personalis székéhez felebbezhetik. Most azonban egyes polgárok kikerülik a hét város törvényszékét. Általában a nádor nem tiszteli a bányakamarák önállóságát. A királyi előadások figyelmeztették is a rendeket a királyi városok szabadalmainak tiszteletére. Ezzel szemben a rendek panaszkodtak az alsó-ausztriai kamara ellen, mely szerintük meghagyta a bányavárosoknak, hogy ne hajtsanak a magyar birák parancsaira. A király nem engedett s igy az országgyűlés megerősitette ugyan az 1609. XLIV. törvényczikk intézkedését, de a Beszterczebányára kiszabott büntetés végrehajtását a király további rendeletéig felfüggesztette és külön törvényczikkben elismerte a városokra vonatkozó régi törvények érvényét.[2] Pedig a Beszterczebányát sujtó itélet törvényen alapult, ha netalán a magyar hatóságok meg is sértették a bányavárosok birói jogait.

Még élesebb volt az ellentét a rendek s az udvar közt a jószágelfoglalások kérdésében. A rendek panaszkodtak, hogy a kormány rendeletekkel akadályozza az igazságszolgáltatást. Ily módon foglalta el a kamara a rudabányai, görömbélyi és paskaházi birtokokat egy nemesi család

[1] L. különösen Salamon Ferencz Kisebb Tört. Dolgozatait. (II. kiadás, Budapest, 1878.) 257—259.

[2] Hevenessy-Gyüjtemény, LXXIII. k. s az Acta Diaetalia (Orsz. Levéltár). Pécs Antal, Az alsómagyarországi bányamivelés története. (Budapest, 1887.) 117. L. a már fent id. 1612-iki Relatiót és a rendek sérelmeit (Acta Diaetalia).

magvaszakadása czímén. E birtokok visszaadását követelték a rendek. Csakhogy azok már a császár pártját támogató hajdúkapitányoknak voltak szánva. A panasznak törvényczikk volt az eredménye, mely az ily jogtalanságoknak elejét óhajtja venni.[1]

Viszont az udvar is szemére hányta a rendeknek, hogy jogtalanúl kárositják az országos jövedelmeket. A főpapság ez országgyűlésen is hiában követelte az egyházi bíráskodás helyreállitását a tizedek ügyében. Hivatkozott a számos visszaélésekre, melyek a nádort s a kamarákat is bosszantották, mivel a kincstár a tizedek nagy részének bérlője volt. Maga a nádor emliti, hogy az egyes földesurak a tized szedése idején jobbágyaik júhnyájait saját aklaikba hajtják, hogy megmentsék alattvalóikat a tizedfizetéstől. Mások a kúriákhoz tartozó szántóföldeket a jobbágyoknak osztják, a jobbágyföldeket pedig lefoglalják, hogy mind a két területet felszabaditsák a tized terhe alól. Némelyek az elhagyott telkeket jobbágyaikkal műveltetik s innen a maguk számára szedik a tizedet a kilenczeddel együtt. A jobbágyföldeket művelő »czímeres« nemesek megtagadják a tizedfizetést. Másutt a földesurak nem engedik, hogy a tizedelők vigyázzanak a szüretre, hanem a földesúr beszedeti a kilenczedet s a kilenczedszedő czédulát ád a tizedelőnek a neki járó jutalékról. Igy azután nem hajthatja be a kellő mennyiséget s különben is az alját kapja. Ez a czédularendszer nagyban elősegiti a tizedelők sikkasztásait.[2] Mind e visszaéléseken segitettek is a rendek, a mennyiben törvényczikkekkel segithettek rajtuk.

A királyi előadások a harminczad jövedelmének csorbitását is felemlitik. A kereskedők mellékes útakon, nem eléggé ismert gázlókon viszik ki árúikat, különösen a marhakupeczek addig időznek az ausztriai és morvaországi legelőkön és réteken, a mig el nem adhatják az átcsempészett marhát. Az ily visszaélések ellen a rendek elégségesnek tartották a régi törvények végrehajtását. De nevezetes határozatot hoztak, midőn a nádornak azt a rendeletét, mely a felsőmagyarországi borkivitelt eltiltó 1609-iki törvényczikket érvénytelenné tette, törvényesen is megerősitették. »Mert« — igy szól a törvényczikk — »észrevették a rendek, hogy a borkivitel szabadsága hasznára van ő felsége jövedelmeinek.« De ne higyjük, hogy e törvény a szabad kereskedelem elvi diadalát jelentette. A szabad kereskedelmet gátló vagy előmozditó rendszabályok nem is igen kerültek a törvényhozás színe elé. 1609-ben az udvari kamara eltiltotta a lengyel só bevitelét Magyarországba és Morvaországba a belföldi só keletének érdekében. Bártfa tanácsa panaszkodott e tilalom miatt, »mert az kősót ide nem igen hozhatják«, s a kamara is megérezte a harminczad-jövedelem fogyását. 1610-ben egy királyi rendelet megtiltotta a dunántúli határszélről

[1] XXXIV. t.-czikk.

[2] L. Meliorationes proventuum ad condescensiones erogationum stb. (Acta Thurz. Fasc. 34. Nr. 30.). Ez 1610-iki jelentés adatait az 1612-iki Relatio s a különböző országgyűlési iratok is megerősitik.

a gabona kivitelét Stiriába és »Bécsországba«. Mivel ekkortájt a borkivitelt is eltiltották azon a tájékon, a dunántúliak nagyon meg voltak akadva. A kormány ily módon olcsó gabonát akart szerezni a végbeliek számára s egyes stájer földbirtokosoknak is akart kedvezni. De nem vette számba, hogy a határszéli osztrák tartományokban a dunántúliak sót, vasat, faggyút és fűszert vásároltak a gabonán s igy mind a két részt sujtotta, pénzt azonban még igy sem birt előteremteni a végbeliek gabonájára.[1]

Itt volt az akkori viszonyok sarkalatos baja. A nádor sokat fáradozott, hogy a jövedelmeket szaporitsa s a kiadásokat apaszsza. De fáradozása eredményéül 1610 elején azt jelentette, hogy ez évre a felső-magyarországi kamara kiadásai 65,379 forinttal fogják felülmulni jövedelmeit. E hiány fedezése végett arra kérte a királyt, hogy a felső-magyarországi dicát és taxát az ottani költségekre forditsa, mert az utóbbi időben elvonták onnan e jövedelmet más czélokra. Különösen a városok taxáját szerették Bécsbe kérni. De ha teljesiti is az udvar a nádor kéréset, a felsőmagyarországi hiányt még azzal sem pótolja teljesen. A pozsonyi kamara jövedelmei sem birták fedezni a hatósága alá tartozó vidékek költségeit. 1610-iki összes jövedelmeit, a dicát, a taxát s a hátralékokat összevéve, negyvenezer forintra becsülte a nádor. Már pedig csupán a bányavidéki végvárak ellátására havonkint 15,063 forint és 20 denár kellett. Komárom várának, a győri főkapitányság várainak, a horvát, a szlavóniai s a tengervidéki végváraknak költségeit Csehország, Ausztria és Ferdinánd főherczeg tartományai fedezték. A bánsági végvárakra s a Kanizsa elleni főkapitányság váraira nem volt fedezet a magyar királyság költségvetésében, ezek ép úgy, mint a felsőmagyarországi és a bányavidéki várak is nagyon reászorultak a cseh, morvaországi és sziléziai segitségre, mely nem érkezett meg pontosan, vagy reménybeli maradt. Ily körülmények közt a végbeliek pontos fizetése a jámbor óhajtások közé tartozott. S ha már fizettek nekik, nem mindig adtak készpénzt. Még jól jártak azok a katonák, a kiket felében pénzzel, felében pedig a tizedjövedelemből származó borral vagy búzával elégitették ki. Sokan zúgolódtak, hogy csak azon »szegény búzával és borral« fizettek nekik. És gyakran megesett, hogy a búzát és bort kétszeres áron számitották a vitézlő népnek. Nem ritkán posztót is adtak a zsold törlesztésére, sokszor még az is elmaradt. E viszonyoknak köszönheti keletét »a se pénz, se posztó« szólásmód. Természetes, hogy a szökdösésnek, elégületlenségnek s lázongásnak alig volt szünete a végbeliek közt.[2]

[1] Benignae Res. 1609. Acta Thurz. Fasc. 19. Nr. 8. és Batthyány Ferencz levele Thurzóhoz, közli (Nagy Gyula Tört. Tár. 1879. 103.)

[2] L. Komáromy András, A bányavidéki véghelyek 1610-ben (Hadtört. Közl. 1893. 680.), Hoffmann és Pécsy a nádorhoz (Acta Thurz. Fasc. 35. Nr. 7.), Tokaji vitézek Thurzóhoz (U. ott, Fasc. 38. Nr. 10.), Thurzó a királyhoz (U. ott, Fasc. 1. Nr. 49. és 71.) és Meliorationes proventuum, id. h..

A király a pénzügyi bajokon az adó emelésével akart segiteni. A portai adózás rendszere neki ép oly kevéssé volt inyére, mint elődeinek. Most is azt kivánta, hogy a rendek füstönként, vagyis házak szerint ajánlják meg az adót. Minden ház után három forintot kivánt, a földesuraktól pedig másfelet, legalább három évre. A rendek azonban az 1609-iki adónál maradtak s azt is csak egy évre ajánlották. A háromforintos adón kivül megszavaztak még a korona őrzésére portánként egy forintot s a királyi lakodalom alkalmából a fejedelmi párnak megint csak portánként egy-egy forintot. A kormány sokkal hasznosabbnak tartotta volna a füstönként megszavazott adót. Az utóbbi időkben ugyanis helyreigazitások czímén a megyék évről-évre apasztották a porták számát. A nádor ezért keményen korholta a rendeket. Nyilvános gyűléseken, irja 1610-ben Barsmegyének, szépen tudtok beszélni a haza megmentéséről. De a midőn össze számlálják a portákat, a magatok hasznát nézve, kevesebbre teszitek jobbágyaitok számát és az adót későn hajtjátok be.[1]

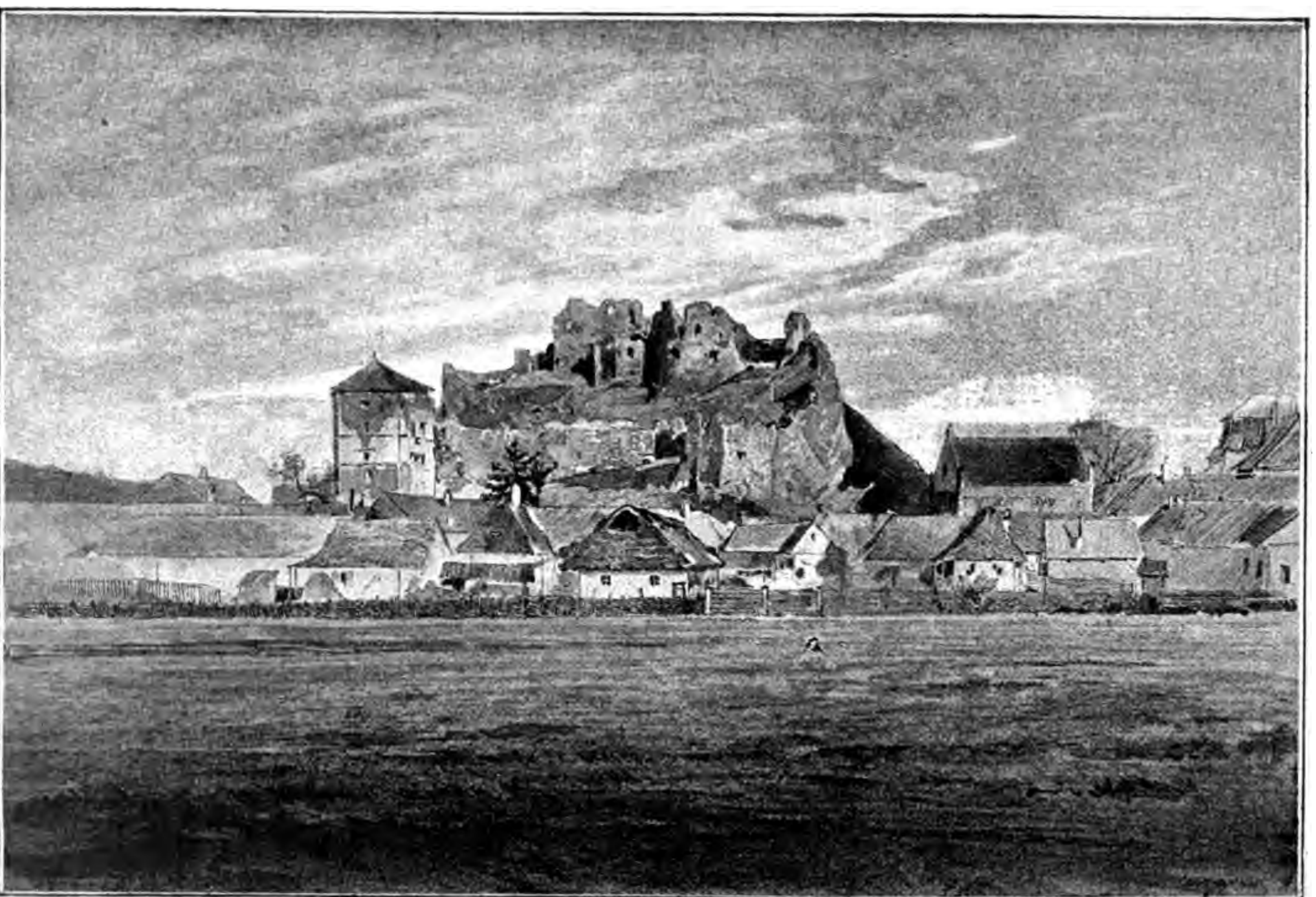
A jelentékeny adóhátralékok behajtásával egy bizottság foglalkozott, mely az 1609-iki országgyűlés óta a rovók és más tisztviselők számadásait volt hivatva átvizsgálni. A király arra kérte a rendeket, hogy támogassák a bizottság munkáját, tegyék lehetővé a kincstár kárának megtéritését és azoknak üldözését, a kik nemesi szabadalmaikra hivatkozva, nem akarják tisztázni számadásaikat.

A pozsonyi kamara elnöke azt állitotta, hogy az országgyűlési követek közt is voltak olyanok, a kiknél keresni kellene az adóhátralékot. Szerette volna az elnök, ha a personalis a király parancsára eltávolitaná a teremből az illetőket, midőn e tárgyra kerül a sor, mert nagy izgatás indúlt meg a hátralékok behajtása ellen. Az ügy függőben maradt s a rendek csak a koronaőri adó hátralékairól gondoskodtak.[2]

Sokkal jobban gondoskodtak a rendek a végvárak jókarban tartására szükséges ingyen munkák minél pontosabb szolgáltatásáról. A kassai részgyűlés is foglalkozott e kérdéssel. Kivánta, hogy a régi rend szerint az alispánok és szolgabirák »exigálják« az ingyen munkát s ne a várkapitányok, »mint most akarják«. A szokást abban is meg akarta tartani, hogy négy porta egy szekeret s négy gyalogot adjon hat napra. A váraktól távolabb eső megyék pénzen váltották meg a munkát. A váltság behajtása sokféle visszaéléssel járt. 1612-ben a nádor bizottságot küldött ki, mely a többek közt az ingyen munka váltságának számonkérésére volt hivatva. A bizottság jelentése igen tanulságos, különösen Fülek várára nézve. Fülek épitésére az 1609-iki országgyűlés Liptó, Árva, Turócz, Zólyom, Nógrád

[1] A portalis és a füstönként való adóról l. Acsády: Két pénzügytörténeti tanulmány, Relatio Commissionis 1612. id. h., és Thurzó levele Barsmegyéhez, 1610. szeptember 9., közli Szerémi. (Tört. Tár, 1891. 381.)

[2] A királyi előadásokon kivül, l. Pethe L. levelét a királyhoz Jászainál, Országgy. Iromány, IV.

Fülek vára.
(Rajzolta Cserna Károly.)

és Kis-Hont vármegyéket rendelte. Nógrád munkát szolgáltatott. A többi vármegye váltság czímén portánként egy forintot számitva, az 1610. és 1611. évekre összesen 1646 forinttal tartozott. E pénzből a megyék 1158 forintot adtak át a kapitánynak s igy még tartoztak 488 forinttal. Liptómegye hátraléka onnan származott, hogy az alispán, a szolgabirák, a jegyző s a pénzhordozók a váltságpénzből az emlitett két év alatt a maguk fizetésére megtartottak 88 forintot. Az ily tapasztalatok következtében a rendek az ingyen munkáról szóló törvényczikkben eltiltották a megyei tisztviselőket attól, hogy a váltságpénzt használják fel fizetésük fedezésére. Ugyanott a hátralékok behajtását s a vonakodók szigorú megbüntetését is elrendelik.[1]

E részben az udvar meg volt elégedve a rendekkel. De midőn az 1608-iki törvények végrehajtására került a vita sora, kitört a vihar s talán még erősebben, mint a vallási viták alkalmával. A vármegyék követei többnyire azt az utasitást kapták, hogy ragaszkodjanak a bécsi békéhez. Különösen a felső-magyarországi követek, kik Mladossevith Péter szállásán gyültek össze, épen mint az 1609-iki országgyűlésen. Mladossevith szenvedélyesen izgatott a királyi előadások s az udvar egész politikája ellen. A kamaraelnök szerette volna keményen megfenyittetni a veszedelmes pártvezért, mert szerinte azok az éjjel s nappal tartott gyülekezetek az összeesküvés szinét viselik.[2] Képzelhetjük, hogy minő hevességgel tárgyalták Mladossevith szállásán a királynak azt a propositioját, mely az 1609-iki kivánságot ismételve, a német katonaságnak a várakba való bebocsáttatását kéri. A szokott érvekhez az udvar most újat is csatolhatott. A nádor az 1611-iki hajdúlázadás alkalmából, midőn Forgách szerencsétlen vállalata a felső-magyarországi megyei s végbeli katonák nagy részét elvonta az ország védelmétől, a szövetséges tartományok segitségét kérte. Küldött is akkor a király vagy ezer német lovast. Midőn a nádor e segitség bebocsátására határozta el magát, nem távozott el a bécsi béke alapjáról. Ennek szellemében járt el, midőn azokhoz a szövetségesekhez folyamodott, a kiknek védelmére a veszély esetén a magyar is kötelezve volt. S hogy elejét vegye minden bajnak, feltételekhez kötötte a németek bebocsátását. Pénzükön kellett élniök, a nádor vagy a magyar generális parancsára voltak kénytelenek hallgatni s a mi legfőbb, ha elvégezték dolgukat, »mindjárást az mint idejöttenek, úgy ismég visszamenjenek«. Körülbelül hasonló feltételek alatt a rendek is hajlandók lettek volna a király kivánságát teljesiteni. Ha az idegen katonák száma meg volna szabva, ha szétosztásuk és vezetésük biztositékát nyujtaná annak, hogy a magyar önállóság védelmére, nem pedig megrontására vannak hivatva,

[1] Komáromy András, Nádori küldöttség jelentése 1612-ben. (Hadtört. Közl. 1894. 365.) Kassai gyűlés válasza a nádor propositióira. (Acta Thurz. Fasc. 4. Nr. 34.)

[2] Botka Tivadar, Jogtört. Tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Budapesti Szemle, új folyam, IV. 236.) és Jászay, Országgyűlési Irományok, IV. 96.

akkor a rendek befogadják őket. De még igy sem akarták a befogadást törvényczikkben kimondani. Németországban a rendeknek azt a nyilatkozatát terjesztették, »hogy inkább a török medve egye meg a magyart, mint a német farkas.«[1]

Az 1608-iki törvények halálos itéletét irta volna alá az országgyűlés, ha a királyi kivánságot a törvénykönyvbe iktatja. Igy is mennyi sérelme volt e törvények végre nem hajtása miatt. A bán még nem volt beiktatva, néhány ezer forintot költött az ország a gráczi küldöttségre, de a horvátországi és a szlavóniai végvárak őrségei s a Törökországból bevándorolt szerbek ügye még mindig a régi állapotban voltak. A magyar pénzügyeket nem a kincstartó igazgatja, a győri alkapitány nem magyar, a főkapitány pedig nem függ a nádortól. A komáromi főkapitány is idegen. Lévában, Murányban s Varasd várában megmaradt a német őrség, Óvár még mindig elszakitott területe az országnak; Borostyánkő, Kabold, Kőszeg, Fraknó, Kis-Marton, Szarvkő a szentesitett törvények ellenére most sem vesznek részt az ország terheiben, Mosonymegye az utolsó török háború óta nem bir megszabadulni az idegen katonaságtól.

E sérelmek úgyszólván elméleti érdeküek voltak ahhoz képest, mely a nádori tekintély megsértéséről szólt. A nádor s az udvar útjai nem csupán az erdélyi politika dolgában tértek el. Az udvarnak felfogását a nádori hivatal hatásköréről önérzetes nádor nyugodtan nem tűrhette. Pedig a király tanácsosai meggondolhatták volna, hogy ha már nem törhetik meg a rendi hatalmat, örülniök kell, hogy oly nádorral van dolguk, a ki ép oly nagyra tartja a királyi hatalom erejét, mint a törvényeken nyugvó rendi szabadságot. S a nádorral egyetértő királyi hatalom jóval nagyobb erőt fejthetett volna ki a Magyarországgal szövetséges tartományok és a birodalom rendjeivel szemben. De Mátyás tanácsosai inkább pártemberek voltak, mint államférfiak. Midőn a nádor 1610 őszén bécsi tartózkodása végén bucsuzni akart a királytól, Krenberg kanczellár az audientián mintegy leczkéztetve figyelmeztette Thurzót azokra a pontokra, melyekben vétett a királyi tekintély ellen. Thurzó talán a király előtt nem akart kimeritően felelni, elég az, hogy Pozsonyba térve, a királyhoz intézett felterjesztésében czáfolta Krenberg vádjait. Az első vád az idegen katonaságra vonatkozott. Thurzó elismerte a német katonák használhatóságát és derekasságát, de kijelentette, hogy féktelen fegyelmezetlenségük annyira elkeseritette a lakosságot, hogy ha német tisztek vezetése alatt megszállanák a magyar várakat, lázadás törne ki az országban. Krenberg azzal is vádolta Thurzót, hogy a kamara ügyeibe avatkozik. Ez a beavatkozás némikép gátolta az udvart az ország jövedelmeinek tetszése szerint való felhasználásában. Thurzó erre nyugodt iróniával hivatkozott a kamarai tisztviselőkre, a kik tanúskodhatnak róla, hogy ő nem avatkozik hatás-

[1] Királyi előadások, Thurzó id. levele Bars vármegyéhez. De receptione militum Germanorum (Acta Diaet.) és Ortelius, Continnatio. 41.

körükbe, de a mikor a királytól ily irányú megbizást kapott, negyvenezer forinttal emelte a szepesi kamara évi jövedelmét. Különben ha ő felsége előteremti a végbeliek zsoldját, ő többé nem ártja magát a kamara dolgaiba.

A vádlajstrom harmadik pontjára nézve azt válaszolta, hogy a nagyszombati ágostai evangelikusok nem az ő engedelmével hivták a városba lelkészüket. De ha úgy volt is, joggal engedte volna meg; ha a katholikusok kérnek tőle ily engedelmet, azoktól sem tagadja meg, sőt támogatni fogja a katholikus papot abban, hogy hiveihez jusson, mint Kassán meg is tette.[1]

Thurzó nem birta az udvart meggyőzni eljárása méltányosságáról. A fontosabb katonai tisztségeket ajánlata ellenére töltötték be. A király Bocskay Miklós helyébe Dóczy Andrást nevezte ki szatmári főkapitánynyá 1610 elején, noha Thurzó e kinevezést még határozottabban ellenezte, mint annak idején a Forgách Zsigmondét.[2] Semmibe sem vették ellenzését. A katholikus Forgách és Dóczy hivatali elődjei protestánsok voltak. Az új kinevezések czélzata még inkább szembetünt, midőn Kolonics Szigfriedet, az érsekujvári főkapitányt is mellőzni akarták. Forgách bibornok nagyon haragudott a főkapitányra. Talán mivel az érsekujvári katonák folytonos lázongását s igy az érseki jövedelmek csorbulását is neki tulajdonitotta. Kolonics huszonnégy évi szolgálatra hivatkozott, s roppant összegeket követelt a királytól fizetésének hátraléka s adósság fejében. Azt állitotta, hogy az udvar majdnem hétszázezer forintjával tartozik. Sürgette a törlesztést, szóval terhére esett az udvarnak. Nem könnyű volt szabadulni tőle, mert a katonák nem akarták elbocsátani, attól tartva, hogy utódja meg nem fizeti őket. Végre 1610 deczember 24-én a haditanács elrendelte, hogy Kolonics hagyja el a főkapitányi szállást, mert a király Draskovicsot bizta meg a bányavidéki végek vezetésével. Draskovics mint királyi biztos már az év elején is rendezgette a végbeli ügyeket, s Thurzó már ekkor is eléggé rosszallotta, hogy Draskovics parancsolgat a végbeli kapitányoknak. A nádor Kolonicsot pártolta, de ép oly kevés eredménynyel, mint Bocskayt vagy Mágócsit. Cesare Gallo az udvar megbizásából azt mondotta Thurzónak, hogy Draskovics most is fizetéseket rendező biztosnak megy Érsekujvárra, de nemsokára a nádor előtt voltak a királyi parancsok, melyek a végbeli tiszteket Draskovics hatalma alá rendelték. És most Thurzó, a kit az utóbbi időben sok tiszavidéki kúrián majdnem hazaárulással vádoltak, határozottan szembeszállott az udvarral. A királyhoz irt felterjesztésében

Dóczy András aláírása.

[1] Thurzó a királyhoz. Pozsony, 1610, okt. 27. (Act. Thurz. Fasc. 2. Nr. 21.)
[2] Thurzó a királyhoz. 1610, márcz. 14. (U. ott, Fasc. 2. Nr. 13.)

De legkellemetlenebb volt az udvarra nézve az a mód, melylyel a rendek az erdélyi ügyet tárgyalták. A sérelmek azzal a váddal kezdődtek, hogy Illésházy szerződését az ország megerősitette s a szövetségest mégis magyar sereggel támadták meg, mely oly borzasztó vereséget szenvedett, hogy ahhoz foghatót a rendek még nem értek. Vizsgálatot kértek e törvénytelen s magyar vért fecsérlő hadjárat inditója ellen. Az udvar mentegette eljárását azzal, hogy minden a nádor s a magyar tanács beleegyezésével történt. Felsorolta Báthory bűnlajstromát, bizonyitgatta politikájának nagyravágyó s megbizhatatlan természetét. A vizsgálat felesleges, a veszteségek nem voltak oly igen nagyok, a rendek visszavonása okozta a kudarczot.[1]

A rendek nem igy tudták a dolgot. Akkor még nem volt ratifikálva a Báthoryval kötött 1613-iki szerződés. Az országgyűlés kimondotta, hogy ha majd az erdélyi fejedelem megerősiti a szerződést, a jövő országgyűlés törvénykönyvébe fogja iktatni. Különben megerősitette az 1608-iki törvényczikket, melynek értelmében a király nem indithat háborút Magyarországban és kapcsolt részeiben az ország beleegyezése nélkül.

Khlesl azt mondotta, hogy őt az 1613-iki magyar országgyűlés megijesztette.[2] Csalatkozott minden várakozásában. El volt itélve az erdélyi politika, a német katonaságot a törvények továbbra is kizárták az országból s igy az országgyűlés határozatai nem ösztönözhették a német birodalmi rendeket az állandó hadi erő költségeinek megszavazására. A rendi ellenzék szelleme ép oly élénk és követelő volt, mint a bécsi béke idején. Zierotin követe, Wolbram Pál, Pozsonyban volt az országgyűlés idején s biztatta a rendeket, hogy ne tárgyalják a királyi előadásokat, a mig sérelmeiket el nem intézik.[3] Tehát a szövetséges tartományok rendeinek kapcsolata sem lazult meg. E körülményekből érthető, hogy a király április 12-én elégedetlenül távozott Pozsonyból.[4]

VI. FEJEZET.

Bethlen Gábor uralkodásának kezdete.

Báthory Gábor már nem volt erdélyi fejedelem, midőn a gyilkosok áldozata lett. A kolozsvári országgyűlés 1613 október 21-én kelt levelében »örökre« búcsút vett tőle. »Maga hagyott el olyan veszedelmes állapotban

(Tört. Tár.1893. 443.); Kolonich Memorialéja a nádorhoz Komáromynál (Hadtört. Közlemények, 1895. 492.) Peck Leopold Thurzóhoz (Acta Thurz. Fasc. 87. Nr. 12.). A nádor levele a királyhoz. Bitse, 1611 jan. 14. (Acta Thurz. Fasc. 1. Nr. 74.) és Molardt jelentése. 1611. márcz. 29. (Bécsi áll. levéltár, Turcica). Országgyűlési sérelmek id. h.

[1] U. ott és a királyi válasz Hevenessynél, LXXIII.

[2] Hammer, Khlesls Leben. III. Függ. 77.

[3] Chlumecky, Zierotin. 844.

[4] Závodszky Katonánál, id. m. XXIX. 443.

A medgyesi ótemplom tornya.
(Rajzolta Cserna Károly.)

bélyegezték meg a gyilkosokat még azok közül is, a kik különben örültek a trónváltozásnak. A bosszúvágy csillapodásával Báthory igazi hiveinek ellenállása is megszünt. Kezdettől fogva sem gondoltak zavarok támasztására. Bethlen megválasztása után Szeben és Fogaras Kákonyi és Balling hatalmában voltak. Midőn meggyőződtek arról, hogy az új fejedelem nem gondol bosszúállásra, megnyitották előtte a kapukat.[1]

Sajátságos, hogy most Bethlennek ép a szászokkal gyűlt meg a baja, a kiktől a legtöbb joggal várhatta volna a készséges támogatást. Bethlen Szebenben akart telelni, mert Gyula-Fejérvár romlott állapotban volt. A szászok a város rögtöni átadását követelték. Megtagadták az adót, nem szolgáltatták be a tizedet, némely város még a hűségi esküt sem akarta letenni, a mig Bethlen nem adja át Szebent. A fejedelem megigérte a szászoknak, hogy Szebent csak bizonyos ideig való szállásának akarja tartani s arra kérte őket, hogy épitsék meg Szász-Sebest fejedelmi székhelyűl. Ezzel nem ártanának a város szabadságának. Ezt a kivánságot a szász egyetem megtagadta. Szebent sem akarta átvenni mindaddig, mig a fejedelmi őrség a városban van, mert surlódásoktól és valami újabb erőszaktételtől tartott. »Olyanok vagytok« — irta ekkor a szászoknak a fejedelem — »mint az erkölcsös gyermek, mikor étellel kinálják, haragjában el nem veszi és mikor ő is kérne, nem adják. Ez előtt igen kérte Szebent, kegyelmetek nem adták; most, mikor adnák, nem veszi.« A szászok gyanakodását már azért is nehéz volt eloszlatnia Bethlennek, mert tudták, hogy a fejedelem tanácsában egyebek közt Kamuthy Farkasnak is szava van, a ki Imrefi halála után Kákonyi mellett legbizalmasabb tanácsosa volt Báthory Gábornak. Végre megengedték volna a szászok Bethlennek a telelést, de megalázó feltételek alatt. A szász egyetem »fegyverei alatt« akarták őriztetni a fejedelmet s mint Bethlen jól mondja, úgy »imperáltak, mintha mi az több két natioval subditusi löttünk volna Kegyelmeteknek«. Bámulatos volt a fejedelem béketűrése. A Szebenhez való jószágot, falvakat átadta a királybirónak. A száműzött szebenieket visszahivta, mindenkinek visszaadta birtokát, a czéhek szabadságát megerősitette, a magyar mesteremberek és kereskedők versenyétől megszabaditotta a szebenieket és csak annyit kivánt, hogy tavaszig a kapuk »kulcsait, lakatját« a fejedelmi porkolábok nem a szász egyetem őrségével, hanem a városi rendekkel együtt »nyissák, tegyék be«. A szászok még ekkor is makacskodtak. Bethlen szemükre vetette hálátlanságukat, de nem vesztette el okos nyugalmát. A nemesség haragudott reá engedékenysége miatt, Bethlen azonban arra hivatkozott, hogy őt a szászok fejedelmének is hivják. Megunta a torzsalkodást s február 18-án kiköltözött a városból. Most végre hazatértek a Báthorytól elüzött polgárok, ki gyalog, ki lóháton s boldog volt az, a ki viszontláthatta az övéit. A szászok bizalmatlansága s nyakassága még most sem volt meg

[1] Bojthi, id. h. 371.

törve. A fejedelem Segesvárra hirdette az 1614-iki márcziusi országgyűlést, de a segesváriak kikergették az ország szállásosztóit. A szászok azt állitották, hogy az országgyűléseknek városaikba hivása szabadságaikat sérti. Bethlen a régi szokásra hivatkozott, haragudott a szállásosztók megtámadása miatt, de most is engedett. Messzebb látott, mint egy-egy hirtelen haragú tanácsosa. Hatalma még nem volt erős, szüksége volt a saját házában rendet tartó uralkodó hirnevére. A szászok adója s adományai erősitették hatalmát, de szövetkezéseik a külföldi ellenségekkel kiszámithatatlan bajt okoztak volna.[1]

Már pedig a külföldi ellenség nem nyugodott. A trónváltozás zavarait az udvar kedvét kereső Dóczy András sikerrel használta fel. Az Erdélyhez tartozó magyar megyék fontosabb erősségeit akarta elfoglalni. Tervét Forgách Zsigmond s a nádor is helyeselték, ők is szerették volna Bihart, Krasznát, Közép-Szolnokot s Mármarost visszacsatolni a magyar területhez. Vagy kétezer főnyi mezei katonasággal rendelkeztek. Nagyváradról le kellett mondaniok; a nádor azt hitte, hogy Abaffy sokat használhatott volna a király ügyének, ha Báthory megöletése után nem hagyja el oly nagy sietséggel a várat. Azonban a többi várral könnyebben boldogult Dóczy. Vesztegetett, igért, fenyegetett, erőszakot használt s ily módon 1614 elején már megszerezte a királynak Husztot, Kővárt, Ecsedet, Nagybányát és Tasnádot. A háború állapota volt ez minden hadüzenet nélkül.[2]

Bethlen a diplomatia fegyvereivel akarta védelmezni jogát. Követei megkeresték a nádort s a magyar vármegyéket, tiltakozva az Erdélyen elkövetett jogtalanság ellen, »nem úgy, mint fenyegetőképpen, hanem atyafiui keresztyéni jóindulatból, nemzetségünkhez való szeretetből«. Már a várak elfoglalása előtt, 1613 november 13-án a királyhoz küldötte Sarmasághi Zsigmondot, Kassai Istvánt, a fiscalis directort s Benkner Jánost, a brassai senatort. E követségnek csak az volt a hivatása, hogy jelentést tegyen a trónváltozásról és az 1613-iki pozsonyi szerződés alapján Bethlen elismerését s az Erdélylyel kötött szövetség megerősitését kérje a királytól. Mátyás azonban nem bocsátotta maga elé a követeket, nem akarta elismerni Bethlent, a három erdélyit csak a rendek s nem Bethlen követének nevezte. Azt állitotta, hogy nincs megbizásuk, azért Sarmaságbit udvaránál marasztotta, társait pedig hazabocsátotta, hogy küldőiktől újabb ajánlatokat szerezzenek. Szóval az udvar a Báthoryval szemben követett politikát akarta folytatni s most még több ingerültséggel, mert el kellett ismernie,

[1] L. Die Veranlassung zu der engeren Verbrüderung der Sachsen in Siebenbürgen. (Archiv des Vereines f. sieb. Landeskunde, N. F. III. 224—273.) Kemény, Deutsche Fundgruben, I. 271. Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VI. 383—391. Az Archiv 239. lapján közölt levél válasz a szász egyetem deczember 17-iki felterjesztésére Kamuthyra nézve l. Erdélyi Orsz. Emlékek. id k. 479. A segesvári dologról l. Deutsche Fundgruben I., 110. s Török-Magyarkori Áll. Okm.-tár, I. 118.

[2] Bojthi, id. h. 374. 380. Thurzó, Forgács s Dóczy levelezése, kiadta Szilágyi Sándor: Történeti Lapok II. 838—886.

hogy a Báthory megbuktatására irányuló törekvései Erdélyt szorosabban csatolták a portához. De noha Mátyás tanácsosai minden módon Bethlen helyzetének megingatására s az erdélyi zavarok állandósítására törekedtek, a békülékenység látszatát még sem akarták feladni. Körülbelül hat héttel

Bethlen Gábor.
(Egykorú metszet után.)

Kassai s Benkner hazaérkezése után Daróczy Ferencz és Lassota Erik is Erdélyben voltak. Hosszadalmas vitatkozásba ereszkedtek az erdélyi rendekkel az 1613-iki pozsonyi szerződésről. A császári követek azt vitatták, hogy e szerződés nem kötelezi Mátyást, mert Báthory s Erdély megszegték annak pontjait. Az erdélyiek diadalmasan verték vissza a császári követek

vádjait. A vádaskodók igazságszeretetét jellemzi az a szemrehányás, hogy Báthory nem fogadta be ő felsége hadait a török közeledtekor, pedig a szerződés szerint köteles volt erre. Pécsy Simon kanczellár, a ki a választ szerkesztette, részletes adatokkal bizonyitotta, hogy Báthory mennyire sürgette a segitséget. Igen, mondák Daróczy és Lassota, csakhogy magyar csapatokat kért, a német katonaság ellen előre is tiltakozott. Pedig mindenki tudta, hogy Báthory nem a német császárral, hanem Magyarországgal s a magyar királylyal kötötte meg a pozsonyi szerződést. Már pedig, ha a nádornak joga volt a törvények értelmében a német katonaságot csak bizonyos föltételek alatt bocsátani az országba, annál több joga volt a fejedelemnek a segitségre kért csapatok magyar nemzetiségét kikötni. De nem csupán ily elméleti vitatkozásokkal telt el az idő. A császári követek valami valódi biztositékot kivántak, mert különben — igy szóltak — az eddigi tapasztalások következtében a király nem köthetne szerződést Erdélylyel. A valódi biztositékot Nagyváradnak hivták. Legalább néhány évre adja át Bethlen a várat, ha már nem akarja odaadni. Vagy legalább vegyesen magyar s német katonasággal őriztesse, német kapitány vezetése alatt, a ki hűséget esküdnék a királynak s Erdélynek is. Ha ezt sem engedi meg, hadd nevezhesse ki Mátyás a tiszta magyar őrség magyar kapitányát. Utolsó menedékül szóba került az a kivánság, hogy Bethlen s Mátyás egyezzenek meg a kapitány személyére nézve. Jól tudta Bethlen, hogy mire czéloznak ez ajánlatok. »Arra mi nem mehettünk« — irja róluk a nádornak — »hogy az hatalmas török császár erejét, haragra ingerelvén, magunk veszedelmére ne vonjuk.« Más valódi biztositékot is emlegettek a követek. Hivatkoztak a Báthoryval kötött titkos szerződésre. Ez igen veszedelmes dolog, jegyzé meg Bethlen; János király s fia, meg Báthory István is rosszul jártak az ily szerződésekkel. Esküdözött, hogy a pozsonyi titkos szerződést olvasta Budán s e nélkül meg nem buktathatta volna Báthoryt a portán. Azonban Bethlen nem akarta megszakitani a tárgyalásokat s mivel a császári követek is némi reménynyel biztatták az elfoglalt várak dolgában, a felek május 15-én három havi fegyverszünetet kötöttek a tárgyalások szabad folytatása érdekében.[1]

Pécsy Simon kanczellár aláírása.

[1] L. a tárgyalásokról Bojthit, id. m. 362—424. V. ö. Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 380—496. VIII. 534. Segesvári krónikája Mikónál, id. h. IV. k. 183—184. Brüsszeli Okmánytár, IV. 66. Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor levelezése. (Budapest 1887.) 24.

Bethlen jól tudta, hogy a maga erejével vissza nem szerzi a várakat. Jelentést tett a portán a történtekről. Itt komolyan vették az ügyet. A vén Huszain csauszt a nádorhoz küldötték levéllel; a csauszt Bethlen részéről Angyalossy Mihály kisérte »útjában való gondviselésért«. A csausz menedéklevél nélkül utazott Debreczenen s Tokajon át Kassára. A nádor megütközött e szokatlan eljáráson, nagyon feltünő dolognak tartotta, hogy a portáról Bicsére csauszok járjanak. Tartott attól, hogy az udvar félremagyarázza az ily követséget. Meghagyására Huszaint nem bocsátották tovább Kassánál, hanem elkérték tőle a levelet. Huszain dühös volt, szitkozódott, panaszkodott, Angyalossyt szásznak, czigánynak nevezte, megholt ember vagyok — igy jajgatott — mert a császár levelét át nem adhattam, a csausznak futnia kell, nem az a dolga, hogy hizlalják, a török sem tartóztatja a magyar postát. Ferdinánd főherczeg valóban rossz néven vette a csausz küldetését. Forgáchnák megizente, hogy válasz nélkül küldje vissza Huszaint. A nádor sokallotta ezt a kiméletlenséget, de Forgách a főherczeg utasitását követte.[1]

De ugyanekkor más csausz is utazott az országon át, a kivel már nem volt szabad ily rövid úton elbánni. 1614 május 10-én fogadta a császár Mehemed csauszt, a ki Ahmed szultán levelét adta át. A szultán udvariasan, de igen határozottan figyelmeztette a császárt, hogy Huszt, Kővár, Nagybánya és Tasnád elvétele a béke felbontására vezet. Erdélyből a szultán »csak egy kis kövecskét és egy maroknyi port sem enged«. A szultán gyors választ kér. Meglepő követelések nem voltak a levélben. A császár sietett is megnyugtató, bár ideiglenes természetű válaszszal küldeni el a csauszt. De az udvari politikának szolgálatot tett a levél. Mátyás tanácsosai a Memhed csausztól küldött izenetet egy nagyjelentőségű gyűlés rendezésére használták fel.[2]

A levélnek tulajdonitott fontosság megértése végett vissza kell pillantanunk a török-magyar diplomatiai viszonyok fejlődésére a zsitvatoroki béke óta. Az 1606-ban kötött béke ratifikálása még akkor is késett, midőn Rudolf ellenállása már meg volt törve. Az 1608 márczius 28-án Érsekujváron kötött szerződés szerint Mátyás követeinek negyven nap alatt a portára kellett indulniok. De más dologról is intézkedik a szerződés. Megállapitja, hogy az esztergomi hódoltság ügye a békekötésnek Bécsből küldendő magyar példánya szerint igazodjék el. Illésházy ugyanis észrevette, hogy a magyar király biztosai hibás példányokat irtak alá és fogadtak el Zsitvatoroknál s hogy különösen a török szövegben veszedelmes eltérések vannak.

[1] Szilágyi, Bethlen G. levelezése, 9. Erd. Orsz. Emlékek, VI. 441. Forgách Dóczihoz 1614 máj. 2. Történeti Lapok, II. 1026. A csausz nevét l. Hegyes naplójában: Deutsche Fundgruben, N. F. 307.

[2] Hammer, Khlesl. III. Függ. 97., Brüsszeli Okmánytár, IV. 105. Itt a levél német forditása van közölve. Az id. részletet Lépes B. leveléből vettük át. Géresi, A gr. Károlyi cs. Okltára, IV. 105.

Illésházy az esztergomi dolgot rendezni akarta, mielőtt a követek Konstantinápolyba utaznak. Magyar részről a zsitvatoroki béke ide vonatkozó pontját úgy értelmezték, hogy csak azok a faluk hódoljanak Esztergomhoz, melyek

I. Ahmed szultán.
(Khevenhüller Konterfeit-jából.)

1595-ben oda hódoltak, midőn a keresztény fegyverek elfoglalták az 1605-ben újra török kézbe került várat. A török felfogás szerint a béke azt határozta, hogy mindazok a faluk Esztergomhoz hódoljanak, melyek valaha oda hódoltak. A különbség igen lényeges volt. A budai pasa 1609

elején körülbelül háromszáz falut követelt a meghamisitott szerződés alapján.[1] Illésházy addig nem akarta elbocsátani Mátyás követeit, mig Ali pasa hitlevelet nem ád arról, hogy a magyar felfogást teszi magáévá s e szerint rendezi majd az ügyet, ha a szultán ratifikátióját kihozzák a követek. A pasa és Halil effendi 1608 július 19-én nem egészen úgy szerkesztették a hitlevelet, mint Illésházy kivánta, de legalább elismerték a magyar felfogás jogosságát.[2] Herberstein Ádám és Rimay János a békekötés ratifikált magyar példányával nem sokára elindultak a portára. A szeptember 16-iki audientián Herberstein átadta a százötvenezer forintnyi ajándékot, »ezüst és arany mívűl, drága marhául és pénzül«. A még hátralévő ötvenezer forint lefizetését az érsekujvári szerződés a követek visszaérkezéséig halasztotta el. Ugyanez audientián sajátságos kérelemmel fordultak a szultánhoz követeink. Hivatkozva a zsitvatoroki béke tizennegyedik pontjára, mely szerint a római császár követei a portára érve, szabadon kérhetik, ha valamit akarnak, Herberstein és Rimay Kanizsa, Esztergom és Eger visszaadását kivánták, nehogy a tizennegyedik pont hasztalanul álljon az okiratban. Csakhogy a kajmakám nem olvasta ki az illető pontból azt, hogy a szultán köteles is teljesiteni a követek kivánságát. Válaszában azt kérdezte, hogy szabad-e a török császárnak Győrt, Füleket és több ily hajdan birtokában volt várat elfoglalnia? Akárminő szándék lappangott a követek kérése alatt, nehéz feladatukat talán jobban oldották volna meg, ha nem foglalkoznak ily reménytelen kisérletekkel. Herberstein jól tudta, hogy a török miben töri a fejét. Október 30-án a kajmakám egy lepecsételt arany zacskóban nyujtotta át neki a szultántól ratifikált okiratot. Herberstein megtagadta az átvételt, a törökök esküdöztek, hogy nem szabad bántaniok a szultán pecsétjét. Végre mégis megmutatták az iratot s kitűnt, hogy a kajmakám meg akarta csalni Herbersteint. Most a Zsitvatoroknál alkudozó keresztény biztosoktól aláirt török példányt terjesztették a követ elé, de Herberstein azt felelte, hogy fejével játszanék, ha ez iratot elfogadná. A kajmakám kért, fenyegetett, de november 6-án mégis oly szerződést mutatott be, melyet a dragomán magyarázatai alapján Herberstein egyezőnek találta a hiteles magyar példánynyal. Észrevett ugyan néhány eltérést, de azt hitte, hogy azok a két nyelv mondatfüzésének különbségéből magyarázhatók. 1609 január 3-án érkeztek a követek Budára.[3]

Sokáig kellett itt maradniok, mert a tiszteletdíjból hátramaradt ötvenezer forintot a kamarák nem birták előteremteni. Úgy látszik, hogy Illés-

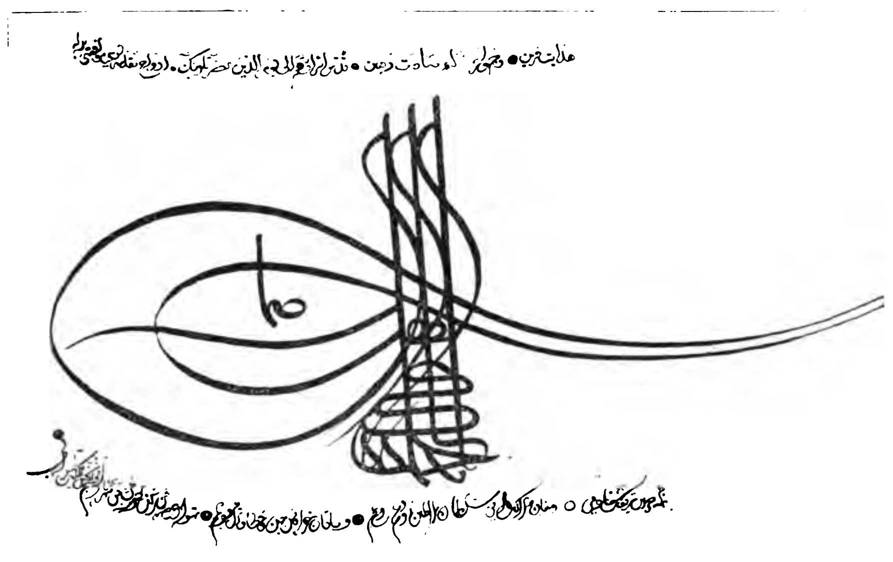
[1] Salamon, Két magyar diplomata. 262. Komáromy id. czikke (Hadtört. Közlem. 1893. 681.) s Illésházy levele a királyhoz 1609. márcz. 19. (Bécsi áll. levéltár Turcica).

[2] Az Illésházytól beküldött példányt Szilágyi közölte: Történelmi Tár, 1878. 840. A hitlevelet Salamon közli, id. h. 263. V. ö. még Ipolyi, Rimay János államiratai és levelezése, 68.

[3] L. Zwiedinek-Südenhorst, Geschichte und Geschichten neuerer Zeit. (Bamberg 1894.) 20. s Rimay levelezését, id. h. 166.

házy ajánlata értelmében a városok 1609-re járó taxájából több ezer forintot szedtek össze s igy lassanként kitelt az összeg, melyet a budai timár-defterdár nagy mohón vett át Komáromban szeptember elején. Ezután egyrészről Zulfikár bég, másrészről Herberstein és Rimay haza térhettek. A pénz lefizetése előtt Szögyénben bizottság alkudozott az esztergomi falvakról, de hiában, mert Ali most még inkább ragaszkodott előbbi álláspontjához.[1]

Midőn a Herbersteintól átadott ratifikatiót Bécsben megvizsgálták, kiderült, hogy követeink becsületessége hasztalanul küzdött a török ravaszsággal. A szultántól aláirt török oklevél lényeges pontokban különbözött a Konstantinápolyban maradt példánytól.[2] A zsitvatoroki béke jelentékeny

Ahmed szultán thugrája.
(A zsitvatoroki béke megerősitő oklevelén.)

vivmánya volt a tizenegyedik pont, mely szerint a római császár követe »egyszer és nem többször« kétszázezer forintot vigyen Kostantinápolyba. A török szerződés azt mondja, hogy az ajándék három évre szól s akkor a szultánnak a régi szokás szerint jár az, a mi barátságához méltó. A zsitvatoroki béke hatodik pontja Erdélyre nézve a bécsi békére hivatkozik. A török okirat ellenben ıgy szól: »Az hatalmas császárnak igazsága

[1] U. ott, 187. Illésházy a királyhoz, 1609 márcz. 1. és Hans Preiner a királyhoz, 1609 szept. 14. (Bécsi áll. levéltár, Turcica.)

[2] Contarini is megemliti e dolgot a velenczei senatus előtt felolvasott jelentésében: »o per l'infedeltà de Turchi, o per la semplicitì dell' Erbestain (ma, secondo me, per l' una e per l' altra).« Barozzi és Berchet, Le Relazioni degli Stati Europei con Turchia. (Venezia, 1871.) 205. V. ö. még Óváry regestáit, 482.

Erdélybe, Moldvába, Havasalföldébe és Magyarország részeibe, az kiket azelőtt birt az hatalmas császár és az muzulmán nemzetnek mecsetje volt benne, helyén maradván.« A spanyol királyra vonatkozó pontot kihagyta a szultán, azt sem emliti, hogy Vácz a keresztények kezében maradjon. Az esztergomi hódoltságról a török okirat az Ali pasától védelmezett felfogást tartalmazta.[1]

E bajon segiteni kellett. A bécsi udvar most úgy gondolta, hogy nem osztrák és magyar nemeseket kell a portára küldenie, hanem két szolgálatában álló olasz embert, Negroni Andrást és Buonuomo Pétert. A genuai származásu Negroni törökül is tudott, s már ezért is alkalmas volt ily küldetésre. Negroni nem volt orator, csak egyszerü követ, nem is vitt ajándékot, s mégis, midőn 1610 május elsején Konstantinápolyba érkezett, nagy kitüntetéssel fogadták társával együtt. A nagyvezér szerette volna, ha Perzsiában hire terjed annak, hogy a római császár nagyköveteket küldött a portára.[2] A követek vagy másfél hónapig maradtak a portán. A Perzsiára való tekintet magyarázza meg, hogy a szultán némi habozás után minden kivánságukat elfogadta s ratifikálta az elébe terjesztett hiteles példányt.[3]

Az Esztergomhoz hódolt faluk sorsán nem sokat lenditett a szultán

[1] L. Salamon Ferencz, Két magyar diplomata. XIV. l. Az erdélyi pontot igy mondotta el Mehmet basa Borsos Tamásnak 1619-ben. Mikó, Erd. Tört. Adatok, II. 110. Használtuk még Buonuomonak 1610 május 25-iki jelentését. (Bécsi áll. ltár, Turcica.)

[2] Velenczei dispaccio, 1610 május 15. A M. Tud. Akad. tört. bizottságának másolatai közt.

[3] A június 26-iki velenczei dispaccio szerint a szultán a követeket »in tutto conforme alle richieste loro« küldötte haza. Salamon azt állitja, hogy »a szultánnak a zsitvatoroki szerződést megerősitő okmánya csak 1612-ben, május első napjaiban kelt.« (id. h. XVI. l.) Salamon az 1615-iki bécsi szerződés második czikkére hivatkozik, melynek értelmében a szultán a hiteles levél ratifikálását »az fölséges Rudolphus római császárnak sub dato anni Mahometani 1021. esztendejében rebiül evvel hónap kezdetén« küldötte. Hivatkozhatott volna még Salamon Khlesl 1615 június 8-án Starzerhoz irt levelére, melyben Khlesl elbeszéli, hogy Negroni gazságot követett el, mert Illésy tolmács forditásából kitünt, hogy az 1610-ben hozott példány is meg van hamisitva. Negronit ezért vasra verette. Mindezekre a következőket jegyezzük meg. Igaz, hogy a bécsi szerződésben emlitett török dátum az 1612. év május elejének felel meg. Csakhogy a szerződés 1612-iki megerősitését Khlesl sem emliti id. levelében és más források sem emlitik. Sőt a linczi gyülés elé terjesztett császári propositio határozottan állitja, hogy Negroni és Buonuomo »die authentische und zu Zittva geschlossen tractation vom türg. Kaiser erhalten, und mit inen gefertigter herausgebracht haben.« (Erd. Orsz. Emlékek, VI. 509.) Feltünő még az is, hogy a bécsi béke idézett czikke a Rudolf császárnak 1612 május kezdetén küldött levélről beszél, pedig a császár már január 12-én meghalt. Khlesl levelében pedig az a feltünő, hogy a hamisitást csak a linczi gyülés után vette észre. Nem emliti, hogy minő pontok vannak hamisitva, noha a levélből csak az látszik, hogy az esztergomi hódoltságra vonatkozik a hamisitás vádja, tehát oly pontra, melyet a törökök kényükkedvük szerint magyarázgattak, ha még oly gondosan volt is fogalmazva. De Khlesl vádjával szembe kell állitanunk a hiteles adatok egész sorát. Ilyen a velenczei bailo 1610 június 26-iki jelentése. De a bailot talán félrevezették. Midőn Negroni visszatért, mindenki meg volt elégedve szolgálatával. 1611 elején Budára küldötték a pasához az esztergomi hódoltság ügyében. Negroni megmutatta a pasának az 1610-ben hozott példányt, s ebből

ratificatiója. Midőn Negroni 1611 elején Budán megmutatta a Konstantinápolyból hozott szerződést, a timár-defterdár még mindig az első szerződésre hivatkozott. Ha ez a második szerződés állana, ötszáznál több faluból talán negyven sem maradna nálunk s igy a spáhik timár nélkül maradnának — mondá a defterdár. Menjenek Ázsiába, — válaszolt Negroni — ha szük nekik Európa, mire a pasa szörnyen nevetett. Hasszán pasa elismerte, hogy Negroni teljesen átolvasta a bölcseség könyvét. Ravaszságból, vagy a szpáhikkal való bajai miatt nem ellenkezett Negronival, csak arra kérte, hogy ne vigyék bizottság elé a dolgot, hanem küldje be neki a király azoknak a falvaknak lajstromát, melyek 1595-ben Esztergomhoz tartoztak s ő majd ahhoz tartja magát. Akármi szándékból beszélt igy Hasszán, a szpáhikkal nem boldogult s a kérdés továbbra is vitás maradt.[1]

Ezalatt Konstantinápolyban Starzer, mint egyszerű ágens, vezette a diplomatiai ügyeket. Pedig közbe jött Forgách támadása Erdély ellen. A porta hadak küldésével felelt a támadásra, de bizonyára szemrehányásokat tett Starzernek is. A nagyvezér nyugtalankodott, hogy a római császár nem küldi követét a szultánhoz s azzal fenyegette Starzert, hogy ilyformán a porta sem érzi kötelezve magát a béke megtartására. Az udvar nem akart előkelő embert küldeni, s mivel úgy is meg volt elégedve Negroni szolgálataival, őt nevezte ki oratornak, vagyis főkövetnek.[2] Az új orator

olvasta fel neki, hogy »tutti li vilaggi quali avevano resso obidienza a Strigonia nelle tempi che quella si trovava sotto la potesta del V. Imperatore, quelli soli doverano renderli la debitta obedienza.« (Bécsi áll. ltár. Turcica.) De talán Negroni egész jelentése hamisság. Akkor hogyan lehetséges az, hogy Negroni budai utjának eredményével is meg voltak elégedve Bécsben? Hasszán pasa ekkor Mátyáshoz irt levelében elfogadja a Negroni álláspontját, noha a pasának kényelmesebb lett volna az 1610-iki ratificatiio illető pontjára hivatkozni, ha az oly nagyon meg volt hamisitva, mint Khlesl állitja. (Hasszán levele u. ott, 1611 febr. 22.) De ha mindeddig senki sem vizsgálta meg a Negronitól hozott ratificatiót, nem feltünő-e, hogy midőn az 1614-iki linczi gyűlésre a császári propositiót készitették, még mindig az 1610-ben hozott példányt ismerik el az igazinak? E propositio dicsőiti Negroni ügyességét s buzgalmát. A gyűlés után Khlesl hirtelen kideriti, hogy Negroni éveken át el birta hitetni a nádorral, Molarddal s az összes tanácsosokkal, hogy a meghamisitott török szerződés egyező a zsitvatorokival. De az 1615-iki bécsi szerződést Khlesl csinálta. Miért erősiti abban meg az Ahmet szultántól küldött ratificatiót? S ha az ott emlitett 1612-iki dátum nem tévedés, hogyan magyarázható, hogy az 1614-iki linczi propositio semmit sem tud az 1612-iki ratificatióról? Még nincs tisztázva az egész kérdés. De a rendelkezésünkre álló adatok vizsgálatából azt kell következtetnünk, hogy az 1612-iki dátum valami tévedésen alapszik, vagy ha valódi is, az akkori ratificatio alapjában véve Negroni tárgyalásának az eredménye. Khlesl pedig engedetlenség miatt, vagy más természetü okokból üldözte Negronit. Levele olyan benyomást tesz, mintha azt akarná mondani, hogy csak én értek a dologhoz, ha valamihez hozzá fogok, rögtön észreveszem, a mit annyi tanácsos még nem is sejtett. Talán csekély eltérést nagyitott a tárgyalások érdekében, s hogy elitélhesse Negronit, a kire ekkor nagyon haragudott.

[1] L. Negroni id. jelentését s több iratot az 1611. évi Turcicában.

[2] Az 1614-iki linczi császári propositiót közli Szilágyi: Erdélyi Országgy. Emlékek, VI. 510. Hogy az itt közölt iratot joggal nevezzük igy, arra nézve l. Khevenhiller, Annalium Ferdinandeorum Tom. VIII. 647.

1612 szeptember 7-én érkezett Konstantinápolyba. Már e hó 19-én előadta a kajmakámnak küldetése főczélját. A zsitvatoroki béke hatodik pontja — igy beszélt Negroni — azt tartja, hogy »az mi penig adatott Bocskay fejedelemnek, az az bécsi végezés és pactumok szerint maradjon«. De mivel a bécsi béke szerint mindaz, a mi Bocskaynak adatott, a magyar koronára száll, ha a fejedelem férfi-örökös nélkül hal el, Negroni felfogása szerint a magyar király most joggal követelheti Erdélyt a zsitvatoroki béke idézett pontja alapján. Csakhogy a bécsi béke intézkedése nem Erdélyre vonatkozik, hanem a Bocskaynak átadott magyarországi területre. Sőt Rudolf hitlevele, mely azon kezdi, hogy a király átengedi Bocskaynak

Konstantinápoly a XVI. században.
(Egykorú rézmetszet után.)

Erdélyt a részekkel együtt, megemlitve Bocskay halálát, határozottan állitja, hogy a tulajdonképeni Erdély a régóta hozzá tartozó megyékkel s várakkal nem száll a magyar koronára.

A kajmakám nem igy czáfolta Negronit, hanem arra hivatkozott, hogy a mit Szolimán elfoglalt, azt a török senkinek sem engedheti át. Negroni nem tágitott. Nazuf pasa deczember 3-án a diván tagjainak jelenlétében fogadta az oratort s felolvastatta előtte a Zsitvatoroknál készült török okiratnak Erdélyre vonatkozó pontját. Hallottad, mi van ebben? — kérdé Nazuf. Negroni erre felolvasta az ő példányának hatodik pontját, mire a pasák azt kiáltották, hogy az nem jól van szerkesztve. Erre az orator is kiabálni kezdett, erősitve, hogy ahhoz az iráshoz tartja magát, melyet 1610-ben a kajmakámtól kapott. Nazuf véget akart vetni a vitának.

Levélben kérte a magyar királyt, hogy ne emlitse többé Erdélyt. Molard erre azt válaszolta, hogy a király a békéhez ragaszkodik. Nazuf nagyon elégedetlen volt a válaszszal. 1614 elején Drinápolyban heves vitája volt a nagyvezérnek Negronival az erdélyi kérdésről, mely időközben a Báthory kiüzésére küldött török csapat miatt elmérgesedett. Nazuf szidalmazta a bolond Murádot és Alit, hogy ily nagy jelentőségű czikkelyt toldottak a békébe.

Negroni kifárasztotta okoskodásaival Nazufot; ördögöd van, mondá végre a vezér, de vegyétek le kezeteket Erdélyről; nem, válaszolt a nyelves olasz, ép azért jöttem, hogy császárom hatalma alá vessem Erdélyt. Nemsokára Drinápolyba érkeztek Bethlen emberei azzal a hírrel, hogy a német császár elfoglalta az Erdélyhez tartozó várakat. Nazuf rögtön hivatta Negronit s ugyancsak ráijesztett. Végre segitett magán az olasz, azzal a kijelentéssel, hogy a király nem akarja megszegni a békét. Soha — ez volt Nazuf végső szava — Erdélyt át nem engedem nektek, nem is tartom meg a ti tetszéstek szerint készitett zsitvatoroki békét. Ez az én egyenes válaszom kérelmetekre. Midőn e szavakat mondotta, már utban volt Mehemed csausz a szultán levelével.[1] Midőn Mehemed csausz a sürgetett választ megkapta s Linczből Buda felé tartott, Bécsben találta a visszatérő Negronival küldött Gratiani Gáspárt s Ali béget. A követek nem hoztak ajándékot, a mi ellenkezett a zsitvatoroki béke tizenkettedik pontjával. E követséget az udvar nem akarta fogadni, de már Mehemet csausz leveléből mindenki tudta, hogy Gratiani és Ali mi járatban vannak.[2]

Most a helyzet nagyon válságosnak tünt fel. Az udvar a legnagyobb valószinüség látszatával hirdethette, hogy a háború vagy a megalázó béke közt kell választania. A törökkel való fenyegetés mindeddig csekély hatással volt a birodalomra, a pápára és Spanyolországra. Az 1613-iki birodalmi gyűlésen megszavazott pénz jó részét nem fizették le a rendek. A pápa és Spanyolország csak akkor akartak fizetni, ha már kitört a háború. Khlesl most úgy gondolta, hogy minden meg volna nyerve, ha a császár tartományait »kigyógyithatja«.[3]

Mehemed csausz levele s az ajándék nélkül érkezett török követség ép kapóra jöttek. 1614 július végére conventbe hivta Mátyás király mindazoknak a tartományoknak képviselőit, a melyek a Habsburg-ház uralma alatt állottak. Meg is jelentek Linczben Csehország, alsó és felső Lausitz, Szilézia, Morvaország, a két Ausztria, Stájerország, Krajna, Karinthia s Tirol küldöttjei. A császárt Ferdinánd és Miksa főherczegek, továbbá Zuniga

[1] Kovachich, Scriptores Rerum Hungaricarum minores. I. 245. és Erdélyi Országgy. Emlékek, VI. 511.

[2] Ortelius, Continnatio. 49. Hammer (id. m. 750.) Dervis csauszt emliti, de Khlesl 1614-iki leveleiből látjuk, hogy Gratiani volt Ali bég társa.

[3] Hammer, Khlesl, III. Függ. 97—99. »Sein aber die Länder curirt, so will ich alle andern Sachen leichter accomodirn khünen.«

és Buquoy, mint Spanyolország és Belgium követei kisérték a terembe. Természetes, hogy e gyülekezetből a magyarok sem maradtak el. Thurzó Pozsonyban országos gyűlést hirdetett, mely a linczi conventre követeket választott. Nem azért engedelmeskedett Thurzó a király felszólitásának, mintha természetesnek találta volna, hogy a háború kérdése a magyar országgyűlés megkérdezése nelkül dőljön el; hanem fel akarta használni az alkalmat, hogy minél hatásosabban kiemelje a királyhoz hű Magyarország politikai felfogását, s hogy megsürgesse a végvárak ellátására annyira szükséges idegen segitséget.

Augusztus 11-én nyitotta meg a császár a nevezetes gyülést, mely hivatva lett volna a Habsburgok tartományainak solidaritását kimutatni a világ előtt. A császár előterjesztésében elbeszélte a törökkel való alkudozások történetét az utolsó nagy háború idejétől Mehemet csausz s a Bécsig jutott török követség küldetéséig. Beleszőtte az erdélyi zavarok átnézetét a Bethlen trónfoglalását követő eseményekig. Azt akarta kimutatni, hogy a török Erdély elfoglalására tör, hogy az erdélyi fejedelmek megbizhatatlanok, mert Báthory is izgatta a portát a császár ellen, Bethlen pedig szolgája a szultánnak. Nazuf beszélgetése Negronival s a szultán izenetei elég világosan mutatják, hogy Erdély s ezzel együtt a kereszténység elveszett, ha a rendek még idején nem gondoskodnak a fegyveres védelemről.

Valóban ilyen volt-e a helyzet? Kik tudtak volna erről illetékesebben nyilatkozni, mint a magyar küldöttek? Ha ők nem látják a helyzetet oly sötét szinben, miért érezne akkor aggodalmat Csehország vagy Szilézia? Náprágy, a küldöttség vezetője, válaszolt a magyarok nevében. Beszédét készen hozta Linzbe, lehetséges, hogy Thurzó fogalmazta. Khlesl olvasta a fogalmazványt s azt mondotta, hogy »a pokolbeli ördög sem csinálhatta volna jobban«. Kivánságára az érsek enyhitette a beszédet, mely nem volt ugyan elmondva a gyülekezetben, de azért igen nagy hatást tett. Méltán nevezi Chlumecky a Náprágytól átadott szónoki művet az akkori politikai ékesszólás mintájának, de a szónoklat nem csupán formájával hatott. Erős okokkal bizonyitották a magyarok, hogy a háború veszedelmes, hogy Erdélyt helyzete kényszeriti a töröktől való függésre s hogy a legtanácsosabb folytatni az alkudozásokat a portával s Bethlennel. A beszédnek talán az a része tetszett a legkevésbbé, mely mentegeti a magyarok idegenkedését a német katonaságtól. Egyes tartományok a császár mellett nyilatkoztak. Az alsó-lausitziak az ördög munkájának tekintették azt a gyanúsitást, hogy a császár a kivánt hadsereget a protestánsok ellen szeretné felhasználni. De épen azok a tartományok, a melyek Mátyást a trónra segitették, nagyon hajlandók voltak e gyanut alaposnak tartani. Ők jól tudták, hogy a török nem akarja a háborút s hogy az udvar nyugtalankodó politikával szítja a tüzet, melyet olykor mások megijesztésére lobogtat, de a melytől néha maga is megijed. Pedig a rendek nem is olvasták a császárnak Ferdinánd főherczeghez intézett levelében a követ-

kező sorokat: »Mert ismeretes, hogy a török háború s ez az erdélyi alkalom tiszta ürügy s másodrendű ok, ellenben isten tisztelete s házunknak fentartása az első és fő dolog.« A linczi gyűléssel semmit sem ért el az udvar, csak kétszázezer forintot költött oly tapasztalatra, melyet olcsóbban

II. Mátyás király.
(Az ambrasi arczkép-gyűjteményből.)

is megszerezhetett volna. Nagy volt most a harag a rossz magyarokra s a hitetlen nádorra, a ki Khleslnek igen helyes észrevétele szerint kezében tartotta a politikai helyzet kulcsát. Pedig a magyarok nem akarták Mátyás hatalmát gyengiteni, a mit be is bizonyitottak, midőn az 1615-iki általános cseh országgyűlésre nem küldöttek követeket s igy közreműködtek abban,

hogy a különböző tartományok rendi ellenzékének szorosabb szövetkezése ekkor nem sikerült.[1]

A linczi gyűlés után mind erősebben érvényesült a császár tanácsában az a meggyőződés, hogy a portával való diplomatiai háború mesterséges fentartása czéltalan s káros is. Sőt ugy látszott, hogy a török szövetség még haszonnal is járhat. S ép azért, ha nem is fogadhatta az udvar az 1614-ben ajándék nélkül érkező török követeket, gondoskodott arról, hogy újabb követekkel megindithassa a tárgyalásokat. A perzsa háború 1615-ben újra megindult s igy a porta örömmel értesült az udvar békés szándékáról. Ahmed kiája és Gratiani Gáspár, a török szolgálatban meggazdagodott olasz, 1615 május 12-én fényes kisérettel érkeztek Bécsbe, drága ajándékokat hozva magukkal. Az alkudozásokat Khlesl vezette. A keresztény biztosok között három magyar volt: Forgách bibornok, Pethe László és Apponyi Pál. Bennük megbizhatunk, gondolta Khlesl. Hanem a nádort távol tartotta Bécsből. Az ő jelenléte sok tekintetben megakadályozta volna a szabad mozgást. Különben a bécsi püspöknek az volt a czélja, hogy a törököt leszoktassa a magyarok közjogi önállásának tekintetbe vételétől. Nagy vivmány volt, hogy a porta Bécsbe küldi követeit, de nem csekélyebb nyereségnek tartotta Khlesl azt is, hogy az először is Magyarországot érdeklő tárgyalások az ország határán kivül s a magyar önállóság hivatott őrének távollétében menjenek végbe. Ez eljárást még a nagyon engedékeny magyar biztosok sem helyeselték. Elég hamar alkudtak meg a felek azokban a különben nevezetes pontokban, melyek a kereskedelmi viszonyokat szabályozzák, a katholiczizmus szabadságát biztositják a török birodalomban s a hódoltság állapotáról intézkednek. A hódoltság határainak megvonása már nagyobb küzdelembe került. Az esztergomi vitával sokat foglalkoztak az alkudozó felek. Khlesl könnyebb szivvel engedte át a falvakat a töröknek mint a magyar biztosok. De a császár felszólitására ezek is megnyugodtak abban, hogy a vitás falvak közül, melyeknek száma 1615-ben már százötvennyolczra olvadt, hatvan falú hódoljon Esztergomhoz. A falvak meghatározására bizottságot kellett volna kiküldeni. Nem csak e pontokon fordultak meg a tárgyalások. Gratiani és Ahmed nagy dolgokat kértek az udvartól. Előadták, hogy a békezavarók megbüntetése mind a két félnek érdekében áll. A szultán is meg fogja fenyiteni azokat, a kik a török várakból a keresztényekre törnek, de a császár is büntesse meg rendzavaró katonáit. Különösen kivánatos volna a hajdúk

[1] Hammer, Khlesl, III. Függ. 490. Gindely, Der erste österr. Reichstag zu Linz in Jahre 1614. (Sitzungsberichte der Phil. hist. Classe der Akademie der Wissenschaften. XL.) és Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. I. 92—106. Itt azt gyanitja Gindely, hogy az udvar ravaszságának is része lehet a magyarok meg nem jelenésében, pedig ez inkább természetes következése volt a magyar politikának. Gindely felfogását Thurzó politikájáról helyreigazitja Huber Alfonz: Geschichte Oesterreichs, V. 51. Mátyás idézett levele Ferdinándhoz megjelent Hurmuzakinál: Documente, IV/I. 532.

palánkjainak lerontása, hisz a palánkok épitése ellenkezik a zsitvatoroki békével. Nem kevésbbé hasznos dolog volna továbbá a magyar őrség eltávolitása a várakból. Ne fogjanak a magyarok fegyvert, térjenek vissza a mezei munkához, s ha helyükbe a császár tisztességes német s cseh katonákat küldene, a török jól megférne velük. Hanem a nyugtalan magyarokkal nem bir megférni, különben is megérdemli a büntetést e kétábrázatú nemzet, mert egyfelől hűséget mutat, de másfelől Konstantinápolyba néz. Nem igen állapithatjuk meg, hogy mennyiben sugalmazta Khlesl ez előterjesztéseket. Annyi bizonyos, hogy a pénzt nem kimélte a török követektől. Ép a midőn a nagy titkokat közölték vele, a kiájának ezer s Gratianinak ötszáz aranyat utalványozott. Nagy áldozatok, a kincstár akkori állapotát nézve. De az sem valószinütlen, hogy a török a maga szántából tette az ajánlatokat. Haragudott a területét meg-meglátogató hajdúkra. Szerette volna, ha a császár kergeti ki őket menedékeikből; az üldözött hajdú jobban tetszett a töröknek, mint a biztosságban élő. A végvárak magyar őrségétől is szenvedett olykor a török. Hanem azt is tudta, hogy a magyar katonaságnak kirekesztése s a németek bebocsátása igen nagy bajjal fog járni. Igaz, hogy nem a porta bajával. S ha igy az ellenség magára gyujtotta házát, legalább rá nem fog érni a török zavarására. Ismételjük, hogy a törökök ajánlatai talán Khlesltől erednek, de Ahmed és Gratiani ravaszabbúl forgolódtak a maguk és uruk érdekében, mint a bécsi püspök, a ki eszére nagyon büszke volt. A békét július közepén kötötték meg húsz évre. A negyedik és ötödik czikk egész általánosságban szól arról, hogy négy hónap alatt a két császár köteles megbüntetni a rendzavarókat és lerontani a zsitvatoroki béke óta épitett palánkokat. A gyanútlan nem is sejti, hogy minő örvény rejlik e sima szavak felülete alatt.

Khlesl úgy intézkedett, hogy a török követek addig nem távozhatnak az udvartól, mig a szultán ratificatiója meg nem érkezik. Ezután a császár ratificatiójával nagykövet utaznék a portára. Meg is érkezett a török hitlevél, elmult a kikötött négy hónap, de a falvak eligazitására kiküldött biztosok a török akadékoskodása miatt nem jutottak eredményre, a hajdúk megfékezése s a magyar katonaság büntetése pedig nagyon veszedelmes dolognak látszott. A török ajánlatoknak ugyanis hire terjedt az országban. Nem valószinütlen, hogy maga a udvar tette közzé Ahmed kiája előterjesztését, hogy Németországban hangulatot csináljon terve mellett. Forgách Zsigmond, be sem várva a királyi parancsot, gyűlést hirdetett Kassára, s »ott nagy merészen kimondja a státusok előtt: császár urunk oly conditio alatt békéllett meg török császárral, hogy a hajdúság palánkját elvonja és a töröknek meghódoljon, pórokká legyenek, a fegyvert letegyék és csak jobbágyok legyenek és szántsanak; mert ha nem cselekszi azt a hajdúság, in totum deleáltatnak.« Mindenki tudta, hogy mi az udvar végső szándéka. A hajdúság s a magyar katonaság ellen inditott »executio« kitünő alkalom lett volna a német várőrség bevitelére. A rendek felzúdultak, kijelentették,

hogy »soha az ország azt senkinek és semmiképen meg nem engedi«. E kijelentéssel Kátait a nádorhoz küldötték. Khlesl nagyon haragudott Forgách hirtelenkedése miatt, mely nem látszott egészen szándéktalannak. A püspök ekkor belátta, hogy az »executio« nem megy oly könnyen, mert a magyar generálisok nem vállalkoznak végrehajtására; a török semlegessége sem használ, mert honnan vegyen a császár oly nagy haderőt, mely a hajdúkat s a magyar őrséget megadásra birná? Világos volt, hogy a török ajánlat, melyben az udvar eleintén isten büntető ujját látta, az udvar politikáját büntető véres háborúra vezethet. Khlesl tehát elhalasztotta az executiót. 1616 május elsején pótlékszerződést kötött a törökökkel, mely a falvak, palánkok s a kétfelől tett károk eligazitására tizenkét hónapot kötött ki[1]

A linczi gyűlésen szerzett tapasztalat, mely Khleslt a török béke megkötésére birta, lassankint a Bethlennel való alkudozásokban is éreztette hatását. Bethlen az udvarnál maradt Sarmasághi mellé Kapy Andrást s Weyrauch Dávidot, a kőhalomszéki főkirálybirót küldötte. Az új követek is csak a várakat s a Báthoryval kötött utolsó szerződés megerősitését kérték. Az udvar érzéketlen maradt e kérések iránt, mig figyelmét a linczi esemény foglalkoztatta. Mátyás megbizottjai folytatták a követekkel a vitát a pozsonyi szerződés érvényéről s arról, hogy az utolsó fejedelemválasztás szabadnak tekinthető e vagy sem? Az udvar hívei, a török levelek pontatlan terminologiájára hivatkozva, azt állitották, hogy Bethlen hatásköre olyan, mint egy török pasáé. Időközben a fejedelem a linczi gyülés egybehívását szerette volna czéljaira felhasználni. Kovacsóczy Istvánt Pozsonyba küldötte, kérve a nádort, hogy a magyar rendek erősitsék meg a szerződést s a Linczbe küldött követek járjanak közbe az erdélyi várakért. Kovacsóczy azonban elkésett a gyülésről, de különben sem végzett volna semmit, mert Thurzó nem tartotta illőnek, hogy az ország mintegy Bethlen pártjához szegődjék a király ellenében. S a mint egyrészt a Linczbe küldött követeket az Erdélylyel való tárgyalások sürgetésére utasitotta, másrészt Bethlent is arra intette, hogy a király kedvét kell keresnie. Végre augusztus 23 án királyi rendelet értesitette az erdélyi követeket, hogy a pozsonyi szerződés érvénytelen, mert az erdélyiek nem tiltakoztak az ellen, hogy a török egészen a saját területének tekinti országukat. Azonban a király hajlandó volna a maga részéről biztosokat küldeni bizonyos helyre s meghosszabbitaná a fegyverszünetet a tárgyalások végeig. Bethlen ez ajánlatot is elfogadta, noha ő eddig sem vétett a fegyverszünet ellen, de a király katonái váraiban voltak s az udvar zsoldjába

[1] Ezekre nézve a főforrás Khlesl 1615-iki s 1616-iki levelezése Hammernél. L. még Hatvani, Brüsszeli okmtár, IV. 125—132. Sepsi Laczkó krónikája Mikónál, 144—147. Az itt közölt Nova Pragensia olyan, mintha egykorú hirlap után volna irva. Az emlitett szerződésekre vonatkozólag l. Salamon, Két Magyar Diplomata. (Toldalék.) Botka Tivadar, Kisfaludi Lipthay Imre emléke. 75.

fogadott mezei hadak területét merték háborgatni. A fejedelem már kinevezte biztosait, de az udvar sokáig senkit sem küldött. Mert Szkender pasa hadi mozdulatai s az a hír, hogy Bethlen várakat akar átadni a töröknek, gondolkodóba ejtették a császár tanácsosait. Némileg aggódtak, de másrészt folytatni akarták a Linczben kudarczot vallott taktikát. Bethlen egészen őszintén figyelmeztette az udvart, hogy Szkendertől nem kell tartania, »nem is illik« — úgymond — »az töröknek maga határában fenléte miatt az elkezdett és folyásában való tractát remorálni«. De az udvar most igy látta jónak. 1614 szeptemberében a hadi tanács elnöke Thurzóhoz utazott, hogy szemére hányja neki büneit. Ha a nádor nem irogatta volna azokat a megnyugtató leveleket — igy beszélt Molard — az örökös tartományok, sőt a római birodalom rendjeinek, most nem volna ok az aggodalomra az erdélyi állapot miatt. A nádor hiszékeny volt s csak kényelmesen akarta élvezni uraságát. Térjen most magába és segitsen a bajon, melyet hibái szereztek. Nem ismerjük a nádor válaszát, hanem úgy látjuk, hogy ezentúl is hű maradt politikája alapgondolatához. 1615 elején a király Bécsbe hivta a magyar tanácsosokat, hogy kikérje véleményüket az erdélyi ügyről. A tanács az udvari hanghoz alkalmazkodva, keményen itélt Bethlenről, de mégis a tárgyalások folytatását ajánlotta. A legnagyobb hatást tett a tanácsnak az a fejtegetése, hogy az erdélyi ügy békés elintézése nélkül a törökkel való tárgyalás meg nem indítható. Február 3-án kelt a tanács utolsó válasza, ötödikén a király már felszólitja az erdélyi rendeket, hogy küldjék el biztosaikat Galgóczba. A tárgyalások helyéül később Nagy Szombatot tüzték ki. Itt Forgách bibornok, Molard és Daróczi a király részéről, az erdélyiek részéről pedig Pécsy, Sarmasághi, Balassi, Borsos Tamás és Veres Pál 1615 május 6-án megkötötték a békét. Huszt és Kővár visszakerültek Erdélyhez, de Nagybánya és Ecsed, mivel nem az Erdélyhez kapcsolt megyékhez tartoztak, a magyar király kezében maradtak. Különben a békekötés hasonlitott a Báthoryval kötött szerződésekhez. A szövetségkötés kimondásánál oda voltak téve e fontos szavak: »a török kivételével«. Az ugyanekkor kötött titkos szerződést ép e kivétel hiánya jellemzi. A titkos szerződésben el volt ismerve az erdélyiek szabad fejedelemválasztó joga, de csak addig, mig Buda és Eger ki nem szabadulnak a török kezéből. Azután a király tisztviselői igazgatják Erdélyt. Erdély tartozik a királyt segiteni a török ellen, ha területe biztosságának rögtöni koczkáztatása nélkül teheti. E szerződésre a fejedelem és a Nagy-Szombatban megjelent erdélyi biztosok esküdnek meg s titoktartást fogadnak. Ha valamelyik közülök elhal, a titok tudói abból a nemzetből, melyhez a halott tartozott, új embert választanak s szintén esküvel kötelezik a titoktartásra. A fejedelem halála után utódját is beavatják a titokba azok, a kik megesküdtek őrzésére. Ezután Daróczy és Lassota Erdélybe indultak, átadták a királyi hitlevelet, meghallgatták a fejedelem s a rendek esküjét, Husztot és Kővárt megnyitották az erdélyi őrségnek s Bethlent

biztatták, hogy a király majd megadja neki a fejedelmi czimet, sőt talán a római birodalom herczegének czimét is, ha jól viseli magát.[1]

A nagyszombati szerződés jelentékeny vivmánya volt Bethlen diplomatiájának, de a titkos pontokat alá nem irja, ha a portával oly bizalmas viszonyban lett volna, mint ellenségei hirdették. Pedig a törökkel is nehéz küzdelmei voltak. 1614 márczius közepén Temesvárról török vendég érkezett Bethlenhez. Mehemet agát, a kapucsi pasát nagy kisérettel fogadta a fejedelem. Az aga vagy kétszáz forintot érő ajándékot hozott Bethlennek, de a mit követelt, az többet ért az ajándéknál. Lippát és Jenőt kérte. E várakat már az előbbi fejedelmek is oda igérték a portának, Bethlen is kénytelen volt őket felajánlani, midőn Báthoryt meg akarta buktatni. Csakhogy nem igen sietett az átadással. Biztatta Mehemet agát s vele együtt Bethlen Istvánt és Erdélyi Istvánt küldötte a portára.[2] A főkövetekkel Tholdalaghi is elindult, hogy kapitihának maradjon. Az erdélyi követek az athnamét kérték a szultántól az ország rendjeinek utasitása szerint. Az erdélyi rendek különösen a fejedelemválasztás szabadságát akarták ez által biztositani, hogy az 1613-iki eljárás ne maradjon például a jövőre. Nazuf nagyvezér jóakarója volt Bethlennek s meg is adta az athnamét az erdélyiek kívánsága szerint.[3] Az erdélyi követek augusztus elején érkeztek haza Mehemet aga és Szkender pasa kiséretében. A pasák, de különösen a boszniai beglerbég megjelenése Erdélyben nagy feltünést keltett akkor. Bethlennek annyiban hasznára vált az előkelő látogatás, hogy Bécs felé intésül szolgált Erdélynek kimélésére, de különben nem nagy öröme volt vendégében. Szkender az ajándékokra vágyódott s ujra sürgette Bethlen igéretének teljesitését.[4] Sőt hogy nagyobb nyomatékot adjon a sürgetésnek, őszre kelve török hadakkal Temesvárra szállott, hogy Lippát átvegye. A fejedelem most már nem habozhatott. Súlyosbitotta helyzetét még az, hogy a lippai őrség már régóta ismervén Bethlennek a portán tett igéretét, segitségért az udvarhoz fordult. Az udvarnak nem az volt a czélja, hogy Lippát megmentse, hanem az, hogy Bethlennek még több bajt okozzon. Azért parancsolta meg a király Forgáchnak, hogy veszteg maradjon, de jó szóval tartsa a lippaiakat. A ráczokból, oláhokból s magyarokból álló őrség bizott is Forgách és Dóczi jó szavaiban. A Bethlentől küldött kapitányt be nem bocsátotta a várba, azt mondván,

[1] Szilágyi Sándor, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. k. 123—277. és Bethlen Gábor Levelezése, 15—29. Forgács levele Dóczyhoz, közli Szilágyi: Történeti Lapok, II. 1043. Pray, Gabr. Bethlenii Principatus. (Pestini,1816.) II. 20. A nagyszombati szerződést közli Hatvani: Brüsszeli Okmt. IV. 115. A titkos szerződést kiadta Szilágyi: Uj Magyar Múzeum, 1859. I. 433.

[2] Bojthi, id. h. 373., Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 426. és Tholdalaghi évk. Tört. Tár 1881. 4.

[3] Rozsnyai, Tört. Maradványok, 84. és Tholdalaghi, id. h. Az athnamét l. Mikónál, II. 336.

[4] Trauschenfels, Fundgruben 308. és Tholdalaghi, id. h.

hogy elég, ha a városban lakik. Majd a mikor Szkender hadba szállását hallották, a városból is ki űzték Bethlen embereit, mert attól tartottak, hogy Bethlen kapitánya a kőfallal keritett városba nem bocsátja majd a királytól várt segitséget. Ezt az engedetlenséget Bethlen nem türhette. Ő is szerette volna megmenteni Lippát, mely mint lerakóhelye a Maroson szállitott sónak, s mint élénk kereskedelmi központ, nagy jövedelmet hajtott a kincstárnak. Minden kigondolható módon halasztotta az átadást, de tudta, hogy végre is be kell váltania szavát, mert a porta már nagyon kivánja a várat s esetleg erőszakkal, vagy ellenjelölt támasztásával is hatalmába ejti. Lippa alá szállott tehát hadával s október 29-én a városba vezette a Szkenderől küldött Tatár Cselebit. Ez alatt nagy változás történt a portán. A gazdag és harczias Nazufot ellenségei megfojtatták és Mehemed, a szultán sógora lett a nagyvezér. Bethlen kapitihája felhasználta a jó alkalmat. Elhitette a nagyvezérrel, hogy a német császár felbontja a békét, ha a törökök Lippára törnek. Mehemed, ki a tavaszszal Perzsiába akart indulni, megijedt, s parancsot küldött Bethlennek, hogy Lippa miatt nem kell ingerelnie a németet. A törökök már ki is tisztitották a Báthory Zsigmond ideje óta pusztán hagyott mecsetet, midőn a Bethlentől felmutatott parancs Tatár Cselebit elvonulásra kényszeritette.[1] Tholdalaghi Mihály ekkor olyan szolgálatot tett hazájának, minővel ritkán dicsekedhetett valaki az erdélyi kapitihák hosszú sorában.

Most ujra folytatta Bethlen a halasztás politikáját. De régi jóakaróját, Gürcsi Mehemet kajmakámot, ki a nagyvezér távollétében kormányozott, a folytonos halogatással nagyon magára haragitotta. A kajmakám emlékeztette Bethlent, hogy mikor Drinápolyban madárnyi lelkének szabadulást keresve, a hatalmas császár szárnyai alá folyamodott, a szultán úrrá tette. Én voltam az — irja Mehemet Bethlennek — a ki mindenkinél jobban buzogtam éretted, de te engem szégyenbe ejtél, uram fényes portáján orczámat megpiritád, mert a mely dolog ejánt felőled feleltem, máig is mind valóság nélkül van. A hatalmas császár sok igéretedet begyibe rakva zsugorgatja. »A felső arany békességben, mikor Lippa és Jenő hatalmas császárunk kezében volnának, Erdély emberrel, mint a pomagranát béllel, teli vala, mégis elférnek vala, most mikor az akkori lakosoknak fele sincs, az insatiabilitás szerzi, hogy a maga kertétől is hatalmas császárunknak csak egy almácska is nehezen adassék.«[2] Most Bethlen azt mondotta, hogy várják meg főkövetét, a vén Balassi Ferenczet, majd az átadja a várakat. Balassi 1615, őszén a portára érve, előbb a Tholdalagi módszeréhez folyamodott. Mivel a bécsi béke már meg volt kötve, figyel-

[1] Tholdalaghi, id. h., a lippaiak levele, közli Szilágyi: Tört. Tár 1879. 225. Erdélyiek okt. 5-iki levele Jászai gyűjteményben. Forgách Dóczyhoz: Tört. Lapok, II. 1028. Szalárdi, Siralmas Krónika. 36. Bethlen Szkenderhez: Török Magyar Államokmtár I. 124. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 172. és 186.

[2] Rozsnyai, id. m. 66. A levél 1615. október eleje körül kelt.

meztette a kajmakámot, hogy ne bontsák fel azt. Nem hallgattak reá, végre arra kérte Balassi Mehemetet, hogy bocsássa őt haza, mert ha Erdélybe ér, majd véghez viszi Lippa átadását. A kajmakám engedett, s már felvitték Balassit kiséretével a kaftánozó helyre s kaftánokat adtak az erdélyiekre, hogy a szultán elé vezessék őket búcsukihallgatásra. De a kihallgatás elmaradt, mivel Ali budai pasa kapucsija a portára érkezett azzal az üzenettel, hogy, ha Balassit meg nem tartóztatja a porta, Bethlen soha sem adja át Lippát. Balassi tehát zálognak maradt.[1] Bethlen ekkortájt más dolog miatt is mentegette magát a portán. Konstantin utóda, Tomsa István »több mint állati vadsággal« kormányozta Moldvát. Az elhalt Konstantin testvérének, Mohila Sándornak előkelő lengyel rokonai, szövetkezve az összeesküvő bojárokkal, elűzték Tomsát 1615 végén és Sándort ültették helyébe. A porta egyebek közt Bethlennek is megparancsolta, hogy segitsen Tomsának. Bethlen nem szerette István vajdát, egyrészt embertelensége miatt, másrészt mert tudta róla, hogy megbizhatatlan szomszédja. És nem is szivesen teljesitett volna oly parancsot, mely őt az oláh vajdák szerepére kárhoztatta. Szerencsére a csauszok akkor érkeztek hozzá, midőn Tomsa már meg volt verve. S hogy Sándort ne háborgassa, arra jó mentség volt a téli idő s a lengyel hadsereg nagy ereje, de Mohilát kérte, hogy nyerje meg Konstantinápolyban is a csatát arany és ezüst kopjákkal.[2]

Ez a moldvai ügy is ártott Bethlennek. Kadizádi Ali fűrészelte alatta a fát. Ellenjelölteket keresett. Báthory Gábor öcscsét, Andrást sarkalta a föllépésre.[3] Majd Gyarmathi Balassa Zsigmondnak is élesztette reményeit. E boldogtalan főúr 1614-ben Erdélyben volt s az akkor ott időző pasákkal kezdett alkudozni. Bethlen meg is üzente Forgáchnak, hogy Balassa Magyarország ellen izgatja a törököt. Akkor nem igen figyeltek a dologra, majd hire terjedt 1615 végén, hogy Balassa üzenget Ali pasának. Úgy is volt: erdélyi fejedelem akart lenni, negyvenezer forint évi adót igért s Lippát s Jenőt is kinálta. Pártot is akart szerezni magának az országban, mutogatta Ahmet kiájának a végvárak magyar katonaságára vonatkozó előterjesztését. Úgy látszik, hogy személyes sérelmei is voltak, valami erdélyi-lengyel szövetség alakitására gondolt, mely Magyarországot is megmentené. Mindezt oly könnyelmű vigyázatlansággal tervelgette, hogy csakhamar kitudódott az egész dolog. Thurzó már Trencsénbe hivta a királyi tábla biráit s a magyar tanács tagjait, hogy tanácskozzanak Balassa dolgáról, midőn Tieffenbach, az érsekujvári kapitány 1616 elején elfogatta az ügyefogyott lázadót, ki még védelmezni sem próbálta magát Kékkő várában.[4]

[1] Tholdalagi, id. h. és Mikó, id. m. I. 224.

[2] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 132. 139. V. ö. Szabó Károly közleményeit: Tört. Tár, 1880. 485—489. s 707—709.

[3] Sövényfalvi levele, közli Szilágyi Sándor: Tört. Tár, 1881. 600.

[4] Szilágyi, Bethlen uralkodása történetéhez. Tört. Tár, 1879. 229—233. Balassa Zsigm. támadása. Közli Barabás Samu: Tört. Tár, 1881. Komáromy András, Rimay János életéhez. Irodalomtört. Közlemények, IV.

Annyi bizonyos, hogy Balassa Ali és Szkender igéreteire is hivatkozott, a kik Lippa miatt haragudtak Bethlenre. Ha az udvar őszintén támogatja Bethlen igyekezetét, Lippát megmenthette volna a kereszténységnek. De ellenkező úton járt. Midőn a nagyszombati béke meg volt kötve, Khlesl igy nyilatkozott: Erdélylyel szerencsésen megkötöttük a békét, de én Gáborról csakúgy gondolkozom, mint eddig.[1] Már pedig addig egészen úgy gondolkodott, mint Báthory Gáborról. Alig hogy trónra lépett az új fejedelem, az udvar részéről megindult ellene az aknamunka. A »titkos vállalatok« egész sorát tervezte az udvar, ki nem fáradva új meg új cselek kigondolásában. Legelőször is a szászok és az erdélyi katholikus urak támogatására gondolt. Midőn 1613 végén Benkner mint Bethlen követe az udvarnál járt, kérdezgették, hogy mi módon lehetne Erdélyt a császár uralma alá juttatni.[2] Khlesl is beszélt Benknerrel s állitólag azt ajánlotta, hogy Kornis Zsigmonddal érintkezzék, mert »az egész magyar nemzetségben nincs annyi jámborság, tökéletesség, mint Kornisban; palatinus, generális és az többi mind árulók«. Ilyen szavakat gyakran mondogatott Khlesl, csak azt nem tudjuk, hogy Benkner mennyit tulajdonitott a Khlesl megbizásának abból, a mire a maga szántából szivesen vállalkozott. Mert nem látta semmi jutalmát szolgálatainak s azt tartotta, hogy »mi szászok akármit cselekedjünk, nincs remuneratiója«. Benkner azt gondolta, hogy a legjobb volna Bethlent megölni s akkor az udvar Kornist nevezné ki erdélyi vajdának.[3] Benkner egyetértett Seraphinus Bálinttal, a szász egyetem titkárával s néhány nagyszebeni, brassai, segesvári és beszterczei szászszal. Lassota és Daróczi 1614-iki követségének titkos, de az udvar szempontjából talán a legfontosabb czélja az volt, hogy bátoritsa az erdélyi ellenzéket Bethlen kormánya ellen. Lassota esténkint alkudozott az elégületlen szászokkal. Daróczit nem avatta a titokba, mert nem mert ilyesmit magyar úrra bizni. Benkner barátjai azt fejtegették a követ előtt, hogy a szász nemzet megfogyatkozott. Néhány év előtt negyvenezren voltak, most alig nyolczezer főre olvadtak s nagyon elszegényedtek. A császár segithetne rajtuk. Városaik szivesen fogadnának be német katonákat, német polgárok letelepitésével meggyarapodva, mind nagyobb tért foglalhatnának. A török pasák is észrevették, hogy Erdélyben a szász nemzet virágzik a legjobban s ajánlották is nekik, hogy a két erdélyi nemzettől elkülönitve forduljanak a portához. A szászok figyelmeztették Lassotát Kendire, a ki vállalkozott Bethlen megöletésére. Serbán Radult is jó volna visszavezetni országába. Lassota

Kornis Zsigmond aláirása.

[1] Hammer, Khlesl. III. Függ. 220. l.
[2] L. Hurmuzaki, Documente Vol. IV.
[3] Szilágyi, Bethlen Gábor Levelezése 16.

figyelemmel hallgatta meg a hűtlen alattvalók beszédét, de észrevette, hogy nem az egész szász nemzet áll a nála jelentkezők háta mögött. Úgy látszik, hogy a szászok főképen annak a huszonötezer tallérnak visszanyerésére számitottak, melyet 1611-ben Forgách Zsigmondnak előlegeztek.[1]

Sokkal vérmesebb és veszélyesebb ellenfél volt Kendi István. Bethlen az 1614-iki medgyesi országgyűlésen megsemmisitve Báthory Gábor proscriptióit, Kendit is hazájába fogadta. Tanácsossá tette, udvari tisztségre emelte, pénzt is adott neki, de Kendi semmit sem tanult 1610 óta. Biztatta Lassotát s a szászokat, s kérte Dóczyt, hogy minél sürűbben hazudozzék Bethlen törökösségéről, gonosz szándékairól és rossz állapotáról. Majd érintkezésbe lépett az emigránsok álmait szövögető Serbán Radullal s Homonnay Drugeth Györgygyel, a fiatal és buzgó convertitával, a kit már Báthory alatt emlegettek katholikus fejedelemjelöltnek. Kendi 1614 végén az udvarnál is megfordult s ott előadta terveit. Pénzt kért magának s Radulnak, Homonnay számára ötezer hajdut s végül elegendő német katonaságot. Az egész terv, mint Khlesl mondja, ő felsége pénztárczájára van alapitva. Különben Kendi olykor kevesebbet kért. Megelégedett volna a pénzzel s az udvar titkos támogatásával. Khleslnek nem igen tetszett az ajánlat. Számitása szerint az udvar Forgách vállalata óta 1614 végéig egy millió forintnál többet pazarolt az erdélyi fejedelemséget fenyegető alattomos törekvésekre. Khlesl már nem mert bizni a sikerben, ismerve a nádor csendes, de hatalmas ellenállását. A czélt nagyon helyeselte, hanem a végrehajtást bizonyos jóakaratú kételkedéssel Molardra bizta. Nem mindig helyeselte Molard eljárását, de azért szivéből gyülölte a »titkos vállalatok« ellenségeit s a hol tehette, maga is lenditett az ügyön.[2]

1615 elején a felsőmagyarországi vármegyék már erősen nyugtalankodtak, mivel mindenütt beszélték, hogy Kendi katonákat fogad Homonnay bevitelére. »De az mint látom« — irja Forgách Zsigmond — »az Kendi

[1] Seraphinus felterjesztése Erdélyi Orsz. Emlékek, VI. 502. és Lassota titkos jelentése u. ott, VII. 139.

[2] L. ezekre nézve Kendi levelét Radulhoz. U. ott, VI. 538. Kendi és Bethlen leveleit u. ott, VII. 196. és 210. s Khlesl votumját, kiadta Müller F. Archiv d. Vereins f. sieb. Landeskunde, N. F. XIX. 1884. 617. Huber (Geschichte Oesterreichs, V. 79.) nem ért egyet Szilágyival s Fraknóival, a kik azt állitják, hogy Khlesl is biztatta Homonnayt s része volt a Bethlen buktatására irányuló törekvésekben. Sajnálja, hogy Fraknói semmit sem közöl abból a számos levélből, melyre hivatkozik s azt hiszi, hogy Khlesl és Molard e kérdésben is külön utakon jártak. Közlünk tehát néhány idézetet abból a »számos levélből« : »Der Valach wird was zugebrauchen sein, der Homonnay desgleichen, sed omnia suo tempore« (1614. junius 7. Hammer, id. m. III. F. 99.) »Ein absonderliches Geldt für die Sachsen, für den Valachen und der ganzen geheimen Impresa« (1614. június 25. u. ott, 103.) 1615 május 7-én Lassotának credentionálist küld Homonnay s Kendi czímére, ugyanekkor beszél Ali praeoccupálásáról, Homonnay támadása esetére. (U. ott, 184.) »Vernünftig handelt der Herr, dass er also des Hom. Sachen dissimulirt« (Molardnak, 1616. június 21. u. ott, 354. (Márczius 3 án egészen Molardra bizza a dolgot. (U. ott, 364.) Vannak ellenkező nyilatkozatai is. Ellenkezése csak a módra, az alkalomra, de nem a czélra vonatkozik.

Homonnay Drugeth György szobra.
A homcnnai tcmplomban levő siremlékén.)

uram praktikája az hóval együtt elolvad«.[1] Kendi hirtelenkedett, elsütötte a puskát, midőn a sokfejű mozgalom vezetői még a készülődésnek az elején tartottak. 1615 január 8-án Homonnay aláirta az udvartól követelt reversalist. Kötelezte magát arra, hogy a katholiczismust a Báthory Zsigmond korabeli állapotba helyezi. Átadja Váradot, a király kérésére bármikor német őrségeket fogad az országba, a császár nevét és képét vereti az erdélyi pénzekre, tisztelete jeléül évi ajándékot küld a császárnak s bebocsátja a német telepitvényeseket a szász városokba. A reversalis sokat igért, Molard oly alapnak tekintette, melyre bizvást épithet. Homonnay ajánlatokat kapott Mátyástól a lengyel királyhoz s az ajánlatok mellé sok pénzt is Különben a roppant vagyonú főúr a magáét sem kimélte. Lengyelországban katonákat s összeköttetéseket akart szerezni. A Tomsa ellen inditott lengyel vállalatot szerette volna felhasználni Bethlen kiűzésére. Azon kivül Ali pasához is fordult, Lippát, Jenőt, nagy évi adót és egyebet is igérve a portának. Homon-

[1] Erdélyi Országgy. Emlékek, VII. 16.

nay szövetségese, Serbán Radul is Alihoz folyamodott pártfogásért. Ali igen nyájas szavakkal hivta Radult Budára, de Radul nem mert elmenni, mert emlékezve régi szolgálataira, attól tartott, hogy a pasa a héttoronyba küldi. Khlesl is alkudozott Gratiani útján Alival, mert szerette volna a budai pasát legalább semleges nézőnek megnyerni a készülő szinjáték számára. A diplomata püspök tulajdonképeni czélja az volt, hogy a császár a szultánnal egyetértésben foszsza meg Bethlent országától. Ha e közben valaki Bethlent életétől is megfosztja, Khlesl nem bánta volna. Terve szerint a törökkel kötött bécsi békének az lett volna a haszna, hogy az osztrák-török szövetség erejével megfékezett magyarság útját nem állhatja Homonnay trónraléptének.[1]

Homonnay azonban nem birta bevárni Khlesl nagyon is mély alapra rakott épületének lassú emelkedését. Úgy látszik, hogy Molard sem igen fékezte a fiatal trónjelöltet. 1616. első napjaiban egyszerre hire terjedt, hogy egy Tarjáni Demeter nevű hajdú zászlóval jár széjjel a falvakon s a király engedelmére hivatkozva hadat gyűjt Homonnay számára. A hír igaz volt, a király levelét ugyan senki sem látta, de sok szegény paraszt és »csavargó uratlan ember« gyült a zászlók alá a jó remény fejében. Más jelekből is látszott, hogy Homonnay fel akarja lázitani a hajdúkat. E rezgelődés nagy megütközést keltett mindenütt. Bethlen udvarában, Kassán, Bicsén s a vármegyékben egyaránt tiltakoztak a békebontás ellen. Bethlen követeket küldött Prágába s a nádorhoz. A nádor, ki bizonyos gyanakodással szemlélte Bethlent fejedelmi pályája kezdetén, most határozottan pártját fogta, kivált mióta észrevette, hogy őszintén ragaszkodik a nagyszombati békéhez. Khlesl alig titkolt bosszúsággal olvasta Thurzó felterjesztéseit. Kénytelen volt türni, hogy a nádor Homonnayt felelősségre vonja. Homonnay tagadta, hogy hadat gyüjt, a nádor tehát megparancsolta a megyéknek, hogy vizsgálatot rendeljenek el a hadgyüjtés okának és szerzőjének kitudására. Az udvar kénytelen volt a béke barátjának szerepét játszani. Homonnayt Prágába idézték, a nádort pedig megbizták a dolog lecsendesitésével. Márczius elején Forgách Zsigmond már azt jelentette a nádornak, hogy a hadak és a hadgyüjtő hajdúk leszállottak és eloszlottak.[2]

Ebben Bethlen is megnyugodott, hanem Tarjáni kisérlete megerősitette abban a gondolatban, hogy igen veszélyes volna a nagyszombati békébe vetni minden bizalmát. Ha e tekintetben még netalán voltak kétségei, a portáról kapott hirek azokat is eloszlatták. A zálognak maradt Balassi

[1] Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 205—209. 289—301. Hurmuzaki, Documente, IV/I. 563. 564. Hammer, Khlesl, III. Függ. 154. 184. 220. Itt irja: »Sein nun beide Kaiser verglichen, bedarf dieser Grandezza Ine hünweckh zu bringen mit den Skender Bassa gar nicht, und sein woll andere mitl, wie mit den Báthori geschehen, vorhanden.«

[2] Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 39—41. és 301—316. Bethlen Gábor Levelezése. 50. Hammer, Khlesl III. Függ. 377.

Ferencz, mint »olyan régi látott, hallott okos vén ember, mostani vénségében szeme előtt viselve maga becsületét és nemzetségének jó hirét, nevét,« nem könnyen igérte oda Lippát. De végre azt kellett üzennie a fejedelemnek, hogy »nekem annyi fejem nincsen, hogy annak akármi módon való halasztását is csak emliteni is merjem«. Emlitettük már, hogy Ali pasa követének megérkezése okozta a döntő fordulatot. Ali Homonnay igéretét üzente meg s számára kérte a fejedelemséget. Mehemed vezér Bethlen mellett tartott, mert Ali neki is ellensége volt s mert Homonnayt »német birodalmából valónak tudta«. Igaz, hogy Homonnay többet igért, hanem abból, a mi nem volt kezénél, Mehemed jobban szerette a kisebb, de biztosabb igéretet. Hanem ezt a kisebbet annál erősebben sürgette. Ugyanekkor a Tomsa István és Mohila Sándor közt dúló háborut a porta nagy hadi erővel akarta elintézni. Szkender pasát kinevezte főszerdárnak a lengyelek ellen oly sereggel, melyet Balassy százezer főre becsült. Szkender Bethlent is csatlakozásra szólitotta, azt mondván, hogy a fejedelem elegendő hadnak inditásával kimutathatná Ali vádjainak hamisságát. Bethlen azonban most nem akarta volna a lengyelt magára haragitani; a másként is kellemetlen sürgetésnek azzal vetett véget, hogy a vitéz Török Istvánt háromszáz hajdúval elküldötte a Tomsát támogató Michne Radul oláh vajda mellé. De Lippa sorsa el volt döntve. A nagyszombati alkú idején Forgách bibornok és egyik társa azt mondották az erdélyi biztosoknak, hogy »a végső szükség esetén Lippáért és Jenőért fel nem bomol a frigy«. A végső szükség most beállott, mert Szkender hada nemcsak a lengyelnek szólt, félő volt, hogy Erdélynek veszi útját, ha Bethlen tovább is vonakodik. Az április 17-ére összehivott gyulafejérvári országgyűlés tekintetbe véve Ali, Szkender s Homonnay viseletét, kimondotta, hogy »az egy Lippa odaadásával hazánkat egészen utolsó veszedelemtől, magunkat, feleségeinket, gyermekeinket meg kellett váltanunk.«[1]

De a határozat végrehajtása nem volt könnyű. Mikor 1614-ben Tatár Cselebi kiköltözött Lippából, Bethlen Keresztessi Pált rendelte főkapitánynak, oly tanácsot adván neki, hogy »valamikor kivántatik, minden akadály nélkül kézhez adhassa a várat«. Keresztessinek most a gyulafejérvári országgyűlés meghagyta, hogy gondoskodjék a vár átadásáról s költöztesse a lippaiakat Lugosra és Illyére, mert Bethlen az országgyűlés kérésére »a szegénységnek és szolgáló rendnek bizonyos állapotot és helyet rendelt«. Bethlen azon kivül Erős Benedek hadnagyot száz kék gyaloggal s Balassi Mihályt székely gyalogokkal küldötte Lippa alá, hogy gyorsan s rendben

[1] Szilágyi: Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 321. Bethlen Gábor levelei 42. és Bethlen Gábor és a porta, Történelmi Tár, 1881. 602—607. Hegyes naplója Trauschenfelsnél: Deutsche Fundgruben, 320. Hogy Ali üzenetét a portára nem Bethlen gondolta ki a maga mentsége végett, azt Starzer jelentése is bizonyitja. Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 64. Forgách bibornokra nézve l. Borsos levelét Bethlen Istvánhoz Mikónál: Erdélyi Tört. Adatok, II. 289.

vigyék végbe a kiköltözést s a vár átadását. Azonban az aradi és lippai ráczok, egyetértve azokkal a magyar birtokos nemesekkel, kik vagyonukat féltették, többre becsülték otthonukat mindannál, mit Bethlen igért nekik. Keresztessi hanyagul járt el feladatában, a reá bizott gyalogság nagyobb része a lippaiakhoz csatlakozott. Erős Benedek is elpártolt urától a kék gyalogokkal együtt. A székely gyalogokat nem fogadták a várba a lippaiak, hanem szinte »futvá szabásun« bocsátották vissza őket. Most Bethlen is elindult az ország hadával s június elsején megszállta a várat. A támadók s védők vetekedtek egymással vitézségben, de Bethlen volt az erősebb. A sok »munkával, fáradsággal és vérhullással« járó ostrom után a lippaiak június 12-én átadták a várat. Bethlen megkegyelmezett az elpártoltaknak;

Lippa.
(Rajzolta Cserna Károly.)

a birtokos katonáknak, a lippai egyházi nemességnek, a kék gyalogoknak, a városi magyar, rácz és oláh polgároknak szabad költözést és veszteségeikért kárpótlást is biztositott. Két nap múlva a fejedelem Lippát, Solymost, Aradot, Facsádot, Bogsánt és Nagylakot átadta Mehemed pasának, a temesvári beglerbégnek.[1]

Fájdalmas volt az áldozat, de ép azok vádolták érte Bethlent a leghevesebben, a kik azt a mozgalmat szitották, melynek újabb fordulata a

[1] Toldalagi emlékirata Mikónál: id. m. I. 225. Szilády és Szilágyi: Török-Magyarkori Államokmtár, I. 144. 149. 151. 154. Makai Domokos közleménye: Tört. Tár 1888. 598. Márki Sándor, Aradvármegye és Arad története. II. 67—71. Toldalaginál id. h. száz két gyalog áll, alighanem száz kék gyalog helyett. A Chronicon Fuchsio Lup. Olt. 282. l. is Erős száz gyalogját emliti.

fejedelmet kiméletlen erélyre ösztönözte. A lippaiak ugyanis a Homonnaytól felbujtott hajdúk segitségére is számitottak.

Mert Homonnay nem nyugodott Tarjáni hadának eloszlása után. 1616 április első napjaiban Homonnay, Dóczy s Esterházy Miklós Munkácsba hivták a hajdúkapitányokat. Ugyanekkor vagy másfélezer kozák is érkezett a lengyel határra. Lónyai András, a kállai kapitány is egyetértett a Munkácson gyülekező urakkal. Homonnay Forgách Zsigmondot is csábitgatta, de a generalis, ki valami birtokpör miatt összetűzött Homonnayval, most már okult az 1611-iki tapasztalatokon. Teljesen egyetértett Thurzó politikájával s arra intette a nyugtalankodó főurakat, hogy »magyar magyar ellen nem igen szive szerint ontja vérét«. Molard megbizásából Althan Adolf gróf is izengetett Fekete Péternek, a nagy befolyású szoboszlai hajdúkapitánynak.[1] De mivel már ismerték a megyék hangulatát, a mozgalomnak némi törvényes színt kellett adni. Erre való volt Serban Radul megindítása. Serbán Radul május elején elindult Nagy-Szombat felől Felső-Magyarországba a dunamelléki hajdúk és ráczok kiséretében, a császár útlevelével. Az útlevélben szó sem volt Homonnayról. Csak annyi volt mondva, hogy Radul Oláhországba vonul a szultán engedelmével. Május 24-én Homonnay, mint főispán, Radullal együtt jelent meg Zemplén vármegye gyűlésén. Homonnay gyalog századjai körülvették a kertet, melyben a megye gyűlését tartotta. A zempléni főispán azt kivánta a rendektől, hogy üljenek fel Radul mellett és kisérjék el tisztességesen Magyarország határáig. Erre a megye azt válaszolta: »Nincsen az ő felsége mandatumjában, hanem csak a vagyon, hogy békével bocsássuk. Azért mi elbocsátjuk, de semmiképpen föl nem ülünk, nem is kisérjük. Sőt — úgymond — nagyságodnak is nem tudjuk, micsoda szándéka, miért fogadja és tartja nagyságod a hadat, mostan békességben vagyunk, ellenségünk nincs.« Az izgatottság mindinkább növekedett, a nemesek el voltak szánva a fegyveres védelemre. Homonnay kénytelen volt csillapitni őket s megszégye-

Serbán Radul aláírása.

[1] Sepsi Laczkó Mikónál: id. h. 151. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII., 317. Althan és Forgách levelei, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1881. 407. 435.

nűlve hagyta el Radullal a gyülést. Zemplénnel a szomszédos vármegyék is egyetértettek.[1]

A vármegyék szövetkezése annál szükségesebbnek látszott, mert tartottak attól, hogy Homonnay és Radul Ali pasa támogatására számithatnak. Úgy fogták föl a mozgalmat, hogy most kezdődik a hajdúk s a magyar katonák büntetése az 1615-iki bécsi béke alapján. Láttuk, hogy Ali valóban ajánlotta Homonnayt ép úgy, mint Báthory Andrást s Balassa Zsigmondot. Igy akarta kényszeriteni Bethlent Lippa átadására. De soha sem mondotta azt, hogy a szultán parancsa nélkül akarja Homonnaynak megszerezni a fejedelemséget. Úgy látszik, hogy Ahmet kiaja s Gratiani e tekintetben több jót igértek Molardnak s Khleslnek, mint a mennyire föl voltak jogositva. Midőn Ali látta, hogy Bethlen valóban át akarja adni Lippát, megfenyegette Homonnayt s Bethlen biztatására Magyar Ogli egri pasa hadaival együtt táborba szállott Szolnok mellé.[2]

Bethlen nem csupán a török segitségében bizott. A hajdúkat figyelmeztette arra, hogy némely »pápista urak idegen nemzetséget, tüzet hozván hazánkban, azok által akarják az bálványt fölállatni«. Az ilyen intés nem lett volna elég. Bethlen igért és fenyegetett. Különösen Fekete Pétert akarta megnyerni, vagy láb alól elüttetni, mert tudta, hogy »nélküle a hajdúságot senki Homonnay mellé fel nem ültetheti«. Azonban Homonnay is bőven költött, vesztegette jószágát, »a valót a nincsenért zálogositotta«. Állitólag száz aranyat küldött Feketének, Homonnay hadát gúnyból aranyos hadnak nevezték a Tisza vidékén. Az aranyos had szolgálni is akart urának, »amaz Kain« Fekete Péter Biharba tört s Homonnay hűségére esküdtette a hajdúkat. De nem haladhatott tovább, Rhédey Ferencz június 10. és 11-én Konyárdnál ezer válogatott lovassal »nagy és kemény harczban« szétverte Fekete csapatát.[3] A szoboszlai kapitány betörése teljes világosságot deritett Radul útlevelének jelentőségére. Thurzó örült Fekete Péter vereségén. »Az mely rosszúl cselekedett« — irja róla — »úgy vegye hasznát, sokszor irtuk meg azt neki, hogy tartsa határán belől magát és se imide, se amoda ne hajladozzon, mint az nád.« Thurzó jól tudta, hogy mit jelent Radul útnak inditása. Nem léphetett fel az udvar ellen nyiltan, de a hol tehette, gátolta terveit. Május 25-én értesült Kolonich Szigfrid támadásáról, a ki személyes sérelmei és ki nem elégitett követelései miatt bosszút akarván állani, megvette Dévényt s Ausztriában is várakat ostromolt. Ezt a jó alkalmat felhasználta Thurzó. Megparancsolta, hogy a megyék és városok készüljenek a személyes fölkelésre s a telekkatonaság táborba

[1] Thurzó levele a királyhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1881. 402. és Sepsi Laczkó Mikónál: id. h. 156—158.

[2] Forgách levelét Thurzóhoz l. Tört. Tár, 1881. 410. Bethlen instructióját Toldalagihoz l. Török-Magyark. Államokmtár, I. 157.

[3] Sepsi Laczkó, id. h. 159. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 335. 347. Bethlen Cábor Levelei 52. Saárossy Márton levele Rákóczy Györgyhöz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1894. 109.

szállitására, »mert az tüz mind Homonnay által, mind itt Kollonich által felgyuladott«. Kolonich csakhamar fogságba került, de a nádori parancs tulajdonkép a nagyobb tüz eloltására volt kiadva. A megyék azonban nem várták be a második parancsot. A Homonnaytól toborzott kozákok »felette nagy dúlást, kóborlást cselekedtek, feltörték a szentegyházakat s a nemes emberek házait« az északkeleti vármegyékben. A felsőmagyarországi vármegyék tehát megindultak, »éjjel nappal Homonnay Györgyre siettek« s Leleszről Homonnay jószágaira szállottak. Június végén a vármegyék követei megjelentek Kassán, szidalmazták Homonnayt s társait, követeket küldöttek a nádorhoz, Bethlenhez, Alihoz s a királyhoz és csak akkor oszlottak el, mikor Forgách megigérte nekik, hogy leszállitja Homonnayt. Az elkeseredett megyei követek még a nádornak is szemrehányásokat tettek, körülbelül azt kivánták volna tőle, hogy »hanyatt homlok mentest-menjen alá és a vármegyéket ő felsége akaratja ellen generaliter fölültetvén, compescálja Homonnayt«. Thurzó figyelmeztette őket az 1613-iki országgyűlés tizennyolczadik czikkére, mely szerint a nádor a veszély esetén nem állhat élére a fölkelésnek a király tudomása nélkül.[1]

A kassai főkapitányi palota.
(Rajzolta Cserna Károly.)

A nádor a törvény alapján állva, tiszte szerint intette a rendeket, hogy szálljanak le. Annál is inkább, mert most már Homonnay is »szelidséget kezdett tettetni, mint verembe esett farkas«. Radul is Lengyelországba szökött. De a vármegyék folyvást nyugtalankodtak s el voltak szánva arra, hogy tűzzel vassal rohannak Homonnayra s a nem kevésbbé gyülölt Dóczyra. Forgách Zsigmond kénytelen volt július 14-ére új gyűlést hivni egybe Kassára, hogy a vármegyéket lecsillapitsa. Forgách a gyűlés elé terjesztette Homonnay téritvényét s megigérte, hogy Homonnay öt nap alatt eloszlatja minden hadát. A bizalmatlan rendek azt kivánták, hogy a generális is táborba szálljon velök, ha Homonnay nem tartja meg szavát. Forgách elfogadta a föltételt. A rendek azután körleveleket intéztek a vármegyékhez Homonnay ellen, megkérték a lengyel királyt, hogy alattvalóit ne bocsássa

[1] Szilágyi, Oklevelek a Homonnay-féle mozgal. tört.-hez. Tört. Tár 1881. 420., 422. 431. Komáromy András czikke Kolonichról. Hadtört. Közl. 1895. 507. Thurzó parancsa, közli Paykoss: Tört. Tár 1887. 407. Sepsi Laczkó id. h. 160. Frankl, Pázmány Péter, I. 208. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 33. V. ö. még Thurzó levelét Dóczihoz, közli Szilágyi Tört. Lapok II. 1090.

Magyarországba, megüzenték Bethlennek, hogy »az ország a frigyet vele megtartja és vele lészen« s a királytól a nádor útján az országgyűlés összehivását kérték.[1]

Valamivel nyugalmasabb lett volna a kassai rendek tanácskozása, ha június végén Pázmány Péter meg nem jelent volna Felső-Magyarországban. Pázmány a király megbizásában járt el. Küldetésének hivatalos czime az volt, hogy helyreállitsa a megzavart nyugalmat. Igaz, hogy egyelőre csendességre intette Homonnayt. Mert most már elég világos volt, hogy a hadi vállalat folytatása kiszámithatatlan zavarokra vezetne. De küldetésének más czéljai is voltak. Szerette volna Forgáchot jobb útra téríteni. A generálisra nagyon haragudtak Bécsben, mert tudták, hogy egyetértésben a zempléni főispánnal s a szatmári főkapitánynyal nagyon sokat lendithetett volna Homonnay tervein. Forgách a helyett a vármegyéket hivta Kassára, a kik alkalmatlan határozataikkal s követségeikkel rendkivül bosszantották az udvart. Azon kivül más főurakat is próbált Pázmány a vármegyék ügyétől elszakitani, mint például Rákóczy Györgyöt. A rendek sok olyat is fogtak Pázmányra, a mi nem volt igaz, de nem egészen rossz úton jártak, midőn gyanakodó figyelemmel kisérték a főpap utazását. Gyűlöletüket végzéseik egyik czikkében igy fejezték ki: »Miután Pázmány Péter jezsuitát a rendek testi, lelki ellenségöknek tekintik, mielőbb hagyja el Magyarország felső részeit, hová a békességnek nem helyreállitására, hanem teljes megzavarása végett jött. Lehetetlennek is tartják, hogy ő, ki ezen mozgalmaknak egyik főoka, hajlandó lenne állandó béke tárgyalásában, annál kevésbbé létrehozásán fáradni.«[2]

Pázmány Péter prépost aláirása.

Valóban Pázmány meg volt bizva azzal, hogy biztositsa Homonnayt a király kegyelméről, hogy buzditsa a kitartásra s fejezze ki neki a királyi elismerést hűségeért és őszinte igyekezeteiért.[3] A királyi utasitás e sorait a protestánsok nem olvashatták, de azért Bethlen ép oly jól tudta, mint a felsőmagyarországiak, hogy mit kell gondolnia Pázmány küldetéséről. »Nem akarják megbüntetni« — irja Bethlen — »mert ha meg akarnák, nem papra biznák az ily dolgot.« A vármegyék és a hajdúkapitányok követségéből

[1] Forgách lev. közli Szilágyi: Tört. Tár 1881. 434. Frankl, id. h. I. 214. Sepsi-Laczkó Mikónál: 161.

[2] Frankl, id. m. 200. 202. 207. 217. A 207. l. idézett levélnek Rákóczy Györgyről szóló adatát megerősiti az Erdélyi Orsz. Emlékek VII. 377. l. közölt irat 5. pontja.

[3] Frankl, id. h. 202.

meggyőződött Bethlen, hogy »palatinus uram és az ország nem okai ez békeség bontásnak.« Nagy bizalmat meritett a konyárdi győzelemből. »Áldott az isten« — igy kiáltott fel — »ki az ő dicsőségét, nagy nevét megkáromlani az bálványozó népnek nem engedi.« Az ellenség táborában a zavar és bomlás jeleit látta; a császár halálának híre, Radul Lengyelországba való menekülése, Kolonich támadása, a trón örökösének meg nem választása, mind együttvéve arra ösztönözték Bethlent, hogy erélyesen követelje Homonnay, Dóczy, Lónyay András, Perneszi megbüntetését s az Erdélyből kiszökött elégületlenek kiadatását. Alit is marasztotta táborában. A szolnoki táborban Buonuomo is megjelent az udvar részéről azzal a megbizással, hogy Alit Bethlen ellen izgassa. De Ali inkább az erdélyi fejedelemre hallgatott. Szolnoknál maradt mindaddig, mig a nádor meg nem irta neki, hogy Homonnay haza tért, hajdúit eloszlatta s hogy a rendzavarókat a törvényes büntetés el fogja érni. Midőn Ali hazatért, Bethlen sem várhatta meg fegyverben követeléseinek rögtöni végrehajtását.[1] Annál kevésbbé tehette, mert a moldvai zavarok is lekötötték figyelmét. Szkender döntő harczra készült Mohila ellen. Bethlent is hivta, de a fejedelem halasztgatta az indulást, egyrészt szándékosan, de másrészt nem is mehetett oly gyorsan, mint Szkender kivánta. A pasa ekkor azt izente, hogy »igen félnek az magyarok az lengyel hosszú kopjájától, a mint látom, hogy el nem akarának jönni, de szükség az török kopjájától is félni és arról gondoskodni.« Bethlen siettette útját, augusztus elején előre küldötte Toldalagit Szkenderhez, de mire a követ Jassyba ért, Szkender már megverte Koreczki lengyeljeit. Toldalagi Bereczknél találta a fejedelmet, ki örült, hogy most sem kellett a lengyellel megütköznie s rögtön haza küldötte az erdélyieket.[2]

A lengyelek »moldovai szerencsétlen állapota« oly nagy csapás volt Homonnayra nézve, hogy szinte hihetetlennek látszott neki. Erősen számitott Mohila lengyel párthiveinek diadalára. Valószinüen ezek segitségével akarta megújitani a támadást Moldva felől. Azért járt Radul Lengyelországban, de a török diadala miatt nem boldogult. Csak egy lengyel kapitány igéretét hozta haza, ki azzal biztatta, hogy fogad számára katonákat, ha pénzt küld neki. Homonnay eléggé érezte, hogy mindenekelőtt pénzre van szüksége A bécsi nuntiustól s később a madridi udvartól is kért anyagi támogatást, de Rómából s Madridból nem kapott pénzt, noha a pápai udvar nagy örömmel fogadta törekvései hírét s a lengyel király eléggé ajánlotta Fülöpnek a katholiczismus magyar bajnokát. Homonnay mégis adott pénzt a lengyel kapitánynak, sőt ujra biztatta a hajdúkat. Jól tudta, hogy mibe kell vennie az ellene nyilvánosan kiadott királyi

[1] Frankl, Pázmány Péter, I. 200. Bethlen Gábor, Levelei, 58. 63. 64. 67. 69. Ali levelei Thurzóhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár. 1881. 426. 436.

[2] Bethlen Gábor, Levelei, 80. Toldalagi Mikónál · id. m. I. 226. és Chronicon Fuchsino-Lupino-Oltarainum, 285.

rendeleteket. Csak a »lator vármegyéktől« tartott, kik a legcsekélyebb jelre rögtön fegyvert akarnak fogni ellene.[1]

Bethlen elég korán értesült Homonnay újabb készülődéséről. Nem is hitte, hogy nyugton marad. »Kénytelen« — irja róla — »az Erdélyre és mi ellenünk való igyekezetre, mert immár arra őtet megesküdtették és ha nem tenné, a gyertyát is reáoltanák s pokolra vetnék lelkét. Más az, hogy azt neki ugyan parancsolják.«[2] Meg akarta előzni a támadást. Hajdút a hajdú ellen, úgy gondolkodott. Simoni György, Rákóczy Györgynek sárospataki kapitánya, ki Básta korában kitünt vitézi tetteivel, Bethlen szolgálatába szegődött. Bethlen nagy örömmel fogadta s reá bizta a hadak fogadását. Fogadta is a hadat Simoni Monaki Miklóssal, Füzi Istvánnal és Somogyi Györgygyel együtt, jól fizetve gyalognak, lovasnak »és mint az füst, úgy megyen melléje«. Hanem Fekete Péter utódja, Gombos András sem nézte a dolgot tétlenül. Gombos jóhírű törökverő volt, most vagy kétezer embert gyüjtött össze Lippa, Jenő s Várad környékéről. Gombos meglepte s elfogta Simonit Tarcsán október vége felé. A halálosan megsebesitett Simonit Dóczyhoz vitték Szatmárra. Dóczy vallomásokat csikart ki a haldoklótól. Ezekből az tünt volna ki, hogy Bethlen Jenőt és Váradot át akarja adni a töröknek. Igen valószinű, hogy maga Dóczy költötte a vallomásokat. Oly lankadatlan kedvvel gyártotta a hazugságokat Bethlenről éveken át, hogy talán már maga is hitte mindazt, a mit eleinte csak az udvar kedvéért gondolt ki. Elég az, hogy Simoni halála nagyon felbátoritotta Gombost. Tábora nevében proclamatiót adott ki Bethlen ellen s ebben főkép Simoni vallomásai alapján szidalmazta a fejedelmet. A nádor haragudott Gombos bujtogatóira, nem bánta Simoni halálát, de az erdélyi terület megtámadását rosszallotta. »Nem kegyelmetekre bizatott« — irja Gomboséknak — »az országnak oltalmazása. Jenő s Várad dolgában nem szükség, hogy ti fáradjatok . . mindjárt leszálljatok és csendességben legyetek«. Hanem Gombos másokra hallgatott. Hozzá csatlakozott Sarmasághi Zsigmond is, a ki már sok úr alatt szolgált Erdélyben s nagyon kevéssé bízott a fejedelmi trónok állandóságában.

Gombos hada Deésig vonult, de itt Kamuthy Balázs Török Istvánnal együtt várakozott reá. Török a nyáron Szkendernek nagy elismerését vivta ki Moldvában, valószinüen az ő tanácsa után indult Kamuthy, midőn november 20-án lesbe csalta s megverte Gombos hadát. A megsebesült Sarmasághi fogságba került. Most Bethlen is táborba szállott. Hadainak egy részét Szatmárnak küldötte, ő maga a derék haddal Debreczennek tartott. Útközben az elégületlenkedő Prépostvárit elfogta Szilágy-Csehben s a várat ideiglenesen a saját katonáival őriztette. Az incselkedés komoly fordulatot

[1] Szilágyi Bethlen Gábor Levelezése. 61. Homonnaynak Bethlentől itt emlitett levelét kiadta Barabás Samu: Tört. Tár, 1885. 808. Frankl, Pázmány Péter, I. 243. 621. II. 104.

[2] Frankl, id. m. I. 249.

vett. A felsőmagyarországi vármegyékben kihirdették a fölkelést. Tokajba kellett volna gyülniök Forgách vezetése alatt. Midőn Zemplén vármegye gyűlésén felolvasták a rendeletet, Melith Vid szólásra jelentkezett: »Hallja meg becsületes nemes vármegye szómat!.. A szent békesség Erdély és Magyarország között végbenment... Azért ha mi a fejedelemre támadnánk és ellene kardot fognánk, a frigyet a mi részünkről felbontanók és igyold a mi hitlevelünket a kopja hegyére csinálnák és úgy hoznák arczczal vissza a mi szemünk közé. Azért lássa kegyelmetek.« A megye megtagadta a fölkelést. Bethlen előrehaladása nem nagy akadályba ütközött volna. Az udvar most hajlandó volt kegyelmesen megbocsátani Bethlennek annyiszor emlegetett bűneit. Forgách Zsigmond a fejedelemhez küldötte Károlyi Mihályt és Hoffmann Györgyöt, a kik arra kérték, hogy »ne fegyverrel vegyen igazat magának«, hanem követeket küldjön a királyhoz.[1]

1617 január 14-ére Forgách Zsigmond Kassára hivta a felsőmagyarországi rendeket, hogy tanácskozzanak Bethlen visszaszoritásáról. A rendek erre oly módot választottak, mely aligha tetszett az udvari köröknek. Bethlenhez küldött követeik előadták, hogy ők maguk is megbüntették volna Gombost, ha a fejedelem meg nem előzi őket, azután mentegették magukat, hogy mindent elkövettek a békezavarók megfékezésére s végül arra kérték a fejedelmet, hogy vezesse vissza hadait. Bethlen teljesitette a rendek kérését.

Kemény Boldizsárt és Kassay Istvánt Prágába küldötte, nem azért, hogy új szerződést kössenek, hanem hogy neki, a megbántódott félnek, igazságot kérjenek. Ezt a felfogást az udvar határozottan visszautasitotta. Szerinte Bethlen sértette meg a királyt, ő bontotta fel a nagyszombati szerződést. Bethlen merészelte a királyt azzal vádolni, hogy pártolja Homonnayt s ő adta át Lippát a töröknek minden igazi kényszer nélkül. A fejedelem kénytelen volt megnyugodni abban, hogy a két részről kiküldött biztosok új szerződés tárgyalásához fogjanak. A nagyszombati tárgyalás alatt Mátyás biztosai mindenekelőtt azon voltak, hogy minél erősebben éreztessék az erdélyiekkel azt a rendkivüli távolságot, mely a római császárt elválasztja az erdélyi fejedelemtől. Az erdélyiek mindenben engedtek. Lemondottak Homonnay szövetségeseinek hivatalukból való elmozditásáról s meg kellett nyugodniok abban, hogy Mátyás még most sem adta meg Bethlennek a fejedelmi czimet. 1617 július 31-én Pázmány Péter, Molard, Pethe László s Apponyi Pál a király részéről, Pécsi Simon, Fráter István, Balassi Mihály s Weyrauch Dávid Bethlen részéről megkötötték a második nagyszombati szerződést. Ez tulajdonkép nem egyéb, mint megerősitése az elsőnek, azzal a különbséggel, hogy a másodikban a békezavarók büntetése erősebben van

[1] Frankl, id. m. 251. 257. Szilágyi közleményei: Tört. Tár 1879. 1881, 442—447. 1894. 113. 234. Sepsi Laczkó Mikónál: id. h. 163—167. Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 403—408. Csehi vára nem tévedés Ecsed helyett. Bethlen nem foglalta el Ecsedet, Perneszi volt az ecsedi kapitány. L. Erdélyi Orsz. Emlékek. VII. 68. 69. és vesd össze Bethlen levelét Széchy Katalinhoz, közli Kuun Géza gróf: Tört. Tár, 1887. 811.

kiemelve. Khlesl igy nyilatkozott a békéről: »Az alkú jól sikerült. Úgy kell értenünk a dolgot, hogy Bethlen nagyon meg van szorulva, mert csalatkozik abban, hogy a török császár pártját fogja; mi sokfélét inditottunk ellene a portán s igy kénytelen volt lenyelni a keserű falatot.«[1]

Khlesl elfelejtette megjegyezni, hogy az udvarnak is szüksége volt a békére, mert az ország a zavarok idején nem lett volna hajlandó a királyválasztás kérdésének megoldására. Abban azonban igaza volt Khleslnek, hogy az udvar sokfélét inditott a portán Bethlen ellen.

Az 1616-iki májusi szerződéssel kiegészitett bécsi békének ratificatiójával Czernin és Cesare Gallo május 20-án indultak el Bécsből Konstantinápolyba. A törökkel kötött béke fentartását az a körülmény is szükségessé tette, hogy az ausztriai háznak ekkortájt háborúja volt Velenczével. A háború a magyar királyságot is érdekelte. A török birodalomból menekült s Zenggben letelepitett szlávok, kiket uszkokoknak neveztek, rablásaikkal sok bajt szereztek a velenczei köztársaságnak. Velencze a tengeri kereskedelem akadályozásával válaszolt. 1615-ben háború tört ki a köztársaság és Ferdinánd főherczeg kormánya közt. Ferdinánd e háború folyamában megemlékezett Zenggnek a magyar királysághoz tartozásáról, a mire a magyar országgyűlések eleget figyelmeztették. Midőn a fiumei kapitány Ferletics Andrást, a hires tengeri rablót halálra itélte, Ferdinánd nem erősitette meg az itéletet, azt mondván, hogy Ferletics a magyar törvények alá tartozik. Magyarországban némi nyugtalanságot keltett az a hír, hogy a »velenczeiek Zrini uramnak Bukari nevü várát« is megtámadták. Hanem az ostrom nem sikerült. Csak 1618 elején ratifikálták a madridi békét, mely véget vetett a háborúnak, hanem ez a béke sem biztositotta a szabad hajózást az Adrián.[2]

De már emlitettük, hogy a magyar viszonyokat közelebbről érdeklő okok is ösztönözték Khleslt a portával kötött barátság ápolására. Czernin nemcsak az első török-osztrák kereskedelmi szerződés megkötésén fáradozott. Leginkább az ő ügyességétől várták Bécsben Bethlen megbuktatását s Homonnay diadalát. Meg volt hagyva neki, hogy Gratianit úgy tekintse, mintha a császár hivatalnoka volna. A különben annyira gyanakodó Khlesl nagyon bizott a hárompróbás olaszban, a ki jó pénzért megigérte, hogy megtöri Bethlen pártolóinak befolyását s Homonnayt Erdélybe, Serbán Radult pedig Oláhországba vezeti.

Gratiani még azoknak a leveleknek megszerzésére is vállalkozott, melyeket állitása szerint előkelő magyarok irtak a portára. Az udvar úgy

[1] Frankl, Pázmány Péter, I. 264—289 Erdélyi Orsz. Emlékek VII. 423—469. Hammer, Khlesl, III. 562. Pray, Principatus Gabr. Bethlen, 31. Sepsi Laczkó, id. h. 168.

[2] Huber, Geschichte Österreichs, V. 81—83. L. még Fest Aladár művét Fiuméról és az uszkokokról (Budapest, 1891.) és Batthyány Ferencz levelét Thurzóhoz; közli Nagy Gyula: Tört. Tár, 1879. 119.

gondolta, hogy e levelek segitségével a bécsi béke végrehajtásának, vagyis a hirhedt executiónak a magyar hadi erő ellen törvényesebb színt adhat. Igaz, hogy Czernint s a tőle küldött ajándékokat nagyon kedvesen fogadták a portán, bár az a körülmény, hogy a bevonuláskor a követ oly zászlót lobogtatott, melyen a keresztre feszitett megváltó volt látható, zavarokra s a keresztények üldözésére adott alkalmat. Czernin folyvást tiltakozott Lippa átadása ellen. Volt e tiltakozásban a keresztény solidaritásnak valami érzete is, de ha tekintetbe vesszük Homonnay igéreteit, nem tagadhatjuk, hogy Czernin tiltakozása nem egész keresztény módon Bethlen jó hírének s hatalmának is akart ártani. Az erdélyi követek nagy gyanakodással nézték Czernint s magyar ruhában járkáló kiséretét. Balassi Ferencz azt kérdezte a nagykövettől, hogy miért törődtök ti Lippával s Erdélylyel, nem volna-e jobb, ha Egert, Budát, Kanizsát s Esztergomot foglalnátok vissza? Bethlen kapitihája, Sövényfalvi Dániel, nagyon jól látta, hogy mire törekednek Czernin emberei. Féltette a magyarságot a török-osztrák barátságtól. Tudta, hogy mire való a bécsi békében a palánkok elhányatásáról szóló czikk. »Eléggé akarnák az itt való követek azt persvadeálni«, — úgymond — »hogy római császár Erdélnek is jó akarója, de én azt nem tudom, mit kell elhinni, mert minden dolgok álnokság, noha magyar formában, magyar ruhában öltöztetnék de ... mint az Sodoma helyén termett gyümölcs kivül szép, azt mondják, de ha megilleti ember, hamu, füst lészen.« Czernin még a portán volt, midőn Gratiani, mint a szultán főkövete Prágába indult, hol 1617 július 21-én volt audientiája. Az olasz, a ki most a Duca di Naxos czimével pompázott, semmit sem teljesitett a nagyszerű igéretekből. De a politikai helyzet sürgette Khleslt a béke megerősitésére. Molard és Apponyi megkötötték Gratianival a komáromi szerződést 1618 február 27-én. A biztosok kijelöltek Komárom, Nyitra, Bars és Hontmegyékből hatvan falut s a bécsi békére hivatkozva a töröknek adták azokat. A szerződés a faluk török adójából ezer forintot a magyar kamarának biztositott. Májusban Ali bég, Ibrahim aga s egy csausz megegyeztek Lipthay Imrével, Makláry Péterrel, Szempczy szolgabiróval és Szobonya Pál adószedővel a falvak adójára nézve. A komáromi szerződés ujra megemlékszik a palánkokról, rövid határidőt tüzve ki azok lerontására. A politikai illusiók csodálatos állandóságát bizonyitja Khleslnek az a hite, hogy a velenczei béke ratificatiója s a magyar országgyűlés szerencsés befejezése után még végrehajthatja az executiót. Azonban Khlesl is megütközött, midőn Gratiani ravaszul azt ajánlotta, hogy az udvar rögtön állitsa ki az executiora szükséges hadi erőt. Csak ez kellett volna még az udvar zavarainak növelésére. Khlesl azt felelte, hogy egy vagy két évvel azelőtt

Bethlen Gábor fejedelmi pecsétje.

sok oly dologról tárgyalhattak, a mi most a legnagyobb mértékben káros volna.[1]

Midőn e vallomást tette, Bethlenre is gondolt, a ki ellen hiába »inditott sokféle dolgot a portán«, noha a fejedelem nem erősitette volna meg a nagyszombati békét a legnagyobb készséggel, ha Lippa átadása után már mitsem kellett volna tartania a török követeléseitől. Eleintén azt hitte, hogy nem kell tartania. Midőn Balassi Ferencz 1616 szeptemberében haza felé indult, Bethlen azt gondolta, hogy »hazánknak állapotja sok időtől fogva a portán jobb aránt nem volt, mint mostan, úgy értem bizonyosan«. De nemsokára felhők mutatkoztak. 1617 április közepén Kara Mehemed csausz a szultán hármas parancsolatjával érkezett Bethlenhez. Az egyik az volt, hogy Jenőt adja át rögtön, a második az, hogy fizesse meg az évi tizezer arany adót, melyet eddig még egyszer sem fizetett s végül bocsásson hadakat Szkender pasa mellé, ki a kozákok rabló hadjáratai miatt Lengyelországot akarja megtámadni. Bethlen időt akart nyerni. Annyit tudott, hogy mind a három parancsot nem kell teljesitnie. A szultánnak megirta, hogy a török parancs hallatára az erdélyiek elrémültek és »nekem sem orczám, sem szóm nem maradt előttök«. A hadküldés szabadságukat sérti s a legjobb volna, ha »Markót«, a kinek Bethlen a moldvai vagy oláh vajdaságot akarta megszerezni, kiküldené most a szultán. Ekkor olyformán lehetne az erdélyi hadakat Szkender mellé bocsátani, mintha Markó maga számára fogadta volna őket. Továbbá nem lehetséges egyszersmind fizetni s hadakozni is. Mennyit költött a mult években a moldvai vállalatokra, Homonnay visszaverésére s Lippa átadására. Ennyi hűségért jutalmat kiván. Athnamé-levelet kér Jenő a hat vagy hét évi adó elengedéséről. Az athnamé késett, Markót sem küldötték ki. Bethlen minden eshetőségről gondoskodott. Nápolyi Pétert Lengyelországba küldötte, hogy tudósitsa a lengyeleket a portai állapotokról s hogy barátságra kötelezze maga iránt a köztársaságot az esetre, ha valami hatalmas keresztény szövetség támadásra akarná felhasználni a török birodalom zavarát. Midőn látta, hogy ily szövetségről szó sem lehet, hanem a lengyel magára van hagyatva Szkender támadásával szemben, azon volt, hogy a lengyel előtt nagyitsa a török erejét, a portán pedig nagyon jelentékenynek tüntesse fel a köztársaság hadseregét. Mind a két helyen közvetitőnek ajánlkozott. Egyre halasztotta az indulást Moldva felé. Nem akart elmaradni a hadjáratról, de nem bánta volna, ha elkésik. A sokféle parancs közt, úgymond, nehéz

[1] Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 415. »Und ist zu disem Endt (Bethlen buktatása) bereit E. K. Maj. potschaft an der portten.« Khlesl, az udvar s Gratiani dolgairól l. Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 63. 66. Hammer, Khlesl, III. Függ. 401. 403. 404. 489. 602. 624. 625. Sövényfalvi 1616. okt. 22-iki levele, kiadja Szilágyi: Tört. Tár, 1881. 616. Czernin jelentése a budapesti egyetemi könyvtár, G4. jelzetü kéziratában; Khevenhiller, Annales Ferdinandei, VIII. 1141. Salamon, Két magyar diplomata, 279. és Botka Tivadar id. müve, 29. 76—81.

eligazodnia. A levelek nem egyeznek a szóbeli üzenetekkel. A szultán megharagudott. Parancsoljuk — üzente neki — hogy két szállást egygyé tévén, mentest menjetek és az mi hadainkkal megegyezzetek. A fejedelem augusztus végén átlépte a határt. A Dnjester partjáig, Soroki környékére vezette táborát. Rögtön a közvetitéshez látott. Valami derekas hadviselésre egyik félnek sem volt kedve. Nyolcz napig fáradozott Bethlen izengetéssel s követküldéssel, mig végre szeptember 22-én Zolkiewsky, a korona hetmanja és Szkender aláirták a békét. A békében a lengyelek megigérték, hogy Moldvába nem küldik alattvalóikat s hogy Homonnayt és Serbán Radult nem eresztik át területükön. De a portán nem voltak megelégedve Bethlennel. Szemére hányták, hogy a tulajdonképi hadműveletekben nem vett részt, a kajmakám azt izente neki, hogy mostani szolgálata csak egy kaftánt sem érdemel. Bethlen azt hitte, hogy ellenségei új támadásra készülnek ellene. »Semmi nincs lehetetlen« — mondá. De azért meg nem ijedt. A Dnjeszter partján kötött béke közvetitésével »igen nevekedett tekintete, hitele és terjedett is hire neve mindenfelé«. Megerősödve az átélt viszontagságoktól, vigyázott mindenfelé, mert már régóta érezte, hogy nagy eseményekben nagy szerep vár reá.[1]

[1] Török-Magyarkori Államokm. id. k. 136—197. A 136. l. közölt levél nem 1615-ben, hanem 1617 november 18-án kelt, mint a 194. lapon közölt levélből kivehető. L. még Szabó Károly közleményeit: Tört. Tár, 1880. 725—740. 1881. 291—304., Gergely Samuét: u. ott, 1882. 437., Schmidt czikkét: Századok, 1887. 111—113. Bethlen leveleit Mikónál, id. m. I. 316—320. Chronicon Fuchsino-Lupino-Oltardinum, I. 288. Kemény Önéletrajza, 33. Szilágyi Sándor, Nápolyi Péter. (Budapest, 1881.) 15. Hurmuzaki, Documente, Suppl. II. Vol. II. 431. Bethlen 1617 június 2. azt irja Rhédeynek, hogy Dániel deák meghozta az athnamét Jenőről s az adóról. Ez tévedés, mint a későbbi eseményekből kitünik. V. ö. Szilágyi, Bethlen pol. levelei. 72. 88.

Bethlen Gábor érme.

MÁSODIK KÖNYV

*

BETHLEN GÁBOR KORA

Emlékek Bethlen Gábor idejéből.
(Rajzolta Cserna Károly).

I. FEJEZET.

Pázmány Péter.

AZ ELLENREFORMÁCZIÓ vezérei különböző utakon törtek a czél felé. Eddig inkább politikai küzdelmeikről emlékeztünk meg. Már itt is említenünk kellett Pázmány Pétert, noha II. Mátyás korában csak néha tünik fel alakja a politikai harczosok soraiban s csak a korszak végén kezdődik elismert vezérszerepe. Pedig tulajdonkép vezér volt már ekkor is, hanem a tudomány, az irodalom s az egyházi reformok terén.

Már az egykorúak ősének említették azt a Pázmánt, ki Szent-István korában Koppány ellen harczolt. Családjának régi előkelőségét okiratok bizonyitják. »Én is szinte oly magyarnak tartom magamat, mint akárki« — irja Pázmány Thurzó nádornak, midőn 1616-ban czáfolnia kellett a felső-magyarországi szereplése miatt ellene zúditott vádakat — »hazámnak nemzetemnek böcsületit s csendességét szeretem és Istentől óhajtva kérem. Az nemességnek is privilégiomit szeretem és tehetségem szerint oltalmazom, mert noha most az sok hadak között megaprósodott az Pázmány nemzetség, de azt megbizonyithatom, hogy Szent-István király idejétől fogva,

jószágos nemes emberek voltak az eleim. Az anyám Massai nemzet volt, az nagyanyám Csáki Miklós leánya volt; Ártándi Kelemen, Czibak Imre közelvaló atyafiai voltak az atyámnak. Azért soha bizony az nemesség privilegioma ellen nem törekedtem, ne is adja Isten, hogy törekedgyem.«[1] E védelemre szüksége volt Pázmánynak nem csupán az egykorú protestáns nemességgel szemben. Ha elfogulatlanul akarunk itélni róla, nem szabad elfelejtenünk, hogy alapjában véve családjára s rendjének kiváltságaira büszke nemes volt, kinek vérében volt a magyar érzés.

A protestantizmus legnagyobb magyarországi ellenfele mint kálvinista szülők gyermeke született 1570 október 4-én Nagyváradon. Anyját korán vesztette el, atyjának második neje, Toldy Borbála, katholikus vallásu volt. A bihari alispán családja ekkor a Báthoryaktól támogatott ellenreformáczió befolyása alá került. Szántó István, az első magyar jezsuita hatásának tulajdonitható az, hogy Pázmány Péter tizenharmadik évében katholikussá lett. Szántó inditotta meg a magyar földön az első polemiát jezsuita és protestáns irók közt, mint térítő, tanitó és pap önfeláldozó buzgalommal élt hivatásának. Példája hatással volt Pázmányra.

Az ifjú convertita, ki a nagyváradi protestáns gymnasiumban kezdett tanulni, a jezsuiták kolozsvári intézetében folytatta tanulmányait. Tizenhét éves korában a rend tagjává lett. Krakóban, majd Bécsben töltötte el a próbaidőt s a bécsi rendházban hallgatta három évig a bölcsészeti előadásokat. 1593-tól kezdve négy éven át Rómában tanulta a theologiát. Midőn Pázmány Rómába ért, Bellarmin volt a collegium rectora. Igaz, hogy Bellarmin már a következő évben (1594 november 25.) elhagyta Rómát,[2] de azért a kor legnagyobb katholikus polemikusának tanitásait nem felejtette el a fogékony magyar jezsuita. »Hasznos dolog, ha az eretnekek észreveszik, hogy a katholikusok táborában nem néhányan, hanem sokan vannak, a kik velük bátran szembeszállani merészelnek« — ezt tanitja Bellarmin nagyhirű disputatiójában s Pázmány megjegyezte szavát.

1597-ben előljárói Gráczba küldötték, a hol egy évig tanulmányi felügyelő volt, majd három éven át a philosophiát tanitotta az egyetemen. 1601—1603-ig Magyarországban tartózkodott, de ujra visszahi vták Gráczba mert előljárói itélete szerint jó elméjü s itéletü, okos, tudós, a philosophia s a theologia tanitására alkalmas ember volt. Tanitotta is a philosophiát egészen 1607 végéig, midőn Forgách érsek kérésére Pázmányt hazájába küldötték.

Tanári munkásságának emlékei reánk maradtak előadásaiban. Dialecticája, Physicája és Theologia Scholasticája a megujitott scholasticismus szellemében vannak irva. Ez irányt akkor leginkább a jezsuiták művelték s közülök kiváltak Valencia és Vasquez, Pázmány római tanárai, a kiknek nyomán halad Theologiájában. Pázmány bizonyára jól érezte magát

[1] Frankl, Pázmány Péter levelezése. (Mon. Hung. Hist. I. oszt. XIX. k.) 26.
[2] Döllinger-Reusch, Die Selbstbiographie des Cardinals Bellarmin. (Bonn, 1887.) 140.

Gráczban, Ferdinánd főherczeg székhelyén. Örömmel szemlélte az ellenreformáczió diadalmas haladását s kedve telt tudományos és tanári munkájában. De mindez ki nem elégitette lelkét. Már Gráczban is hatni akart irataival hazájára, majd visszakivánkozott szülőföldére, hogy ott tért hóditson magának s szóval és tettel előmozditsa a katholicismus ügyét. Szinte kétségbe ejtették a hazai állapotok Rudolf életének utolsó éveiben, különösen Illésházy nádorsága alatt. »Megvallom az igazat — irja egy gráczi rendtársának 1609 márczius 23-án — látván azt, hogy gonoszul elveszett a vallás ügye, már-már elkivánkozom innen, nem mintha unnám a munkát

In octo libros Aristotelis de Physico Auditu

Részlet Pázmány Physicájából.

(A kézirat eredetije a budapesti egyetemi könyvtárban.)

s a küzdelmet, hanem mivel jobbat remélni alig lehetséges.« De rögtön összeszedi magát. Két nap mulva már igy kiált fel: »Szégyen boritja arczunkat a vallás hanyatlása miatt, de van isten az égben, és bár hullámok verik, nem sülyed el az a hajó.«[1]

Polemikus iratai miatt kitört ellene a rendek gyülölete az 1609-iki országgyűlésen; de Pázmány nem rettent vissza, Forgáchnak jobb keze volt a zsolnai zsinat ellen meginditott küzdelemben, a nagyszombati zsinat vezetésében s mind ama törekvésekben, melyek ekkor a protestantizmus hatalma ellen megindultak. Egyre növekedett a tudós, a merész s nagytehetségű jezsuita híre.

[1] **E két levél Villeriushoz van irva. (Bécsi áll. levtár, Hungarica.)**

Forgách élete vége felé előkészitette Pázmány emelkedését. Midőn az érsek 1615 október 16-án meghalt, hamar elterjedt a hír, hogy Pázmány lesz az utódja. A katholikus rendek ajánlották, a nuntius erősen pártolta s Khlesl sem volt határozott ellensége. Pázmányt családjának előkelősége is segitette, de még többet nyomtak érdemei, mert a nuntius s mindazok, kik a magyar katholicismus sorsán aggódtak, gondosan mérlegelték a jelöltek érdemeit. Úgy hisszük, hogy a Gráczban szerzett összeköttetések is érvényesültek Pázmány érdekében. Ki versenyezhetett volna vele? Náprágy Demeter, a czimzetes kalocsai érsek s győri püspök, gyűlölt ember volt Mátyás udvarában. Atyafiságban volt Thurzóval s nem felejtették el szereplését az 1614-iki linczi gyűlésen. Hozzá még azt a hibát is elkövette, hogy egyebek közt Thurzó pártfogásától remélte kineveztetését. Lépes Bálint kanczellárt Khlesl annyira üldözte, hogy törvényszék elé akarta állitani. Nagyon is Thurzó-párti volt neki a nyitrai püspök. Érdekes körülmény az, hogy Telegdy János váradi püspököt Bellarmin pártolta, Pálffy Miklós prépost pedig előkelő családja pártfogásában bizott. Nem hiányoztak az ilyenkor szokásos rágalmak. Rómába hamisitott leveleket küldöttek, melyeket állitólag Pázmány valamely magyar nőhöz írt. A vizsgálat kideritette Pázmány ártatlanságát. Hátra volt még a szerzetesi fogadalom akadálya. A jezsuita generális nem akarta, hogy Pázmány mint a rend tagja fogadjon el főpapi javadalmat. A curia tehát intézkedett, hogy Pázmányt a Sommascha-féle congregatio vegye fel tagjai sorába; e felvétel az új tagra nézve azzal a kötelezettséggel járt, hogy el kell fogadnia a királytól felajánlott egyházi javadalmat.

Nemsokára ki is nevezték turóczi prépostnak. Mint emlitettük, az 1613-iki országgyűlés kérte a királyt, hogy e prépostságot valamely érdemes egyházi férfiúnak adományozza. II. Mátyás tehát Forgáchnak adta a prépostságot oly kikötéssel, hogy az érsek a jövedelmeket a Jézus-társaságnak engedje át. 1616 ápril 25-én Pázmány lett a turóczi prépost azzal a kötelezettséggel, hogy a jövedelemből bizonyos összeget a nagyszombati jezsuita collegiumnak juttat s ha a törvény megengedi a jezsuitáknak az ingatlan javak birását, az egész javadalmat átadja nekik. Nem ily adományozásra gondolt az 1613-iki országgyűlés, midőn emlitett határozatát hozta. De Pázmány ezzel a magyar főpapok sorába emelkedett. 1616 szeptember 28-án a király kinevezte esztergomi érsekké s e kinevezést V. Pál november 10 ikén kelt brévéje is megerősité.

Pázmány a trienti zsinat szellemében akarta diadalra juttatni a magyarországi ellenreformácziót. Egyházmegyei és nemzeti zsinatokat hivott össze az egyház reformja érdekében. Mindenek előtt az alsó papság közömbösségén s életmódján akart segiteni. E tekintetben folytatnia kellett az 1611-iki zsinaton kezdett munkát. Pázmány érseki kormányának kezdetén a barsi kerület 33 papja közül csak 13 volt nőtlen és törvényesen fölszentelt.

Az 1628-iki zsinat börtönnel fenyegeti a papokat, kik házasságot kötnek s azokat is, kik paptársaik házasságát megáldják. Zsarnóczán a főesperes a vallási türelemnek igen sajátságos példájával találkozott. A katholikus pap osztozkodott a lutheránus prédikátorral a plébániai jövedelmekben, közösen használták a templomot, a szent edényeket és öltözeteket. Hasonló tapasztalatok következtében Pázmány az 1629-iki zsinaton figyelmeztette a papságot arra, hogy a nép körében uralkodó vallási közömbösségért és erkölcsi romlottságért gyakran a papok közömbösségét és botrányos életét kell okolnunk.

A zsinatok azért ismételten hangoztatják a főesperesi látogatások lelkiismeretes teljesitésének szükségét. Az 1628-iki zsinat figyelmezteti a főespereseket, hogy ne a lakomák s az illetékek beszedése, hanem a papok javitása s a hivek oktatása végett látogassák meg a plébániákat. Vajjon minő hatása volt a zsinatok határozatainak s Pázmány szigorának a botrányos életű, tudatlan vagy egyházaik iránt közömbös papokkal szemben? Erre nézve elfogadhatjuk Fraknói véleményét, ki úgy hiszi, hogy nem sikerült egyszerre kiirtani a meggyökerezett visszaéléseket de tagadhatatlan, hogy a további sülyedés és hanyatlás fel volt tartóztatva.

A bécsi Pázmány-intézet.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

A legnagyobb akadály volt a papok hiánya. Pázmány egy VIII. Orbánnak küldött jelentésében kiemeli, hogy tűrni kénytelen a rossz életű papokat, mert különben a gyermekek keresztség, a felnőttek pedig gyónás nélkül mulnának ki s a papoktól elhagyott nép az eretnekekhez pártolna.

Ezért áldozott annyit a papnevelés czéljaira. 1624-ben nyilt meg a nevéről nevezett bécsi papnevelő intézet. A növendékek felvételénél különös tekintetben részesültek az Erdélyből és a török hódoltságból származott ifjak, a kik többnyire maguk is convertiták voltak, s arra voltak hivatva, hogy otthon terjeszszék vallásukat. Az első tizenkét növendék közül három volt erdélyi, a többi nagyrészt tót származású volt. Pázmány jól tudta, hogy a magyarok nem hajlandók a papi pályára lépni, azért édesgette őket egyebek közt azzal, hogy csinos ruhát rendelt a növendékeknek. Midőn 1627-ben a bécsi intézet növendékei közül először szenteltek papokat, Pázmány kijelentette, hogy mióta érsekké lett, soha sem volt nagyobb öröme, mint ez alkalommal. A Pázmány-intézet az esztergomi egyházmegyét látta el papokkal, alapítója a nagyszombati papnevelőt jelentékeny

áldozatokkal fejlesztette, hogy az egész érseki tartomány számára neveljen papokat. A római magyar-német kollégium magyar növendékei számára is tett alapitványt s nemcsak itt, hanem más külföldi intézetekben is elősegitette a magyar ifjak nevelését.

Ez alapitványok s törekvések következtében a papság száma s befolyása gyarapodott. Pázmány az alsó papság anyagi helyzetének javitására is tett jelentékeny alapitványt.

De nemcsak a papok nevelésével foglalkozott. Nagy-Szombatban szegény nemesek fiai számára convictust állitott fel. Nemsokára protestáns nemesek is oda küldötték gyermekeiket, a kiket az intézetet vezető jezsuiták sikerrel téritgettek. Egy másik nagyszombati intézet a nem nemes osztályok gyermekeiről gondoskodott. Pázmány folyvást gyámolitotta a nagyszombati jezsuita kollégiumot. Ugyanily intézetet alapitott Pozsonyban. Elősegitette a jezsuiták különböző missióit, továbbá homonnai, győri, szatmári, gyöngyösi és soproni kollégiumaik megalapitását. A pálosok reformatióján is dolgozott, mert e magyar földön született rend akkortájt botrányokkal okozott feltünést. A ferenczrendiek számára kolostort s templomot épittetett. A nőnevelés előmozdítása végett Olaszországból apáczákat hozatott Pozsonyba.

Legáltalánosabb érdekű alapitványát 1635 január 5-én tette. E napon dolgozó szobájába vezette Dobronoki és Forró jezsuita atyákat s átadta nekik a nagyszombati egyetem alapitására szánt összeget e szavak kiséretében: »Ime, a Jézus-társaság atyái utján kivánok Istennek felajánlani aranyat, tömjént és mirrhát.«

Több mint nyolczszázezer forintot költött Pázmány a különböző egyházi, iskolai s jótékony czélú alapitványokra és intézetekre. Példája a püspökökre is hatott.

Pázmány éber őre s gyarapitója volt az egyházi vagyonnak, hogy a főpapság minél többet tehessen a katholicismus érdekében. A főpapok hagyatékára nézve heves küzdelmet vívott a kamarával. A küzdelem eredménye az 1625-iki királyi rendelet volt, mely csak reményt fejez ki arra nézve, hogy a főpapok végrendeleteikben a véghelyekről is gondoskodni fognak, de különben a papnevelés czéljai vagy a szegény plébániák számára foglalja le a hagyaték felét. Pázmány sürgetésére állitotta ki II. Ferdinánd 1627-ben azt a nevezetes okiratot, melyben a maga és utódjai nevében igéri, hogy az egyházi javadalmakat ezentúl nem fogják zálogba vetni és világi czélokra forditni, hanem mindenkor érdemes egyházi férfiaknak adják. Eddig ugyanis nem így történt. Miksa király például a szentgotthárdi apátságot elzálogositotta Széchy Tamás lányainak. Pázmány azon volt, hogy visszaváltsa az elidegenitett egyházi birtokokat. A szent-gotthárdi apátságon akarta kezdeni, de Batthyány Ferencz özvegye erélyesen védelmezte a maga érdekeit, mig végre a kérdést egyességgel oldották meg, mely jó időre Batthyányné kezében hagyta az apátságot, de a katholikus

érdekekről is gondoskodott egyebek közt azzal, hogy Batthyánynét s örököseit a protestáns prédikátorok elűzésére kötelezte. Midőn Forgách Zsigmond özvegye nem akarta átengedni a nagyváradi püspöknek Aszalót, mely hajdan egyházi birtok volt, Pázmány a Bulla in Coena Domini alapján egyházi átokkal fenyegette. Még kedvelt rokonait is visszariasztotta attól, hogy hajdani egyházi jószágokat szerezzenek. Midőn vissza akarták szerezni Kerekit, melyet a család János királytól kapott, Pázmány intette őket, hogy ne tegyék. »Ki tudja« — ugymond — »talán a szegény Ártándi Balázs és Ártándi Pál, a kik először azt a helyet az egyháztól occupálták, azért vesztették el fejüket is.« Pázmány ösztönzésére s vezetése alatt a magyar clerus visszanyerte hajdani birtokainak jelentékeny részét.

»Ne higyjék« — irja Pázmány — »hogy az egyházi javak elidegenitése könnyiti a közszükséget. Mint a mesebeli sas a Jupiter oltáráról elra-

A nagyszombati egyetem.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

gadott áldozathussal parazsat vitt fészkébe, mely fészkét fiaival együtt lángokba boritotta, úgy okoznak kárt a világi czélokra forditott egyházi javak is.«

A kamarának megvolt az a törekvése, hogy az érseki jövedelem bizonyos részét állami czélokra forditsa. Reá akarta birni Pázmányt, hogy az érsekségbe való beigtatása előtt nagyobb terheket vállaljon magára, mint elődje. De Pázmánynyal szemben nem boldogúlt, sőt II. Ferdinánd alatt Pázmány még az újvári őrség fizetése alól is felszabadúlt s visszaszerezte az érsekségnek a pénzverésre való felügyelet czimén húzott jövedelmet, az úgynevezett pisetumot. Ily módon több ezer forinttal gyarapitotta jövedelmét, mely 1626 óta a 4500 forintnyi spanyol évdíjjal is gyarapodott. Vegyük még hozzá, hogy Pázmány jó gazda volt, maga kormányozta uradalmait, a legcsekélyebb részletre is kiterjesztve figyelmét. Ily módon könnyen adakozhatott közczélokra, megmaradt jövedelméből még

fényes udvart tartott s uradalmakat is vásárolt Morvaországban unokaöcscse számára. De az állam akkor oly szegény volt s oly sok bajjal küzdött, hogy Pázmány nem vonhatott meg minden segitséget tőle. E tekintetben azonban nem mondhatjuk áldozatra késznek; még II. Ferdinánd is neheztelt reá, hogy késedelmesen fizette a Csehországban táborozó ujvári huszárok zsoldját.[1]

Nem tagadhatjuk, hogy Pázmány mind ez emlitett törekvéseiben, melyek a papi élet reformjára, a jezsuita nevelés s befolyás terjesztésére, az állami czélnak az egyházi alá való rendelésére s az anyagi eszközök czélszerű felhasználására irányultak, hű maradt nevelőinek elveihez s rendszeréhez.

De még sem volt csupán jezsuita; egyházi és irodalmi munkásságában a nemzetközi katholicismus iránya egyesül bizonyos nemzeti törekvésekkel.

Nem arra gondolunk, hogy az 1630-iki s 1633-iki tartományi zsinatokat Bellarmin példájára hivatkozva nemzetieknek nevezte. Ez elnevezéssel azt akarta elérni, hogy a kalocsai érsek a saját egyházmegyéire nézve is kötelezőnek ismerje el a zsinati határozatokat. Telegdy érsek ugyanis ép úgy, mint elődje Náprágy az 1611-iki zsinaton, óvástétellel védelmezte metropolitai jogait az esztergomi érsek meghivásával szemben. De végre mégis megnyugodott abban, hogy a primásnak joga van zsinatra hivni a kalocsai érseket és suffraganeusait. E nemzeti zsinatok fogadták el az ország összes egyházaira nézve a római breviariumot és misekönyvet azzal a feltétellel, ha a pápa megengedi a magyar szentek miséinek és officiumainak felvételét. A római Congregatio birálata alapján a pápa 1636-ban elfogadta a magyar főpapi küldöttség munkálatait. Az 1634-iki zágrábi egyházi zsinat azonban tiltakozott az 1633-iki nemzeti zsinat ellen. Zágrábban nem akarták elfogadni a római ritust és erélyesen felszólaltak az ellen, hogy a horvátországi és szlavóniai főpapok hagyatékát egy magyarországi papnevelő intézet alapitására forditsák, mint a nemzeti zsinat határozta. E főpapok hivei más nyelven beszélnek mint a magyarországiak, illő volna tehát, ha hagyatékaika a zágrábi, bécsi és bolognai intézetekre forditanák. A horvát papságnak ez a tiltakozása eléggé emeli Pázmány zsinatainak nemzeti jelentőségét.

De ebből a szempontból még fontosabbak azok az ellentétek, melyek egyházi ügyekben is kétfelé választották Pázmány s a curia diplomatáinak útjait. Midőn Hervoics Máté fehérvári prépost Pázmány határozatával szemben a nuntiustól kért segitséget s a nuntius Domitrovich zágrábi püspököt rendelte biróul, Pázmány igy irt a püspöknek: »Mint bizalmas barátomat, figyelmeztetem, hogy Magyarországban Luther ideje előtt, sőt a kereszténység felvétele óta, törvény és szokás azt rendelik, hogy a ki az

[1] Pázmány levelezése, id. h. 225.

ország rendes biráinak mellőzésével közvetlenül a római pápához fordúl, ha egyházi férfiú, javadalmait, ha világi, fejét veszitse. Ha nem nézném az apostoli szék tekintélyét (melyet úgy őrzök, mint szemem fényét), könnyű volna az országgyűlést oly határozatra birnom, mely Hervoicsot megfosztaná minden javadalmától.«[1]

Midőn Balásfi Tamás megkapta a pozsonyi prépostságot s a pápától bullát szerzett, mely felhatalmazta, hogy a győri őrkanonokság jövedelmét tovább is húzhatja, Pázmány rosszallotta a királyi kegyúri jog e megsértését, noha Balásfit nagyon is pártolta.

Általában gondos őre volt a királyi kegyuri jognak. Pedig a curia ekkortájt azon volt, hogy csorbitsa e jogot. A consistorialis congregatio a

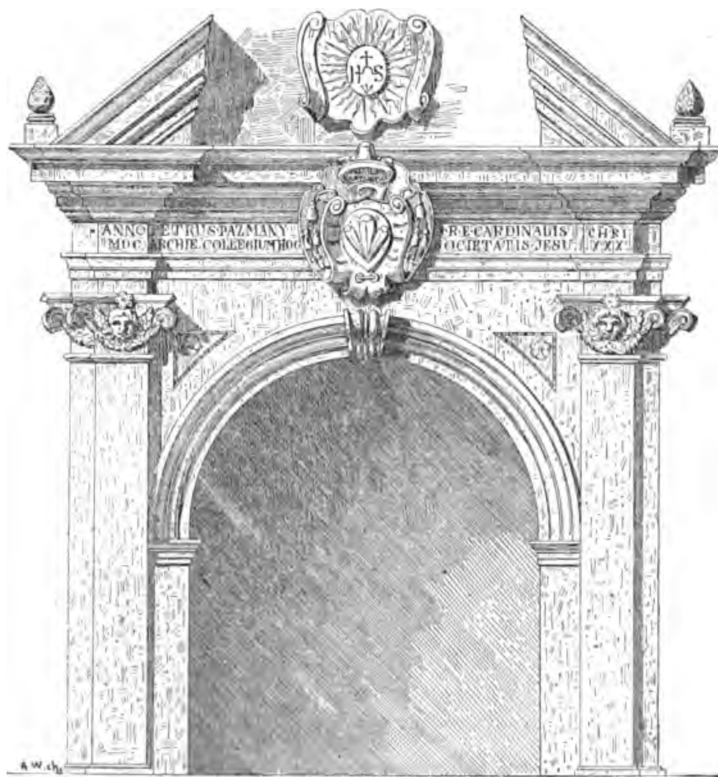

A jezsuiták pozsonyi kollégiuma.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

magyar király kinevezési jogát csak a szoros értelemben vett Magyarország főpapi székeire nézve akarta elismerni, a czimzetes püspökökről pedig azt az elvet mondotta ki, hogy számukat nem szabad szaporitani s hogy a hitetlenek hatalmába jutott területeken fennállott püspökségekre nézve a szentszék szabadon rendelkezik. Pázmány ellenben figyelmeztette a királyt, hogy »bármely czimzetes püspökségre a magyar korona régi adományozási és kinevezési jogát az apostoli széknek nem engedheti át, hanem elődei példájára köteles a szent korona számára megőrizni«. Különösen heves volt a vita az erdélyi püspökség ügyében. Pázmány helyre akarván állitani e püspökséget, Simándit ajánlotta a királynak, ki 1634 elején ki is nevezte a kanonokot s bemutatta a pápának. Ekkor a római jogászok a

[1] U. ott, 181.

czimzetes püspökökről hirdetett elvet Erdélyre is kiterjesztették, azt mondván, hogy a kegyuri jog, melyet Szent-István a püspökség alapitásával szerzett, nem foglalta magában a püspök kinevezésének jogát. Pázmány hiában bizonyitgatta az elvnek s alkalmazásának czélszerütlenségét s jogtalanságát, a pápa nem akarta megerősiteni Simándit. Pázmánynak e viták közben hirdetett elvei nem egyeztek Bellarmin tanitásával, mely szerint a fejedelem juha s lelki gyermeke a pápának, hanem a pap semmikép sem mondható a fejedelem fiának vagy juhának, mivel a papoknak megvan a

A pozsonyi jezsuita kollégium kapúja.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

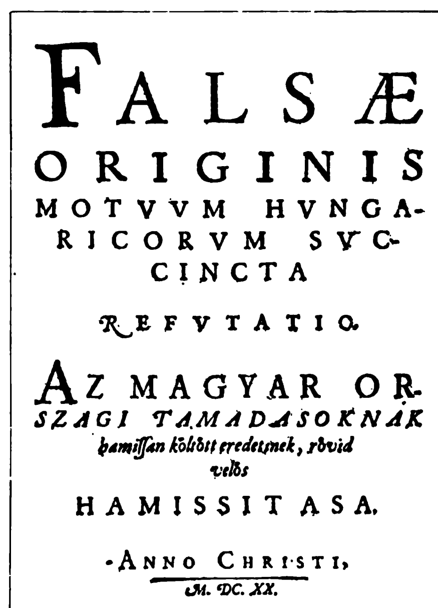
maga lelki fejedelmük, a ki kormányozza őket nemcsak a lelki, hanem a világi dolgokban is.[1] De másrészt Pázmány nem akarta támogatni II. Ferdinándot abban a szándékában, hogy megszerezze magának az apostoli czimet. Attól tartott, hogy az apostoli czim a királyt az egyházra nézve kényelmetlen hatalmi törekvésekre ösztönözné.

Bármily nagyra becsülte az apostoli szék tekintélyét s a királyi hatalmat, mind a két irányban bizonyos korlátokat vont, melyeken belül szabadon akarta igazgatni egyházát. Nem csupán érseki tartományát értjük,

[1] Bellarmin mondása idézve Rankenél: Die römischen Päpste, II. 219.

mert Pázmány, mint primás és mint a szentszék született követe, a metropolita jogkörével nem érte be. Szerinte az esztergomi érsek a pápa helyettese, a kihez a püspökök ügyeiket az érseki forum mellőzésével terjeszthetik fel. Egyházi kiváltságai politikai jogaival együtt rangra nézve az ország összes zászlósai és főurai fölé emelik. Ezt az elméletet Pázmány irásban fejtegette s a gyakorlatban alkalmazta. Természetes, hogy a nádorokkal nem fért meg. Különösen Esterházy Miklóssal voltak kemény tusái. Esterházy nem akarta elismerni Pázmánynak azt az elméletét, hogy a királyi személynök az érsek helyettese s hogy az érsek rangban megelőzi a nádort. A harcz meg-megújult Esterházy s Pázmány közt, a nádor nem tartotta oroszlán természetünek uralkodni vágyó vetélytársát, mert szerinte az érsek azt bántja, a ki enged neki.

A protestánsok még inkább gyülölték hatalmas ellenségüket. Mert Pázmány, mint életrajzirója megvallja, »a katholikus ügy érdekében nem elégedett meg az evangeliumi buzgalom fegyvereinek használásával, a földesurakat, a kik saját birtokaikról a protestáns prédikátorokat elüzték, jobbágyaikat büntetések- és birságokkal a katholikus egyházba inkább üzték, mint vonzották, szivesen támogatta. A világi hatalom támogatását is igénybe vette, a mennyiben azt az ország törvényei megengedték.« Tegyük hozzá, hogy a Pázmány felfogása szerint értelmezett törvények. Csakhogy a hatalom eszközeit több óvatossággal használta, mint kíméletlenebb elődje. A protestánsok az érseknek azt a nyilatkozatát terjesztették, hogy »jobb, ha az egész Magyarországot a vadak lakják, hogy sem mint az eretnekek«. Pázmány tagadta, hogy igy beszélt, szerinte a félreértett nyilatkozat igy hangzott: »Inkább akarja, hogy az ő jobbágyai pusztán hagyják az falut, hogy sem mint az ő templomon való igazsága ellen az parasztok a templomokat magoknak foglalják.«[1] Ez minden esetre lényeges különbség, de akármelyik félnek van igaza, nem a szenvedély perczeiben elejtett nyilatkozatok után kell itélnünk az emberekről.

A »Falsae Originis Motuum Refutatio« czimlapja.

Kemény János a legnagyobb melegséggel szól Pázmány hazafiságáról. Bethlen Gáborral és Esterházy Miklóssal együtt kora három nagy

[1] Falsae originis motuum refutatio. 1620.

magyarja egyikének nevezi. »Pázmány mondja vala egykor nála létemben« — igy beszéli Kemény — »átkozott ember volna, ki titeket arra késztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok,... mert noha im látod, édes öcsém, nekünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál az az német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni, azontúl ... mindjárt gallérunk alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki legyen « Kemény csak a protestantismus üldözését hibáztatja Pázmányban, de különben »nemzetét és annak szabadságát szerető hasznos embernek« mondja, a ki »igen szomjuhozza vala az magyar nemből állatandó királyságot«.

Keményt cserbe hagyta emlékezete, vagyis inkább elragadta tisztelete. Pázmány meg volt elégedve a dynastiával, és ép oly kevéssé kívánta a magyar nemből való királyságot mint Esterházy Miklós. Annyi igaz, hogy I. Rákóczi György korában Erdély iránt jóakarattal volt. Halála évében más szavakkal, de körülbelül ugyanazt irja Rákóczi Györgynek Erdély török politikájáról, mint a mit Keménynek mondott.[2] S bármint gondolkodjunk a Rákóczy iránt mutatott kimélet okáról, eljárása magyarázatánál számba kell vennünk a Keménytől emlitett hazafias megfontolást is. De nem szerette Pázmány a Bethlen korabeli Erdélyt, azt a protestáns országot, mely hatalmával támogatja magyar hitfeleit s veszélyezteti a katholicismust. A bihari alispán fia a magyar rendi alkotmány tiszteletében nevelkedett s nagyra becsülte azt a kiváltságok miatt is, melyeket egyházának biztositott. Csakhogy az ostrom, melyet az alkotmány védői a katholicismus ellen intéztek, abba a táborba sodorta, hol a magyarság ellenségei küzdöttek. A dynastia érdekei összeforrottak egyháza érdekével, azért volt oly nehéz neki azon az uton járni, melyen Thurzó György haladt, ki nádorsága alatt az alkotmányt s a trónt egyenlő hévvel védelmezte. Pázmány nem volt Richelieu, a ki azt mondotta, hogy az állam szempontjából a franczia hugenottát többre becsüli mint a spanyol katholikust. A téritő szerzetes buzgalmát megérezzük államférfiui törekvésein.

Mégis egyoldaluság volna magyar érzelmét tagadni. A szerzetes rendekről irt alapvető egyháztörténeti értekezésében visszaidézi a régi Magyarország képét. »Engem szeretett hazám egykori virágzó állapotának emléke emel és vigasztal. Mily szép és örvendetes dolog volt látni a nagyszámú kolostorokat, melyek mint megannyi jól elrendezett őrhegyek őrizték az ország üdvösségét. Lakóik imádságokkal, könyekkel, böjtöléssel és a szerzetesi élet egyéb ájtatosságaival leesedezték isten kegyelmét, eltávoztották haragját, s erős falak gyanánt vették körül isten házát. Nemzetünk ily módon az isteni pártfogás alatt boldog béke s jólét ölében élt. Most ellenben romokba dőltek a kolostorok s elköltözött tőlünk Isten kegyelme.«

[1] Kemény Önéletrajza, 247.
[2] Miller, Epistolae Petri Pázmány, II. 210.

Ilyennek óhajtotta Magyarországot, a mint e történeti képben rajzolja. Hitében egységesnek, versenyezve jólétben és vallásos buzgalomban Európa katholikus királyságaival. Ez nem volt Bethlen és a Rákóczi Magyarországa, de hányan voltak akkor, a kiknek hazafias ideálja kisebb-nagyobb mértékben össze ne fonódott volna felekezeti s dynastai vágyaikkal.

A dynasta önérzetét nem vesztette el Pázmány, midőn az alázatosság ruháját öltötte magára. Az ész, a rang s a származás hármas büszkesége hatotta át lelkét. Hamar fellobbant szenvedélye, az engedetlenség, az ellenmondás, vagy a hütlenség jelei vészes felhőket vontak magas homlokára s jaj volt annak, a kit az íves szemöldök alól kilövellő villámok sujtottak De a kik kedvét keresték, dicsérték szeretetreméltóságát. Dúsan megrakott asztalánál hálás közönség hallgatta adomáit s sarcasticus ötleteit. Mindenkinek szolgálhatott tetszése szerint, mert neki is kedve telt sokfélében s volt miből köl-

Pázmány nagyszombati palotája.
(Rajzlota Dörre Tivadar.)

tenie kedvteléseire. Tudós jezsuitái örömüket lelhették gazdag nagyszombati könyvtárában, melynek kincsei — a hagyomány szerint — Mátyás király könyvtárának maradványaival is gyarapodhattak volna, ha a budai pasa elfogadja a Pázmánytól felajánlott harminczezer forintot. Főuri vendégei jól érezhették magukat pozsonyi és nagyszombati palotáiban, sélyei és szent-kereszti nyaralóiban. Közülök talán azokat látta legszivesebben, a kiket ő téritett a katholikus hitre. Nem igen tudjuk meghatározni, hogy mely főuri családok hagyták el a protestantismust Pázmány reábeszélésére, de a XVII. század elejétől Pázmány haláláig harmincznál több protestáns főuri családot ismerünk, a kik katholikussá lettek. E körülményt nem csupán Pázmány hatásának kell tulajdonitanunk, hanem az európai áramlatnak is, mely a XVII. század elején ép úgy kedvezett a katholicismusnak, mint a XVI. században a reformácziónak.

De a toll volt Pázmány legerősebb fegyvere. Az irodalom akkor hatalom volt, történetünk kevés korszakáról mondhatjuk ezt oly mértékben, mint a reformáczió és ellenreformáczió koráról. A cselekedetek érdemének, a malasztnak, az úr vacsorájának, a szentek tiszteletének, a misének, a bőjtnek, a szentirás és a traditio értékének kérdései »lelkében jártak« az embereknek. Nem igen akart valaki az ily dolgokról hamisan vélekedni, mert féltette lelki üdvösségét. A kik pedig már biztosak voltak hitökben, örömest forgatták a vitairatokat, melyekből kiderült, hogy az ellenkező fél lelke a pokolra száll. Pázmány beszéli, hogy »Magyarországban fő renden való embereket nevezhetnék, kik fülem hallatára bátran mondották, hogy a török és zsidó üdvözül hitében, csak jól éljen«.[1] De Pázmány szavaiból is látszik, hogy csak kevesen gondolkoztak igy a keresztény felekezetek tanitásairól. Lényeges dolog volt tehát, hogy a theologiai irók melyik felekezet részén harczolnak nagyobb tömegben s nagyobb készültséggel.

Kevés volt a magyar könyv, ezt a panaszt halljuk a két ellenséges tábor mindegyikéből. Alvinczi Péter irja, hogy »az mi magyar nyelvünkön felette szükön vadnak az könyvek«.[2] Káldi György is igy szól vasárnapi prédikáczióinak előszavában: »Szerelmes hazámnak szükségét láttam, és oly szükségét, melynél nem tudom, ha nagyobb lehet ... Az egész keresztyénségben alig vagyon oly nemzetség, melynek oktatására és lelki épülésére maga nyelvén való nyomtatott könyvek kevesbek legyenek, mint a nemes magyar nemzetnek.« Természetes, hogy mind a két fél a maga szempontjának megfelelő theologiai műveltség magyar nyelven való terjesztését óhajtja. Már pedig a XVII. század kezdetén jóval több volt a protestáns könyv a katholikusnál. Eléggé jellemzi a katholicismus akkori állapotát az a tény, kogy a XVI. század utolsó két tizedében megjelent könyveknek talán csak kilenczedrésze származott katholikus szerzőktől.

Pázmány fellépése megváltoztatta az arányt, és nem csupán a számok tekintetében. Többnyire »harczoló« könyvet irt, Kalauzát is igy nevezi.[3] A harcz volt igazi eleme; szenvedélyes természete, scholasticus műveltsége s tanárainak példája a polemiára ösztönözték. Kötelességének is tartotta a küzdelmet. »Lelkünkben jár«, — irja Kalauzában — »hogy az igazság mellett kitámadgyunk, az Isteni tudományért bajt álljunk, a bárány bőrrel béllelt farkasok ellen mind nyelvünkkel s mind szeges irásunkkal vitézkegyünk.« Bármennyire lenézte a szegényes prédikátorokat, kik ellene tusakodni mertek, igen ritkán történt, hogy ne fizette volna vissza a »soczéknak« csapásait. Számos harczoló könyvei közt legkiválóbb a *Kalauz* (1613), »a hol minden tudományának erejét megmutatta«, mint Pathai István mondja.[4] E hatalmas könyvben, mely termetes külsejével is

[1] Kalauz. 1623. 87.
[2] Postilla, Kassa, 1633.
[3] Prédikácziói előszavában.
[4] Hétfejü és tizszarvű fene bestián ülő ... Babillónak tüköre. Pápa, 1626.

Pázmány kalauza második kiadásának czimlapja.

tiszteletet gerjesztett, összegyűjti tudományának és gondolatainak hadtestét, melyet kisebb irataiban portyázó csapatokban küldözött szerte szét. Velős rövidséggel ismerteti a Kalauz tartalmát a *Rövid Felelet Két Calvinista Könyvecskére* czimü müvében (1620): »Az Kalauz« — ugymond — »Szent Irásból, az régi Ecclesiának, és Szent Doctoroknak tanitásából, az emberi okosságnak erős bizonyságából, az Luther és Calvinista vallásnak gyökerét kiszaggattya, és az Római igaz hitnek fondamentumit erőssen állattya.«

Már Zvonarics és Nagy Benedek szemére hányták a Kalauz szerzőjének, hogy kiirta Bellarmint. Annyi igaz, hogy Pázmány felhasználta Bellarmint, a kiről Veresmarty azt irja, hogy »szinte olyan a keresztyén hit igazságának mutogatásában, mintha fényes nappal egyenes és tágas országuton hordozna.« De nem csupán Bellarmint használja. Pázmány nem fitogtat eredetiséget, sőt némi büszkeséggel emliti, hogy nem új dolgokat hirdet. »A pókháló nem jobb a lépesméznél« — irja a Kalauz előszavában — »noha a pók béliből szövi légyfogó hálóját; a méh pedig virágokról szedegeti mézét; azon igyekeztem, hogy a Régiek nyomából ki ne lépjem, hanem az ő fegyverházakból vegyek diadalmas kardokat.« Nem hiában védelmezi theologiai rendszerében a hagyomány értékét. Oly világot akart gyújtani a magyar nemzetnek, mint a minőt hite szerint Bellarmin gyújtott Európa tudós közönségének. Czélja tehát különbözik a Bellarminétól s így előadásának módja is. Népies akar lenni, a nélkül, hogy lemondana a tudós koszorújáról. Az anyag világos elrendezésében és stilusában van eredetisége. Ily szépen irt, a mellett ily rendszeres theologiai munka még nem jelent meg magyar nyelven. A gyermekkori benyomások elevenségét érezzük nyelvén. Pázmány nem ok nélkül emlékezik meg vénségében annyi hálával szülőmegyéjéről. Egy 1626-ban megjelent könyvét ily szavakkal ajánlja Biharmegyének »Negyven egész esztendeje leszen, mikor az Úr Isten engemet honomból, azaz őseimnek örökségéből kiszólita s egyházi állapotba választa. Soha azóta édes nevelő hazám feledékenységben nem volt előttem emlékezeted, sőt kivántam s kerestem abban módot, hogy velem való dajkálkodásaidat hálaadó szolgálattal valami részből megköszönjem.«

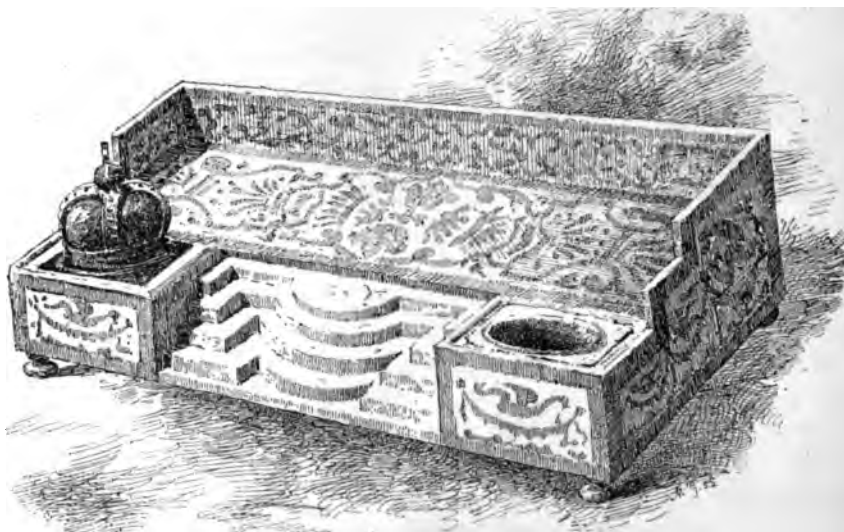
Valóban úgy látszik néha, mintha a negyven esztendőt otthon töltötte volna. Mintha nem járt volna messze földön, nem töltötte volna idejét Aristoteles, Aquino Tamás és Suarez rendszereinek tanulmányával. Mintha Bihar vármegye nemes tagjának nevelkedett volna, oly jóizüen, oly közvetlenséggel beszél dajkájának nyelvén. És »édes nevelő hazája« nyelvének friss érzékiségével oly szabatosság párosul, melyen meglátszik a latin klasszikusok ismerete s a dialektikai iskolázottság. Ki tudott »szegesebben« irni, mint Pázmány, ha kellett a szeges irás? De azért jól tudott »élni az asztalfőre való nemes és válogatott magyar szókkal«.[1] A logikai formalis-

[1] Balásfi Csepregi Iskolájában (Pozsony, 1616) a fent idézett szavakat más összeköttetésben használja.

mus és magyaros bőség e sajátságos vegyülete meglepte s meghóditotta az egykorúakat.

Toldy Pázmányt a magyar könyvnyelv megteremtőjének nevezi s talán úgy volna, ha prózánk fejlődésében minduntalan meg nem szakad a hagyomány fonala. De a legkülönbözőbb irodalmi korszakokban meriteni szoktak az irók abból a gazdag forrásból, melyet Pázmány nyitott az irodalomnak.

Gondosan ápolta stilusának magyaros szabatosságát, különösen, ha forditani akart. Kempis forditásához irt előszavában mondja, hogy »a szóllásnak módját úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertűl, magyarúl iratott volna«.

Pázmány Péter tintatartója.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Kalauzán s Kempis forditásán kivül *Imádságos Könyve* s *Prédikácziói* voltak legjobban olvasott művei.

Nem volt erős hangú szónok. Beszédeit a rhetorikai mozgalmasság mellett az indulatok bizonyos józan középszere jellemzi. A későbbi jezsuiták bámulták ugyan Pázmány okoskodásának erejét, nyelvének elegantiáját és bőségét, de hibáztatják, hogy elhanyagolja az indulat felkeltésére szolgáló rhetorikai mesterséget. Inkább világos és népies nyelvével hatott. Essaykhez hasonlitanak beszédei, melyekben általános erkölcsi fejtegetések a régi irók szokása szerint a történetek és példák halmazával vannak megvilágitva. Ha beszédeiben egyháza tanitásait ismerteti, kerüli a heves polemiát. E körülménynek is része volt abban, hogy a protestánsok is szivesen olvasták Pázmány *Postilláját.*[1]

[1] Keczer Ambrus Naplója. Kiadja Nagy Gyula. (Magyar Tört. Emlékek, II. oszt. XXXIII. 282.)

Imádságos Könyve annyira megtetszett egy »csekély indulattól elragadtatott eperjesi prédikátornak, hogy nagyrészét maga nevével kinyomtatá Bártfán« 1609-ben.[1]

Pázmány polemikus iratai nem csupán nyelvének ereje miatt hatottak. Hitelveinek szigorú biztossággal kifejtett rendszerességében is volt valami parancsoló s elnémitó. Pázmány nem ismerte a kételkedést. Többször emliti Luthernek »szive reszketését«, hogy hitetlenségét bizonyitsa. »Nem ilyen az állhatatos kősziklán épittetett igaz vallás. Nem ingadoz mint a nádszál, nem haboz, mint a szelektől felháborittatott tenger« — igy kiált fel Pázmány diadalmasan Kalauzában — »senki mi nálunk a maga tetszését, a közönséges értelemmel táborba nem szóllitja, s egyben nem köszörüli.«

Ez a nyugodt bizalom a tekintély parancsszavában, az elveknek sziklára épitett szilárd állandósága megkönnyitette a logikai fegyverekkel vivott polemiát a subjectivitása miatt szakadozott protestantizmussal. Hozzájárult még az, hogy Pázmány egyes hivei jobban voltak nevelve a theologiai vitatkozás mesterségére, mint magyarországi ellenfeleik. Nem ok nélkül mondja Balásfy a protestáns iróknak: »nem sok savát nyaltátok ti a Dialectikának«.[2]

A protestáns irók is tanuskodnak a Kalauz nagy hatásáról. Milotai ugyan azt mondotta, hogy »méltatlan az Kalauz feleletre és nem érdemli, hogy valaki annak eltörlésére spongyát szerezzen.« De ez csak haragos beszéd volt, érezzük belőle, hogy Milotai szivesen látta volna az eltörlést. Kismarjai Veszelin Pál 1633-ban megjelent munkájában azt beszéli, hogy »miulta fogva felserdültem láttam és hallottam, minémű nagy kárt tett az Urnak nyája között Pázmány Péternek Kalauz nevű könyve.«[3]

A protestánsok azt a taktikai hibát követték el, hogy csak »csiripoltak a Kalauzon«, mint Pázmány mondja, de hozzá hasonló rendszeres könyvben Pázmány életében nem feleltek reá. Hanem Thurzó nádor s özvegye leforditatták a könyvet latinra s Balduinus wittenbergai tanárral iratták meg a választ, mely Thurzó nádor özvegyének költségén jelent meg. Nevettek ezen Pázmány környezetében. »Mi nem küldünk feleletre való segitség kérni« — irja Balásfy — »se Német, se Olaszországban, házunknál vagyon értékünk, hogy nekik megfelelhessünk.«[4]

Ne legyünk azért igazságtalanok a magyar protestáns polemikusok iránt. Csapásaik sokszor érzékenyen sebeztek, innen a harag az ellenfél táborában. Talán Alvinczi Péter volt a legügyesebb Pázmány ellenfelei közt. A stilus nehézkessége bénitja Pécsváradi, Zvonarics és Nagy Benedek hatását.

[1] Pázmány beszéli Imádságos Könyve 1610 iki kiadásában.
[2] Csepregi Iskola. Pozsony, 1616.
[3] Kegyes Istenes Beszélgetések. Debreczen.
[4] Epinicia Benedicto Nagy. Pozsony, 1616.

Pedig Zvonarics és Nagy Benedek milyen jó ötlettel válaszolnak a Kalauz következő helyére: »Nem szenvedgyük, hogy akármely hosszú üstökű s rövid eszű kofa itélő mester legyen az szent írás dolgában.« Ezzel szemben a két protestáns iró Szent-Ferenczre hivatkozik, ki a fecskéket édes hugainak szólitotta s kérte őket, hogy hallgassák meg az Isten igéjét. Ennyivel azért okosabb volt Szent-Ferencz Pázmánynál.

Csakhogy az érsek fordulatos nyelvén ez az ötlet nagyobb hatást tett volna.

Pázmányról a legnagyobb tisztelet hangján beszélnek a korabeli katholikus irók, Lépes ép úgy, mint Balásfy. A szeretetreméltó Lépes nem vesz részt a polemiában, csak azon van, hogy az egyszerű s közepes ismeretű emberek számára magyar nyelven adja elő, a mi már másutt meg van irva. Igen érdekesek azok a »könnyű és tapasztalható példák«, melyekkel »nyilvánvalóvá és világosbá« teszi a dolgot.[1] Annál hevesebb és kiméletlenebb csatázó volt Balásfy Tamás, a ki erőszakosságai s kapzsisága miatt hirhedt ember volt az országban. De Pázmány pártját fogta s előléptette, mert becsülnie kellett Balásfy tanultságát, éles és gyors tollát. Balásfy polemikus érdességét az irás e szavaival magyarázza: »Felelj a bolondnak bolondsága szerint, nehogy magát okosnak tartsa.« Ez az idézet közkeletű volt akkor a hitvitázó irodalomban s Pázmány hiveivel együtt rajta volt, hogy kövesse az irás intését. Hanem a protestáns Pécsváradi Péter Salamonnal felelt az idézetre: »Ne felelj az esztelennek az ő esztelensége szerint, hogy te is hozzája ne hasonlittassál.«[2] Különben a protestánsok is inkább a Balásfy idézetét akarták követni.

Káldi György volt a legjelentékenyebb iró Pázmány hivei között. A legnemesebb jezsuita hagyományok testesültek meg benne. Lemondott az egyházi javadalmakról, hogy rendje kötelességeinek élhessen. Tanitott, prédikált, téritett és irt. Az ellenfél tiszteletét is kivívta. Prédikácziói a modorban hasonlitanak a Pázmányéihoz, a nyelv tisztaságában és sima egyöntetüségében versenyeznek velük. Káldi leforditotta a bibliát, noha oktató intésében Károlyi Gáspárral szemben azt jegyzi meg: »nem szükség, hogy mindnyájan olvassuk a Szent Irást.« S mégis közzé tette a forditást, mert Károlyi forditása hatalmas hitterjesztő volt, a katholikusok tehát ellenszerről akartak gondoskodni. Még azok a protestáns irók is, a kik Károlyiról a legnagyobb tisztelettel és kimélettel szólnak, elismerik, hogy Káldi szabatosabb Károlyinál.[3] Káldi szemére hányta Károlyi Gáspárnak és Szenczi Molnár Albertnek, a ki javitotta Károlyit, hogy »derék fogyatkozásaik

[1] L. Pokoltól rettentő és mennyei boldogságra édesgető Tükör. Prága, 1617. Ajánlás s 201-ik lap.

[2] Felelet Pázmány Péternek két könyvecskéjére. Debreczen, 1629.

[3] L. Ballagi Mór, A magyar bibliaforditások. (Nyelvtud. Közl. III. 70.) Vele szemben Rácz Kálmán, A Károlyi Gáspár és Káldy G. bibliaforditásai. Sárospatak, 1892. Kiss Ignácz, Káldi nyelve. (Értek. a M. Akad. Nyelvt. oszt., XI.)

miatt« forditásuk meg nem érdemli a szentirás nevét.[1] Erre azt felelte Dengelegi Péter *Rövid Anatomiájában:* Károlyi forditását »Molnár jobbitotta, idő jártában tudós emberek által helyreállittathatik, de még akkor is nem leszünk olyan gondolatlan emberek, hogy az sidó és görög betünél az mi forditásunkat méltóságosabb polczra ültetnők, mint ti az ti deák forditástokat.«[2]

Sokat foglalkoztak irodalmunkban Veresmarty Mihálylyal, a hajdani református pappal, a kit Pázmány megtéritett. Megtérésének története kor-

Káldi György.
(Rajzolta Dörre Tivadar)

rajzi tekintetben kiváló munka. De hiában keressük benne, a mit ily természetű vallomásoktól várni szoktunk. Az igazán vallásos lélek küzdelmének nem igen van nyoma Veresmarty elbeszélésében. Veresmarty »oly kézzel-lábbal volt, hogy kaszára, kapára, vagy kardra, kopjára termett inkább, hogy sem pennára«. Forgách Ferencz mint nyitrai püspök bezáratta a hatalmas erejű papot, mivel az »igaz keresztyén hitet gyalázta«. De Bocskai fölkelése kiszabaditotta Veresmartyt. A börtönt szivbeli sebbel hagyta el, melyet egyelőre titkolt. Bizonyos őszinteséget nem tagadhatunk meg Veresmarty

[1] Káldi: Biblia. Bécs 1626.
[2] Fejérvár 1630.

elbeszélésétől. Igaz, hogy mint kálvinista börtönben sinylődött s az igaz hitre térve bátai apáttá és pozsonyi kanonokká lett. De azt is meg kell gondolnunk, hogy Veresmarty 1610-ben tért át, midőn a protestantizmus elég hatalmas volt és meglehetősen ellátta papjait. Azt sem kell elfelejtenünk, hogy Veresmarty új hitéhez állhatatos volt a megpróbáltatások idején. Az a szivbeli seb, melylyel a börtönt elhagyta, nem látszik oly mélynek, mint maga szeretné elhitetni. De elhihetjük neki, hogy az ellenfél okoskodásai oly csomóra vezették, melyet nem birt megoldani. A protestantizmus fiatalsága a katholikus hit régiségével szemben volt az első ok, a mely megingatta kálvinizmusában. Ez volt a katholikus polemikusok leghatásosabb érve. Veresmarty elbeszélése szerint Kanizsai János mondotta egy szép ősz kálvinista tisztviselő embernek: »Édes apám, bizony régiebb vagy hitednél.«[1] Sok protestánst némitott el az ilyen megjegyzés. Pécsváradi Péter beszéli, hogy »valamely Apostata az érsek udvarából haza szalad és fogdosd, miért lött Pápistává, mindgyárást ilyen szines okát adgya: »Azért ugymond, mert az mi eleink is Pápisták voltak, nem Calvinisták.«[2]

Veresmarty hálás híve maradt Pázmánynak. Az *Intő s Tanitó Levél*hez függesztett ajánló levélben igy szól hozzá: »Csak az Ur Isten tudgya számát a lelki sok szép oltoványoknak, melyeket mind ékes irásival s mind élő szavával, szerén szerte Nagyságod oltogatott: kik közül én is egy vagyok.«[3]

Pázmány hatását Alvinczi két nyilatkozatának szembeállitásával mérhetjük meg. 1616-ban, tehát Pázmány érsekké kineveztetése évében, igy szól az *Itinerarium Catholicum* szerzője: »Az Jesuiták suttomban Pozsonban és Homonnán lappangnak, mint valami éjjeli baglyok az barlangban, ekkédig még sokat nem használhattak munkájokkal s ez után is hiszem Istent, hogy minden practikájok füstbe megyen. Mert nem aluszik s nem is szunnyad az, ki őrzi az Izraelt.«[4] 1633-ban vége a bizalomnak, »az mostani magyarok« — irja Alvinczi — »kik ez veszedelmünkre fordult időben hanyathomlok sietnek az Pápának hódolni«.[5]

Pázmány fölemelte a katholicismust sülyedéséből, fejlesztette hóditó erejét s növelte hatalmát. Művének része van a kor politikai zivatarainak fejlődésében, s a politika fordulatai visszahatottak művének sorsára.[6]

[1] Veresmarti Megtérése Historiája. Kiadja Ipolyi, 8—31.
[2] Id. m. 601.
[3] Pozsony, 1639.
[4] Debreczen, 1616. 297.
[5] Postilla. Kassa, 1633.
[6] A fentebbiekben minduntalan hivatkoznunk kellett volna Fraknói már többször idézett Pázmányának mind a két kiadására. Azért csak itt jelentjük ki, hogy felhasználtuk a nagy értékü történeti korrajzot. Továbbá Fraknóinak A magyar királyi kegyuri jog (Budapest 1895.) czimü munkáját is használtuk. Meg kell még emlitenünk Pulszky Ágost eszmékben gazdag essayjét Pázmány Péterről. (Olcsó könyvtár 234. sz.) Igen tanulságosak Bellaagh Aladár kiadványai Pázmány és Káldi müveiből. (Jeles Irók Iskolai Tára. 36, 38, 42.) L. még Szlávik, Képek Pázmány és elleneinek polemiájából. (Protestáns Szemle, V.)

II. FEJEZET.

Az 1618-iki és 1619-iki országgyűlések.

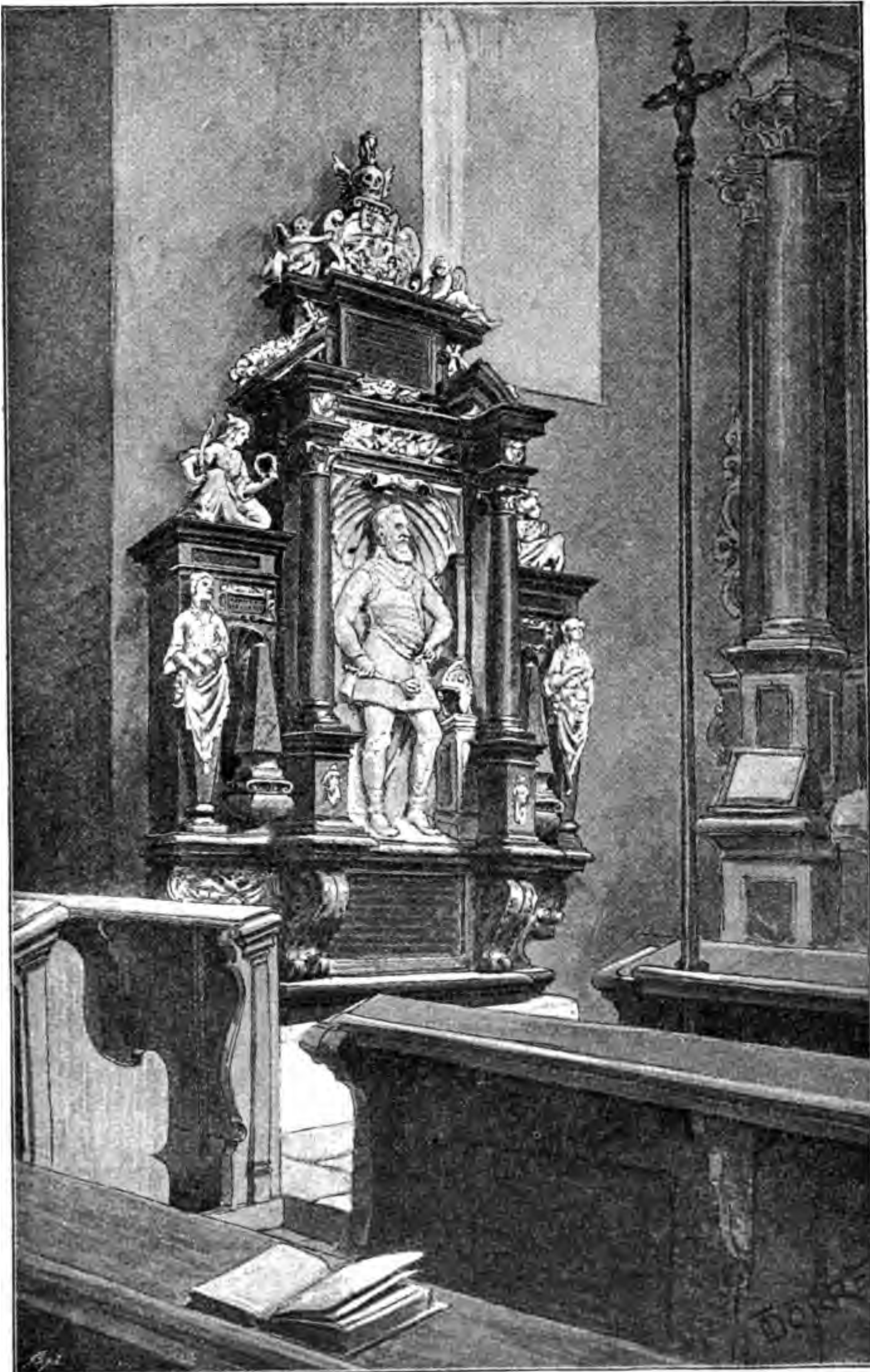
1616-ban »az szegény üdvözűlt úr ő nagysága múlt ki ez árnyékvilágból, nagy karácson estve fertály híján tiz órakor« — igy jegyezte naptárába Thurzó Imre atyjának, a nagy nádornak halálát. Negyvenkilencz éves korában halt meg Thurzó György, majdnem küszöbén azoknak a nagy eseményeknek, melyek nehéz próbára tették volna államférfiúi bölcseségét. Az udvar azt hitte, hogy ellenféltől szabadult meg. Pázmány nem átallotta, az udvari hangulathoz simulva, azt jelenteni a királynak, hogy »a nádor halála után mélyebb csend van Magyarországban, mint valaha volt a nádor életében; és ez nagyon méltó a figyelemre.«[1] Pedig egészen bizonyos, hogy nem Thurzó zavarta a csendet s igen valószinű, hogy az udvar nem csekély örömére, a nagy rázkódtatások idején, körülbelül azt a közvetitő szerepet játszotta volna Magyarországban, mint a minőre régi barátja, Zierotin vállalkozott Morvaországban.

De erre most nem gondolhatott az udvar, intézkednie kellett a nádor halála miatt. Pázmány ajánlatára kormányzótanács alakítására gondolt, melynek elnökéül az esztergomi érsek volt kijelölve. Khlesl elfogadta Pázmány ajánlatát, de midőn már szétküldötte az utasitásokat a tanács tagjainak, aggodalmai keletkeztek s Pázmánynyal egyetértve elejtette a tervet. Nem valószinűtlen, hogy a kormány a kormányzótanács alakitásával a nádorválasztás elhalasztását akarta elérni. De a trónörökösödés még el nem döntött kérdése miatt óvakodnia kellett az 1608-iki törvények ellen intézett ily nagy támadásnak még látszatától is.[2]

A trónörökösödés kérdése már 1617 előtt is foglalkoztatta a politikai világot. Az ötvennégy éves korában nősülő Mátyás házassága gyermektelen volt. Mióta császárrá választották, a pápa, a császári ház tagjai s az egyházi választó fejedelmek azon voltak, hogy biztosítsák a kivánt utód kijelölését a német Habsburgok országaiban. Miksa és Albrecht főherczegek, Tirol és Belgium kormányzói, lemondottak Ferdinánd javára. De 1613 óta más nehézség merült föl. Ez év júliusában ugyanis Zuñiga, a spanyol követ kijelentette Ferdinánd főherczeg előtt, hogy III. Fülöp királynak, Miksa császár unokájának, több joga van a magyar és cseh koronákra, mint Ferdinándnak, a ki Miksa császár unokaöcscse. Csak 1617-ben mondott le Oñate, Zuñiga utódja, e követelésről bizonyos elzászi és olasz birtokok fejében, melyeket Ferdinánd a spanyol koronának igért. A spanyol udvar részéről támasztott nehézség nem sokat nyomott Khlesl

[1] Kubinyi Miklós, Bethlenfalvi gróf Thurzó Imre. (Budapest, 1888.) 30. és Frankl, Pázmány Péter levelezése. 82.

[2] Frankl, Pázmány Péter, I. 284—289.

Thurzó György nádor siremléke.
(Árva várában.)

politikájához képest; a mindenható miniszter ugyanis rendszeresen halasztotta az örökösödés kérdésének tisztázását. Volt e politikában valami elvi szempont is. Khlesl egyeztetni akarta a német birodalom katholikus és protestáns pártjának követeléseit, mert azt hirdette, hogy a két párt kibékitése nélkül nem számíthat Ferdinánd császárrá választására. Az akkor divatos kifejezések szerint a compositiot a successioval együtt, vagy még az előtt akarta elintézni. De gyanúsnak tünt fel e politika a birodalmi viszonyok ismerője előtt. Ki ne gondolt volna arra, hogy Khlesl félti befolyását s azért halasztja Ferdinánd megválasztását, hogy ne legyen kénytelen megosztani hatalmát a Mátyás életében választott uralkodóval?

Miksa főherczeg meg volt győződve, hogy Khleslt személyes okok vezetik. Az ő erélye valamivel gyorsabb eljárásra kényszeritette Mátyás miniszterét.[1]

A cseh és a magyar királyi trónok voltak a császári méltóság lépcsői. Az 1617 június 5-ikén megnyilt cseh országgyűlésen nem érvényesült a lakosság többségének akarata. Az országgyűlés ügyes vezetése s a királyi család rég meggyökerezett tekintélye diadalmaskodtak az ellenzék törekvésein. Ferdinándot majdnem egyhangulag »elfogadták« királynak, a helyett hogy »megválasztották« volna s igy ujra föléledt a Habsburgok örökösödési joga a cseh trónra, mely a Rudolf korabeli zavarok alatt majdnem elévültnek látszott.[2]

Ferdinánd hivei most a magyar országgyűlés döntését várták. De Mátyás király az 1617 deczember 13-ára összehivott országgyűlést előbb 1618 vizkereszt ünnepére, majd ismét márczius 4-ére halasztotta el. Az ismételt halasztás hivatalos magyarázata az volt, hogy Mátyás beteg s e van foglalva, de aligha csalódunk, ha a valódi magyarázatot egyrészt Khleslnek abban a szándékában keressük, hogy minél későbbre tűzze ki a regensburgi választógyűlés napját.[3] Még inkább késleltette az országgyűlés egybehivását az udvarnak az a terve, hogy fegyveres erővel félemlíti meg a rendeket. Khevenhiller gróf, a madridi követ, Mátyás király és Ferdinánd főherczeg nevében 1617 szeptemberében arra kérte III. Fülöpöt, hogy rendelje a Velencze ellen küldött spanyol csapatokat Friaulból Magyarországba s adjon pénzt azoknak eltartására. E csapatok segitségével biztosíthatná az udvar a trónörökösödés elismerését s Ferdinánd megkoronáztatását, megakadályozhatná a nádorválasztást s visszaszerezhetné a magyarok kezébe jutott szent koronát. Mátyás Khevenhillerhez irt levelében megvallja, hogy nem annyira köszvénye miatt halasztotta el az országgyűlést, hanem inkább azért, hogy bevárja a

[1] Ritter, Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation. II. (Stuttgart, 1895.) 429—437.

[2] Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges. I. 162—169.

[3] Ugyanott, 200.

spanyol csapatokat. III. Fülöp kormánya megajánlotta a kivánt segitséget, hanem az utolsó perczben Mátyás s Khlesl lemondottak a csapatok felhasználásának szándékáról, mert belátták, hogy Pázmány és Forgács igazat mondottak, midőn lebeszélték a királyt az erőszak politikájáról, mely mindent elronthat, mig ellenben szép szerével sok jóra veheti az udvar a rendeket.[1]

II. Mátyás függő pecsétje.

Az udvar nem egészen alaptalan aggodalmakkal készült az országgyűlés megnyitására. Ferdinánd jelöltségének híre nagyon rossz hatást tett a protestáns megyékben. Nem is volt szükség az izgatók szavára. Mindenki ismerte a gráczi főherczeg munkásságát. Sőt némelyek azt is vitatták, hogy Ferdinánd »Csehországban immár is elkezdte«. A rendek szivesebben fogadták volna Miksa főherczeg jelöltségét, mert több mérsékletet vártak tőle a protestantizmussal szemben, mint Ferdinándtól. De

[1] Frankl, Pázmány, III 341—343 l. s Hammer, Khlesl, IV. 8.

Pázmány, Dóczi, Forgács és Esterházy rajta voltak, hogy a megyei utasítások ne szóljanak Ferdinánd ellen. Pázmány szóval és irásban bizonyitgatta, hogy »ollyat kell az magyar országbéli királyságra választani, az ki szomszédságunkban közel hozzánk lakik, és olly értéke legyen, hogy Magyarországot oltalmazhassa az török ellen«. Pázmány s pártfelei nem eredmény nélkül munkálkodtak. Még oly ellenzéki megye is, mint Szatmár, utasitásában meghagyta követeinek, hogy a királyválasztás kérdésében ne ellenkezzenek a többi vármegyékkel. Barsmegye pedig egyenesen utasitotta követeit, hogy Ferdinándra szavazzanak.[1]

S a rendek mégis a legmélyebb bizalmatlanság jelével fogadták azt a hírt, hogy a betegsége miatt távol maradó király Ferdinándot nevezte ki helyetteséül. Némely vármegyei követ óvás formájában kijelentette az országbiró előtt, hogy tisztelettel fogadják ugyan Ferdinándot, de egy hajszálnyira sem akarnak eltérni utasitásaiktól s az ország törvényeitől. A Ferdinánd mellé rendelt biztosok: Khlesl, Molard és Ulm sem voltak bizalmat keltő államférfiak. Khlesl Ferdinánd előtt érkezett Pozsonyba. Márczius 19-ikén magához hivta Molardot, Pázmányt, Forgácsot, Dóczit, Homonnayt s tanácskozott velük a királyválasztásról. Ez alkalommal a népszerűségét féltő Forgács Zsigmond azzal az inditványnyal lepte meg Khleslt, hogy a nádor választása előzze meg a királyét, mert a megyék úgy kivánják. Úgy is kivánták, mert Zemplén és más megyék utasitásai szerint a nádorválasztásnak minden más tárgyalást meg kellett volna előznie.[2]

De az udvar nem igy gondolkozott a kérdésről. A márczius 23-án átadott királyi előterjesztésben Mátyás arra kérte a rendeket, hogy ismerjék el, hirdessék ki és tiszteljék királyuknak Ferdinánd főherczeget, mivel Miksa és Albrecht főherczegek lemondottak a trónról.[3] Az előterjesztés kerülte a választás kifejezést. Világos volt, hogy az udvar fölbátorodva a prágai sikeren, Pozsonyban is meg akarta kisérteni a szabad királyválasztás megsemmisitését. Kemény és darabos előterjesztés ez, igy panaszkodtak a rendek, mert nagyon ellenkezik a királyság szabadságaival. Az alsóház sajnálattal jelentette ki válaszában, hogy a királyi előadás meg sem emlékezik a nádor választásáról. Pedig az 1608-iki törvényben emlitett egy év elmúlt s a most egybehivott országgyűlésnek a nádorválasztás volna legelső feladata. Azután következnék a sérelmek elintézése s csak akkor fognának a rendek a királyi előadásban emlitett tárgyhoz s az ország-

[1] Frankl, Pázmány, I. 288., 303—305. s 622. Pázmány irata a megyékhez Millernél: Epistolae Petri Pázmány, I. 88. (hibásan 1625-re téve), végre Botka, Jogtörténeti tanulmányok a magyar vármegyék szervezetéről. (Budapesti Szemle, Uj folyam. IV. 1866. 236.)

[2] Zemplén utasitása, közli Nagy Iván. (Tört. Tár 1881. 81.) Frankl: Pázmány, I. 322—326.

[3] Katona XXIX. 686.

gyülés egyéb teendőihez. A főrendek többsége nem volt egy véleményen az alsóházzal. Hivatkozott arra, hogy az 1608-iki országgyűlésen Mátyás választása megelőzte a nádorét. De úgy látszik, hogy a főrendek mégsem ellenezték a válasz elküldését, talán mivel nem hitték, hogy alkalmat adhat komolyabb összeütközésre s nem is bánták, hogy az udvar szélsőségének ellene szegezhetik a másik szélsőséget.[1] Az országgyűlés márczius 27-iki válaszára már másnap felelt a királyi leirat. Csodálkozott a király azon, hogy a rendek előbb akarnak gondoskodni a szolgáról, mint az urról. De különben megigérte, hogy mihelyt az országgyűlés elvégzi a trónörökösödés kérdését, rögtön hozzáláthat a nádor választásához s a sérelmek elintézéséhez. A rendek ötvennégy szavazattal harminczhét ellenében elfogadták a királyválasztás elsőbbségét. Az ellenzék igen heves volt, van már királyunk, de nádorunk nincs, nádorra van szükségünk; ha meg nem választhatjuk, mindent itt hagyva, haza megyünk — igy kiáltoztak.[2]

A többség engedékenysége erős föltételekhez volt kötve. Az első az volt, hogy a rendek szabad választásának jogát a választás előtt királyi okirat, a választás után pedig a törvénykönyv egészen határozottan s minden kétséget kizárva erősítsék meg. A második feltétel a rögtöni nádorválasztást, a harmadik a sérelmeknek minden egyéb tárgyalást megelőző elintézését kivánta, mert különben a király választása érvénytelen marad. Mint magától érthető dolgot, vetették e föltételekhez a rendek, hogy az új király a választás előtt a bécsi béke s az 1608-iki törvények megtartásáról hitlevélben biztositja őket.

Az alsóház feliratát a főrendek április elsején kezdették tárgyalni. Tulajdonkép hozzájárultak annak tartalmához, csak egyes kifejezéseket rosszallottak. Pázmány is helyeselte, hogy az országgyűlés a választás kifejezésével kiván élni s jogát védelmezi. A főrendeknek csak az volt a kivánsága, hogy az országgyűlés küldöttsége értekezzék a királyi biztosokkal a felirat felterjesztése előtt. Pázmány és Forgács valóban megjelentek a királyi biztosok előtt április 2-ikán. Khlesl bizonyitgatta, hogy a rendek szokatlan s a királyra nézve sérelmes dolgokat kivánnak. Pázmány és Forgács nem igen merték dicsérni az alsóház feliratát. Kijelentették, hogy ők sem helyeslik hangját s követeléseit. Khlesl erre azt ajánlotta, hogy a főrendek szakadjanak el a rendektől s külön kiáltsák ki Ferdinándot királyukká. Pázmány és Forgács helyeselték ezt a tervet, sőt kifejtették, hogy a törvény szerint a rendek kötelesek volnának alkalmazkodni a józanabb határozathoz, még ha többségben volnának is. De különben is a főrendek számithatnak az alsóház vagy harminczhat tagjának hozzájárulására. Csak az a kérdés, hogy Mátyás király fölvenné-e a harczot a magyar rendekkel? A biztosok nem igen érezve a kérdésnek

[1] Katona, id. m. 592. Frankl, id. m. 328.
[2] Katona, 694. Frankl, 329.

irónikus ízét, mindannyian igennel válaszoltak s azt jelentették Miksa főherczegnek, hogy Magyarországban erős harcz készűl, melyben az udvar számithat egy magyar párt támogatására.

Másnap a felsőház gyűlésén Forgács a mellett kardoskodott, hogy a főrendek ne mindenben engedjenek az alsóháznak. A főrendek felkérték Forgácsot, hogy birja engedékenységre a rendeket. A rendek ülésén nagyon tüzes beszédeket hallott az országbiró. Egészen megváltozott hangulatban tért vissza társaihoz. Náprágy érsekkel együtt a rendek feliratának elfogadását ajánlotta Pázmány s a horvát bán ellenzésével szemben. A feliratot április 3-án átadta az országgyűlés a királyi biztosoknak.[1]

A királyi biztosok nagyon csodálkoztak Forgács színe változásán. S igaz is, hogy az országbiró könnyen volt hajlitható. De mi úgy fogjuk fel az április 2-iki értekezletet, hogy Pázmány és Forgács nem a szabad választás ellen, hanem inkább a felirat heves formája ellen nyilatkoztak. A módban eltértek a rendektől, de a szabad választás jogának védelmében egyetértettek velük. A rendektől való elszakadás tervét csak akkor vették volna komolyan, ha az alsóház ellenzi Ferdinánd megválasztását. A főrendek nagy többsége pedig nem akart ellenszegülni a rendek ülésein nyilatkozó közvélemény nyomásának.

A királyi biztosok nem küldötték el a királynak az április 3-iki feliratot. Nem akarták — igy válaszoltak április 6-ikán kelt leiratukban — sérteni a beteg királyt. A király nem akar újítást s igy nincs szüksége arra, hogy külön hitlevélben biztositsa a rendeket oly jogok tiszteletben tartásáról, melyeket megsérteni nincs is szándékában. Bármennyire visszautasitó volt az április 6-iki leirat tartalma, meglátszottak rajta a közeledés jelei. Már előfordul benne a választás szava, a királylyá kijelentés s az ehhez hasonló kifejezések társaságában.[2]

Most már nagyobb határozottsággal nyilatkoztak az országgyűlésen Ferdinánd hivei. Esterházy Miklós nyiltan kihirdetve az április 2-iki értekezlet megállapodását, kijelentette, hogy a mint Szilágyi Mihály királylyá tette Hunyadi Mátyást egy párt tiltakozása ellenére, most is az fog történni, hogy egy házsártos felekezet miatt az ország el nem áll szándékától. Pázmány hatásos beszédet mondott Ferdinánd érdekében s hivatkozott az 1547-iki V-ik törvényczikkre, melyben az ország kijelentve azt, hogy I. Ferdinánd örököseinek is aláveti magát örök időkre, bizonyos korlátokat szabott a szabad választás jogának. Pákay personalis is ily szellemben beszélt. Az országgyűlés küldöttsége április 7-ikén a királyi biztosok előtt a következő módon nyilatkozott: A rendeknek soha sem volt s most sem az a szándéka, hogy az ausztriai háztól a királyi választásokban

[1] Az április 2-iki értekezletről s Forgács szerepléséről l. Acta Diaetalia Posoniensis Anni 1618. (Pest, 1790.) 30. és 40. — Frankl, id. m. III. 345. 346. s Gindely, Geschichte des dreissigjähr. Krieges. I. 211. A feliratra vonatkozólag l. Acta Diaetalia 24.

[2] Acta Diaetalia, 28.

elszakadjon, vagy hogy megvonja tőle a tartozó tiszteletet, ne legyen illő tekintettel a királyi család érdemeire s Magyarországra forditott költségeire. Legalább igy fogalmazták a biztosok az élő szóval tett nyilatkozatot, melyben úgy látszik, hogy erősebben ki volt emelve a szabad választás joga s nem volt annyira kimondva az ország kötelezettsége a Habsburgokkal szemben. De lehetséges az is, hogy a küldöttség loyalisabban nyilatkozott, semmint megbizóik kivánták.[1] Annyi bizonyos, hogy a nyilatkozat lényegesen javitotta a helyzetet, mely válságossá

II. Mátyás király.
(Egykorú metszet Ernst Lajos gyűjteményében)

lett az országgyűlés április 3-iki felirata óta. Ennek átvétele után Molard azt tanácsolta, hogy fel kellene oszlatni az országgyűlést, az engedékenység gyávaság volna s biztos bukása a Habsburgok uralmának. Ulm, a birodalmi alkanczellár, Bécsbe utazott, hogy a királynak jelentést tegyen s átvegye parancsait. A király Trautsonnal, Meggauval s Miksa főherczeggel tanácskozott a teendőkről. Mindannyian a békés utat

[1] Frankl, id. m. I. 338—340 ll. Galantai gróf Esterházy Miklós Magyarország Nádora. (Pest, 1863.) I. 28. A »Falsae originis motuum« idézete lényegesen eltér a biztosok fogalmazványától. V. ö. Katona, XXX. 197.

ajánlották, csak Oñate gróf tanácsolta a küzdelmet s szemére hányta Ferdinándnak, hogy a friauli csapatokat nem helyezte át a magyar határra. De Ferdinánd bizalmas tanácsosa, Eggenberg is békére hajlott. Mátyás tehát, hivatkozva az országgyűlés április 7-iki nyilatkozatára, elfogadta az április 3-iki feliratban foglalt feltételeket és utasitotta biztosait, hogy formulázzák a rendektől annyira sürgetett diplomát.[1]

Ekkor Khlesl megbizásából Molard és Ulm a két ház vegyes ülésén megkérdezték az országgyűlés tagjait, hogy megválasztják-e Ferdinándot királyukká, ha Mátyás és Ferdinánd megadják a tőlük kivánt diplomát és biztositékot? A vegyes ülés eloszlott, a két ház külön tanácskozott és abban az üzenetben állapodott meg, hogy ha Mátyás és Ferdinánd az április 3-iki felirat értelmében minden változtatás nélkül megadják a kivánt iratokat, akkor az országgyűlés hozzáfog Ferdinánd választásához.[2]

Április 17-én a királyi biztosok összehivták a magyar tanácsosokat, vagyis az esztergomi és kalocsai érseket, az egri, zágrábi, nagyváradi, veszprémi s nyitrai püspököt, Forgács Zsigmondot, a personalist, Batthyány Ferenczet, Dóczi Andrást, Homonnay Györgyöt, Révay Pétert, Apponyi Pált és Alaghy Menyhértet. Ulm előadta, hogy mi történt Bécsben s mire határozta magát a király. Végül azt kérdezte, hogy mivel a király meg akarja erősiteni a rendek szabad választásának jogát, miképen lehetne arra birni az országgyűlést, hogy a törvénykönyvben a Mátyás elődeinek választásánál használt szavakat alkalmazza? A kérdés tulajdonkép azt jelentette, hogy miképen lehetne az országgyűlést oly formula elfogadására birni, mely legalább Ferdinánd örököseit ne tenné ki a választás kellemetlenségeinek?

A magyar tanácsosok félrevonúltak s egy órai tanácskozás után ismét megjelentek. Nevükben Pázmány beszélt. Nagyon veszedelmes dolog volna — igy szólt — ha a rendek megtudnák, hogy a király e dologról a spanyol követtel is tanácskozott. Azt gyanitanák, hogy az udvar meg akarja semmisiteni a választás szabadságát. A rendek nagyon gyanakodók s könnyen izgathatók. Elégedjünk meg az eddig elért eredményekkel. Nagy vívmány volt az, hogy kihagyattuk a rendekkel a »teljesen szabad« jelzőt a választás szó előtt, mert ez a Habsburg ház kizárásának látszatát keltette fel. Ép oly nagy nyereség volt az április 7-iki nyilatkozat, most tehát alkalmazkodnunk kellene a rendek kivánságához. Khlesl erre azt jegyezte meg, hogy a főrendek félnek a köznemességtől, de a király óhajtásával nem törődnek. Pázmány védelmezte a rendeket Khlesl ellenében. Gyanakodásuk igen természetes, mert a királyi propositio kerülte a választás kifejezését s azonkivül bejelentette Miksa főherczeg lemondását, a mi igen kétségessé tette a szabad választás értékét. Azonkivül az a körülmény, hogy az uralkodás a család egy másik ágára

[1] Gindely, id. m. 214.
[2] Sepsi Laczkó Mikónál, id. m. III. 178. s Frankl, id. m. I. 341

száll s az udvar minduntalan az örökösödés jogára hivatkozik, csak mellékesen említve a választást, arra ösztönzik a rendeket, hogy minél határozottabb alakban biztositsák régi szabadságukat.

Végre a királyi biztosok engedtek s Pázmánynyal, Forgáchcsal és Náprágyval egyetértve diplomát szerkesztettek, melyben a király elfogadja az április 3-iki három feltételt, de egyszersmind a félreértések kikerülése végett idézi az április 7-iki nyilatkozatot is. Khlesl Bécsbe utazott, hogy aláirassa a királylyal a fogalmazványt. A királyt bántotta a szabad választás kifejezése s ehhez járult még az, hogy Oñate hatezer embert ajánlott fel az udvarnak Ferdinánd örökösödési jogának támogatására. Némi habozás után a király mégis aláirta a fogalmazványt. Pozsonyban nyugtalan kiváncsisággal várták vissza a bibornokot. Dóczi András, a gyakorlott hirkovács, lázadások kisérleteinek hirével rémítgette Ferdinándot.

Április 21-ikén Khlesl visszaérkezett Pozsonyba s a 22-iki gyülésen felolvasta a diplomát. Az április 7-iki nyilatkozat, mely a biztosok fogalmazványa szerint volt a diplomába iktatva, igen rossz hatást tett. Ha Ferdinándot megválasztjuk is, — igy szóltak némelyek — azzal még nem akarjuk elismerni utódainak örökösödési jogát. Huszonnyolcz megyének követei kijelentették, hogy ha elfogadják a királyi diplomát, otthon megkövezik őket s elpusztítják jószágaikat. A főurak és püspökök a diplomát pártolták. »Ne bízzák el magukat az urak — igy fenyegették őket a rendek — ne bízzanak erős váraikban.« A diploma tehát el volt ejtve.

A rendek nem türték az 1547-iki törvényczikknek újabb biztositékokkal való megerősitését. Végre Khlesl április 26-án megegyezett az országgyűléssel a közvetitő formulára nézve. Most azután a rendek sürgetésére az április 3-iki három feltételről ugyane hónap 29-én oly diploma érkezett le, melyet az országgyűlés lelkes »Éljen Mátyás« kiáltással fogadott. A diplomának a választásra vonatkozó pontját a törvénykönyv bevezetésébe irták. Ez a pont csak annyit mond, hogy a rendek régi szokásuk és szabadságuk szerint Ferdinándot megválasztották királyuknak. A Habsburg ház örökösödési joga nincs megemlitve. De a régi szokásra való hivatkozásban kétes értékű megnyugvást találtak az örökösödés elvének hivei.[1]

Ezzel el volt háritva a legnagyobb akadály a királyválasztás útjából. Most még csak a választandó király hitlevelének szerkesztése okozott nehézséget. Midőn Ferdinánd a makacs küzdelem után megállapitott feltételeket elfogadta, május 16-án az országgyűlés egy értelemmel királylyá választotta a Forgács lakásán tartott vegyes ülésen. Ugyan e napon történt a nádorválasztás is.

A király a katholikusok részéről Forgách Zsigmondot és Erdődy Istvánt, a protestánsok részéről Batthyány Ferenczet és Török Istvánt

[1] Gindely, id. m. 215—220. Frankl, id. m. I. 341—346. III. 346—350. Hammer, Khlesl IV. Függ. 48. Sepsi Laczkó, id. h. 179.

jelölte ki. Forgách Zsigmond mellett döntött a nagy többség, csak két szavazat esett Batthyányra.[1]

Az a nagy csorba, melyet a Báthory ellen inditott erdélyi vállalat ejtett Forgách népszerűségén, ekkor már félig-meddig ki volt köszörűlve.

Forgách Zsigmond nádor.
(Egykorú festmény a szalánczi várban.)

Oly határozottsággal fordúlt Homonnay ellen, hogy az udvar haragját vonta magára. Khlesl az országgyűlés előtt közeledett hozzá s meg akarta nyerni terveinek. Úgylátszik, hogy igen hatásos okokkal győzte meg az

[1] Frankl és Ráth Károly, Dallos Miklós győri püspök iratai. (Esztergom, 1867.) 49.

országbirót. Ha elbeszélésének hihetünk, Forgách elfogadta ugyan a felajánlott ezerötszáz tallért, de nagyon keveselte az összeget.[1] Ne gondoljuk, hogy Khlesl adománya vásárolt elvek dija volt.

Senki sem ütközött meg akkor az előkelő államférfiak szolgálatainak ilynemű jutalmazásán. Különben Khlesl ép oly rosszul itélte meg Forgácsot, mint Thurzót. Forgách sem volt az udvar ellensége, igen nagy okok nélkül nem szövetkezett a rendekkel az udvar ellen s az 1618-iki országgyűlésen ép úgy vigyázott népszerűségére s ép oly kevéssé volt a rendek szenvedélyeinek egyszerű tolmácsa, mint azelőtt, mikor még nem részesült Khlesl adományában.

Ide-oda hajlását gyengeségének s egyszersmind óvatosságának is tulajdonithatjuk, de némikép abból a kényes helyzetből is magyarázhatjuk, melyben nagyon nehéz volt a következetesség annak, a ki alkotmányos érzését egyeztetni akarta a dynastiához való hűséggel.

Azok a nagy közjogi küzdelmek, melyek a királyválasztást megelőzték, felekezeti természetűek is voltak. De nem csupán ebben a formában nyilatkozott a felekezetek ellentéte. Leginkább a protestánsok kivánságai nehezitették meg Ferdinánd hitlevelének szerkesztését. A hitlevélnek a vallásszabadságot biztositó czikkébe a »templomokkal együtt« kifejezést is felakarták vétetni.

Szerintük e betoldás csak bővebben magyarázza az 1608-iki I. törvényczikket, a nélkül, hogy megváltoztatná értelmét. Mert mi értelme van annak, hogy a törvény az ország minden rendbeli lakójának biztositja a vallásszabadságot, mikor a katholikus földesurak jobbágyaiktól elveszik a templomokat? Azután Mátyás 1606 szeptember 27-iki oklevele, mely a bécsi kékét értelmezi, a templomok használatának szabadságát is biztositja. Ez okokkal szemben a katholikusok azt fejtegették, hogy a protestáns városok sem engednek át templomokat a nem csekély számú katholikus lakosságnak. Továbbá jogtalanság volna elvenni a templomot a földesúrtól, hogy a jobbágynak adhassuk. A magyar törvény szerint a jobbágynak arra a földre, melyet művel, semmi joga sincs, csak munkája bérét követelheti. Azonkivűl a patronus jogát is sérti a templomoknak átengedése a protestáns jobbágyok számára. E jognak lényege abból áll, hogy a patronus földesúr az eredeti alapitás szellemében a templomot annak az egyházi férfiúnak adja, a ki neki tetszik. Mátyás 1606-iki magyarázó oklevele érvénytelen, mert Mátyás akkor még nem volt koronázott király. Öt napig tartott a heves vita a templomok kérdéséről. Ekkor mondotta Pázmány, hogy inkább hagyják el jobbágyai a falvakat, semhogy jogainak sérelmével elfoglalják a templomokat. Nem fogja türni, — igy nyilatkozott máskor, — hogy a kassai templom a protestánsoké maradjon, mert a szabad királyi városokban a királyt illeti a legfőbb kegyuri jog. Frangepán, a horvát

[1] Hammer, Khlesl IV. Függ. 19.

bán, igen szenvedélyes beszédet tartott. Dobjuk ki az ablakon — igy szakitották félbe. A szónok megállott s igy szólt az ellenzékhez fordulva: Lépjenek elő, a kik ki akarnak dobni. A protestánsok már haza akartak térni, azonban a királyi biztosok kérelmére elállottak szándékuktól, kivált mikor a personalis biztositotta őket, hogy a katholikusok az 1608-iki törvényt valódi értelme szerint akarják elfogadni a katholikus vallás sérelme nélkűl.

Végre megnyugodtak abban, hogy a törvényczikk átment a királyi hitlevélbe, de óvást adtak be, melyben kifejtették, hogy a templomokra nézve Mátyás 1606-iki okleveléhez ragaszkodnak. A katholikusok irásban tiltakoztak az óvás ellen. Midőn az országgyűlés küldöttsége átadta a hitlevelet a királyi biztosoknak, Pázmány új óvást nyújtott be, melyben kijelenti, hogy a katholikus egyházi és világi rendek nem hagynak jóvá olyasmit, ami vallásukra nézve sérelemnek látszik.[1]

A királyválasztás után következő napon olvasták fel az országgyűlésen a királyi előterjesztéseket. A rendek rögtön a sérelmek összeirásához fogtak s legelőször is a vallási sérelmeket tárgyalták.

De most már nem csupán a templomok kerültek szóba. A protestánsok panaszkodtak, hogy a katholikus esperesek szedik a superintendenseknek járó cathedraticus censust, s hogy a szentszékek törvénybe idézik a protestáns lelkészeket.

A szentszékek más tekintetben is jogtalanúl kiterjesztették hatóságukat.[2] De leghevesebb volt a vita a jezsuiták ügyében. Ez volt a sarkpontja a vallási kérdésnek. Az ellenreformáczio hatalmas bajnokai munkájának sikerétől függött a két felekezet számaránya. Ekkor még az ország nagy többsége protestáns volt. Egy 1613-iki kimutatás szerint Nyitrában, Liptóban, Turóczban és Árvában a 178,513 főnyi lakosságból csak 48,673 volt katholikus.[3] 1617 novemberében még számos főúr vett részt a protestantismus százados évfordulójának ünnepén. Az 1618-iki felsőházban a protestánsok kisebbségben voltak ugyan, de soraik közt találjuk a Révayakat, a Thurzókat, Batthyány Ferenczet s Zrinyi Györgyöt.[4] Homonnay György 1615-ben azt állitotta, »hogy országunknak legnagyobbik része, avagy talán csak tized része ha katholikus, a többi mind haereticus!«[5] De 1613 óta a jezsuiták nagy hatással munkálkodtak. 1613 végén Homonnai megalapitja a homonnai kollégiumot. Az itteni jezsuiták a ruthéneket igyekeztek megnyerni az uniónak. Parnóra küldött missiójuk Rákóczi Zsigmondné Telegdi Borbála pártfogása alatt a kálvinistákat téritette. Az ungvári jezsuiták jobban boldogultak a ruthénekkel, mint a magyarokkal, de nagyon

[1] Frankl, Pázmány, I. 348—362. s 625., Katona, id. m. XXIX. 742.

[2] Dallos iratai, 50. a zemplénmegyei utasitás id. h. 82., a census cathedraticusról Fabó, Monumenta, II. 94. és Szilágyi S. közl. M. Tört. Tár, XIX. 52.

[3] Timon Ákos, A párbér Magyarországon, 196.

[4] Jászay, Pozsonyi Orsz. Irom. (Magyar Nemz. Múzeum, 2162 Qu. l. 1).

[5] Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 294.

dicsérik a magyar convertiták állhatatosságát. A munkácsi kastélyban is lakott egy jezsuita, ki a városra és környékére terjesztette ki gondjait. Társai munkásságának nyomával még Szabolcsban s Alaghi paczini birtokain is találkozunk. Alsó-Lendván, Monyorókeréken és Lakompakon is nagy sikerrel dolgoztak a fáradhatatlan szerzetesek. Monyorókeréken 1614-ben kétszáz kálvinistát és lutheránust téritettek meg. 1616-ról azt jelentik a pécsi jezsuiták, hogy száz embert téritettek, száz ördögüzést végeztek s tömérdek beteget gyógyitottak ki gonosz nyavalyákból. Ez ördögüzéseknek és csudálatos gyógyitásoknak nagy része van a páterek sikereiben. Kassára 1615-ben telepitette Forgách Zsigmond a jezsuitákat. De leginkább bántotta a protestánsokat a nagyszombati jezsuita kollegium alapitása 1615-ben. 1618-ban már majdnem hatszáz tanuló látogatta az intézetet s a páterek 1616—1618-ig 217 protestánst téritettek.

Jezsuita a XVII. században.
(Egykorú metszet után.)

E körülmények érthetővé teszik a protestánsok elkeseredését a jezsuiták ellen. A barsi követek utasitása rövid két czikkre terjedt, de közülök az egyik a jezsuiták ellen szól. A rendek az 1608 : VIII. törvényczikk megsértését látták abban, hogy a jezsuiták mások közvetitésével mintegy alattomban élvezik a túróczi prépostság és különböző birtokok jövedelmeit.

Hanem az idő nem volt kedvező a protestáns sérelmek elintézésére. A katholikusok igen »tövises« sérelmekkel válaszoltak. Tiltakoztak a superintendensek biráskodása ellen s azt mondották, hogy a katholikus lelkészeknek járó jövedelmet a protestánsok nem foglalhatják le czéljaikra. Az országgyűlés tárgyalásai már hosszúra nyúltak, a protestánsok sem akarták, hogy minden eredmény nélkűl oszoljanak haza s igy kénytelenek voltak megnyugodni abban, hogy május 23-án mind a két fél megsemmisitette a vallási sérelmeket. Csak két törvényczikk volt a makacs küzdelem eredménye. Az egyik röviden megújitja az 1608: I. czikket, a másik a szentszékekről azt határozza, hogy az ország rendes biráinak parancsára átküldeni tartoznak az ügyeket a házasságiak kivételével, s hogy aratás, szüret,

háború, vagy országgyűlések s országos törvényszékek idején ne tartsanak üléseket.[1]

A vallási kérdésnek a napirendről való levétele időt engedett a közjogi s másnemű sérelmek tárgyalására. Legelőször is a báni hatáskör helyreállitását kérték a rendek. Nem volt új az a panasz, hogy a bán a horvátországi és szlavóniai végekben állomásozó idegen katonaság miatt nem úr a maga házában, s hogy a bánsági végvárak ellátására hiányzik a rendes fedezet. Az udvar hajlandó lett volna a haramiák, vagyis a magyar végvárak hajdúinak megfelelő horvát nemzeti katonaság kapitányságát átengedni a bánnak, legalább elvben, mert a tervnek valósitása nem volt könnyű. Továbbá a végvárak költségeinek részleges fedezésére az osztrák hatóság alatt álló nedeliczi harminczad jövedelméből huszonhétezer tallért ajánlott fel. A rendek e segitséget elfogadták, hanem a bánnak nagyobb hatáskört kivántak. Szerették volna a károlyvárosi generális tisztét egyesiteni a báni hivatallal s arra kérték a királyt, hogy a varasdi főkapitány utasitása is tekintettel legyen a bán hatáskörére.

Ily módon biztositva lett volna a bán törvényes uralma. Csakhogy e kérésre halogató válasz érkezett. Csupán a nedeliczi segitség ajánlata ment át a törvénykönyvbe. E dologgal összefüggött a Törökországból bevándorolt szerbek ügye. Miattuk a horvátországi és szlavóniai földesurak folyvást zaklatták panaszaikkal a gráczi kormányt. A zágrábi püspök nagyon zokon vette, hogy a bevándorlók nem teljesitik jobbágyi kötelezettségeiket, noha szabadalmuk ideje már 1605 körül lejárt. De a varasdi generális azt fejtegette, hogy a szerbek megművelték a puszta területeket s védelmezték a végeket. Ha érdemeiket most azzal jutalmazná a kormány, hogy kiszolgáltatja őket a földesuri hatóságnak, visszaszöknének a török földre s a vidék ismeretét felhasználnák a végek pusztitására. De az 1618: XXXII. törvényczikk nem akarta figyelembe venni ez aggodalmakat, hanem elrendeli, hogy a már régóta kijelölt királyi biztosok rögtön adják át a szerbeket a földesuri hatóságnak.[2]

Midőn a rendek most emlitett panaszaikat a sérelmi lajstrom élére helyezték, talán abból a gondolatból indultak ki, hogy sehol sem tünt fel oly élesen az 1608. törvények eredménytelensége, mint Horvátországban és Szlavóniában. E törvények azt az elvet hirdették, hogy a magyar korona területe a magyaroké. De vajjon azoké volt-e a tulajdonképi Magyarországban?

A királyi előterjesztés ismételte a többször meghiúsúlt kisérletet, hogy a rendeket a német katonaság kitiltására vonatkozó czikkek megvál-

[1] L. Krones. Der Jesuitenorden u. seine Rolle im Geschichtsleben Ungarns. Oesterreichisch-Ungarische Revue. Uj sorozat, Bd. XII. 193., Frankl, Pázmány, I. 360—371. Botka, id. h. s Dallos iratai id. h. 50., 51.

[2] Acta Diaetalia, 98. 140. 141. 177. 178. 201. Katona, XXIX. 912. és Lopačič, Monum. Spect. Hist. Slav. Merid.) XVI. 48. 55. 56. 59.

toztatására birják. Ujra hivatkozott a magyar föld védelmében kiontott német vérre s fölemlitette, hogy a végek eltartása a német tartományoknak majdnem tizszer annyijába került, mint Magyarországnak.

De a rendek nem tágitottak. A királyi előadásra az 1608-iki törvények ellen elkövetett sérelmek felsorolásával válaszoltak. Ujra felhozták Varasd, Murány és Divény várak német katonaságát.

Nem elég, hogy a győri alkapitány s a komáromi kapitányok tiszte még mindig idegenek kezén van, hanem Érsekujvárba s Tatába is német kapitányokat neveztek ki s német katonaságot rendeltek. Pedig a győri, komáromi s tatai kapitányok megtámadják a vármegyei gyűléseken megjelenő nemeseket s erőszakoskodnak a főurak, főpapok és nemesek jószágain. A győri és komáromi kapitányok eltiltják az elpusztult házak felépitését a várfalakon kivűl, sőt Reiffenberg erőszakkal leromboltatta némely komáromi nemesi kuriák tetejét. A győri tisztek egészen magokénak tekintik a káptalan alattvalóit, lefoglalják a városi mészárszékeket, kárositják a püspököt s a kanonokokat az italmérés jövedelmében, törvénytelen vámokat szednek s meg nem engedett szabadalmakat adnak a német vagy a katonasághoz tartozó mesterembereknek. Egészen nyiltan hirdetik, hogy Győr a császár városa. A komáromi alkapitány, Pettinger Farkas, a ki 1618-ban már tatai főka-

Lovas vitéz a XVII. század elejéről.
(Dankerts egykorú rajza után.)

pitány volt, minden úton módon el akarta keseriteni a halálosan gyűlölt Posár Lukács életét. 1613 október 28-án kirendelte az egész komáromi hadsereget Posár Bagota nevű falujának elpusztitására. Reiffenberg s némikép Tieffenbach Rudolf, az érsekújvári főkapitány is hasonló módon vitézkedtek Posár birtokain. Más részről is voltak panaszok az idegen katonai uralom ellen, különösen Komárom városa panaszkodott egyebek közt azért, hogy az ottani hadbiró sarlóját a város vetésébe akasztja. Egyébiránt a magyar kapitányok s alattvalóik magaviseletét sem dicsérik a rendek. Nem sokkal az országgyűlés megnyitása előtt a zalai váraknak vagy négyszáz főnyi őrsége magyar tisztek vezetése alatt éjnek idején megtámadta s kirabolta Nádasdy Tamás izsákfalvi kastélyát.

E sérelmekről különböző czikkekben intézkedik a törvénykönyv. A győri alkapitány, Kolonics Ernő horvát eredetű, tehát mint indigena maradhat hivatalában. Komárom városának és megyéjének panaszai miatt a komáromi s tatai kapitányok s Földesi hadbiró ellen a nádor ő felsége megbizásából megejti a vizsgálatot s szabadon eljár birói tisztében.

A komáromi házak lerontása ügyében a sérelmekre adott királyi válasz mentegette ugyan a főkapitányt a várfalak közelében való épitkezés rendtartásának szabályaival, de a VI. törvényczikk mégis meghagyja, hogy a nádorra bizott vizsgálat a leégett s újra épitendő házak ügyére is kiterjedjen, gondoskodva a károsultak illő kárpótlásáról. A komáromi alkapitány nemzetiségére nézve a VII. törvényczikk megerősiti az 1608-iki törvényt s egyszersmind meghagyja, hogy a tatai kapitány helyét magyar tiszt foglalja el. A XXI. törvényczikk általában biztositani kivánja az ország lakosait a főkapitányok és várkapitányok önkénye ellen, a XXVI. pedig bizottságot nevez ki a győri sérelmek végleges elintézésére.

A rendek panaszkodtak az ide oda költöző katonaság kihágásairól s felemlitették, hogy nem régen Mosony megyében bizonyos számú lovasság négy hónapon át élt az urak és jobbágyok rovására, a nélkűl, hogy fizettek volna valamit. Az ily visszaéléseken akar segiteni a XXII. törvényczikk, mely egyszersmind kárpótlást igér a mosonyiaknak.[1]

Igy tehát számra nézve elegendő biztositékot szereztek a rendek a hadügyi igazgatás törvénytelenségei ellen. Csakhogy mennyiben voltak biztositékok a törvényczikkek, azt leginkább azokból az ismétlésekből láthatjuk, melyek meg megujúlnak törvénykönyvünk lapjain, ha arról van szó, hogy a töröktől megkimélt terület egyes részei megszabaduljanak az idegen uralom alól. Az eléggé terjedelmes kapronczai uradalom jövedelmét az ottani őrség tisztjei élvezték, a dicát s tizedet nem akarták fizetni, s ingyen munkát nem szolgáltattak. A mosonymegyei Steinbruckban, mely a heiligenkreutzi apátsághoz tartozott, az alsó ausztriai kamara az italmérésre adót vetett ki. Az Ausztriának s Lengyelországnak elzálogositott

[1] Acta Diaetalia, 89. 90. 102. 113. 114. 119—124. 129. 130—138. 163. Katona, id. m., XXIX. 907—909.

várak s városok ügye még mindig oly állapotban volt, mintha a törvények soha sem intézkedtek volna visszaváltásukról. 1616-ban az alsó-ausztriai kamara ő felsége nevében megparancsolta a bányavárosoknak, hogy mindig és mindenben engedelmességgel tartoznak a kamara rendeleteinek. E felfogás adott okot a rendek sérelmeinek arra a pontjára, melyben kérik a királyt a bányavárosok régi szabadságainak tiszteletben tartására, egyrészt a bányakamarák tisztjeinek hatalmaskodásaival szemben, de különösen abban a tekintetben, hogy a bányavárosok ne legyenek kénytelenek idegen hatóság birói itéletét elfogadni. A kormány e sérelmek közűl csak az utóbbit vonakodott törvényczikkben elintézni, de végre ebben is engedett a rendek kivánságának.[1]

Hasonló előzékenységet tanúsitott a veszprémmegyei sérelem dolgában, mely a szentgáliakra vonatkozott. A szentgáli nemesek, a hajdani királyi vadászok, kik még ekkor is bizonyos censust fizettek régi kötelezettségük helyett a kincstárnak, nem akarták magokat alávetni a megye

II. Mátyás kettős aranyforintja.

birói hatóságának s nem akartak részt venni a közterhek viselésében. Ezt a szabadságot a rendek törvénytelennek tartották s noha a kormány először fen akarta tartani a szentgáliak régi szabadságait, megengedte mégis, hogy a törvény egyenlővé tegye őket a megyei nemességgel. Hasonló módon szabályozta az országgyűlés a felső magyarországi hajdúk jogi viszonyát a megyékhez.[2]

Az állami egység s önállóság legerősebb oszlopairól gondoskodtak a rendek, midőn minduntalan megujitották a nádor, a magyar kanczellária s a magyar tanács hatásköréről szóló törvényeket. E törvényeken számos sérelem esett az 1613-iki országgyűlés óta. A rendek úgy vették észre, hogy a törökkel való alkudozásokban nem érvényesűlt eléggé a nádor befolyása. Hajlandók voltak azt hinni, hogy kedvezőbb békét köthetett

[1] Acta Dietalia, 98. 104. 116. 124. 144. 156. 172. 178. 182. 187. 191. 198. Katona, XXIX. 900. 908. 911. Pécs Antal, Alsó Magyarország Bányamivelésének Története, 559.

[2] Acta Diaetalia, 116. 156. Katona, 908. 937.

volna a kormány, ha a tárgyalásokban megtartja a törvényes formákat. Egyébiránt a komáromi béke több kérdést megoldatlanúl hagyott. Különösen a palánkok lerontása édekelte a rendeket. Mivel jól ismerték Khleslnek leplezett szándékait a hajdúk ellen, a török békéről szóló törvényczikkbe oly betoldást vétettek fel, mely a felső-magyarországi hajdúvárosok épségben maradását kivánja biztositani.

Nevezetes közjogi sérelem emléke maradt fen a XXVIII. törvényczikkben, mely azt rendeli, hogy az országgyűléstől királyi megerősitésre fölterjesztett czikkeket kihagyásokkal vagy hozzátételekkel változtatni nem szabad. Ez a rendelkezés az 1613-iki eseményekben leli magyarázatát. Akkor ugyanis az országgyűlés szétoszlása után Trencsén, Liptó s Árva azt állitották, hogy a kanczelláriától leküldött törvényczikkek nem felelnek meg az országgyűlés határozatainak. Igy például a beszterczebányaiak ellen hozott itélet megerősitését kérő törvényczikk végéhez az udvar függesztette oda azt a megjegyzést, hogy a király majd megvizsgálja az ügyet s addig maradjon függőben a végrehajtás. De ennél sokkal fontosabb volt egy »is« szócska a VI. czikkben, mely a végváraknak a magyar katonasággal, továbbá az élelmi s hadi szerekkel való ellátásáról rendelkezik. Minden a vessző elhelyezésétől függött. Az *is* után tett vessző a megyék aggodalmai szerint oly értelmet adott a czikknek, mintha az országgyűlés a magyar katonasággal való ellátást mellékesnek, de az idegen katonaság bevitelét fődolognak tartaná. A három vármegye »keményen elibe adta« Thurzónak, hogy tiszte szerint e sérelmeket a király elé tartozik vinni. Kijelentették, hogy addig nem adóznak, mig ő felsége nem »reformálja« a czikkeket. Nyitra és Bars s más vármegyék is csatlakoztak a tiltakozókhoz s el volt terjedve az a hit, hogy az »6-ik articulusban az etiam az németeket Ujvárba bevitte és német kapitányt is helyheztetett belé.« Thurzó haragudott, nem annyira az »etiam« miatt, melyet könnyű volt félre nem érteni, hanem azért, hogy az udvar az ő akarata ellenére Tieffenbach Rudolfot nevezte ki érsekújvári főkapitánynyá. A nádor augusztus 12-ére Nagyszombatba hivta a magyar tanácsosokat. Molard is megjelent. A magyar tanács tiltakozott Tieffenbach kinevezése ellen, Molard erre kitérő választ adott, a király pedig kijelentette, hogy nem módositotta s nem is szándékozik módositani a fölterjesztett törvényczikkeket. Az 1618-iki országgyűlésen erre a nyilatkozatra hivatkozott az udvar, midőn hozzájárúlt a XXVIII. törvényczikk alkotásához.[1]

Az igazságszolgáltatás terén bizonyos reformokra hivta fel a királyi előterjesztés a rendek figyelmét. Csakhogy e reformokkal az udvar a fiscus érdekeit akarta előmozditani. Panaszkodott az emberi életkornál

[1] Acta Diaet. 100. 104. 126. 149. 160. 182. Katona, XXIX. 897. 898. 900. 911. 928. Az 1613-iki dolgokról l. Jakussith levelét Lithassyhoz, Tört. Tár, 1891. 600. (Közli Szerémi) és Marczali, Regesták a külföldi levéltárakból (Thurzó Zierotinhoz szept. 6. és szept. 16.) V. ö. Botka, id. h. 251.

hosszabbra nyúló magszakadási perek miatt, melyek a fiscust megakadályozzák abban, hogy az ily czimen követelt birtokokhoz jusson. A régibb törvények felélesztését kivánta e majdnem halhatatlan perek megröviditése végett. A rendek e hosszadalmas előterjesztésre azzal a rövid törvényczikkel válaszoltak, hogy a magszakadási perekben maradjon meg az eddigi eljárás.

Az országgyűlés más irányban óhajtotta reformálni az igazságszolgáltatást. A hatalmaskodásról szóló törvényt oly módon terjesztette ki a szabad városokra, hogy a polgároktól károsított nemesek könnyen s biztosan szerezhessék meg a törvényes elégtételt. Az országgyűlés szigorúan intézkedett a hitbér czimén birtokló özvegyek ellen, a kik oklevelek vissza-

II. Mátyás arany és ezüst pénzei.

tartásával s más utakon kárositani törekednek férjeik örököseit. Továbbá bizonyos korlátok közé szoritva a jogorvoslás módját, gondoskodott a zálogos, osztályos és más természetű perek gyorsabb lebonyolitásáról.[1]

A pénzügyi kérdések a rendeket mindenek előtt a közjog szempontjából érdekelték. Ujra sürgették a kincstartó kinevezését, a ki az udvari kamarától függetlenül rendelkeznék a királyi jövedelmekről. A kincstartó igazgatása alatt meg nem történhetnék az, hogy a pozsonyi és szepesi kamarák rendkivüli törvényszékek hatóságát bitorolván, törvénytelen rendeletekkel a fiscus számára birtokokat foglalnak el a jogos örökösök sérelmével. A kormány erre azt felelte, hogy a kincstartói hivatal betöltésének nincs jelentősége. Puszta névcsere volna a pénzügyi igazgatás élén álló

[1] Acta Diaet. 81. Katona, XXIX. 921. 929. 930. 934. 926.

hivatalnokot kincstartónak keresztelni. S ha a főurak vagy nemesek szabadon nevezhetik tiszttartóikat úgy, a hogy ők akarják, miért ne tehetné ugyanezt a király jövedelmeinek főigazgatójával? A rendek sem tagadták a királynak azt a jogát, hogy a korona jövedelmeivel s az országgyűlésen felajánlott adókkal szabadon rendelkezhetik, ép úgy, mint más földesúr jószága termésével. De a kincstartó neve nekik nagy jelentőségű elv volt, melyet nem valósithattak meg, mivel most sem volt elég erejük a szakadozott pénzügyi igazgatás gyökeres reformjára. Csak annyit tehettek, hogy a törvénykönyvben megujitották kivánságaikat s ugyanitt védelmére keltek a kamarától zaklatott nemesi családoknak.

A harminczadosok idegen nemzetisége is bántotta a rendeket. Ezek a többnyire német származású hivatalnokok semmit sem birnak az országban s megvetik az ország törvényeit. E panasz következtében a XVIII. törvényczikk meghagyja, hogy az 1608-iki törvény értelmében a harminczadosok magyarok legyenek, a kik visszaéléseikért felelni tartoznak a megye birósága előtt. A szepesi kamara erről a törvényczikkről azt mondotta, hogy nagyon sérti a király érdekeit; addig ugyanis a harminczadosok ellen emelt panaszokat a kamarák intézték el.[1]

A rendek arra törekedtek, hogy mennél kevésbbé nyomja őket a közterhekben való részvétel kötelessége. Leginkább ezért panaszkodtak a harminczadosok visszaélései s az úgynevezett fiókharminczadok felállitása ellen. A kormány ellenben panaszkodott, hogy a nemesek kiváltságaik révén megkárositják a királyi jövedelmet, mert kereskedelmi árúczikkeiket a maguk termésének mondják. Sőt ily úton-módon a jószágaikon bevásárló idegen kereskedők csempészetét is elősegitik. A fiókharminczadok a kormány szerint csak az igazgatás könnyebbitésére valók s nem azért vannak felállitva, hogy a hivatal egy árún kettős vámot vegyen. A XVIII. törvényczikk mégsem akarja megtűrni az új harminczadokat.[2]

Ugyanily ellentét élesitette e vitát az adóhátralékok kérdéséről. Emlitettük már, hogy az 1609. törvény alapján kiküldött bizottság jelentése izgatott vitákra adott alkalmat az 1613-iki országgyűlésen. A bizottság ekkor ideiglenes jelentést adott be még teljesen el nem végzett munkájáról. A rendek küldöttsége megvizsgálta a jelentést s ennek alapján a számadásaik alól még fel nem mentett rovókat vagy örököseiket felszólitotta, hogy tegyenek esküt a pozsonyi káptalan előtt. A rendi küldöttség e beavatkozását a kormány érvénytelennek nyilvánitotta. A fiscalis director nem engedte meg az eskületételt s meghagyta a káptalannak, hogy ne állitsa ki az eskü eltiltására vonatkozó óvást. A király 1613 április 24-én kelt parancsában meghagyta a nádornak, hogy az országgyűlés után folytassa a vizsgálatot a hátralékok ügyében. Ennek következtében a bizott-

[1] Acta Diaet. 107. 110. 152. Katona, XXIX. 903. 906. s a szepesi kamara az udvari kamarához. 1619 május 6. (Pozsonyi Orsz. Irom. Nemz. Múzeum, Qu. Lat. 2162.)

[2] Acta Diaet. 78. 111. 153.

ság újra munkához látott s 1615 június 13-án befejezte a vizsgálatot. Többeket felmentett az eskü alapján, de voltak olyanok, a kiknek esküjét nem fogadhatta el. A kamara felhasználva a vizsgálat eredményét, kíméletlen s gyakran igazságtalan szigorral látott a hátralékok végrehajtásához. A követelések háromszorosáig foglalta le a rovók vagy örököseik jószágait.

Némely megyékben az alispánok vagyonán akarta megvenni a megyék hátralékait. A kamara az 1608-iki csehországi vállalat költségeire szánt adó hátralékát is követelte, noha ez adót a megyék önkényesen vállalták magukra s nem országos törvény alapján. Sibrik, a volt vasmegyei alispán örököseit azon a réven zaklatták a kamara emberei, hogy atyjuk, mint alispán, nem számolt be az 1595-iki vasmegyei dicáról. Úgy látszik,

A kassai kamara helyiségeiből.
(Rajzolta Cserna Károly.)

hogy a követelésnek nem volt jogos alapja, de a család bizonyos összeget fizetett a kamarának, hogy megmentse jószágait. A kormány védelmezte a kamara eljárását, de hasztalanúl. A XVI. törvényczikk a háromszoros értékig való foglalást az egyszeres értékre szállította le, elengedi a csehországi vállalatra követelt adót, megtiltja az alispánok jószágainak lefoglalását, a Sibrik családnak kárpótlást akar biztositani s általában az egész ügynek méltányos lebonyolitását rendeli el.[1]

A királyi előterjesztés részletesen rajzolja a tizedjövedelem csorbitásának módjait s arra kéri a rendeket, hogy megváltoztatván az 1613: XX. törvényczikket, rendeljék el a tizedjutalék ingyen fuvarozását. A rendek készséggel nyujtották a papiros biztositékokat a visszaélések ellen, de a XX. törvényczikket nem akarták megváltoztatni.[2]

[1] Acta Diaet. 107. 165. 184. Katona. id. m. XXIX. 904. s Informatio ad gravamina restantiarum contributionum publicarum proposita. (Orsz. Ltár, Relat. Reg. Commiss. Fasc. 5. No. 3.)
[2] Acta, 75—77. Katona, id. h. 921.

Azt azonban ők sem tagadhatták, hogy a végvárakról gondoskodniok kell. Az 1613-ban egy évre megszavazott három forintnyi portai adó ugyancsak kevés volt a végvárak költségeire. »1617 június 20-án« — igy beszéli az egykorú krónikás — »a végvárakból a drabantok mind kimennek, mert másfél esztendeje, hogy egy pénzt sem adtanak nekiek meg hópénzökben: magok keze munkájával és a falukon és városokon széljel való koldulásokkal táplálták magukat.«

A felsőmagyarországi generális felszólitott egyes vármegyéket, hogy fizessék a végvárak gyalog őrségét, »mert közel vagyon a török a szomszédságban«. Zemplén vármegye erre azt válaszolta, »hogy a vármegye az ő költségén a végvárakban fizetett népet nem bocsát és nem tart, noha közel a török szomszédság, mert vagyon az országnak jövedelme s tartson abból ő felsége a király«. A vármegyék nagy része igy gondolkodott. De erre a király előterjesztésében azzal a szemrehányással felelt, hogy ő több mint atyai gondoskodással költött a saját jövedelméből a végvárakra, a rendek ellenben évek óta nem fizetnek semmit. Szavazzanak meg tehát a következő országgyűlésig portánként évi hat forint adót, a földesurak pedig másfél forintot fizessenek. A vármegyék pedig ne változtassák meg a rovók portalajstromát az úgynevezett helyreigazitó széken. Továbbá szüntessék meg a rendek azt a visszaélést, hogy maguk a földesurak hajtják be alattvalóiktól a dicát s éveken át úgy használják, mintha a maguk pénze volna. Végűl a király a kamara hasznáról szóló régi törvények megujitását kéri oly végből, hogy a kincstár e régi jobbágyadót ezentúl azokban az években is követelhesse, melyekre az országgyűlés nem szavazott meg dicát. Nem mondja ugyan a királyi előterjesztés, de más forrásból tudjuk, hogy a kamara a dicamentes években a kamara hasznán kivül a szabad városok taxáját is szerette volna beszedetni. Az ingyen munka hanyag szolgáltatását is megróvja a királyi előterjesztés. Némely megyék elmulasztva az épitésre alkalmas időt, félben hagyták a munkát, mások nem fizették meg a váltságpénzt, sőt sokszor megesett, hogy több vármegye megegyezett a kapitányokkal a váltság bizonyos részére nézve s a hátramaradt összeget magának tartotta.

A rendek nem teljesitették ugyan a király minden kivánságát, de mégis elég bőkezűek voltak jobbágyaik rovására. Három forint portai adót szavaztak meg két évre, a törökkel való diplomatiai tárgyalások költségeire két forintot minden porta után, Ferdinándnak koronázási ajándékul egy forintot, a korona őrzésére két évre ugyanannyit, azontúl pedig a következő országgyűlésig évenként ötven dénárt s végűl »az ország számára való háznak megvételére és épitésére« egy évre hatvan denárt, mely utóbbi adót Schremzer János pozsonyi polgár kezébe kellett szolgáltatni. A porták nagyságára nézve az 1609-ben megállapitott mértéknél maradtak a rendek s engedve a királyi előterjesztés kérésének, elhatározták, hogy a mennyiben a rovók s a melléjük rendelt nemesek nézetei eltérnének a porták

számára nézve, ne az egész vármegye döntse el a vitát, hanem az alispánok, szolgabirák és esküdtek itéljenek. Az országgyűlés kemény büntetéseket szabott azokra, a kik a dicát vagy az ingyen munka váltságát, melyet portánként másfél forintban állapitottak meg, a maguk hasznára akarják forditani.[1]

A rendek s a kormány figyelmét egyaránt érdekelték azok a nagy közgazdasági zavarok, melyeket a különböző nemű s értékű pénzek forgalma okozott az országban. A lengyel, sziléziai, morva, osztrák és stájer határok felől lassanként elterjedtek az országban a rossz német vagy lengyel pénzek, melyeket egyes vidékeken nem is akartak elfogadni. Különösen Felső-Magyarországon igen ismeretes volt a »Komorótzki hitván réz garasa«. Ellenben a jó magyar pénz kivándorolt az országból.

Különben a pénznek nyirbálása, megrontása s hamisitása ekkortájt Magyarországon is divatos volt. A rendek panaszkodtak a nagybányai ötgarasos dénár hitványsága miatt s általában úgy látták, hogy a magyar dénár nem oly tiszta veretű, mint I. Ferdinánd idejében volt. De nem csupán a király pénzverőiből kerültek ki a forgalomba jutott pénzek. A bányatulajdonosok s még mások is vertek garasokat s másféle pénzt régi szabadalmakra hivatkozva. A pénzhamisitók összevásárolták a jó pénzt s megrontották. A németországi pénzrontók (Kipper und Wipper) üzlettársai sok aranyat s ezüstöt vásároltak Magyarországban. Az országgyűlés tehát a XIX. törvényczikkben arra kéri a királyt, hogy intézkedjék a hitvány külföldi pénz bevándorlása ellen, veressen jobb dénárokat — különösen Nagybányán — és segitsen azon a bajon, hogy a szomszédos országok a magyar pénzt értékének meg nem felelő alacsony árfolyamban fogadják el. Egy másik törvényczikk pedig megujitja az arany s ezüst kivitelének tilalmát.[2]

Nagybányai ötgarasos.

A hosszú országgyűlés hetvenhét törvényczikkének szerkesztése makacs küzdelmek eredménye volt. »A nemes ország házában inkább mindennap a sok különbféle disputatiók miatt reggeli hat órától fogva délután hol négy órakor, hol avagy hat órakor oszlunk szállásunkra a többi követekkel együtt, ugyannyira, hogy imár minden rendek szintén elunták« — irják a kassai követek május 25-én.[3]

[1] Acta Diaet. 72—74., 84. Katona, id h. 914. 916. 919. 920. 926. 927. Sepsi Laczkó Mikónál. III. 168. 169 Szerémi, Emlékek Barsvármegye hajdanából. Tört. Tár, 1892. 139.

[2] Acta, 81. 112. 154. 183. Katona, XXIV. 906., 921. Királyi előterjesztés az 1619. országgyűlésen. (Orsz. Levéltár, Acta Diaetalia.) Gustav Freytag, Bilder aus der deutschen Vergangenheit, III (Lipcse, 1882.) 145. Sepsi Laczkó, 138.

[3] Frankl, Pázmány Péter és kora, I. 371.

A szövetséges tartományokból érkezett hirek még fokozták a rendi ellenállás szivósságát. Május végén az alsó-ausztriai rendek Enenckelnt és Artstettert Pozsonyba küldötték a magyar országgyűlés támogatásának kikérésére, ép úgy, mint 1609-ben. Khlesl és Forgách ellenkezésének legyőzése után Enenckeln és Artstetter június 11-én megjelentek az országgyűlés szine előtt. Itt bemutatták az 1609-iki resolutiót és Thurzó nádor biztositó oklevelét, melyeket a kormány minduntalan megsértett. Június 18-án megkapták a választ. A magyar rendek közvetitőkül ajánlkoztak s küldöttséget választottak, a mely az országgyűlés eloszlása után a császárhoz utazott, hogy átadja a rendek kérelmét az osztrákok vallásszabadsága érdekében.[1]

Nagy dolognak kellett történnie, hogy a kormány súlyosabb akadályokat nem görditett a magyar rendek közvetitése elé. Mert mikor Ferdinánd főherczeg május elején értesült az osztrák követség elküldéséről, még tiltakozott a már holtnak vélt rendi szövetkezés e föltámadása ellen.[2]

Az a nagy dolog Csehországban történt. Itt az ellenreformáczió erősen küzdött a Rudolf alatt kivivott vallásszabadság ellen. Braunau és Klostergrab nevei világhirűvé tették e küzdelmet.

A harmincz éves háború történetirójának szavai szerint a klostergrabi protestáns templom falai ellen mért csapások visszhangot keltettek egész Európában. A személyesen is megsértett Thurn a forradalom terére sodorta Csehországot.

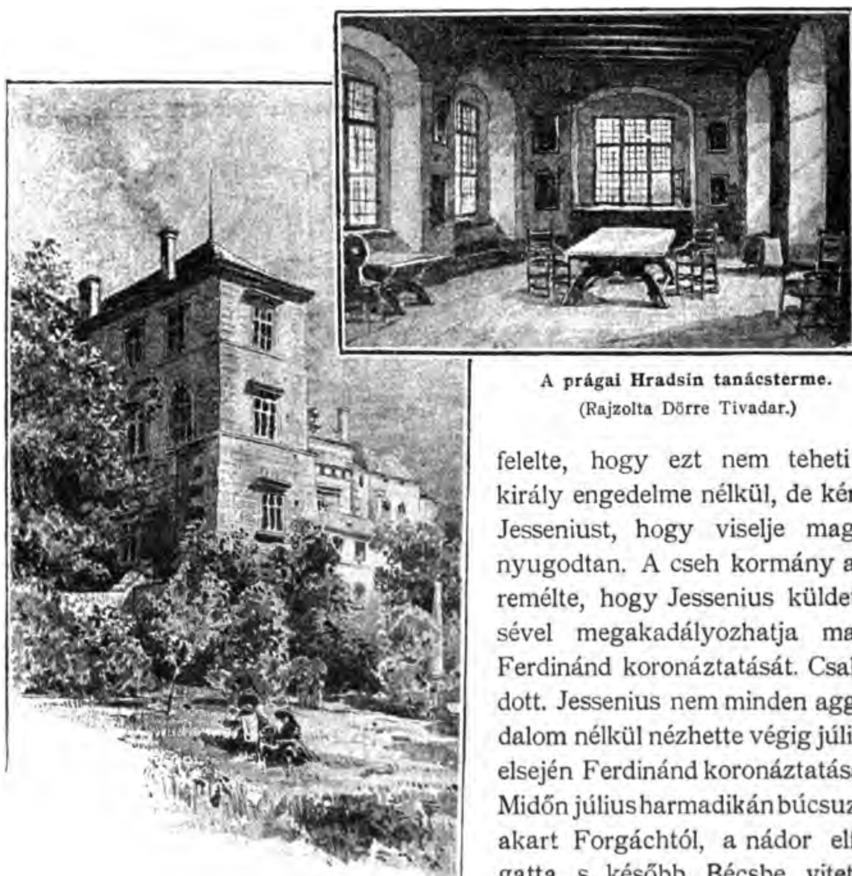
A királytól eltiltott protestáns gyülekezet élén május 23-án a prágai palotába vonult s társai segitségével, régi cseh szokás szerint, kidobta az ablakon Slawatát és Martinitzot, a gyűlölt helytartókat s Fabriciust, az ártatlan titkárt.[3]

Az esemény hire négy nap mulva érkezett Pozsonyba. Május 27-én Pázmány szerémi püspökké szentelte Majthényi Lászlót. Ugyan e napon nagy lakoma volt az érseknél. Ferdinánd s Khlesl is ott voltak. Egymást érték a pohárköszöntők, az utczán pedig a czifrán öltözött hajdúk örömet lőttek. Egyszerre elterjed a prágai hir. Mintha halálfőt dobtak volna a gyülekezetbe. Csend váltotta fel a zajos vidámságot s hamar véget ért a lakoma.[4]

Csehországban megalakúlt az ideiglenes kormány s Thurn, mint a fölkelők hadseregének vezére, június 16-án elindúlt Budweis és Krumau elfoglalására. A cseh kormány ügyének támogatására szövetségeseket keresett mindenfelé. A magyar születésü Dr. Jessenius, a hirneves orvos és a prágai egyetem akkori rectora június 16-án érkezett Pozsonyba. Az országgyűlés már vége felé járt, a sérelmek körülbelül el voltak intézve

[1] Raupach, Erläutertes Ev. Oesterreich, IV. 344.
[2] Hammer, Khlesl, IV. F. 66.
[3] Gindely, Geschichte des dreissigj. Krieges, I. 149. s k.
[4] U. ott, 320. s Katona, id. m. XXIX. 945. Dallos, id. h. 51.

s a rendek »az articulusok csinálásához fogtak«. A protestánsok meglátogatták Jesseniust a fogadóban, hol szállva volt: sajnálkozva emlitették, hogy már későn jött s kifejezték meleg részvétüket a csehek ügye iránt. Annál hidegebben fogadta Jesseniust a nádor, ki egyszerűen az udvar parancsait hajtotta végre. Hogyan meri magát követnek nevezni, kérdé tőle a nádor, mikor nincs is megbizó levele. Jessenius arra kérte a nádort, hogy bocsássa az országgyűlés elé, melyet fel akar szólitani, hogy az 1608-iki szövetség értelmében tanácskozzék Csehország megsegitéséről. A nádor azt

A prágai Hradsin tanácsterme.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

felelte, hogy ezt nem teheti a király engedelme nélkül, de kérte Jesseniust, hogy viselje magát nyugodtan. A cseh kormány azt remélte, hogy Jessenius küldetésével megakadályozhatja majd Ferdinánd koronáztatását. Csalódott. Jessenius nem minden aggodalom nélkül nézhette végig július elsején Ferdinánd koronáztatását. Midőn július harmadikán búcsuzni akart Forgáchtól, a nádor elfogatta s később Bécsbe vitette.

A magyar rendek az országgyűlés eloszlása előtt jóindulatú választ irtak a cseh rendeknek s a békére intették őket. A magyar katholikusok sem akartak országos segitséget adni a császárnak a csehek ellen, a protestánsok azonban haragudtak az udvarra, hogy katonákat fogad Magyarországban hitfeleik ellen.[1]

Az ország figyelme a csehországi események felé fordult. Az udvar két pártra szakadt. Khlesl az alkudozást ajánlotta, Ferdinánd a fegyveres

[1] Gindely, id. m. I. 361. Frankl, Pázmány, I. 372. s Hammer, Khlesl, IV. 28.

küzdelmet pártolta. Miksa főherczeg és Ferdinánd király tovább nem tűrhették a gőgös bibornok folytonos ellenkezését. Igazságtalanul vádolták, nagyitották tagadhatatlan hibáit, egész politikáját az önző cselszövények lánczolatának tekintették. 1618 július 20-án elfogatták a gyűlölt minisztert s Innsbruckba vitették. Khlesl ekkor befejezte politikai pályáját. Mátyás beteg volt s midőn megtudta, hogy mi történt, szerette volna visszahivatni miniszterét. Mélyen meg volt sértve, de nem volt annyi erélye, hogy segithessen magán. Július 29-én Ferdinánd és Miksa bocsánatot kértek Mátyástól, ép úgy, mint annak idején Rudolftól. Ha éltek még ekkor Rudolfnak igaz hivei, azt kellett hinniök, hogy isten büntető ujja sujtja most Mátyást. Körülbelül úgy végezte életét, mint szerencsétlen bátyja. Nem birta elfelejteni rokonai eljárását, elhagyatva érezte magát, kivált hogy neje is meghalt 1618 végén. Fellázadtak ellene azok az alattvalók, kik Rudolf ellen segitették. Hatalma az udvarnál még névlegesebb volt, mint Khlesl idejében. Nagy testi és lelki kinoktól szabaditotta meg a halál 1619 márczius 20-án.[1]

Utódja, I. Ferdinánd Károly főherczeg és a bajor Mária gyermeke, negyvenegyedik évében volt ekkor. Az ingolstadti egyetem tanitványa azzal az elhatározással hagyta el az iskolát, hogy országaiban diadalra uttatja a katholikus vallást. A feladat nem volt könnyű. Midőn Ferdinánd tizenhetedik évében a belső ausztriai tartományok ura lett, alattvalóinak nagy többsége protestánsnak vallotta magát. A főherczeg 1598-ban Lorettóba utazott s itt megfogadta, hogy életének veszedelmével is kiirtja az eretnekséget tartományaiból. Meg is tette; nemsokára gyűlölettel vagy tisztelettel emlegették a belső ausztriai ellenreformáczió hősének nevét.

Ferdinánd oly vallásos ember volt, hogy erényeiről Lamormain, a jezsuita gyóntató egész könyvet irhatott. Reggel egy óráig ájtatoskodott, délelőtt két misét hallgatott, részt vett a délutáni istentiszteletben, fél órát töltött el lelkiismeretének vizsgálatával és lefekvés előtt még fél óráig imádkozott. Vasárnap és ünnepnapokon, vagy a mikor áldozott, még több időt szentelt az ájtatosságnak. Nem volt oly kényelmetlenség, mely visszariasztotta volna vallásos kötelességek teljesitésétől. A jámbor szemlélődésben s még az ascesisben is vetekedett a szerzetesekkel, kiknek társaságában oly jól érezte magát. Különösen a jezsuitákat s a kapuczinusokat kedvelte. Átvette a szegények kérvényeit, kórházakat alapitott számukra, meglátogatta őket s beszélgetett velük. Leereszkedő s szeretetreméltó tudott lenni, távol volt lényétől a spanyol feszesség, noha spanyol divat szerint öltözködött. Erős hite ügyének igazságosságában s életének tisztaságában a passziv bátorság erényével edzették lelkét a megpróbáltatás idején. De alapjában véve mégis erőtlen, könnyen élő s érzéki természet volt. Nagyon szerette a vadászatot s a zenét. Bőkezűsége a

[1] Különösen Gindely, id. m. I.

könnyelműséggel volt határos. Venier, a velenczei követ, botrányos eljárásnak nevezte azt, hogy a szentéletű fejedelem szórja a pénzt a vadászokra, zenészekre s az udvar embereire, de nem elégiti ki a kamara hitelezőit. Az állam ügyei kevés gondot okoztak neki. Mindig a titkos tanács többségéhez csatlakozott. Eggenberg herczegnek majdnem oly szerepe volt udvarában, mint Khleslnek Mátyás korában.[1]

Az 1618-iki országgyűlésen szerkesztett királyi hitlevél értelmében Ferdinánd köteles volt trónralépte után hat hónap alatt összehívni az országgyűlést a sérelmek elintézésére. Az udvar szerette volna kikerülni ez alkotmányos kötelességet, mert attól tartott, hogy a rendek védelmére kelnek a cseh mozgalomnak. A nádor már már engedni akart. Árvamegyének szóló levelében azt irta, hogy az országgyűlés »netalántán tovább kezd haladni az ő felsége temetése miatt«. Thurzó Imre, a volt nádor fia, figyelmeztette atyjának utódját, hogy »habozó elmével vadnak némelyek, ha ezt értik, együd megindulnak rajta; jó volna azért Nagyságodnak eleit venni, és az embereknek abból lehetendő háborodásokat valami jó okokkal csendesiteni«. A fiatal Thurzó hiven jellemezte az ország hangulatát. A nádor erőt meritett a közvélemény tiltakozásából s az udvart figyelmeztette a halasztás veszélyére. Felemlitette az 1618 : LVI. törvényczikket, mely a király távollétében a nádort felhatalmazza az országgyűlés egybehivására. Mit tegyen tehát ily körülmények közt, — kérdé Forgách a királytól — mert az ország törvényeitől el nem térhet. Ferdinánd tanácsosai kénytelenek voltak elismerni, hogy a nádornak igaza van.[2]

II. Ferdinánd koronázási emlékérme.

1619 május 26-ára hívta össze a király az országgyűlést. De már a kitűzött idő előtt is élénken érezhető volt az országban a szomszédos tartományokban dúló háború hatása. A kormány katonákat fogadott az országban a csehek ellen. Frangepán Miklós horvátországi bán 1619-ben kihirdette, hogy minden ház után két katona s e jutalékon felül négyszáz haramia vonuljon a táborba. Forgách nádor is felszólitotta a magyarország

[1] Velenczei követjelentések Fiedlernél, 102. 145. Caraffa, Relatione. (Archiv f. Oest. Geschichtsquellen. XXIII.) L. különösen Gindelyt, id. m. II. 7—25.

[2] Frankl, Pázmány, I. 434—439. s Thurzó Imre levele, közli Szilágyi Sándor: Tört. Tár, 1888. 402.

megyéket, hogy a második felhívásra készen legyenek. De nem igen sietett a második felhívással, mert tudnia kellett, hogy nem nagy engedelmességre találna. Úgy is bizonyos nehézségekbe ütközött a királyi zsoldosok fogadása. A kormány a magyar végvárak őrségét a csatatérre akarta vezetni. A nádor, legalább részben, megakadályozta ezt a szándékot. Midőn Dóczy András a böszörményi hajdúkat a táborba szólitotta, ezek Zemplénmegyétől kértek tanácsot, azt mondván: »hitünk is azt tartja, hogy soha ország hire nélkül, vármegyék nélkül föl nem ülünk.« A felsőmagyarországiak szigorúan eltiltották a katonák toborzását. De mégis jelentékeny magyar-horvát csapat küzdött a császári táborban, Somogyi Mátyás, Esterházy Pál, Forgách Péter, Pálffy Miklós és Koháry Péter vezetése alatt.[1]

Ez nagyon rosszúl esett a Csehországgal tartó ausztriai s morva rendeknek. Az alsó-ausztriaiak 1619 április végén Starzer Zachariást Pozsonyba küldötték, hogy a nádort s a magyar megyéket figyelmeztesse az 1608-iki szövetségre, melylyel homlokegyenest ellenkezik a magyar csapatoknak ellenük való küldése. A felső-ausztriaiak, a morvák s a csehek is hasonló kérésekkel fordultak a magyarokhoz. A nádor azt felelte, hogy a magyar csapatokat a király a magáéból fogadta a nádor s a rendek beleegyezése nélkül. Senki sem korlátozhatja a király e jogát.[2]

Nem maradhatott abban a dolog, midőn a rendek már Pozsonyba gyűltek. Ferdinánd tartományainak rendjei a csehekhez csatlakoztak. Szilézia már 1618 végén szövetkezett a fölkelőkkel. 1619 május 8-án a morva rendek megalakitották az ideiglenes kormányt a csehek példájára. Mátyás halála után a felső-ausztriai protestánsok a legnagyobb készséggel várták Thurnt, ki június első napjaiban Fischamendnél átkelt a Dunán s Ferdinándot Bécsben fenyegette. Saint-Hilaire lovas századainak idején való megérkezése s Thurn késedelme megmentették a császárt. Midőn június 8-án a cseh hadvezér egész serege felvonúlt Bécs előtt, a város már jól elkészült a védelemre.[3]

A király útja Pozsony felé el volt zárva. Országos segitséget kivánt a rendektől. »A pápás tanácsosok közől némelyek — irja Thurzó Imre május 31-én — már is segitséget igértek ő felségének, de a mi vallásunkon valók nem, s amazok is nem mindnyájan, sőt a kik igérték is volt, látván, hogy az evangelikus urak ahhoz nem accedálnak, ezt a czikkelyt hozzáadák: ha az ország reá megyen.« A június 7-iki gyűlésen a nádor ujra inditványozta a közfölkelést, de a rendek nem akartak arra menni, hogy »ne adassék oka cseheknek ide Magyarországba«.[4]

[1] Frankl, id. h. 435. 442. Ballagi Aladár, Wallenstein horvát karabélyosai. 16. Forgách Barsmegyéhez, közli Szerémi: Tört. Tár, 1892. 319. Galanthai Esterházy Miklós, I. 56. Firnhaber, Actenstücke zur Aufhellung der ung. Geschichte. (Bécs, 1859.) 40.

[2] Frankl, id. h. 436. 437. Acta Diaetalia, 207. 234. 243. 254.

[3] Huber, Geschichte Oesterreichs. V. 126.

[4] Frankl, id. h. 442. Kubinyi Miklós, Thurzó Imre. 63. l.

Hanem abban a király, a nádor s a rendek is egyetértettek, hogy az országgyűlés küldöttsége keresse fel Thurnt táborában. Csak Pázmány nem szerette ezt a tervet. Attól tartott, hogy az országgyűlés a közvetités ürügye alatt szövetséget akar kötni a csehekkel. Az ő sürgetésének tulajdonítható, hogy a magyar küldöttség mindenekelőtt a cseh hadseregnek táborhelyeiből való elköltözését kivánta. Thurn oly kedvezőtlen hireket kapott Csehországból, hogy már haza vezette volna seregét, de meg akarta mégis várni a június 10-ére bejelentett magyar küldöttséget.

A Landstrasse nevű külvárosban fogadta a Thurzó Szaniszlótól vezetett magyarokat. Thurzó a békét akarta közvetiteni a király engedelmével, a kinek tanácsosai az időnyerés czéljából nem tartották feleslegesnek a közvetitést. Thurn panaszkodott a császárnak küldött magyar csapatok kegyetlen dúlásai miatt.

Gróf Thurn Mátyás.
(A Theatrum Europaeum metszete után.)

E csapatok egy részét azokból a várakból vezették, melyek a cseh, morva s osztrák pénzből vannak ellátva. Thurzónak arra a kérdésére, hogy van-e megbizása Thurnnak a békekötésre, a cseh vezér határozott igennel felelt. De hozzátette, hogy előbb a magyarok lépjenek be a rendi szövetség kötelékébe, s csak ezután kezdődik megbizása és alkudozása. Ezt annál inkább megtehetnék, mert a tej a tejhez sem hasonlit jobban, mint a szomszédos országok sérelmei. A magyar követek a fegyverszünetet s a cseh hadsereg elköltözését ajánlják, s ezzel csak az egyik félnek akarnak kedvezni.

A mig a magyar csapatok haza nem térnek, a mig a császár le nem mond a külföldi segitségről s a magyarok nem lépnek a nagy rendi szövetségbe, addig biztos béke nem várható.

Ez volt a hivatalos tárgyalás eredménye. Thurzó jelentést tett a királynak minderről s Ferdinánd nem ellenezte a tárgyalások folytatását, hanem előbb világosabban érthető föltételeket kivánt a csehektől. Mondják, hogy Thurzó titokban is tárgyalt Thurnnal s biztatta a magyarok támogatásával. [1]

Annyi bizonyos, hogy a szövetkezett tartományok rendjei még nem mondottak le a magyar országgyűlés segitségének reményéről. Az alsó- és felső-ausztriaiak nevében Thonrädl, Starhemberg, Starzer, Fleischmann Máté, a morvák nevében Tieffenbach Frigyes báró főkapitány s társai jártak Pozsonyban. A csehek levélben támogatták a szövetségesek követeinek szóbeli előterjesztéseit. A katholikusok igen kedvetlenül fogadták az idegeneket. Kerülték társaságukat, sőt fenyegették is őket. Pázmány az országgyűlés feloszlatását ajánlotta. A protestánsok ellenben pártolták a követek kérelmeit. Azon voltak, hogy az ország követeket küldjön Prágába, a szövetség megujitására, »ki ez mostani gyűlésünknek egy szép effectusa lenne, ha véghez mehetne«.

Midőn végbe nem ment, országúl akartak protestálni ez ellen. Nagyon megkedvelték a vitéz s bőkezű Tieffenbachot. El volt terjedve a hír, hogy a követeket haza térő útjokban lesből akarják megtámadni. Tieffenbach ehát a mellé adott országos kiserettel kivonúlva Pozsonyból »az maga szekerét leeresztetvén, hősi mellel az fő hellen csak maga ült«. Két zsebe rakva volt aranynyal, mindegyik zsebéből négyszer marokkal szórta az aranyat, mint tisztelői beszélték. Pedig nem volt oka örülni pozsonyi útja eredményének.

Június 28-án reggel hét órakor adta át a nádor az országgyűlés válaszát az osztrák s morva követeknek. »Ha tudták volna, hogy Magyarország csak igy resolválja magát, ide sem fáradtak volna« — mondották a protestánsok.

Az országgyűlés fölöslegesnek tartotta az 1608-iki szövetség megujitását, a királyi zsoldon fogadott magyar csapatok visszahivására nem érezte magát hivatottnak, hanem továbbra is felajánlotta jó szolgálatait a béke érdekében, sajnálkozva a szövetséges tartományok pusztulásán. Ez a válasz szinte iróniának tetszett a szövetséges tartományok rendjei előtt, a kik igen el voltak keseredve a magyar csapatok viselt dolgai miatt. Buquoy június 10-iki zabláti diadalát a magyar lovasságnak köszönhette, mely szétverte Mansfeld jobb szárnyát. E diadal következtében a császár javára változott a helyzet a harcztéren. De a magyarok nem csupán Zablátnál tették ismeretessé nevüket. Nem a császár ügyeért, hanem pénzért s zsákmányért szolgáltak. Midőn Buquoy fegyelmezni akarta őket, de fizetni nem birt nekik, csapatosan szöktek hazafelé. Buquoy egy csapatot körülfogatott s néhány száz embert levágatott.

[1] Frankl, id. h. 443. l. Acta Diaetalia, 222. 229. 258. 260. Pázmány Péter levelezése, 224. s Gindely, Geschichte des dreissigj. Krieges. II. 86.

A morva rendek válaszukban megemlitették a magyarok fosztogatásait. Élesen czáfolták a magyar országgyűlés üzenetét, hivatkozva a szövetségesek 1608-iki érdemeire s a magyarok hálátlanságára. A czáfolat fenyegetésen végződött. Július végén a nádor szállásán olvastatta fel a morvák levelét, megjegyezvén, hogy ily gyalázatos, mocskos irást soha a magyar nemzetnek még senki sem küldött. »Az a provincia, a ki Magyarországtól dependeált néha, egynéhány garasért, a kit nem jó kedvekből, hanem az ő felségek parancsolatjából és dispensálásából contribuáltak az végekre, im szintén szolgákká akarnak tenni, fenyegető irásokkal rettentvén bennünket.«

Pázmány azt tanácsolta, hogy a nádor ne is hirdesse ki azt a lázitó iratot. Mások válasz nélkül akarták hagyni a levelet. Hanem a protestánsok méltányolták a morvák haragját s nem szerették azt a választ, melyet az országgyűlés küldött. Fölkent urunk, törvényesen választott s koronázott királyunk ellen másnak pártját fogni, nem volna becsületes dolog — ez volt a válasz alapgondolata s ez volt az országgyűlés utolsó szava a szövetséges országok kérdésében. Vagyis az országgyűlés hatalmasabb részének utolsó szava, mert a dologban a protestánsok közvéleménye nem érvényesülhetett.[1]

A rendek sok időt töltöttek e politikai tárgyalásokkal. Június havában alig értek rá mással foglalkozni. Különben az országgyűlés vezetésének kérdése is akadályozta a tárgyalásokat. A király biztosokat akart küldeni Pozsonyba. A rendek ezt rossz néven vették volna, a nádor kérte a királyt, hogy vegye tekintetbe az ország törvényeit s ne bizza az országgyűléssel való tárgyalásokat külföldiekre. A király tehát június 24-én felhatalmazta a nádort az országgyűlés vezetésére és ugyanekkor leküldötte a királyi előterjesztéseket.[2]

Molard és Hegenmüller június 28-án adták át az országgyűlésnek a reájok bizott iratokat. A király siettetni akarta a tárgyalásokat, azt mondván, hogy a birodalmi gyűlésre kell utaznia, de a protestáns ellenzék rögtön átlátta, hogy »az gravameneket kell az propositiók eleiben vetni«. Pázmány unszolta a rendeket, hogy vegyék elő a propositiókat, egy hét alatt elvégezhetnék. De a rendek »vették eszükbe, hogy mit horgásznának ők abból és mit akarnának rajtunk nyerni, mi is más golyóbist görditettünk eleikbe«. A távollevő Thurzó Imre azt tanácsolta párthiveinek, hogy az 1618-iki hitlevél »igazitásával« foglalkozzanak. Szerinte ily módon hiúsithatták volna meg a legjobban az udvar párt-

[1] Firnhaber, Actenstücke. 68. Acta Diaetalia, 273. 294. 300. 304. 310., 317. 329. 400. 407. Pázmány levelezése, id. h. 227. Nagy Gyula, Adalékok az 1619. évi pozsonyi országgyűlés történetéhez. Tört. Tár, 1880. 426. 431. 443. 700. és 1881. 87. 88. Gindely, id. m. II. 93. 123.

[2] Frankl, Pázmány, I. 446. 447. Acta Diaetalia, 323. 326. Az utóbbi helyen közölt okirat a czímben tévedésből július 6-áról van keltezve.

jának azt a törekvését, hogy a propositio tárgyalásával megakaszsza a közjogi szabadságok biztositását. A király megigérte ugyan a hitlevél törvénybe igtatását, de a törvények szerkesztése előtt a rendektől görditett golyóbist, vagyis a sérelmi lajstromot kellett az útból eltávolitani. A sérelmek részletes adatokkal bizonyitják, hogy az 1608-iki törvények nem léptek életbe. Hatástalanok maradtak mindazok az intézkedések s biztositékok, melyekkel az 1608 után következő országgyűlések az alapvető törvényeket támogatták.

A pártoknak azonban alig volt figyelme a tisztán közjogi kérdések tárgyalására. Szenvedélyük teljes erejével a vallás ügyét forgatták. A protestánsok panaszkodtak, hogy kiszorultak a főbb hivatalokból. Sok helyütt eltiltják őket a temetkezéstől s a harangok használatától. A földesurak elfoglalják templomaikat. Igy tett Alaghy Menyhért, a Pálos-rend, Esterházy Mihályné, Wesselényi Ferencz, az esztergomi érsek s mások. Kendy István kutyahitnek nevezi a protestáns vallást. Lessenyén a plébános három napig vonakodott eltemetni egy jobbágyasszonyt s azután törvény elé idézte a földesurat, ki eltemettette a holtat. Ifjabb Révay Ferencz kifosztott két protestáns templomot s kényszeritette jobbágyait a katholizálásra. Révay Pétert a holicsi protestánsokkal együtt kizárták a templomból. Az elhunyt Forgách bibornok s utódja, Pázmány, elűzték a protestáns lelkészeket egyes helységekből. Az érsek tiszttartója, Bélaváry Dávid, Ölveden több protestáns polgárt elfogott, 180 forintnyi birságot csikart ki tőlök s az iskolamestert elkergette. Pálffy István Somorjából kiűzte a protestáns lelkészt s a piaczon akasztófát állitott fel annak jeléűl, hogy arra függeszti azt, a kit a polgárok ujra behoznak. Balassa Péter mintegy tizenkét lelkészt űzött ki birtokairól s elfoglalta a protestáns templomokat. A szent-mártoni apát Deákiból, az óvári kapitány Óvárból és Rajkáról, a soproni keresztes lovagok Bű helységből kiűzték a protestáns lelkészeket és igy tovább.

A jezsuitákra vonatkozó 1608. évi koronázás előtti VIII. czikk meg van szegve. Pedig nem volna szabad őket megtűrni az országban, nem hogy még birtokokat is adományoznak nekik. Ők zavarják a békét, ők ingerlik a rendeket egymás ellen. Még sokan emlékeznek arra, hogy minő barátságban éltek a katholikus főpapok s főurak a protestánsokkal, mielőtt a mindenfelől kiűzött jezsuiták az országba jöttek.

A katholikus rendek azt állitották, hogy ők szenvednek s nem a protestánsok. Az elfoglalt egyházi javak egy része még most sincs visszaadva. A Bocskay idejében elfoglalt beszterczebányai Szent-Erzsébet-kórházat a protestáns polgárok nem engedik átadni. A főesperesek meg vannak fosztva jövedelmeiktől. Önkényesen alapitott törvényszékek felbontják a házasságokat. Sok helyütt zavarják a katholikusok körmeneteit s búcsújárásait. A tized-jövedelmet még mindig csorbítják a sokszor emlegetett visszaélések. A pálosok elfoglalt kolostorai nem adattak vissza s több

katholikus templom még most is a protestánsok birtokában van. Zavar helységben s másutt is a katholikus templomokat elvették a hivektől. Lengyel János tizenkét forint birság terhe alatt kényszeriti katholikus alattvalóit a

Iuppiter in terris quod erat mortalibus olim,
Hoc Cæsar populo te decet esse tuo.
Is juvit miseras, miseris succurre benignus
Cum Jove sic regnum par tibi Cæsar erit.
Robur et arma placent multis, sed robore et armis
Tutior et melior PAX mihi visa fuit.

II. Ferdinánd.

(Egykorú metszet után.)

protestáns lelkész prédikácziói hallgatására. Az elhúnyt Széchi Tamás vasmegyei birtokairól elűzte a katholikus lelkészt. A Zrinyi grófok s más földesurak eltiltják jobbágyaikat a katholikus istentisztelettől. A kálvinisták kira-

bolták a pásztói egyházat. Batthyány Ferencz hajdúi bántalmazták a váradi püspököt. Egy lovas csapat éjnek idején megrohanta s megölte Csemetei vasvári prépostot. Tolnay István, az egri káptalan országgyűlési követe, társával együtt Zsolnán ily szavakat hallott a saját szállásán: »Ó Pápisták, kiirtunk titeket egy lábig rövid idő múlva.« A pataházai protestáns lelkész a győri kanonokokat ökröknek s más mindennek is elnevezi. Bornemissza Miklós ujhelyi harminczados s a bicsei superintendens kutyahitnek nevezték a katholikus vallást.

Szóval alig volt oly protestáns sérelem, melyre a katholikusok hasonlóval ne válaszoltak volna. A nádor nagy zavarban volt. Nagyon büszke volt a június 24-iki királyi felhatalmazásra, azt állitotta, hogy egy elődje sem dicsekedhetett ily megtiszteltetéssel s ha az országgyűlés most eredménytelenűl oszlanék el, minő tekintélye volna a nádori hatalomnak?

Sok és szép szóval kérte a rendeket, hagyják békén »az religió dolgát, lenne az szép egyesség közöttük, és kiki mind az két felől maradna abba az állapotba, a kibe most vagyon.«

De a protestánsok azt felelték, hogy »ha meg nem szakadunk, mi az egyszer beadott gravamenek mellől semmi úttal el nem akarunk távoznunk«. Különösen az 1608 óta elfoglalt templomok visszaadását s a jezsuitákra vonatkozó törvény végrehajtását sürgették. A katholikusok azt felelték, hogy az ő jószágaikon »más religión való praedicatorok ne legyenek«. Egyetlen egyházat sem akartak visszaadni, s nagy elkeseredéssel nyilatkoztak ellenfeleik követeléseiről. Forgách még nyujtott valami reménységet a protestánsoknak, de Pázmány biztatta az ellenállásra. Az országgyűlés vége felé a katholikusok gyarapodtak, a horvát bánnal megérkeztek a »horvát- és tótországiak«. Ellenben a protestáns főurak lassanként árván hagyták a rendeket, csak Batthyány Ferencz és Révay Péter maradtak a gyűlésen. Mivel a küzdelem reménytelennek látszott, a protestánsok mindannyian el akarták hagyni Pozsonyt az országgyűlés eloszlása előtt, de Batthyány Ferencz marasztaló szavai, a kamara elnökének s a personalisnak nagy birsággal való fenyegetései hatottak rájok.

Végre azt indítványozták, hogy a vallás ügye maradjon a jövő gyűlésre, de mondja ki a mostani gyűlés, hogy időközben senki, bárminő rendű vagy rangú is, senkit hitében ne merjen háborgatni, és ha háborgatna valakit, minden tekintet nélkül notában ejtessék. Szinte csodálatos, hogy »a római atyafiak erre sem akartak menni«. Ez a vonakodás tulajdonkép ellentétben volt a katholikus sérelmeknek azzal az alapgondolatával, hogy a protestánsok nyomják el a vallásszabadságot. A kifáradt pártok levették a sérelmeket a napirendről. Mind a két felekezet a szokásos óvásokkal könnyitett lelkiismeretén.

Augusztus 10-ike körül az országgyűlés öt törvényczikket szerkesztve elvégezte teendőit. Az első czikk meg sem emlitve a vallás ügyét, azt határozza, hogy a királyi hitievél föltételeinek törvénybe iktatása s a

sérelmek elintézése a jövő országgyűlés első tárgyának marad. A második czikk az ingyen munkák szolgáltatását sürgeti. A harmadik termésadót s portánként egy forintot ajánl a végvárak ellátására, mivel a külföldi segitség el-elmaradoz. A negyedik a közfelkelésről rendelkezik, az ötödik portánként negyven dénárt ajánl annak az országos követségnek költségeire, mely Ferdinánd s a csehek közt a békét közvetitené. E czikkek nem jutottak a törvénykönyvbe.

A csehországi követséget mindegyik párt a maga czéljára szerette volna felhasználni; de a viszonyokat ismerők nem sok eredményt vártak tőle. Augusztus 28-án, vagy két héttel az országgyűlés eloszlása után, Ferdinándot császárrá választották Frankfurtban. A császár ellen egy választó sem nyilatkozott, a mi a pfalzi választó pártjának diplomatiai háborúja után szinte meglepő volt. Július közepe táján a siker még nem volt egészen bizonyos. Ekkor Lépes kanczellárnak a király után kellett utaznia. Forgách nádor azt ajánlotta az országgyűlésnek, hogy ismerje el Lépest Magyarország követének s már el is készittette a követi utasitást s a választó fejedelmeknek szóló megbizó levelet. A protestáns ellenzék meg volt lepetve. Arra hivatkozott, hogy a megyei utasitások semmit sem tudnak e dologról. A personalis szavazásra akarta vinni a kérdést. Ekkor a protestánsok időt kértek a megfontolásra. Gondolkodtak is a hirtelen fölmerült terv czéljáról. Eszökbe jutott Náprágy érsek, a ki maga beszélte, hogy az udvar azért haragudott meg reá, mert 1614-ben a linzi gyűlésen »nem mondathatták vele, a mit akartanak«. Lépessel talán azt mondathatták volna. Már pedig a protestánsok azt gondolták, hogy Ferdinánd ügye rosszúl áll a birodalomban s sejtették, hogy az udvar a választók gyűlésén a magyar hűség bemutatásával akarja lerontani a cseh lázadók nyilatkozatainak hatását. Nem volt kedvük bármit is tenni, a mi Ferdinánd helyzetét megerősitheti.

Batthyány Ferencz, a ki a magyar tanács tagja volt, csak pozsonyi barátaitól tudta meg Lépes követségének tervét. A hatalmas főúr neheztelt mellőztetése miatt s általában haragudott, hogy a katholikusok elfoglalják a hivatalokat s oly merevül visszautasitják a protestáns sérelmeket.

Szemébe mondotta Pázmánynak, hogy »bajusz- és szakál-vonásra kell az dolognak menni, a mint az dolgot forgatják és az ország állapotját háborgatják«.

Talán maga sem sejtette, hogy mily rövid idő mulva teljesűl jóslata. Hanem a harczot nem azok a protestáns főurak inditották meg, a kiknek közömbössége bénitó hatással volt hitfeleik küzdelmére az 1619-iki pozsonyi országgyűlésen.[1]

[1] Frankl, Pázmány, I. 463. Acta Diaetalia, 332. 337. 421. Sepsi Laczkó Mikónál, III. 201. Zsilinszky, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai, II. 165. Nagy Gyula, Adalékok. Tört. Tár, 1880 427. 433. 439. 700. 701. 702. 704. és 1881. 89. 90. 92. 96. Kovachich, Supplementa ad Vestigia Comitiorum. III. 380.

III. FEJEZET.

Bethlen Gábor első támadása.

Midőn Bethlen Gábor meghallotta a cseh forradalom kitörését, rögtön átérezte az esemény nagy jelentőségét. »Az úristen az övéire mindenkor gondot szokott viselni. Nem is hihetem el magamban, hogy könynyen az csehek leszálljanak, mert az Siska támadásnál ez százszorta nagyobb dolog« — igy nyilatkozott. Régóta várta az alkalmat, hogy megtorolhassa az udvar oktalan fenhéjázását, nyilt és leplezett támadásait. Régóta szerette volna terjeszteni hatalmát s megtörni a katholikusok megujuló erejét. De bármily kedvezőnek találta a perczet régi vágyai teljesitésére, semmit sem akart elhamarkodni. Nyugodt maradt, várt, figyelt és csendesen dolgozott. Az emberek azt hitték, hogy »elaluszsza dolgait«. Pedig csak »ilyen nagy dolognak derekas fundamentomot akart vetni, olyant, melylyel az egész magyar nemzet élhessen minden szükségnek idején bátorsággal.«[1]

Először is rendezni akarta ügyeit jóbaráttal és ellenféllel. A második nagyszombati szerződés okiratai még nem voltak kicserélve; hiányzott a magyar országgyűlés megerősitése; az értekezlet, mely mind a két szerződés értelmében a határkérdések és vitás magánügyek rendezésére lett volna hivatva, egyre halasztódott, noha a második szerződés 1617 szeptember 21-ére tüzte ki megtartását; Bethlen fejedelmi czimét a magyar király még nem ismerte el. Bethlen követeket akart küldeni az 1618-iki országgyűlésre a szerződés megerősitése végett, de Pázmány meghiusitotta szándékát. Azt mondotta, hogy zavart okozna, ha az erdélyi követ az országgyűlésen ülést és szavazatot kivánna. Továbbá korai volna az országgyűlés megerősitése, mert a béke az okiratok kicserélése s a károlyi értekezlet megtartása előtt nem nevezhető véglegesnek. Pázmány végül majdnem nyiltan megvallotta Bethlennek, hogy követének pozsonyi utját Ferdinánd megválasztása előtt veszedelmesnek tartja. Hiába czáfolta meg Péchy Simon az érsek okait, a követküldés elmaradt. Bethlen, kifejezve sajnálatát a történteken, nem mulasztotta el megjegyezni, hogy mindamellett alázatos és odaadó igyekezete ő felsége szolgálatában a napnál fényesebben fog tündökölni.[2]

Bármily béketürőnek látszott Bethlen, az udvar nem merte türelmét tovább is próbára tenni. 1618 végén Esterházy Miklóst bizta meg a károlyi alkudozás vezetésével. Bethlen is kinevezte biztosait s 1619 márczius 26-án a károlyi értekezlet befejezte tárgyalásait a vitás kérdésekről. Április 11-én Ferdinánd megadta Bethlennek a fejedelmi czímet s noha a

[1] Szilágyi, Bethlen Gábor Politikai Levelei, 101. 119.

[2] Frankl, Pázmány levelezése, 156. 175.

ganak kivant allapat szerent lehet, hanem az en ki-
csyn ertekem szerenth, mind az altal az igaz szw helyen vagyon; ez keves napok alath tudom bizonyosb hireim erkeznek, mert magam komornyikia ys oda be vagyon, kit mindennap varok, eo felsegeknek pedigh tudom bizoniosan mindenek ertesekre lesznek. Engemet k(e)g(yelme)d igaz attiafianak tarcsyon, mert ha veszi teollem, enis igaz attiafiui szeretettel akarok k(e)g(yelme)dnek kedveskedni, mint igaz magyar. Ess az ur Isten k(e)g(yelme)deth eltesse is egessegben. Datis ex civitate Beztercze, die 17. Decembris 1616.

Ill(ustrissi)mae ac R(everen)d(issi)mae d(ominati)o(n)is v(est)rae
ser(vi)tor, uti frater addictus

G(abriel) Bethlen m(anu propri)a.

királyi levél formája ellen kifogása volt a fejedelemnek, meg volt elégedve az eredménynyel, melyet okos türelmének köszönhetett.[1]

Esterházy hevesen gyülölte az erdélyi fejedelmet. Károlyban állitólag azt mondotta, hogy »ám egy kis mézes madzagot vonánk által Bethlen Gábor száján, de bizony nem viszi messzire.« Bizonyos, hogy Bethlen hallott valamit Esterházy csipős szavairól, de egyelőre titkolta neheztelését.[2] Minden áron Ferdinánd hű emberének akart feltünni. 1619 február 28-án találkozott Dóczy Andrással Nagy-Károlyban. Az uj kassai generális folyvást érintkezett Bethlennel, izent s irt neki. Bethlen szivesen válaszolt s maga kérte a generálist, hogy küldje be hozzá Károlyi Mihályt a titkos ajánlatok átvételére.

A fejedelem örömet mutatott a császár győzelmeinek hallatára. »Legyen áldott az uristennek nagy neve érette és ő felsége ilyen több nagy kegyelmes gondviselését tartsa meg ő felségén, tiszta szűből kivánom.«

Ép ily tiszta szivvel adott tanácsokat a lázadás lecsillapitása czéljából. Úgy látszott, mintha közvetitőnek akart volna fellépni, hadi segitséget is ajánlott, jutalmakat kötött ki magának. Az udvar azt a nagy hibát követte el, hogy Bethlent nem fogta szaván. Dóczy Ferdinánd király és Lipót főherczeg nevében 1619 augusztus elején azt irta Bethlennek, hogy a király nem felejtkezik el ajánlatáról, de most nincs szüksége az erdélyi segitségre. E félig gyanakvó, de mégis inkább büszke visszautasitás nem sértette Bethlent. Az ő czélja el volt érve. Az udvart biztosságba ringatta, Dóczy András és Forgách nádor erősen meg voltak győződve arról, hogy Bethlen Ferdinánd szolgálatában keresi előmenetelét.[3]

Ennek a meggyőződésnek Bethlen többféle hasznát vette. Bátran küldözhette követeit mindenfelé, hadi készületeinek ártatlan szint adhatott s a császárral való barátságát a portán is értékesithette.

Emlitettük már, hogy 1618 elején a porta nem volt megelégedve Bethlennel. A fejedelem többet kért, mint adott, szolgálatainak értéke könnyü volt kérelmeinek sulyához képest. Kamuti Farkas, az 1618 május 14-én Konstantinápolyba érkezett erdélyi főkövet, ujra csak athnamét kért az adó elengedéséről s a Jenőre vonatkozó követelés elhagyásáról. Kamuti alig volt egy hónapig a török fővárosban, midőn az Oláhországból érkezett hirek igen megijesztették.

A Sándor vajda ellen föllázadt bojárok Erdélybe menekülve arra unszolták Bethlen Gábort, hogy adjon nekik segitséget a kapzsi görögöket pártoló zsarnok ellen. Bethlen méltányosnak találta a kérelmet, talán nye-

[1] Eszterházy Miklós élete, I. 30—50.

[2] Sepsi Laczkó Mikónál, III. 197. V. ö. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek VII. 534.

[3] Dóczy levele a királyhoz. Pray, Bethleni Principatus Transsilv. I. 42. Bethlen Forgáchhoz. Mocsáry, Nógrád vármegye esmérete, IV. 191, Forgách Pázmányhoz. Frankl, id. h. 232. Szilágyi, Erdélyi Orsz. Emlékek, VII. 531, 533. és Belhlen politikai levelei, 117.

reségesnek is gondolta a vállalatot s politikai hasznot várt a vajda változásától. Június elején Jancsó Pál és Török István vezérlete alatt körülbelül hétszáz hajdu és székely oly váratlanul jelent meg Tergovistben, hogy Sándornak alig volt ideje a menekülésre. A törökök nem igen sajnálták Sándort, de elűzésének módját sem helyeselték. Bethlen határozottan tagadta, hogy része volt a vajda elüzésében. A kajmakám a Duna felé küldötte Dauth pasát, valószinüleg annak a kikutatására, hogy valóban ártatlan-e Bethlen s hogy mi volt a czélja az oláh forradalomnak? Dauth és a mellé küldött Szkender arra az eredményre jutottak, hogy a változásnak nincs nagy politikai jelentősége; a szultán tekintélyén esett sérelmet pedig két bojárnak felnyársolásával torolták meg. Az uj vajda, Mogila Gábor, Bethlen hivének igérkezett.[1]

Ez a felhő tehát vihar nélkül vonult el. De Kamuti utjai mégis tövissel voltak boritva. Várták a portán, hogy »most meghozza Jenőt«, de a helyett még néhány évi adó elengedését is kérte. Az adót már meg is igérte volna a főkövet, ha látja, hogy Jenőt megválthatja rajta. Kért is arról levelet, hogy mikor kezdje el Bethlen az adófizetést, de erre az volt a válasz: »nincs szüksége az hatalmas császárnak az ti pénzetekre, semmi az hatalmas császárnak az az pénz, ha Jenőt meg nem adjátok, el lehet az hatalmas császár az ti pénzetek nélkül.«

Kamuti körülbelül ily válaszszal indult ki Konstantinápolyból 1618 augusztus 10-én. Igaz, hogy Kamuti hirtelenkedő, büszke s összeférhetetlen ember volt, de a sokkal eszesebb Borsos Tamás, a portán maradt kapitiha sem ért el nagyobb eredményt. Fejedelmi jelöltek emlegetésével is ijesztgették, különösen Báthory Andrásra czélozgattak, de e fenyegetésnek kevés volt a jelentősége.[2]

Már Kamutinak is az volt egyik főerőssége a pasák köve
hogy Jenőért »az német kész felbontani az hatalmas csás
Starczer, Mátyás portai agense, nem akarta gyöngiteni
sőt Borsossal egyetértve, tőle telhetően fáradozott Jenő m ... ité ... ı.[3]
1618 deczember 23-án Molard Lajos, a német császár ...
tinápolyba érkezett, Borsos ujabb segitséget nyert a Jenő ...
inditott munkában.[4] Molard utasitása szerint Lippát s a h...
várakat visszakérte a szultántól.[5] Ez a követelés ép kapóra j...
Szkender pasa azt mondotta neki: »urad tanitotta Mátyás ...
irta neki, hogy én soha Jenőt különben meg nem tart...

[1] Chronicon Fuchsino-Lupino-Oltard. I. 290. Mikó, Erd. Tört. Adatok, II. 14, 82. Hurmuzaki, Fragmente Z. rum. Geschichte III. 72. Történelmi Tár, 1879 742, (Szilágyi közlése.)

[2] Mikó, id. h. II. 25, 27, 49, 53.

[3] U. ott, 18, 56, 64.

[4] U. ott, 87.

[5] Az utasitás Khuefstainnál: Acta, az egyetemi könyvtár kéziratai között.

felséged — úgymond — ne hagyja könnyen Lippát, hanem kérje erősen, és ha ugyan azt vissza nem adják is, akár csak azzal tarthassuk meg Jenőt.« A pasák úgy tüntették fel a dolgot, mintha semmit se érne a német császárnak Bethlen mellett való törekedése. Pedig mégis könnyebben forgathatták volna ki az erdélyi követet, ha a német is aknát ás Bethlen ellen. Szkender már pecsétes adóslevelet igért Bethlennek harminczezer tallérról, ha Jenőt megadja.[1] Borsos még a cseh forradalom kitörése után is annyira veszedelmesnek látta a helyzetet, hogy szükségesnek tartotta a sokat unszolt várnak odaigérését. »A mi kegyelmes urunk« — irja a kapitiha 1618 november 6-án — »igen felette kedves ember most itt az portán, de azért én látom, hogy bizony csak Jenőig áll, ha valahogy ő nagysága azzal kedvet kereshet, bezzeg én is mondom, hogy ő nagysága mindenik oldalán bátran alhatik ismét az felől.«[2] De Bethlen tudta, hogy a török még nem mondotta ki az utolsó szót.

Midőn Mikó Ferencz 1619 július 5-én a portára érkezett, Jenő átadása másodrangú kérdéssé lett. Mikó azzal volt megbizva, hogy a szultán engedelmét, katonai s pénzbeli segitségét kérje Bethlen hadi vállalatára. Mikó épen egy hónapig volt a portán. Halasztó választ kapott. A nagyvezér Deák Mehemet temesvári pasát bizta meg Bethlen kérelmének elintézésével. A pasa megbizása, a saját szavai szerint, igy hangzott: »én elmegyek tömösvári tisztembe, és ott valahol szemben lévén az erdélyi fejedelemmel, minden dolognak jól végére menjek, egyetértsek az erdélyi fejedelemmel, és meg Jenő miatt is az megkötött frigynek felbontása iránt semmiképpen okot ne adjunk; mindenben onnét kell okot várni hogy adjanak — ha miben módunk vagyon — az erdélyi fejedelemmel, el se mulassuk, ne is hirtelenkedjünk.« A Mikótól kért ötvenezer aranyra nézve is az volt a válasz, hogy »ezt Mehmet basa az fejére vötte, hogy ha kivántatik, hogy meg kell lenni az pénznek,« ... megküldik.

Bethlen ugyan nem találkozott Mehemet pasával, de Mikó jelentéséből azt a reményt meritette, hogy a porta az események kedvező fordulatával mind tevékenyebben fogja támogatni.[3]

A fejedelem ekkor általában nagy reményekkel volt eltelve. A Prágából visszaérkezett Markó vajda nagyon jó hireket hozott. Bethlen nem igen bánta, hogy nem sikerült Markónak az oláh vagy moldvai vajdaságot megszereznie. Igy is kitünő szolgálatokat tett neki az ügyes vajda a portán. 1619 márcziusban Markó megunta a konstantinápolyi tartózkodást s Erdélybe szökött. Bethlen 1619 nyarán Prágába küldötte, mivel a csehek júliusig már két levelet irtak Erdélybe »28 pecsét alatt«, melyekben igen kivánván Bethlennek »velek való conjunctióját, szép dolgokkal igérték,

[1] Mikó, id. h. II. 153, 113.
[2] Szilágyi közleménye: Történelmi Tár, 1881. 626.
[3] Mikó, id. h. II. 174, 176, 182, 193, 231.

offerálták magokat.« Markó július 29-én indulva ki Prágából, augusztus 14-én Bethlenhez érkezett a cseh igazgatók üzenetét hozva. A csehek megigérték, hogy Bethlen hire nélkül semmit sem tesznek s reményt adtak neki a cseh koronára.[1]

Hasonlókép biztatták a fejedelmet a magyar rendek. Bethlen élénk figyelemmel kisérte az 1619-iki országgyülés tárgyalásait. Ezekből vette észre, hogy Magyarország érett a forradalomra. Az ifjú Rákóczy György biztatásai is megerősitették e hitében. Rákóczy magával ragadott más főurakat is, különösen Széchy Györgyöt s Thurzó Imrét. Zmeskal Jeromos, a kit a kamara az adóhátralékok dolgában erősen zaklatott, izgatott az országban s Bethlennel tudatta a főurak s vármegyék izeneteit. A kálvinista prédikátorok szenvedélyes szónoklatai háborut hirdettek s különösen Alvinczi Péternek, a nagy befolyásu kassai prédikátornak felszólitása élénk hatással volt Bethlen elhatározásaira.

E körülményeket s izeneteket Markó vajda és Mikó Ferencz jelentéseivel együtt már számba vette Bethlen, midőn közvetlenül kiindulása előtt ezeket irta Rákóczy Györgynek: »Meggyőzött sokképen nemzetemhez való igaz affectusom, az nagy istennek igaz tiszteletéhez való nagy érzelmem és magamban elvégeztem, hogy az isten tisztessége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjak.«[2]

Gróf Thurzó Imre aláírása.

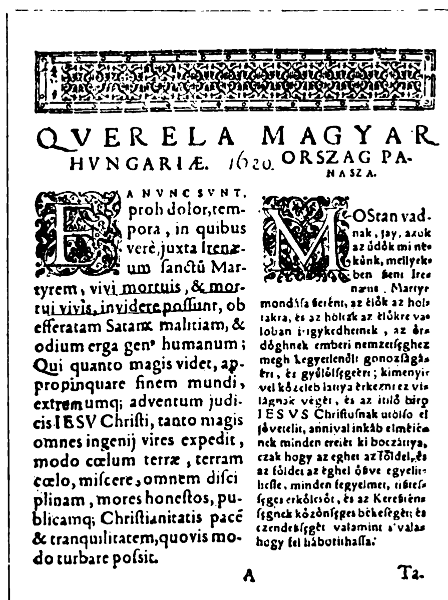
Isten tisztessége s a nemzet szabadsága, ezek voltak a felkelés jelszavai. Nem sokkal Bethlen elindulása után egy röpirat jelent meg, mely bőven kifejtette, hogy minő sérelmeket szenvedett a nemzet egyház és politikai szabadságaiban. Az Alvinczinek tulajdonitott Querela Hungariae a csehek Apologiájának példájára bizonyitani akarta a fegyveres támadás jogosságát Ferdinánd kormánya ellen.

Foglalkoznunk kell e röpirat eszméivel, mert bármit gondoljunk róluk, nem szabad elfelejtenünk, hogy azoknak ereje és hatása nélkül a személyes okok nem lettek volna elégségesek a makacs küzdelem meginditására s folytatására. A Querela alapgondolata az, hogy II. Mátyás egész uralkodása alatt s Ferdinánd kormányzásának kezdetén a bécsi

[1] Markóról l. Mikó, id. h. II. 152. A cseh koronáról u. ott, 200. s 208. továbbá Bethlen Pol. Levelei, 119, s 135. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 229. (Az itt közölt levél nem 1620-ból való, hanem 1619 július közepe táján kelt.) Végül Markó levelét l. Hurmuzakinál: Documente, VIII. 380.

[2] Bethlen Pol. Levelei, 112. 118. 124. Török-Magyarkori Államokmtár, I. 229. Frankl, Pázmány, I. 503. Katona, id. m. XXX. 185. Történelmi Tár, 1888. 406. (Szilágyi S. közleménye), Alvinczihoz irott levél, közli Szilágyi: Századok, 1868. 230. Zmeskálról a már idézett Relat. Regior. Commiss. (Orsz. Levéltár.)

béke megsemmisitésére törtek. A bizonyitás szenvedélyesen vádaskodó s igazságtalanul gyanúsitó, de mégis tényeken alapul. Nem volt-e elégséges csak emliteni is Forgách és Homonnay támadását Erdély ellen? S Homonnay országbiróvá lett, Dóczy András pedig kassai generálissá, Esterházy Miklós, Lónyai András az udvar kegyeiben részesültek. Huszt, Kővár és Ecsed árulói jutalmakat kaptak. Igaza volt a Querelának abban, hogy Mátyás nem tisztelte a nádor s a magyar tanács törvényes hatáskörét. De nem a legszerencsésebb példát választotta, midőn az 1615-iki bécsi békével bizonyitja a vádat. Azt akarja mondani, hogy Thurzó távolléte volt az oka a hatvan falu átengedésének, s hogy az udvar jutalmul adta a magyar falukat azokért a szabadságokért, melyeket a béke a katholikus vallásnak biztositott a török birodalomban. Ily formában a vád nem volt alapos. Pázmány jól jegyzi meg czáfolatában, hogy a falvak átengedéseért Thurzó nádort s azokat a biztosokat illeti a felelősség, a kik nem vették észre a török hamisitást a zsitvatoroki béke példányaiban. Különben nem is áll, hogy a bécsi béke egyszerüen átengedte a magyar falukat, noha Khlesl és társai ebben a tekintetben is jobban védelmezhették volna a keresztény érdekeket, ha figyelmüket nem foglalja el az a pont, melyet az udvar a béke nagy vivmányának tekintett. A palánkok elrontását értjük, vagyis azt a nagy államcsinyt, melyet Khlesl először is a hajdúvárosok s általában az összes magyar hadi erő ellen tervezett.

QVERELA MAGYAR
HVNGARIÆ. 1620. ORSZAG PANASZA.

EA NVNC SVNT, proh dolor, tempora, in quibus verè, juxta Irenæum sanctũ Martyrem, vivi mortuis, & mortui vivis, invidere possunt, ob efferatam Satanæ malitiam, & odium erga gen⁹ humanum; Qui quanto magis videt, appropinquare finem mundi, extremumq; adventum judicis IESV Christi, tanto magis omnes ingenij vires expedit, modo cœlum terræ, terram cœlo, miscere, omnem disciplinam, mores honestos, publicamq; Christianitatis pacẽ & tranquilitatem, quovis modo turbare possit.

MOstan vadnak, jay, azok az üdők mi nekünk, mellyekben szent Ireneus Martyr mondása szerént, az élők az holtakra, és az holtak az élőkre valoban irigykedhetnek, az ördöghnek emberi nemzetséghez megh kegyetlendült gonoszságáért, és gyülölségéért; kimenyivel közelebb lattya érkezni ez világnak végét, és az itilő biro IESVS Christusnak utolso el jövetelit, annival inkább elméienek minden ereit ki boczátya, czak hogy az eghet az földel, és az földet az eghel öszve egyelithesse, minden fegyelmet, tisztességes erkölcsöt, és az Keresztyénségnek közönséges békességét és czendességét valamint s'valahogy fel háborithassa.

A Ta.

A Querela Hungariae czimlapja.

E ponthoz érve, a Querela szerzőjének ékesszólása erősebb és méltóságosabb, mint más helyeken. A tiszántuli hajdúkat — úgymond — Rudolf császár és a szultán közös megegyezéssel telepitették le. A hajdúk puszta területeket szállottak meg, szorgalmukkal a farkasok és medvék tanyáját jól megművelt s bőven termő vidékké alakitották át. Isten segitségével szépen gyarapodtak s ha a haza védelme kivánja, jól gyakorlott s számos sereget küldenek a csatatérre. Minden józan eszü embernek óhajtania kell boldogulásukat. Annál is inkább, mert vad szokásaikból kivetkőztek és sokkal emberségesebbek, mint az ország belsejének lakói. Vendégszeretők, törvénytisztelők s békés életüek. És e békében s háboruban egyaránt hasznos polgárokat a kormány ki akarta irtani.

A Querela vádjaiból is látszik, hogy minő mély elkeseredést okozott Khlesl czéltalan ravaszkodása. Pázmány czáfoló iratának egyszerü tagadása keveset nyomott, már csak azért is, mert mindenki tudta, hogy Molard Lajos Konstantinápolyban még most is a Khlesl nyomait tapossa.

Nem ily szerencsés a Querela az 1618-iki országgyülés ellen szórt vádjában. Pázmány sikerrel védelmezte Ferdinánd választásának törvényességét. De ellenfelét e kérdésben az a körülmény támogatta, hogy a kormány megkisérlette 1618-ban a királyválasztás szabadságának eltörlését.

A röpirat vádjai a vallásszabadság tárgyában viszhangot keltettek a protestánsok körében. Hiában jegyzi meg Pázmány, hogy a katholikusok nem a támadó, hanem csak a védő helyzetében vannak ellenfeleikkel szemben. Semmi sem ingathatta meg a protestánsoknak azt a meggyőződését, hogy a hivatalok betöltésének, a templomok elfoglalásának, a protestáns lelkészek jövedelmének s a jezsuiták birtokszerző jogának kérdéseiben a bécsi béke meg van sértve.

Refrainszerű ismétléssel fordúl elő a Querelában az a vád, hogy minden bajnak a papság az oka. Bármily erőszakos itt a röpirat okoskodása, ki tagadhatta, hogy Khlesl bukása óta az esztergomi érseknek volt a legnagyobb befolyása a magyar ügyek vezetésére?

Igaza volt Pázmánynak abban, hogy a röpiratban felsorolt vádak legnagyobb részeért nem Ferdinándot illette a felelősség. De vajjon rendszerváltoztatásnak volt-e jele az 1619-iki országgyűlés? És vajjon ok nélkül féltek-e a protestánsok Ferdinándtól?[1]

Midőn Pázmány a Querela Hungariae szerzőjének válaszolt, már javában folyt a küzdelem a csatatereken. Bethlen Debreczen felé tartott, midőn megtudta, hogy Rákóczy György elfoglalta Kassát. Ez volt egyelőre a hadi czél, a fölkelés sikere a város gyors elfoglalásán fordult meg. »Ne lenne ott akadályunk, mivel az felföld az egy városra néz teljességgel,« írja Bethlen Széchynek Kassára czélozva.[2] A fejedelemé volt az irányadó gondolat, de a végrehajtás Rákóczy Györgyre volt bizva. Rákóczy ép oly titokban készülődött, mint Bethlen. Augusztus vége felé alkudozott a hajdúkkal. »Sokat fáradoza, vigyáza és nyargala« köztük. Más hadat is fogadott; »de Patakon nem mennek bé, hanem hagyott helyben vagynak titkon«.[3]

E készülődésről Dóczy, a ki hajdan Szatmárból annyi kósza hirt tudott közölni az udvarral, csak nagyon későn értesült. Eléggé meg volt lepve, midőn Rákóczy György szeptember 3-án Kassa előtt termett. A főkapitány ellenállásra gondolt, de kevés volt a katonája. Szeretett volna a polgárokra támaszkodni, de azoknak protestáns többsége a gazdag és nyakas Reiner Menyhért példáját követve, cserben hagyta a főkapitányt és

[1] A Querela Hungariae Szalárdi Siralmas Magyar Krónikájában, 37. Pázmány, Falsae originis motuum refutatio.

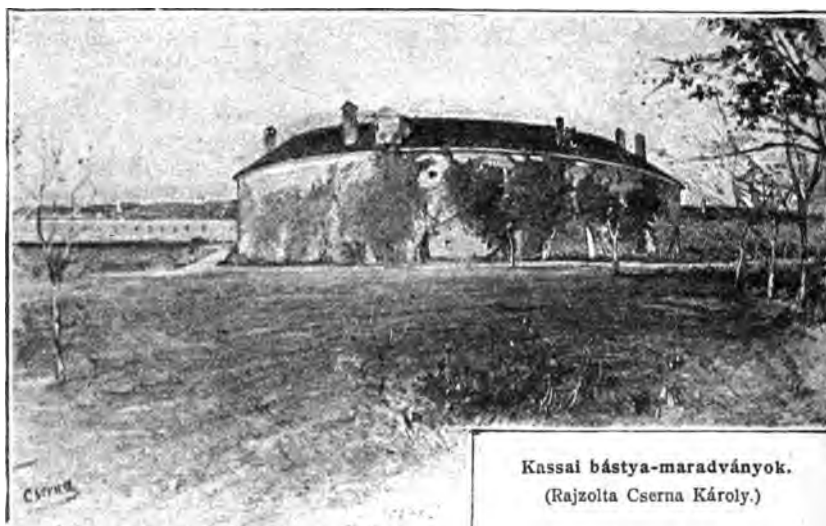
[2] Szilágyi, Bethlen Politikai Levelei, 125.

[3] Sepsi Laczkó Mikónál, id. h. 215.

némi alkudozás után szeptember 5-én megnyitotta a város kapuját Rákóczy Györgynek. A gyűlölt főkapitány most ellenségei kezében volt. Rákóczy Patakra szállittatta, honnan Bethlen parançsából Fogarasba került. Itt raboskodott »tisztességes állapottal, noha vas volt lábain.« Néhány hónap mulva a halál kiszabaditotta börtönéből.[1]

Bethlen szeptember 17-én kelt át a Tiszán és Kassa felé sietett. Az ország keleti részének várai meghódoltak a fejedelemnek, kivéve Munkácsot, az Esterházy várát, melynek kapitánya, Farnosi János, csak a szent korona birtokosának akart engedelmeskedni.[2]

Más csalódás is érte Bethlent könnyű diadalútjában. Kiindulása előtt számba vette, hogy Ferdinánd császárrá választása nem bizonyos és hogy egy párt a cseh koronát neki igérte. De az augusztus 28-ki frankfurti

Kassai bástya-maradványok.
(Rajzolta Cserna Károly.)

szavazás és Frigyesnek, a pfalzi választónak cseh királylyá választása augusztus 26-án meghiusították reményeit. Választása szóba került ugyan Prágában, de egy szavazatot sem kapott. E hirek kellemetlenül hatottak rá, nem is tagadta, hogy »búsul rajtok«, hanem rögtön kijózanult az álmokból s a tényekkel számolva tovább haladt útján.[3]

[1] Kassai események Bethlen első támadásakor, közli Révész Kálmán: Tört. Tár, 1896. 113. Kassai tudósitás Gindelynél: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. (Budapest, 1890.) 23. Ez a két leirás hitelesebb, mint a Sepsi Laczkóé. V. ö. Kemény János Önéletirása, 41. Segesvári Krónikája, 187.

[2] Eszterházy Miklós élete, I. 64.

[3] Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 227. Tsernembl tanácsolta a cseheknek, hogy ajánlják föl Bethlennek koronájukat. (Hurter, Geschichte Kaiser Ferd. II., VIII. 150.) Bethlen levele Thurzóhoz, 1619 szept. 23. Politikai Levelei 135. l. Borsos Tamás irataiból és más forrásokból is kivehető, hogy Bethlen számitott a cseh koronára.

Először is azt akarta, hogy a rendek beleegyezése törvényesitse hóditásait. Felső-Magyarország követeinek 1619 szeptember 21-iki kassai gyűlése kijelentette, hogy »nyomorult és keserves állapotunkban . . . nagy bizalommal folyamodtunk a felséged kegyelmes patrociniumjához és hivtuk s kivántuk ilyen ügyünkben segitségünkre jönni, nem különben mint Jephtát régentén.« A gyűlés Bethlent »egyenlő szivből és szabad akaratból« az ország »fejévé, előttejárójává és főgondviselőjévé« választotta, végzéseit Bethlen mint Magyarország és Erdély fejedelme erősitette meg. Különös hatást tehettek a katholikusokra a végzések bevezetésének következő sorai: »Nem azért (hivtuk a fejedelmet), hogy vagy a római, vagy más religiókat persequáljuk.« Pedig a fölkelés azon kezdődött, hogy Fáy Péter szeptember elsején fölverte Jászón »az egri káptalanban levő papokat és minden jószágokban, a mit kaphatának, zsákmánt vetének.« Majtényi László püspök ötszáz forintnyi váltság lefizetésével szabadult meg a hajdúk kezéből. Nyári István Leleszt verte fel.

A szepesi káptalan is úgy járt, mint az egri. De még komolyabb dolog történt Kassán. Rákóczy hajdúinak valamelyik kapitánya szeptember 6-án éjjel kegyetlenül felkonczolta Pongrácz István, a sziléziai Grodeczi Menyhért jezsuitákat s Kőrösi Márk, esztergomi kanonokot. A városi tanácsnak nem volt része a vérengzésben. Fölteszszük, hogy Rákóczy nem éreztette haragját féktelen katonáival, de nem bizonyos, hogy a hajdúk az ő parancsából gyilkoltak.[1]

Bethlen még nem volt Kassán, midőn Széchy György és Rhédey Ferencz körülbelül nyolczezernyi haddal a nyugati határ felé siettek a várak elfoglalására. Kevés vérontás és emberhalál nélkül hóditottak. A fizetetlen őrségek örültek az ellenségnek. Morgenthaler Fülöp, a gyarmati kapitány nem akart meghódolni, de katonái kiszolgáltatták az erdélyi csapatoknak. »Az ujvári vitézlő rend négy főlegény követek által bizonyossá tették« Széchyt, hogy bátran jöhet a vár alá. Elfogták Koháry Pétert, az udvarhoz hű kapitányt s átadták Bethlen vezérének a várral együtt. Fülek és Léva már előbb meghódoltak. Szeptember 20-án Széchy a bányavárosokat »az ország hűségére kötelezte«. Érsekujvár elfoglalása után hadának egy része a Csallóközre indult, »valami német gyalogra«, kik egy révet őriztek a Duna partján.[2]

[1] Sepsi Laczkó, id. h. 218. Történelmi Tár, 1879. 250. és a Gindelytől s Révésztől közölt két kassai jelentés id. h. Ez a két jelentés hitelt érdemel, egyik sem szól Rákóczy parancsáról, vagy a térités kisérletéről, az utóbbi határozottan kiemeli a városi tanács ártatlanságát. Cordara mindenesetre téved abban, hogy Reiner ölette meg a papokat. S mivel ily lényeges dologban téved, kétkedve kell fogadnunk azt, amit az egykorú hiteles jelentések fel nem emlitenek. A három áldozat halálát a katholikus források nyomán részletesen irja le Ipolyi: Magyar Sion, 1888. 569. Ugyanott szól a kassai vértanúk tiszteletéről.

[2] Tört. Tár, 1892. 328. Ortelius Continuatus, 66. Bethlen Politikai Levelei, 133. 136. 141. Pécs A., Alsó-Magyarország Bányamivelésének Tört., II. 284.

Bethlen hadi csele tehát tökéletesen sikerült. A meglepett udvar csak az utolsó perczben készülődött. Forgách ép Kassa elfoglalása napján hirdette ki a közfelkelést, Érsekujvárt választva gyülekező helyül. De a megyékre nagyobb hatással volt Bethlen szeptember 12-iki debreczeni körlevele, s még inkább hatott reájuk a fejedelem gyorsasága és növekedő ereje.[1]

Bethlen nem sokáig időzött Kassán. Szeptember végén már Poprádon volt, innen Liptómegyén át Nagy-Szombatnak tartott. Útjának czélja Pozsony volt. Az ország fővárosának elfoglalásával támadásának sikerét akarta biztositani. Azért vonult a Kárpátok mentében, hogy hódolatra kényszerítse az északi vármegyéket is és hogy közeledjék Morvaország határához, mert az ottani hadi események változásai szerint akarta igazitani útját.[2]

Bethlen támadása döntő hatással volt a cseh háborúra. Buquoy Prága felé nyomult s úgy látszott, mintha a pfalzi választó nem érhetné el uj királyságának fővárosát. Ekkor érkezett Buquoy táborába Bethlen támadásának hire. Dampierre nyolczezer emberrel Morvaországban harczolt a fölkelőkkel. Buquoy attól tartott, hogy a morvákkal egyesült magyarok megverhetnék Dampierret. Bécset is féltette. Szeptember 19-én tehát elhagyta mirowitzi táborát és Ausztria felé vonult, keresve az egyesülést Dampierre hadával.[3]

Dampierre szándékai nyugtalanitották Bethlent. Hozzá érkezett hirek azt rebesgették, hogy Dampierre nem akar kimozdulni Morvaországból, honnan a határszéli vármegyéken »kapdoshatna.« Október harmadikán Liptó-Szent-Miklóson már arra gondolt a fejedelem, hogy egész erejével Dampierre ellen kell fordulnia, mert nem akarta, hogy Pozsonynak tartva, háta mögött érezze a császári hadak zaklatását. De mivel a morvaországi hirek nem voltak alaposak, Bethlen folytatta útját s október 9-én Nagy-Szombat elé érve, másnap Rhédey Ferenczet tizezer válogatott lovassal küldötte szövetségesei segítségére.[4]

Most nyitva állt az út Pozsonyig. Bethlen jól ismerte a pozsonyi állapotokat. A protestáns polgárság biztos hírekkel látta el. Mint az egykorú katholikus vers irja a pozsonyiakról:

Mint hamis tanácsok, tanácsot tartátok,
Éjjel Bethlehemhez Kampert bocsátátok,
Hogy nagy hamarsággal jűne, azt irátok.

[1] Szerémi közlése: Tört. Tár, 1891. 321.

[2] Kassáról irja az oláh vajdának szept. 20-án: »messo all' ordine alcune altre cose, senz' alcuna dilatione si inviaremo verso Possonio« Óvári, Oklevéltár, 504. V. ö. Olchváry Ödön, Bethlen első támadása II. Ferdinánd ellen. Hadtört. Közlemények, 1890. 343.

[3] Gindely, Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 271. s Mittheilungen des k. u. k. Kriegs-Archivs, 1885. (Kriegs-Chronik, 13. l.)

[4] Bethlen Pol. Levelei, 142. Az ott közölt levél nem október 13-án, hanem 3-án kelt, amint Olchváry kimutatta id. h. 342. Závodszky Katonánál: id. m. XXX. 229. Gindely, Okmánytár, 32.

A jezsuiták menekülése Bethlen hadai elől.

(Prágában 1619-ben megjelent metszet után.)

Lipót főherczeg, Ferdinánd helyettese, Bécsből három ágyút és már Magyarországban szolgált ezerkétszáz főnyi csapatot küldött Pozsony városának, várának s az ott őrzött koronának védelmére. A bécsi segítség október 13-án este érkezett Pozsonyba. Bethlen nem akarta bevárni, hogy az ellenség kipihenje és elsánczolja magát. Gyalog és lovas hajdúi a hűvös és sötét éjszakán megtámadták a nyugvó katonákat és sokat megöltek közülök. Tieffenbach Rudolf jelentése szerint csapatának egyharmada elveszett. Ő maga Bruck felé menekült, három ágyúját a Dunába sülyesztette, hogy ne jussanak az ellenség kezébe.[1]

Oktober 14-én Pozsony városa meghódolt Bethlennek, aki most Forgách Pétertől, a székelyek kapitányától a nádorhoz üzenetet küldött, hogy csatlakozzék hozzá. A nádor Lipót főherczeg tudtával már előbb is alkudozott Bethlennel. Remélte, hogy feltartóztatja Bethlent az alkudozással s időt enged az udvarnak az ellenállásra. De átpártolásának útját sem akarta elvágni. A koronaőrökkel egyetértve nem bocsátotta be a várba Tieffenbach német katonáit. Legjobban szerette volna, ha »tiszte szerint békességet szerezhetne az nemes országnak.« E reményben meghajolt a győző előtt s a Bethlennel kötött egyezség értelmében október 20-án országgyűlést hirdetett Pozsonyba november 11-ére. Ezután Bethlen felszólitotta Révay Péter és Pálffy István koronaőröket, hogy csatlakozzanak hozzá es az országhoz. De a koronaőrök esküjökre hivatkoztak és csak annyit igértek meg, hogy híven eljárva tisztükben a következő országgyűlésig a koronát el nem távolítják.[2] »Eddig még csak elkezdettük a hadat az ellenséggel« — irja Bethlen e napokban Rákóczynak — »ide elé vagyon az dereka.«

Október 12-ike körül érkezett Rhédey lovassága a morva felkelők neumühli táborába. Rhédey kijelentette, hogy Bethlen utasitása szerint alárendeli magát Thurn parancsainak. Rhédey lovassága sokat ártott Dampierrenek. A császári tábor magyar katonái az ellenséghez szökdöstek; Dampierre kémszemlére kiküldött három század lovasságát Rhédey csapatai lekaszabolták. Dampierre nem mert ellenállni Thurn és Rhédey egyesült seregeinek, október 20-án már elhagyta Morvaországot s nemsokára Buquoyval együtt Mistelbachon át Bécs felé vonult vissza. Október 23-án a Hohenlohetől vezetett cseh felkelők egyesültek Thurnnal s másnap a két ellenséges tábor Ulrichskirchennél szemben állott egymással.[3]

A császáriak száma vagy hatezerrel kevesebb volt, mint ellenfeleiké. Buquoy nem mert támadni, védelmezte magát s azon volt, hogy biztosítsa

[1] Závodszky, id. h. 229. Ortelius Continuatus, 68. Hatvani, Brüsszeli Okmánytár, IV. 160. Gindely, Okmánytár, 38. Pethő Gergely Krónikája, 185. Gúnyirat Bethlen idéből, közli: Szilágyi, Századok, 1875, 390.

[2] Závodszky, id. h. Forgáchról. Ipolyi, Rimay János államiratai, 223. s Firnhaber, Actenstücke, 36. 65. 66. Szilágyi: Révay Péter és a szent korona. (Budapest, 1875.) Okmányok. 34—36.

[3] Gindelyi Geschichte des dreissigjährigen Krieges II. Theatrum Europaeum, I. 236.

Dampierre tábornok.

(Egykorú metszet Bubics Zsigmond gyűjteményében.)

az átkelést a Duna jobb partjára. Bécstől egy mértföldnyire a hosszú híd előtt kezdődött a harcz, mely három napig tartott. A szövetségesek az átkelés védelmére fölhányt sánczot vívták, azzal a szándékkal, hogy Buquoyt elvágják a hidtól. A szándék nem sikerült, de az átkelés mégis nagy áldozattal járt. Bethlen csak október 26-án, a »bécsi hidak előtt« való harcz harmadik napján jelent meg szövetségesei táborában. Azt hitte, hogy még jókor érkezik a »derekas« viadalra, de miután Buquoy már a jobb parton volt s lerombolttatta a híd balparti részét, a szövetségesek nem követhették, hanem a további teendőkről gondolkoztak.[1]

Thurn, Hohenlohe s Bethlen Pozsonyban tanácskoztak a hadi tervről. A szövetségesek vezérei a cseh hadsereget a balparton akarták marasztani Buquoy visszatérésének megakadályozására. De Bethlen azt akarta, hogy az egész hadsereg keljen át a Dunán s egyesült erővel támadja meg Buquoyt. Ez a terv győzött. Nemsokára megkezdődött az átkelés Pozsonynál, de »nem lévén hidunk, igen késedelmes a hajókon való költözés,« mint Bethlen irja. Először Rhédey lovasai keltek át s az útjokat álló hainburgi várkapitány kis csapatát szétverték. Midőn Buquoy és Dampierre meghallották a történteket, néhány ezer gyaloggal és vagy hatszáz lovassal elindultak, hogy fölverjék a magyar tábort. A vitéz Török István hadát visszaszoritották Köpcsényig, de a falvakban elszállásolt csapatok makacs, kilencz óráig tartó küzdelemben ellenkeztek a császáriakkal. Buquoy és Dampierre kénytelenek voltak »igen nagy kárvallással visszavonulni«. Magyar részről is elveszett vagy ötszáz ember; Bethlen nagyon meg volt elégedve kopjás lovassága vitézségével.[2]

A harczmezőről a tanácsteremre fordúlt figyelme. Népesnek s tekintélyesnek óhajtotta a pozsonyi országgyűlést, egyenlő rangúnak a királyoktól hirdetett országgyűlésekkel. Még messzebb terjedtek vágyai. Nem két megyei követet akart választatni, »hanem ha lehet tizet-tizet«, mert a Mohács előtti gyűlések emlékét szerette volna megujitani. Bethlen a nádor meghivójának a maga nevében irt felszólitásokkal nagyobb súlyt adott. A vármegyék és főurak nagy része rögtön engedelmeskedett az intésnek. A többség készséggel engedett, mások a hatalomhoz simultak. Legtovább késtek a dunántúliak, akik inkább féltek az ellenség erejétől, mint Bethlen fegyvereitől. Végre ők is megjelentek; az összes magyar vármegyék közül csak Győr, Mosony és Veszprém nem küldöttek követeket. A főurak közül kevesen maradtak el. De a főpapok hiányoztak, közülök csak a csanádi püspök és két kanonok jelent meg.[3]

[1] Theatrum Europaeum, I. 236—237. Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg, I. 444. Bethlen levele október 25. Szilágyi, Bethlen Gábor fejedelem levelezése, 83. l. s különösen Olchváry, id. h. 348—351.

[2] Szilágyi, Bethlen Pol. Levelei, 155. Olchváry id. h. 351. 352. Theatrum Europaeum, I. 254. Závodszky Katonánál, id. h. XXX. 240.

[3] Bethlen Pol. Levelei, 145. Esterházy Miklós élete, I. 72. Dallos Miklós politikai és dipl. iratai, 54. és Diarium Regni Comitiorum per Gab. Bethlen. (406. Quart. Lat. jelz. kézirat a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.)

A távolmaradók érzelmeit Pázmány fejezte ki a nádorhoz intézett levelében. Tagadta, hogy a nádornak joga volna országgyűlés hirdetésére.

Forgách meghivójában az 1618 : 56. törvényczikkre hivatkozott. Pázmány azt állitja, hogy e czikk csak tanácskozó, de nem törvényhozó gyűlés hirdetésére hatalmazza fel a nádort.

Hivatkozik arra, hogy a legutolsó országgyűlést a nádor csak a távollevő király megbizó levele alapján nyithatta meg. Törvénytelen a gyűlés — mondja továbbá Pázmány — mert a király eltiltotta. Már pedig Ferdinánd törvényesen választott királya az országnak. »Magam felől« — igy kiált fel az érsek — »resolute irom kegyelmednek, hogy valamig Ferdinánd király él, soha mást nem uralok.«[1]

Nem igy gondolkozott a pozsonyi országgyűlés többsége. November 18-án nyitotta meg a nádor a tanácskozásokat és a rendek rögtön azon voltak, hogy megszerezzék a pozsonyi várat és a koronát. Révay és Pálffy nem akarták a várba bocsátani az »ország« őrségét. Esküjökre hivatkoztak; a rendek azt felelték, hogy a koronaőrök Mátyásnak esküdtek hűséget s különben is szolgái az országnak, mely tetszése szerint parancsolhat nekik. Révay és Pálffy nem akartak daczolni Bethlen seregeivel, csak bizonyságlevelet kértek a rendektől arról, hogy híven jártak el tisztükben. November 22-én az ország biztosai Monaki Miklóst és Mérey Gáspárt 200 gyalog élén a várba kisérték a szent korona őrizetére.[2]

S igy a korona Bethlen katonáinak hatalmában volt. E kezdet jellemzi az országgyűlés hangulatát. Bethlen most azon volt, hogy a korona megszerzését döntő hadi tényekkel ünnepelje. »Ha Isten adja, Bécs is rövid nap az én kezemben lészen«, — irja Bethlen november elején Szkendernek.[3] November 21-ikén kezdődött a cseh hadak átkelése a jobb partra. Három nap mulva Bethlen is követte szövetségeseit; Buquoy Bécsbe zárkozott a több mint harminczezer főnyi ellenség elől. Bethlen nemsokára elfoglalta Ebersdorfot, »ki szép erős vár és császári mulatóhely«. A felső- és alsó-ausztriai protestánsok is támogatták Bethlen hadimozdulatait, és azon voltak, hogy elzárják a vízi utat Bajorország felől. Bethlen hadai Bécs-Ujhelyig dúlták és égették a vidéket.

»Bécs alatt három nap és éjtszakán minden nap az hóstátokban (külváros) harczoltanak a magyar vitézek.« Nagy volt a zavar a mindenfelől körülzárt Bécsben. Hiányzott az élelem és segitségre alig volt remény. A fővárost, a hová Ferdinand hosszas távolléte után csak az imént tért vissza, a kiéheztetés veszélye fenyegette. Ekkor váratlan fordulat állott be. November 27-ikén ijesztő hireket kapott Bethlen Homonnay betöréséről.[4]

[1] Frankl, Pázmány levelezése. 238.

[2] Szilágyi, Révay Péter és a szent korona. Okmányok: 37—40.

[3] Baiásfi, Magyarországnak Bethlen Gábor támadásakori állapotja. 27.

[4] Diarium Regni Comitiorum, id. h. Olchváry értekezése, id. h. 352. Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 145—147. Bethlen Politikai Levelei, 156. Magyar Törté-

Bethlen régi ellensége nem nyugodott. Midőn a fejedelem kiindult Erdélyből, szivére kötötte Rákóczynak, hogy mindenekelőtt Homonnayt »látogassa meg. Bizony tiszta szivből kévánnám, ha az Úristen kegyelmed kezében ejtené, fizetne meg sok hamis cselekedetiről« — irta akkor Rákóczynak.[1]

Ez a kivánság nem teljesült. Rákóczy szeptember 1-én meg akarta lepni Homonnayt Terebes táján, de a gyanakodó főúr már régóta vigyázott a »naponként áradó praktikákra« és még ideje korán Lengyelországba szökött.[2] Jó helyre fordult. Igaz, hogy prédára hagyta magyarországi jószágait s csak kővárait őrizte számára fizetett népe, de ekkortájt perrel várat szerzett Lengyelországban, melyet száznyolczvanezer forintnál többre becsült.[3]

De nem csupán a maga erejében bizott. Jól tudta, hogy III. Zsigmond lengyel király támogatására is számithat. A király sógora volt Ferdinándnak, továbbá politikai szempontból veszedelmesnek tartotta Bethlen hatalmának növekedését, mert attól tartott, hogy Bethlen segitségével a török a magyar határ felől is országába férhet. A lengyel főurak nem óhajtották a köztársaság fegyveres beavatkozását oly uralkodó javára, aki ellen alattvalói a rendi kiváltságok nevében küzdöttek.[4] Zsigmond nem akart ellenkezni az ország nagyjaival. De a midőn Althan Adolf gróf Ferdinánd nevében engedelmet kért a királytól, hogy önkénteseket fogadhasson országában, Zsigmond megengedte a toborzást. Úgy gondolta, hogy az ily toborzás nem ellenkezik a köztársaság régi szokásaival, s örült, hogy ily módon minden költség nélkül használhat a császár, a lengyel politika és a katholikus vallás érdekeinek. Tovább is ment. Fontolóra vette, vajjon nem volna-e tanácsos, Bethlent egy Erdély ellen intézett támadással visszatérésre kényszeriteni? E czélból Homonnay úgy látszik, Koniecpolsky Szaniszló lengyel generális közvetitésével érintkezett Gratiani Gáspárral, a bécsi udvar e bizalmas emberével, aki 1619-ben moldvai vajdává lett.[5] Althan és Homonnay tagjai voltak annak a »Christiana Militia« nevű lovagrendnek, mely 1619. márcziusában alakult meg Bécsben. A lovagrend ere-

Rákóczy György aláírása.

nelmi Tár, IV. 198. Zwiedineck-Südenhorst, Venetianische Gesandtschafts-Berichte. (Grácz, 1880.) 41.

[1] Bethlen Politikai Levelei 126. l.

[2] Sepsi Laczkó, id. h. 218. l. és Homonnay Milithez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 404.

[3] Tört. Tár, id. h. és Sepsi Laczkó, id. h. 224.

[4] Századok, 1887. 115. (Schmidt Vilmos közlése) és Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg I. 467.

[5] Századok, id. h. 116. 117. és Hurmuzaki, Documente, Suplement. II. Volum. II. 471.

detét Gonzaga Károly herczeg törekvéseiben kell keresnünk. A herczeg nemzetközi hadsereget akart gyüjteni a kereszténység védelmére a török terjedő hatalma ellen. Ez a védelem volt a Bécsben alapitott rend egyik czélja. A keresztes hadjáratoknak az ellenreformáczió hatása alatt megújult szellemét akarta terjeszteni a »Militia Christiana«. E szellemnek tehát része volt a lengyel földről Bethlen ellen megindított mozgalomban. Annál is inkább, mert Serbán Radul, a ki Gratianival együtt szőtte a cseleket Erdélynek Bethlen távollétében való elfoglalása végett, szintén tagja volt az említett lovagrendnek.[1]

A vajdák nem érték czélt, de Althan III. Zsigmond felhatalmazása alapján Ferdinánd zsoldjába fogadta a kozákokból és lengyelekből álló Liszowszki-sereget, a nemzetek e söpredékét, mint Lubomirszki főkapitány mondotta, mely a moszkvai háborúban megszokta a gyilkolást s rablást s most a béke után tél idején ostora lett volna a lengyel szegénységnek.[2]

Homonnay György pecsétje.

Bethlenre annak idején kellemetlenül hatott a hír, hogy Homonnay elmenekült Lengyelországba. De nem hitte, hogy ebből komoly veszély származnék. Nem igen zavarta útjában a lengyel király békére intő levele s midőn a kassai gyűlésből Vinnai Kristófot Zsigmond udvarába küldötte azzal a kéréssel, hogy ne segitsen Homonnaynak, nem szép szavainak erejében bizott, hanem a lengyel viszonyok ismeretéből meritette azt a reményt, hogy az 1619. évben a köztársaság derekas hadi vállalatot nem indit ellene. A Homonnaytól fogadott hadaktól pedig nem félt. »Ha szintén valami hadat fogadhat is, de azzal országot nem vehet« — irja Rákóczynak, a ki, mint a kassai gyülésen választott felsőmagyarországi kapitány, figyelemmel tartozott kísérni a kibujdosott főúr készülődéseit. Bethlen remélte, hogy Rákóczy a legnagyobb éberséggel fogja teljesiteni e kötelességét s ha idején értesül Homonnay közeledtéről, »valami szoros helyen« feltartóztatja hadát. De csalódott.

Homonnay a saját állítása szerint nagyobb sereget is fogadott volna, ha Althan a reá bizott harminczezer tallért el nem pazarolja. De igy is majdnem nyolczezer főnyi csapattal jelent meg november 21-én Zemplénmegyében, meglepve Rákóczyt. A fiatal generális vagy háromezer emberrel

[1] Fagniez, Le Père Joseph et Richelieu. (Páris, 1894.) I. 149. Gömöry G. közl. Hadt. Közl. 1892. 12. Mikó, id. m. II. 219.

[2] Bethlen politikai levelezése, kiadja Szabó Károly: Tört. Tár, 1881. 317—322. Schmidt szerint (Századok, 1887. 108.) a Liszowszki-katonák nem voltak kozákok, de az egykorú levelekből látszik, hogy többnyire azok voltak.

indúlt Homonnay ellen s megütközött vele Homonna körül. A magyar csapat nagy önbizalommal fogadta el a harczot, de szemben állva a számosabb ellenséggel: »szivök és bátorságok mindjárást meglankada«. Csak az előljáró hajdúk harczoltak vitézül, de a sereg dereka cserbe hagyta az előljárókat. Vagy hatszáz magyar maradt a csatatéren. Homonnay diadalmas kozákjai Abaújba törtek és pusztítva, rabolva benyargalták a vármegyét.

Homonnay november 30-án széplaki táborából feladásra szólította Kassa városát, de midőn nem boldogúlt, Eperjes felé indult. Az eperjesi polgárok sem hallgattak szavára. Általában igen kevesen csatlakoztak Homonnayhoz; a ruthén jobbágyokban, a kik katonáival egyesülve, bosszút akartak állani a magyar urakon, nem nagy támaszát lelte hatalmának. Mindenfelől gyülekeztek a hadak Ferdinánd hive ellen. Midőn Homonnay Szebent meg akarta lepni, Abaffy Miklós, a tokaji kapitány a sárosmegyei hadakkal, az eperjesi és szebeni polgárok segítségével hat óráig tartó ütközetben visszaverte a lengyel-kozák támadókat. A vereség kedvét szegte a rabló csapatnak, s midőn Homonnay a zsoldot sem birta fizetni, serege assanként haza rándúlt.[1]

Bethlen a homonnai vereség hirére elhatározta, hogy ott hagyja Bécset. Szertelenül nagyította a hir Homonnay seregének számát. A szövetséges hadsereg nem volt ellátva az ostromhoz szükséges ágyúkkal, már pedig a hosszú ideig tartó körülzárás erősen megviselte volna a mostoha időjárástól úgy is elcsigázott csapatokat. S ki tudja, hogy mi történik ezalatt a keleten? Bethlen eddig nagy optimismussal fogadta a Homonnayról szóló híreket, most meg a nagyító hírek hatása alatt sötétnek látta a helyzetet. Attól félt, hogy a lengyel csapatok elvágják útját Erdély felé, s ha Gratiani cselszövényére gondolt, még ennél is rosszabbtól tartott.[2]

Visszafordúlt tehát Sopron felé. A soproni polgárok november 30-án meghódoltak a fejedelemnek. Bethlen deczember 2-án érkezett Pozsonyba, de Sopron külvárosába elszállásoltatta Bucsi Benedeket tizenkétszáz emberrel. Ez őrségnek fele Bográdi János vezérlete alatt deczember közepén elfoglalta Kőszeget. A dunántúli részek a Muráig nem birtak jelentékeny ellenállást kifejteni, a mi könnyen érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a Kanizsa elleni véghadak 1616 óta »zsoldúl egy kispénzt sem kaptak«. Esterházy Miklós volt e környéken az ellenállás lelke. Lánzséri

[1] Szilágyi, Bethlen Pol. Levelei. 143. 159. Bethlen levele, kiadja Szilágyi: Magyar Tört. Tár, IV. 199. Sepsi Laczkó, id. m. 225, 242—245. Demkó Kálmán, Adatok az 1619—20. pozsonyi orsz. történetéhez Századok, 1881. 432. Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 229, 230. Horváth Mihály, Magyarország Tört. V. 205. Olchváry értek. id. h. 357. Homonnay csapatának számára nézve a források adatai s a történetirók véleményei igen eltérők. Mi Bethlen 1620-iki levelének adatát fogadtuk el.

[2] Huber, Geschichte Österreichs, V. 148. Zwiedinek-Südenhorst, Venetianische Gesandtschafts-Berichte. 43.

várába zárkózva tiltakozott Bethlen uralkodói tényei ellen, az országot és az udvart a fegyveres védelemre izgatva. Bethlen pártja nem ok nélkül gyűlölte az eszes, erélyes és gyorsan emelkedő főurat. A pozsonyi alispán fia, ki mint fiatal ember, a hatalmas Mágócsi Ferencz zászlaja alatt szolgált, előljárójának özvegyét vette nőűl. Azért nevezte őt Thurzó Imre »tegnap gyúrt úrnak, mert először is asszonyának, kit szolgált, kegyelméből a nagyságos czimet nyerte«. S azután mennyire kitűntette az udvar. Királyi tanácsossá lett, majd királyi udvarmesterré, két megye főispánjává nevezték ki, végre bányavidéki főkapitánynyá. Mind ezt fecsegő nyelvének s a római katholikus ügy iránt mutatott buzgalmának köszönheti, irja Thurzó. Esterházy nyelve ugyanis érzékenyen sértette Thurzót. Levelében, melyet november 22-én olvastak fel az országgyűlésen, Thurzó, Rákóczy és

Sopron XVII. századi képe.
(Kreckwitz metszete után.)

Nádasdy Pál ifjúságára czélozva azt mondotta, hogy három gyermek igazgatja Bethlen alatt az országot.

Körülbelűl azt mondotta Esterházy e levélben, a mit a környezetében keletkezett egykorú vers igy fejezett ki:

Az egy préda lén csak támadások oka,
Gyermekekre szálla országunknak gondja,
Kiknek teli kupa, erős bor tanácsa,
Majd fejeken telik nyomorúltak átka.

De Esterházy nem csupán szidalmakkal illette ellenfeleit. A magyar nemzethez intézett kiáltványában s Thurzóhoz irt levelében politikáját fejtegeti. Figyelmezteti a nemzetet a támadás törvénytelenségére; Bethlentől félti a nemesi szabadságot s attól tart, hogy az országot a bukás örvényébe sodorják azok, a kik el akarnak szakadni Ferdinándtól. »Vagy bennhagyja az török az erdéli fejedelemségben« — irja Thurzónak — »az kit választandó kegyelmetek, avagy nem; ha benne hagyja, rabjai leszünk

16*

és csak addig maradunk benne, még ő akarja; ha nem, koronástól és országostól az némettől subjugáltatunk megoszolva... Két tar között az hajasnak utolsó vége leszen.«

Esterházy intései s aggodalmai nem törhették meg Bethlen hatalmát. Deczember második felében hiában próbálta a Ferdinándtól küldött Dampierre Sopront visszahóditani. Az év vége fele nevezte ki Bethlen Sennyey Gáspárt a dunántúli részek kapitányává. Hatalma itt meg volt alapitva, valamint Felső-Magyarországban is, mert midőn a Homonnay elüzésére küldött Széchy György deczember 20-án Abaújba érkezett, már nem volt előtte ellenség.[1]

Bethlen tehát megelégedéssel tekinthetett vissza 1619-iki hadjáratának eredményeire, de a siker állandósitása a rendek hangulatától s a külügyi helyzettől függött. »E mulandó és pillanatnyi élet összes javai közt semmi sem lehet nagyobb és becsesebb, mint az isten iránt való kegyességből származó érzés, melyet a keresztények vallásnak neveznek« — e szavakat irta a protestáns többség az országgyűlés törvénykönyvébe. De nevezetes az, hogy a többség a dicsőitett érzést nem oly felekezeti egyoldalusággal értelmezte, mint a minő várható volt a fölkelés kezdetén történt események után. Akkor a krónikás szavai szerint »a püspökök, papok és egyéb szerzetesek ki Bécsbe, ki Győrré, és ahol ki bátorságosb helt találhat vala magának, oda szaladozának.« Bethlen nem szivesen látta a papság távol maradását; bizonyos határig óhajtotta a vallásos ellentétek kiegyenlitését. Mérsékelt szellemének befolyását észrevehetjük az országgyűlés vallásügyi czikkein.

Alvinczi Péter aláirása.

Alvinczi Péter a deczember 23-iki ülésen előadta a kálvinista »eklésiák tanitóinak« kivánságait. A tizenkét pontból álló előterjesztésnek csak kisebb része ment át az országgyűlés törvénykönyvébe. A rendek bizonyára méltányolták Alvinczi kivánságait, de nem akarták a törvényhozó tisztét összetéveszteni a felekezeti előljáróéval. Az előterjesztésnek csak azt a részét vették tekintetbe, melyben általánosabb szempontból van tárgyalva a vallásszabadság ügye. Ezt a szabadságot a rendek minden kétértelmüséget kizárva biztositották az ágostai evangelikusok, a kálvinisták s a római katholikusok számára s Alvinczi inditványára »a confoederatus cseh, morvai és sziléziai uraink dicséretes példájok szerint« a törvény végrehajtására ügyelő defensorok választását határozták el. Csakhogy Alvinczi a »helvétiai confession lévő urak közül« akarta választatni a

[1] Pethő, Rövid Magyar Krónika. (Kassa, 1753.) 187. Szalay, Gróf Esterházy Miklós, Magyarország Nádora. I. 69—97, 123. Chernel Kálmán, Kőszeg sz. k. város jelene és multja. (Szombathely, 1877.) II. 65, 66. Diarium Regni Comitiorum (Kézirat, id. h.) Gúnyirat Bethlen Gábor idejéből, kiadja Szilágyi Sándor: Századok, 1875. 388. Sepsi Laczkó Mikónál, id. m. 246.

defensorokat, a rendek azonban oly testületet kivántak, melyben mind a három vallásnak szava legyen.[1] A vallási türelem elvének e kijelentése ritka dolog volt akkortájt. Németországban a három felekezet jogainak egyenlőségét ekkor még sehol sem ismerték el.

Természetes azonban, hogy mihelyt az elvnek alkalmazására került a sor, a történeti jogaira hivatkozó s különben is hóditani vágyó felekezet jogtalanságnak érezte azt, amit a győztes ellenfél méltányosságnak hirdetett.

A templomok felosztásának izgató kérdéséről az országgyűlés azt határozta, hogy a főtemplom minden városban azé a felekezeté, melyhez a lakosság többsége tartozik. A határozat az egyenlőség józan következményének látszott, de a katholikusok még sem nyugodtak meg abban, hogy az országgyűlés nyolczvanhárom szavazattal tizenegy ellenében a protestánsoknak adta át a pozsonyi Szent Márton egyházat. Az ünnepi szertartás, melylyel deczember 7-én megnyitották a templom ajtait a protestánsok előtt s Alvinczi Péter alkalmi szónoklata aligha enyhitették a katholikusok érzelmeit. Azzal sem voltak megelégedve, hogy a szentgyörgyi és bazini templomok ujra a protestánsok kezéhez jutottak. Az országgyűlés a soproni nagy templom birtokát örökre biztositani kivánta a protestánsoknak, a szakolczai, köpcsényi s holicsi templomokat közös használatra engedte át a két felekezetnek. Nevezetes volt a Nagyszombatra vonatkozó határozat. Itt a katholikusok voltak többségben, az országgyűlés tehát a protestánsok birtokában levő főtemplomot nekik itélte s a jezsuiták templomát adta át a protestánsoknak. Ez intézkedéssel egyik fél sem volt megelégedve. Bethlen ismételt rendeletekkel hajtatta végre a nagyszombati templomosztást.[2]

Nem igen egyezett az egyenlőség elvével a jezsuitákról szóló czikk. »Igen szigorú és örök törvényben« hagyják meg a rendek, hogy soha jezsuita meg ne forduljon a királyságban s hozzá tartozó részeiben, senki se merje titkon vagy nyilván házába fogadni a veszedelmes szerzet tagjait. Még erősebben támadta meg az országgyűlés a katholikus vallást, midőn jóvá hagyta az egyházi jószágok jövedelmének lefoglalását a végvárak ellátására s Bethlen kormányának czéljaira. A papokat s azokat a világi akat, a kik az országot elhagyták, mindaddig száműzték a rendek, mig Bethlentől kegyelmet nem kapnak, de Pázmány, Balásfy, Homonnay és Kendi nem is remélhettek kegyelmet.[3]

A nádor a deczember 6-iki gyűlésen tartott beszédében felemlitette, hogy nem is tudhatjuk, ki fogja megerősiteni az országgyűlés törvényeit.

[1] Pethő Gergely krónikája. 186. Sepsi Laczkó, id. h. 238. Katona, id. m. XXX. 271–277. Diarium Regni Comitiorum, id. h.

[2] Katona, XXX. 276. Zsilinszky, id. h. 186. Demkó id. ért. Századok, 1881. 434. Frankl, Pázmány, I. 527. és Stelzer, Geschichtliche Darstellung der Schicksale der ev. Kirchengemeinde in Tirnau. (Pest, 1870.) 131.

[3] Katona, id. m. XXX. 275, 277, 290.

Frigyes cseh király.

(Crispin van der Queborn metszete.)

De a rendek fölöslegesnek tartották a nádor aggodalmát. Nem azért szerezték meg a koronát még az országgyűlés elején, hogy visszaadják Ferdinándnak. Már Bethlen koronázásának napját is emlegették, de a fejedelem óvatosabb volt, mint hivei; számba véve körülményeit, halasztani akarta a döntést.[1]

Számba vette, hogy mit várhat a cseh mozgalomtól.

Láttuk, hogy Bethlen támadása s a fölkelők táborába küldött csapatai megszabaditották Csehországot és Morvaországot a császári fegyverektől.

A fölkelők vezérei Bethlennek köszönhették, hogy 1619 végén újra megjelentek Bécs falai előtt. Igaz, hogy eredmény nélkül vonúltak el, de azért nem egyedűl Bethlen volt a felelős. Bethlen sem jutott volna Pozsonyig, ha a csehek és morvák le nem kötik Buquoy és Dampierre hadi erejét. A fejedelem nem érte be a katonai együttműködés hasznával. Midőn a cseh választás meghiusitotta reményeit a koronára, kisebb jutalmat várt a szövetségesnek adott segitségért. Szeptemberben Kassáról Prágába küldötte Markó vajdát Huszár István főlovászmesterrel. A követek jelentést tettek Bethlen reményeiről és sikereiről. Magyarország már a fejedelemé, ki nemsokára Csehországban lesz táborával és seregének egy részével fellázitja majd Stájerországot. Vegyék fel a cseh fölkelők a tartományok szövetségébe a fejedelmet és a magyar királyságot. Bethlennek sok a költsége, hadseregének zsoldjára és fölszerelésére egész vagyonát elköltötte. Illő volna, hogy tekintélyes összeggel kárpótolják költségeiért. A cseh igazgatók halasztó választ adtak; a szövetségbe lépés ugyanis sok formasággal járt s időt kivánt. A pénz pedig ritka dolog volt a cseh fővárosban.[2]

Midőn Bethlen Rhédeyt Morvaországba küldötte, felhasználta az alkalmat a morvaiaknak megsürgetésére, hogy küldjenek pénzt a hadak számára, »igy jobb kedvvel vihetjük és szolgáltathatjuk őket az szomszéd atyánkfiai szükségekben.« Kapott is a morvaiaktól október havában húszezer forintot.[3]

De ez nem volt elég. Pfalzi Frigyes koronázásának alkalmából Bethlen Erdődy Kristófot és Kassay Istvánt október 30-án Prágába küldötte. Úgy látszik, hogy ők voltak hivatva azoknak a követeléseknek átadására, melyek igen alkalmasak voltak az ünnepi hangulat elrontására. Bethlen eddigi költségei fejében százezer birodalmi tallért, a magyar végvárak fentartására pedig háromszázezer forintot követelt. Ha a Habsburgok trónja összeomlanék, Magyarországnak jusson a két Ausztria, Stájerország, Karinthia és Krajna. E kivánságok nagy megütközést keltettek Prágában. Igen erős dolgok ezek, mondogatták Frigyes tanácsosai. Igazság szerint a két Ausztria Csehországhoz tartozik. Naponként tanakodtak az alkalmas

[1] Diarium Regni Comit. Demkó, id. h. 443.

[2] Szilágyi, Bethlen Pol. Levelei. 137. Gindely, Okmánytár. 12, 34. és Geschichte des dreissigjährigen Krieges, II. 268.

[3] U. ott, 269. Bethlen Pol. Levelei. 142. és Szilágyi közleménye: Történelmi Tár, 1888. 409.

feleletről s végre abban a válaszban állapodtak meg, hogy Hohenlohe majd eligazitja a dolgot Pozsonyban.[1]

Emlitettük, hogy Thurn és Hohenlohe október végén Pozsonyba mentek s itt Bethlennel tanácskoztak a hadi tervről. Hohenlohe a diplomatiai tárgyalások vezetése végett a magyar fővárosban maradt. E tárgyalások kétféle természetűek voltak: nyilvánosak és titkosak. A nyilvános tárgyalások az országgyűlés szine előtt folytak. Hohenlohe a deczember ötödiki ülésen német beszédben, melyet Krausz, Bethlen titkára tolmácsolt, mentegette urát és a cseh királyság rendjeit, hogy mindeddig nem köthettek forma szerint szövetséget a magyar királysággal. Az ily szövetséget csak a cseh királyság nagy gyűlésén erősithetik meg a rendek. Kéri tehát a magyarokat, hogy méltóztassanak vele közölni pontokba szedett feltételeiket.

Másnap tárgyalták a rendek Hohenlohe előterjesztéseit. Nagyon illetlen dolog, — igy nyilatkoztak — hogy mi tegyünk ajánlatokat. A magyar királyság rangja előkelőbb, mint a cseh királyságé. Előbb kérték a csehek a szövetséget, mint a magyarok, s nem a csehek segitettek a magyaroknak, hanem a magyarok mentették meg a cseheket. Illő volna tehát, hogy a cseh követ fogalmazza a szövetséglevél pontjait. Hohenlohe azt válaszolta, hogy erre nincs utasitása.[2]

A csehek most már nem halaszthatták tovább a dolgot. A szövetséges tartományok rendjei közűl követséget választottak s Frigyes megbizta Hohenlohet a szövetség megkötésével.

Még igy is késedelmes volt az alkudozás. A magyar országgyűlés sietésre intette a szomszéd tartományok követeit, a kik végre 1620 január 15-én aláirták a néhány nap mulva Bethlentől is megerősitett szövetséglevelet. A csehek lassúságát megmagyarázza az oklevél hatodik pontja. A szövetséges tartományok a végvárak fentartására Magyarországnak fizetett rendes járulékon felől évenként ötvenezer tallért igértek. A szerződés nem volt teljes érvényű, mert a Hohenlohenak adott utasitás értelmében még hátra volt a cseh király és a királyság nagygyűlésének ratifikálása.[3]

Bethlen örült, hogy egyelőre rendezte ügyeit a szövetséges tartományokkal, de még messzebb is gondolt, midőn november első felében Hohen-

[1] Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1879. 242. Innen vesszük át a követek neveit. Gindely (id. m. II. 283.) Rhédey Ferenczet (nem a hadvezért) mondja a küldöttség vezetőjének. Nem lehetetlen, hogy e Rhédey Erdődi nevének rossz olvasásából keletkezett. A követeléseket l. Theatrum Europaeum, I. 78. V. ö. még Klopp Onno, Der dreissigjährige Krieg, I. 448.

[2] Gindely (id. m. II. 339.) Hohenlohe jelentése alapján egybe vonta össze a két ülés történetét. L. Diarium Regni Comitiorum.

[3] A Firnhabertől (Actenstücke, 1859. 99.) közölt hiteles szöveg. Gindely (id. m. II. 343.) tehát téved, midőn azt állitja, hogy a szerződésben a fizetés nincs megemlitve. Az sem áll, hogy Bethlen közömbös volt a tárgyalások iránt. L. Diarium Regni Comitiorum s Hohenlohe utasitását Gindelynél: Okmánytár. 57.

lohevel beszélgetett. Szeretné — igy szólt — ha Magyarország tagja volna a római birodalomnak. S még jobb volna, ha mint választófejedelemség helyet foglalhatna a választók kollégiumában.

Bethlen terve mai fogalmaink szerint veszedelmesnek látszik. Pedig ő csak biztositani kivánta a protestáns magyar királyság függetlenségét. Ha terve sikerül, — igy számitott — a választófejedelmek kollégiumában a protestáns szavazatok többségre jutnak s vége van a katholikus császárságnak. Az osztrák örökös tartományokkal megnagyobbitott Magyarország szövetségben a cseh királysággal, vezető hatalom volna a német birodalomban s nemhogy féltenie kellene alkotmányát, hanem még felhasználhatná a birodalom erejét területe felszabaditására. Phantasiája játszott e tervekkel, kivált a Bécs ellen tervezett támadás előtt.

Hohenlohe ajánlotta Bethlen tervét a protestáns fejedelmek nürnbergi gyűlésének. Anhalti Keresztély, a protestáns unió lelke, figyelemre méltónak találta Hohenlohe jelentését, mert Bethlen megérdemli a bátoritást, s mivel ajánlatos volna Magyarországnak a római birodalomhoz való csatolása. Tekintetbe vette, hogy, ha Bethlen örökös nélkül hal el, a magyar korona Pfalzi Frigyesre szállana, hanem abban kételkedett, hogy a választók testületükbe fogadják-e majd a magyar királyt. Az alsóausztriai protestáns rendek követe, Kufstein Lajos is szóba hozta Nürnbergben Bethlen terveit. Kijelentette, hogy Ausztria nem akarja elfogadni Bethlen uralmát s nem akar elszakadni a birodalomtól.[1]

Keresztély anhalti herczeg.
(A Theatrum Europaeum egykorú metszete.)

Az anhalti herczeg jóindulata s Kufstein tiltakozása nem nagy hatással voltak Bethlen elhatározására. Képzelődéseinek ugyan nagy része

[1] Fürstl. Anhaltische gehaimbe Canzley. 1621. 216—219. Gindely, id. m. II. 308.

volt tetteiben, de ha valami csekély bizonytalanság nyugtalanitotta, a legnagyobb könnyüséggel szakadt el messzelátó terveitől, visszatérve józan s biztos számitásaihoz.

Döntő hatással volt reá, hogy a porta mennyiben támogatja.

Emlitettük már, hogy a magyar király megbizottjai Bethlen diplomatáival egyetértve védelmezték Jenőt a portán. De a király nem csupán ebből a czélból küldötte Molard Lajost Konstantinápolyba. A nagykövetre volt bizva a komáromi béke okiratainak kicserélése.

Küldetésének egyik czélja föltünővé lett, midőn Lipthay Imre, a barsi alispán Werner Hundpiss Jánossal 1619 augusztus 24-én Konstantinápolyba érkezett. Lipthay nem a király követe volt; az 1619-iki országgyűlés választotta s rendi utasitással látta el. Német utitársát az udvar nevezte ki. Azért küldötték a rendek Lipthayt, hogy »informálhassa« Molardot a magyar felfogásról. Különösen a palánkok »eligazitása felől« kellett Lipthaynak informálnia az oratort, »mivel hogy az palánkoknak ez mostani állapotba való megmaradásával erősödik meg az békeség.« A rendek ugyanis illetlen s veszedelmes dolognak tartották a hajdúk lakóhelyeinek háborgatását. Molard azonban ép oly illetlen s veszedelmes dolognak tartotta egyszerüen a palánkok fentartását kérni a portától. Ez alig volna elérhető s a török ártalmas következtetést vonna le abból, hogy a keresztények el akarnak térni a béke rendelkezésétől. A császári követ rábirta Lipthayt, hogy a palánkok fentartása helyett a vitás ügy újabb elhalasztását kérjék a portától. Az eddigi határidő 1619 október 10-ikén letelt, a követek tehát e naptól számitva ujabb halasztást kértek s kaptak is, tizezer tallért fizetve az engedelemért. Igaza volt Molardnak abban, hogy a Lipthaytól hozott utasitás érvényesitése sok akadályba ütközött, de a tizezer tallért talán több haszonnal fordithatta volna az akadályok elháritására, mint Khlesl politikája romjainak megőrzésére. Midőn Lipthay Imre 1619 deczember 23-án a pozsonyi országgyűlésen előadta jelentését, oly gyülekezet előtt beszélt, mely nyugodtan fogadta a rendi utasitáson ejtett csorbát, mert tudta, hogy Lipthay távolléte alatt elég biztos módot talált a magyar nemzet a hajdúk lakóhelyeinek megmentésére.[1]

Midőn Lipthay elbúcsúzott Molardtól, a császári követ már neszét vette a magyarországi eseményeknek. Bethlen már ura volt az ország nagy részének, midőn Molard végre tisztán látta, hogy Borsos Tamás és a pasák rejtegettek előtte valamit. Molard még ekkor sem fejezte be szerepét. A porta ugyanis semleges, bár nem önzetlen szemlélője volt a magyarországi háborúnak. Molarddal szemben a békéhez való ragaszkodását hangoztatta, s másrészt óvakodott attól, hogy Bethlent nyiltan buzditsa. Várta az események fejlődését; egyelőre jutalmat kivánt az egyik féltől jó maga-

[1] Molard jelentése Khuefstainnál: Acta, id. h. Lipthay utasitása és Molard bizonyitványa Botkánál: Kisfaludy Lipthay Imre. 84—93. Werner Hundpiss levele Firnhabernél: Actenstücke 1859. 67. l. és Diarium Regni Comitiorum id. h.

viseleteért, a másik félnek pedig minél drágábban akarta eladni támogatását. Deák Mehemet pasa megbizatása is csak arra való volt, hogy Bethlen vissza ne riadjon, de ne is hivatkozzék egyenes felhatalmazásra.

Lipthay Imre.
(Botka Tivadar gyűjteményéből.)

»Az én uram azt kivánja«, — mondotta Borsos Tamás augusztus vége körül a vezérnek — »hogy nagyságod mindjárt most egy fő kapucsi-pasáját készitené el és küldene az én uramnak királyi méltóságához való főlovat, öltözetével, köves szablyájával, bottal, 40 vagy 50 kaftánnal — ki felől

hitire irja az én uram, hogy hamar üdőn tiz annyival küldené meg, mind az hatalmas császárnak s mind nagyságodnak.« Borsos ismételt sürgetéseiből kivehetjük, hogy Bethlen Pozsonyba várta a szultán követeit és a királyi méltósághoz való ajándékokat. A vezér ugyan száz kaftánt is igért, de egyre azt hajtotta, hogy Mehemet pasa jelentését meg kell várnia. Október 12-én érkezett a hír Konstantinápolyba, hogy Ferdinándot császárrá választották. Molard most nagyobb nyomatékkal szólhatott s a vezérek divánjában a nagy többség elitélte Bethlent, »mert olyan szent békességet nem kellett volna felbontani Ferdinandus ellen, kinek frigyét az hatalmas császár immár újolag confirmálta.«

Október 17-én a vezér azt mondotta Borsosnak, hogy a zászló, bot, szablya s a kaftánok készen vannak. Csak Bethlen tartaná meg igéretét.

Balassa Ferencz aláírása.

Megigérte a főkövet küldését az adóval s ezért hagyta hátra a vezér Jenő dolgát. De most híre sincs a követnek. »Az én orczám az hatalmas császár előtt megfeketedett az miatt«, — így panaszkodott a vezér bő beszédü szemrehányásokkal ijesztve Borsost. Szerencsére a kapitiha azt válaszolhatta, hogy a főkövet már utban van.

Valóban úgy volt. Balassa Ferencz, a főkövet, Tholdalagi Mihálylyal deczember 11-én vonúlt a török fővárosba. Néhány nap mulva Korláth István követte, a kit a kassai gyűlés választott a rendek követévé.[1]

Molard tiltakozott az ellen, hogy Korláthot, mint Magyarország követét, fogadják a török fővárosban. Fenyegetődzött, hogy kénytelen volna elutazni, ha becsületében megsértik. Erre azt felelték neki, hogy a porta mindenki előtt nyitva van, senkit sem zárhatnak ki, a ki bebocsátást kér, de azért Molard ne féltse a békét.[2] A császári követ nem utazott el, okosabbnak tartotta megzavarni az erdélyi és magyar követség munkáját. Úgy látszott, hogy sikerrel dolgozott.

[1] Borsos iratai Mikónál, id. h. II. 201, 221, 229, 231, 258.
[2] Óváry, Oklevéltár Bethlen Gábor dipl. összekött. történetéhez. 508.

Pedig Bethlen emberei bőven el voltak látva mind azzal, a mi a török államférfiak szivét megnyerni képes volt. Balassa kezére volt bizva az erdélyi adó. Évek óta most történt először, hogy az erdélyi főkövet elhozta az athnamékban kikötött évi adót. Bethlen az adó mellett a szultánnak sólymokat s aranyos kupákat küldött. A fővezérnek s a többi vezérnek is küldött pénzt és ajándékot. S a fővezér mégis kemény dolgokat mondott Balassának a deczember 14-iki audientián. Hivatkozott Bethlen jelentéseinek s igéreteinek megbizhatatlanságára. A fejedelem a porta hire nélkül indult ki Erdélyből. Nem igaz, hogy az egész ország hivta. Az sem volt igaz, hogy a csehek királyukká akarták választani. »Az urad hatalmas császárnak valamit fogadott, semmit meg nem állott, ember emlékezetitől fogván erdélyi fejedelmek, valamennyien voltanak, nem vétettenek az császároknak, mint egyedül az te urad.« Ily módon beszélt a vezér. Korláth fogadtatása sem volt kedvezőbb. Látszott, hogy a portának még nem elég az, a mit eddig kicsikart Bethlentől. Balassa nagyon megijedt. Kétségbeesetten jelentette urának: »Kegyelmes uram, felséged innét semmi jót nem remélhet.[1]

Bethlen csak 1620 január közepe táján olvashatta Balassa és Korlát jelentéseit. De már előbb is tudta, hogy a portától egyelőre nem várhatja azt a támogatást, melyre szüksége van nagy czéljai biztositása végett. Igaz, hogy a török nem akarta Bethlent egészen elriasztani szándéka követésétől. Deczember 21-én a szolnoki bég, mint a budai pasa küldötte, megjelent Pozsonyban a rendek előtt. A pasa levelében mindennemü támogatást igért a rendeknek, a nádor azonban a nagyvezér levelét kérte, mire a bég kénytelen volt megvallani, hogy a nagyvezértől nem hozott irást. Bethlen örült, hogy a rendek bátoritásnak fogták fel a bég követségét s annak is örült, hogy a budai pasa izenete Bécsben nyugtalanságot keltett, de más jelentőséget nem tulajdonitott a dolognak.[2]

Bethlennek az volt egyik legjellemzőbb szokása, hogy a nagy remények mámorában is óvatosan egyengette a kibontakozás utját. Diplomatiája szerette a két felől, sőt a több felől való biztositás módszerét. November elején azt hitte, hogy Ferdinándot kiszorithatja fővárosából s noha kereste a csehek szövetségét s a török pártfogását, a Bécs felől érkező ajánlatot is meghallgatta. Ekkor ugyanis Nádasdy Tamás, a király dunántuli hadainak egyik kapitánya, valószinüleg az udvar tudtával, a béketárgyalás meginditását

[1] Tholdalaghi Mihály 1619-iki követjárásának történetéhez. Közli Szilágyi Sándor. Történelmi Tár, 1882. 470. Balassa és Korláth jelentései Szalaynál: Gróf Esterházy Miklós, Magyarország Nádora, I. 99—107. Balassa levele az ó naptár szerint van keltezve, mert bizonyos, hogy hatodikán még nem volt Konstantinápolyban. S igy Bethlen sem olvashatta Balassa levelét deczember 27-én, mint Szalay hiszi.

[2] Firnhaber (Actenstücke, 1859. 31.) tagadja, hogy a magyar történetiróktól emlitett gyulai bég Pozsonyban volt. Pedig ott volt a szolnoki, (császári követek jelentése 1620 elejéről Jászay kéziratai között,) de követségének nem volt oly nagy jelentősége, mint a minőt történetiróink tulajdonitanak neki. L. Diarium Regni Comitiorum.

ajánlotta Bethlennek. A fejedelem büszke ironiával válaszol »a német hüség alatt« vitézkedő urnak, de azért felszólitja, hogy fáradjon Pozsonyba s hitesse el ott a rendekkel, hogy elfogadható s megbizható békét szerezhet. »Semmiben ellentartó nem leszek.« Bethlen jól tudta, hogy a helyzet még nem eléggé érett a jó béke kivivására, de legalább figyelmeztetni kivánta a békekeresőket, hogy alkalmasabb időben készséggel szóba áll velük.[1]

Forgách Zsigmond folytatta Nádasdy kezdeményét. Már a november tizenkilenczediki gyűlésen közvetitőnek ajánlkozott. Hallgatással mellőzték ajánlatát. A nádor minduntalan ismételte kisérletét, vagy legalább mérsékelni próbálta a szenvedélyes többség határozatait. Ez magában véve is nehéz feladat volt, de Forgách nem is termett ily feladatra. Érzékenykedése s határozatlansága csorbitották tekintélyét. Bécsben azonban örömmel látták fáradozását. Ferdinánd helyzete lényegesen javult, a mióta a szövetségesek katonái elvonultak Bécs alól, de mégis szabadulni akart a magyarországi zavaroktól, hogy lealázhassa Csehországot s hogy megmentse Győrt és Komáromot, mert ha a háborús állapot folytatásával e két vár Bethlen kezébe kerül, az örökös tartományokat komoly veszély fenyegetné. A király tehát deczember 7-én értesitette a nádort, hogy Pozsonyba küldi biztosait az alkudozás megkezdése végett. De küldötteinek személyes biztossága kedveért azt kivánja, hogy az ellenfél túszokat küldjön Bécsbe. Most váratlan nehézségek támadtak. A rendek eleintén tiltakoztak az ellen, hogy a király magyar biztosokat küldjön. Abból a felfogásból indultak ki, hogy a császár pártján lévő magyarok inkább büntetést érdemelnek, mint megtisztelő fogadtatást. Nádasdy Tamás ellen nem igen volt kifogásuk, hanem nehezen nyugodtak meg abban, hogy magyar főpap is alkudozzék velük. Különben meglehetős közömbösséggel vették a biztosok küldését. Deczember 16-án elkészitették az új király számára a választási föltételeket, mintha nem is tudták volna, hogy Lépes Bálint, Meggau, Preiner és Nádasdy Pozsonyba készülnek.[2]

Midőn a biztosok Lépes kivételével deczember 27-én Pozsonyba érkeztek, meglepetve látták, hogy már készitik a koronázásra a zászlókat s a pénzt, hogy a templom és az érseki palota már el van látva mindazzal, a mi a nagy ünnep rendezésére szükséges. Bethlen bizonyára elégülten mosolygott, midőn arra gondolt, hogy minő hatással vannak e készületek Ferdinánd biztosaira.[3]

Deczember 30-án a királyi biztosok megjelentek Bethlen s az országgyűlés szine előtt. Lépes Bálint, az ismeretes iró volt a küldöttek szónoka. Átadta Ferdinánd királynak Bethlen, a nádor s az ország rendjei számára

[1] Nádasdy levelének töredékét közli Szalay: Esterházy Miklós, Magyarország Nádora, I. 98. Az egész levelet közli Szilágyi: Bethlen Politikai Levelei. 151.

[2] Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 170—172. s Diarium Regni Comitiorum.

[3] Császári biztosok jelentése Jászay kéziratai között. Gyürky levele Kosztolányihoz, közli Szerémi. Tört. Tár, 1892. 338.

Pozsony a XVII. században.

(Merian Antolologiája metszete után.)

küldött előterjesztését. S igy a király az eleintén forradalminak bélyegzett gyűlést mintegy törvényesiti kegyes izenetével. Kijelenti, hogy készséggel orvosolta volna a sérelmeket, ha a zavarok be nem állanak. De igéri, hogy teljesiteni akarja mindazt, a mire esküvel kötelezettnek érzi magát. Reményli, hogy a fejedelem, a nádor s a rendek eléggé sajnálják az ország pusztulását s rajta lesznek, hogy a haza jogai, szabadsága s jóléte érdekében a béke helyre álljon. A nádor átvette az előterjesztést s választ igért.[1]

A rendek január 2-án kelt válasza nem tetszett a biztosoknak. »Ez mostani irása és propositumja« — igy kezdették a rendek — »ő felségének császár urunknak igen késő és nem mostani üdőre s állapotra való«. Nem arra való, mert Ferdinánd nem orvosolta a sérelmeket trónralépte után. Választási feltételei egyik pontjának ellenére hadat vitt az országból a szövetséges tartományok ellen. Az idegen országokra kivitt magyar nemzetet ő felsége népei nagy gyalázatos halállal ölték és vágták. A rendek itt arra a kegyetlen fegyelmi rendszabályra czéloztak, melylyel Buquoy fékezni akarta magyar katonáit. Buquoy vérengzését többször s nagy elkeseredéssel emlegették az egykorúak.

Ő felsége — igy folytatják a rendek — megakadályozta a magyar nemzet érintkezését a szövetséges országokkal. Az utolsó országgyülés öt czikke »főképen csak klerus által mentenek véghez« s azokat sem hirdették ki a vármegyékben. A király pusztán hagyta a végvárakat. A lengyelek »ő felsége pénze s eszköze által« pusztitották az országot. A magyar nemzet tehát segitségre hivta az erdélyi fejedelmet s hálából már átadta neki a választási feltételeket. Most már nem lépnek vissza. A Csehországgal és a többi tartománynyal kötött szövetségtől sem akarnak elállani.[2]

A rendek háromszor is megsürgették a választ január 2-iki iratukra. Türelmetlenek voltak, mert a királyválasztást minél hamarább akarták végrehajtani. A biztosok tehát január 4-én elkészitették a választ. Nem ő felsége az oka — fejtegették a biztosok — hogy a múlt országgyűlésen maguk a karok és rendek halasztották el a sérelmek orvoslását jobb időre. A királynak joga van kivezetni az országból a saját költségén toborzott katonaságot. Lehetetlen volna fentartani a fegyelmet szigorúság nélkül. Különben Buquoy magyar csapatai fegyvert fogtak vezérük ellen. Ő felsége miatt a szövetségi tartományok szabadon érintkezhettek a magyarokkal. Nem egyedül a papság alkotta az utolsó országgyűlés czikkeit. Nem a király az oka a kihirdetés elmulasztásának. Nagy részt a beállott zavarokban kell annak okát keresnünk, hogy a végbeliek zsoldja nem volt kifizethető. A tartományokkal kötött szövetségek ő felsége jóváhagyása nélkül nem érvényesek. A lengyeleket nem a király fogadta.

[1] Demkó id. értekezése: Századok, 1881. 435. Demkó helyreigazitja Horváth tévedését, a ki azt állitotta, hogy az előterjesztést január 2-án adták át. L. Diarium Regni Comitiorum.

[2] Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 185.

A nemzet hűséggel tartozik a király iránt; ha sérelmei vannak, a nádor mint közvetitő a trón és nemzet közt elintézi azokat, de az erdélyi fejedelemnek a magyar királylyal kötött szerződései értelmében egészen más hivatása van, mint a minőt a rendek szántak neki. Felhivják tehát a királyi biztosok az országgyűlést, hogy fogadja el Ferdinándnak, a kegyes atyának intéseit.[1]

A biztosok érvelése rosszul hatott a rendekre. Megunták a vitatkozást. Nem akartak válaszolni a január 4-iki iratra. Életét veszélyeztette, aki csak gyöngéden is arra figyelmeztette őket, hogy jobb volna válaszolni a királyi biztosoknak. Slavata és Martinitz sorsával fenyegették a bátortalan ellenzéket. A fenyegetések és szenvedélyes kifakadások lármája elfojtotta Forgách Zsigmond intő szavát. Adja ki a fejedelem a választási feltételeket, hadd fogjunk a koronázáshoz, igy kiáltoztak a rendek. Némelyek azt mondották, hogy Pfalzi Frigyest kell megválasztani, ha Bethlen vonakodnék. Mások kijelentették, hogy inkább meghódolnak a töröknek, sem hogy Ferdinánd hűségére térjenek vissza.

Bethlen Gábor magyar fejedelmi érme.

A királyi biztosok tehát lemondottak a rendekkel való alkuvás reményéről. A nádor biztatására egyenesen Bethlenhez fordultak. A fejedelem nem igen könnyitette munkájukat. Azt mondotta, hogy el nem hagyhatja a rendeket, pedig tulajdonkép nem haladt egy úton vérmes hiveivel. Pécsy kanczellár a január 11-iki gyűlésen előadta a fejedelem határozatát. Bethlen megköszönte a rendek jó indulatát. Olybá veszi e jó indulatot, mintha meg volna koronázva s nem is fog megfeledkezni kötelességéről az ország iránt. De jól megfontolván a körülményeket, úgy látja, hogy tanácsosabb lesz fegyverszünetet kötnie Ferdinánddal.[2] Pécsy nem beszélt teljes nyiltsággal e körülményekről. De mi tudjuk, hogy azok közt első helyen volt Bethlen pénztelensége. A fejedelem tudta, hogy a rendek hamar lelkesednek, de ép oly hamar megunják az áldozatokat. Időt akart tehát nyerni, hogy ez alatt jövedelmeit szaporítván vagy jó békét kössön, vagy kedvezőbb körülmények közt szólítsa fel a rendeket ujabb áldozatokra.

[1] Demkó, id. h. 438.

[2] A biztosok jelentése Jászaynál s Diarium Regni Comitiorum.

Különösen rosszul hatott reá a porta ridegsége. A Bécsben tartózkodó »záloguraktól« ekkortájt levelet kapott, melyben tudtára adták, hogy az udvarhoz egy csausz érkezett, aki körülbelül úgy beszélt róla, mint a nagyvezér a Balassinak adott audientián. Ez a hír gondolkodóba ejtette. Tudni akarta, hogy mi a török valódi szándéka, mert nem hitte, hogy a porta sokáig pártolhatná Ferdinándot.[1]

Január 16-ikán megkötötte a fejedelem a biztosokkal az 1620 szeptember 29-ikéig tartó fegyverszünetet. E napig mind a két fél ura marad a birtokában levő területnek. A fegyverszünet e pontja tulajdonkép az országgyülés január 8-iki határozatát szentesiti; e napon választották Bethlent Magyarország kormányzójának. A fegyverszünetben a király jóváhagyja az országgyűlés egybehivását május 31-ikére Beszterczebányára. E gyűlés, melyen a nádor s Bethlen is meg fognak jelenni, elintézi majd a fenforgó vitát. Bethlen úgy hitte, hogy akkor majd tetszése szerint szabályozhatja Ferdinánddal való viszonyát. Ferdinánd pedig a közeli béke reményében kötötte meg a fegyverszünetet. Ez a remény hajlandóvá tette Bethlen személyes kivánságainak teljesitésére. Külön okiratban megigérte neki a római birodalom herczegének czimét, a sziléziai Oppeln és Ratibor herczegségeket, Szabolcsnak, Szatmárnak, Beregnek s Ugocsának Erdélyhez csatolását s tiz megyének élethosszig való átengedését. A magyar tanács, de különösen Pázmány hevesen ellenezték a fegyverszünetet. Tiltakoztak ellene, mert sérti a királyi tekintélyt, feláldozza a király hiveit s az egyház érdekeit. Az annyira jámbor Ferdinándra erősebben hatottak a politikai okok mint az egyháziak. Némi habozás után megerősitette ugyan február 4-ikén a fegyverszünetet, de irott nyilatkozataiban biztositani kivánta magát az okiratok kedvezőtlen értelmezése ellen. Határozottan kijelentette, hogy a Bethlen személyére vonatkozó engedmények csak akkor tekinthetők véglegeseknek, ha az országgyűlésen törvényes szentesitést nyernek.[2]

Még nagyobb jelentősége volt annak a nyilatkozatának, mely a fegyverszünet második pontjára vonatkozott. E pontban ugyanis az van mondva, hogy a császár a fegyverszünetet ki fogja terjeszteni a csehekre s szövetségeseikre is, akik erre kérni fogják Ferdinándot s ezt a tárgyalást Bethlen mind a két félnél addig fogja támogatni, amig a fegyverszünet békévé nem fejlődik. Szerette volna a fejedelem, ha a császár még Pozsonyban kiterjeszti a fegyverszünetet a csehekre is, de a mind a két oldalról támasztott nehézségek miatt le kellett mondania szándékáról s meg kellett elégednie a második ponttal. Ferdinánd azonban e pontot is sokallotta s emlitett nyilatkozatában kijelentette, hogy a fegyverszünet csak a magyarokra vonatkozik, külömben a csehek kegyelmes válaszra számithatnak, ha hozzá fordulnak. A Pozsonyban maradt Pécsy Simon kijelentette, hogy

[1] L. Bethlen 1620-iki levelét. Magy. Tört. Tár IV. 201.
[2] Firnhaber. Actenstücke. 1859. 106, 110; 1860. 26—30.

ura távollétében meg nem változtathatja az okiratokat, de Ferdinánd és Bethlen felfogása közt nem lát eltérést.[1]

Pedig nemsokára kitűnt, hogy igen lényeges az eltérés.

Bethlen szövetségeseinek ügye mind rosszabbra fordult. V. Pál pénzzel segitette a császárt s 1619 őszén megigérte, hogy nagyobb összeggel fogja támogatni. A toscanai nagyherczeg, Genua és Lucca is adtak pénzbeli segitséget. Sokkal jelentékenyebb volt III. Fülöp támogatása. Noha elődjének háborúi s a maga tékozlása megrongálták az ország pénzügyeit, nagy hadsereget fogadott Ferdinánd számára s mivel Khevenhüller, a császár madridi követe, az utolsó itélet borzalmaival fenyegette, ha nem növeli a segitséget, 1620 januárjában megigérte, hogy Pfalzi Frigyest öröklött tartományába küldött csapatokkal fogja kényszeriteni a visszatérésre. A csehországi események új életre ébresztették a németországi katholikus fejedelmek szövetségét, a ligát. Ferdinánd nagy igéretei tettre buzditották Miksa bajor herczeget. 1619 végére Würzburgba hivta a liga tagjait, akik huszonötezer főnyi hadsereg felállitását határozták el. János György, a lutheránus szász választó, a cseheket gyűlölő udvari papjának ösztönzésére, a weimari ház ellen érzett féltékenységből s területi nyereség reményében a császárhoz csatlakozott. A csalódott savoyai herczeg a cseh királyválasztás után elfordult a fölkelés ügyétől. A legitimista I. Jakab haragudott, hogy veje elfogadta a cseh koronát. Nagyon csekély mértékben támogatta Frigyest s általában cserben hagyta a németországi protestánsokat. A dánok pénzzel segitették Pfalzi Frigyest, a hollandiak havonkint ötvenezer forintot fizettek neki, úgy látszik, 1620 júniusáig, s katonai segitséget is adtak volna az uniónak, ha az angol király lanyhasága nem bénitja harczi kedvüket. Az unio tagjai sem voltak elszánva a küzdelemre. Az a nürnbergi gyűlés, mely Hohenlohe pozsonyi jelentése alapján Bethlen tervét is tárgyalta, csak a rajnai Pfalznak védelmét határozta el, de a fölkelőknek nem nyujtott segitséget.[2]

A cseh királyság tartományai el voltak hagyva, csupán az ausztriai protestánsok küzdöttek velük Ferdinánd ellen. Buquoy jelentékeny diadalokat aratott a szövetségesek csapatain 1620 elején Langenloisnál és Sinzendorfnál, de nem birván kihasználni győzelmeit, nem szorithatta ki a szövetségeseket Alsó-Ausztriából. A felső-ausztriaiakat nem is bántotta. Ugyanekkor Don Balthasar de Marradas spanyol zsoldon fogadott csapataival Passauból Csehországba tört, hol nagy ijedtséget okozott, de június végéig Budweisnál tovább nem birt nyomulni. Idő közben a vészes felhő már Csehország felé vonult. A liga hadserege május végén egybe gyült s a fölkelők ellen készült.

Ily körülmények közt feltűnő, hogy Bethlen visszavonult a harcz

[1] Firnhaber, Actenstücke 1860. 28. Hatvani, Brüsseli Okmánytár. IV. 199. s Katona, id. m. XXX. 312. Thurzónak itt közölt iratát Gindely újra közli : Okmánytár 250.

[2] Huber, Geschichte Österreichs. V. 153—161. Hollandiáról Opel: Der niedersächsisch-dänische Krieg I. 108.

teréről. Hollandiában s másutt is eléggé csodálkoztak eljárásán.[1] Vajjon nem látta-e Bethlen a helyzetet? Vagy cserbe akarta-e hagyni szövetségeseit, hogy Ferdinándtól békét nyerjen?

Bethlen jól látta 1620 elején, hogy hatalmas coalitio készül Ferdinánd védelmére.[2] De másrészt azt hitte, hogy Anglia, Hollandia és Dánia nem hagyják el Pfalzi Frigyest.[3] Tehát nem hitte reménytelennek a cseh fölkelés ügyét. Különben is, bár az európai protestantismustól támogatott csehországi támadás diadalára alapitotta terveinek egyik, úgy szólván fantasztikus részét, már kezdettől fogva sem azonositotta érdekeit szövetségesei érdekeivel. Hajlandó volt bizonyos áldozatokra, de nem akarta magát feláldozni értük. Magát s a magyar protestantismust vesztette volna el, ha elrontva minden hidat útja előtt s mögött, egyszerre szembe száll a pasák és Ferdinánd haragjával, tartaléktalanul pazarolva a maga és az ország erejét.

Elhatározásában megerősitette az a remény, hogy a fegyverszünet alatt is használhat szövetségeseinek. Úgy képzelte, hogy közvetithetné a békét, vagy legalább a fegyverszünetet Ferdinánd s a csehek közt. A sikeres közvetités nagyban emelte volna Bethlen s a magyar királyság jelentőségét. Nem volt egészen tiszta képe arról a formáról, mely a két halálos ellenfél alkudozását lehetségessé tenné, de oly csábitó volt a czél, hogy nem mondhatott le róla. Már csak azért sem, mert a közvetitő szerepére való törekvés alkalmas ürügy volt a jó indulat kimutatására mind a két fél irányában s egyszersmind jó módot adott arra, hogy a fejedelem mást tüntessen fel a békebontó gyülöletes szinében, ha szükségét látja a fegyverfogásnak.

Pfalzi Frigyes, Anhalti Keresztély s a fölkelők követei egymásután jelentek meg Kassán 1620 elején, hogy bizonyitgassák Bethlen előtt békéltető szándékának képtelenségét. De mind a három követ kellemetlen dolgokat hallott Bethlen környezetétől. A pfalzi választónak nem kellene oly nagyon ragaszkodnia mostani rangjához, valamit engedhetne követeléseiből — igy beszéltek hozzájok. Különösen Pécsy Simon korholta a szövetséges rendeket, hogy nem kivánják a békét. Egészen határozottan megmondotta Dohna Kristófnak, Frigyes követének, hogy a komoly alkudozás addig nem is lehetséges, amig ura el nem hagyja Csehországot, ha nem is mond le végkép királyi méltóságáról. Ekkor azután mások közbeléphetnek s eldönthetik a vitát. Igaz, hogy az udvar lekötelezte a kanczellárt pénzzel vagy pénzbeli igéretekkel, de azért ne higyjük, hogy Pécsy mást mondott a követeknek, mint amit Bethlen mondatni akart.[4]

[1] L. Opel, id. h. 114.

[2] Gindely, id. m. (II. 342.) elbeszéli, hogy Bethlen Hohenlohe előtt szabatos képét rajzolta a coalitiónak a nélkül, hogy sejtette volna. Miért ne sejtette volna?

[3] L. a Szilágyi által közölt 1620 január 28-iki névtelen jelentést Tört. Tár. 1889. 72.; ez a jelentés Thurzó Imre véleményéről és bizonyára Bethlenéről is szól.

[4] A három követről l. Gindely, Geschichte, II. 356—359. Pécsy levelét közli Firnhaber: Actenstücke, 1860. 35. Pécsyről a titkos tanács jegyzőkönyve (1620 első felében) ezt

A fejedelem másrészt az udvarra is akart hatni. Február 23-ikán Haller István, küküllői főispánt Bécsbe küldötte, hogy megsürgesse a fegyverszünet második pontjának végrehajtását. A császár márczius elsején fogadta Hallert. Haller arra kérte az udvart, hogy adjon menedéklevelet az alkudozással megbizott cseh követeknek s egyelőre engedjen egy havi fegyverszünetet a cseheknek. Bethlen ezt a kivánságot a második pont természetes következményének tartotta. Az egy havi előzetes fegyverszünetet pedig a császár igérete alapján kivánta. De úgy látszik, hogy ez igéret nem volt oly határozott, mint aminőnek Bethlen magyarázta; a fegyverszünet második pontjára nézve pedig a császár az okirat megerősitésével egy időben átküldött levelére hivatkozott.

Haller István.
(A gróf Haller-család nemzetiségi albumának egykorú festménye után.)

A levél csak annyit mond, hogy az okirat egyedül a magyarokra vonatkozik s nem foglalja magában a cseheknek adott fegyverszünetet. De ez a megszoritás nem másitja meg az okiratnak azt a rendelkezését, hogy a császár meg fogja adni a fegyverszünetet, ha kérik tőle. Pfalzi Frigyes el is küldötte Hallernek az előzetes fegyverszünetről szóló okiratot s a császár követei számára kiállitott menedéklevelet. Bethlen tehát a jogosság némi látszatával vádolta a császárt, hogy megszegte a pozsonyi fegyverszünetet, midőn Haller kivánságát nem teljesitette. Csakhogy e fegyverszünet nem emlékszik meg Pfalzi Frigyesről, csupán a cseheket s a többi tartományokat emliti. Ezeknek követei számára a császár ki is állitotta a menedéklevelet, de az egy havi fegyverszünetet megtagadta, hivatkozva volt alattvalóinak meg nem szünő fegyveres ellenállására. Haller tehát eredmény nélkül tért haza. Csak a cseheknek szóló császári menedéklevelet vitte magával.[1]

mondja: »Pécsy gratiam habebit promissa et alia.« (Jászay-féle oklevelek.) Gindely alig meri hinni, hogy Pécsy igy beszélt, de ha igen — úgymond — akkor világos, hogy az udvar pénzének hatása látszik beszédén. Nem Pécsy személyisége itt a fő kérdés, hanem az, hogy Bethlen véleményét fejezte-e ki. Már pedig, épen Gindely szerint, (id. h. 342.) Bethlen Hohenlohe előtt kijelentette, hogy a császár soha sem fog lemondani Csehországról s nincs is szüksége arra, hogy lemondjon. Pécsy sem mondott egyebet.

[1] A Haller követségére vonatkozó iratokat kiadta Szilágyi: Tört. Tár. 1889. 81—85. Pécsy levelét Frigyeshez kiadta Szabó: Tört. Tár. 1881. 341. Az egy havi

Az udvar a Hallernek adott válasz bővebb magyarázása végett Laminger Farkas Vilmos udvari tanácsost Kassára küldötte. Haller semmiképen reá nem birhatta a követet, »hogy póstán jőne alá véle együtt, hanem szekéren vontatja magát.« Laminger nem sietett. Diplomatiai küldetésének az volt a magva, hogy húzza-halassza a dolgokat. Mindenféle útonmódon azon kellett lennie, hogy meg ne foszsza Bethlent a fegyverszünet és béke közvetitésének reményétől. Márczius 24-ikén érkezett Kassára, 26-ikán volt audientiája. A császár most nem adhat fegyvernyugvást hűtlen és csalfa alattvalóinak — igy beszélt Laminger — de legyen türelemmel a fejedelem, mert Ferdinánd császárrá koronáztatása után a közvetités ügyét a birodalmi választók collegiumára bizta s igy meg kell várnia azóknak véleményét. Bethlen jól tudta, hogy mit jelent Laminger beszéde. Már a Hallernak adott resolutióból világossá lett előtte, hogy a béke közvetitésének reményéről egyelőre le kell mondania.

Még márczius 31-ikén megüzente a császárnak, hogy legkésőbb ápril 25-ike az a határ, »melyet immár elvár«; ha a császár addig sem adja meg a cseheknek a harmincz napi fegyverszünetet, ő nem érzi magát kötelezve a pozsonyi pontok megtartására. Laminger azzal is meg volt bizva, hogy igéretekkel igyekezzék elszakitani Bethlent s környezetét a szövetségesek ügyétől. A fejedelemnek állitólag százezer aranyat igért, ha cserbe hagyja a fölkelőket. »Nem szükség s nem illik engemet úgy próbálgatni« — ez volt Bethlen válasza. De noha visszautasitotta Laminger ajánlatait s noha panaszai voltak a császár ellen, mivel Nádasdy Tamás hadai a fegyverszünet megkötése után elfoglalták a szombathelyi kastélyt, Keszőt és a gyáki prépostságot, más hadak pedig Óvárt ostromolták, még sem szakitotta meg összeköttetését az udvarral. Maga ez összeköttetés minden közvetlen czél nélkül is elég értékes volt neki s ha már nem is a béke, de legalább a fegyverszünet kivivására még mindig volt valami reménye. Mennyire szerette volna zavarba hozni a császárt, a kinek helyzetét — úgy gondolta — a tétlenül heverő hadak mindenkép súlyosbitanák. Különben a szövetségesek érdekében is hasznosnak tartotta, ha nem ők maradnak a béke ellenségének hirében. Azért ösztönözte Pfalzi Frigyest, hogy küldje el a fegyverszünetre s egyszersmind a békére vonatkozó kivánságait is, mert az udvar azon is megütközött, hogy a csehek a fegyverszünetet újabb fegyverszünet s nem a béke megkötése kedveért kérik. Bethlen csak a fegyverszünetre vonatkozó feltételeket küldötte el a császárnak május elején.[1]

fegyverszünetre nézve l. Bethlen levelét Thurzó Szaniszlóhoz (Szilágyi, Bethlen fej. levelezése, 91.) V. ö. ezzel Ferdinánd levelét Bethlenhez (Gindely, Okmánytár, 89.). L. még Frigyes levelét Pécsyhez u. ott, 100. l. Frigyes nyilatkozata az egy havi fegyverszünetről 124. l. máj. 17-iki hibás kelettel.

[1] Lamingernek adott instructio Firnhabernél, Actenstücke. 1860. 48. A Laminger követségére vonatkozó iratokat közli Szilágyi: Tört. Tár, 1889. 91—96. V. ö. Szilágyi, Bethlen

geire. Az alsó-ausztriaiak nem birták megmondani, hogy mit fizettek eddig s megigérték, hogy az összeget majd a következő magyar országgyűlésen fogják bejelenteni. Az igy is 128,000 tallérra rugó évi járulékon kivül már a pozsonyi szerződésben 50,000 tallért igértek a szövetségesek. Ezt a segitséget is felosztották a tartományok egymás között, de megjegyezték, hogy ez új összeget csak a békés idők visszatérése után birják majd előteremteni. Ez a megjegyzés is mutatja, hogy a szövetséges tartományok nem könnyen vállalkoztak a magyaroktól követelt öszszegek fizetésére. Pedig Thurzó nem elégedett meg a szerződésben kikötött mennyiséggel. Emlékeztette Ruppát, Frigyes kanczellárját, hogy mit igért Erdődy Kristófnak és követtársának. Ugy tartsák, mintha a fejedelem ládájában volna a cseh királyságtól Bethlennek ajándékul szánt százezer forint — mondotta a kanczellár. Ruppa nem emlékezett az igéretre. A sziléziaiak zugolódtak az újabb teher miatt. De Thurzó fenyegetőzött, hogy nem köti meg a szövetséget, ha a szövetségesek nem szavazzák meg Bethlen ajándékát. E fenyegetés és Buquoy április 13-iki sinzendorfi győzelme nem tévesztették el hatásukat a vonakodókra. A szövetséges tartományok kötelezvényt irtak alá, melyben hetvenötezer forintot igérnek Bethlennek hálájuk fejében. S igy midőn Thurzó ápril 27-ikén négy heti tartózkodás után elhagyta a cseh fővárost, több mint 300,000 magyar forintnyi évi fizetés igéretét vitte magával.[1]

E nagy igéret újabban ösztönözte Bethlent arra, hogy megvalósitsa a fenyegetést, melyet a Lamingerrel való beszélgetés után a császárnak üzent. A cseheknek szüksége volt a könnyü magyar hadra, kivált a mióta a lengyel földről küldött kozákok gyarapitották a császári hadsereget. Velük szemben a csehek nehéz hadai tehetetlenek voltak. »Ameddig ezek, kegyelmes uram« — irja róluk Thurzó Bethlennek — »az regveli suppont megisszák, addig én csak háromszázad magammal is mindent tudnék cselekedni országukban, s bizony senkitől semmit sem félnék.« Bethlen is nagyra becsülte a magyar lovasság támogatásának hasznát. Május középéig már kétezer kétszáz lovast fogadott a szövetségesek számára[2] Ezek közül Bornemisza Jánost, az »ötszáz kopjás és ötszáz puskás lovasoknak« főkapitányát Anhalt herczeg eggenburgi táborába rendelte, a többieket Thurn gróthoz küldötte.[3] Csakhogy pénzt nem adhatott nekik. Azzal biztatta őket, hogy majd kapnak Eggenburgban. Bornemisza lovasai egy

[1] Firnhaber, Actenstücke. 1860. 63. Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg, I. 509. Katona, id. m. XXX. 363. Thurzó Bethlenhez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 432, 433.

[2] U. ott és Szilágyi, Bethlen Fejedelem Levelezése, 121. l.

[3] Gindely, id. m. III. 121. Bornemisza seregéről l. a kapitánynak adott instructiót, melyet Pray közölt: Principatus Gabr. Bethlen. 137. Olchváry (Hadt. Közlemények, I. 603.) kételkedik abban, hogy Bethlennek puskás lovassága volt. Thurzó Szaniszló az anhalti herczeghez irt levelében szintén megkülönbözteti Bornemisza lovasságának két nemét: »Quingenti hastati, alii autem quingenti aliis armis armati.« Gindely, Okirattár, 118.

ideig nem akartak átkelni a határon, amig zsoldot nem kapnak s azzal fenyegetőztek, hogy oda mennek, a hol fizetést adnak nekik.

Erzsébet cseh királyné.
(Miereveldt metszete után.)

Bethlen kemény fenyegetésére tovább indultak s május 28-ikán az anhalti herczeg eggenburgi táborába érkeztek. A herczeg örömét megzavarta Bornemiszának az a kijelentése, hogy emberei haza szöknek, ha

nem kapnak zsoldot. Anhalti Keresztély erre azt válaszolta, hogy a szövetségesek a magukéból kötelesek fizetni segitségre küldött csapataik zsoldját. Igen, igy válaszolt Bethlen megbizásából Thurzó Szaniszló, a bányavidéki végek főkapitánya, csakhogy Bethlennek úgy is sokat kell költenie, a szövetségesek pedig évi járulékkal tartoznak, fizessenek abból előre huszonötezer forintot a magyar segédcsapatok zsoldjára. Azonban a szövetségesek Szent-György és Szent-Mihály napjára igérték a járulék két felének lefizetését, most tehát azt mondották, hogy Szent-Mihály napja előtt nem volnának kötelesek fizetni. De mivel a magyar lovasok türelmetlenek voltak, Anhalti Keresztély annyit szerzett össze, a miből épen a legénység egy havi zsoldját fizethette, Bornemissza s a többi kapitány havi fizetését junius elején még nem birta megszerezni.[1] S igy a józan valóság hamar lehütötte a prágai szövetségkötés ünnepeinek mámorát.

A szövetkező felek diplomatiai vállalataik közül a legfontosabbnak tartották a portára meginditott közös követséget. Mindinkább világossá lett, hogy a pénzadományokon kivül micsoda hasznot várt a porta a hadakozó felektől. A tizenötéves háborúban a török egyebek közt Váczot is elvesztette. A váczi magyar őrség Érsekujvárig védelmezte a dunáninneni területet, zavarta a hatvani törökök közlekedését a budaiakkal s kényelmetlenné tette a törökökre nézve a hajózást Buda s Esztergom közt.[2] A porta biztosai vissza akarták szerezni a helyzeténél fogva jelentékeny várat, midőn a Zsitva torkolatánál a magyar király biztosaival alkudoztak. De nem értek czélt, sőt a béke okiratának külön czikke köti ki, hogy Vácz a magyar király birtokában marad. A török részről meghamisitott okirat ezt a czikket is megváltoztatta.[3] E meghiusúlt kisérletek nem riasztották vissza a portát ujabb kisérletektől. A Ferdinándtól összehivott 1619-iki pozsonyi országgyülésen Forgách nádor levelet kapott Gratiani Gáspártól, melyben a vajda reá akarta beszélni a magyarokat, hogy adják át Váczot a töröknek s azzal felejtessék el vele Jenőt és a hajduk lakó palánkjai lerombolását. A ravasz olasz azt hitte, hogy a magyar közvélemény örülne a cserének; neki pedig nagyon jó néven vennék a szolgálatot Konstantinápolyban. A levélnek más volt a hatása, mint a minőt Gratiani várt; Rimai figyelmeztette a rendeket, hogy a porta már az ő követsége idején kezdette a cselszövést Vácz visszaszerzése végett. A rendek tehát tanácsokat adtak a Konstantinápolyba készülő Liptaynak »Vácz dolga felől is«.[4]

Bethlen támadása kezdetén a porta rögtön arra gondolt, hogy felhasználhatja e jó alkalmat az óhajtott czélra. Midőn Ferdinándnak kedvezett s midőn Bethlent fenyegette, az a gondolat vezette, hogy vagy a

[1] Gindely, Okmánytár, 130, 137, 143.
[2] U. ott, 243.
[3] Salamon, Két magyar diplomata. Tájékozás, XXVII.
[4] Rimai levele Thurzó Imréhez, közli Nagy Gyula: Tört. Tár, 1880. 431, 4..

császártól kapja meg a várat,[1] vagy a megijedt Bethlent kényszeriti Vácz átengedésére. Ez a taktika kissé megváltozott, midőn Bethlen nagy sikereinek hire Konstantinápolyba jutott. Nagyon jól esett a portának, hogy Ferdinánd ennyire el van foglalva s nem segitheti a lengyel királyt, a kinek meg-

Thurzó Szaniszló.
(Khevenhiller Conterfetjéből.)

támadását 1620 elején. a szultán elhatározta De szinte sok volt a töröknek, a mit Bethlen kivivott. A vasallus szárnyai növekedését nem igen

[1] A nagyvezér Molardtól minduntalan kérte a várat. L. Gindely, Geschichte des 30-jährig. Krieges, III. 177.

szivesen látták II. Ozmán udvarában. Már azon gondolkoztak, hogy mikép kell majd ártalmatlanná tenni, ha félelmes lesz hatalma. Nem gondolunk itt Szkender pasa s Gratiani próbálgatására, a kik a szászokat akarták Bethlen ellen izgatni. Ez csak elszigetelt kisérlet volt, vagy mint Gürcsi Mehemet pasa mondotta: »csak adományra néző praktika«.[1]

Sokkal jelentékenyebb dolog volt a mufti beszélgetése 1620 január 13-ikán Balassi Ferenczczel, Korlát Istvánnal és Borsos Tamással. »Immár hogy Bethlen Gábor magyarországi király leszen, ki leszen erdélyi vajda? Leszen é erdélyi vajda, vagy azt is Bethlen Gábor akarja birni?« — kérdé a mufti. Majd elbeszélte, hogy Ahmet idejében, Weiss Mihály halála után a Brassóba szorult felkelők követei azt kivánták a szultántól, hogy Erdély »három nemzetének adjon három vajdát külön-külön s hogy mindenik nemzet az ő adóját hozza be«. A mufti most elővette ezt e régi tervet s meg is kinálta Balassit a székely vajdasággal. Az öreg főkövet visszautasitotta az ajánlatot. De azután társai tanácsára elhatározta, hogy beleegyezést szinlel, mert ily módon könynyebben kiveheti a török igazi szándékát. Január 29-ikén megmondotta a muftinak, hogy neki is igen tetszik Erdélyre való gondviselése. De türelmet kér, hogy jobb móddal foghasson a dologhoz. A mufti ez alkalommal kijelentette: »Bethlen Gábor, ha Isten adja, legyen magyarországi király bátor, de Erdélyt mi Magyarországhoz soha nem engedjük, hogy birja.[2] Tehát Erdélynek három egészen önállótlan vajdaságra darabolása s a magyar királyság oly viszonyban a portához, mint a minőben a régi Erdély volt: ez volt a török magyarországi politikájának ideálja. De a jövőre nézve. Most csak emelkedett Bethlen s még nem ült biztosan Magyarország trónján. Egyelőre szóbeli üzenetekkel ösztönözte a porta arra, hogy koronáztassa meg magát, de »soha semmi bizonyos irás által való reménységgel nem biztatták.« Bethlen jól tudta, hogy mire valók ez üzenetek. »Ha én magamat megkoronáztattam volna« — irja e tárgyban portai követeinek — »soha én nálam bolondabb, de nyomorultabb fejedelem nem lött volna, mert mindjárt az országnak végházait én tőlem megadni kivánta volna, melyet ha nem cselekedném, azontúl avval fenyegetne, hogy ellenem támad a német mellé.«[3] Ép azért »bizonyos irásban« foglalt biztatást kivánt, hogy ennek alapján megerősitve hatalmát ne legyen játékszere a töröknek. De noha Ali pasa, az ifjú fővezér elég nagy emberséggel látta Balassit és Korlátot és szép csendesen beszélgetett velük[4] nem akart nekik határozott választ adni, mert oly követeket várt, a kik nagyobb hatalmu fejedelem s már bizonyos kormányformában megálla-

[1] Borsos iratai Mikónál, id. m. II. 253.
[2] U. ott, 271, 272.
[3] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 214.
[4] Borsos iratai Mikónál, id. m. II. 283.

podott rendek nevében beszélhettek.[1] Ilyenekül tekintette Illyei Jánost, a damasdi kapitányt s a pfalzi származású Bitter Henriket. Illyeinek a szultántól menedéklevelet kellett kérnie a magyar főkövetek számára; Bitter pedig a szövetségesek követeinek volt előljáró postája. Illyei 1620 február 20-án indúlt el Kassáról[2] s aprilis 8-ikán érkezett Konstantinápolyba, nyolcz nappal később mint Bitter.[3]

Illyey késedelmét a budai pasa okozta, a ki már a szolnoki bégtől megüzente Bethlennek Pozsonyba, hogy adja át Váczot. Bethlen ekkor tizezer forintot igért a basának, ha abba hagyja a követelést s a portán pártját fogja.[4] Most Bethlen háromezer forintot és szép kupákat küldött Karakás Mehemednek, azonkivül tizezer forintot igért neki, ha igazán informálja a portát. De a pasa főleg Váczot kivánta s folyvást zaklatta e miatt Bethlent. Végre megüzente a fejedelem »Balassi ura apjának«, igérje oda Váczot, de titokban, »úgy hogy az ég alatt senki több magánál ne értse« s csak azon feltétel alatt, ha a vezér valóban a magyarok mellett »fogja a dolgot a német ellen, mint Bocskay idejében.« Ez az izenet már nem érte Balassit Konstantinápolyban.[5]

Lehetséges, hogy Illyei hasonló üzeneteket hozott a török fővárosban maradt Korlátnak. Bethlent s követeit Lippa története is emlékeztette arra, hogy az ily igérettől a vár átadásáig hosszú az út. Azonban a portán ekkor már remélték, hogy az igéret nemsokára tetté válik. Április 19-ikén a szultán »szemben lőn« Korlát Istvánnal, Toldalagival, Illyeivel és Bitterrel s e miatt »csaknem kétségbe esének az németek«, vagyis Molard és Starzer[6] Ali vezér a hó végén kelt levelében értesitette a cseh királyt, hogy szivesen látja követeit, az igen kedvelt Bethlen fejedelem embereivel együtt. Illyei és társai június elején érkeztek Budára, »istennek hála, minden jó és kedves válaszszal jőnek« irja rólok Bethlen.[7]

[1] Óváry, Oklevéltár Bethlen Gábor dipl. összeköttetései történetéhez. 513. Almoro Nani Bailo jelentése, mely 1620 s nem 1619 február 4-ikén kelt.

[2] Magyar Tört. Tár, IV. 207, 208 s Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 206.

[3] Molard jelentése: Khuefstain, Acta.

[4] Mikó, id. m. I. 328.

[5] Török-Magyarkori Államokm. I. 206., s Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1881. 630.

[6] Toldalagi Mikónál, id. m. I. 228.

[7] Bethlen Pol. Levelei. 212.; Hatvani, Brüsszeli okm.-tár, IV. 223.; ugyanez Gindelynél Okirattár, 142.; Ali levelét I. H. Forst, Der türkische Gesandte in Prag 1620. (Mittheilungen des Instituts für oest. Geschichtsforschung, XVI. 1895. 576.) Hága Kornél jelentése nem Illyei és Bitter követségére vonatkozik, mint Gindely hiszi (id. m. III. 179.). Hága jelentése (Okirattár, 157.) július 7-én kelt, a mikor a két emlitett követ már otthon volt. Huber (Gesch. Oest. V. 167.) e követségre nézve a Gindely által Okirattár 117. közölt jelentést használja, pedig ez nem egészen megbizható.

IV. FEJEZET.

A beszterczebányai országgyüléstől a haimburgi béke-alkudozásig.

E külömböző tárgyalások szálai egybefonódtak a beszterczebányai országgyűlésen. »Nyilván lehet az nemes országnál — irta Bethlen ez országgyűlésről — nem hogy az mi időnkben, de még az boldog emlékezetű eleink és atyáink idejében is, ritkán emlékezhetni arra, hogy mind ennyi sok felől való követségek nehéz és nagy dolgokról való tractatusokkal és idegen nemzetségekkel condecoráltatott gyűlés celebráltatott volna.« [1] A római császár, a franczia, a lengyel királyok, a szultán, Erdély és a Pfalzi Frigyest támogató rendek követei jelentek meg Beszterczebányán. A pozsonyi fegyverszünet emelte Bethlen tekintélyét, sok függött attól, hogy mire határozza magát a fejedelem, ki nagy sikereinek kivivása után pihent s erőben gyarapodott.

Az idegen követek a béke és háború kérdését feszegették. III. Zsigmond követe, Dambroviczai Firley Miklós, június 26 án tartott beszédében a békét ajánlotta a magyar rendeknek. Kérte, hogy hagyják el a szőrszálhasogatást, s bizzák az időre panaszaik elintézését. De a lengyel király neve nagyon népszerűtlen volt a rendek közt, noha Zadorski Szaniszló a pozsonyi országgyűlésen eléggé igyekezett urát mentegetni Homonnay betörése miatt. Csakhogy senki sem hitte el Zsigmond jóindulatát Magyarország iránt s most annál kevésbbé, mert Beszterczebányára hozták a kozák foglyokat, kik a Zsigmondtól Ferdinándhoz küldött sereghez tartoztak. Ez a sereg Árvamegyét pusztitotta, mielőtt rendeltetése helyére ért. Bethlen ezért erősen megdorgálta a lengyel követet; midőn július elsején Firley kivonult a császári követek fogadtatására, Bethlen visszaküldötte szállására, a hol mintegy fogságban volt.[2]

Pedig szeretett volna szabadabban mozogni, hogy izgassa a katholikus pártot Bethlen ellen, a ki a portát annyira ösztönözte Lengyelország megtámadására. Zadorski is izgatta a rendeket Pozsonyban, mutogatva Bethlennek Szkenderhez irt levelét, melylyel a fejedelem törökösségét bizonyitgatta. Zadorski Bethlen szerint »sokaknak elméjét megtántoritotta«,[3]

[1] Katona, Hist. crit. XXX. 416.

[2] Firley utasitása, Hatvaninál: Brüsszeli Okmtár, IV. 222. Firley beszéde Gindelynél: Okirattár, 211. Demkó, A magyar-cseh confoederatio és a beszterczebányai országgyűlés 1620-ban. (Századok, 1886. 291—293.) Gründlicher und warhaffter Bericht was massen der Durchleuchtig Fürst und Herr Gabriel Bethlen . . . zum König in Ungarn erwehlet . . . 1620. 5.

[3] Magyar Történelmi Tár, IV. 211.

a mi azonban nem igen látszott meg az országgyűlés határozatain. Valószinüen Firley is követte Zadorski módszerét, de bizonyos, hogy ép oly kevés eredménynyel távozott Beszterczebányáról, mint elődje Pozsonyból.

XIII. Lajos követe is a békét ajánlotta Bethlennek. Nem volt-e különös, hogy a franczia király a Habsburgok helyzetén könnyiteni akart? XIII. Lajos udvarában a németországi eseményekkel szemben oly politika érvényesült, melyet a katholikus befolyás s a franczia hagyományok egyezményének tekinthetünk. A katholicismus tökéletes veresége Németországban sértette volna a franczia udvar érzelmeit és érdekeit; XIII. Lajos nem akart katonai segitséget adni Ferdinándnak, de szerette volna visszaszoritani a protestantismust s egyszersmind ártalmatlanná tenni Ferdinandot. Ezért szánta el magát a béteközvetités munkájára. Angoulême herczeget, IX. Károly

Beszterczebánya a XVII. században.

(Gualdo Priorato munkájából vett egykorú metszetről.)

természetes fiát, bizta meg a Németországba küldött követség vezetésével. A követség munkájának köszönhető a július 3-iki ulmi szerződés, mely úgy intézte a dolgokat, hogy a liga bátran megtámadhatta Csehországot, a nélkül, hogy az unio háborgatásától kellett volna tartania, ellenben a pfalzi választó területe nem volt megvédve a spanyol csapatoktól.

Frigyes veresége mintegy következménye volt az ulmi szerződésnek. A franczia követség nagyon is belemelegedett a közvetités munkájába s szinte többre becsülte a feladat sikerének dicsőségét, mint a franczia érdekek megőrzését.[1]

Angoulême herczeg Bethlenhez is küldött követet. Sigogné a herczeg nevében azt ajánlotta Bethlennek és a rendeknek, hogy térjenek vissza

[1] L. ezekről Gindely, Geschichte des 30-jähr. Krieges. III. 1—35.

Ferdinánd hűségére. Bethlen s a rendek nagyon szivesen fogadták Sigognét, nem akarták egészen elkedvetleniteni a herczeget s megemlékeztek arról, hogy Magyarországnak franczia vérből származott nagy királyai is voltak. De sajnálták, hogy Sigogné csak augusztus első felében érkezett Beszterczebányára, a mikor már késő volt a békét ajánlani.[1]

A béke nem is a közvetitők szép szavaitól, hanem Ferdinánd ajánlataitól függött. Az a fenyegető üzenet, melyet Bethlen a Lamingernek adott audientia után az udvarnak küldött, nem volt üres szó. A magyar csapatok a szövetségesek táborához csatlakoztak, noha a fegyverszünet nem járt le. A császárnak nem volt annyi ereje, hogy a fegyverszünet e megszegését fegyverrel torolja meg, sőt folytatta az alkudozásokat, hogy akadályozhassa Bethlent hadi ereje teljes kifejtésében.

Noha Laminger küldetésének időnyerés volt a czélja, az udvar mégis rossz néven vette, hogy Bethlen oly sokáig tartóztatja a császári követet Kassán. »Lamingert el nem bocsátom, magammal felviszem, mert csudaképpen ejti néha szavait« mondotta Bethlen június 1-én, mikor már két hónapja múlt, hogy nála volt a követ. El is vitte magával Beszterczebányára, hová június 10-ikén vonult be. Nemcsak azért váratta idáig Lamingert, hogy a bevonulás fényét emelje. A csodaképen ejtett szavakból azt vette ki, hogy ha visszabocsátja Lamingert, az udvar nem küld majd más követet az országgyűlés megnyitására, már pedig Bethlen azt kivánta, hogy Laminger az összegyűlt rendek nevében kapjon választ a Frigyessel való béke közvetitésének kérdéséről és az udvarnak arról a kivánságáról is, hogy Bethlen túszokat küldjön Bécsbe cserében az országgyűlési királyi biztosokért ép úgy mint a pozsonyi fegyverszünet tárgyalásakor. Ha Bethlen elismeri e kivánság jogosságát, megfosztotta volna magát a pozsonyi fegyverszünet gyümölcsétől s nem úgy állott volna szemben Ferdinanddal, mint Magyarország elismert kormányzója.

Laminger június 15-ikén indult el Beszterczebányáról.[2]

A titkos tanács június 19-iki ülése elhatározta, hogy Dávid Pál czimzetes püspököt, Teuffel György bárót és Lamingert Beszterczebányára küldi. E követség nem volt felhatalmazva az alkudozásra. A július 3-iki gyűlésen Laminger előadta, hogy Bethlen az oka a biztosok késedelmének. A most küldött követség még nem teljes, a hiányzó biztosok meg vannak választva, de szükséges, hogy a rendek túszokat jelöljenek ki cserében az egész követségért. Ugyanekkor átadta a követ a mühlhauseni konventnek a magyar rendekhez intézett békére intő levelét. Bizonyára nem csupán a katholikusokra hatott e levél, mely arra emlékeztette a rendeket, hogy a

[1] Ambassade extraordinaire de Messieurs les Duc D'Angoulesme stb. Páris, 1667. 217—245.

[2] Bethlen 1620 június 13-iki levele (Bethlen Fejed. Levelezése. 130.), Bethlen Pol. Levelei, 213.; a június 19-iki tanácskozás jegyzőkönyve (Jászay gyüjt.); Demkó, id. értekezése. (Századok, 1886. 224.)

liga el van szánva a császár védelmére s hogy a szász választó is csatlakozott a ligához. De Laminger általános fejtegetései nem voltak alkalmasak a levél hatásának fokozására. A túszokat nem adták meg a rendek, az udvarnak meg kellett elégednie a nádornak július 8-ikán kelt menedék-levelével, mely Laminger társairól s a még meg nem érkezett biztosokról szólt.[1]

Collalto Raimbold gróf.
(Khevenhiller Conterfetjéből.)

Ezek elég sokáig várattak magukra. Collalto Raimbold gróf, Cziráky Mózes és Ferenczfy Lőrincz csak július végén érkeztek Beszterczebányára. Azt akarták, hogy a rendek tőlük kérjék az audientiát, de a rendek illőbbnek tartották, hogy Collalto és társai előttük jelenjenek meg. Collalto azzal

[1] Demkó, id. m. 293, 294. Katona, id. m. XXX. 392—400, 420.

boszulta meg a visszautasitást, hogy midőn megjelent az országgyűlésen, a Bethlennek szánt helyet foglalta el. A fejedelem türte a császári követ büszkeségét, sőt korholta azokat, a kik a követek hallatára gyalázták a császár személyét. Különben a tárgyalások eredménytelenek voltak. A rendek eleintén hibát találtak a Collaltonak adott felhatalmazásban, majd Ferdinánd második megbizólevelén is fenakadtak. Lehetetlen volt a megegyezés, mert Bethlen, a pozsonyi fegyverszünetre hivatkozva, szövetségeseinek ügyét is a tárgyalásokba akarta vonni, a császár ellenben kijelentette, hogy az alattvalóival való viszály elintézését nem bizhatja a magyar rendekre. Collalto látta, hogy nem boldogul. Miksa herczeg úgyis már Linzben volt augusztus 4-ikén, a biztosok tehát 15-ikén kijelentették, hogy az országgyűlés törvénytelen s végzései érvénytelenek.[1]

A cseh, morva, sziléziai, lausitzi és ausztriai követek szivesen látták Collalto távozását. Azért jöttek oly szép számban messze földről, hogy megakadályozzák a pozsonyi fegyverszünet meghosszabbitását, vagy Bethlen külön békéjét a császárral. Nem a maguk erejének köszönhették a sikert; láttuk, hogy minő okok hiusitották meg a császárral való alkudozást. Ily körülmények közt a szövetségesek követeinek az volt a feladata, hogy sürgessék Bethlentől a segitséget. Különösen a két Ausztria követei sürgették azt a legnagyobb hévvel, mert küldőik már az ellenség torkában voltak. Különben nem az volt a fontos, a mit a követek a nyilvános audientiákon tárgyaltak. Ez abból is látszott, hogy Frigyes és Bethlen nem elégedtek meg a követségek beszédeivel, irataival s az ezekre adott válaszokkal, hanem az országgyűlés alatt bizalmas embereiket is küldözgették egymáshoz. Bethlen hajlandó volt növelni a szövetségesnek adott segitséget, de jutalmul pénzt kivánt. Anhalti Keresztély megbizottjától, Knesebecktől, a ki már júniusban Beszterczebányán volt, annak a huszonötezer forintnak lefizetését követelte, melyet már Bornemissza János is kért az ő nevében, mikor a herczeg táborába érkezett. Midőn Knesebeck és a cseh követek igéretei eléggé megbizhatóknak látszottak, Bethlen Ványai Illést az anhalti herczeg táborába küldötte, hogy vegye át és oszsza szét az igért összeget.

Ez az igéret nem volt elég. Kovacsóczy István, Bethlen egyik titkára, július elején Prágába érkezett. Itt előadta Frigyesnek és kanczellárjának, hogy ura szeretné, ha a szövetségesek lefizetnék a Bethlennek járó háromszázezer forintot. Sőt Kovacsóczy értésére adta a prágai udvarnak, hogy ura nem is tartja elégnek a prágai nagygyűlésen megszavazott összeget. A király tanácsa azt válaszolta, hogy a háromszázezer forintot három részletben fizetik meg Bethlennek, ha seregével kiindul az országból. Frigyes

[1] Katona, id. m. XXX. 425—437. Gründlicher und warhaffter Bericht. 1620. 9. Frankl, Pázmány Péter, I. 549, 550. Khevenhiller, Annalium Ferdinandeorum. IX. Theil, 942. Századok, 1868. 232.

érezte, hogy nem tarthatja tovább szép szóval szövetségesét. Drágaköveket s ezüstneműt zálogositott el, hogy előteremtse az első részletet. Ezzel Beszterczebányára küldötte Plessen Volradot, a ki augusztus elején átadta a fejedelemnek a százezer forintot. Bethlen örült, hogy végre a csehek is meghálálták szolgálatait, de ismételte, hogy négyszázezer forintra lesz szüksége s hogy hajlandó ez összegbe tudni a neki szánt tiszteletdijat.

Dohna Ábrahám.
(Egykorú festmény után.)

Különben nemcsak a pénzről beszélt szövetségeseinek követeivel. Politikai és hadi terveket kovácsolt velük. Elmondotta nekik, hogy minő diversiókkal zavarhatná a császári seregek működését.

Beszélt a szultán segitségéről, Velencze támogatásának megszerzéséről s Lengyelország fellázitásáról. Különösen Plessennel és Dohna Ábrahámmal, a sziléziai követtel szeretett beszélgetni e dolgokról. A tudós Dohna, a buzgó kálvinista, ki részt vett a németalföldi háborúban s Oraniai Móricznak barátja volt, nagyon tetszett Bethlennek. Dohna is rendkivül nagyra becsülte a fejedelem tehetségét s buzgalmát. Sokat beszélt neki az

európai viszonyokról, kedvező szinben tüntetvén fel előtte a protestantizmus jövőjét. Még szebbnek látszott e jövő, midőn Bethlen is nagy tűzzel fejtegette terveit. Phantasiája nem minden szándék nélkül kalandozott, a szövetségesek áldozó kedvét reményekkel akarta hálálni s erősiteni.[1]

Különben őszinte is volt optimismusában. Mert mind bizonyosabbnak látszott, hogy a porta segiteni fogja. Illyei és Bitter Mehemet agával együtt indultak el a portáról. A csausz Beszterczebányáról Kovacsóczy társaságában indult Prágába. Frigyes július 5-ikén nyilvános audientián fogadta az agát. Mehemet kijelentette, hogy a szultán barátságába akarja fogadni a cseh királyt. A porta megtámadja a lengyel királyt, mivel a császárt segitette a csehek és a magyarok ellen.

A cseh királynak is ad a szultán hatvanezer lovast, mihelyt szüksége lesz reá. Mondják, hogy Mehemet sok ezer tallér évi adót kivánt Frigyes tartományaitól. Frigyes azt válaszolta a szultánnak, hogy lelkének nagy örömével fogadta a követet. Az adófizetés dolgát arra a követségre bizza, mely Bethlen embereivel együtt indul Konstantinápolyba. Mehemet nagyon meg volt elégedve mind azzal, a mit Prágában látott és hallott. Csodálkozott, hogy minő veszteségek érték Ferdinándot, nem értette, miként birja elviselni a császár csupán Prága városának elvesztését.

Midőn Mehemet aga július 25-ikén Beszterczebányára érkezett, már ott találta Köln János lovagot, a ki a szövetséges tartományok portai követségének vezetője volt. Július 20-ikán érkezett Beszterczebányára Juszuf aga, a szultán június 22-ikén kelt levelével. Illyei és Bitter távozása után Toldalagi kapitiha sürgette a levél megirását. Meg volt abban irva, hogy »mi Ferdinand kedvéért az méltóságos magyar nemzetet semmiképpen meg nem vetjük.« »Ha pedig magatoknak királt akartok választani« — irja a szultán a rendeknek — »az minthogy szükséges is, az tennen magatok szabadságtok törvénye és rendtartása szerint, válasszatok olyat, ki tinéktek igazsággal és az mi fényes portánkhoz igaz jóakarattal legyen és mi azzal az szent békességet megtartjuk s Magyarországot az ő királyságával együtt erős becsületben tartjuk.[2]

Ez volt az irásbeli biztositék, melyet Bethlen régóta kivánt. Már Illyei visszaérkezése óta tudta, hogy számithat e biztositékra s igy könnyű volt tűrnie az udvar halogató politikáját. Okos kiméletet mutatott e politika iránt, de midőn sokáig várakoztatták, elháritotta magáról a felelősséget s teljes függetlenséggel vezette az országgyűlést, mely saját szavai szerint, »császár ő felsége authoritásából is szabadosan promulgáltatott«.

[1] Gindely, Geschichte, III. 148—167., 470—495. Okmánytár 154—159. Kovacsóczyt Gindely Kovachichnak irja. Dohnáról l. A v. Chroust. Abraham von Dohna. (München, 1896.) 146—149.

[2] Gindely, id. m. III. 161.; Okmánytár, 184. Gründlicher und warhaffter Bericht, 7. H. Forst, Der türkische Gesandte in Prag. id. h. 574—581. Demkó, id. h. 300. Toldalagi Mikónál, id. h. I. 223. és Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 224.

Június 27-ikén kezdődtek a tanácskozások. Július 3-ikán Bethlen az országgyűlés elé terjesztette propositióját, 24-ikén a rendek szövetséget kötöttek, melyben kötelezik magukat, hogy a fejedelem mellett a szabadságért együtt élnek s halnak. A kik a szövetség ellen vétenek, azokra a pozsonyi országgyűlés 31. czikkében emlitett büntetés van kiszabva. Az oklevelet 165 aláirás és pecsét erősiti meg. Július 28-ikán a hajduvárosok kapitányai, hadnagyai, tizedesei, esküdtjei és minden rendei is csatlakoztak az unióhoz a Böszörménybe küldött Petneházy István felszólitására. Az országgyűlés végén Erdély is hozzájárult a Frigyes tartományaival kötött szövetséghez s igy Beszterczebányán kialakult a szövetségek rendszere Ferdinánd ellen.[1]

Csakhogy nem volt elég katonákat igérni a papiroson. Gondoskodni akart a fejedelem ellátásukról is. A pénzügyi kérdés szorosan összefüggött a vallásival. Ezen a téren a beszterczebányai országgyűlés mintegy betetőzte a pozsonyinak munkáját. Már előre hire terjedt, hogy mi a rendek szándéka. Pázmány két levelet irt az országgyűléshez, az egyiket a maga, a másikat az egyházi rend érdekében. Arra kérte a rendeket, hogy ne hamarkodják el a dolgot, hanem járjanak a törvény útján. Engedjék meg, hogy a vádlottak a törvény előtt bizonyitsák ártatlanságukat. A nádor felolvasta a leveleket, de a rendek nagy részét már a levelek szerzőjének neve is felingerelte. Igaz, hogy vádlók és birák voltak egy személyben, de azt hitték, hogy az igazság és egyenlőség elvét juttatják diadalra.

Az országgyűlés megválasztotta a vallási defensorokat. Eltiltotta a felekezetek szóbeli vagy irásbeli szidalmazását, s e tilalommal mind a három felekezetet védelmezte. Törvény erejére emelte a zsolnai és szepesváraljai zsinatok végzéseit, s elrendelte, hogy a hivek saját felekezetük papjainak fizessék a plébániai jövedelmeket.

E határozatok orvosolták a sokszor emlegetett protestáns sérelmeket. De a rendek nem érték be azzal, hogy a maguk baján segitsenek, hanem érzékenyen akarták sebezni az ellenfélt. Az egyenlőség szempontjából szükségesnek tartották, hogy a katholikus egyháznak csak három püspöke legyen, úgymint az egri, a nyitrai s a győri. Mindegyiknek kétezer magyar forint a fizetése. A többi püspök és egyházi férfiu visszatérhet az országba, hol senki sem háborgatja őket szerzeményeik vagy öröklött jószágaik birtokában. E kedvezményből ki vannak zárva a jezsuiták és azok a papok, kiket a rendek száműztek. A káptalanokra és konventekre, mint hiteles helyekre, szüksége van az országnak. De elég, ha közülök megmaradnak a vasvári, győri, esztergomi, nyitrai, szepesi káptalanok, a jászói és leleszi konventek, meghatározott számú tagokkal, a kik évi kétszáz forint fizetést húznak.

[1] Frankl, id. h. I. 546. Katona, id. h. XXX. 411. Magyar Tört. Tár, IV. 215. (Szilágyi közl.), Gindely, Okmánytár, 170. Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez. (Budapest. 1873.) 22—28.

Ez intézkedések abból a feltevésből indulnak ki, hogy az állam szabadon rendelkezik az egyházi javakkal. Az elvet már kimondotta a pozsonyi országgyűlés, a beszterczebányai csak magyarázza és részletezi azt. A papok visszaéltek a régi királyok adományaival, fényűzésre s az ország békéjének zavarására fordították jövedelmeiket.

Pázmány e vádra adatokkal válaszolt. Magyarországnak, úgymond, két érseke s tizenkét püspöke van. Ezeknek összes jövedelme nem egészen hatvanezer forint. Érdemes-e tehát annyi gyűlölséggel beszélni a papság fényűzéséről?

A rendek, mit sem törődve az ellenvetésekkel, két részre osztották az egyházi javakat. Kimondották, hogy a nagyobbak, mint a korona tulajdonai, el nem adhatók s el nem zálogosithatók; jövedelmük a végvárak fentartására való. E nagyobb egyházi javakhoz tartoznak az esztergomi érsekség, a nyitrai, váczi, veszprémi, egri és zágrábi püspökségek; a szentmártoni és pornói apátságok; a sági, túróczi, csornai, fejérvári, szepesi, jászói és leleszi prépostságok s az esztergomi, győri és egri káptalanok jószágai. A többi egyházi javakat a fejedelem elzálogosithatja vagy esetleg el is adhatja a kincstartó tudtával s a nyilvános számadás kötelezettségével. A jövedelmet országos czélokra kell forditania.[1]

Bethlen sajnálta, hogy külömböző körülmények csorbitották az egyházi jószágok jövedelmét. A hadjárat elején sokan gazdátlan jószágoknak tekintették a papok birtokait. Bethlen már Pozsonyban volt, midőn Rákóczi János még nem bocsátotta ki kezéből Leleszt, »melyből egy nehány ezer forint ára bort, buzát s egyebet hordatott el«. 1620 elején panaszkodik Bethlen, hogy a végbeli vitézek »az papi jövedelmeket nagyobb részint magok tékozlották és költötték el az falukon, városokon, mert csak az bor és búza helyen maradhatott volna is, két hópénzt s többet is könnyen adnánk mostan abból nekik.«[2] Nehéz volt a papi jószágokra pénzt kapni. Az emberek nem biztak Bethlen uralkodásának állandóságában; attól tartottak, hogy elvesztik pénzüket, ha visszatér a régi állapot.[3]

Mindamellett Bethlen eléggé kihasználta e jövedelmi forrást. Thurzó Imre úgy gondolta, hogy 1620-ban a fejedelem száz- vagy kétszázezer forint érőt adhatna el a papi jószágokból. Thurzó sem hitte, hogy e gazdálkodás hosszu időre fedezhetné a fölkelés költségeit, Bethlen pedig nagyon rajta volt, hogy az évi jövedelmek fokozásával rendezze állami háztartását.[4]

A pozsonyi országgyűlés minden portától egy mérő buzát és egy mérő zabot igért a végbelieknek, »hogy lenne az addig töngetésekre, az

[1] Katona, XXX. id. m. 496—508. Pázmány, Vindiciae Eccles. 35. V. ö. még Frankl, id. m. I. 551—554. és Zsilinszky, id. m. II. 231—238.

[2] Bethlen Pol. Levelei, 148. Bethlen Fejedelem Levelezése, 96.

[3] U. ott, 103.

[4] Thurzó levele, közli Szilágyi: Tört. Tár. 1888. 433. Katona, id. m. XXX. 413.

mig valami jobb módjával való rendelést végezhetne éppen való megfizetésekre.« [1] A külömböző követségek költségére az országgyűlés portánként két forintot, a korona őrzésére pedig egy forintot ajánlott. De a java most következett. A rendek minden portára tizenkét forint dicát vetettek ki, melynek felét a földesurak tartoztak fizetni. Ez adó fizetésére nézve az országgyűlés megszüntette a szokásos kivételeket. A jobbágyokra kivetett hat forint első felét pünkösdig kellett volna behajtani, de ha a beszterczebányai országgyűlés véget vet a háborúnak, az egész adó elesik. Az 1620 márcziusában tartott s már emlitett kassai tanácskozás megváltoztatta a pozsonyi határozatot. Bethlen tanácsosai a dica fizetés első határáúl virágvasárnapját tűzték ki s elrendelték, hogy ekkoráig a földesurak a maguk erszényéből három forintot, alattvalóik helyett pedig négy és fél forintot fizessenek.[2]

Thurzó Imre a tizenkét forintos díca jövedelmét körülbelül százezer forintra becsülte.[3] A papi jószágokhoz, a dicához s a szövetségesek segélyéhez vegyük még Homonnay és Esterházy jószágainak, továbbá a bányáknak jövedelmét, a városok taxáját, a harminczadot s a régibb dica hátralékait.[4] Mind ez elég szép jövedelem volt a papiroson.

Bethlen folyvást panaszkodott, hogy nem látja az ország pénzét, s hogy a magáéból sok ezer forintot kell költenie. A bányák 1620 áprilisáig 23,000 forintot jövedelmeztek,[5] a harminczad jövedelme leapadt, »mert az kereskedő emberek sem járnak,« mint a kassai kamara irja 1619 novemberében.[6] A régibb dica hátralékainak s az új dicának beszedése pedig igen lassan folyt. »Én soha ilyen országot nem hallottam, sem láttam, melyben az dicát ilyen nehezen adják meg«, igy fakad ki Bethlen 1620 májusának elején. Leginkább a rovókat okolta, a kik hanyagul járnak el tisztükben s »a magok költségére nagy lopást tesznek, holott sohult semmit sem költettenek, hanem még inkább mindenütt megajándékozták őket.« [7]

De talán nem itt volt a főbaj. A vármegyék és városok nem akartak fizetni. Némely vármegye nem akarta elismerni a kassai tanácskozás végzéseit, Ung és Ugocsa követei szemébe mondották Bethlennek, »salvum sit az palatinusnak és uraknak ő nagyságoknak, de nem tartják abbúl magokat a nemes vármegyék, a mit ő nagyságok végeztek, mivel követek nem volt abban az végezetben.« Bethlen boszúsan visszavágott: »Salvum sit« — ugymond — »az vármegyéknek is, az Isten nyakatokat szakaszthatja, ha mind ilyen formán akartok viselkedni az urakkal, holott

[1] Szerémi, Emlékek Barsmegye hajdanából, Tört. Tár. 1892. 346. 347.
[2] U. ott, 348. Katona, id. m. XXX. 278—284.
[3] Id. levele.
[4] Thurzó id. levele és Bethlen Fejed. Levelezése, 92.
[5] Bethlen Pol. Levelei, 205.
[6] Szilágyi közl. Tört. Tár, 1894. 454.
[7] Bethlen Fejed. Levelezése, 116. 122.

mostan nem némettel vagyon dolgotok, s nem annak contribuáltok, hanem magatoknak.« [1]

Bethlen beszéde kissé megpuhitotta a megyei követeket, de azért küldőik aligha serénykedtek az adófizetésben. Thurzó Szaniszló irja a dunáninenni végekről 1620 május közepe felé: »Az szegény végbeli vitézlő nép annyira vagyon az fizetetlenség miatt, hogy az hol hallja, hogy soldot kiáltnak, nem gondolván házával és egyéb marhájával, oda megyen, . . a végházakból szöktön szökik az vitézlő nép.« [2] Pedig nem csupán a végekről kellett gondoskodni.

Bethlen megmagyarázta Knesebecknek, hogy az 1620-iki hadjáratra huszezer embert akar toborzani, de e végből 800,000 forintra van szüksége. Ez összegnek felét fizessék a cseh király tartományai, a másik felét pedig Bethlen a saját kincstárából s az ország jövedelméből kénytelen előteremteni.[3]

A beszterczebányai országgyűlés tehát e jövedelem fokozásához látott. Elhatározta, hogy a jobbágyok fizessék meg az 1620-ra megszavazott tizenkét forintos dica reájuk eső felét, de több adóval ne tartozzanak. Úgyis elég rajtuk a teher és nyomor a katonai elszállásolások s más bajok miatt, melyeket tűrniök kell. Hanem a földesurak a hat forint helyett tizenhatot fizessenek s ne merjék az adót jobbágyaikon megvenni. A rendek nagylelküsége kimeríthetetlennek látszott. Sok pénzt szavaztak meg s hozzá még arra kötelezték magukat, hogy táborba szállnak Bethlen, vagy a nádor, sőt még a főkapitányok vezérlete alatt is.[4]

Bethlen bizonyára nem minden kételkedés nélkül fogadta a törvényczikkekben megigért áldozatokat. Mert nemcsak az adózásról voltak szomoru tapasztalatai, hanem a rendek harczoló kedvéről is. Az 1619-iki harczok java részét a vármegyék nélkül küzdötte végig. Fizetett hadaival és erdélyi katonáival harczolt. Az erdélyiek zugolódtak, hogy vérüket ontják Magyarországért, míg a magyar urak otthon nyugodnak a meleg szobában. Bethlen Homonnay diadalát is a vármegyék hanyagságának tulajdonította.[5]

Mielőtt Collalto elindult Beszterczebányáról, arra kérte Bethlent, hogy tiz napig várakozzék; mert ez idő alatt talán új meghatalmazással tér vissza. Bethlen úgy tett, mintha várakoznék. De a tiz nap neki is sok volt, a rendek pedig még türelmetlenebbűl várták az országgyűlés végét. Augusztus 21-ikén felterjesztették a törvényczikkeket a nádorhoz, másnap a fejedelem kijelentette, hogy elfogadja a pozsonyi országgyűlésen eléje terjesztett feltételeket. Erre az országgyűlés augusztus 25-ikén Bethlen

[1] Mocsáry, Nógrád vármegyének esmertetése. (Pest, 1826.) III. 173.
[2] Szilágyi közl. Tört. Tár, 1888. 609.
[3] Gindely, id. m. III. 480.
[4] Katona, id. m. XXX. 510--515.
[5] Bethlen Pol. Levelei, 156, 157. Bethlen Fejedelem Levelezése, 84, 85.

sokat, mert »a mostani állapotban nem itéljük, hogy kegyelmetek oly bizonyos instructiót adhassanak követinek, melyen megmaradhatnának.« Ezzel ki akarta kerülni azt, hogy a megyéken széltiben s még idö előtt vitassák a királyválasztás kérdését. S az utasítás nélkül választott követek könnyen voltak hajlithatók a fejedelem akarata szerint.

Most elfogadta Bethlen a választást, mert a szövetségesek pénzének s igéreteinek, továbbá a rendek nagy ajánlatainak s. a szultán levelének birtokában remélte, hogy megvédelmezheti királyi czimét.

De itt megállapodott. Most is ösztönözték, hogy koronáztassa meg magát. A hagyomány szerint Alvinczi ajánlkozott, hogy fejére teszi a koronát. A fejedelem erre nevetve jegyzé meg: Nem kegyelmed az esztergomi érsek. Valószinü, hogy Alvinczi azok közt volt, a kik sürgették a koronázást. Hanem Bethlen fontolóra vette, hogy e dicsőség még nagy szégyenére lehet. A visszavonulás eshetőségére gondolt. Elég volt neki a választott király czime, örült a fénynek és dicsőségnek, de nem szédült el tőle.

E napokban örömest emlékezett meg arról, hogy husz évvel azelőtt száz tallért akart kölcsön kérni Kassán, s nem kapott pénzt. Most ha a templomba lovagolt, ruháján és lován az arany és drágakő úgy ragyogott a nap fényében, hogy a nézők szeme káprázott tőle. Meghatotta sorsának e változása. Midőn 25-ikén a templomban a Te Deumot énekelték, szeme könnybe borult.[1]

Nagy események készülődtek, midőn Bethlen a beszterczebányai országgyülés befejezése után seregével a nyugati határ felé indult. Az európai katholicismus egyesült ereje hátrálni kényszerité Pfalzi Frigyes hadseregét, mely a katholikus császárság hatalmát akarta megrenditeni. Anhalti Keresztély még eggenburgi táborából megirta Bethlennek, hogy ne sokáig késlekedjék, hanem siessen szövetségesei segitségére. A cseh király is remélte, hogy kedves testvérével, Gábor királylyal együtt fogja ellenségét megtámadni. De Bethlen egyelőre nem kivánkozott a cseh táborba. Ez időtájt mondotta, más dologról szólva: »Másért nem akarom magamat fogyatkoztatni.« Nagyon jól látta, hogy komoly veszély fenyegeti a cseheket, de nem hitte, hogy az ő személye s ereje sokat változtasson a helyzeten. Már pedig minek vegye magára a szégyent s a kárt haszon nélkül? A saját országában úgy is elég dolga van annak a hadi erőnek, melyet nagy nehezen összegyűjtött, nem oly gyorsan s nem is oly nagy számban, mint a hogy óhajtotta. De mivel ki akarta mutatni jóindulatát s mivel valóban segiteni is kivánt barátainak, nem fukarkodott jó tanácsokkal és aránylag elég sürün küldözgette a segédcsapatokat. A katasztrófát nem látta előre. Azt vélte, hogy a csehek bizonyos védelmi állapot-

[1] L. Demkó, id. h. 307. 308. Frankl, id. m. I. 556. Esterházy Miklós Magyarország Nádora, I. 135. Századok, 1868, 232. Katona, id. m. XXX. 486. Gründlicher und warhaffter Bericht, 11—13.

A Die Thumkirchen.
B Das Schloß und Vestung.
C Die Obere Stadt.
D Das Franciscaner Closter.
E Das Landthaus.
F Das Stadt-Thor.
G Die Untere Stadt.
H Die Pfarr Kirchen
I Ein öde Kirchen und Freithoff.
K Ein lustiges Waldlein dabey.
L Ein kleiner Fluß von der Neytra.
M Ein grosser Wald vor Neytra.

Nyitra a XVII. század elején.

(Egykorú metszet után.)

ban tarthatják magokat addig, a mig a török segitség vagy az európai protestantismus felserkenése s a magyar diversiók meg nem változtatják a helyzetet.

Éppen e diversiókat tartotta hadjárata egyik főczéljának. A másik s még ennél is fontosabb czélja az volt, hogy fegyvereivel érvényt szerezzen a beszterczebányai választásnak, mert addig nem érezte magát igazi királynak, a mig az ország egyes részei daczoltak hatalmával.[1]

Először is Nyitrát ostromolta. A Dunán innen csak ez a vár maradt Ferdinánd hűségén. Telegdy János püspök nem akart a győzőhöz csatlakozni s hasztalan tiltakozott az ellen, hogy Thurzó Szaniszló a fegyverszünet alatt akadályozta a várnak élelmezését. Már rég megunta szorult helyzetét, midőn Bethlen hadai szeptember 9-ikén a vár alá szállottak. Fél napi ostrom után Telegdy átadta a várat s örült, hogy Bécsbe költözhetett.[2]

Bethlen ekkor Érsekujváron át Nagyszombatnak tartott. Itt várta meg hadainak gyülekezését. Midőn Rhédey Ferencz, a váradi kapitány is megérkezett négyezer lóval és elég nagy számú gyalogsággal, Bethlen Pozsonynál átkelt a Dunán és szeptember 29-ikén Haimburg előtt termett. Másnap lövette a várat, október elsején pedig rohamot intézett ellene. »De a létrák rövidsége miatt lőn az fogyatkozás. Sok vitéz ember sebesedék az ostromon.« Peck Dávid, a haimburgi kapitány, az ilyenkor szokásos nagyitással azt jelentette a császárnak, hogy az ellenség vagy kétezer embert veszitett a négy sikertelen rohamban. Bethlen úgy gondolta, hogy a négyszáz főnyi német őrség nem sokáig tarthatja magát, de oly hireket hallott dunántuli csapatjairól, hogy abba kellett hagynia az ostromot.[3]

Mikor ugyanis a fejedelem szeptember közepe felé Nagy-Szombatnak tartott, egy háromezer emberre becsült csapatot költöztetett át a Dunán Komárom és Győr között. E csapat nagy gyorsasággal teljesitette feladatát. Elfoglalta Bethlen számára Pápát, Sümeget, Kis-Komáromot, Pölöskét, Egerszeget. Midőn Zichy Pál, Veszprém kapitánya, nem akart meghódolni, katonái kiüzték és Bethlenhez állottak. De hátra volt a nehezebb feladat. Bethlen addig nem volt igazi ura a dunántuli részeknek, a mig el nem foglalta Esterházy Miklós várait. Huszár István háromezer lovassal és Petneházy István hajduival körülfogta Lakompakot. Esterházy ereje gyönge volt az ellenállásra. Segitséget várt a Bécsujhelyben táborozó Dampierretől

[1] Anhalti Keresztély levele : Gindely, Okmánytár, 216. Pfalzi Frigyes kiáltványa : Anhaltische gehaimbe Canzley, 330. Bethlen nyilatkozata : Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 162. Bethlen felfogását nagyon jellemzik a levelek, melyek az Erdélyi Országgy. Eml. VII. 551 s Praynál, Principatus Bethleni, 206. vannak közölve; azt hisszük, hogy ez a levél nem igazolja Olchvárynak azt a véleményét, hogy a csehek nem szivesen látták volna Bethlent táborukban. (Id. ért. Hadtört. Közl. 1890. 532.)

[2] Firnhaber, Actenstücke (Bécs, 1860.) 59. Katona, id. m. XXX. 629.

[3] Katona, id. m. XXX. 629—631. Bethlen Pol. Levelei, 221. Kemény János önéletirása, 9. Komáromy András id. értekezése Rhédeyről: Hadt. Közl. 1894. 464. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 145. 149. Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 240.

Mivel Dampierrenek várnia kellett, a mig »jó módjával« hozza a segitséget, Esterházy alkudozásokkal tartóztatta Huszárt és Sennyey Gáspárt, Bethlen dunántúli generalisát. Bethlen Haimburg előtt szeptember 30-ikán értesült Esterházy ajánlatairól. Már rég nem érzett oly nagy örömet, mint amikor Sennyey levelét olvasta. Tehát kezében van az »ég alatt legnagyobb ellensége«. Most már az övé lesz Munkács vára, s most meg van törve Ferdinánd dunántúli pártja. Oly levelet akart irni a vármegyéknek, mely megrostálja a hűséget az emberekben. Sopronba akarta hivni a dunántúliakat s Haimburg elfoglalása után Bruck ellen készült, innen pedig a Lajta mellett egyesült csapataival Bécs ellen indult volna arra a diversiora, melytől sokat várt, talán Miksa herczeg előnyomulásának megzavarását. Csakhogy Ferdinánd udvara már előre gondoskodott arról, hogy a diversio ne sikerüljön. Dampierret azért rendelte Bécsujhelybe, hogy vigyázzon Bethlenre. A vitéz és hadviselt lothringiai nem kapta még meg azt a hatezer embert, melyet a Csehországba nyomuló nagy hadseregből szakitottak ki számára, de nem akarta elmulasztani az alkalmat, hogy Esterházyn segitsen. Igaz, hogy alig ezerötszáz embert állithatott szembe az ellenfél háromszor akkora seregével. De bizott katonáiban s lenézte Bethlen seregét. Meg akarta lepni a magyar tábort szeptember 30-ikán. Ez a fogása nem sikerült, mert a jól értesült Huszár István csatarendben várta Dampierre hadát. Tarródy Mátyás megkergette a Dampierret kisérő négyszáz kozákot, de egyesek vitézsége mit sem használt. A muskétások tüzelése s különösen Don Pietro Aldobrandino lovasságának hatalmas rohama következtében Huszár serege »hátraszállott,« igen sok, állitólag ezernél is több embert hagyva a csatatéren.[1] Akármekkora volt a veszteség, Bethlen nem csekélyebb csapásnak érezte azt, hogy tervei fel voltak forgatva.

Dampierre ugyan visszavonult Bécsujhelybe, de Bethlen elhagyta Haimburgot október 2-ikán, hogy megnyugtassa a soproniakat, a kik nagyon tartottak Dampierre támadásától. Esterházy kivonult Lakompakból, mely ilyformán Bethlen hatalmába került. A választott király innen Kőszeg alá indult. Az 1619-iki hadjárat végén csakis a várost foglalta el. De Bográdi elvonulása után a város ujra Ferdinándé lett és Hagymásy Kristóf, a várban parancsoló kapitány ösztönzésére nem hódolt meg Sennyeynek, a ki szeptember közepén boszúból felgyújtotta a külvárost. Kőszeg városa Dampierrehez küldötte követeit, hogy segitséget kérjen tőle. A kőszegiek Dampierre táborában végig nézték a lakompaki ütközetet, látták a halottakkal boritott csatamezőt s igy megerősödtek a hüségben Ferdinánd iránt. Ez érzelmüket még inkább megszilárditotta az ötven muskatéros, a kiket Dampierre Hagymássynak küldött a várőrség gyarapitására. Bethlen tehát épp oly kevéssé

[1] Katona, id. h. XXX. 632. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 143—149. Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 242. Ugyanez ujra helyesebb szöveggel s pontos datummal: Gindely, Okmánytár, 222. Gindely, Geschichte, III. 279.

boldogult Kőszeg előtt, mint Sennyey, csak a külvárosból pusztitotta el azt, a mit generálisa még meghagyott.

Kőszeg alól Szombathelyhez szállott Bethlen s innen Thurzó Imrét Batthyány Ferenczhez küldötte azzal a megbizással, hogy szólitsa fel a hatalmas főurat a hűségeskü letételére. Batthyány eddig nem vett részt a felkelésben, noha ő volt az, a ki az 1619-iki országgyűlésen figyelmeztette Pázmányt az erőszakos ellenreformatio következményeire. Szivesen teljesitette Bethlen kivánságát, nejével együtt fényesen megvendégelte rohonczi kastélyában a választott királyt. Batthyány pártfoglalása jelentékeny dolog volt. Sokan igazodtak utána.

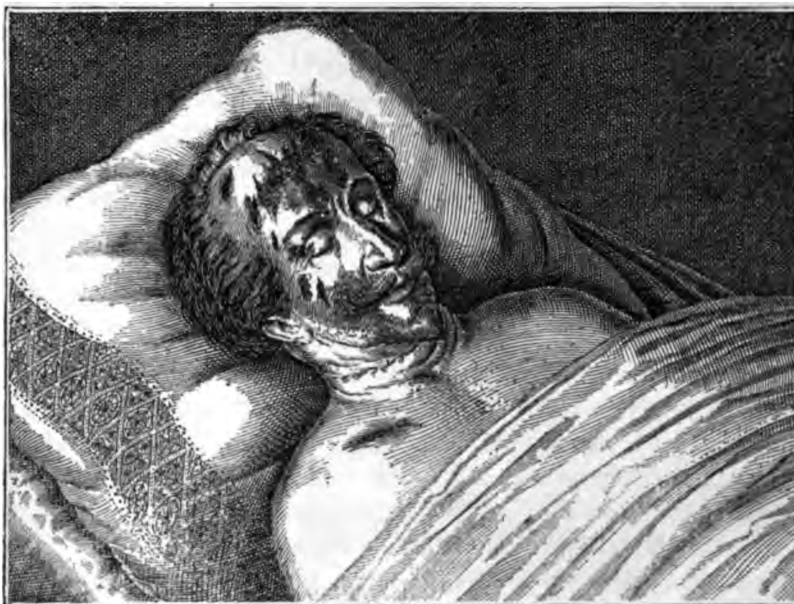
Rohoncz ura vendégével a további teendőkről beszélgetett. Bethlen Szlavóniával és Horvátországgal is éreztetni akarta hatalmát. Szerette volna megtorolni a horvátok ragaszkodását Ferdinándhoz s mily fontos lett volna reá nézve a tengermellék birtoka. Arra is gondolt, hogy a stájer földre küldi csapatait. Ez a diversio pótolta volna a bécsinek elmaradását. Batthyány jobban ismerte az emlitett vidékek viszonyait, mint Bethlen, s lebeszélte vendégét szándékáról. Valószinüleg figyelmeztette Frangepán Miklós bánra, aki táborba szállott Varasdban, hogy megakadályozza Bethlen átkelését a Dráván. Bethlen tehát megelégedve Varasd tájékának pusztitásával, az október 10-ikére virradó éjjelen elindult szombathelyi táborából, Pozsony felé sietve. Utközben értesült arról, hogy újra felé fordúlt a hadi szerencse.[1]

Batthyány Ferencz aláírása.

Mig Bethlen Vasmegyében járt, azalatt Dampierre megkapta a nagy hadseregtől kirendelt ezredeket. Október 8-ikán e szavakkal bucsuzott el Ferdinándtól: Holnap átadom felségednek Pozsonyt. Ha isten úgy akarja — válaszolt a császár, megveregetve kedves tábornoka vállát. De Isten nem úgy akarta. Dampierre a támadókat három részre osztotta. Egyfelől a kozákok nyugtalanitották volna a várost, másfelől Collalto Haimburgon át vonult Pozsony felé, hogy a hajóhidat hatalmába keritve a külvárosokba törjön. Dampierre hajókon indult utnak katonáival s az élelmi szerekkel. A támadók éjjel akarták meglepni az őrséget. De Dampierre hajóit szerencsétlenségek érték. Világos nappal érkezett Pozsonyba. Sokkal éberebb és erősebb volt az ellenállás, semmint remélte. Hozzá még Rákóczy György csapatai is

[1] Esterházy Miklós Magyarország Nádora, I. 149. Pethő krónikája. (Kassa 1753.) 190. Katona, id. h. XXX. 634—635. Ballagi Aladár, Wallenstein horvát karabélyosai, 19. 20. Gindely, Okmánytár, 222. Chernel, Kőszeg jelene és múltja, II. 66. 67.

épp a támadás napján érkeztek Pozsony alá. Dampierre merész támadása a vár ellen nem sikerült. A morva gyalogság és Bethlen kék drabantjai vitézül védelmezték a várat. Dampierre maga vezette a támadást s midőn hátra fordult, hogy a tartalékot a támadók megritkult sorának kiegészitésére hivja fel, egy golyótól találva a földre terült. Kisérői nem birták tetemét kiragadni a hajdúk kezéből. Bethlen később átadta a holttestet a császárnak. A harcz, mely reggeli nyolcz órától délutáni négy óráig tartott, a császáriak teljes vereségével végződött. Collalto visszavonuló csapatját Petneházy István és Török István Rohraunál Bruck mellett meglepték s vagy száz embert levágtak közülök. Igen sok tiszt volt az elesettek közt.[1]

Dampierre a halálos ágyon.
(Egykorú metszet után.)

Nagy jelentőségü volt a diadal, de mennyivel súlyosabb csapásokat mérhet Bethlen az ellenfélre, ha a Beszterczebányára küldött szultáni levél több lett volna puszta biztatásnál. Hanem miért is erőltesse magát a török nagyobb áldozatokra, mikor Bethlen és szövetségesei úgy is foglalkoztatják Ferdinándot? Sőt a helyzet alkalmasnak látszott a rég óhajtott nyereség megszerzésére. Dóczi István és Rimay János, a magyar követek, Köln Jánossal a szövetségesek követségének vezérével augusztus 27-ikén indultak el Beszterczebányáról. Szeptember 9-ikén Budára értek, »telepedvén sátorok alá az Duna parton.« Karakas Mehemed nagyon szivesen fogadta vendégeit,

[1] L. Gindely, Okmánytár, 229—233. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchivs 1887. Kriegs-Chronik, I. 26. Katona, XXX. 636. Kubinyi, Thurzó Imre élete, 98.

sőt tovább tartóztatta őket, mint maguk kivánták. Váczot követelte, mert, úgymond, a portára menő követektől remélte a vár átadását. Addig el nem bocsátja vendégeit, amig kezébe nem adják Váczot, »ő is vezére az hatalmas császárnak, mint egyike az portán valóknak, azért ő előtte kell végének szakadni Vácz állapatjának.« Ugyanekkor a Konstantinápolyból visszatérő Molard Lajos is Budán volt. A pasa tőle is elfogadta volna a várat. Sőt — úgy mondotta — szivesebben fogadja el Ferdinándtól, a jogos birtokostól, mint a felkelőktől, akik kinálják vele. Molard elhitte a pasának, hogy Dóczy és Rimay valóban abban a járatban vannak, de más külömben azt állitotta, hogy ez ügyben felhatalmazás nélkül mit sem tehet. A pasa Molard válaszát bizonyára oly formában tudatta a magyar követekkel, mintha Ferdinándtól is megkaphatná a várat. Molard jelenléte nyugtalanitotta Bethlent. Attól tartott, hogy Karakas a németnek »jó szót és biztatást« ád, ami még inkább bátoritaná Ferdinándot a küzdelem folytatására. Azért sürgette Bethlen követeit, hogy egyezkedjenek a pasával. Adjanak neki rögtön kétezer forintot, ha eláll Vácz kérésétől s hadat is ád haladéktalanul. Még nyolczezer forintot Bethlen beküldene nyolcz nap alatt Az átadás a követek utjának befejezése után történnék meg. Hirtelenében »bátor csak hatezer kopjást« küldjön a pasa; Bethlen ezekkel együtt szerette volna Bécs alá indulni.

Karakas Mehemed nem engedett. De mivel a portán már várták a Beszterczebányáról elinditott nagykövetséget, szeptember 25-ikén kénytelen volt tovább ereszteni vendégeit. Mikor elindultak, attól tartott, hogy a portán Bethlen kivánsága szerint intézhetik el az ügyet, s mivel a végbeli törökök egyre zaklatták, elhatározta, hogy egy csapással ketté vágja a csomót.

November 2-ikán hajnal előtt az esztergomi és visegrádi törökök a Dunán Vácz alá érkeztek. A vácziak kirohantak és »a törököt a szigeten által nyomák«. Az esztergomi bég rögtön Budára küldött segitségért. Naplemente után Karakas Mehemed is a vár alá érkezett. Háromszor üzent a várbelieknek, hogy adják meg magukat. Eleintén büszkén válaszoltak neki. »Mi is karddal övedzünk és meg akarunk benne halni« — igy hangzott a várbeliek válasza. Erre a pasa két felől lövette a várat. Az ágyugolyók átjárták a vár falait, rontották a tornyot és nagy kárt tettek az emberekben. A várban volt elég élés, lőpor, golyó s ágyú. Az őrség nem volt nagy, talán háromszáz főre rugott. De a szomszéd végekből már is érkezett segitség s még több is volt várható. Nagy baj volt, hogy az őrség háznépe a várban rekedt. Az asszonyok és gyermekek siránkozása nyugtalanitotta a katonákat; a magunk halálával nem gondolnánk, igy kiáltoztak, midőn Strucz Ferencz kapitány a kapuközben összegyüjtötte őket, de miért nem költöztette ki kegyelmed a fejérnépet és a gyermekeket? Strucz válaszát úgy értelmezte az őrség, hogy a választott király ő felsége nem kivánja a várnak halálig való védelmét. A pasa negyedszer is üzent a váczi biráktól a várbelieknek: »adják meg az várat az császár hitire, ha

megadják, egy gyermek kár sem leszen bennek, hol meg nem adják, esküszem az császár kenyerére, hogy még az gyermeket is ketté vágattatom.« November 4-ikén Vácz a budai pasa kezén volt.

Bethlen árulónak nevezte a kapitányt, midőn meghallotta a vár átadását.[1] Bizonyára roszszul esett Bethlennek, hogy ily módon kellett elvesztenie Váczot. Ha már el nem odázhatta átadását, mint annak idején Jenő váráét, legalább áldozatot várt a töröktől a nagy áldozatért. Kétségtelen, hogy Strucz lanyhán teljesitette feladatát. De mentségei is vannak. Hitte, hogy Bethlen nem szeretné az őrség feláldozását s alighanem hallotta, hogy mivel a vár meg nem menthető, Bethlen hirnevére nézve jobb volna, ha úgy látszanék, mintha nem a maga jó szántából adná át Váczot a töröknek.[1]

Az egyik rossz hirt a másik követte. Borúsnak látszott az ég Csehország felől, de mégis váratlan erővel sújtott a villám, mely a komor felhőkből lecsapott.

Bethlen mentegette magát önmaga s hivei előtt, hogy nem oka a fehérhegyi szerencsétlenségnek. Sőt — ugymond — ha a csehek vezérei az ő tanácsait követik, győzhettek volna. Egészen bizonyos, hogy e tanácsokat Bethlen nem a fehérhegyi csata után gondolta ki. Idejekorán figyelmeztette az anhalti herczeget, hogy ne engedje meg a bajor herczeg egyesülését Buquoyval, hanem verje ki az utobbit erőditett táborából, mielőtt a nagy segitség elérkezik.[2] Ez igen bölcs gondolat volt, az anhalti herczeg is annak tartotta. De mivel tudta, hogy Csehország el van hagyatva s egész jövője attól a húszezer embertől függ, mely vezérlete alatt egyesült, kimélni akarta e drága hadi erőt. Körülsánczolta táborát, mint Buquoy a magáét s be akarta várni a fejleményeket. A harcz minden esetre erővesztéssel jár, de nem lehetséges-e, hogy Bethlen táborba szállása Buquoyt elszakitja a liga hadseregétől? Igy gondolkozott az anhalti herczeg. Nem az ő hibája volt, hogy Bethlen akkor közeledett a nyugati határ felé, midőn a császár s a liga hadseregei már egyesültek. A csehek szempontjából nézve a dolgot, Bethlen elkésett s az is gyengitette diversiójának súlyát, hogy nem nagy hadsereggel szállott sikra és táborba szállása után is első sorban magyarországi helyzetének megerősitése foglalkoztatta.[3]

A két ellenséges hadsereg egyesülése után arra kérte Bethlen az anhalti herczeget, hogy »ne adjon harczot az ellenségnek«.[4] A fehérhegyi csata után »Anhaltinus és Hohenlohe rettenetes bolondságát emlitette«,

[1] Révay László naplója, közli Dualszky: Magyar Tört. Tár, III. 245. Ipolyi, Rimay levelezése, 236. 239. Mikó, id. h. I. 327. 331. Molard jelentése: Khuefstain, Acta. Vizsgálat Strucz ellen, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1879. 419.

[2] Gindely, Okmánytár, 89.

[3] Julius Krebs, Die Schlacht am weissen Berge bei Prag. Breslau, 1879. 24—27.

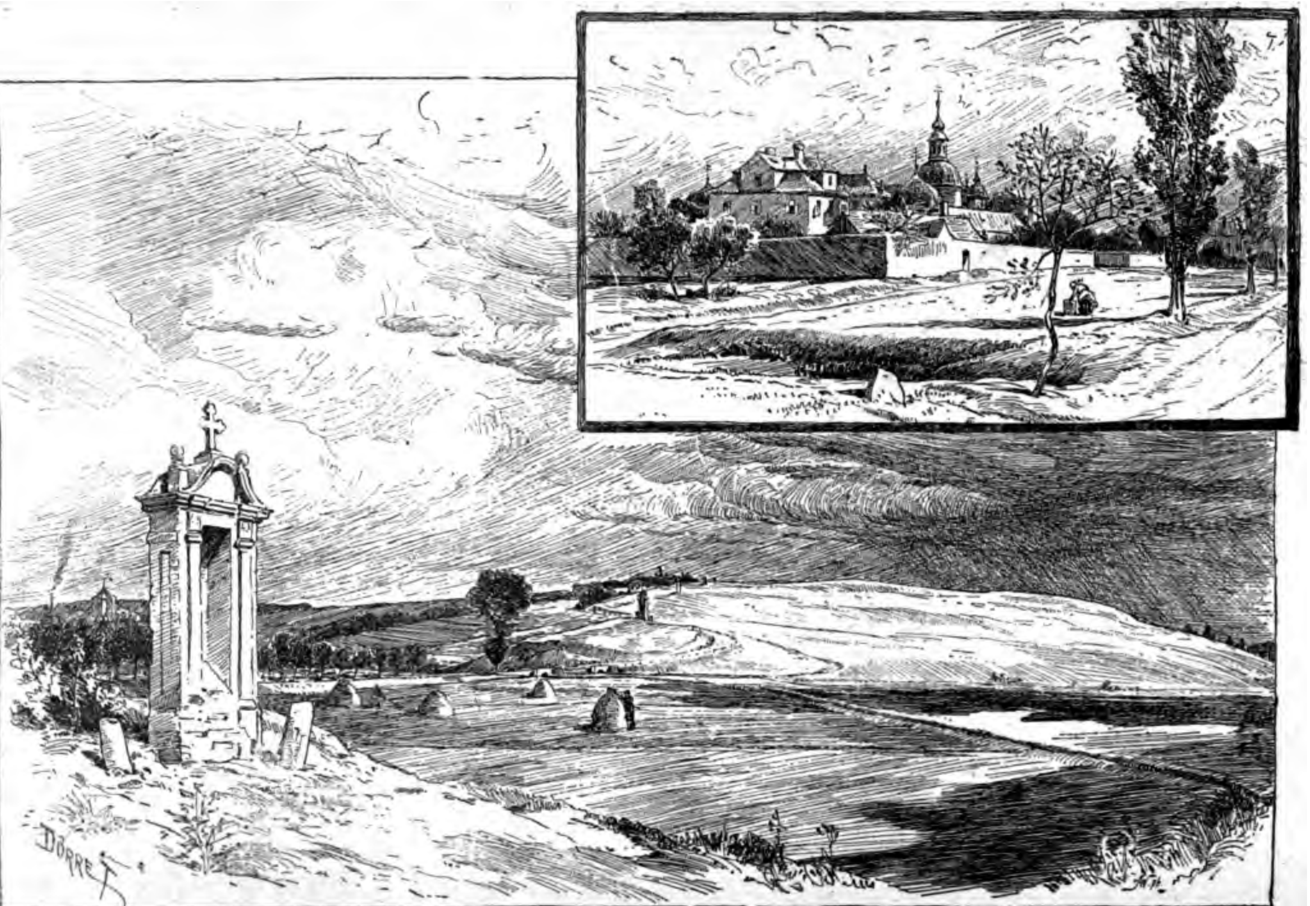
[4] Pray, Principatus 207.

mert szoros, kedvezőtlen helyen várták be az ellenséget s nem szállottak Prágába. Pedig az anhalti herczeg eléggé kerülte a csatát s jól választott helyen várta be az ellenséget, ahol úgy hitte, hogy biztosabban védheti magát mint a főváros rossz állapotban levő falai mögött. Az anhalti herczeg számitásai sikerültek volna, ha Buquoy vezeti a katholikus sereget. Csakhogy a vallásának diadalát szomjazó Miksa herczeg, a kit Tilly támogatott tanácsaival, nem engedte, hogy a hadjárat az erőditett táborokban való visszavonulással végződjék.

A magyarok futása Fejérhegynél.
(Egykorú metszet után.)

Bethlen nagyon meg volt elégedve az anhalti herczegnek küldött magyar lovasság tevékenységével. Ajánlotta a fővezérnek, hogy mennél erősebben foglalkoztassa Bornemisza csapatjait. Azt hitte, hogy a könnyü lovasság zaklatása nagy csaták nélkül is agyon fáraszthatná az ellenséget. A fejérhegyi csata napjáig körülbelül ötezer embert küldött a cseh táborba. A magyar könnyü lovasság nagyobb sikerrel teljesitette feladatát, mint a császáriak kozákjai. De a liga fővezérének erélye kiköszörülte az apró csorbákat. A nagy döntés napján pedig a magyar csapatok nem állották meg helyüket. A nyolczadikára virradó éjjelen a magyarok Rusinban táboroztak, a Fehérhegy alján. A sebesült Bornemisza János Prágában feküdt,

A fejérhegyi csatatér.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

helyette Kornis Zsigmond volt a fővezér. A már harmincz év óta szolgáló Gauchier ezredes vallon gyalogsággal és lengyel lovasokkal meglepte az alvó magyarokat. Iszonyú zavar keletkezett, a támadók vagy kétszáz embert vágtak le, a magaslatra menekülő magyarok nyugtalanságot és csüggedést terjesztettek a csehek táborában. Nem igaz, hogy november 8-ikán Kornis lovasai jártak elől a futás rossz példájával; de az igaz, hogy nem szereztek becsületet a magyar vitézség hirnevének. Vilmos weimari herczeg meg akarta állitani Kornist. Erre a magyar vezér latinul csak annyit mondott: »A németek futnak.« A herczeg szintén latinul válaszolt: »Nem akarok e napon német lenni, magyar leszek. Csak maradj mellettem.« Kornis egy pillanatra visszafordult, de azután tovább menekült. Menekülés közben sok magyar veszett el, egy részük a Moldva vizében lelte sirját.[1]

A csata sorsát aligha változtatta volna meg az a csapat, melyet Bethlen október 28-ikán inditott el Pozsonyból a csehek táborába Pécsy Simon vezetése alatt De föltehetjük mégis, hogy emelte volna az anhalti herczeg zsoldosainak bátorságát, ha Bethlen kanczellárja majdnem ötezer kopjás lovas élén még idejekorán csatlakozik a szövetségesek hadseregéhez. Bethlen azonban későn inditotta el a segitséget, mert szüksége volt katonáira, Dampierre halála után is tartván a támadásoktól. Pécsy pedig kimélni akarta a dunántúli kalandozásban elfáradt sereget s akkor már bajos is volt eltalálni a legrövidebb útat a gyorsan Prága felé haladó cseh táborhoz. Elég az, hogy Pécsy a csata napján Prágától öt mértföldnyire jutott s másnap visszafordult, midőn megtudta, hogy Pfalczi Frigyes is elmenekült.[2]

Talán érezte, hogy vége van a rendi világnak Csehországban s Ausztriában. Az a támogatás, melyben Rudolf kora óta a magyar protestantismust s rendi önállóságot a szomszédos tartományok hasonló törekvései részesitették, már nem volt többé. Bethlen »utálatos hireket« hallott az ország hangulatáról. »Ilyenkor kellene leginkább magatokat vitézül hazájokszeretőnek mutatni« — irja ekkor hiveinek — »de elvette Isten szivetek bátorságát mindnyájatoknak.« Bethlenre rosszabbul hatott az általános bátortalanság, mint a nagy csapás hire. Ő is tartott a következményektől, mert különben nem vitette volna a koronát Zólyomba november 14-ikén, tehát nem sokkal a hir vétele után. De azért nem esett kétségbe. Tudta, hogy Ferdinánd nem oly könnyen forgathatja ki hatalmi állásából, s hogy bármi történjék, szegényebb nem lesz, mint támadása előtt. Terveit már

[1] L. Krebs id. munkájának különböző helyeit, Bethlen a portai követekhez irt levelében birálja a fehérhegyi csatát. Mikó, id. m. I. 337—340.

[2] Pécsy utjáról l. Katona, id. m. XXX. 639., Gindely, Geschichte, III. 351. D'Efuert, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, III. (Brünn, 1875.) 562. Gindely Pécsy lovasságát 8000-re teszi, Závodszky 3000-et emlit, Bethlen most idézett levelében ötezret. E levélben Bethlen nagyitani hajlandó a segédcsapat számát.

kezdettől fogva nem egyedül a szövetségesek szerencséjére alapitotta, miért hagyná tehát cserbe a magyar protestantismust és miért adná fel hősi fáradsága eredményeit?

A változott helyzet hatása 1620-ban úgy sem igen volt érezhető a magyar csatatereken. Sőt nagy örömmel hallotta Bethlen, hogy Batthyány Ferencz november 17-ikén elfoglalta Kőszeg várát. Özvegy Szécsi Tamásné, a vár zálogbirtokosa, a várkerten át titkon a várba bocsátotta Batthyány embereit. Ez a csapat másnap a várost is elfoglalta. A vár parancsnokát, Hagymássyt, ki nejével és gyermekeivel a szentegyház oltáránál keresett menedéket, a győzők vasra verették s úgy küldötték Bethlenhez. Collalto ezután Sopronmegyén át Kőszeg felé indult, a minek következtében Bethlen katonái elhagyták Lakompakot és Kaboldot. Preiner, Dampierre utódja november 29-ikén Mosonra szállott, hogy visszafoglalja Magyar-Óvárt. De Petneházi István Óvár védelmére sietvén visszaverte Preinert deczember 2-ikán. Bethlen ekkor jelentéktelen nagyitással azt irta, hogy »egész Magyarországban« — Győrön, Komáromon kivül — »egy vár, egy város, egy kastély, egy falú Ferdinánd hüsége alatt nincsen.«[1]

S mégis hajlandónak látszott a békére, már a fehérhegyi csata előtt. Még javában dúlt a háború, midőn október elején Pécsy Simon levelet irt Esterházynak, melylyel ura nevében meg akarta inditani az alkudozást. Mintha Bethlen ezzel akadályozni kivánta volna a császáriak előrenyomulását. A császár Esterházynak azt izente, hogy Bethlen adja át az országot s azután alkudozzék.[2]

De ugyanekkor az alkudozás gondolata oly formában merült fel, hogy az udvar vissza nem utasithatta. XIII. Lajosnak Bécsben tartózkodó követei megsokalták Ferdinánd sikereit. Azelőtt a császár érdekében közvetitették a békét, most, hogy a bajor herczeg oly veszedelmes gyorsasággal haladt előre, szerették volna a közvetités munkájának folytatásával megállitani utját. Egyebek közt attól is tartottak, hogy a császári fegyverek teljesen megtörik Bethlen hatalmát. A francziák ezt meg akarták akadályozni a békeszerzés szine alatt.

Bethlen a Beszterczebányára küldött Sigognét oly válaszszal bocsátotta el, mely reményt adott az alkudozások folytatására. E válaszra hivatkoztak a franczia követek október 7-ikén, midőn fölszólitották Bethlent, hogy a háboru veszélyeire gondolva, üzenje már meg, hogy hol és mikor akarja hallani tőlük a császár elhatározását. Bethlen erre kinyilatkoztatta, hogy szivesen látja a francziákat. Angoulême herczeg megkérdezte a császártól, hogy mi a szándéka. Ferdinánd azt felelte, hogy miniszterei tudatni fogják

[1] Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 161. Mikó, id. m. I. 340, 341. Pethő Gergely id. kiadása, 192. Katona, XXX. 652. 655. Chernel, id m. 68. Horváth Mihály szerint (id. m. V. 235.) Preiner 1620-ban Kőszeget is visszafoglalta. De ez nem igazolható a forrásokból.

[2] Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 157.

akaratát a herczeggel. A miniszterek meg is jelentek Angoulême herczeg lakásán, hanem inkább Bethlen hitetlen s állhatatlan jellemével foglalkoztak, mint sem az alkudozások megindításával. De mivel látták a herczegnek kedvét a béketárgyalásokra, nem akarták megakadályozni utazását. Ulm kijelentette, hogy ő felsége hajlandó volna meghallgatni Bethlen ajánlatait, ha az erdélyi fejedelem nem ártaná a csehek ügyét a tárgyalásokba. Október 18-ikán Angoulême, Béthune és Preaux Pozsonyba érkeztek. A magyarok örültek, hogy vendégeik »elég nagy gazdagsággal és frissen vadnak«. A francziák is nagyon meg voltak elégedve a fényes fogadtatással. Jelentésükben szükségesnek tartják megjegyezni, hogy a magyarok udvariasságában, melylyel XIII. Lajost akarják megtisztelni, nincs semmi barbárság. Angoulêmenek az a kijelentése, hogy a franczia király közvetitése elegendő biztositéka volna a béke tartósságának, nagy hatást tett Bethlen környezetére, mely oly kevéssé bizott a spanyol udvartól függő Ferdinánd igéreteiben. De a hatás nem volt oly mély, hogy Bethlent eltántoritsa Beszterczebányán kifejtett nézeteitől. Megmaradt a mellett, hogy csak általános békét köthet, mely a csehek ügyét is magába foglalja. Midőn Angoulême Bécsben átadta Bethlen ajánlatait, három hétig várakoztatták a feleletre s csak november 17-ikén adták át neki Ferdinánd válaszát.[1]

Alig kell mondanunk, hogy Ferdinánd a fehérhegyi csata után nem volt hajlandó egybekapcsolni Bethlen s a csehek ügyét. Negyvennapi halasztást kért a francziáktól, hogy ez idő alatt megkérdezhesse házának barátjait a Bethlennel való kibékülés dolgáról. A bajor herczeg s a birodalmi választók irásbeli nyilatkozatai körülbelül ugyanazt mondották, mint a mit Ferdinánd tanácsa úgy is tudott. A helyzet nem volt érett a békére. Remélhető volt-e, hogy Bethlen feladja mindazt, a mit el akartak venni tőle? S nem látszott-e tanácsosabbnak kicsikarni tőle a nagy engedményeket a fegyver erejével? Másrészt az udvar vissza nem utasithatta XIII. Lajos követeinek ajánlkozását s arra is gondolt, hogy a terhes és bizonytalan háboru esetleg a török beavatkozáson végződhetnék. De reménye és önérzete erősebbek voltak aggodalmainál s ez meg is látszott eljárásán.

S épp ez eljárás okozta, hogy Bethlen nem sokat várt az udvar ajánlataitól. Neki az egész alkudozás inkább csak arra volt jó, hogy békés szándékát mutassa, hogy biztos értesülést szerezzen az udvar engedményeinek természetéről és hogy időt nyerjen végleges szándéka kimondására.

Nagyon nehezen indultak meg a tárgyalások. Az a negyven nap, melyet az udvar a szövetségeseivel való tanácskozásra kért, deczember

[1] Gindely, Geschichte. III. 277., a már id. Ambassade extraordinaire de messieurs le duc d'Angoulême stb. 292—337. s Rákóczi György levele, közli Szilágyi Sándor: Tört. Tár, 1894. 466.

végén már elmúlt s a két fél biztosai még sem találkoztak. Bethlen egy ideig ragaszkodott az általános béke gondolatához, majd teljes fegyverszünetet kért az alkudozás idejére. Az udvar nem akarta Bethlent a hosszú pihenés áldásában részesiteni. Csak tizenkét napi fegyverszünetet engedett a tárgyalás kezdetétől számitva s ezt is csak arra a területre, mely az alkudozások szinhelyétől egyrészt Bécsig s másrészt Nagy-Szombatig, Bethlen tartózkodása helyéig terjed. A császár nem akarta magyar területre küldeni biztosait. Eléggé szégyelte, hogy 1620-ban Beszterczebányára, sőt Kassára kellett küldöznie követeit. Bethlen pedig Bécset vagy a távol eső Bécsujhelyt nem tartotta az alkudozás illő helyeinek. Bruckban a pestis dühöngött s igy a felek a határszéli Haimburgban egyeztek meg. Bethlennek a császár követei ellen is volt kifogása. Mint a pozsonyi fegyverszünet előtt, most is tiltakozott a magyar biztosok kiküldése ellen. Különösen Esterházy miatt haragudott, a ki a beszterczebányai országgyülés határozata alapján számüzött volt. De Ferdinánd azt felelte, hogy ő épp oly szabadon választhatja megbizottjait, mint Bethlen az övéit. Ezzel el volt háritva az utolsó akadály.[1]

II. Ferdinánd pecsétje.

Nem sokat igérő előszava volt a haimburgi tárgyalásoknak a császárnak deczember 11-ikén kelt oklevele, melyben Esterházy Miklóst magyarországi főbiztosnak küldi ki a lázadók fékezésére s a hű alattvalók vigasztalására. Még kevesebb jóval biztatta Bethlen táborát a deczember 10-iki császári rendelet. Ferdinánd ebben védelmezi eddigi kormányzásának alkotmányosságát, majd kemény itélettel sujtja Bethlen egész pályáját s megsemmisiti a beszterczebányai választást. Sőt a magyarországi fejedelem czimét is elveszi a Beszterczebányán választott királytól.[2]

Bethlen sem úgy viselte magát, mintha a békére készülne. Személyes felkelést hirdetett s egyszersmind országgyűlést hivott össze Nagy-Szombatba 1621 január elsejére. E gyűlésnek az volt a rendeltetése, hogy határozataival sulyt adjon a haimburgi biztosok követeléseinek. Egyszersmind tanácskoznia kellett a fegyveres védelem módjáról.

A gyűlés külső története is mutatja az idők nagy változását a beszterczebányai napok óta. Január 12-ikén kezdődtek a tanácskozások, de

[1] Ambassade extraordinaire, 337—448. Hurter, Geschichte Ferdinands II., VIII. 399.
[2] Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 166. s Katona, id. m. XXX. 549.

tiz nap múlva félbe szakadtak. A követek az élelmi szerek hiánya miatt a városból a táborba vonultak. Midőn január 25-ikén, a haimburgi alkudozások megnyiltával, Bethlen folytatni kivánta a gyülésezést, az északkeleti részek követei nem akartak rögtön engedelmeskedni. Csak a fejedelem mind komolyabb hangon ismételt parancsainak engedve jelentek meg február elsején Nagy-Szombatban, de február közepe után a gyűlés végkép eloszlott s csak kevesen maradtak a fejedelem körül.

Szóval a rendek nem akarták elviselni a gyülésezés kényelmetlen terhét. Képzelhetjük, hogy minő készséggel viselték a nagyobb terheket.

Szépen hangzott az a beszterczebányai határozat, hogy a nemesek kivétel nélkül portánként tizenhat forint adót tartoznak fizetni a magukéból. Hanem a valóságban a kivételek nem voltak ritkák. A fejedelem vagy a megyék az adó elengedésével jutalmazták a legkülönbözőbb szolgálatokat. Dóczy István fel volt mentve konstantinápolyi követsége fejében, a nádor jószágaira eső adót fizetésébe számitották, a vármegyék tartozások törlesztése vagy másféle czimen elengedték egyeseknek az adót. Bethlen neje is osztogatott ily kegyeket. Jelentékenyen csökkentette az adó jövedelmét Bethlennek az a rendelete, melyben Thurzó Imrének elengedi a földesuri adót összes jószágai után a roppant vagyonu főúr »fáradságos és gondos sok szolgálatjának jutalmáért«.

Barsmegye 1620 októberi s novemberi gyűlésein Lipthay alispán ismételten emlékeztette a nemeseket, hogy az adó első felét már meg kellett volna fizetniök. Bethlen s a kincstartó parancsai nyomósabbá akarták tenni az alispán figyelmeztetését. De mind hiában. A megye azt határozta, hogy most nem fizethet, mivel személyesen felült, de ha visszajő, más megyékhez fog alkalmazkodni.

Pedig a személyes fölkeléstől is elmaradtak a nemes vármegye egyes tagjai. Némelyek pedig rövid idő mulva haza tértek a táborból. Barsmegye nem akart telekkatonaságot adni, mivel Nyitra sem adott s midőn Lipthay parancsára a szolgabirák mégis csak összegyűjtötték a hadat, a vármegye arra kérte a nádort, hogy küldje vissza katonáit.

A nagyszombati gyűlés határozatai mutatták, hogy nem csupán Barsmegye unta meg a nagy mozgalommal járó áldozatokat. A rendek csak tizezer forintot igértek onnét hazúlról a hadakozásra — mint Bethlen irja — »de úgy, hogy őket fejenként haza bocsássam, sőt az tractatus eventusára se marassszak senkit itt közülök, se urat, se nemes embert, hanem minden vármegyéről hadnak egy-egy ágenst itt, s magam maradjak itt az tizezer forinttal tartsak hadat«. Erre, mint Bethlen tovább irja, »az gyeplőt nekik vetettem, és szabadságot adtam ő kegyelmeknek, hogy valamint akarják az országot dirigálni, lássák, valamikor el akarnak menni, én nem tartóztatom, de én is ezt hitem szerént mondom, hogy valamely nap kegyelmetek országul megindúl, s haza oszol, én is alá ballagok, tovább én sem szamárkodom senkinek«. A rendek aligha hitték, hogy Bethlen ott hagyja őket

hadastúl, de mégsem merték egészen elkedvetleniteni. Február 6-ikán kétezer lovast és kétezer gyalogot szavaztak meg két hónapra, de ez ajánlatot föltételekhez kötötték. Az első az volt, hogy Bethlen bocsássa haza az urakat és nemeseket a porta-szám után való gyaloggal együtt. A másik az, hogy a lovas és gyalog adásból mentes senki sem legyen, hanem a megyei ispánok a szolgabirákkal lelkiismeretesen szedjék be a felajánlott katonaságnak járó zsoldot. Végül elégedjék meg a fejedelem azzal, hogy minden vármegye egy-egy személyt hagy Nagy-Szombatban a haimburgi alku előmozditása végett.

Ebben a határozatban Bethlen úgy a hogy megnyugodott, valamivel nagyobb ajánlatot kivánt, de a megyei hadaknál többre becsülte a zsoldosok számára megszavazott adót. »Isten senkit reájok ne juttasson,« mondotta gunyosan a Galgóczban táborozó vármegyékről. Az egész gyűlés helyett beérte a nála maradt »agensekkel«, úgy gondolta, hogy ezek is elég nyomatékkal tolmácsolhatják a rendi felfogást, ha a haimburgi biztosoknak szüksége van az ily támogatásra.[1]

II. Ferdinánd aláirása.

Január 25-ikén már Haimburgban voltak Solms, Meggau, Preiner, Esterházy és Dallos püspök, a császár követei, a franczia követség, végre Forgács nádor, Jakusith, Apponyi Pál, Sándor János és Pécsy Simon kanczellár, mint Bethlen s a magyar rendek követei. A francziák közvetitése nélkül az értekezlet hamar szétoszlott volna. A két ellenfél biztosainak érintkezése nagyon nehézkes volt. A császáriak, a deczember 10-iki rendeletre hivatkozva, egyszerüen azt kivánták, hogy Bethlen mondjon le cziméről és királyságáról. Forgácsot és társait pedig nem akarták elismerni a rendek követeinek. Bethlen követei tiltakoztak Ferdinánd rendelete s követeinek felfogása ellen. Szerették volna tudni, hogy a császáriak mit ajánlanak Bethlennek? De a követek előbb Bethlen és hivei kivánságait akarták megtudni. Szóval egyik sem akart a másik felé közeledni egy lépéssel sem. Pécsy engedett először. »Az ő ura — úgymond — elhagyja a czimet s a

[1] Botka, Kisfaludi Lipthay Imre, 48—51. Hajnik Imre, Az 1621-iki nagyszombati gyűlés. (Magyar Akadémiai Értesitő, V. Pest. 1865. 142—147.) Jakusith Thurzó Imréhez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 616. Bethlen Pol. Levelei, 228, 239, 245.

királyságot, noha le nem mondhat róluk,« a mi annyit jelentett, hogy Bethlen az udvarral szemben nem használná czimét s engedne valamit foglalásaiból is, ha tudná, hogy ez engedményeért Ferdinánd mivel kárpótolná s mi módon biztositaná az alkotmányos és vallási szabadságokat? De a császár biztosai nem feleltek. Február elején már lejárt a fegyverszünet s mivel a tárgyalások úgy is megakadtak, Meggau és Esterházy Bécsbe utaztak.[1]

Február 3-ikán visszatértek Haimburgba a február 17-ikéig meghosszabbitott fegyverszünettel. De a titkos tanács utasitása szerint csak lassanként árulták el, hogy Bethlennek mit hoztak. Egyelőre csak annyit mondottak, hogy a császár kétszázezer forinttal kinálja Bethlent készpénzben vagy jószágokban. És a rendeket mivel kinálja? kérdezték a franczia közvetitők. Mindenek előtt Bethlen személyét kell kielégitenünk, mondották a császári követek. Pécsy tehát február 5-ikén Nagy-Szombatba utazott, hogy ujabb utasitásokat vegyen Bethlentől. A nagyszombati gyűlés bizottságának hozzájárulásával Bethlen igy állapitotta meg Pécsy utasitását: »sem ő királyi felsége nem engedhet becsületéből s méltóságából, sem a rendek régi és ujabb szabadságaikból.« Midőn Pécsy február 10-ikén visszatért Haimburgba, értésére adta a franczia követségnek, hogy ura megelégednék a Fátrán túli tizenhárom vármegyével, ha a császár teljesitené a magyar rendek kivánságait. A rendek pedig általános amnestiát kivánnak, továbbá a koronázási hitlevél, a bécsi béke s az ország szabadságának tiszteletben tartását. Hanem a császáriak, mint Pécsy irja, a rendek követeléseit csak látni sem akarták, Bethlennek pedig a »választott király czimével való élést, sem egy talpa aljáig Tiszán túl és innét eddig szakasztani nem akarnak«. Pécsy ebből azt következtette, hogy az udvar Magyarországot a spanyol iga alá akarja hajlitani, »kire isten ne bocsássa őket«.[2]

Márczius 2-ikán járt le a harmadik és 14-ikén a negyedik fegyverszünet. Ez idő alatt az udvar lassan haladva előre mind többet igért Bethlennek. Szerette volna a fejedelmet elszakitani az országtól; az országos sérelmek elintézését az országgyűlésre halasztotta. Ily módon azt a látszatot akarta felkelteni, hogy az alkudozások Bethlen ki nem elégithető személyes kivánságain akadtak meg. Bethlen a nagyszombati gyűlésen szerkesztett országos követelések átadásával még idején elejét akarta venni az udvar e szándékának. A harmadik fegyverszünet elején a császáriak némely magyarországi várat, háromszázezer forintot és két sziléziai herczegséget igértek Bethlennek. Márczius elsején már Szabolcs, Szathmár, Ugocsa, s a két herczegség átengedéséről beszéltek. A pénzigéretet azonban visszavonták. Márczius 12-ikén Bereget csatolták a vármegyékhez Munkács nélkül.

[1] Különösen Dallos naplója: Frankl és Ráth, Dallos iratai, 1867. 66—69. Ambassade extraordinaire, 486—497.

[2] Dallos naplója, 69—74. Hajnik, id. m. 148. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 178. Jászai irományai, és Pécsy levele Thurzó Imréhez, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1878. 121.

A megyék átengedését bizonyos föltételekhez kötötték. Jószágokat és pénzt nem akartak adni. De Bethlen azt irta, hogy visszahivja követeit, ha meg nem kapja a tizenhárom vármegyét. Jakusith azonban azt sugta a »frankusoknak«, hogy hét vármegye is elég volna.[1] A negyedik fegyverszünet előtt Bethlen Konstantinápolyból oly levelet kapott, mely új fordulóhoz juttatta a haimburgi tárgyalásokat. Dóczy, Rimay és Köln 1620 november 14-ikén érkeztek Konstantinápolyba. 21-ikén Ali nagyvezér átvette a követektől a harminczezer tallérra becsült ajándékot. Vácz megvételének hire 27-ikén érkezett a portára. Ez a hir igen kellemetlen módon egyszerüsitette a magyar követek tárgyalását. Elestek azok a diplomatiai cselfogások és nagy igéretek, melyek a vár átadásának elhalasztására voltak szánva, de azok a követelések is elestek, melyekre Vácz odaigérése jogositotta volna a követeket. Most ezek

II. Ferdinánd haimburgi biztosainak aláirása.

helyett a panaszok, vádak voltak a napi renden. Köln Hága Kornellal, a hollandi követtel s az angol követtel a nagyvezérhez ment s velük együtt arra kérte Alit, hogy büntesse meg e dolog szerzőjét, sőt szállittassa vissza a magyarokat a várba, hogy azt tőlük kapja kézhez a török, mint a vezér az előtt kivánta. Ali nagy haragot mutatott. Hitére, tisztességére hivatkozva erősitgette, hogy a dolog az ő hire nélkül esett. Valóban le is tette Karakast s helyébe Kara Mehemedet nevezte ki budai pasának, de Váczot nem adta vissza.

A szövetségesek követeinek munkája csak ezután kezdődött. »Bethlen Gábor, a magyar király« — ezt mondották a vezérnek átadott iratukban —

[1] Dallos naplója, 74—78. Jakusith levelei Thurzó Imréhez közli Szilágyi Sándor Tört. Tár, 1888. 614, 618.

az egy erdélyi adót adja, s mégis hatalmas császárnak két rendbeli aranytetejü zászlóját hordozzák előtte; itt pedig hét ország jelent meg nevezetes nagy és gravis követjeik által, terhes ajándékokkal hatalmas császár szerencséjére s hasznára néző mindenkori kész hadakozással kivánván lenni hatalmas császár ellenségeinek ellenségei, barátinak baráti«. Miért törődnék a szultán, fejtegették a követek, Cesare Galloval, Molard Lajos utódjával? Csak a köntöse magyar, de ő nem a magyar király követe, nem is magyar, nem is német, hanem a római pápa birodalmabeli olasz.

Adjon a porta inkább athnamét Bethlen Gábornak, a magyar, tót, horvát nemzetnek és Frigyes országainak. Ebben a hitlevélben ujitsa meg a szövetségesekkel a zsitvatoroki békét a követeknek huszonöt pontban foglalt kivánságai szerint és segitse meg Bethlent hevenyében hatezernyi tatár és tizezernyi török hadakkal.

Cesare Gallo sem nézte tétlenül az őt »kibeszélni« akaró követek izgatásait. Vezérről vezérre kezdett járni, elbeszélte urának diadalát, a hadakozó országok leigázását, s arra kérte a portát, hogy küldje el a lázadók követeit. Az olasz osztogatta a sok aranyat, tallért s külömböző czédulákat fizetendő összegekről »s bizony dolog, hogy megérte vala sokaknak szárnyokat ez az ő enyves lépje«. Rimayék sem kimélték a pénzt, vagyis inkább a pénzbeli igéretet. A vezírek tehát válogathattak a két külömböző helyről származó adományok közt. De az 1621 február 3-iki divánhatározatára nem a pénzbeli igéret, hanem a politikai megfontolás volt döntő befolyással. Az 1620-iki hadjáratban Szkender fényes diadalt aratott a lengyeleken Jassy mellett. 1621-ben a háborut folytatni kellett. Ha a porta a fehérhegyi csata után is Bethlent csak határozatlan igéretekkel áltatja, valószinünek látszott, hogy a fejedelem oly békét kénytelen kötni, mely a törökre nézve Ferdinándot nagyon kényelmetlen szomszéddá tenné a lengyel háboru alatt s után is. Az emlitett napon Ali nagyvezér — mint Rimay beszéli — minden rendeket udvarába gyüjtött s a divánelé terjesztette a kérdést, hogy Ferdinánddal, vagy a magyarokkal akarják-e megtartani a békét? A gyülekezet tagjai reggeltől fogva nem ettek, este gyertyavilágnál oszlottak el, miután kimondották, hogy a magyarokat akarják segiteni. Hatodikán Deák Mehemed pasát rendelték szerdárnak Bethlen mellé. De az athnamét nem adták meg. A mióta a szövetségesek követei Beszterczebányáról elindultak, nagyot fordult a világ. Hogyan adhatott volna a szultán athnamét oly szövetségnek, mely a fehérhegyi csata óta már felbomlott? Különben is elégületlen volt a nagyvezér a követektől átadott huszonöt ponttal. Korlát István azzal biztatta a portát, hogy a szövetségesek évi adót fognak fizetni, de erről szó sem volt a Rimayéktól beadott irásban. Általában Bethlen, mint magyar király s a hozzá csatlakozó országok inkább keresték a porta támogatását, sem mint elismerték volna fenhatóságát. Ali tehát szándékosan elhallgatta a követek irásbeli előterjesztését a február 3-iki divánban, mert — úgymond — alkudozások ered-

hettek volna belőle. Intette a követeket, hogy ne is sürgessék az ügyet, mert az athnamé dolgát a segitség vezetésével megbizott vezérek könynyebben és jobban elvégezhetik ott kint.[1]

Bethlen márczius 9-ikén este olvasta a február 3-iki divánról szóló jelentést. Nagyon megörült neki, mert már előbb is inkább Konstantinápolyból, mint Bécsből várta a megváltó szót. Igaz, hogy voltak aggodalmai. Megütközött azon, hogy Deák Mehemed pasát bizták meg a szerdársággal. A pasát e hivatalra alkalmatlannak találta, különben is Deák Mehemed régi ellensége volt, a kin nem fogott semmit, hogy most, mikor hivatal nélkül élődött, Bethlen embereinek pártfogása segitette ujra hivatalhoz. Attól is tartott Bethlen, hogy a török hadak szokásuk szerint megvárják »a kalangyának mezőben létét«. Vagy két héttel a portai jelentés vétele után a tatár khán követe Nagy-Szombatba érkezett. Viszonzásúl Bethlen április 6-ikán Harasztos Balázst küldötte a khánhoz, oly megbizással, hogy beszélje rá Galga szultánt, a khán öcscsét a segitségadásra. »Küldjön felséged« — irja Bethlen Galga szultánnak — »mi mellénk jó válogatott tizezer vitézt, oly gazdag országokban hordoznók, kikhez hasonlót soha a tatár nemzet nem látott«.[2]

Bethlen itt Ferdinánd császár örökös tartományaira czélzott. A Galga szultánhoz irt levél Ferdinánd hiveinek kezébe került, a kik közzé tették azt, hogy felizgassák a külföldi s magyarországi közvéleményt Bethlen ellen. Az ily vádakra a fejedelem meg tudott felelni. »Ne nézzetek uram arra« — irja konstantinápolyi követeinek — »hogy török miatt romol a keresztény, mert azok a keresztények bizony nem kimélnek minket, ha kaphatnak.«[3]

A mióta kezében volt a február 3-iki diván határozata, még kevesebbet bizott a császár ajánlataiban, mint azelőtt. Ötödször, sőt hatodszor is meghosszabbitotta az udvar a fegyverszünetet az alkudozások érdekében. Április 8-ikán adták át a franczia közvetitők Ferdinánd legvégső ajánlatait Bethlen biztosainak. A császár azt kivánta Bethlentől, hogy mondjon le a királyi czimről, adja vissza a koronát s az elkobzott egyházi és világi jószágokat. Ha mindezt megteszi, a császár átadja neki Oppelnt és Ratibort, Szatmárt, Szabolcsot, Ugocsát és Bereget, birodalmi fejedelemnek czimezi, százezer forinttal jutalmazza és Munkácsot beirja neki háromszázezer forintig.[4]

[1] Ipolyi, Rimay levelei, 233—264. Toldalagi Mikónál, id. m. I. 230. 231. Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches, III. 285. Rozsnyay Történeti Maradványai, 95—127. Az itt közölt két iratot Katona is kiadta latin forditásban: XXX. 592. s 617. De helytelenül mondja a 25. pontba foglalt athnamé-tervről: »a Turcarum sultano datum.«

[2] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 276. 286. Katona, XXX. 664. A Galga szultánhoz irt levelet sokszor közölték. L. Mocsáry, Nógrád vármegye ismertetése, III. 187.

[3] Mikó, II. 391.

[4] Gindely, Geschichte, IV. 237.

Bethlen ez ajánlatokkal nem volt megelégedve. De úgy tett, mintha elfogadná azokat. Csak lényegtelen kifogásai voltak ellenük. Más természetű akadályokat görditett az alku utjába. Márczius 24-ikén Illésházy Gáspár és Lipthay Imre, mint a Nagy-Szombatban maradt rendek küldöttei, Haimburgba érkeztek, hogy átadják a császári biztosoknak az öt pontba foglalt országos követeléseket. Ezekre az udvar csak oly általános igérettel válaszolt, melyből bajos volt ki nem olvasni azt, hogy Ferdinánd nyügnek tartja a bécsi békét s a koronázási hitlevelet. A titkos tanács ülésén Ferdinánd kinyilatkoztatta, hogy csak akkor hirdet általános bocsánatot a fölkelés részeseinek, ha német hadakat vezethet az országba s a véghelyekről szabadon intézkedhetik. Pázmány volt e megoldás föltalálója. De a magyar rendek nem nagyra becsülték a német őrségek fegyvereire támaszkodó bocsánat értékét.[1]

Bethlen tehát hivatkozhatott arra, hogy nem az ő kivánságain múlt a béke. Mindenkép ki akarta mutatni, hogy mennyire óhajtaná az egyességet. Szivesen elfogadná a császár feltételeit, ha a török megengedné. De a porta eltiltotta a békekötéstől. Legjobb volna tehát, ha a császár most

Lipthay Imre aláírása.

ideiglenes egyezséget kötne vele, Szent-Mihály napig fegyverszünetet adna s akkor országgyűlés erősitené meg az alkut, mert hiszen a vitás pontok elintézése úgy is a rendek dolga. Addig Bethlen megszerezné a török hozzájárulását a békéhez. Könnyű volt belátni, hogy ez a hosszu fegyverszünet jó lett volna a török segitség bevárására s Bethlen kifáradt seregének pihentetésére. Az udvar erre azt izente, hogy Bethlen adja át foglalásait s vonuljon vissza a Tisza mögé. Akkor lehetséges volna a béke megerősitését az országgyűlésre halasztani. Bethlen hajlandó volt Sopront, Nagy-Szombatot és Pozsony városát átadni. De inditványát az udvar nem vette komolyan s a haimburgi értekezlet feloszlott április 22-ikén.[2]

A meghiusult alku hire a csalódás érzését keltette fel szerteszét az országban, de kivált a nyugati részekben. Itt óhajtották leginkább a békét a fehérhegyi csata óta. Mindinkább gyarapodott azoknak száma, akik a

[1] Katona, id. m. XXX. 663. Frankl, Pázmány Péter, I. 581. Jakusith és Forgács levelei Thurzóhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 626. 627.

[2] Bethlen levelei Mikónál, id. m. II. 385. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 267. 272. Dallos naplója, 78—80. Gindely, Geschichte, IV. 241. Jakusith levele Thurzóhoz, közli Szilágyi: Tört. Tár, 1888. 628.

küzdelem reménytelenségének érzetében elhagyták Bethlen zászlaját. A fejedelem 1621 elején nyomára jött annak, hogy sok magyar úr Buquoyval bizalmas leveleket vált. Esterházy Dánielre esett az a gyanu, hogy egyik vezetője e mozgalomnak. A nagyszombati gyűlésen vallatták a gyanusitott főurat s vallomásai alapján a rendek el is fogatták.[1] De a nagyszombati gyűlés sem titkolta, hogy mennyire óhajtja a békét. Voltak, a kik nem vártak arra, hogy Bethlen is elismerje a béke szükségét. Pálffy, Bosnyák,

Bethlen Gábor királyi pecsétje.

Czobor, betegeskedés ürügye alatt elhagyták Nagyszombatot, Balassa Péter pedig Detrekőbe zárkózva visszautasitotta Bethlen parancsait.[2] De még nagyobb jelentősége volt annak, hogy Bethlent Haimburgban alkudozó biztosai is cserben hagyták. Forgács márczius közepe óta csak mint nádor vett részt a tárgyalásokban, de Bethlentől már nyiltan elszakadt. Ingadozni

[1] Mikó, id. m. I. 359. Bethlen Pol. Levelei, 248.
[2] Hajnik, id. m. 147.

érezte a hajót, melyre a vihar kezdetén menekült. Törődött, beteges ember volt, nem szerette volna, ha háborgatják birtokaiban s mindenek fölött nyugalmat óhajtott szerezni az országnak. Birtokait és nádori jövedelmét elég jól védelmezte Bethlen táborában, de az ország nyugalmáért semmit sem tehetett. Most úgy gondolta, hogy kötelessége a másik pártra hívja. Jakusith és Apponyi a nádor után indultak. Sőt Pécsy Simon eljárása sem volt egészen egyenes. Annyit tudunk, hogy az udvar jószágot igért neki, sőt az erdélyi fejedelemséggel is biztatta, ha az alkudozás alatt a császár érdekeinek szolgálatába szegődik. Pécsy fogékony volt az ily biztatások iránt, de nagyon nehéz volt teljesitnie az udvar kivánságát, mert élete s vagyona Bethlen kezében voltak. Valami fontos szolgálatot nem is tehetett az udvarnak, de egészen bizonyos, hogy nem úgy viselte magát, mint Bethlen kanczellárjához illett. Elég az, hogy Bethlen az alkudozások után elfogatta Pécsyt, mert »a békesség szerzésben nem igazán járt el«.[1]

Thurzó Szaniszló is ingadozott, sőt Thurzó Imre is. Ez lett volna a legsúlyosabb csapás Bethlenre nézve. Szerette a nagy nádor tehetséges fiát, büszkén figyelmeztette a közömbös lelküeket a gazdag főur buzgalmára s most úgy hallotta, hogy ő is megunta a küzdelmet. De Thurzóban mégis győzött a hazafi aggodalma a nyugalom vágyán és nem pártolt el Bethlentől.

A közömbösség, s az árulás növelték Bethlen helyzetének nehézségeit. S mégis állhatatos maradt, nem egyedül azért, mert a pozsonyi fegyverszünet s a beszterczebányai választás után lealázónak tartotta a haimburgi ajánlatok elfogadását. Hanem mert tartott »Babilonnak őrző fejedelmi« vagyis az ausztriai és spanyol ház szándékaitól. Tartott attól, hogy az udvar, ha szerét teheti, gyökerestől kiirtja az evangelikus statust, elrontja a szabad választást, nem hivja össze az országgyűlést, lassan-lassan kigyomlálja az uri és nemes rendet, »az községgel úgy birhat, amint akarja, példánk erre igen világos vagyon, mert ez irás szerint cselekedik mostan Csehországgal, Morvával.«[2] Félelme nem volt alaptalan. Folytatta a küzdelmet, hogy elháritsa a nagy veszedelmet.[2]

[1] Kamuti Balázs mondotta ezt Pécsynek Bethlen nevében, midőn elfogta. Pécsy levelét közli Milecz Szilveszter: Győri Tört. és Rég. Füzetek, II.. 354. Vegyük még tekintetbe, hogy mit ir Pécsy Haimburgból Thurzó Imrének: »Rövid nap kegyelmed ő felségével koronás királyával szembe is reconciliálódhatik, melyben én a mint legjobban tudhatok kivánsága szerint szolgálok kegyelmednek.« Tört. Tár, 1878. 124. Bethlen nem azért küldötte Pécsyt Haimburgba, hogy ily dologban szolgáljon Thurzónak. Pécsy ekkori levelei hangban s tartalomban nem egészen egyeznek Bethlen politikájával. Azért kénytelenek vagyunk Kohn Sámuel (A szombatosok. Budapest, 1889. 173—179.) alapos és érdekes fejtegetéseivel szemben azt vitatnunk, hogy Pécsy elfogatásának egyik okát haimburgi szereplésében kell keresnünk s hogy Bethlen nem ok nélkül volt elégületlen Pécsy akkori viseletével.

[2] Török-Magyarkori Államokmánytár, 271. 274. Thurzóról l. Bethlen Pol. Levelei, 238.

V. FEJEZET.

Az 1621-iki hadviselés. A nikolsburgi béke.

A küzdelemnek a haimburgi alku alatt sem volt szünete azon a területen, melyre a fegyverszünet nem vonatkozott. Morvaország elpártolása a szövetség ügyétől nagyon bántotta Bethlent. Buzditotta s fenyegette a morvákat, kérte tőlük a szövetséggel járó pénzbeli kötelezettségek teljesitését, mintha szava elég lett volna a fehérhegyi csata hatásának lerontására. De a morva határszélen táborozó Buquoy tétlenségében is elég erős volt arra, hogy elszakitsa a morvákat Bethlentől, sőt még arra is, hogy nyugtalanságot keltsen Bethlen táborában. Bethlen tehát meg akarta mutatni, hogy hivei ok nélkül félnek s hogy a morváknak volna oka megbánni hűtlenségüket.

1621 január kezdete óta a csatázások három nap »meg nem szűntenek« Buquoy hadával, mint Bethlen írja.[1] Újév napján Egri István ezerkétszáz lóval Brünn tájékán meglepte a császári sereget. A császáriak meg sem gondolták, hogy a magyaroktól félniök kellene, úgy jöttek mind, mintha menyegzőbe indultak volna. A magyar lovasság sok ellenséget levágott, számos fogolylyal és szokatlanul gazdag zsákmánynyal tért vissza, ha Bethlennek hihetünk.[2] Buquoy közeledtének hirére Bethlen átment Morvába s elfoglalta Szakolczát, Straszniczát, Wesselyt, Osztrát, Hradist és Magyar-Bródot. E környéken a magyar határ őrizetét a Straszniczában hagyott Thurzó Szaniszlóra bizta.[3]

Buquoy nem akarta tűrni, hogy a magyarok Morvaországban maradjanak. Január 23-ikán valamennyi lovasával, gyalogjával és lövő szerszámával megtámadta a magyarokat s visszafoglalta a nevezett morva helységeket. Thurzó Szaniszló cserbe hagyta katonáit, 23-ikán estve elmenekült Straszniczából és másnap délben megjelent Nagy-Szombatban. A béketárgyalások jobban érdekelték Thurzót, mint Buquoy hadi mozdulatai. Bethlen a generális csúfos futásának tulajdonitotta csapatai visszaszoritását, dicséri Kornis, Egri és Kún István vitézségét, de maga is kénytelen megvallani, hogy hadait a császáriak tüzérsége hátráltatta. A szakolczai katholikus polgárok hivására a császáriak január 25-ikén elfoglalták a várost ellen-

[1] Mikó, id. m. II. 389. Gindely, Okmánytár, 264.

[2] Mikó, id. m. I. 351. Bethlen itt a kirándulás napját határozottan újévre teszi, a február 29 helyett talán deczember 29-ikét kell olvasnunk. Az a különben nem igen megbízható tudósitás, melyet D'Eluert közöl (Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, III. 90.), talán Egri kirándulására vonatkozik.

[3] Mikó, id. m. I. 351. Katona, id. m. XXX. 662.

állás nélkül, mert Bethlen őrsége a polgárokhoz szegődött. Buquoy táborba szállitván csapatait, január 29-ikén Bécsbe érkezett.[1]

Thurzó Szaniszló tehát bátran maradhatott volna a határon; oktalan ijedtsége másokra is átragadt. Midőn Buquoy támadásának hire január 24-ikén reggel Nagy-Szombatba érkezett, Széchy György nagyon megrémült. Bethlen megkinálta Thurzó Szaniszló tisztével, de Széchy Nagy-Szombatban sem akart maradni, nemhogy a morva határon mert volna mutatkozni. Hanem Thurzó Imre elvállalta a veszedelmesnek látszó feladatot.[2]

Most azután serényen látogatták a csaták Ausztriát és Morvaországot. Horváth István február elején körülbelül harmincz falut és várost fosztott ki Ausztriában.

Kornis Zsigmond és Petneházy átkelvén a Morva vizén, a morvák közt próbáltak derekas dolgot. Kemény tél volt, a magyar csapatok a jégen szabadon mehettek mindenütt. De Buquoy helyettese sem pihent. Február közepe felé Czobor Imre szolgái Holicsot átadták a császáriaknak. Súlyosabb csapás volt Bethlenre nézve az, hogy Tieffenbach Rudolf február 21-ikén elfoglalta Dévényt. Most a császáriak szabadon hajózhattak a Dunán Bécs és Pozsony közt. Néhány nap múlva Dévény falu is Ferdinánd hatalmába került. Bethlen hiában próbálta visszaszerezni e foglalásokat. Strasszniczát sem szerette volna az ellenség kezén hagyni. Kornis Zsigmond ezerszáz gyaloggal és vagy négyezer lovassal, a »hadnak szinével,« február 25-ikén éjjel megtámadta a morva várost.

A magyar gyalogság vitézül megvette a kaput, de a Fugger gyalogezred a piaczon csoportosúlva erős ellenállást fejtett ki. Bethlen szerint négy egész óráig hallatlan és csodálatos harczot állott a kétféle gyalog, melyhez hasonlót históriákban sem olvasott. De a Fuggerek visszaszoritották Bethlen gyalogságát, majd a kozákok üldözték a visszavonuló magyarokat. A magyaroknak talán száz halottja, de valamivel több sebesültje volt. Körülbelül annyira becsülték a császáriak is saját veszteségüket. De maguk is elismerik, hogy több ház elpusztúlt s hogy a magyarok sok lovat és pénzt zsákmányoltak. Bethlen vagy ezerre teszi a császáriak veszteségét s felette gazdagnak mondja az övéi »nyereségét«.[3]

Túl a Dunán érezhető volt, hogy a béke még csak egyesek óhajtása. Frangepán Miklós bán február 9-ikén elfoglalta Grebent, Batthyány rosszul őrzött szlavóniai várát. Batthyány visszaadta a kölcsönt, mert a midőn Bánffy Kristóf és Zrinyi György márcziusban átkeltek a Murán, hogy a Kanizsa ellen való végeket foglalják, Egerszeg alatt nem boldogultak s Batthyány úgy intézte a dolgot, hogy a körmendi had megszalasztotta Zrinyit. Ezzel

[1] Bethlen levele nejéhez, közli Szabó Károly: Tört. Tár, 1879. 201. Hajnik, id. m. 144. Mkó, id. h. I. 351. II. 389. Katona, id. m. XXX. 662. D' Eluert, Beiträge, III. 93.

[2] Katona, id. m. XXX. 662. Bethlen levele nejéhez id. h.

[3] L. Bethlen Pol. Levelei, 242,254, 261,262. Katona, id. m. XXX. 664. Gindely, Okmánytár, 271,278. D' Eluert, Beiträge III. 95. Innen vesszük át a strasniczai csata keltét.

ugyan nem bosszulta meg Collalto vállalatát, a ki 1621 januárjában Batthyány jószágait dúlta. Útja közben Csepregben nyolczszáz magyar lovast akart meglepni, a lovasok elhagyták a helységet, a lakosok pedig a

Buquoy Longueval Bonaventura gróf.
(Khevenhiller Conterfetjéből.)

templomkeritésében védelmezték magukat. Collaltonak öt muskétása elesett s huszonöt embere megsebesült; ekkor a császáriak létrákat támasztottak a keritésnek, átugrottak rajta s levágtak több mint ezer embert. Iszonyú kegyetlenséggel dúlták fel Csepreget, a magyar protestáns műveltség egyik

székhelyét. A csepregi hőstett után a császáriak jogtalanul panaszkodtak Horváth István, Kornis és társai dúlásai miatt.[1]

Buquoy a haimburgi alkudozások elmúlására s még inkább a tavaszi időre várakozott, hogy derekas vállalathoz fogjon. Különben is lassú mozgású hadvezér volt. Hiven követte a spanyol Mendoza tanitását, aki azt hirdette, hogy a hadvezér lassan s óvatosan, mintegy ólomlábon járva, bocsátkozzék ütközetbe.[2] Április 21-ikén búcsúzott el Ferdinándtól. A császár különös kegyelme jeléűl lehúzta keztyűjét, midőn a grófnak kezet nyújtott. Nem sejtette, hogy utoljára látja tábornokát.[3]

Bethlen nem várta meg Buquoyt a határon, nagyobbitani s pihentetni akarta hadseregét. Attól is tartott, hogy egyfelől Buquoy s másfelől az elpártoltak két tűz közé fogják. »Elől, oldalul s hátúl gyújtott nagy tüzek miatt ott bátorságosnak lenni nem láttam,« irja később ez elhatározásáról. Április 16-ikán tehát elindult Nagy-Szombatból Kassa felé.[4]

Buquoy útja szabaddá lett. Először is a magyar főváros ellen indult; katonái sorában az ifjú Cartesius is magyar földre lépett. Pozsony városa nem is gondolt az ellenállásra. Körülbelűl április 20-ika óta alkudozott a nádorral. Április 28-ikán a pozsonyi polgárok egyességet kötöttek Ferdinánd biztosaival, másnap Buquoy a városban volt s ott fogadta Nagy-Szombat hódoló küldöttségét.[5] A várban Zay Lőrincz a csekély őrség élén megpróbálta az ellenállást. De midőn Buquoy bombáztatni kezdé a várat, Zay május 6-ikán kaput nyitott. Az őrség magyar legénysége Érsekujvár felé, a morva gyalogság pedig hazájába vonult. Récse, Szent-György, Bazin, Modor követték a pozsonyi s nagyszombati példát.[6]

Buquoy most egyenesen Érsekujvárnak tartott. Itt akarta megtörni Bethlen hatalmát. Jól tudta, hogy Érsekujvár eleste hatalmasan támogatná Collalto s a Bethlentől elpártolt magyar urak vállalatait.

Midőn Széchy György Buquoy közeledtének hirére Nagy-Szombatból haza futott, nem az volt a szándéka, hogy Murányban Bethlen ügyét szolgálja. Már februárban megizente a nádornak, hogy Lipcse, Rozsnyó s négy falu árán hajlandó volna segiteni Ferdinándot. Az igéretet tettek követték. Bethlen még Nagy-Szombatban volt, midőn meghallotta, hogy Herencsényi, a ki Bethlen országgyűlésein Homonnay egyik várának védelme miatt már el volt itélve, de később kegyelmet kapott Bethlentől, április 9-ikén Füleknek felső várát meglepte és az őrséget Ferdinánd hűségére eskettette. Strucz

[1] Pethő, id m. 193. Tört. Tár, 1888. 621. (Szilágyi közl.) Mikó, id. m. I. 356. Gindely, Okmánytár, 268.

[2] Krebs, id. m. 11.

[3] Theatrum Europaeum, I. 512.

[4] Századok, 1868. 231. Elindulásának napja meg van határozva a nejéhez irt levélben, melyet Gergely S. közölt: Tört. Tár, 1882. 125. A Katonánál (id. m. XXX. 673.) közölt okirat kelte hibás.

[5] Hajnik, id. h. 152—156.

[6] Gindely, Geschichte, IV. 248. Katona, id. m. XXX. 682.

Ferencz, a ki Váczot átadta a budai pasának, segitett Herencsényinek. Szécsény és Gyarmat is meghódoltak Ferdinándnak. A nádorral egyetértő Széchy volt e foglalások vezetője.[1]

Úgy látszott, hogy nem elégszik meg a várak foglalásával. Midőn Rhédey Ferencz, Bethlen sógora, Nagyváradra utazott, hogy halála előtt még egyszer láthassa családját, Daróczy István április 10-ike körül Rima-Szombat alatt megtámadta s lefegyverezte a nagyváradi kapitány kiséretét. Ha arra számitott Daróczy, hogy Rhédeyt nagy áron váltják ki, csalódott, mert az agg hősnek már nem volt ereje a raboskodásra, a támadás izgalmai véget vetettek életének. Bethlen úgy hitte, hogy Széchy volt a gonosz kaland intézője. Murány ura visszautasitotta a vádat, de nehéz volt megbizni szavában, mikor csak egy nappal a füleki meglepetés előtt esküdözött, hogy ő nem caesareanus.[2]

Ez az embertelenség még inkább elkeseritette Bethlent a pártosok ellen. Rákóczy Györgyöt nagy erővel küldötte reájuk; Rákóczy április 20-ikán visszavette Szécsényt,[3] de Fülek és Murány daczoltak Bethlen hatalmával. Sőt mind tovább terjedt a császáriak foglalásának köre. Forgách nádor intő szavának a Pálffy Istvántól, Miklóstól, Koháry Pétertől és Bosnyák Tamástól vezetett magyar csapatok, továbbá Buquoy jelenléte nagy nyomatékot kölcsönöztek. »Nyitrán« — irja Bethlen május végén — »Litassy igen meggyalázta magát, mert ellenséget nem látott, hanem csak egy izenetire Forgáchnak feladta az várat.« Pedig Litassy István szivesen védelmezte volna a várat, hanem a háromszáz főnyi őrség fellázadt ellene. Egy Dezső Bálint nevű nemes ember volt a lázadók vezére. Dezső egyebek közt azzal is izgatott, hogy Ferdinánd Magyarországnak törvényesen választott királya s hogy a korona nem illeti meg Bethlent.[4]

Buquoy aláírása.

Fontosabb dolog volt az, hogy a két Pálffy és Koháry június elején Beszterczebánya előtt termettek. Ennek következtében a selmeczi, körmöczi és beszterczebányai kamarák tisztviselői hűséget fogadtak Ferdinándnak.[5]

[1] Eszterházy Miklós Magyarország nádora, I. 184, 199. Mikó, id. m. II. 299. Bethlen levele nejéhez, közli Szabó Károly: Tört. Tár, 1879. 204.

[2] Komáromy, Rhédey Ferencz, id. h. 466. Szilágyi, Révay Péter és a szent korona, 64.

[3] Bethlen Pol. Levelei, 284.

[4] Komáromy, A nyitrai árulás 1621-ben. Hadtört. Közlemények, 1894. 599.

[5] Katona, id. m. XXX. 687. Pécs, Alsó-Magyarország bányaművelésének tört. II. 165. Az itt emlitett Ezechias Miklós igazi nevén Eszterházy Miklós.

Korpona városa Zólyomban június 12-ikén esküdött meg a biztosok előtt arra, hogy a végszükségben is állandóan fog engedelmeskedni Ferdinándnak.[1] Június 6-ikán jelentették Bethlennek Trencsénmegye elpártolását. Thurzó Imre Lietava várában újra kételkedett s a békét ajánlotta. Majdnem példátlan volt a breznóbányaiak hősiessége. A szegény polgárok megverekedtek Széchyvel és noha súlyos veszteséget szenvedtek, nem akartak átpártolni vallásuk üldözőinek táborába.[2]

Bethlen biztatta őket a sikerrel, mert maga is bizott. A hűtlenség s csüggedés jelei mintha aczélozták volna erejét. Serényebb, okosabb volt, mint valaha s bizni is jobban tudott. »Ha az eszem el nem vész« — irja ekkortájt — »úgy igyekezem serénykedni, hogy markomban semmi ne szakadjon.« Midőn május 8-ikán Kassára érkezett, szabadságolta katonáit, a magyarországi hadaknak három hetet, az erdélyieknek négy hetet adott házuknál való mulatásokra, s hogy a sok prédától megüresitse őket. De azért maradt nála néhány ezer ember. Biztosra vette, hogy jelentékenyen gyarapithatja seregét. Mert a keleti országrész buzgalma nem hűlt le annyira, mint az északnyugati megyéké. S volt elég ember az országban, aki a zászló alá kivánkozott. Csak pénz kellett a jó kedv ébrentartására és Bethlen el volt szánva a legnagyobb áldozatokra.[3]

A mig serege gyülekezett, az alatt a pártosok vigan dolgoztak. De midőn Bethlen összeszedte magát, fordult a koczka. Június közepe körűl Abaffy Miklóst Révai Ferenczczel szép kopjás és lovas puskás seregek élén Trencsénmegyébe küldötte Thurzó Imréhez. Lietava ura a háromezer főnyi segitségre támaszkodva újra Bethlen hűségére téritette Trencsén vármegyét.[4]

Ekkor már Bethlen is elindult Kassáról mindinkább gyarapodó seregével. Bosnyák Tamás június 29-ikén Rima-Szécs körűl négy óra hosszat értekezett Bethlennel. A békéről vitatkoztak. Bethlen most nagyon kevéssé gondolt a békére s úgy hitte, hogy Bosnyák ép oly kevéssé őszinte vele szemben. Az a talán nem is alaptalan gyanúja támadt, hogy Bosnyák csak tartóztatni akarja, a mig a német segitség meg nem érkezik a magyar urak táborába. Midőn Bosnyák visszatért füleki táborába, Bethlen Rima-Szombathoz szállott július elsejének hajnalán; Pálffyék megrémültek, eszeveszettül és rend nélkül még az nap délelőtt átmentek a fenyvesen Divénynél. Bethlen utánok eresztette Egri Istvánt valami tizenkétszáz lóval. Egri július 2-ikán találkozott Pálffyék utóhadával s elfogta az egészet Bosnyákkal együtt. Nyomon követve az ellenfélt Zólyom felé, 3-ikán reggel 7 órakor szemben állott Pálffyék táborával egy nagyon erős szorosnál,

[1] Csery József, Korpona ismertetése. Győri Tört. és Rég. Füzetek, II. 77.

[2] Bethlen Pol. Levelei, 318—334.

[3] U. ott, 292, 293, 422. Pécsy Simon levele: Tört. Tár, 1878. 135.

[4] Katona, id. m. XXX. 688. Pettkó Béla, Kik tették le a hűségesküt Bethlen Gábornak. Tört. Tár, 1887. 243. (Ez a jegyzék nincs összefüggésben a Szalaynál közölt névsorral, anem Abaffy 1621-iki trencséni missiójára vonatkozik.)

melyet gyalogság állott ell. Egri ostrommal vette meg a szorost, azután heves közeli harcz fejlődött. »Úgy össze kellett mennünk« — irja Egri — hogy kétszáz szál kopját el nem hoztak, mind összetörték.« Egri vitézül visszaverte a nagyobb számú ellenséget. A sebesült Pálffy is Bethlen foglya lett. Július 5-ikén Szécsény, Gyarmat, Palánk, Végles, Zólyom és a hét bányaváros már ismét visszahajlott Bethlen hűségére. Korpona városa július 12-ikén ép oly »egész lélekkel« fogadott hűséget Bethlennek, mint egy hónappal azelőtt Ferdinándnak. Széchy György kegyelmet kért Bethlentől. Füleket Bethlen erősen lövette július 4-ikén, úgy hogy a »nem jámbor« Herencsényi

Kassa a XVII. század elején.
(Egykorú metszet után.)

alkudozni kezdett, de mivel nem remélt Bethlentől kegyelmet, nem merte feladni a várat.[1]

Ezalatt túl a Dunán is folyt a harcz Ferdinánd és Bethlen hívei közt. Pozsony elfoglalása után Magyar-Óvár is meghódolt Ferdinándnak s

[1] Bethlen levelei Károlyi Zsuzsannához, kiadja Szabó Károly: Tört. Tár, 1879. 206, 207. Bethlen levele Károlyi Zsuzsánnához, kiadja Gergely Samu: Tört. Tár, 1882. 125. Ez a levél nem június 2-ikán, hanem július 2-ikán kelt. Ha összevetjük e levelet az Egriével (Mikó, id. m. III. 341.) kitűnik, hogy Bosnyák s Pálffy elfogatása nem egy napon történt s hogy a zólyomi csatát 3-ikára kell tennünk. Egri levele Bethlen Fejed. Levelezésében (183. l.) hibás dátummal van közölve. Ugyanitt a 187. lapon Bethlen is meghatározza Pálffy elfogatásának napját. V. ö. még ugyanott Sámbokréti július 5-iki levelét; Korponáról Csery, id. h.

igy szabaddá lett a közlekedés Bécs, Győr és Komárom közt.[1] Collalto elfoglalva Sopront, Kőszeg ellen indult. A polgárok megadták magukat, a várban Batthyány csekély őrséget hagyott. Collalto muskétásai benyomultak a várba s megölték a kis magyar csapatot. Hörmann Mihály várnagy, a ki öt tonna lőport a levegőbe röpitett, hogy az ellenség ne használhassa, menekülni akart azokkal, a kiknek Collalto szabad elvonulást biztositott. De észrevették, elfogták s Collalto május 28-ikán lefejeztette Hörmannt, mivel védelmezni próbált oly helységet, melyről tudhatta, hogy nem védhető.[2] Collalto innen tovább indulva, Rohonczot és Körmendet szállotta meg, hogy katonáit Batthyány jószágain élelmezze. Mert a megyék késedelmeztek az élelem szolgáltatásával. A dunántúli nemesség nagy része, a végbeli vitézekkel együtt, Batthyány szavára hallgatva Bethlennel tartott. A pápai mezőn gyűlés volt, melyen a nemesek és katonák fejenként összeesküdtek, hogy Batthyánytól akarnak függeni.[3]

Collalto hiába várta Körmendnél a Kanizsa elleni végek hódolatát. Ahelyett éreznie kellett Batthyány boszúját. Batthyány Németújvár mellé csapatokat gyűjtött, segitségül hivta a végbeli törököket s innen magyar módra zaklatta Collaltot. A császári tábornok őrséget hagyva Kőszegen, kénytelen volt visszavonulni. Batthyány sikertelenül ostromolta a várost, katonái nem birtak várat foglalni, hanem elpusztitották a szőlőhegyeket. Kőszeg ez időtájt nagyon elromlott s elszegényedett a sok ostrom és dúlás következtében.

De nem csupán Kőszeg szenvedett Ferdinándhoz való hűségeért. Mikor Zrinyi György szolgái a Muraközből Collaltohoz indultak, Batthyány emberei július 5-ikén egy faluban kora reggel meglepték őket és reájuk gyújtották a falut. Sok horvát »fő ember« veszett itt el, köztük Malagrudics Iván, a kit a krónikás »jeles próbált horvát vitéz embernek« mond. Collalto elvonulása után Batthyány visszavette Körmendet és Rohonczot.[4]

De nem a zólyomi győzelem, s nem is a dunántúli harczok döntötték el az 1621-iki hadjárat sikerét. Érsekujvár felé fordul mindenkinek figyelme.. Az »ország főbástyájának« védelme Thurzó Szanisztlóra volt bizva. Bethlen nem igen bizott a Strassniczáról elmenekült generális állhatatosságában Azért Csúti Gáspárt, Thurzó Imre udvari főkapitányát Érsekujvárba rendelte még áprilisban, noha a fiatal gróf nem szivesen látta vén hivének távozását. De Bethlen azt hitte, hogy a könnyen hajlitható generális mellett Csúti jó szolgálatot tehet »eszével, sok szép intésével.«[5] Az események nemsokára igazolták Bethlen bizalmatlanságát. Az Érsekujvárra vonuló németek felgyújtván Cseklészt és Szempczet, roppant kárt okoztak Thurzó

[1] Hatvani, Brüsszeli okmánytár, IV. 254.
[2] Collalto jelentése: Gindely, Okmánytár, 288. és Chernel, Kőszeg, II. 69.
[3] Collalto jelentése s Bethlen Pol. Levelei, 333.
[4] Chernel, id. m. 71. Pethő, id: m. 194.
[5] Bethlen Pol. Levelei, 286, 292.

Szaniszlónak. Úgy látszik, hogy Thurzó többi jószágainak megmentése végett megparancsolta Sempte önkénytes átadását, noha Bethlen remélte, hogy az őrség tartóztatni fogja Buquoyt a semptei hidnál. Az ujvári katonák azt állitották, hogy Balog Ferencz, a semptei kapitány nem merte volna átadni a várat Thurzó Szaniszló engedelme nélkül, mivel a kapitány felesége és leányai Érsekujvárban voltak. Megintették tehát a generálist »kemény szókkal,« hogy hirük nélkül ne alkudozzék az ellenséggel, mert el nem szenvedik senkinek. Követségben küldötték Bethlenhez Márkus Ádámot és Majthény Bertalant azzal az izenettel, hogy halomba rakatják magukat s feleségeiket, de meg nem adják a várat vallásuk kegyetlen ellenségeinek. Bethlen meg akarván jutalmazni az őrség érzelmeit, május közepén tizenötezer forintot

Érsekujvár a XVII. században.
(Egykorú rézmetszet Bubics Zsigmond gyűjteményében.)

küldött a vitézlő nép fizetésére. Most már a békét ajánlgató Thurzó Szaniszló is megizente, hogy megtartja a végházat majdnem háromezer katonájával együtt. Bethlen már akkor is megmondotta, hogy Érsekujvár az övé marad, ha az őrség nem árulja el. Úgy is történt. Az igaz, hogy Bethlen sem merte volna erős próbára tenni a vitézek hűségét; gondja volt arra, hogy Buquoy ne ostromolhassa zavartalanul Érsekujvárt.[1]

A császári hadsereg május 29-ikén szállott Érsekujvár alá. Buquoy tizenkétezer főnyi serege nem volt elég erős arra, hogy teljesen elzárja a nagy várat a környékkel való érintkezéstől, tekintve azt, hogy saját táborának védelmére is le kellett kötnie seregének egy részét. Egy tudósitás szerint az ostrom ideje alatt a várba »az élést mindennap Esztergom felől

[1] U. ott, 306, 312. s Katona, id. m. XXX. 680.

szintén olyan bőven hozták be elejétől fogva, mint akármikor békességes időben.« Ez nem Buquoy hibája volt, hanem a császári hadi kormányé. A kincstár sok katonáért fizetett zsoldot, a kik a táborban nem is voltak láthatók.[1] Buquoy talán nem is mert volna Érsekujvárig menni, ha az udvar magyar hivei nem biztatják az ország elpártolásával. Bethlen visszavonulása Kassára igazolni látszott az udvar reményeit.

Buquoy nem volt ellátva könnyű lovassággal, noha nagy szüksége lett volna reá. Bosnyák s a Pálffyék hada, mely elindult az ország hóditására s oly siralmasan veszett el Zólyomnál, jól elkelt volna az érsekujvári ostromlók táborában. Buquoy kozákokat sem fogadott, pedig ezek is megbénithatták volna Bethlen lovasságának működését. Lehetséges, hogy Buquoy nem akarta átengedni a zsákmányt s a dicsőséget olyféle katonaságnak, a minőnek ő a magyart s a kozákot tartotta.[2] Az európai hirű büszke tábornok nagyon is lenézte a magyar lovasság harczmódját.

Buquoy még június közepén sem vethetett sánczot. Később három sánczból harmincz ágyúval lövette a várat. De a golyók nem sok kárt tettek a tüzérek hibája miatt is, de bizonyos, hogy a magyarok a tüzelést, a sánczok ásását minduntalan megzavarták s általában azon voltak, hogy megtörjék az ostromlók erejét.[3]

Június 2-ikán a vár őrsége kirohant, Bethlen értesülése szerint reggeltől tizenegy óráig harcolt, száznegyvenkét foglyot ejtett és tizennyolcz szekér élést vitt a várba. Június 13-ikán érkezett Horváth István a vár alá két nappal később Bornemisza János is egyesült vele. Ez a fölmentő sereg, melynek toborzása nagy gondjába került Bethlennek, vagy ötezer lovasból állott. A végbeli törökök is támogatták Bethlen katonáit. Kemény János irja, hogy Horváth István, a részeges, de igen vitéz ember éjjelnappal nyugtalanitotta a császáriakat, »a nehéz német had semmit sem árthatott neki, mert mikor harczolni akart volna, az magyar könnyű és csak lovas, de jó fizetett had olyankor elállott előle, s amaz leszállván meg rajta termett«. Június 27-ikén a magyarok hat élelemmel s borral terhelt hajót fogtak el. A császári hadsereg egyre pusztult az élelem hiánya, a várőrség s a fölmentő csapatok folytonos zaklatása miatt. A csatározások alkalmával a magyarok tömegesen fogták el a császári katonákat; a törökök sok rabot vásároltak, a várban maradt foglyokat Thurzó a vár épitésére használta. Buquoy katonái Érsekujvárba szökdöstek »a kenyér kedvéért.«[4]

[1] Chlumecky, Die Regesten der Archive i. Markgrafthume Mähren. (Brünn, 1856.) I. 259. Bethlen Fejed. Levelezése, 188.

[2] Hurter, Geschichte Kaiser Ferdinands. II. IX. 48. Pethő, id. m. 196.

[3] Bethlen Pol. Levelei, 337. Bethlen Fejed. Levelezése, 188. Gindely, Okmánytár, 293.

[4] Bethlen Pol. Levelei, 324, 334, 337, 338. Bethlen Fejed. Levelei, id. h. Theatrum Europaeum, I. 513 Kemény János önéletirása 39. V. ö. Olcsváry alapos leirását: Hadt. Közl. id. h. Századok, 1868. 231.

Július 17-ikén nehezen pótolható veszteség érte a császáriakat. E napon Buquoy gróf vagy ezerkétszáz lovassal és háromszáz gyaloggal kiindult a táborból, hogy a takarmányolókat védelmezze. Thurzó Szaniszló a bástyáról vigyázva észrevette a seregek kijövését. Ezerkétszáz lovast rendelt ki ellenük, a kik tiz seregben indultak az ellenségre; Horváth István ment előljáróban négyszáz lóval. A császári lovasság mit sem törődve a tábornokkal, megfutott. Buquoy elesett, tizenegy seb boritotta testét. A muskétások tüzelése nem riasztotta vissza Horváth István lovasait, »hanem eltapodtatván az szép franczus, spanyol, német cornétákat, az tábor széléig vágták«. A magyarok csak akkor hátráltak, midőn a császári tábor gyalogsága és lovassága ütközetre készen ellenük indult.[1]

Dampierre után Buquoy is magyar csatatéren lelte halálát. Buquoy eleste oly hatást tett az országra, mint egy nagy diadal hire. Az egykorú vers igy szóllaltatja meg a császári tábornokot:

Toppantó lovamat magyar paripákkal
Pályafutni bocsátám,
Én is azt gondoltam, hogy az magyarokat
Meg tudom tanitani.
De a magyar korbács német vasderékban
Halált tudott okozni.[2]

Buquoy halála után Lichtenstein Miksa vette át a vezérletet. Midőn Lichtenstein meghallotta, hogy Bethlen Thurzó s Abaffy hadával egyesülve Érsekujvár alá siet, nem merte bevárni az ellenséget. A július 17-ikére virradó éjjelen megkezdette a visszavonulást a Nyitra jobb partjára, Érsekujvár előtt hagyván az ágyúk s a lőszerkészlet nagy részét. Lichtenstein nem ok nélkül mondja, hogy ha egy nappal tovább marad a balparton, Bethlen elvágta volna a visszavonulás útját. Hajnalkor Bethlen üldözni kezdé a visszavonulókat. Ostrommal vette meg a balparton épült sánczot, melyben az utóvéd a visszavonulást fedezte. Lichtenstein nem birta teljesen szétrombolni a hajóhidat, miután átkelt rajta. Bethlen seregének egy része azon kelt át, a másik része átúszott a vizen. A magyarok délután öt óráig üldözték Lichtensteint, aki csak Guttától fél mérföldnyire pihenhetett meg. »Egynéhány ezret elvesztettünk közülök« irja Bethlen e visszavonulásról.

Lichtenstein Guttánál erős sánczczal védelmezte táborát. De ott sem volt nyugta. »Nyolcz egész nap — irja Bethlen István — minden nap újabb-újabb seregekkel szüntelenűl ostromoltatta király urunk ő felsége őket, vég-

[1] Aldringen jelentése az ütközet napján kelt az érsekujvári táborban. (L. Hallwich, Gestalten aus Wallensteins Lager, II. 30.) E jelentést egyeztetni akartuk Bethlen leveleivel. Bethlen, aki többször is leirja a 10-iki eseményt, másnap hallotta az ütközet részleteit a gyarmati táborban. (Levele nejéhez: Tört. Tár, 1879. 209. Szabó közl.) V. ö. még D'Eluert, Beiträge, III. 100. és Zwiedinek-Südenhorst, Die Politik der Republik Venedig, I. 259.

[2] Thaly, Vitézi énekek és Elegyes dalok, I. 124..

tére (július) 25. napján költöztenek által az Dunán az Csallóközre sok kárral, mind vitézlő népből, de kiváltképpen rakott szekerekből és lovakból, s egyéb portékájokból.«[1]

Az érsekujvári ostromló seregnek ekkor már majdnem fele része hiányzott. E harczoknak egy szemlélője igy nyilatkozik: »Nincs oly ember talán ez világon, aki a magyar nemzetnek annyi emberségét látta volna, mint mostan az Ujvár táján való magyar cselekszik«.[2] S igaz is, hogy Érsekujvár felszabaditása Bethlen első támadásának legfényesebb hadi ténye. Nem csupán a lovasság vitézsége tette azzá, hanem Bethlen vezetése is, mely az időt s az erőket bölcs nyugalommal s biztos számitással használta fel a Nagy-Szombatból való visszavonulástól a guttai diadalig.

Bethlen Horváth Istvánt hétezer emberrel előre küldötte a püspökii révhez, hogy azon ki ne jőjjön a »német uram« a Csallóközből. Horváth meg akarván akadályozni az átkelést s Pozsony megsegitését, Olgyánál a Csallóközben sánczot vetett. Azonban Schlick gróf és Lebel ezredes augusztus elsején elfoglalták a sánczot, melynek védelmében háromszáz magyar esett el. Lichtenstein ura maradt a Csallóköznek, de kénytelen volt a védelemre szorítkozni.[3]

Nem zavarhatta Bethlen útját. A fejedelem július 28-ikán Nagy-Szombat előtt termett; Bornemisza János nagy kárt okozott a lesbe csalt nagyszombati őrségnek, melyet Bethlen ágyúi még inkább elrémitettek. Július 30-ikán a város újra Bethlen birtokában volt. A polgárok kegyelmet kaptak, a pártos nemesek dolga »az ország meglátására« halasztódott. A német őrség egy része Bethlenhez állott, a jezsuiták három szekeren távoztak a városból. Ugyane napon Illésházy Gáspár, aki Buquoy közeledtekor oly rosszul érezte magát Bethlen hivei közt, elfoglalta Brumow várát Morvaországban.[4]

Bethlennek ekkor tizennyolczezer lovasa volt, s vagy kétezer főnyi gyalogsága.[5] Számra tekintélyes hadsereg, de csak arra alkalmas, hogy kifárassza az ellenséget. Bethlen régen szerette volna német gyalogsággal erősiteni seregét, hogy képessé tegye azt nagyobb támadó vállalatokra. A fehérhegyi csata előtt nem volt módjában jelentékenyebb számú német gyalogságot szerezni, mert szövetségeseinek szüksége volt e fegyvernemre. De a nagy katasztrófa után kedvezőbbek voltak a körülmények.

Különösen Szilézia felé forditotta figyelmét. Itt János György, a jägerndorfi őrgróf, még mindig lobogtatta a felkelés zászlaját. Szinte kénytelen

[1] Gindely, Okmánytár, 295—297. Török-Magyarkori Államokmánytár. I. 290, 305. Olchváry, id m.
[2] Bethlen fejed. Levelezése, 189.
[3] Tört. Tár, 1879. 213. (Szabó Károly közlése.) Gindely, Geschichte, IV. 255. Katona, id. m. XXX. 699.
[4] U. ott, 698, 699, Magyar Történelmi Tár, IV. 221. Kubinyi, Thurzó Imre, 121
[5] Tört. Tár, 1879. 214. (Szabó K. közl.)

Eigentlicher Abriß des Scharmützels bey Neuhäusel in Hungarn da der Kays. auch zu Hungern und Böheim Königl. Majest. General Feld Obrister, Herr Conte de Bucquoy geblieben ist. A. 1621

Buquoy halála.

(Khevenhiller Annaleseiből.)

volt vele. A császár január 29-ikén kimondatta reá a birodalmi átkot s igy ki volt zárva az egyezségből, melyet a szász választó Ferdinánd utólagos jóváhagyásával a sziléziai rendekkel és fejedelmekkel kötött. A kiátkozott őrgróf tehát tovább küzdött. A bujdosó téli király kinevezte főhadvezérének és biztosának. 1621 április elején meghagyta neki, hogy csapataival Bethlenhez csatlakozzék. Az őrgróf azonban Sziléziában szeretett volna maradni és huszonötezer aranyat kért kölcsön Bethlentől hadi készületekre. Bethlen azonban kijelentette, hogy »Sziléziában avagy Morvában való lételekre kevés költségünket magunk igen nagy periclitálásával nem adhatjuk.« Nem tudjuk biztosan, hogy a márczius elején kért kölcsönt megadta-e neki, csak annyit tudunk, hogy májusban Bethlen sokallotta az őrgróf követeléseit. »Nem adhatnék neki annyi summát,« irja ekkor, »ha megnyúznának is«. Hanem ekkor tájt hatvanezer forintot küldött az őrgrófnak. János György nem maradhatott Sziléziában a szász választó s a hozzá csatlakozó rendek serege miatt, kijelentette tehát július 10-ikén, hogy elindul a »magyar király« táborába.[1] Nyolczezer ember élén Morvaországon át Magyarországba vonult. Thurzó Imre augusztus 4-ikén fogadta az őrgrófot Bethlen nevében, 9-ikén egyesült a két sereg.[2]

Bethlen nagy örömmel fogadta vendégét. A cseh mozgalom két emigransához, Thurn grófhoz és Hofkirchenhez, az osztrák rendi csapatok volt vezéréhez, most egy német fejedelem is csatlakozott. »A német herczeggel« — irja ekkor Bethlen nejének — »nagy szeretettel élünk, és jól alkuszunk, egymás tanácsából cselekedünk mindent: felette jeles fejedelem, sátoromba jő minden nap udvarhoz, és nagy tanácsot tartunk.«[3]

Emigransok lévén tagjai e nagy tanácsoknak, igen természetes, hogy ott a viszonyoknak meg nem felelő, nagy tervek kerültek szóba. A prágai bevonulás kápráztatta Thurn s az őrgróf szemeit, Bethlen is szivesen foglalkozott a nagy tervekkel, de csak félig hitt bennük. Élesztette vendégeinek jó kedvét; ők mindent reméltek a nagy vállalat sikerétől, Bethlen a fél sikernek is jó hasznát vehette.[4]

Abban mindannyian egyetértettek, hogy mindenekelőtt Pozsonyt kell visszafoglalniok. Bethlen a nagy esők miatt csak augusztus 17-ikén szállott a pozsonyi mezőre. Schwendi Lázár védelmezte a várost és a várat összesen talán kétezer emberrel. Lichtenstein Csallóközben nem messze Pozsonytól a balparti mezőt lövette, hogy károsítsa az ostromlók táborát. Bethlen nagy reményekkel fogott az ostromhoz. Bizott német barátainak hadi tudományában.

[1] Gindely, Geschichte (IV. 257.) azt állitja, hogy az őrgróf megkapta a kölcsönt. V. ö. Bethlen Pol. Levelei, 245, 298. 311. 25,000 magyar arany Sziléziában 100,000 sziléziai forintban, vagyis 108,000 magyar forintban járt. L. még Klopp: Der dreissigjährige Krieg II. 79 l.

[2] Katona, id. m. XXX. 699.

[3] Tört. Tár, 1879. 214. (Szabó K. közl.)

[4] Tört. Tár, 1882. 130 (Gergely S. közl.)

Örömmel irja nejének, hogy főmesterembere, egy falábú német, igen mesterségesen csináltatja a sánczokat, s hogy ágyúinak bizonyára nagy lesz a hatása. A jól irányzott lövések valóban rongálták a bástyákat, de Schwendi rögtön kijavittatta a réseket s nem kevésbbé jól irányzott ágyulövésekkel zavarta az ostromlókat. Ennél nagyobb bajnak érezte Bethlen azt, hogy nem birta megakadályozni a város közlekedését Bécscsel és a Csallóközzel. Pedig eléggé próbálgatta. Sok mesterséggel és sok fáradsággal — mint maga irja — hat szép sajkának tette szerét, azok mindegyikén két-két taraczkos és ötven-ötven puskás naszádos legényt helyezett el. A sajkákat 22-ikén éjjel akarta felinditani Dévény alá. Ha igy elzárhatja a Dunát, Bécs felől a pozsonyiak nem várhattak volna élést s a magyar csaták mehettek s jöhettek volna a Dunán. De a terv nem sikerült, úgy látszik, egy szökött hajdú vallomása elég korán figyelmeztette Schwendit a magyar sajkákra.[1]

Nagyobb sikere volt Abaffy Miklós vállalatának; mely »a szárazról« való élelmezést akarta megneheziteni. Abaffy kétezer lovas élén augusztus 28-ikán Csütörtök mellett a Csallóközben megtámadott egy ellenséges hadosztályt, mely élelemszállitó kocsik őrizetével volt megbizva. A német jelentés is megvallja, hogy sok német »vitéz« esett el, az élelem pedig Bethlen táborába került.[2]

A pozsonyiak nem késtek a megtorlással. Augusztus 28-ikán délután kétszáz császári katona felhasználva az ostromlók vigyázatlanságát, kirohant a városból, beszegezett öt ágyut s állitólag kétszáznál több katonát ölt meg. Harminczadikán ismétlődött a kirohanás, de a támadók vereségével végződött. A császáriak jelentéséből is kitünik, hogy a kirohanóknak majdnem fele elesett vagy megsebesült.[3]

Bethlen türelmetlenné lett, lőszerkészlete fogytán volt, átlátta, hogy az ostrom a legjobb esetben is hosszura nyúlnék. Pedig az 1621-iki hadjáratot nem sikertelen várostrommal, hanem valami csattanós hadi vállalattal akarta befejezni. Szeptember elsején abban hagyta az ostromot.[4]

A hónap végén elfoglalta az alig ötven némettől védett Holicsot, azután Szakolcza következett, melynek kapitánya, egy Rauber nevű stiriai úr, 260 »igen szép új friss gyalogjával« együtt Bethlen hűségére állott. Ugyanekkor Battyhány is pusztitotta Stájerországot s Alsó-Ausztriát. A császár tehát kénytelen volt kivonni hadait Magyarországból a fenyegetett tartományok védelmére.[5]

[1] Tört. Tár, 1882. 129 (Gergely S. közl.) Gindely: Okmánytár 302.

[2] Bethlen levele Tört. Tár id. h. Pappus jelentése Gindelynél id. h. s Katona XXX. 700.

[3] Katona u. o. és Gindely: Okmánytár 305, 307.

[4] Katona, id. h. Gindely id. h. 308.

[5] Szilágyi, Révay Péter és a szent korona, 85, 86. Bethlen Fejed. Levelezése, 197. Gindely, Geschichte, IV. 262.

Bethlen Szakolczáról Morvaországba tört. Elfoglalta Straszniczát, Wesselit és Magyar-Bródot. Mivel a császári hadsereg lassan gyülekezett a tartomány védelmére, Bethlen tovább terjeszkedett Morvaországban. Megtámadta Littaut, Neustadtot, Hohenstadtot s még Trübaut is Cseh-ország határán. A jägerndorfi őrgróf Szilézia felé tartván elfoglalta Preraut november elején. Bethlen s az őrgróf november 5-ikén felszólitották a sziléziai rendeket, hogy térjenek vissza Pfalzi Frigyes hűségére, mert különben országuk a török s tatár martaléka lesz. A felszólitásnak kedvező hatása lett volna, ha a jól fegyelmezett szász hadsereg nem állja útját a császár ellenségeinek. Egri István azonban deczember elején ezer-ötszáz lovas élén mégis meglátogatta Sziléziát s a jägerndorfi mezőben elfogta a »fő német kapitányt«. Igy búcsúzunk egymástól, irja Bethlen e vállalatról.[1] Mert vége volt az igazi hadjáratnak; a morvaországi foglalá-

Szakolcza.
(Egykorú metszet után.)

sok inkább arra valók voltak, hogy a béketárgyalásnak kedvező fordulatot adjanak. Bethlen nem folytathatta tovább a harczot; 1621-ben majdnem magára hagyva küzdött.

Pfalzi Frigyes barátságának nem vehette hasznát. Midőn a téli király a nagy katasztrófa után Boroszlóba menekült, Bethlen Krausz János titkárt a bújdosó fejedelem udvarába küldötte. Anhalti Keresztély állitása szerint Bethlen ekkor azt ajánlotta Frigyesnek, hogy béküljön a császárral, mert ha nem teszi, ő bizony megköti a békét. Bethlen ugyanis ekkor még a közös cseh-magyar békekötés tervét ajánlgatta Ferdinándnak.[2]

Ezt a tervet a haimburgi alkú levette a napirendről. Azóta Bethlen az ellenállásra buzditotta, szerencsétlen szövetségesét. Midőn Frigyes eltávozott Boroszlóból, Bethlen arra kérte, hogy térjen vissza Sziléziába régi

[1] Gindely, Geschichte, IV. 262—263. Okmánytár, 325—331. Bethlen Pol. Levelei, 363.
[2] Onno Klopp, Der dreissigjährige Krieg. II. 11.

hiveinek bátoritása végett. De a trónját vesztett fejedelem Bethlen levelét Hágában olvasta, a hová 1621 áprilisében érkezett. Innen siralmas levelet irt a »magyar királynak«. Könnyes szemmel beszéli el szerencsétlenségét. Mansfeld mindinkább kiszorul Csehországból. A bajor herczeg a felső Pfalzot fenyegeti. Spinola gróf spanyol csapataival a rajnai Pfalzban garázdálkodik és ott elfoglalja a városokat. Az unio pedig nemhogy védelmezné a protestáns fejedelem tartományát, hanem leteszi a fegyvert, »szétbontván

Mansfeld.

(A Theatrum Europaeum metszete után.)

a szövetség kötelékét«. S igy ő hontalanul bolyong a birodalmi átok súlya alatt. El van árulva, el van adva. De mégsem tud lemondani a reményről. Rokonai és barátai, Anglia, Dánia, Svédország és a német protestáns fejedelmek csak nem fogják egészen cserben hagyni.

Hiába remélt. 1621-ben leginkább Mansfeld, a zsoldos vezér, védelmezte a protestantismus ügyét a német birodalomban. Sok bajt okozott a

[1] Gindely, Okmánytár, 279, 284.

császárnak előbb Csehországban, majd a felső s végre a rajnai Pfalzban. Bethlent is tudósitotta viselt dolgairól. Egy izben kétezer lovast kért tőle.[1]

Bethlen örült Mansfeld sikereinek, de a zsoldos vezér hadai távol voltak a magyar határtól s egyre jobban távolodtak, úgy hogy mozdulataik hatása a magyar harcztéren nem volt érezhető. Fölösleges nagylelkűség lett volna az itthon is szükséges lovasság átengedése. Különben Bethlen azelőtt sem adta ingyen a katonákat szövetségeseinek. Elég rosszúl esett neki, hogy a cseh tartományok pénzbeli segitsége elmaradt. Kárpótlást keresvén a veszteségért, figyelme Velencze felé fordult.

Jó oka volt azt hinni, hogy Velencze szivesen látja a magyarországi felkelés sikereit. Bethlen tudta, hogy a versengés az adriai tengeren való uralomért nem az egyedüli ellentét, mely elválasztja Ausztria és Velencze érdekeit. Eléggé jól volt értesülve a svájczi eseményekről. Tudta, hogy Spanyolország hatalmába akarja keriteni a Graubündenhez tartozó Valtellinát. E területen át Spanyolország milanoi helytartója szabadon érintkezhetett volna Tirol kormányzójával. A Habsburgok területeinek e közvetlen kapcsolata nyugtalanitotta a spanyol-osztrák hatalom európai ellenségeit, kivált Velenczét, mely szárazföldi birtokát féltette az ölelkező szomszédoktól. A spanyol, franczia és velenczei befolyás mérközése, az Innsbruckban kormányzó Leopold főherczeg vállalkozó kedve, a katholikusok és protestánsok gyűlölsége változatos diplomatiai cselszövények, katonai vállalatok s véres jelenetek szinhelyévé tették Graubündent s Valtellinát. Úgy látszott, mintha az 1621 április 25-ikén kötött madridi szerződés véget vetett volna a zavaroknak. E szerződésben IV. Fülöp kormánya előzékenységet mutatva a közvetitésben kedvét találó franczia udvar iránt, lemondott valtellinai vivmányairól. De a svájcziak megmondták s mindenki érezte, hogy a spanyolok nem fogják »a tollnak s papirosnak kiszolgáltatni azt, a mit a karddal szereztek.«[2]

A velenczei köztársaság ily körülmények között nagyon érdeklődött a cseh mozgalom s Bethlen harczai iránt.[3]

Pfalczi Frigyes szerette volna, ha a köztársaság érdeklődése tevékeny részvétté emelkednék. Azonban a Velenczébe küldött cseh titkos ágens hasztalanul fárasztotta magát. Tecknau Henriket, a ki 1620 elején érkezett a lagunák városába, nagyon jól fogadta a köztársaság kormánya, sőt Frigyesnek meg is adta a királyi czímet, de szövetséget nem akart

[1] Klopp, id. h. 41.

[2] Zwiedinek-Südenhorst, Die Politik der Republik Venedig während des dreissigjährigen Krieges. (Stuttgart, 1882.) I. 113. s kk.

[3] Ez nagyon természetes. Zwiedinek-Südenhorst igazolni akarván azt a megjegyzését, hogy a köztársaság élénken érdeklődött Bethlen felkelése iránt, elbeszéli, hogy Bethlennek a tatár fejedelemhez irt levelét a bécsi velenczei követ rögtön megszerezte s másolatát elküldötte a dogenak. (I. 259. l. 169. jegyzet). Ebben nincs semmi különös. A bécsi udvar kapott a levelen és szándékosan terjesztette.

kötni vele. Pedig Tecknau oly csábitó föltételekkel kinálta a dogét. A cseh király — úgymond — gondoskodnék arról, hogy Fiume és Zengg ne jussanak a spanyolok birtokába. Még arról is gondoskodik, hogy a köztársaság szabadon vezethesse csapatait Stájerországon és Karinthián át. Úgy hisszük, hogy Tecknau a Bethlennel való szövetség hasznára czélzott, valószinüen Bethlen engedelmével. Annyi bizonyos, hogy Bethlen Beszterczebányán Dohna Ábrahám előtt hajlandónak nyilatkozott átengedni Velenczének Zengget s még más hasonló fontosságú helyet. Arról is beszélgetett akkor Bethlen szövetségeseivel, hogy Stájerországgal s Karinthiával nem sokára szabadon fog rendelkezni. Bethlen phantasiájának e nem éppen ártatlan játékaira nagy komolyan épitgetett Tecknau, midőn oly vívmányokkal kecsegtette a dogét, melyekre Velencze hasztalanul törekedett az uszkokok miatt keletkezett háborúban.

De a velenczei államférfiak nem biztak a téli király jövőjében, a velenczei aranyak nem vándoroltak Prágába, hanem 1620 április 21-ikén a doge udvarias levelekben megköszönte Frigyesnek és Bethlennek a köztársaság iránt mutatott jóindulatot.[1]

Bethlen e levélre hivatkozva, a haimburgi alkú felbomlása idején folytatni akarta Tecknau alkudozásait. 1621 április közepén Szunyogh Gáspárt, a főpohárnokot s Ványai Illést, a ki 1620-ban az anhalti herczeg táborában a magyar hadak fizetésével volt megbizva, Velenczébe küldötte. A követekkel utazott Agazza Lőrincz, egy Vercelliből származó nemes ember, a ki azt állitotta magáról, hogy a dán és cseh királynak, a savoyai herczegnek, a német fejedelmeknek s kivált Bethlennek nem jelentéktelen szolgája volt. Május 28-ikára érkezett a követség Spalatoba. A velenczei tanács némi zavarban volt. Nem akarta sérteni Bethlent, de óvakodott annak a látszatnak felkeltésétől, hogy a császár fellázadt alattvalóinak vezére szövetségese a köztársaságnak. A bécsi udvar ugyanis semlegesnek mutatkozott a valtellinai kérdésben. Velencze oktalanul járt volna el, ha kihívja Ferdinánd haragját, de Bethlennek elriasztása sem látszott czélszerű eljárásnak. A spalatoi proveditor tartóztatta a követeket a vesztegzár ürügye alatt, a míg megtudakolta, hogy mi járatban vannak. Intézkedett a tanács, hogy a magyar követek illő ellátásban részesüljenek a Velenczébe való átkelés alatt, de oly módon, mintha a köztársaság hivatalnokainak szives előzékenysége nem a hivatalos megbizásnak volna következménye.

Június 28-ikán két senator a titkos lépcsőkön a doge tanácsába vezette Bethlen követeit. A távollevő dogét Michiel Ágoston helyettesitette. Szunyogh latin nyelven adta elő küldetése czélját.

Bethlen a doge 1620 április 21-iki levelére mindeddig nem felelhetett, mivel a zavaros idők miatt nem mert hirnököt küldeni. De most a barátságos sorokra azzal a kijelentéssel válaszol, hogy szoros szövetségbe

[1] Zwiedinek-Südenhorst, id. h. I. 102., 103. s Gindely, Okmánytár, 156.

akar lépni a köztársasággal. Bethlen ugyanis nagyra becsüli Velenczét, mely annyi ellenséggel szemben meg birta védelmezni hazai törvényeit és szabadságát. Midőn a köztársaság az uszkokok miatt háborúban volt Ferdinánd főherczeggel, egy velenczei diplomata lovasságot kért Bethlentől. Akkor Bethlen erdélyi fejedelem volt, meg nem adhatta a segitséget; most Magyarország törvényes királya és a szultán szövetségese. A vele kötött szövetség nagy hasznot hajtana a köztársaságnak. Mert Bethlen nem csupán a maga nevében, hanem a magyar rendek nevében is kötne szövetséget a köztársaság Magyarországba küldött követeivel. Rajta volna Bethlen, hogy Erdély, a két oláh fejedelemség, Ausztria, Morvaország, Szilézia és a két Lausitz is a szövetségbe lépjenek. Ha a köztársaság védelmi háborúba bonyolódnék, vagy támadást inditana, Bethlen rögtön küldene lovasságot, mert az ő országai csodálatosan bővelkednek e fegyvernemben. Sőt még gyalogságot is küldhetne, esetleg a szomszéd tartományokból is a szövetséglevél megállapodása szerint. Azon kivül Bethlen viaszt, rezet, kénesőt, ökröket és juhokat szállitana Magyarországból s Erdélyből Velenczébe.

Bethlen Gábor arany forintja.

Michiel kijelentette, hogy a köztársaság kormánya nem sokára felelni fog ez ajánlatokra.

Két nappal később Agazza a doge tanácsában fontos részletekkel egészitette ki Szunyogh előadását. Magyarország a folytonos háborúk következtében elszegényedett, Bethlennek pénzre van szüksége, már pedig a köztársaság éppúgy bővelkedik pénzben, mint a magyar királyság hadakozni kivánó emberekben. Velencze pénzével Bethlen oly hatalomra tenne szert, hogy Spanyolország kénytelen volna visszaadni Valtellinát Graubündennek. De még ha nem is adná vissza, Bethlen támadásai az örökös tartományok ellen megkönnyitenék Velencze hóditásait a szárazföldön.

A velenczeiek azonban nem hitték, hogy a Bethlennek adott velenczei pénz fel birná szabaditani Valtellinát. A tanács tehát igen udvariasan válaszolt Bethlennek, követeinek háromszáz arany értékű lánczokat ajándékozott, de a királyi czímet nem adta meg neki s a szövetségkötés kedveért nem küldött követeket Magyarországba, mint Bethlen kivánta.

Szunyogh és Ványai augusztus 5-ikén indulván el Spalatoból, augusztus 24-ikén érkeztek Bethlen pozsonyi táborába. Távollétük alatt Bethlen diadalmasan nyomult előre a nyugati határig. De a velenczei pénzt most csak úgy s talán még jobban kivánta, mint azelőtt.

Már szeptember 4-ikén útnak inditotta a piemonti származású Lucio Sándort, a ki már húsz éve bolyongott a külföldön s 1620-ban Pfalzi Frigyes követét Konstantinápolyba kisérte. Lucio titkos követ volt, csak

két szolga kisérte s úgy utazott, mintha kereskedelmi ágens volna. Bethlen ugyanis tudta már ekkor, hogy a köztársaság nem akar vele nyilvános alkúba bocsátkozni. Agazza nem lett volna alkalmas ily küldetésre. A vercellii diplomata rosszúl viselte magát Szunyogh és Ványai társaságában, kapzsi és csélcsap embernek bizonyult. Lucio október 28-ikán jelent meg először a doge tanácsában. Mindenekelőtt panaszkodott, hogy a köztársaság nem adta meg Bethlennek a királyi czímet. Az ő ura nem haragszik, nem a köztársaságot okolja, hanem a saját követeit, kik járatlanlanságból vagy megfontolatlanságból valami hibát követtek el. Azt is tudja Bethlen, hogy Velencze kényes politikai helyzetében még nem adhatott határozott választ, de reményli, hogy most nem lesz oly tartózkodó. Gondolja meg a köztársaság, hogy Bethlen diadalmas hadseregéből néhány nap alatt háromezer lovast küldhetne Dalmáczia partjaira. Ez a segitség nem kerülne annyiba, mint a friauli katonaság, mely kincset emésztett fel. Bethlen a velenczei pénzen szerzett hadsereggel annyira szorongatná a Habsburgokat, hogy Spanyolország kénytelen volna Németország segitségére sietni s így az olasz fejedelmek felszabadulnának. Soha sem volt jobb alkalom az osztrák ház hatalmának megtörésére: ha elmulasztjuk, a köztársaság s Olaszország adja meg az árát.

Mialatt Lucio így beszélt, az események mintegy igazolták beszédét. Leopold főherczeg Engadinba nyomult, megszállotta Churt, Feria pedig elfoglalta Chiavennát.

A tanács november 3-iki válaszában valóban elismerte, hogy a spanyolok háborgatni akarják a kereszténység nyugalmát s különösen Olaszországét. Valtellina megszállása s hozzá még Chiavenna vidékének a minap történt elfoglalása eléggé megzavarták Velencze nyugalmát. De a köztársaságnak meg kell várnia a Francziaországban folytatott tárgyalások eredményét. A tanács igazat mondott. 1621 nyara óta Velencze és Francziaország közt barátságos viszony fejlődött. A francziaországi velenczei követ nem minden eredmény nélkül fejtegette, hogy a spanyol politika mind a két állam érdekeit sérti. Igaz, hogy Velenczének a franczia szövetség ápolásán kivül zsoldosok fogadására is kellett gondolnia. De a velenczeieknek nem bizonyos számú könnyű lovasra volt szüksége, hanem tapasztalt hadvezérre, a ki egész hadseregével a köztársaság szolgálatába szegődik. A tanács tehát nem kivánta a bécsi udvar érzékenységét sérteni Bethlen ajánlatai miatt, hanem nem győzte elég fordulatosan kifejezni, hogy mennyire becsüli Bethlent s mennyire óhajtja nagyságát s boldogulását.

Lucio nagy felindulást mutatott, midőn a tanács egyre csak fejedelemnek czímezte Bethlent. De a Collegioban reáolvasták a tanács azt a véleményét, hogy nem illenék a szavak miatt a nagyfontosságú dolgokat koczkáztatni; hiszen maga Bethlen sem vette fel annak a nagy méltóságnak jeleit, melyre erényei és érdemei miatt választották. Hasztalan volt Lucio minden okoskodása, nagyzása és pathosa. Hiába rajzolta urának

nagy hatalmát, hiába védelmezte Bethlent az ellene Európaszerte terjesztett rágalmakkal szemben. Fölösleges volt az a megjegyzése, hogy a francziák csak a spanyolok érdekeit szolgálják s még kevesebb hatást ért el szónoki kifakadásaival, melyekben vádolta a spanyolokat az olasz szabadság megalázása miatt.

A tanács ötszáz scudót szavazott meg Lucionak ennyi fáradságért.

Különben a két követjárásnak fontosabb gyakorlati eredményei is voltak. Mind a két követség figyelmeztette a tanácsot a Bethlen környezetében élő emigransokra. Thurn, Hofkirchen s a jägerndorfi herczeg hajlandók lettek volna a köztársaság szolgálatába lépni. A tanács komolyan foglalkozott ez ajánlatokkal.

Közvetlenebb eredménye volt azoknak az alkudozásoknak, melyeket Bethlen a Velenczével való kereskedelem élénkitése végett inditott meg. Szunyogh és Ványai Marc Antonio Velutellot, a spalatoi kórházak gondviselőjét, kinevezték Bethlen kereskedelmi ágensének. Úgy egyeztek meg, hogy Velutello Magyarországba utazik, a hol Bethlennel megalkuszik majd arra nézve, hogy minő díjért s minő feltételek alatt vállalja el a Bethlentől Velenczébe szállitott árúk értékesitését. A tanács megengedte az utazást, hasznot remélve a Bethlennel való kereskedésből. Egyszersmind megbizta Velutellot, hogy értesitse a magyar viszonyokról. Velutello kétezer arany értékű árúkat adott Szunyognak s Ványainak, kik megigérték, hogy a pénzt Spalatoba küldik, mihelyt haza érkeznek. De mivel Velutello nem kapta meg az igért összeget, elhalasztotta utazását. Azonban e kellemetlen epizód nem akasztotta meg azt a kereskedelmi összeköttetést, melytől Bethlen jövedelmeinek nagy gyarapodását várta.[1]

[1] L. Óváry L., Oklevéltár Bethlen Gábor diplomácziai összeköttetései történetéhez, 5—8., 32—96. A velenczei politikáról Zwiedinek-Südenhorst id. m. Zwiedinek-Südenhorst már kéziratban használta az Óvárynál közzétett anyagot. Egyes megjegyzéseit nem hagyhatjuk észrevétel nélkül. Lucio nem mondotta (I. 272.), hogy Bethlen sajnálja a botrányt, melyen az első követség végződött. Lucio emlékiratában a botrány szó csakis Agazzára vonatkozik. Az első követség magaviseletének rosszalása inkább diplomatiai fogás, semmint valódi birálat s Lucio mégis enyhén hibáztatja a két magyar követet. Zwiedinek-Südenhorst azt állitja, hogy a köztársaság egyebek közt azért utasitotta vissza Bethlen ajánlatait, mivel ismerte a »ravasz magyarnak megbizhatatlanságát«. Pfalzi Frigyes nem volt ravasz magyar s mégis úgy járt Velenczében mint Bethlen. Az általános politikai és strategiai okok elég világosan magyarázzák a velenczei tanács eljárását, a magyarra mért oldalvágás legalább is fölösleges dolog. Nem áll az, hogy a velenczei tanács nevetségessé tette volna Bethlen chauvinista elbizakodottságát a királyi czím dolgában. A velenczei tanács ez időben sok mindennel foglalkozott, hanem a magyar chauvinismus visszautasitására valóban nem gondolt. Ha erre gondol, Spalatoból visszaküldhette volna Bethlen követeit. Furcsa dolog, így birálni diplomatiai tárgyalásokat. Ha Bethlen diplomatiai fogásokkal él, s a legnagyobb mérséklettel czímének elismerésére törekszik, ravasz, elbizakodott chauvinista, de ha Velencze Bécs felé néz s Bethlent jó szóval tartja, diplomatiai művészetének finomságával tündököl.

Csak várta, de pénzre s katonára oly égető szüksége volt, hogy tovább nem várhatott. A porta 1621-ben sem sokkal jobban bánt vele, mint az előző években.

Már emlitettük, hogy midőn Dóczy és Rimay 1621 elején haza üzenték a divánnak oly ünnepi formában hozott határozatát, Bethlen még sem fojthatta el aggodalmait. Különösen Deák Mehemednek, a kanizsai beglerbégnek szerdárrá kinevezése nyugtalanitotta. Szerette volna, ha a budai vezért neveznék ki annak a török-tatár segédcsapatnak fővezérévé, mely kivánsága szerint harminczezer főből állott volna. Márczius végén meghagyta követeinek, hogy kivánságainak megvalósitása végett »százezer forintig is elmenjen kegyelmetek az igéretben«.

Bethlen Gábor ezüst pénzei.

Ekkor már Dóczy és Rimay is belátták, hogy a február 3-iki diván határozatát komolyabban vették, mint kellett volna. Ali fővezér márczius 9-ikén történt halálán Bethlen nem ok nélkül búsult oly nagyon. Attól tartott, hogy Huszaint, az új vezért »kiveti sarkából a német«. Rimai is azt hitte, hogy Cesare Gallo mesterkedésében kell keresnie a portai igéret beváltásának vontatását. A »sokszőrű róka« — irja április közepén a császári követről — »számtalan cselhányási akadoztatják Deák Memhet basa kimenetelét.« Április végén a két magyar követ Frigyes követeivel együtt pecsétes levelet irt alá, melyben uraik nevében nyolczvanezer tallér fizetésére kötelezik magukat az esetre, ha a fővezér ő felségeiket székeikbe ülteti, az országok birodalmit kezekhez rendeli.[1]

[1] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 265—285. 292. Ipolyi, Rimay levelei, 208.

Mind hiába. Deák Mehemed csak június elején érkezett Belgrádba, tehát egy hónappal később, mint megigérte. De ez még nem lett volna baj. Innen nem akart tovább menni. Bethlen gúnyolta, szidalmazta, istentelen csodaszerdárnak nevezte, a ki felesége mellől nem akar táborba szállni. Belgrádba küldötte Toldalaghi Mihályt, a ki május 4-ikén Brassóra érkezvén a portáról, onnan rögtön a fejedelemhez sietett. Toldalaghi nagyon kedvelt ember volt a portán, igen jól tudott bánni a törökökkel, de Mehemeddel most nem boldogult. Pedig Bethlen pénzt is küldött a szerdárnak, »hogy inkább meginduljon«: Mehemet elvette a pénzt s otthon maradt, mert — »az német többet küldött neki«, mint Bethlen mondja a Mehemed ellen intézett vádiratban. Sőt a basa Toldalaghit sem küldötte vissza urához, hanem ott tartotta maga mellett mindaddig, a míg Bethlen érsekujvári diadalának híre Belgrádba nem érkezett.[1]

Bethlen ugyan elég jól ismerte Mehemed pasát, de igazságtalanul vádolta, némikép szándékosan is, hogy panaszos leveleiben ne legyen kénytelen oly vezéreket sérteni, a kiket inkább kellett kimélnie, mint a szerdárt. A budai vezér is úgy viselte magát, mint Mehemet. Merészelték volna a segitséget megtagadni a fővezér meghagyása ellenére? De Bethlen is tudta, hogy a porta 1621-iki politikájában volt a baj főoka. II. Ozmán maga vezette hadait a lengyelek ellen, hogy a kozákokat megfékezhesse. A míg e háború nem volt befejezve, addig a porta nem merte magát Ferdinánd nyilt ellenségének mutatni. Sőt a végbeli hadakat sem merte kirendelni a császár ellen, noha Bethlen felfogása szerint elég sokat ártott magának bátortalanságával. Hanem Bethlent határozottabban biztatta, mint azelőtt s mennél jobban erősbödött, a török is annál bátrabban támogatta kis csapatokkal. A segitségadás ez a módja nem okozott nagy feltűnést és menthető volt Ferdinánd előtt.[2]

Bethlen zászlókat és rabokat küldött a szultán táborába, hogy diadalának jelvényei irányában több bizalmat ébreszszenek a vezérek szivében. Másként is kedvét kereste a szultánnak. Midőn Ozmán tábora Moldván át Chocym felé vonult, a törökök azt mondogatták Sövényfalvi Dániel erdélyi kapitihának: »Láttad-e? Utunkban csak egy szegény faluból is kijött a szegénység a császárt köszönteni ökrökkel, juhokkal, tulkokkal, de Erdély aluszik. Ti tőletek egy bogár sem jöve.« A kapitiha tehát költögette Bethlen Istvánt, a ki a fejedelem távollétében kormányzója volt Erdélynek.

Elég olcsóság volt akkor Erdélyben s úgy sem kellett ingyen adni az egész szállitmányt, volt élés ajándékban, de »pénzre való is«. Az erdélyi szekerek akkor indultak el hazulról, midőn a török tábor már Chocymban

[1] Bethlen Pol. Levelei, 325. Ipolyi, Rimay levelei, 273. Török-magyarkori Államokmánytár, I. 303., 304. Toldalaghi emlékiratai Mikónál, I. 233. Toldalaghi levele Bethlenhez, (Tört. Tár, 1882. 441.)

[2] Igen jól jellemzi a török politikát Sövényfalvi Dániel kapitiha szeptember 7-iki levelében. Török-magyarkori Államokmtár, I. 323. l.

volt s akkor érkeztek közel Chocymhoz, mikor a szultán már indulóban volt haza felé. A szultán utközben az erdélyi szekértábor mellett haladt el, kocsija megállott, gyengén fejét hajtá az erdélyiek láttára és »kicsiny vártatva elindula«.

Huszain fővezér azt irta a kormányzónak, hogy az Erdélyből küldött pogácsa és eczet jókor érkezett s a szolgálatért Nagyságod orczája fejérbüljön.[1]

II. Ozmán.
(Khevenhiller Conterfeitjéből.)

Bethlen is úgy gondolta, hogy a porta kárpótlással tartozik neki nem az élésszállitmányért, hanem az annyira megigért segitség elmaradásáért. Panaszai s követelései előadására a szempczi táborból augusztus 7-dikén Chocymba küldötte Toldalaghi Mihályt, a ki csak az imént tért vissza Belgrádból.

[1] Török-magyarkori Államokmánytár, I. 311, 312, 316, 326, 352, 353. Toldalaghi Mikónál, id. m. I. 233., 234. Hammer, Geschichte des osm. Reiches, II. 791.

Toldalaghi azzal volt megbizva, hogy a »császár táborából« tizezer törököt és tizezer tatárt szerezzen a budai vezér szerdársága alá a fővezértől. Továbbá, hogy százezer aranyat kérjen kölcsön Bethlen számára s az erdélyi adónak négy vagy öt évig való elengedését kivánja. De midőn Toldalaghi a Dnjeszter partjára ért, a háboru már vége felé járt. A törökök roppant veszteséggel s eredmény nélkül ostromolták a lengyelek táborát. Dilaver pasa, a ki szeptember 17-ikén átvette a megbukott nagyvezér hivatalát, a békére hajlott.

Október közepe körül a szultán tábora megkezdette a visszavonulást. Arra tehát hiába várt Toldalaghi, hogy ebben az évszakban a fárasztó hadjárat után a szultán oly jelentékeny erőt új hadi vállalatra inditson. A kölcsönt s az adó elengedését megtagadta a nagyvezér. De mégis őszintébb jó indulattal volt most a szultán környezete Bethlen iránt, mint azelőtt. A gyűlölt Deák Mehemed mazullá lett, vagyis elvesztette hivatalát, helyébe egy másik Mehemed indult el szerdárnak Toldalaghival. Más kísérete is volt Bethlen követének. A szultán Dselál mirzát valami háromezer tatárral Magyarországba küldötte. Az 1621-iki hadjáratban vagy háromszázharmincz török hadakozott Bethlen mellett, nem számitva azokat, a kik Batthyányhoz csatlakoztak. Most az év vége felé Dselál gyarapitotta volna a segitséget. De későn érkezett; Bethlen ekkor már alkudozott a császárral. Dselál Nyitramegyéig jutott s onnan hazatért »minden kár és rablás nélkül«.[1]

Nem egyedül az törte meg Bethlen szivósságát, hogy a török segitség elmaradt s hogy pénzzel sem támogatták az ausztriai ház ellenségei, hanem leginkább az, hogy Magyarország mind erősebben követelte a békét. Adó, személyes fölkelés, megyei katonaság táborba szállása, s a zsoldosok keresztül-kasul járása az országban: mindez igen sok volt egyszerre s mennél tovább tartott, annál erősebb próbára tette a türelmet. A diadalok nem változtatták meg a rendek hangulatát. A siker fokozta a zsoldosok jó kedvét s nagy örömet okozott azoknak táborában, a kik együtt éreztek Bethlennel. De még ezek közt is sokan voltak, a kik jobban szerettek otthon szónokolni, mint adót fizetni vagy a táborban fáradozni. A kényelemre vágyók csoportját a rendeknek az a része gyarapitotta, a mely csak részben vagy épen nem helyeselte Bethlen politikai czéljait. Buquoy elesésének idején a vármegyék minden nap zsinatot tartottak és fejenként haza kéredztek Bethlentől. Bethlen elbeszélése szerint még a csallóközi harczok után is tizennyolcz gyűlést tartottak az urak és vármegyék, arra erőltetve Bethlent, hogy kérjen békét a császártól. Midőn Bethlen ellenkezett, az urak ott hagyták, »legelőször is Rákóczi György uram ment haza felesége fejefájására is«. A vármegyék három portától egy jó puskás gyalogot igértek, de egy részük valószinűleg oly módon

[1] Sövényfalvi levelei, közli Gergely Tört. Tár, 1882. 444. Török-magyarkori Államokmtár. I. 324. Nagy-Szabó Ferencz Mikónál, id. m. I. 128. 134.

teljesitette igéretét, mint Barsmegye, melynek katonái elszöktek, a táborban maradtak pedig nem kaptak hópénzt a megyétől. De végre a zsoldosok is megunták a pontatlan fizetést; a katonák kedvetlensége és sok főrenden lévő urak és rokonok unszolásai 1621 végén arra birták Bethlen legvitézebb kapitányait, hogy esedezve kérjék a fejedelmet a szent békesség megszerzésére. Nyáry István, Kornis Zsigmond, Petneházi István, Horvát István, Abaffi Miklós, Egri István, Darholcz Ferencz és Geréb András irták alá a békeért folyamodó iratot.[1]

Az ő szavuk döntött. Bethlen lebocsátotta kardját.

A haimburgi alku felbomlása óta meg nem szünt alkudozni a császáriakkal. Néha időt akart nyerni ily módon, máskor türelmetlen hívei panaszát igyekezett elnémitani, vagy a befejező alkut akarta előkésziteni, mint kezdettől fogva tenni szokta.

Midőn Forgács Zsigmond Haimburgból Bethlen felhatalmazása nélkül Bécsbe utazott, oly diplomát hozott vissza, melyet elegendőnek tartott az ország lecsillapitására.

A május 2-ikán kelt királyi irat bünbocsánatot hirdet mindazoknak, a kik a hónap végeig hűséget fogadnak a királynak. Megbélyegzi a rágalmazókat, a kik azt hirdetik, hogy Ferdinánd az országot a szolgaság jármába akarja fogni. A király az országgyűlés összehivását igéri a sérelmek elintézése végett.[2]

A bécsi békéről, a koronázási hitlevél pontjairól szó sem volt a diplomában. A királyi kegyelemlevélnek Forgách pecsétével ellátott másolatait a nádor Jakusith és Apponyi pecsétes leveleivel együtt szétküldötték a vármegyéknek. Bethlen erre azt jegyezte meg, hogy a diplomának vármegyéről vármegyére hurczoltatása nem egyez a régi megirott törvények és szabadságok módjával. Mert a magyar rendek nem könyörögtek kegyelemért, mint a nyilvánvaló tolvajok. Hanem az ország gyűlését kell megkérdezni, hogy megelégszik-e a királyi irattal.

Hogy lerontsa a kegyelemlevél hatását, május 9-ikén országgyűlést hirdetett Eperjesre június elsejére, hivatkozva a nagyszombati gyűlés határozatára. Ez országgyűlés határozzon arról, hogy megelégedhetik-e az ország a Forgáchtól hozott ajándékkal.[3] S hogy elejét vegye annak a vádnak, mely szerint csak az ő nagyravágyásán mult, hogy az ország békéje helyre nem állott, május közepén Thurzó Szaniszlót, Csúti Gáspárt és Hoffmann Györgyöt nevezte ki biztosainak. Meghagyta a biztosoknak,

[1] Tört. Tár, 1879. 210. (Szabó K. közl.), Tört. Tár, 1892. (Szerémi közl.), Századok, 1868. 233. (Szilágyi közl.) és Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 335. Nem kell-e arra gondolnunk, hogy az itt közölt irat talán a porta kedveért volt szerkesztve, midőn Bethlennek igazolnia kellett a nikolsburgi békét? Akárhogy volt, a hangulat, mely a levélben tükröződik, nem költött.

[2] Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 201.

[3] Bethlen Fejed. Levelezése, 162. 173. Bethlen Polit. Levelei, 300.

hogy Érsekujvárból ki nem mozdulva, lépjenek érintkezésbe a császáriakkal. Jelentsék ki, hogy Bethlen hajlandó megszüntetni az ellenségeskedést, ha a német hadsereg is úgy cselekszik. Várja meg a két fél békében az eperjesi határozatokat. Ha a rendek nem volnának megelégedve a diplomával, legyen módjuk a módositást és javitást kérni a császártól. Bethlen személye nem lesz akadály. Az elfoglalt országrész átadásának ideje nem fog nehézséget okozni, mert Bethlen most már hajlandó a békeokiratok kicserélése után rögtön átadni az országot.[1]

Természetes, hogy Thurzó Szaniszló és biztostársai ez utasitással nem boldogultak. Buquoy nem akart időt engedni Bethlennek a hadgyűjtésre. Az Eperjesre hirdetett, de Kassán tartott gyűlés határozatai sem voltak alkalmasak a békés kifejlés gyorsitására.

Buquoy, Collalto hadai s Széchy pártütése miatt csak kevesen jelenhettek meg Kassán. A megjelentek Bethlen kedve szerint határoztak. Először is Forgách Zsigmondot itélték el hűtlensége miatt. Azután elhatározták, hogy Révay koronaőr az előbb Zólyomban, de ekkor már Kassán őrzött szent koronát vitesse Ecsed várába. Majd a diplomát tárgyalták, nem fogadták el, azonban kijelentették, hogy a diploma javitása végett »készek magok atyjokfiát ő felségéhez alábocsátani«, de úgy, hogy a német had Ujvár alól mindjárt elszálljon. Végül az ország védelméről gondoskodtak, talán Bethlen kedve szerint, de hogy nem teljesitették igéreteiket Bethlen kivánsága szerint, azt biztosan tudjuk. Június 11-én vége volt a tanácskozásoknak.[2]

Buquoyt a kassai határozatokhoz hasonló üzenetek nem birhatták arra, hogy elhagyja Érsekujvárt. De midőn a magyar csapatok az ellenséget a Csallóközbe szoritották, Bethlen komolyabban kezdett alkudozni, mint Buquoy előrenyomulása alatt. Thurzó Imrére bizta az ügy vezetését, ismervén a fiatal gróf nagy békevágyát. Thurzó már július végén izeneteket küldött az udvarhoz és Dietrichstein bibornokhoz, a ki atyafiságban volt a Thurzó családdal.[3] Midőn Bethlen július 30-án elfoglalta Nagy-Szombatot, a diadal érzete csak arra ösztönözte, hogy újabb módot találjon a tárgyalások megindítására. Örömest engedte meg a jezsuiták szabad elvonulását, midőn a vár parancsnoka az átadást egyebek közt e feltételhez kötötte. A jezsuiták alig mertek bizni a fejedelem szavában. El voltak szánva a halálra. De nagy meglepetésükre Bethlen egész serege láttára becsülettel és jóakarattal volt hozzájok. A két Káldyt és Ferenczffyt, az udvari titkár öcscsét, aranyos szekerébe ültette s — mint Thurzó Imre irja — »bölcsen beszélt velök. Izent is tőlük a békesség felül, talán azoknak intéseket inkább megfogadja császár, mintsem az több tanácsinak«.[4]

[1] Az instructiót l. Tört. Tár, 1888. 631. (Szilágyi közlem.)

[2] A kassai gyűlésről l. Bethlen Pol. Levelei, 310. 326. Szilágyi, Révay Péter és a szent korona, 73. Katona, XXX. 687.

[3] Kubinyi, Thurzó Imre, 123.

[4] Ipolyi, A jezsuiták viszontagságai. Magyar Sion, 1888. 579—581.

A jezsuiták s különösen Káldy György, a bibliafordító, hiven eljártak Bethlen megbizásában, midőn Bécsbe érkeztek. A magyar tanács augusztus 11-iki ülésében tárgyalta a jezsuitáktól küldött izenetet. Bethlen — így

Káldy György Bethlen előtt.

(Tanner Mátyás Societas Jesu [Prága, 1694.] cz. művéből.)

gondolkoztak a tanácsosok — nem megbízható; az eddigi tapasztalatokból azt következtethetjük, hogy a tárgyalásokkal gyengiteni akarja a császáriak buzgalmát hadi erejük gyarapitásában, ő pedig a törököt várja s más-

szövetségeseket keres. De lehetséges, hogy gyengének érzi magát s hiveinek kedvetlensége kényszeriti a béke útjára. Semmi esetre sem szabad azt a látszatot felkelteni, hogy Ferdinánd visszautasitja a békét. Tudakolni kell, hogy Bethlen szándéka őszintébb-e most, mint azelőtt volt.

Augusztus 15-ikén Thurzó Imre sógora, Erdődy Kristóf jelent meg Bécsben. Erdődy elbeszélte, hogy Bethlen erősen bízik a török segitségben. A tatárok Szlavóniát, Stájerországot és Ausztriát fogják pusztitani. E bevezetés után Erdődy előadta Bethlen kivánságait. Ne küldjön a császár magyar biztosokat, mert azok ellenségei a békének. Szakolcza legyen az alkudozás helye. Thurzóért küldjön az udvar egyenlő rangú zálogot Bethlen udvarába. Bethlen biztosai urukat királynak fogják czímezni, a császári biztosok úgy czímezzék, a hogy ők akarják. Fegyverszünetet Bethlen nem akar adni, mivel neki sem adtak, midőn Haimburgban kérte. Az országos sérelmeket az 1618-iki országgyűlés protestáns ellenzékének követelései alapján akarja elintézni. Bethlen személyes kivánságaira nézve nem üzent semmit, de Erdődy azt hiszi, hogy megelégszik a haimburgi ajánlatokkal. Nem hivatalos formában Erdődy azt a hirt terjesztette, hogy a magyarok megkoronázzák Bethlent, ha nem lesz béke és rögtön meg is választják utódját. Már ki is szemelték a franczia királyt.

Erdődy ajánlatai nem oszlatták el a magyar tanács kétségét. Gyanús dolog, hogy Bethlen nem nyilatkozik személyes kivánságairól. Talán anynyit kiván, a mennyit lehetetlen megadni. Az országos dolgokban is nagyon sokat követelt. Erdődyt hadd kisérje haza az udvar egy embere, a kitől meg lehetne tudni, hogy érdemes-e megkezdeni az alkut. A király tetszése szerint választja biztosait, Pozsonyt ajánlja Szakolcza helyett. Zálogot nem küld Thurzóért, a királyi szó elegendő zálog.[1]

A magyar tanács e tárgyalásaiból látszik, hogy minő bizalmatlansággal fogadták Ferdinánd hivei Bethlen ajánlatait. Sokat vártak Dietrichstein és Thurzó Imre találkozásától. A találkozást Thurzó kivánta, Pázmány melegen pártolta a gondolatot, az udvar azt remélte, hogy Dietrichstein biztos értesülést fog szerezni Bethlen szándékairól. De Thurzó személyes biztosságát féltve, azt akarta, hogy Dietrichstein a maga öcscsét küldje zálogul. Ez az inditvány meghiusitotta a találkozást. Azonban az udvar különböző küldöttei meggyőződtek arról, hogy Bethlen most komolyan akarja a békét. Látták, hogy hadseregének fölszerelése nagyon hiányos s észrevették, hogy az ország hangulata Bethlent a béke utjára kényszeriti. Másrészt az udvar is örült a békének. Bethlen 1621-ben oly ellenségnek bizonyult, a ki magára hagyatva is félelmes. Bethlen pusztitásai, melyek a béketárgyalások alatt sem szüntek meg, Mansfeld és Halberstadti Keresztély ellenségeskedése, Morvaország és Ausztria nyomora, a németalföldi bonyodalom, mely annyira elfoglalta a szövetséges spanyol udvart,

[1] Jászay, Oklevelek.

nagyon kivánatossá tették Bethlen lefegyverzését. S mind ehhez járult a török veszély, mely a török-lengyel béke óta alig látszott elkerülhetőnek.

Hosszadalmas tárgyalások előzték meg a derekas alkút. A zálog követelését Bethlen elejtette, előbb Ravensberget szemelték a felek az alkudozás helyéül, de ez a hely valóban alkalmatlan volt, s igy Nikolsburgot választották Dietrichstein kivánságára, a ki biztosabban érezte magát saját várában, mint az ellenséghez közelebb eső Ravensbergben.[1]

Ferdinánd Dietrichstein bibornokot, Pázmány Pétert, Breuner Szigfridet, gróf Collaltot és Esterházy Miklóst küldötte Nikolsburgba. Bethlen pedig Thurzó Imrét, Sándor Jánost, Kassai Istvánt és Fráter Istvánt. A tulajdonképeni tárgyalások október 11-ikén kezdődtek a nikolsburgi vásosháza tanácstermében. A császári biztosok reábirták Thurzót, hogy ő tegye meg az első inditványt. Thurzó előbb az általános békéről beszélt, melyet Bethlen Pozsonyban, Beszterczebányán s még Haimburgban is kivánt.

II. Ferdinánd békebiztosainak aláirásai.

Igaz, hogy nem a szövetséges tartományokat, hanem csak az onnan kiszorult s Bethlennél tartózkodó rendeket kivánta a békébe foglalni. Majd komolyabb inditványt tett. Bethlen — igy szólt — megelégszik a dunáninneni részekkel, Pozsonyt is ide értve, a dunántúliakat és Szlavóniát Ferdinándnak ajánlja fel; nem fogja magát megkoronáztatni, átadja a koronát s ügyét a rendekétől nem választja el.

A császáriak erre azt feleltek, hogy a királyi n
meg nem oszthatók s kivált Magyarországban nem, r r
állapotában is a kereszténység bástyája s igy l üg
lené meg a kettéosztást. Különben ez az indit y ı
napirenden volt s ott a közvetitők is elvetették. M T
a császáriakat, hogy ők tegyenek inditványt.

[1] Kubinyi, Thurzó Imre, 125—135. Gindely, Okmánytár, 309. és Geschichte IV. 264—269. Frankl, Pázmány Péter és kora, I. 588—531.

Meg is tették. Adja vissza a fejedelem mindazt, a mit elfoglalt s mondjon le a bitorolt királyi czímről. Ha ezt megteszi, ő felsége megbocsát neki, sőt új czímmel és pénzzel is jutalmazza. A mi pedig az országos sérelmeket illeti, a király Magyarországot, mint törvényes fejedelem, fogja kormányozni. Most Bethlen biztosai mondották, hogy ez az inditvány már

Nikolsburg.
(Rajzolta Dusser Ede Adorján.)

Haimburgban el volt vetve. Világos volt, hogy a császáriak nem szerettek volna túlmenni a haimburgi ajánlatokon. Bethlen pedig nehéz szívvel vált meg a beszterczebányai vivmányoktól s a legrosszabb esetben meg akarta menteni a pozsonyi fegyverszünetben megigért területeket s méltóságokat. Október 18-ikán követei még sokat kértek, de bejelentették uruk lemondását a királyi czímről és jogról. Hanem ez áldozatért Bethlen a fátrántúli és tiszántúli

megyéket, a munkácsi, ecsedi és szatmári várakat és uradalmakat kérte. Fizessen a császári felség — így hangzottak a további követelések — a végházak fentartására s a véghadakra évenként százezer forintot, Bethlen költségeinek pótlására pedig egyszer mindenkorra százezer aranyat. Adja a felség neki és fogadott fiának, ifjabb Behtlen Istvánnak, az oppelni és ratibori herczegségeket. Ruházza fel őt e czímmel: a római szent birodalom, Magyarország és Erdély fejedelme, Oppeln és Ratibor herczege s a székelyek grófja, egyszersmind szerezzen neki széket és szavazatot a birodalmi gyűlésben. Bethlen azonkívül az aranygyapjat és czímerének kibővitését kérte. Végül Pardubitz várát az esetre, ha a török kiszoritaná Erdélyből.

Bethlen óhajtotta s talán remélte is, hogy a békét e kérelmek alapján kötheti meg. De Thurzó Imre, a ki a haimburgi alkú óta folyvást mérsékletre intette Bethlent, bizonyára nem vállalja el a nikolsburgi küldetést, ha nem tudta volna, hogy Bethlen kevesebbel is beéri. Thurzó Imre valószinűen gyorsitotta volna a tárgyalásokat, ha tovább él. De október 19-ikén reggeli öt órakor meghalt huszonhárom éves korában. Halála előtt néhányszor ismételte e szavakat: »én az igaz, tiszta ágostai hitet vallom.« Thurzó Szaniszló, a ki az elhunyt ifjú helyét foglalta el Nikolsburgban, diplomatiai tapintat s műveltség dolgában nem versenyezhetett elődjével.

Thurzó Imre halotti czímere.
(Az árvai vár kápolnájában.)

Bethlen egy ideig nem akarta feladni a Fátráig terjedő országrészt. De biztosai »rajta való cséplésit« megunva, s kapitányai már emlitett nyilatkozatának hatása alatt november 22-dikén megirta Thurzó Szaniszlónak és társainak, hogy kérdezzék meg, »mivel akar ő felsége contentálni, ha a Fátráig való földet nem fogom kivánni?«

Bethlennek ez új nagy engedménye lehetővé tette a már-már fennakadt tárgyalások folytatását. Megújult az a diplomatiai játék, mely annyira megnehezitette a haimburgi tárgyalásokat. A császári biztosok

mindig függőben hagytak bizonyos pontokat, hogy a mennyire lehetséges, Bethlen személye legyen az alkú felbomlásának oka. Bethlen emberei pedig mintegy rejtegették az országos kivánságokat, hogy ezeket tüntessék fel, ha a szükség kivánja, a bomlás okául. Dsellál mirza megjelenése Nyitrában kedvező hatással volt a tárgyalásokra. Bethlen megizente a császáriaknak, hogy vagy haza bocsátja a tatárokat, vagy Ferdinánd örökös tartományaira küldi őket. Az 1622-ik év első napjaiban a béke meg volt kötve.

Bethlen január 6-ikán, Ferdinánd pedig 7-ikén erősitették meg az okiratokat. Bethlen lemondott a királyi czimről. Átadja a király biztosainak a Ferdinándot illető várakat, városokat, jószágokat, bányákat és kincstári övedelmeket. Átadja még a szent koronát is, mely a következő országgyűlés intézkedéseig Trencsén várában fog maradni. Bethlen az egyháziaktól vagy világiaktól elfoglalt várakat és jószágokat rögtön visszaadja előbbi uraiknak, még a neki átengedett területen is. Az eladományozott jószágokról országos bizottság az oklevelek kicserélésétől számitott két hónap alatt fog intézkedni. A beírt s elzálogositott jószágok birtokosainak kielégitéséről a jövő országgyűlés fog határozni. Bethlen nemesitései érvényben maradnak, csakhogy be kell őket mutatni a következő országgyűlésen. Az 1620-ban elhalt Homonnay özvegyének jószágait Bethlen átadja az özvegynek. A szabadságuk visszanyerése iránt még nem szerződött foglyokat a fejedelem váltságdíj nélkül szabadon bocsátja. Bethlen igéri, hogy ezentúl hű barátja lesz az uralkodó háznak. Viszont ő császári és királyi felsége Bethlent a római birodalom fejedelmének nyilvánitja. Átadja neki és törvényes örököseinek, vagy esetleg fogadott fiának, Oppelnt és Ratibort. Azonkivül Ferdinánd hét megyét engedett át Bethlennek, úgymint Szatmárt s a hasonló nevű várat, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Zemplén s Borsod vármegyéket Szendrő vára kivételével. Abaujt is átadja Kassával együtt. A hét megyében Bethlen nem háborgatja a katholikus vallás szabadságát. Az átengedett terület az igazságszolgáltatás ügyeiben a nádornak s az ország biráinak van alávetve; a hét megye követeket küld a magyar országgyűlésre a fejedelem tudtával. Az egyházi jószágok adományozása s a patronátus joga a hét megye területén ő felségeé marad. A szent koronára háruló jószágokat a fejedelem adományozhatja ő felsége jóvá hagyásával. Török háború esetére a Bethlennek átadott megyék lakosai hű szolgálattal tartoznak a királynak. Bethlen halála után az átengedett terület egyesül az országgal. A király Munkács várát és uradalmát háromszázezer magyar forintig beirja Bethlennek. Ferdinánd megengedi, hogy Bethlen Tokajt, Tarczalt és Kereszturt mostani birtokosaiktól kiválthassa; a váltság lefizetésére ő felsége százezer magyar forintot ajánl Bethlennek. Ecsed várát is százezer magyar forintban engedi át a király a fejedelemnek Ő felsége az átengedett végvárak fentartására évenkint ötvenezer rajnai forintot fog átadni a német birodalmi segélypénzből. A király segiti Bethlent, ha a török megtámadja.

A nikolsburgi béke okiratának záradéka.

A szöveg olvasása:

. . . ad relationem et informationem eorund(em) commissarior(um) sumptus necessarios eidem domino principi subministrari curabit.

Nos itaq(ue), quibus a natura institutoq(ue) nostro nihil charius potiusq(ue) unquam fuit, quam saluti et tranquilitati populoru(m) nobis divinitus commissorum consulere, praescriptos universos et singulos articulos, ac omnia et singula in eis contenta ex certa nostra scientia et animo bene deliberato acceptamus, approbamus, ratificamus et confirmamus. Assecurantes saepedictam sacr(am) Caesarea(m) Regia(m)q(ue) m(aies)t(a)tem eiusq(ue) successores legitimos, Hungariae et Bohemiae reges, in verbo nostro principali et bona fide Christiana, quod praescriptos universos articulos in omnibus suis punctis et clausulis, tam nos ipsi observabimus, quam etia(m) per alios subditos nostros cuiuscunque status et conditionis sint, observari faciemus. Ad quod observandu(m) etia(m) successores nostros legitimos, quos videlicet transactio ista concernere dignoscit(ur), obligatos esse volumus. Harum nostrarum manus nostrae subscriptione, pendentisq(ue) et authentici sigilli nostri munimine roborataru(m) vigore et testimonio literarum median(te). Datu(m) in libera civitate Szakocza, die sexta mensis Januarii, anno domini millesimo sexcentesimo vigesimo secundo.

Gabriel m(anu) p(ro)p(ri)a.

Stephanus Kowachoczy
m(anu) p(ro)p(ri)a.

Forditás:

. . . ugyanazon biztosai jelentésére és felvilágositására arról, hogy gondoskodni fog, hogy a fejedelem ur a szükséges költségeket megkapja.

Mi tehát, miután ránk nézve természetünk és szokásunknál fogva soha semmi sem volt kedvesebb és kivánatosabb, mint hogy az Istentől ránk bizott népek jóléte és békessége felől gondoskodjunk, az előbb megirt czikkelyeket összesen és egyenkint és mindent, ami benne vagyon, összevéve és külön-külön biztos tudtunkkal és alapos megfontolással elfogadjuk, helyeseljük, helybenhagyjuk és megerősitjük; fejedelmi szavunkkal és jó keresztényi hitünkkel biztositván gyakran emlitett császári és királyi ő szent Felségét és törvényes utódait, Magyar- és Csehország királyait, hogy az összes előbb megirt czikkelyeket, minden egyes pontjával és záradékával épp ugy magunk meg fogjuk tartani, mint ahogy bárminő rendű és állású alattvalóinkkal is meg fogjuk tartatni. Sőt ennek megtartására törvényes utódainkat is, kiket ez a tárgyalás tudvalevőleg megillet, ezen kezünk aláirásával, függő és hiteles pecsétünkkel hitelesen megerősitett levelünk ereje és tanusága alapján kötelezzük. Kelt Szakolczán, 1622 január hó 6-dikán.

Gábor s. k.

Kovacsóczy István s. k.

Fényes gyülekezet vette körül Bethlent, midőn márczius 20-ikán átadta a szent koronát Révay Péternek. Az átadás s az átvétel formaságait nem egészen simán intézték el az arra hivatottak. Ki-kitört a gyanú és bizalmatlanság mind a két részen. Midőn a biztosok átadták a hét megyét a városokkal együtt, felszólitották a főispánokat, városi elöljárókat és hajdukapitányokat, hogy a nikolsburgi béke értelmében esküdjenek a következő pontokra: Hogy Magyarország ellen nem fognak törni, hogy a török ellen segitik a magyar királyt, hogy Bethlen halála után visszatérnek a király hűségére. De a felszólitottak Rákóczy György ösztönzésére ily függeléket akartak csatolni az eskühöz: addig tartozunk hűséggel ő felségének, a meddig a béke pontjait híven teljesíti. Bethlen s a biztosok csak nehezen vehették arra Rákóczy hiveit, hogy letegyék az esküt a veszedelmes függelék nélkül.[1]

VI. FEJEZET.

Bethlen második támadása.

Ferdinánd az 1622-ik év elején nőül vette Gonzaga Eleonorát, a mantuai herczeg hugát. Óhajtotta volna minél hamarább magyar királynévá koronáztatni második nejét s talán azért sietett oly nagyon beváltani a nikolsburgi békében tett igéretét, mely szerint hat hónap alatt egybehivja a magyar országgyűlést. Április 3-ikára Sopronba hivta a rendeket, majd május elsejére halasztotta az országgyűlés kezdetét. A halasztás legfőbb oka az volt, hogy a rendek össze nem gyűlhettek a korai határnapra. A király Bécsujhelyben várta gyülekezésüket s csak május 24-ikén vonult be fényes kiséretével Sopron városába.

Jelenlétével hatni akart a rendekre; hajlandó volt sokat engedni, mert becsülni tanúlta a magyar rendekkel való egyetértés értékét.

Május 25-ikén átadta a királyi előterjesztést. Ez iraton nem látszott meg a király békés szándéka. Alkotmányos szempontból igen lényeges hiányai voltak. Forgács Zsigmond 1621 júniusban meghalt s a királyi előterjesztés meg sem emlitette az új nádorválasztást. De az ellenzék épp e választást sürgette. A főrendek azonban a Bethlentől elfoglalt, többnyire egyházi jószágok visszaadásának kérdését tartották előbbrevalónak. Az alsóház ellenállott a papság befolyásának. Végre a főrendek is belátták, hogy nem volna tanácsos magukra venni a felelősséget a nádorválasztás elhalasztásáért; követeik június 2-ikán csatlakoztak az alsóház küldöttségéhez, mely arra kérte Ferdinándot, hogy nevezze meg jelöltjeit a nádorságra.

[1] Pray, Principatus Bethleni I. 281, Bethlen fejedelem levelezése, 210. Esterházy Miklós Magyarország nádora, I. 297.

ELEONÓRA CSÁSZÁRNÉ.

Az Athenaeum nyomása.

(Sompel Péter rézmetszete Soutman rajza után.)

A Magyar Nemzet Történetéhez.

Az Athenaeum kiadása.

S van-e kiválóbb sérelem, mint a vallási? Kérdezték a protestánsok. Erre a katholikusok azt mondották, hogy az eddigi törvények már eléggé védelmezik a vallásszabadságot. A protestánsok megelégedhetnének a bécsi békével, az 1608-iki törvényekkel s Ferdinánd hitlevelével.

Nem, igy válaszoltak a protestánsok: az elmúlt zavaroknak okát leginkább a templomok kérdésében kell keresnünk. Mátyás 1606-iki diplomáját is meg kell emlitenünk a törvényczikkben, mert külömben a templomok használatának szabadsága nem volna biztositva. Majd közvetitő inditványt tettek. Lemondottak Mátyás oklevelének felemlitéséről, hanem azt kivánták felvétetni a törvényczikkbe, hogy a nádor biráskodjék a vallásszabadságra vonatkozó vitákban.

Kétélű fegyver lett volna e törvényczikk; katholikus nádor a protestánsok ellen fordithatta volna. A katholikusok heves ellenzésén megtört a protestánsok követelése, június 13-ikán lemondottak az új törvényczikk alkotásáról, de óvást tettek a nádor előtt, melyben kijelentették, hogy a vallási törvényeket Mátyás oklevele értelmében magyarázzák. A főrendek nevében Esterházy és Széchy reá akarták venni a protestánsokat, hogy vegyék vissza az óvástételt, azzal fenyegetve őket, hogy, ha nem veszik vissza, a főpapok nem vesznek részt az országgyűlés munkájában. Hanem a protestánsok el nem állottak az óvástól s ezzel vége szakadt a vallási vitának, mert a papság nem valósitotta fenyegetését, hanem ellenfelével együtt azon volt, hogy fenn ne akadjanak a tárgyalások. Június 16-ikán az országgyűlés a király elé terjesztette azokat a sérelmeket, melyekben mind a két fél megegyezett.

Az irat első pontja arra kéri Ferdinándot, hogy törvény erejére emelje az 1618-iki választáskor szerkesztett hitlevelet. Ferdinándnak ez ellen nem volt szava. S igy a négy évvel azelőtt készült tizenhét czikk, melyet 1619-ben s az utána következő években annyit emlegettek, végre átment a törvénykönyvbe. Szinte csodálatos, hogy a tizenhét czikknek, az alkotmányos szabadságok e rendszeres és teljes biztositékának törvénybe iktatása nem volt elég a rendeknek. Nagyon biztak az ismétlés erejében. Vagyis inkább kénytelenek voltak segitségűl hivni erejét.

Elég törvényczikk biztositotta már a kanczellária, magyar tanács és magyar kamara méltóságát és önálló hatáskörét. De a rendek kivánatára Ferdinánd nem ellenezte, hogy az 1622-iki törvénykönyv is megújitsa a régibb törvények rendelkezését. E dolgokról szólva: a királyi leirat megemlitette, hogy a királyi jövedelmek rendes kezelése megkivánja a magyar kamaráknak bizonyos függését az udvari kamarától, de a királynak gondja lesz arra, hogy az udvari kamarához tapasztalt magyar tanácsosok is kerüljenek.

A rendek e közösségnél többre becsülték a magyar pénzügy önállóságát. Panaszkodtak, hogy a harminczadok Pozsonytól az adriai tengerig az ausztriai kamarától függnek s igazgatásuk idegen tisztviselőkre van

bizva. A királyi leirat megigérte, hogy a kormány nemsokára megkérdezi az ausztriai kamarát, minő jogon igazgatja a dunántúli harminczadokat. A törvények értelmében a rendek nem voltak kötelesek megvárni az ausztriai kamara véleményét. A huszonnegyedik törvényczikkben megújitották az 1608-iki törvényt, mely szerint az összes magyar harminczadok a magyar kamara igazgatása alá tartoznak s hivatalaik magyarokat illetnek meg.

A pénzügyet ez országgyűlés nem csupán közjogi szempontból tárgyalta. Ferdinánd kormánya ugyanis a fehérhegyi csata után folytatta a felkelők pénzügyi politikáját s egyre rosszabb pénzt veretett. A német garaspénz, mint akkor nevezték, elterjedt az egész országban, a magyar apró pénz pedig szerfelett megritkult. Az aranynak s tallérnak értéke nagyobbodott. »Ki miatt, mint az egykorú irat mondja, minden rendbeli emberek közt kedvetlenség, drágaság és kárvallás következett.« E csapás leginkább a hódoltságot sújtotta, mert a török az új garast még egy dénárban sem fogadta el. A rendek panaszkodtak ez állapotok miatt; Ferdinánd megigérte, hogy segiteni fog e bajon; nem is ellenezte, hogy a rendek az új s régi pénzek árfolyamát szabályozták és az előbbi országgyűlések példájára megtiltották a jó pénznek, az aranynak s ezüstnek kivitelét. Csakhogy e bajt nehéz volt törvényczikkekkel kiirtani. És gondoljuk meg, hogy ez időtájt Ferdinánd az örökös tartományokban a pénzt valódi értékénél háromszor nagyobb névértékben verette.

A hadügy élénkebb vitákra adott alkalmat mint a pénzügy. Az országgyűlés előzői példájára a hadügy teljes függetlenségére törekedve, azt kivánta, hogy a végvárak kapitányai a magyar tanács utasitásai szerint járjanak el hivatalaikban. Ily módon a hadügy igazgatása a nádor kezébe kerülne, kivált ha Győr és Komárom kapitányai ugyanoly utasitásokkal volnának ellátva, mint az ország többi végvárai. Az 1618-iki országgyűlés panaszait a győri és komáromi kapitányok ellen a hadügyi kormány nem vette figyelembe. A nevezett tisztek azóta ujabb panaszokra adtak alkalmat. Az országgyűlés a komáromi főkapitány elmozditását kérte s mind a két várat magyar tisztek gondjaira szerette volna bizni. Sürgette a német katonaság kivezetését Varasd várából, Pozsonyból, Sopronból, Kőszegből, Óvárból s Kesző várából.

A hadi tanács most is, mint azelőtt régebben, igen veszedelmes dolognak tartotta a magyar hadügy teljes önállóságát. Bizalmatlan volt a nádor kormányzása iránt. A király, meghallgatva a hadi tanács véleményét, kijelentette, hogy az országgyűlés a nádori hatáskörre vonatkozó törvényt nem jól érti. A kapitányok hadügyi tekintetben nem függnek a nádortól. A katonai ügyeket a király vezeti a hadi tanács segitségével, a magyar törvények sérelme nélkül. A hadi tanácsba hajlandó volna magyarokat is meghívni, ép úgy mint az udvari kamarába. A győri és komáromi sérelmekből hosszas vita keletkezett. Az országgyűlés több

tekintetben engedni volt kénytelen; a XXIII. törvényczikk szerint a két vár főkapitánya tovább is idegen maradhat, »a béke kedveért,« csakhogy alá vannak vetve az ország törvényeinek; az alkapitányok ellenben született magyarok legyenek, a magyar tanácstól kapott utasitások szerint járjanak el, mint általában a végek kapitányai. A király a sérelmek tárgyában küldött második leiratában kijelentette, hogy a rendektől megnevezett várakból kivezeti az idegen katonaságot és csak Pozsony várában akar hagyni száz német katonát a korona őrzésére.

Július 7-ikén a sérelmek el voltak intézve. Ekkor fogott az országgyűlés a királyi előterjesztés tárgyalásához és pedig először is azt a pontot vette elő, mely a Bethlentől elfoglalt javak visszaadásáról szólt Láttuk már, hogy a főpapok mennyire sürgették e kérdés megoldását Szerették volna a jószágokat minél hamarább visszakapni. De a protestánsok szerint a nikolsburgi béke már elintézte a kérdést, midőn azt mondja, hogy a rendek a Bethlentől beirt vagy elzálogositott jószágokat a következő országgyűlésen kiszabaditják s kárpótolják azokat, a kik pénzt adtak érettük.

Az 1622-iki országgyűlés azonban a kárpótlást a következő országgyűlésre halasztotta és elrendelte, hogy a jószágok augusztus 24-ikéig jogos birtokosaik kezébe kerüljenek. E július 13-ikán hozott végzés több tekintettel volt a főpapok kivánságára, mint a nikolsburgi béke világos rendelkezésére.

Valószinű, hogy a főpapok Thurzó Szaniszlónak köszönhették e diadalt. Pázmány ugyanis a nádornak még az országgyűlés előtt lefizette azt a tizenötezer tallért, melynek erejéig Bethlen beirta Thurzónak a turóczi prépostságot. Thurzó tehát könnyebbült lélekkel pártolhatta a beirt s elzálogositott jószágokért járó kárpótlás elhalasztását.

A királyi előterjesztés egy másik pontja a már megszokott módon arra kéri a rendeket, hogy bocsássák be a német katonaságot a magyar végvárakba. Noha a sérelmek tárgyalásakor a király a rendek kedveért kénytelen volt megigérni, hogy kivezeti az országban maradt idegen katonaságot, Thurzó Szaniszló mégis magára vállalta az előterjesztés e pontjának diadalra juttatását. Így akarta elfelejtetni forradalmi múltját. Szép szóval nem boldogult. Tehát mást gondolt, vagyis inkább mások gondoltak helyette valamit. Július 28-ikán az alsóházat a főrendek tanácstermébe hivta, hogy a vegyes ülés szavazással vessen véget a dolognak. Az udvari inditványnak többsége lett volna ez ülésen. A nádor a németek bebocsátásának oly módját ajánlotta, mely szerinte nem ütközött volna a törvénybe. Azt állitotta, hogy az inditvány mellőzése káros volna az országra nézve. A követek — talán öt vagy hat megye követének kivételével — ellenezték az inditványt.

Az ellenzék nevében Petróczy László kijelentette, hogy társaival együtt inkább csak az illedelmesség kedveért jelentek meg a vegyes ülésen.

De küldőik utasitásai, a bécsi béke, az 1608- és 1609-iki törvények, Ferdinánd hitlevele s a nikolsburgi béke egyaránt tiltják a németek bebocsátását. A régi szokást sértenék meg, ha ezt a kérdést vegyes ülésen való szavazással döntenék el. Ők tehát tiltakoznak és távoznak a teremből. Midőn távozni akartak, az ajtók zárva voltak. Nagy zaj keletkezett. A követek el vannak fogva, kényszeritik őket a szavazásra a salvus conductus megsértésével, így kiáltoztak a távozni akarók. A nádor, hallván a lármát, felkelt helyéről és kinyittatta az ajtókat. Egyszersmind kijelentette, hogy nem akarta kényszeriteni a követeket a szavazásra, hanem azért záratta be az ajtókat, hogy a folyvást ki-bejáró fiatal mágnások ne zavarhassák a tanácskozásokat. Másnap a követek ujra tiltakoztak az elzáratás ellen. A nádor mentsége tehát nem látszott valószinűnek, annál kevésbbé, mert a kamarai elnök a 28-iki ülésen a városok távozni akaró követeit fenyegetésekkel kényszeritette az ottmaradásra. Augusztus elsején a vegyes ülésen a nádorhoz intézett rendeletet olvasták fel, melyben a király felszólitja Thurzót, hogy szavaztassa meg az országot a fenforgó kérdésről. Az ellenzék most sem akart szavazni s másnap elmaradt a gyűlésről. Augusztus 3-ikán a király az alsó- és felsőház néhány tagját magához hivatta és kijelentette az egybegyűltek előtt, hogy nem kivánja megsérteni a régi törvényeket és szokásokat. Mások reábeszélésére tette az indítványt. De mivel hívei ellenzik, lemond szándékáról és továbbra is kegyébe fogadja a karokat és rendeket. Midőn a nádor e kijelentést kihirdette a vegyes ülésen, mindenfelől élénk vivat kiáltások hallatszottak.

II. Ferdinánd és Eleonora érme.

A királyi előterjesztés többi pontjait nyugodtan intézték el. Az országgyűlés küldöttsége Trencsénből Sopronba kisérte a szent koronát, a nádor átvette az ereklyét s megmutatta az országgyűlésnek. Révay Péter, a hű koronaőr, Trencsénben június 5-én meghalt »a korona mellett,« helyébe Apponyi Pált választották.

A király portánként hat forint adót kért a rendektől a következő országgyűlésig. Az országgyűlés csak három forintot szavazott meg két évre, hivatkozván az elmúlt zavarokra s az utóbbi évek rossz termésére. Azonkívül a végek ellátására portánkint gabonát ajánlott fel segélyül; a felső-magyarországi részekben egy kassai köblöt, a Dunán innen két és fél nagyszombati mérőt, Dunántúl egy kőszegi köblöt. A királynénak, a

kit július 26-án koronáztak meg, tiszteletdíjul portánként egy magyar forintot szavazott meg az országgyűlés. A korona őrzésére portánként másfél forintot a következő országgyűlésig. Ezt az adót a földesurak és kiváltságosak fizették.

Az országgyűlés augusztus 6-ikán fejezte be munkásságát. Tagadhatatlan, hogy Ferdinánd engedékenysége békitően hatott, de fennmaradt az ellentét a bécsi béke alapján álló párt s az udvar felfogása közt.[1]

Bethlen is küldött követeket a soproni országgyűlésre. Kovachóczy István kanczellár társaival együtt azzal volt megbízva, hogy a királytól s az országgyűléstől a nikolsburgi béke végrehajtását kérje. Sokféle kívánságai voltak a követeknek, olyanok is, melyekkel kibővithették volna a béke vívmányait. Bethlen például azt kivánta, hogy a hét megyének ügyigazgatója és itélőmestere legyen, a kik a nyolczados törvényszékeken a fejedelem nevében résztvegyenek és szavazzanak. Ezt a kivánságot az országgyűlés visszautasitotta. Általában az országgyűlés hangulata nem volt kedvező Bethlen követeléseivel szemben. Sértette a rendeket, hogy a fejedelem őket kedvelt rendjeinek szólitotta levelében. Ez talán a fejedelmi kanczellária vétsége volt; sokan szándékos sértésnek fogták fel a megszólitást s hevesen kikeltek a fejedelem mértéktelen uralkodói vágya ellen. Az erdélyi követeknek ilyenformán nem volt módjukban megakadályozni az elfoglalt jószágokról szóló határozatot. Bethlen alig birta fékezni haragját. Július 23-iki körlevelében tiltakozott a nikolsburgi béke megsértése ellen s meghagyta, hogy a hét megyében a tőle beirt »jószágokat senki kezéből ki ne bocsássa«.[2]

A fejedelmi tiltakozás volt a közelgő vész első híradója. Bethlen nem örömest irta alá a nikolsburgi békét, megalázásnak tekintette, hogy le kellett mondania országáról s királyi czíméről. Nem tudjuk, hogy úgy beszélt-e asztal fölött, mint Czobor Imre irja, de a párbeszéd, melyet e főúr levele fenntartott számunkra, jól jellemzi Bethlen hangulatát a nikolsburgi béke után. »Elhigyjék« — így szólt a jägerndorfi őrgrófhoz, a ki a küzdelem folytatására ösztönözte — »hogy bizony az kezemet Magyarországon tartom és az szemem bizony az bécsi kapura néz. Im bemegyek Erdélyben, ott egy kevés ideig megnyugszom és ismég kijövök.«[3]

Bizonyos, hogy Bethlen haragos szemmel nézett volna a bécsi kapura, még ha Ferdinánd és hivei szigorúan ragaszkodnak is a nikols-

[1] Az országgyűlés történetét részletesen irja le Frankl, Pázmány Péter, II. 3—40 L. még az Acta Diaetae Soproniensis pro Anno 1622. és Acta Diaetalia czímű kéziratokat a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában. V. ö. még Zsilinszky, id. m. II. 285. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, I. 304. Pethő Rövid Magyar Krónikája, id. kiadás 201. és Gindely, Geschichte, IV. 470.

[2] Frankl, Pázmány, II. 19. Bethlen pol. levelei, 374. Acta Diaetae Soproniensis pro 1622. Szilágyi, Bethlen fejedelem levelezése, 214.

[3] Frankl, Pázmány levelezése 282. l.

burgi békéhez, de így még több oka volt arra, hogy készüljön a harcz megújitására.

Először is a portán akarta rendezni dolgait. Az 1621-iki hadjárat végén küldött tatár segitség is azt bizonyitotta, hogy a porta szivesen látja Bethlen harczát Ferdinánd ellen. Természetes, hogy a váratlan gyorsasággal megkötött béke rossz hatással volt a törökre. Úgy látszik, hogy Ozmán szultán szerette volna, ha Bethlen mindaddig foglalkoztatja Ferdinándot, amíg ő birodalma egész erejével meg nem támadhatja. A portán azt a hírt költötték, hogy Bethlen »a török császár ellen békéllett meg római császárral«. Bethlen szükségét érezte annak, hogy mentse magát s hogy egyúttal tájékozódjék a porta további szándékairól. E czélból küldötte Toldalagi Mihályt 1622 áprilisban Konstantinápolyba. A török viszonyokat jól ismerő követ nevezetes dolgoknak volt tanúja a török fővárosban. Ozmán szultán a lengyel háborúban azt tapasztalta, hogy a janicsárság többé nem alkalmas eszköz egy harczra és hóditásra vágyó uralkodó kezében. A mióta a janicsárok megnősültek, nem szivesen koczkáztatták életüket, haza vágyódtak s a szultánnak több oka volt félni tőlük, mint ellenségeinek. Ozmán panaszkodott, hogy alattvalója lett saját rabszolgáinak, a kikre nagy kincseket költött. Elhatározta, hogy új katonaságot szerez Ázsiában s ezzel megtöri megbizhatatlan seregének hatalmát. Nem hajthatta végre tervét. A »szolgáló rend« fellázadt, Ozmán elvesztette trónját s életét, utódja a bárgyú Musztafa lett. A lázongások nem csillapodtak. Daud pasának, Ozmán gyilkosának is menekülnie kellett. Daud utódja az épp akkor Kairóból érkezett Mere Huszain lett. E szenvedélyes és elszánt ember egyelőre rendet csinált. Roe Tamás, az angol követ, a zavarok szemléletéből azt következteté, hogy a török birodalom »egész teste beteg«. Toldalagi nem volt oly tanult ember, mint I. Jakab követe, nem igen elmélkedett az események okairól s valószinű következményeiről. Alighanem úgy gondolkodott, hogy a török igen erős ember s felépülve muló bajaiból, még hatalmas csapásokat mérhet a római császárra. Huszain, a ki 1622 június 12-ikén lett fővezérré, igaz jóakarója volt Bethlennek. Oly ajándékokkal küldötte vissza Toldalagit urához, »a minémüeket János király idejétől fogva Erdélybe nem hoztak.« [1]

Toldalagi még nem érkezett vissza Fogarasba, midőn Thurn Mátyás gróf és Kapy András főkövet Konstantinápolyba indultak, hova 1622 szeptember 1-én érkeztek meg. Elbeszélték ott, hogy Ferdinánd Spanyolországgal, Lengyelországgal s néhány katholikus német fejedelemmel szövetkezve, a porta ellen készül. Ez a szövetség a következő évben meg fogja támadni Magyarországot, Boszniát s Görögországot és el akarja foglalni Konstantinápolyt. Bethlen kötelességének tartja figyelmeztetni a

[1] Toldalagi utasitása: Török-Magyarkori Államokmánytár, I, 347. Toldalagi Emlékirata Mikónál, id. m. I. 236. The Negociations of Sir Thomas Roe, in his embassy to the ottoman Porte, London, 1740., 45—52.

portát a nagy veszélyre. Meg kell előzni Ferdinándot, mert ha a császár már lerázta németországi ellenségeit, akkor »már kirepült a madár s késő lesz betenni a kalitkának ablakát«.

Bethlen nagyon sokat használhatna a portának e küzdelemben. A velenczei köztársaság Bethlen szövetségét keresi, Hollandia is résztvesz a szövetségben, a lengyel protestánsok pedig megunták királyukat s az erdélyi fejedelmet óhajtják utódjának. Ha a porta táborba gyűjtené görögországi, boszniai és magyarországi katonaságát, könnyű volna megsemmisiteni a katholikus hatalmak uralmát.

A nagyvezér szerette volna tudni, hogy Roe Tamás, a nagy protestáns hatalom követe, miképpen vélekedik Bethlen izenetéről. Roe élesen birálgatta az erdélyi fejedelem terveit. Könnyű volt kimutatnia, hogy az egész terv phantasticus föltevéseken alapul. Azt tanácsolta a nagyvezérnek, hogy tiltsa el Bethlent a támadástól. Roe Tamás I. Jakab utasitása szerint cselekedett; az angol királynak, a ki fia számára Mária infánsné kezét kérte, jól esett Madridban hirül adni, hogy miniszterei, megmentették a kereszténység békéjét. De csalódott Roe, midőn azt hitte, hogy megbuktatta Bethlen törekvéseit. A vezérek ismerni akarták az angol politikát, melynek jelentékeny befolyása volt a Pfalzi Frigyes reményeit támogató mozgalmakra. De ők is sejtették, hogy Bethlen és Thurn inkább vágyaikról beszélnek, mint valódi tényekről. Hanem azt is látták, hogy, noha Bethlen egyrészt nagy dolgokról képzeleg, s másrészt kápráztatja azoknak szemeit, a kikben jó hangulatot akar kelteni, mégis csak gyakorlati czélra tör, oly támogatást keresve, mely könnyen megadható s a török politikára nagy haszonnal jár.[1]

A török birodalomban a zavar és bizonytalanság állandónak látszott. A nagyvezérek váltakoztak, 1622 őszén Mere Huszain megbukott, utódja Görcsi Mehemet csak 1623 elejéig maradt hivatalában, ekkor újra elődje váltotta fel, a kit nemsokára Ali szoritott ki. A forrongó katonaság s az ázsiai lázadás megingatták a trón biztosságát. 1623 augusztusának végén a tizennégy éves IV. Murád lett az ozmánok urává. Minő szerencsétlenség lett volna a török birodalomra, ha Ferdinánd ily viszonyok közt támadni merészel. Azért a folytonos változások közt állandó gondolata maradt a török politikának, hogy buzditania kell Bethlent, hadd foglalkoztassa a római császárt. 1622-ben Bethlen még pihenni akart, de ez év végén s a következőben sürűen váltották fel egymást Bethlen követei a portán

[1] Bethlen fejed. levelezése, 221. The Negociations of Sir Thomas Roe, 75—106. A történetirók idézni szokták I. Jakab levelét Bethlenhez 1621. végéről. Ebben az angol király nagy pénzsegélyt igér Bethlennek s arra ösztönzi, hogy foglalja el egész Magyarországot. A levelet, mely Hormayr Archivjában (1828) jelent meg először igen gyanúsnak találom. Teljesen ellenkezik I. Jakab politikájával. Calvert államtitkár 1622 elején azt irja Roenak: His majestie hetherto would never have any thing to doe with him (Bethlennel). (L. Negociations, 28.) Hogyan egyeztethető össze Calvert ez állitása Jakab állitólagos levelével?

Roe Tamás.

(XVIII. századi metszet Szilágyi Sándor gyűjteményében.)

és sürgették a katonai segitséget. 1623 február végén már el volt határozva a portán, hogy Ibrahimot, a vén boszniai pasát küldik szerdárul Bethlen mellé.[1] Ez a jelölés nem tetszett Bethlennek. Nem mintha Ibrahim ellen lett volna kifogása. Hanem nagyobb méltóságu szerdárt kivánt, a ki minden körülmények közt számithat alattvalói engedelmességére. Mert ki tudja, hogy e zavaros állapotokban nem hagyják-e cserben a katonák a boszniai pasát, ha a portán új vezért neveznek ki? A budai pasa alkalmasabb volna e hivatalra. Toldalagi Mihály, a ki e kérelemmel 1623 június közepén indult a portára, nem boldogult. Ibrahim maradt szerdárnak s mellé rendelték a szilisztriai, egri, kanizsai és temesvári pasákat a budai hadakkal együtt. Pedig a porta jóindulatot akart mutatni Bethlen iránt. Elengedte Erdélynek az évi adót 1621-ről s úgy látszik a következő évekről is, de csak szóval, nem adván irást az elengedésről.[2]

S így Bethlen elérte a czélt, melyre 1619 óta hiában vágyódott. Ki volt jelölve a szerdár, a ki jelentékeny csapatai élén Bethlen akarata szerint igazodott. Ez nagy dolog volt; a fejedelem majdnem biztosra vehette, hogy vállalata nem végződik szerencsétlenül. Mindamellett számba vette a nyugateurópai hatalmak viszonyát Ferdinándhoz és közöttük is keresett szövetségeseket. A spanyolokkal küzdő Hollandia nem nézhette közömbösen Bethlen hadi es diplomatiai vállalatait. Hága Kornél, Hollandia követe Konstantinápolyban, oly buzgalommal járt el Bethlen ügyében, mintha Erdély küldötte volna. E diplomatiai támogatásnak nagy eredményei voltak, de Bethlen másnemű segitséget is várt Hollandiától. Biztatást s igéretet eleget kapott, hanem az 1624 elején Hágába küldött Vitzkow Ádám üres kézzel tért vissza.[3]

I. Jakab is körülbelül ennyit tett Bethlenért. Midőn az angol-spanyol házasság reménye eloszlott s az angol király átlátta, hogy békés úton nem szerzi vissza Pfalzot veje számára, más szemmel nézte Bethlen harczait. Hajlandó lett volna biztatni a török szövetségesét, akiről nemrég lenézéssel nyilatkozott. 1623-ban Roe Tamás hangulata is megváltozott Bethlen irányában. De Conway államtitkár úgy gondolkodott, hogy a Bethlennek küldött pénzbeli segitség könnyelmű koczkáztatás volna, mert az erdélyi fejedelem állhatatlan s akkor teszi le a fegyvert, amidőn érdeke kivánja.[4]

[1] L. Cesy jelentését XIII. Lajoshoz: Hurmuzaki, Documente Supplem. I. volum I. (Bukarest, 1886.) 203.

[2] Török-Magyar Államokm.-tár, I. 381—393. s Toldalagi Emlékirata Mikónál, I. 237.

[3] Hága levelei: Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 395—398 s Óváry, Oklevéltár Bethlen G. dipl. összekött. tört.-hez, 524. L. különösen: De Gids (Amsterdam, 1873.) 95, 96, Klopp, Der dreissigjährige Krieg, II. 404. Az orániai Móricznak tulajdonitott nyilatkozat nem igen érthető. A herczeg jól ismerte Bethlen nevét s szerepét. Miért mondotta ezt: nem hiszem, hogy él valahol Bethlen Gábor?

[4] Rusdorf, Mémoires et négociations secrètes, I. 184. 310. Negociations of S. Th. Roe, 175.

Bethlen folyvást figyelemmel kisérte a valtellinai kérdés bonyodalmait. Úgy látta, hogy Francziaország és Velencze el akarják állani a spanyol terjeszkedés utját. Bethen rajta volt, hogy megnyerje XIII. Lajos támogatását. Levelet küldött Césynek, a konstantinápolyi franczia követnek. Megüzente neki, hogy nagy kedve volna követet küldeni Párisba. Césy, aki azzal volt megbizva, hogy ne támogassa feltünően, de ne is ellenezze Bethlen ügyét, semmitmondó általánosságokban válaszolt az erdélyi fejedelemnek.[1]

Velencze valamivel több jóindulatot mutatott Bethlen iránt. Zorzi Giustinian bailo inkább Hága példáját követte, mint a Roe Tamásét.[2] A köztársaság szivesen látta fővárosában Bethlen követeit., akik nem csupán politikai megbizásban jártak el. Bethlen folytatni kivánta az 1621-ben meginditott kereskedelmi összeköttetéseket. 1622-ben Hatvani István 106 mázsa kénesőt és 50 mázsa viaszt vitt Erdélyből Velenczébe. Több mint 10,000 forintért adta el ott árúit s elköltötte a pénzt vásárlásokra. Bizonyára politikai hireket is hozott haza a sok drága portékával együtt. Hatvani 1623 ban is vásárolni indult Velenczébe, de ekkor már fontos politikai küldetése volt. Szeptember 15-ikén megjelent a tanács ülésén. Az ő ura — úgymond — arról értesült, hogy Velencze, Francziaország és Savoya szövetkeztek Valtellina felszabaditása végett. Bethen előmozditaná a szövetség czélját, mert le nem teszi a fegyvert mindaddig, amig a köztársaság nem kivánja. Ha Velencze követet küldene Bethlenhez szövetségkötés végett, az erdélyi fejedelem kivivná Valtellina szabadságát.

A tanács most is úgy tett, mint 1621-ben. Óvakodott attól, hogy nyilvánosan megsértse a bécsi kormányt, de attól is, hogy mereven visszautasitsa Bethlent. Ajándékokat adott a magyar követeknek, nehány száz aranyat is költségeik pótlására, a szép szót sem sajnálta tőlük, de követet nem küldött velük és szövetségkötésre sem gondolt. A köztársaság pénzt sem küldött Bethlennek, mint akkor Bécsben hitték, mert azokra kellett költenie, akik közvetlenebb ellenségei voltak a spanyol hatalomnak, mint Bethlen. Annyi igaz volt a hirekben, hogy a köztársaság mind melegebben érdeklődött Bethlen vállalata iránt s úgy látta, hogy e támadásnak hasznát veszi Valtellinában s az osztrák-velenczei határon.[3]

Senki sem várt többet Bethlen támadásától, mint Pfalzi Frigyes. 1622-ben Tilly és Cordova kiűzték örökölt tartományából, a következő év elején a birodalmi gyűlés megfosztotta választói méltóságától s arra a bajor herczegre ruházta azt, akinek győzelme széttépte az önálló cseh királyság álmát. Bethlen Petendy Györgyöt küldötte Frigyeshez Hágába, aki 1622

[1] Török-Magyarkori Államokmánytár I. 392. Hurmuzaki, Documente, Supplement I. Volum. I, 202. 215. 218.

[2] U. ott, 202.

[3] Óváry, Oklevéltár Bethlen G. dipl. összeköttetések tört.-hez, 125—133. Zwiedinek-Südenhorst, Die Politik der Republik Venedig, II. 18—22. Báró Radvánszky Béla, Házi Történelmünk Emlékei, I/I. 58. és 69.

október 19-ikén előadta, hogy ura minő terveket gondolt ki a császári hatalom megsemmisitésére. Igyekezzék Frigyes pénzt szerezni barátaitól, mert pénz nélkül Bethlen nem boldogulhat. Frigyes nagy örömmel fogadta a követet, hanem pénzt nem küldhetett. Ellenben biztatta Bethlent, hogy Mansfeld és Halberstadti Keresztély, akik Frigyes ügyét fegyverrel támogatják, az ő támadásának sikerét is biztositani fogják. Bethlen barátjai, Thurn s a jägerndorfi őrgróf azt hitték, hogy a nyugati barátok és a török szövetséges közreműködése megvalósithatja még a téli királyság korabeli reményeket. Közvetitésükkel Frigyes hivei s Bethlen közt élénk szóbeli s irásbeli üzenetváltás indult meg. Nagy haditervek forogtak szóban.

A képzelt harcztér messze terjedt, a lengyel földre, Olaszországra, a német birodalomra s Ferdinánd tartományaira. A katholikus hatalmak megalázása, Frigyes méltóságainak helyreállitása, Bethlen magyar s lengyel királylyá választása nem látszottak valószinűtlen dolgoknak. Thurn konstantinápolyi küldetése s Petendy utazása a török fővároson át összefüggésben voltak e nagy politikai álmodozással. Bethlen szivesen látta, hogy e nagy remények tettre buzditják barátait. Ő is hitte, hogy a németországi mozgalom jó hatással lesz vállalatára. Midőn Halberstadti Keresztély követe 1623 májusa körül Gyula-Fejérvárott arra kérte Bethlent, hogy kivonulásával támogassa urának hadi vállalatát, a fejedelem igy válaszolt: Mihelyt Halberstadti Keresztély értésére adja indulása idejét és útjának irányát, ő is rögtön útnak inditja a jägerndorfi őrgrófot, hogy egyesüljön a német vezérrel. Időközben a boszniai pasát Stájerország ellen küldi; a tatárok pedig messze fognak kalandozni, talán Bajorországig. Végül Bethlen a temesvári és egri pasákkal a nyugati határ felé indul, mihelyt a gabona érik.

Bizonyos, hogy Bethlen egyesülni akart Halberstadti Keresztélylyel Morvaországban vagy Sziléziában. Tilly azonban megverte a protestáns vezért Stadtlohnnál augusztus 6-ikán és igy a májusi haditerv nem volt végrehajtható.

De nem kell hinnünk, hogy e haditerv semmivé tétele megölte Bethlen erélyét. Nem azért fogott fegyvert, hogy Frigyes szerencséjét biztosítsa. A Pozsonyban s Beszterczebányán szerzett dicsőség lebegett szeme előtt. Nagy szerencsének tartotta volna a német protestantizmus diadalát, s jó hasznát vette volna a hozzá csatlakozó német gyalogságnak, de most is leginkább a maga erejében bizott és a török segitségében. Már elindulása előtt nyugtalanitó hireket hallott a német szövetségesek hadairól, de nem rémült el. »Úgy praeparáltam én most magamat — igy kiáltott fel — hogy semmit német hadhoz ne kellessék biznom.« [1]

[1] Gindely-Acsády, Bethlen Gábor, (Budapest, 1890.) 68. 69. Negociations of Sir Thomas Roe, 129. Ferdinand Tadra, Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors gegen Kaiser Ferdinand II. i. Jahre 1623. Archiv f. oest. Geschichte LV.

Ez előkészületekhez tartoztak az udvarral való alkudozások. Bethlen most is úgy tett, mint első támadása előtt. Hadat gyűjtött, de kerülte a feltünést s azt akarta elhitetni az udvarral, hogy a békét áhitja. Csakhogy a változott viszonyokhoz képest a módszer is különbözött. Bethlen egyrészt nyugtalanitotta s félemlitette az udvart folytonos panaszaival s vádjaival, másrészt élénk diplomatiai tárgyalásokba bocsátkozott, mintha a vérontás kikerülése volna legfőbb törekvése.

Nem azt akarjuk mondani, hogy panaszai és vádjai alaptalanok voltak. A soproni országgyűlésnek az a végzése, mely a Bethlentől elzálogositott jószágok visszaváltásáról intézkedett, nem felelelt meg a nikolsburgi békének. Ez nem volt elég. Bethlen szerint az országgyűlés e határozatáért a felelősség Thurzó Szaniszlót illette. A nádor ugyanis arra hivatkozott Sopronban, hogy Kassay nikolsburgi nyilatkozata alapján az országgyűlés bátran elhalaszthatja a zálogbirtokosok kielégitését, anélkül, hogy tartania kellene a fejedelem megsértésétől. Thurzó — Bethlen értesülése szerint — azt is mondotta volna, hogy a fejedelem csak hadainak leszállitása végett kivánta az illető pontot, de végrehajtásával nem törődik.

Bethlen már azelőtt sem szerette Thurzó Szaniszlót. Nem sokra becsülte hűségét, azt tudta róla, hogy önzése és hiusága nagyon csorbitják szolgálatkészségét. És Thurzó most nádorrá lett. Bethlen úgy vette észre, mintha volt hive megtagadná tőle a fejedelmi ranghoz illő tiszteletet. »Thurzó Szaniszló »— ezeket mondotta Bethlen Gál Péternek, Esterházy követének 1623 június elején — »becsületlenül nyelvén forgatott. Ha élek is, megholtnak mondatom, minden országokban kiterjedvén az Thurzó Szaniszló ellenem költött szava. Ki szolgálna énnekem ezután, és minemű ocsmány, förtelmes ember volnék én, ha az úgy volna? Árulóul hazudott Thurzó Szaniszló. Inkább hogy sem elszenvedjem, meghalok, vagy teszek róla. Ez az ok, noha több is vagyon, miért akarok az fegyverhez nyúlni.«

A nikolsburgi béke ugyanis más pontokban is meg volt sértve. Az ötvenezer forintot, mely a béke értelmében a Bethlennek átengedett végvárak ellátására volt szánva, Ferdinánd nem fizette meg. Nem is gondoskodott e végvárak kijavitásáról. Sok más panasza is volt Bethlennek, de Ferdinánd úgy hitte, hogy e sérelmek alku utján is elintézhetők. Annál is inkább, mert Bethlen is vétett a béke ellen. Hogy csak egyet emlitsünk, 1623-ban oly pénzt veretett, melyen királynak nevezte magát.

Bethlen örült, hogy az udvar és hivei szivesen látják embereit,

405. l.) Esterházy Miklós, Magyarország nádora, II. 44. és különösen M. Ritter, Untersuchungen über die pfälzische Politik am Ende des Jahres 1622. u. zu Anfang des Jahres 1623. (Historische Zeitschrift, uj sorozat, XXXVIII. 407. Téved Horváth Mihály (Magyarország története, V. 278.), midőn azt állitja, hogy Bethlen e hadjáratnak »azt tűzte volt ki leginkább czéljául, hogy Mansfelddel és Keresztély herczeggel egyesülve, a pfaltzi Fridriket Csehország birtokában helyreállitsa«. Ha igazán ezt tűzi ki czéljául, ideje lett volna még visszafordulni, midőn a stadtlohni győzelem után nagyon valószinűnek látszott, hogy a czél el nem érhető.

s hogy Ferdinánd is küld hozzá követeket. Szentkereszty Jakab és Izdenczy András, akik június 26-ikán Kolozsvárra érkeztek, Bethlen itélete szerint nem voltak elég előkelő emberek arra, hogy valami derekasat végezhessen velük. De nem ez volt a döntő. Bethlen komolyan tárgyalgatott velük,

Tilly lovas képe.

(Sadeler Fülöp metszete után.)

és a sok alkudozás után végre megnyugodott abban, hogy biztosokat küld Beszterczebányára, akik a király biztosaival együtt majd elintézik a vitát.[1]

E tárgyalások alatt Bethlen nagyitotta komoly neheztelését és igazi sérelmeit, hogy a császári tanácsosokat tehesse felelőssé az esetleges

[1] Esterházy Miklós, Magyarorsz. nádora, II. 17. Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek VIII. 136—163. és az Előszó, mely e tárgyalásokat alaposan ismerteti.

háborúért, s hogy engedékenységre kényszeritse az udvart. De Ferdinánd személye iránt nagy tiszteletet mutatott. A király »nevének nevezetire mindenkor süvegit emelintette« — irja Esterházy követe.

Még nagyobb alázatról tanuskodtak azok a titkos tárgyalások, melyek a nyilvánosakkal egyidejűek voltak.

Károlyi Zsuzsánna, a gondos gazdasszony és hű feleség, 1622 május 13-ikán meghalt. Bethlen nagy házasságra gondolt; a birodalmi fejedelem méltóságát a Habsburgok ősi koronájának fényével akarta megaranyozni. Megüzente Esterházy Miklósnak, aki ekkor országbiró s bányavidéki főkapitány volt, hogy nőül venné Ferdinánd másodszülött leányát, az ekkor még tizenkét éves Cecilia Renatát. Megigérte, hogy nem háborgatná nejét vallásában, sőt »talán maga is követője leszen«. Kész volna a törökre is arczul támadni, nagy jegybért biztositana nejének, s a földig megalázva magát, legkisebbik szolgája leszen ő felségének. Ne gondoljon az udvar Báthory Zsigmond történetére. Bethlen igen szereti a személyt, irott képét is leiratta. Károlyi Mihály közölte ez ajánlatokat Esterházyval, s tőle üzente a generális a fejedelemnek, hogy hadverést, fejedelemválasztást és házasságot Isten magának választott; ki tudja, mit rendel a gondviselés ebben a dologban. De szükséges, hogy a fejedelem békés magaviseletével nyerje meg az udvart. Ferdinánd helyeselte Esterházy eljárását s 1623 augusztus 4-ikén tudatta vele, hogy házának szokása szerint közli Bethlen ajánlatát a spanyol ággal.[1]

Károlyi Zsuzsánna aláírása.

Bethlen ajánlataiban volt egy csekély őszinteség is, melya valószinüség látszatát kölcsönözte a diplomatiai fogások e szövevényének.

Bethlen lehetségesnek hitte, hogy hozzáadják a főherczegnőt. E házasság természetes következményének látszott a politikai szövetségek rendszerének változtatása. Annál is inkább, mert a Lengyelországban vagy Ázsiában elfoglalt török megbizhatatlan szövetségesnek bizonyult, s kivált az utolsó katonai forradalmak óta nem is látszott elég erős védő hatalomnak. Annyiban tehát őszinte volt Bethlen, hogy a török szövetségest cserben hagyja az osztrákért, mihelyt teljesen megbizható jelek mutatták

[1] Esterházy Miklós, Magyarország nádora, II. 32—38.

volna, hogy aggodalom nélkül támaszkodhatik az új szövetségesre. A házasság egyike lett volna a megbizható jeleknek, de csak egyike azoknak. S itt kezdődnek Bethlen ajánlataiban a diplomatiai fogások. Bajos elképzelnünk, hogy »a személy kedvéért, kinek irott képét leiratta«, Bethlen egyszerre felforgatta volna a kétfelé támaszkodás politikájának rendszerét. Amig az osztrák-spanyol hatalom ellenségeinek szövetkezése nem bizonyul reménytelennek, Bethlen bizonyára felhasználta volna új rokoni viszonyát hatalmának fejlesztésére, anélkül, hogy arczul támadjon a törökre, aki még mindig elég erős volt arra, hogy könnyen földönfutóvá tehette volna. De akármit tett volna később, azt bizonyosan tudta, hogy még messze van az idő, mikor ez eshetőségekkel számolnia kell. Egyelőre biztatta az udvart érzelmei és politikája változásával.

Amellett hadat gyűjtött és kémlelte az ország hangulatát. 1623 februárjára gyűlésbe hivta Kassára a neki engedett hét megye rendjeit. Előszámlálta ott »rettenetes meggyaláztatásait«, de a rendek némán hallgatták, nem ajánlották meg a fegyveres felkelést, hanem inkább inteni kezdették Bethlent, hogy tűrje el, és ne bontsa fel a békességet. Ez igen elkeseritette a fejedelmet, »nyelvvel kimondani nem tudta keserűségét, inkább elhallgatta, de elhatározta, hogy nem bizza magát a nemes vármegyék ótalmára«.

És valóban, midőn szeptember 10-ikére újra Kassára hivta a hét megyét, csak a hadiszerek szállitására kért tőlük segitséget, de rögtöni felkelésüket nem követelte.[1]

A háború már kitörőfélben volt, midőn megkezdődtek a beszterczebányai tanácskozások. Dallos Miklós győri püspök, Osztrosyth István, Pakay Benedek és Sándor János, a király követei már augusztus 28-ikán Beszterczebányára érkeztek, de ott várakozniok kellett az erdélyi biztosokra, akik közül Kamuthy Farkas és Kassay István csak szeptember 17-ikén, Monaki Miklós és Lónyai Zsigmond pedig 20-ikán érkeztek. Bethlen nem vette komolyan a tárgyalásokat, Dallosék is tudták, hogy nem fognak czélt érni, de nem volt más mód a fejedelem tartóztatására. Az erdélyiek azzal az inditványnyal léptek fel, hogy Thurzó Szaniszló soproni nyilatkozata miatt halállal lakoljon. A Bethlentől elzálogositott birtokok rögtöni visszaadását követelték. Egyszersmind százezer rajnai forintot kértek, mert ennyivel tartozik Ferdinánd 1622 óta a végbeliek ellátására, továbbá elegendő költséget a végvárak kijavitására, és még húszezer forintot annak az összegnek pótlására, melyet Bethlen 1621-ben a tatárokra költött. Ferdinánd biztosai visszautasitották az utóbbi követelést, a végekre nézve minden jót igértek, s a zálogbirtokosok kielégitésére százezer forintot ajánlottak. De egyszersmind követelték, hogy Bethlen is adja

[1] U. ott, 42. s Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1879. 448. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 166.

vissza jogos birtokosaiknak a birodalmához tartozó elzálogositott jószágokat, s adja meg Thurzó György özvegyének a Tokajért és Rakamazért járó összeget. Október 2-ikán vége volt a tárgyalásoknak, az erdélyi biztosok kijelentették, hogy szerintük az értekezlet nem oszlott fel, csak alkalmasabb helyre fog áttétetni. Egyszersmind kijelentették, hogy a nádor, Pázmány s Esterházy felelősek a vérontásért, mert gyalázó szavaik elkeseritették a fejedelmet.[1]

Csak most győződött meg az udvar arról, hogy jobb lett volna az időt alkudozások helyett hadi készületekre forditani. Ferdinánd miniszterei nem biztak ugyan Bethlenben, de a németországi zavarok, a kincstár üressége s a kormányzat lassúsága annyira megnehezitették a készülődést, hogy a kényelemre vágyó udvar örömest átengedte magát annak a csalódásnak, hogy a béke mégis csak megmenthető.

Hamarább felocsudik tétlenségéből, ha Bethlen betegsége miatt nem lett volna kénytelen pár hétig Váradnál vesztegelni, s ha Ibrahim pasa gyorsabb léptekkel halad Buda felé. Murád szultán szeptember 17-ikén kelt parancsában megdorgálta a szerdárt lassusága miatt s meghagyta neki, »hogy az erősségnek övét egy néhány részben ágyékára felövedzve mentest menjen Bethlen király mellé, és fejér orczával járni serényen igyekezzék«.[2] Bethlen 1623 szeptember 13-ikán vonult be Kassára, magyarországi birtokainak székhelyére, hadai egy részének élén. Amióta Kassa Bethlen városa lett, Eperjes volt Felső-Magyarország székhelye. Csakhogy az eperjesieknek terhére esett a dicsőség s nem akarták bebocsátani Széchy Györgyöt, a felsőmagyarországi főkapitányt s helyettesét, Forgách Miklóst. A főkapitánynak lett volna hivatása vigyázni Bethlenre, de Bécsben kevésre becsülték Murány urának hűségét és tehetségét s mit sem törődtek jelentéseivel. A be nem igtatott főkapitány tehát kedvetlenül Murányba zárkózott és elhagyta Ferdinánd ügyét.[3]

Ferdinánd beszterczebányai biztosainak aláirasai.

Thurzó Szaniszló jóindulatú tanácsait is mellőzték Bécsben. Tulaj-

[1] Frankl és Ráth, Dallos Miklós iratai, 112—208. Esterházy Miklós, Magyarország nádora, II. 65.

[2] Erdélyi Országgy. Eml. VIII. 31. és Gergely Samu: Tört. Tár, 1882. 450.

[3] Jászay, Oklevelek, X. 35. 92. 152. Frankl, Pázmány Péter levelezése, 348—351.

donkép Esterházy Miklós vezette az ellenállást, de az udvar közömbössége nagy mértékben csökkentette erélyének hatását. Szeptember 21-ikén Bethlen már elfoglalta Szendrőt, nemsokára Putnokot is, s a beszterczei értekezlet tagjai még együtt voltak, midőn a fejedelem tábora Fülek alá szállott. E nagy vár előtt kissé meg kellett állapodnia; hiába csábitgatta s rémitgette a vár kapitányát: Bosnyák Tamás daczolt ellenfelével. Pedig a vár rosszul volt ellátva élelemmel s hadiszerrel. Bosnyák ép oly fáradtnak érezte magát, mint őrsége és nagyon örült, hogy Bethlen egyszerre csak elment a vár alól.[1]

A határ felé sietett, nem törődve a várakkal, mert útját akarta állani a Morvaországból Magyarország felé igyekező német csapatoknak. Kárba veszett volna minden fáradsága, ha a császári hadvezér megrakja a magyar várakat német katonasággal. Ürménynél táborozott, midőn megtudta, hogy Wangler alezredes vagy ezerkétszáz emberrel Nagyszombat védelmére van kiküldve. A Horvát István lovasságától zaklatott Wangler, már nem messze Nagy-Szombattól, a bogdanóczi templomba zárkózott. Bethlen is oda sietett, lövetni kezdé a templomot s ekkor Wangler kitűzette a fehér zászlót. Megadta magát azon föltétel alatt, hogy lerakva a fegyvert, szabadon elvonulhat csapatával. Bethlen a német katonák nagyobb részét szolgálatába fogadta, de vagy négyszáz embert az alkú ellenére az alezredessel együtt rabbá tett.[2]

S igy Nagy-Szombat Bethlen hatalmába került. Rögtön országgyűlést hirdetett oda. Csapatai Pozsonyig száguldoztak és megszállották a Csallóközt. Október 15-ike körül egyesült Ibrahim szerdár Bethlennel a nagyszombati táborban. Most a fejedelem erdélyi hadai, magyar s kis részben német zsoldosai, oláhországi és moldvai segédcsapatai a törökkel együtt több mint negyvenezer főre szaporodtak.[3]

E nagy hadsereggel szemben Ferdinánd Carafa Jeromos, Marchese di Monte Negro vezérlete alatt talán kilenczezer embert gyűjtött táborba. Nagy-Szombat elfoglalása óta az udvar féltette Pozsonyt, sőt Bécset is. A császári fővárosban már nagy volt a drágaság a magyarországi élésszállitmányok elmaradása miatt. Monte Negro előbb azt az utasitást kapta, hogy Szakolczánál gyülekezve akadályozza meg Bethlen átkelését a Vág vizén. De mivel Bethlen gyorsan átkelt a Vágon, Monte Negrónak az a feladat jutott, hogy a Morva jobb partján Pozsony felé siessen. Azonban Bethlen vezérei, Kornis és Horvát derekasan kapdostak a császári seregen. Midőn Bethlen meghallotta, hogy Monte Negro átkel a Morva jobb part-

[1] Hatvani, Brüsseli Okmánytár, IV. 275. Jászay, Oklevelek, id. h. 213.

[2] Thurzó levele a királyhoz u. ott 307., Kemény János önéletirása, 47. Katona, d. m. XXXI. 19. és Padavin jelentése Óvárynál, id. m. 292, Esterházy Miklós, II. 84. és D'Elvert, Beiträge zur Geschichte der böhmischen Länder, III. 124.

[3] Kemény Nagy-Szombat elfoglalása után emliti Ibrahim megérkezését. (Id. m. 52.) Padavin is (Óváry, 294.), Thurzó Szaniszló pedig már október 17-iki levelében a meggyarapodott seregről szól (Jászay, Oklevelek, id. h. 231.). Thurzó 38,000-re becsüli a sereget, Wangler kémje (D'Elvertnél, id. h.) ötvenezerre teszi. Kevésbbé megbizható tudósitások még nagyobb számokat emlegetnek.

jára, rögtön utána indult egész táborával. Ferdinánd tábornokai — Wallenstein is köztük volt — nem mertek tovább menni Hodolinnál (Göding). Attól tartottak, hogy Bethlen könnyű lovassága útközben megakadályozván

ALBERT. DVX .FRITLAND COM. WALLEST. ETC.

Pet. de Iode sculp Ant. van Dyck pinxit Cum privilegio

Wallenstein Albert gróf.

(Egykorú metszet Bubics Zsigmond gyűjteményében.)

őket a takarmány- és élelemszerzésben, megsemmisiti az egész hadsereget. Hodolinban védve voltak, egyrészt a Morva vize, másrészt annak elágazása, erdő, mocsár és a mező felől igen erős sánczok oltalmazták Monte

Negro katonáit. Bethlen körülvette a tábort, megostromolni nem birta, hanem ki akarta éheztetni. Csapatai messze pusztitották Morvaországot, a törökök kötélen vonszolták a rabokat; Thurn és Jägerndorf azon voltak, hogy a jószágelkobzás és az ellenreformatio miatt elkeseredett lakosságot lázadásra ingereljék. Monte Negro és Wallenstein aggódva látták, hogy embereik fogynak az éhség s átpártolás miatt, nagyon várták a lengyel segitséget, mert jól tudták, hogy könnyü csapatok nélkül szembe nem szállhatnak ellenfelükkel. Már már azt hitték, hogy veszve vannak, midőn megérkezett a váratlan segitség Thurzó Szaniszló képében, a ki Bethlennel fegyverszünetet kötött s igy megmentette a huszonhárom nap óta körülzárt császári tábort.[1] Bécsben nem győztek eleget csodálkozni azon, hogy Bethlen mintegy elbocsátotta a hatalmába került császári hadsereget.[2] Pedig Bethlen csak hű maradt önmagához. Nem a pillanat sikerének örült, hanem a következményekre gondolt. A keresztény hatalmak cserbe hagyták, Mansfeld és Halberstadt, a kiket Thurn és Jägerndorf az utolsó perczig is vártak, elmaradtak. Erős német gyalogság nélkül kevés ideig tarthatta volna Csehországot és Morvaországot. A porta tartós támogatása is kétes volt. És igy a múló haszon kedvéért a maradandóbbat áldozta volna fel, ha nem fogadja el a fegyverszünetet. Mert jól tudta, hogy a német császár erejét nem töri meg végleg Monte Negro seregének megsemmisitésével; igy pedig dicsekedve azzal az érdemmel, hogy megmentette Ferdinánd hatalmát, mikor szabad volt útja Prága felé, tisztességes békét remélhetett. Külömben a siker sem volt egészen biztos. A körülzárás nagyon soká huzódott, a novemberi hideg már kényelmetlenné tette a táborozást, a magyar hadak zúgolódtak, mert haza akarták takaritani a zsákmányt, az elpusztitott vidéken az élelmezés mind nagyobb nehézségekbe ütközött és Szent-Demeter napja után a török, a ki úgyis inkább rabolni, mint hadakozni szeretett, csak nagy bajjal volt arra birható, hogy Bethlen táborában maradjon. Bethlen attól tartott, hogy szétzüllő csapatja lassanként meglazitja az ostromzárt s igy a körülfogott ellenség elmenekül, vagy szorongatója ellen támad.[3]

Ép azért örömmel fogadta Thurzó nádort hodolini táborában november 18-ikán. Szó sem volt többé arról, hogy a nádornak fejét követelné, mint beszterczebányai biztosai mondották. A politikából nagyitott harag már a hadjárat meginditásakor is elpárolgott. Thurzó Szaniszló Sempte várossában életét és birtokait féltette, midőn Bethlen Nyitramegyében táborozott; a nádor ekkor hajlandó lett volna esetleg arra a szerepre vállal-

[1] Padavin jelentése Óvárynál, id. m. 293. Tadra, Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors, id. h. D'Elvert, Beiträge, id. h. 123. Kemény önéletirása, 51—56.

[2] Padavin Óvárynál, id. m. 304.

[3] L. Tadra, id. m. 410. 432. Kemény János önéletirása, 56. 57. Jól itél Roe Bethlen motivumairól »he might have forced them, if he had pleased; but then he had

Wallenstein levele Thurzó Szaniszló nádorhoz.

(Eredetije az országos levéltárban.)

kozni, melyet Forgách Zsigmond játszott a haimburgi békealkú felbomlásáig. Bethlen felhasználta a nádor ijedelmét s ingadozását és értésére adta neki, hogy szeretné, ha közvetitésével folytathatná a Beszterczebányán megakadt tárgyalásokat. Thurzó az udvar engedelmével Hodolinba sietett, nem várva be a király formális meghatalmazó levelét. Ott Monte Negróval is érintkezvén, november 20-ikán fegyverszünetet kötött Bethlennel. Bethlen az alkú értelmében új foglalásai közül Pozsony-, Nyitra-, Trencsén-, Bars- és Turóczmegyéket átadta Ferdinándnak. Ez öt megye kivételével a Dunán innen eső egész országrész Bethlen hatalmában maradt, ide nem számitva Tornát, Szádvárt, Hajnácskőt, Somoskőt, Bujákot, Füleket, Nógrádot, Nyitrát s még néhány várat, melyeket csapatai nem foglaltak el. A fegyverszünet 1624 Szent-Mihály napjáig tartott volna.[1]

A fegyverszünet értelmében Bethlen kénytelen volt visszavonulni s elbocsátani török segitségét. De a fejedelem marasztalni akarta szövetségeseit, a mig a császár meg nem erősiti a Thurzóval kötött alkút. Azonban a török nagyon türelmetlen volt s haza indult. Esterházy november 27-ikén s 30-ikán kegyetlenül szétverte az Esztergom felé vonuló csapatokat. Több mint kétezer morva rab szabadult meg ekkor. Sokan haragudtak Bethlenre, hogy annyi keresztény lelket szolgáltatott ki a pogánynak. Káldy György, a ki ekkortájt a fejedelem táborában volt, a hagyomány szerint bátran megdorgálta Bethlent a »kápás és patyolatos« törökökkel való barátsága miatt.[2]

Hanem az egész ország nem osztozkodott Esterházy és Káldy véleményében. A vármegyék most sem igen támogatták Bethlent, ép úgy mint első támadásakor, de a november 19-ikére hirdetett nagyszombati országgyűlésre mégis elküldötték követeiket, kivált az éjszakkeleti részekből. Esterházy mint országbiró törvénytelennek nyilvánitotta a gyűlést s hevesen tiltakozott Bethlen országrontó politikája ellen. Különben a gyűlés nem volt forradalmi hajlamú, csak a »boldog békét és egyességet« óhajtotta s csonka testületnek érezve magát, a teljes országgyűlés egybehivását sürgette.[3]

Thurzó Szaniszló pártolni merte egy ideig a csonka gyűlés ez óhajtását az udvar előtt, de midőn látta, hogy az udvar nagyon kedvetlenül fogadja eszméjét, nem ragaszkodott inditványához.[4] Úgy hitte, hogy az országgyűlési tárgyalások helyreütnék a csorbát, melyet az udvar ejtett nádori tekintélyén. Ferdinánd Hodolinba azt a parancsot küldötte Thur-

made his estate desperate of any reconciliation with the emperor and must resolve to continue the war, uncerteyne of the constancy of the Turks.« Négociations, 208.]

[1] Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. Thurzó Naplója, 166. 190—211. A várakra nézve l. Jászay, Oklevelek, id. h. 233.

[2] Esterházy Miklós, II. 86. 87. Ipolyi id. m. Magyar Sion, 1888. 583. Kemény János önéletleirása, 63.

[3] Esterházy Miklós, II. 87—96. Szilágyi: Tört. Tár, 1894 666.

[4] Jászay, Oklevelek, XI. 5.

zónak, hogy hat hétre kössön fegyverszünetet. A nádor két órával a parancs megérkezte előtt már megegyezett Bethlennel a főbb pontokban.[1] Nem akart szégyenben maradni a fejedelem előtt s mivel látta, hogy Monte Negro s Wallenstein szükségesnek tartják a fegyverszünetet, abban a hiszemben indult vissza Semptére, hogy az udvar szivesen megerősiti a november 20-iki egyességet. Csalódott. Midőn a veszély elmúlt, az udvar nem érezte magát hálára kötelesnek Bethlen iránt; lassanként nem is hitte, hogy valódi volt a veszély. Ferdinánd tanácsosai Esterházynak adtak igazat, a ki azt mondotta, hogy az erdélyi fejedelem »a mit nem birt s nem is birhatott, azt örömest nekünk engedte«.[2] Az udvar megütközött azon, hogy Thurzó tiz hónapra oly nagy területet engedett át Bethlennek. Attól tartott, hogy a fejedelem a hosszú időt és meggyarapodott jövedelmét újabb támadás előkészitésére fogja felhasználni, mint a pozsonyi fegyverszünet után.

Bethlen talán Hodolinban is sejthette, hogy az udvar nem fogja megerősiteni a Thurzóval kötött egyességet. De midőn meghallotta, hogy a fegyverszünetet »fenékkel felboritották«, nagy haragot mutatott. »Hálaadást reméltem a császártól«, — igy szólt — »mert Prágáig porrá tehettem volna a földet, de nem hálaadást, hanem egy nagy megtréfálást nyerék.« Lassanként csillapult. A lényeges pontokban engedett. 1624 január 20-ikán Beszterczebányán új okiratot irt alá, melyben a már Hodolinban átengedett megyékhez Zólyomot is csatolta. S igy az alsó-ausztriai kamara felfogása szerint Bethlen lemondott a körmöczi és beszterczebányai bányakamarákról, csak a selmeczi maradt nála, mely Hontmegyéhez tartozott. Megnyugodott abban, hogy a fegyverszünet márczius 1-ig tartson. E határidőt később május 1-ig hosszabbitották meg, a mi nem csekély engedmény volt az udvar részéről, mert Ferdinánd kénytelen volt az egész télen át annyi katonát eltartani. De Bethlen is engedett, mert a béketárgyalásokat ép engedékenységével akarta előkésziteni s szerette volna azokat mennél hamarább meginditani.[3]

Kamuthy Farkas, Kassai István és Bornemisza János, mint a fejedelem követei, 1624 február 7-ikén érkeztek Bécsbe. Szerettek volna a király elé jutni, mert csak vele akarták közölni kényes természetű megbizásukat. Ferdinánd azonban nem fogadta Bethlen követeit, Kamuthy és társai nem jelenthették ki titkaikat azok előtt, a kiket ők neveztek meg, hanem Thurzó, Sennyei kanczellár és Collalto előtt, mert az udvar hozzájuk utasitotta őket. A titkok a már 1623-ban felvetett házassági tervre vonatkoztak. Kamuthy előterjesztéséből jobban kivehetjük Bethlen igazi gondolatát, mint

[1] Gindely, Okmánytár, 382.
[2] Barabás Samu közleménye: Tört. Tár, 1881. 717.
[3] Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 178—222. Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1893. 499. Gindely, Okmánytár, 405. A bányakamarák birtoka vitás kérdés maradt a fegyverszünet ideje alatt.

a Károlyitól Esterházyhoz küldött izenetből. Bethlen Magyarország kormányzója akart lenni, a király czime és jogai nélkül. De a nádor, az országbiró, a kamara és a kapitányok tőle függöttek volna. Bethlen látta volna el a végvárakat az ország jövedelmeiből, a jövedelem fenmaradó részét a király tárházába szolgáltatta volna. Hanem az ország Fátrán túl eső megyéit függetlenül óhajtotta igazgatni. Kormányzói fizetésül csak a beszterczebányai rézbánya jövedelmét kérte. Ferdinándnak — igy beszélt Kamuthy — nem volna többé oka félni a töröktől. Bethlen megakadályozná a török támadását s könnyű szerrel kiszoritaná a törököt Ferdinánd segitségével.

Kétségtelen is, hogy a fejedelem mint Magyarország kormányzója s mint Ferdinánd veje meglazitotta volna a köteléket, mely a portához csatolta, de azt nem hitte az udvar, hogy Bethlen oly gyorsan s annyi őszinteséggel mondott volna le eddigi pártfogója barátságáról, mint Kamuthy igérte. Volt elég ok a kételkedésre. A magyar tanács tagjai Péchy Simonra hivatkoztak, a ki Nagy-Szombatban megigérte, hogy ura Szkender táborában a törökök ellen fog fordulni. Azóta hét év múlt el és sok oly dolog történt, a mi megingatta a hitet az ily igéretekben. Káldy György, a kit a fejedelem ekkor Bécsbe küldött, nagyon dicsérte Bethlen szeretetreméltóságát s meggyőződéssel, de siker nélkül hirdette, hogy az udvar bizhat benne.[3]

A házassági ajánlat inkább nevetség tárgya volt az udvarnál. Ellenben a spanyol udvar, mely nagyon szerette volna, ha Ferdinánd megszabadul örökös keleti bonyodalmaitól, komolyabban foglalkozott a dologgal. Olivarez gróf már 1623-ban tudatta Ferdinánd követével, hogy a spanyol király nem ellensége a házasságnak, csak azt kivánná, hogy Bethlen mindenek előtt a katholikus hitre való áttéréssel bizonyitsa őszinteségét. Midőn Bethlen látta, hogy ajánlata rossz fogadtatásban részesül, azt üzente az udvarnak, hogy megnyerhetné őt a házasság nélkül is.[1]

Külömben Kamuthynak a nyilvános tárgyalások számára készitett utasitásában a házassági tervvel összefüggő nagy követelések nem voltak megemlitve. Abban Bethlen a Nikolsburgban átengedett terület kikerekitése végett Sárost, Ungot, Tornát és Gömört kérte Szendrővel együtt.[2] Ferdinánd azonban február 23-iki határozatában felszólitotta Bethlent, hogy elégedjék meg területének régi, 1619 előtti határaival. A ragaszkodás e határozathoz a háború folytatását jelentette volna. Voltak is a háborúnak szószólói az udvarnál; Esterházy, Pázmány s mások is igen hevesen kikeltek Bethlen ellen, de a spanyol követ s Eggenberg a béke mellett szóltak. Még hatalmasabb pártfogója volt a békének a kincstár üressége. De mivel az udvar tudta, hogy a török 1624-ben nem akarja folytatni a háborút, merészen

[1] Padavin Óvárynál, id. m. 318. 323. 324. Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetk. történetéhez, 44—56. Dallos Miklós iratai, 215.

[2] Khevenhiller, Annal. Ferdinand. X. 168. Szabó Károly közleménye: Tört. Tár, 1889. 117.

[3] Szilágyi id. munkája, 41.

kijelentette, hogy a nikolsburgi békét nem fogadhatja el a tárgyalások alapjául. Nem fogadhatja el, mert maga Bethlen érvénytelennek nyilvánitotta 1623-ban. A fejedelem követei azonban határozottan kijelentették, hogy megbizásuk szerint nem köthetnek új békét, csak a réginek javitásában nyugodhatnak meg. Nem ellenzik, hogy a javitott békét bécsinek nevezzék. Az udvarnak engednie kellett. Az alkudozással megbizott tanácsosok márczius 25-ikén tudatták Bethlen követeivel, hogy a király elfogadta a nikolsburgi békét a tárgyalás alapjául. De két pontot kénytelen visszavetni. Nem akarja magát kötelezni annak az ötvenezer forintnak fizetésére, mely a hét megyében lévő végvárak ellátására van szánva. És nem adja meg Bethlennek Oppelnt és Ratibort. Bethlennek a saját állitása szerint 300,000 forint évi jövedelme volt a két herczegségből. Ez nagyitott összeg, de Bethlen igazán meg volt elégedve a herczegségek jövedelmével; leginkább a miatt volt panasza, hogy nem eléggé tisztelik rangját Sziléziában. A boroszlói rendi gyűlésre nem kapott meghivást. Mindamellett tényleges ura maradt a herczegségeknek 1623 október 26-ikáig, midőn a császár biztosának felszólitására a rendek újra hűséget esküdtek Ferdinándnak. Bethlen már a fegyverszüneti tárgyalások alkalmával belátta, hogy le kell mondania a két herczegségről. Természetes, hogy nem könnyen mondott le; rajta volt, hogy kárpotlást kapjon Magyarországban.

Az április végén Bécsbe küldött Kovacsóczy kanczellár fejezte be a tárgyalásokat. A május 8-ikán kötött bécsi béke újabb kiadása a nikolsburginak. A külömbség csak abból áll, hogy Bethlen elveszti a két sziléziai herczegséget, de megtartja czimüket; az 50,000 forintnyi évi segitség 30,000-re olvad, Ecsed, Nagybánya és Felsőbánya örök jogon Bethlené lesz. Az elzálogositott jószágok kérdése, mely a háborúnak állitólagos főoka volt, megmaradt úgy, a hogy a soproni országgyűlés elintézte.

És az országos sérelmek? Bethlen 1624 márczius 28-ikára gyűlésbe hivta Kassára az uralma alá tartozó rendeket, ép úgy, mint a nikolsburgi béke idején Magyar-Bródba. A kassai gyűlésnek is az volt a czélja, hogy határozatai nagyobb nyomatékot adjanak Bethlen követeléseinek. A rendek Bécsbe inditott követétől, Keczer Andrástól azt kellett volna az udvarnak megértenie, hogy a »statusok maguk szabadságára és életekre s megmaradására vigyáznak«. E küldetésnek nem volt eredménye. Az 1624-iki béke nem szól az országos szabadságokról. Csak annyiban tekinthetjük ez okiratot a protestáns és rendi szabadságok újabb biztositékának, a menynyiben Bethlen erejéről tanuskodik, a ki elhagyatva a nyugati hatalmaktól s a töröktől, s lanyhán támogatva a magyar rendektől, még sem volt kénytelen feladni a nikolsburgi béke legfontosabb vivmányait.[1]

[1] A Pray-Millernél (Principatus Gabr. Betlen) közölt szöveg nem hiteles. Khevenhiller közli forditásban X. 599. a hiteles szöveget. A tárgyalásokról l. Jászay Oklevelek, XI., Horváth Mihály id. m. s Frankl, Pázmány Péter, II. Oppelnről és Ratiborról l. Veress Endre értekezését: Erdélyi Múzeum, 1897. 213. A kassai gyűlésről Szilágyi: Adalékok, 60.

VII. FEJEZET.

A gyarmati béke. Az 1625-iki országgyűlés.

A kettős támadást kettős béke követte. Bethlen táborában a boszniai pasa hadai is küzdöttek s így a szultán és a magyar király közt is függőben volt a béke és háború kérdése. Ferdinánd udvara már régebben gondolt a török béke megújítására, mert a zsitvatoroki béke 1606-ban húsz évre volt megkötve s a török már Bethlen első támadása idején is megszegte a békét.

Senfenaui Kurz János, a császár nagykövete, 1623 július 13-ikán indult el Bécsből a portára, hogy pénzzel s jó szóval a béke útjára térítse a vezéreket. Sokféle akadály tartóztatta útjában, úgy hogy csak november 9-ikén érkezett Konstantinápolyba, midőn a boszniai pasa Bethlennel már Hodolin előtt volt. A portán azt mondották Kurznak, hogy a török támadás a szultán hire nélkül történt. A császári követ nem azért jött, hogy e válaszról vitatkozzék. Örült, midőn azt hallotta, hogy a budai pasa meg van bizva a zsitvatoroki béke megújításával. Midőn Kurz 1624 június 17-ikén elhagyta Konstantinápolyt, azt a meggyőződést vitte magával, hogy a török birodalom hanyatlik, de annyira még nincs elgyengülve, hogy szembe ne szállhasson a pártokra szakadt kereszténységgel.[1]

Ugyane felfogásból indult ki a Ferdinándtól megkérdezett magyar tanács is, midőn 1624 augusztus végén sürgette a béke megkötését.[2] Szeptember közepén a magyar király biztosai már Komáromban voltak, de hónapok teltek el, a míg a török biztosokkal találkozhattak. A halasztás okát az egyik fél a másikra tolta s nem minden ok nélkül. Mindegyik vigyázott arra, hogy az alkudozás oly formában menjen végbe, mely ne sértse a megbizó méltóságát. Különösen a hely megválasztása okozott nehézséget, mert egyik fél sem akarta mutatni, hogy felkeresi a másikat a béke kedvéért. Végre 1625 április első felében megnyilt a tanácskozás Hidasgyarmat határában, Párkány és Szögyény közt.[3] Althan Adolf, Esterházy Miklós, Galler Zsigmond, Cziráky Mózes, a király biztosai Szögyényben, a budai mufti, a budai defterdár, Jajha és Amhát pasák, Haczi Bajaran olajbég pedig Párkányban laktak. A gyarmati mezőben egy sátorban gyűltek össze.[4]

A biztosok arról vitatkoztak leginkább, hogy a zsitvatoroki béke elfogadható-e az új béke alapjául vagy sem. Ferdinánd biztosai ugyanis a

[1] Kurz jelentése: Kuefstein, Acula, az egyetemi könyvtár kéziratai között.
[2] Jászay Pál, A gyarmati béke. Tudománytár, 1837. II. 43.
[3] Esterházy Miklós, Magyarország nádora. II. 119—166 l.
[4] Kamuthy irja. L. Gergely Samu közleményét: Tört. Tár, 1883. 132. 144.

zsitvatoroki béke alapján visszakövetelték Váczot, továbbá Dresniket és Tersacot, más horvátországi várakkal együtt. A török biztosok azt felelték, hogy a zsitvatoroki béke már felbomlott s az elrongyollott köntös nem áll úgy a testhez, mintha új volna és egész. Vácz elfoglalását azzal mentették, hogy a keresztények is elfoglalták Bolondvárt, azt a balatoni várat, melynek helyén Szemes épült. Ferdinánd biztosai erre megjegyezték, hogy Bolondvár lerontása 1603-ban történt, tehát három évvel a zsitvatoroki béke előtt. A török el volt határozva, hogy felbontja az alkút, ha Ferdinánd biztosai makacsul követelik Váczot. A felek kénytelenek voltak Vácz s a horvát várak elintézetlen ügyét későbbi tárgyalásokra halasztani s így 1625. május 26-ikán meg volt kötve a gyarmati béke, mely általánosságban megerősíti a zsitvatorokit.[1]

Bethlen biztosai is Párkányban laktak a törökök társaságában. Igen kényes volt Bethlen helyzete a gyarmati béketárgyalások idején. Az ő vágya az volt, hogy közvetítse a békét a szultán és a magyar király közt. Tudatta szándékát Bécsben s Konstantinápolyban. De a magyar tanács 1623 november 23-iki véleményében azt mondotta, hogy arra valók a felség követei a portán.[2] Nem akarta a magyar tanács, hogy Bethlen mintegy birája legyen a magyar király és a szultán vitájának. Attól tartott, hogy a Bethlen közbenjárásával megkötött béke nagyon is veszedelmes fegyver volna az erdélyi fejedelem kezében.

Bethlen mint közbenjáró különb eredményeket remélt elérni, mint a minőket a bécsi béke biztosított számára. Ezzel a békével még kevésbbé volt megelégedve, mint a nikolsburgival. Jól érezte, hogy nemsokára újra meg kell próbálnia a hadi szerencsét a török segítségével, kivéve ha netalán sikerül a főherczegné kezét elnyernie. Ez esetben a Kamuthy Farkasnak 1624 elején átadott megbizás szerint hosszú időre közvetítője lett volna a szultán és a király ügyeinek. De minden esetre szüksége volt Ferdinánd bizalmára s jóindulatára s egyszersmind a portán is erősíteni kivánta azt a hitet, hogy a szultánnak nincs oly szolgája, a ki hivebben oltalmazná a porta érdekeit a német ellenében, mint az erdélyi fejedelem. Nem ellenezte a békealkut, mert szüksége volt pihenésre s azt is tudta, hogy a porta az ázsiai ellenség miatt nem akar Ferdinánddal hadakozni. Kedvében járt mind a két félnek, a nélkül hogy bármelyiknek használni kivánt volna. Hosszúra akarta nyujtani az alkú idejét s azon volt, hogy a török megfélemlítse Ferdinándot.

»Fegyvert, fegyvert, fegyvert szerezzen először ő nagysága« — üzente Bethlen még 1624 áprilisában a budai pasának — »úgy fogjon az némettel való tractatushoz.«[3] Ugyanakkor Cserényi Farkast és Toldalagi Mihályt

[1] Jászay, id. m.

[2] Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 194. XI. 183. Horváth Mihály, Magyar Regesták : Magyar Tört. Tár. és Jászay, Oklevelek. X. 142.

[3] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 409.

is hasonló üzenettel küldötte a portára. A szultán ki is adta a parancsot a boszniai beglerbégnek, hogy sereget gyűjtsön a pesti mezőre a békealku előmozdítása végett, de a török birodalom akkori anarchicus viszonyai miatt nem csodálhatjuk, hogy az alku kezdetén nem jelentek meg a török csapatok a pesti mezőn.[1]

Toldalagiék azt kivánták, hogy a porta ki ne rekeszsze Bethlent a békéből. De ez a kivánság kimaradt a szultán leveléből. Ellenben meg volt hagyva a budai pasának, hogy egyetértsen Bethlennel s hallgassa meg Budára küldött főtanácsos úr embereit. Bethlen egyebek közt azt tanácsolta a budai pasának, hogy Nógrádot, Füleket, Szécsényt és Gyarmatot kérje vissza Ferdinándtól. Ez a tanács nem azért volt adva, hogy a béke ügyét előbbre vigye. De a sok jó indulat jutalmat érdemelt. Murád szultán 1625 június 2-ikán elengedte az 1623/24. évre eső adótartozást s kimondotta, hogy 1624 október közepétől számítva 10,000 aranyra szállítja le az addig 15,000 aranyban fizetett erdélyi adót.[2]

Egészen más gondolatkörben mozogtak Bethlennek Ferdinánddal való tárgyalásai. Kovacsóczy kanczellár, ki a bécsi béke okíratával 1624 májusában érkezett Kassára, arról értesitette Bethlent, hogy az udvar nem hajlandó hozzá adni Cecilia Renata főherczegnőt. Bethlen erre levelet irt a királyhoz, melyben menedéklevelet kér követei számára, a kiket a német vagy más európai udvarokba küld, hogy feleséget keressenek uruknak. Bécsben tudták, hogy ez mit jelent. Nagyon nyugtalanította az udvart az a gondolat, hogy Bethlen protestáns fejedelmi családdal akar összeházasodni.

A Bethlen levelében említett követek 1624 szeptemberében valóban Bécsbe érkeztek Kovacsóczy és Mikó Ferdinánd előtt kijelentették, hogy Brandenburgba kell utazniok. Collaltónak s Ulmnak azonban megmondották, hogy Bethlen Ferdinándtól kér feleséget. Nem igéri ugyan, hogy áttér a katholikus hitre, de pártolni fogja a katholicizmust. Eggenberg herczeg, Sennyei kanczellár s a spanyol követ tanácsára a császár elhatározta, hogy valamely rokon herczegnő kezét szerzi meg Bethlennek. Úgy gondoskodunk a fejedelem házasságáról — válaszolt Ferdinánd a követeknek — mintha legjobb rokonunkról volna szó. Kovacsóczyék lemondottak a brandenburgi utazásról.

Az udvar remélte, hogy az előkelő házasság vagy egyelőre annak reménye megakadályozza Bethlen ellenséges szándékát. 1625 elejen Ferdinánd Sennyei püspököt Gyula-Fejérvárra küldötte. A kanczellár elbeszélte a fejedelemnek, hogy a király a toscanai nagyherczeg két unokájára gondolt, de az egyik rút, a másik még igen fiatal. Hanem egy modenai herczegnőt

[1] Horváth Mihály, Magyar Regesták, id. h. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 421. és Kamuthy jelentése (Gergely Samu. közlem.): Tört. Tár, 1883. 132.

[2] Gergely Samu és Szilágyi Sándor közleményei, Tört. Tár, 1882. 41. 462. 466. Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 432.

ajánl Bethlennek. A fejedelem azt válaszolta, hogy úgy beszél Sennyeyvel, mintha gyóntatója volna. Ő csak a király fenséges leányára gondolt. Felajánlotta szolgálatait a török ellen. Már előbb is azt tanácsolta az udvarnak, hogy Gyarmaton makacsul követelje Vácz visszaadását. E tanács annyit ért, mint az a másik, mely szerint a budai pasa várakat követeljen a a királytól. Sennyey bizott Bethlen őszinteségében, körülbelül úgy, mint annak idején Káldy György. Bethlen azonban nem volt megelégedve a szép szavakkal. Megüzente az udvarnak, hogy 1625 májusában követséget küld Bécsbe, mely forma szerint megkéri majd a főherczegnő kezét. Az üzenet zavarba hozta az udvart. Sennyey kénytelen volt válaszában arra inteni a fejedelmet, hogy a királyhoz való hűségét ne tegye függővé egy nő kezének elnyerésétől. Egyszersmind a neversi herczegnőt, a császárné rokonát ajánlotta neki. Ez a herczegnő rokona volt annak a Gonzagának, a ki a keresztény militia rendjét alapította, a mely rendnek a néhai Homonnay is tagja volt. Az udvar tehát oly házasságot ajánlott Bethlennek, mely őt a török előtt gyanussá teszi, anélkül, hogy neki valamely hatalmas rokonság támogatását szerezte volna meg.[1]

Bármennyi jó indulatot mutatott az udvar Bethlen iránt, azt rossz néven vette tőle, hogy követeit elküldötte a gyarmati tárgyalásokra. Különösen Esterházy Miklós tiltakozott nagyon hevesen az erdélyiek megjelenése ellen, mert — úgymond — »ki higye el azt penig, hogy Kamuthi uramék társúl adván magokat a török mellé, valami vélek ellenkező cselekedetet merjenek mutatni«. Bethlen azt felelte, hogy ő sokféle okból nem akart két hatalmas fejedelem közé férközni, de már nem hivhatja vissza embereit a vezér akarata ellen.[2]

S így Kamuthy Farkas, Toldalagi Mihály és Borsos Tamás is részt vettek a gyarmati tárgyalásokban. Párkányban laktak a törökkel együtt. Nagyon kellett vigyázniok arra, hogy egyik fél se higyje őket ellenségnek. Párkányban azzal foglalkoztak, hogy előkészítsék a törököket a gyarmati tárgyalások vitáira. Ez nagy szolgálatnak látszott, de az erdélyiek jól tudták, hogy okoskodással a török nem nyer várat. Igen elégedetlenek voltak a tanítás eredményeivel. A törökök fenyegettek inkább, sem mint okoskodtak. A tárgyalások alatt az erdélyiek veszteg ültek és hallgattak. Semmi sem zavarta ki őket hallgatásuk mélységéből. A magyar biztosok szerették e némaságot, de a törökök nógatták a beszédre Bethlen embereit. Az erdélyiek titokban a királyi biztosokkal is értekeztek a keresztény érdekek megóvásának módjairól.

Mind e diplomatiai mesterkedésnek nem csupán a kétféle barátság megerősítése volt a czélja. Kamuthy és társai szerették volna a következő

[1] Frankl, Pázmány Péter, II. 107—115. Itt a fent tárgyalt kérdés széleskörü kutatás alapján teljesen fel van deritve. V. ö. még Bethlen fejedelem levelezése, 296 és 300. és The Negociations of Sir Thomas Roe, 454.

[2] Esterházy Miklós Magyarország nádora, II. 122. 145.

pontot beigtatni a gyarmati békébe: »Minthogy Erdély sok időktől fogván magának való szabados fejedelemség volt, ennek utánna is mind az mostani fejedelmek idejében s mind pedig legitimus successorinak idejekben ezen mostani szabados fejedelemségnek agnoscáltassék és tartassék utrinque, hozzá való mostani határaival, szabadságaival együtt s abban egyik féltől is bántása ne legyen.« Esterházy Miklós azonban tiltakozott e pont beiktatása ellen. Jól látta, hogy mire való. A Bethlennel kötött béke értelmében az erdélyi rendek 1624 június 7-ikén kiadott biztosító levelükben kijelentették, hogy a Bethlennek éltéig átengedett hét vármegyéhez nem tartanak jogot. A Kamuthytól indítványozott pont ellenkezvén a biztosító levél tartalmával, a hét vármegyét a török oltalma alatt hosszú időre Erdélyhez csatolta volna.

Esterházy hiúsította meg Bethlen szándékát a királyi Magyarország jövőjének érdekében.[1]

E jövő biztosítására gondolt az udvar is, midőn 1625 július első felében szeptember 8-ikára Pozsonyba hivta össze az országgyűlést.

A rendek szokás szerint lassan gyülekeztek. A király csak október 13-ikán vonult Sopronba s ezután kezdődött az országgyűlés munkássága.

Az országnak ekkor nem volt nádora. Thurzó Szaniszló, az utolsó protestáns nádor, 1625. május elején meghalt. A rendek addig nem akartak a királyi előterjesztések tárgyalásába bocsátkozni, a mig a király meg nem nevezi a nádorjelölteket. Az udvar szokatlanul gyorsan engedett. A katholikusok közül Esterházy Miklóst és Pálffy Jánost, a protestánsok közül Nádasdy Pált és Ostrosith Istvánt nevezte meg. Az október 25-iki vegyes ülésen százhuszonöt szavazat esett Esterházyra s vagy huszonöt Nádasdyra. Ez eredmény érthetővé teszi az udvar engedékenységét. Nem mintha megszünt volna a császár környezetének hagyományos idegenkedése a nádori intézmény ellen. De végre oly nádort választott az országgyűlés, a kit a király megbizhatóbbnak tartott elődjeinél. Esterházy szerencsétlenségnek tartotta az ország vagy egyes részeinek elszakadását a királyi háztól. Ez mély meggyőződése volt, melyben akkor sem ingott meg, midőn félénkebb, óvatosabb pártfelei a felkelőkhöz csatlakoztak. Igaz, hogy Esterházy a kételkedőknél messzebb látott, de kétségtelen, hogy a lovagias hűség érzetének is része volt állhatatosságában. A protestánsok is reá szavaztak; szerencséje, nagy vagyona, éles esze s határozottsága oly tekintélyt szereztek neki, hogy csak kevesen mertek ellene nyilatkozni. Már Thurzó Szaniszló életében is övé volt a vezér szerepe. Thurzó Györgyre emlékeztet Esterházy munkakedve s nagy jártassága az állami igazgatás különböző ágaiban. Vallásossága is emlékeztet elődjére, csakhogy a protestáns szülőktől származott, de jezsuita iskolában nevelt Esterházy az ellenreformáczió bajnoka volt. Nemcsak a hatalom eszközeivel terjesz-

[1] Gergely Samu közleményei: Tört. Tár, 1883. 131—148 Erdélyi országgy. Emlékek VIII. 239. Esterházy Miklós, Magyarország nádora II. 352.

Az Athenaeum nyomása.

GRÓF ESTERHÁZY MIKLÓS NÁDOR.

(Egykorú olajfestmény a fraknói kincstárban.)

tette vallását, de, mint Hajnal Mátyás tanítványa, theologiai tudományával is sikra szállott hitének védelmében. Esterházy hűsége az udvar iránt nem fajult szolgasággá. Erős magyar érzés jellemezte, de mégis távolabb állott a köznemesség felfogásától, mint Thurzó György: a népies vonások hiányoztak politikájából.

Az udvar nem csupán Esterházy egyénisége miatt volt oly előzékeny a nádorválasztás kérdésében. Engedett, hogy a rendek nagyobb dologban engedjenek, a nádorválasztást egy még jelentékenyebb választás próbájának tekintette.

Az országgyűlés egybehívásának tulajdonképi czélja az volt, hogy a rendek Ferdinánd fiát királylyá válaszszák. Az udvar különösen Bethlen nyugtalan politikája miatt attól tartott, hogy komoly zavarok támadhatnának, ha Ferdinánd utódjának megválasztása előtt halna meg. Most nem gondolt az udvar arra, mint az 1618-iki országgyűlésen, hogy a trónöröklés elvét iktassa a magyar törvénykönyvbe. A királylyá avatás ténye sürgősebbnek látszott, mint az öröklés rég óhajtott diadala. Az udvar most más természetű akadályokat támasztott. Pázmány, Eggenberg, Caraffa nuntius s Lamormain meg akarták menteni a főherczeg lelkiismeretét a koronázási hitlevél elfogadásának terhétől. Azt mondották, hogy az atyát mentik az 1618-iki súlyos körülmények, de most kedvezőbb idő jár, miért kötelezné magát az ifjú herczeg a vallási szabadságról szóló czikkek tiszteletben tartására? Elégedjünk meg, mondotta e papi párt, a választással, a koronázást s ezzel együtt a hitlevél aláirását jobb időkre halaszthatjuk. Ferdinánd a gyóntató atyának adott igazat. De különösen Esterházy és a spanyol követ ellenezték a koronázás elhalasztását. Elmondották, hogy a magyarok nem tekintik igazi királyuknak azt, a ki nincs megkoronázva s hogy a német birodalmi választás és a spanyol házasság szempontjából is szükséges a koronázás. Nagy hatással volt a királyra Esterházynak az a megjegyzése, hogy Ferdinánd főherczeg annak idején megváltoztathatja a törvényeket a rendek hozzájárulásával, ha az ország egészen katholikussá lesz. Eldöntötte a vitát az a körülmény, hogy az országgyűlés még a választáshoz sem akart fogni a hitlevél elfogadása előtt.

Másrészt Esterházy a rendek hangulatát is vizsgálta s igyekezett lefegyverezni minden ellenállást. Csupán az ellenzék legszélsőbb töredéke, a Bethlennek átadott hét megye követei tiltakoztak a választás ellen. Utasításuk és a királyi előterjesztések nem szóltak a választásról; vagy ölnek, vagy vágnak, de mi sem választunk, sem koronázunk, mert most is sok fejedelmünk lévén, sok urat nem győzünk tartani és uralni — így nyilatkoztak. Bethlen Sopronban tartózkodó követe biztatta őket az ellenállásra. De a nádor szép szóval, erős okokkal s ha tűrelméből kifogyott — a mi hamar megesett — még erősebb fenyegetésekkel leakarta beszélni a követeket az ellenmondásról. Igyekezetének volt is annyi eredménye, hogy a november 27-iki vegyes ülésen, a melyben az elfogadott hitlevél bemu-

FERDINĀDVS III DG REX HVNGARIÆ
BOHEMIÆ ARCHIDVX AVST DVX BVRG.
STIR. CARINTH CARNIOL ET WIRTEMB COMES
HASP. TIROL GORIT. LANTGR ALSAT.
Michel van Lochom excudit.

III. Ferdinánd magyar király.

(Egykorú metszet az országos képtárban.)

tatása után Ferdinánd főherczeget kikiáltották magyar királylyá, a tiz vagy tizenkét főnyi szélső ellenzék tagjai elnémultak. A döntő pillanatokban a már száz év óta uralkodó család tekintélye erősebben hatott reájuk, mint az elszakadás vágya és az a félelem, hogy kiérdemlik Bethlen feddő szavát.[1]

Deczember 8-ikán koronázták meg III. Ferdinándot. A sérelmeket az országgyűlés még a választás előtt intézte el. A mióta a horvátok megérkeztek, a katholikusok többségben voltak[2] s így a sérelmi pontok igen nagy részének tárgyalása alig adott alkalmat az ellenmondásra. De a német katonaság s a vallás ügye most is zivatart idézett elő. A német katonaságot 1623-ban Bethlen második támadásának hirére vezették Érsekujvárba s több más várba. Thurzó Szaniszló a magyar tanács határozata alapján kérte a katonaságot, de később bizonyos tiltakozással élt, hogy védje magát a rendek haragja ellen. Esterházy minden tartalék nélkül s igen határozottan kérte az idegen hadi erőt.[3] Most sem akarta kivezetni a császár katonáit, de az országgyűlés többségével egyetértve oly czikket kivánt alkotni, mely megóvja az ország törvényes jogát. A nádor a vallás ügyében is el akarta halasztani a vitákat, a protestánsok törvényes biztositékainak tiszteletben tartása mellett. Az udvar szerette volna hallgatással mellőzni e biztositékokat, de a béke kedvéért megnyugodott a nádor felfogásában. Esterházy vegyes üléseken szavazatra bocsátotta e kérdéseket, mint már Thurzó Szaniszló is próbálta az 1622-iki országgyűlésen. A szélső ellenzék tagjai, különösen az abauji és borsodi követek hevesen tiltakoztak az együttes szavazás módja s általában a vitának ilynemű elintézése ellen. Szükségesnek tartották a vallási sérelmek tárgyalását és nem akarták tűrni a német katonaságot az országban. Esterházy azonban keményen megdorgálta a tiltakozókat, szemükre hányván egyebek közt azt, hogy az alkotmány ellenére nem szavazással, hanem lármával akarnak dönteni az országos ügyekről. Végre is a nádor megvalósította az országgyűlés többségének akaratát. A vallási vita elmaradt, a XXII. törvényczikk megujította az 1608-iki törvényt s Ferdinánd hitlevelének hatodik pontját. A XXIV. czikk pedig azt mondja, hogy most nem tanácsos kivezetni az idegen katonaságot, de ennek meg kell történnie, mihelyt a körülmények megengedik. Időközben a kapitányok a nádor hatósága alá tartoznak a törvények értelmében.

III. Ferdinánd koronázási érme.

[1] L. különösen Frankl, id. m. II. 157. 161—170. Esterházy Miklós, II. 231. 251. Carlo Caraffa, Relatione dello Stato dell' Imperio, kiadja Müller Godohard József: Archiv für oesterreichische Geschichte XXIII. 272—78. Szemere naplója Kaprinay gyűjteményében, XXVI.

[2] Padavin jelentése Óváry, id. m. 386.

[3] Barabás Samu közleménye: Tört. Tár, 1881. 716.

szomszéd tartományokból származó háromkrajczáros garas négy dénárban járjon, 1623 husvétjától kezdve pedig három dénárban. E törvénynek ugyancsak kevés volt a haszna. A háromkrajczáros garast vagy, mint akkor nevezték, az uj polturát senki sem akarta elfogadni a törvényes árfolyamban. Pozsonyban csak egy dénárban fogadták el.[1] Hiában erőszakolták a hatóságok a szegénységre az uj polturát, a barsmegyei nép azt mondotta, hogy ha mindenét eladja is az uj polturán, pénz nélkül marad.[2] Erdélyben a régi jó poltura elkelt négy dénáron, de az ujat nem vették el;[3] Ónod tájékán még a jó uj polturát is visszautasították.[4] Mindenütt a magyar apró pénzt kivánták. Pázmány irja 1623 elején, hogy az idegen pénzen élő füleki, szendrei és ujvári őrség egy havi zsolddal nyolcz napra elégséges száraz kenyeret sem bir vásárolni.[5] És mintha nem lett volna elég ez a nyomorúság, másféle rossz pénz is kezdett terjedni. 1623-ban uj dutka vagyis három polturás pénz merült fel, mely két uj polturánál sem nyomott többet.[6] Az úgynevezett pozsonyi garas is nagyon kétes értékű pénz volt. A nagy urak sorban jelentkeztek Körmöczön 1624-ben s a császár rendeletére hivatkozva, több mint negyvenezer forintnyi pozsonyi garast mutattak be, melyért jó körmöczi pénzt kértek.[7] A szegény nép nem hivatkozhatott császári rendeletekre, senki sem védelmezte a nagy drágaság okozta bajok és különböző urainak zaklatásai ellen. Növelték a bajt a kalmárok, a kik abba hagyva mindenféle kereskedést, összeszedték a jó pénzt, kivitték az országból s rosszat hoztak helyette.[8] Az arany, a tallér s a jó dutka ritkán voltak találhatók, Bethlen szerint 1624-ben szivesen adtak volna a forgalomban levő rossz pénzben tizenkét magyar forintot egy tallérért s húsz forintot egy aranyért, de úgy sem kaptak tallért s aranyat.[9] Az 1625-iki országgyűlés több elődje példájára elrendeli, hogy jó magyar pénzt verjenek. A tallér értékét egy forint és húsz dénárban, az aranyét két forintban állapítja meg. Megujítja az arany és ezüst kivitelére vonatkozó tilalmat, elrendeli az árak leszállitását és számüzi az országból a lelketlen pénzkalmárokat.[10] Deczember 13-ikán az országgyűlés be volt fejezve.

Az egykoruak sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy Bethlen nem akarta-e megakadályozni III. Ferdinánd koronáztatását. A fejedelem ugyanis 1625 őszén tekintélyes hadi kiserettel látogatta meg Kassát. Sokan, s nem csupán ellenségei, azt hitték, hogy ujra támadásra készül a császár

[1] Szilágyi, Adalékok Bethlen szövetkezéseinek történetéhez, 32.
[2] Pécs Antal, Alsó-Magyarország bányamívelésének története, II. 602.
[3] Gr. Károlyi cs. oklevéltára, IV. 165.
[4] Szilágyi közl. Tört. Tár, 1894. 657.
[5] Esterházy Miklós, II. 18.
[6] Pécs, id. m.
[7] U. ott, 181–83.
[8] Szilágyi közl. Tört. Tár, 1879. 452.
[9] Horváth Mihály közl. Magyar Tört. Tár, XI. 181.
[10] Katona, id. m XXXI. 161–163.

ellen. Azt rebesgették, hogy az udvartól megsértett Széchy György egyetért Bethlennel s hogy a gyilkosság, mely véget vetett Széchy életének, meghiusította a hadi vállalatot. Pedig ez év nyarán őszintén irta Bethlen Pázmánynak, hogy a házasságra van most legnagyobb gondja. Azonban a kassai séta még sem volt oly ártatlan, mint a minőnek Bethlen akarta föltüntetni. Nem csak az volt a fejedelem czélja, hogy zavarja Ferdinándot hadi erejének összpontosításában, hanem főleg az, hogy figyelmeztesse a császár ellenségeit, mennyire számithatnak az erdélyi támogatásra, ha a kellő föltételek mellett hasznát akarják venni.[1] Mert 1625-ben már erősen készülődtek a császár ellenségei s Bethlen úgy érezte, hogy a cseh forradalommal kezdődő harcz most fejlődik igazán európai küzdelemmé. A protestáns nagyhatalmak fegyverkeztek s Francziaország, Velencze és Savoya

Széchy György siremléke.
(Báró Radvánszky Béla gyűjteményében.)

szövetsége támogatta a protestánsok czéljait. Bethlen csatlakozni kivánt e nagy reményeket keltő mozgalomhoz, hanem a szokottnál is nagyobb óvatossággal. 1621-ben s 1623-ban politikai barátai örültek fáradozásának s hasznát is látták, de nem könnyitették küzdelmeit. Különösen a második támadás tapasztalatai azt a meggyőződést érlelték Bethlenben, hogy a magyar könnyü lovasság s a csekély török segítség nem elégséges a Beszterczebányán szerzett méltóság kiküzdésére. »Az némettel hadakozni nem hasznos, valamig egynehány ellenséget neki ember nem csinálhat« — irja 1624 áprilisában. Szükségesnek tartotta tehát, hogy »derék fundamentommal végezzen a keresztyén országokkal,« mert most már ő akarta hasznát látni a mások erőfeszítésének.[2]

[1] Esterházy Miklós, II. 247. Frankl, Pázmány levelezése, 445. Mikó, id. m. I. 238. és Zorzi Giustinian bailo jelentései Óvárynál, id. m. 601—606.

[2] Török-Magyarkori államokmánytár, I. 417.

És míg Bécsben a császár vejének s a török ellen bajtársnak ajánlkozott, sorban kérdezgette a Habsburgok összes ellenségeit, hogy mily mértékben s minő hála fejében kivánják szolgálatait.

Bethlen nagy örömmel tapasztalta, hogy a francia politika, mely az első támadás idején inkább ellene fordult s azóta kétes értékű biztatással támogatta, most rögtön ajtót tár előtte, alig várva kopogtatását. Richelieu, a ki 1624-ben vette át az ügyek vezetését, igen nagyra becsülte azt a szerepet, mely Bethlenre várt az osztrák-spanyol hatalom leküzdésében. Boccourt de Montealto franczia követ 1625 január 2-ikán indult Erdélybe s e követküldés nyomán élénk szóbeli s irásbeli üzenetváltás keletkezett egyrészt Gyula-Fejérvár és Páris, másrészt Gyula-Fejérvár és a konstantinápolyi franczia követség közt.[1]

A protestáns szövetség követe is megjelent az erdélyi udvarban. Mert így nevezhetjük Strassburg Pál kapitányt, noha a protestáns hatalmak nem adtak neki hivatalos megbizást. Anstruther, a kopenhágai angol követ ajánlotta Strassburgot Pfalzi Frigyesnek, Frigyes pedig 1624 végén arra kérte ipját, hogy küldje el a kapitányt az erdélyi fejedelemhez. Jakab király még mindig irtózott a gondolattól, hogy az ő nevében követ vagy levél induljon a pogányok szövetségeséhez. Rusdorf, Pfalzi Frigyes londoni megbizottja, nem birta legyőzni Jakab idegenkedését, hanem a walesi herczeggel levelet iratott Thurnnak, melyben a herczeg Thurn gondjaira bizza Bethlen és Strassburg ügyét. Thurn az 1623-iki hadjárat befejezése után elhagyta Magyarországot, azzal az igérettel, hogy Bethlent tudósítani fogja az európai állapotokról. Azóta Velencze szolgálatába szegődött s ez állam területén tartózkodott, midőn Strassburg hozzá érkezett. Thurn a kapitányt, mint az északi hatalmak megbizottját, küldötte Bethlenhez. Strassburg 1625 nyarán Erdélybe érkezve, elmondotta Bethlennek, hogy az északi népek, a kiknek ősei hajdan elárasztották a föld kerekségét, a császár ellen fordultak. Súlyos és végtelen háboru fenyegeti Ferdinándot. Bethlen nem egészen uj dolgokat hallott Strassburgtól. A fejedelem reményei akkor már annyira fel voltak csigázva, hogy osztogatta az osztrák birodalom országait. Pfalzi Frigyes 1625 márcziusában Bethlen kivánságára azzal a nagylelkü igérettel válaszolt, hogy átengedi neki Morvaországot. Bethlen örült a még el nem ejtett vadnak, de nem vette csekélybe a vállalat nehézségeit. Páthoszszal válaszolt Strassburg páthoszára, hanem egyszersmind figyelmeztette arra, hogy szilárd alapra van szüksége a nagy épületnek. Mansfeld, a dán király s Hollandia idegenektől kapott pénzen hadakoznak. Honnan teljék az ő költsége ily nagy hadjáratra, ha mások semmit sem akarnak neki adni?[2]

[1] Seller előterjesztése Óvárynál, id. m. 159. és Gindely-Acsády, Bethlen Gábor, 122.

[2] Rusdorf, Mémoires et Négociatons secrétes, I. 406. 409. Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1883. 225—236. Gindely, Okmánytár, 409. Moisesso levele, Óvárynál, id. m. 148.

Strassburg sokat beszélt Bethlennek Gusztáv Adolf terveiről. Az erdélyi fejedelem, mint sok más protestáns, azt remélte, hogy a svéd király fogja vezetni a protestáns coalitiót. Gusztáv Adolf a katholiczizmus hatalmának megtörésére irányuló terveiben számba vette Bethlen Gábort. Már 1623-ban szeretett volna vele egyesülni Sziléziában. A két uralkodó azóta is üzengetett egymásnak az egyesülés módjáról s helyéről. Bethlen 1624-ben Quadt Mátyás német kapitányt küldötte Svédországba. A kapitányt, ki az 1624-ben elhalt jägerndorfi őrgróffal került Magyarországba, Bethlen ügyes diplomatának tartotta. Quadt és társai kereskedőknek öltözve utaztak Lengyelországon át, de Zsigmond elfogta a szerinte rossz ügyben kereskedőket. A svéd király azonban más uton értesült Bethlen izenetéről.[1]

A követküldés ellenséges területen át nehéz s feltünő dolog volt, Bethlen czélszerübbnek s kényelmesebbnek tartotta az európai hatalmak konstantinápolyi követeitől tudakolni, hogy megbizóiknak mi a szándéka. 1625-ben a portára küldött erdélyiek tudatták a franczia, hollandi, angol és velenczei követekkel Bethlen föltételeit. A fejedelem — így hangzottak a föltételek — be akar lépni az európai szövetségbe. 40,000 fegyveressel háborgatná a közös ellenséget, de a tömérdek sereg eltartására havonként 40,000 tallért kiván. Nem békül meg a szövetségesek tudta nélkül, de ők se kössenek békét vagy fegyverszünetet anélkül, hogy belé ne foglalnák Bethlen Gábort. A követek mindannyian sokallották a kivánt összeget. Kormányaik nem hatalmazták fel őket a feltételek elfogadására, leginkább azért, mert átallották uj s nem egészen biztosan kamatozó kötelezettséggel gyarapítani nagy költségeiket. Roe Tamás kijelentette, hogy nem a török fővárosban kellene megkötni az alkut, hanem legjobb volna, ha Bethlen emberei bejárnák a szövetkező országok fővárosait. A franczia követ lanyhának tartotta követtársai magaviseletét Bethlennel szemben. Megmondotta Roenak, hogy a franczia király felhatalmazta őt a feltételek elfogadására. Roe, a ki nagyon szerette volna magának tulajdonítani azt a dicsőséget, hogy diplomatiai ügyességével Bethlent a császár ellen ingerelte, szégyelte magát, hogy az angol kormány a franczia mögött marad e hasznos ügy előmozdításában. Igaz, hogy De Priard, a franczia követ, a ki 1625 derekán jelent meg az erdélyi udvarban, Bethlent a követelések mérséklésére akarta birni. De midőn e kisérlet nem sikerült, 1626 elején Harlay de Césy Konstantinápolyból Fornetti tolmácsot küldötte Bethlenhez. Fornetti elmondotta, hogy az angol, hollandi s velenczei kormányok nem feleltek Bethlen ajánlataira. A franczia király azonban azt üzeni, hogy elvállalja a 40,000 tallér negyedrészének fizetését az esetre, ha a fejedelem megkezdi a támadást. A többi föltételt is elfogadja. De ha Anglia, Hollandia s Velencze nem vállalnák el a reájuk

[1] Droysen, Gustav Adolf, I. 188. 194. 234. Rusdorf, id. m. 550. Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1891. 412. Kemény János önéletirása, 65.

eső rész fizetését, a franczia kormány fizetne Bethlennek 50,000 tallért a támadás kezdetén.[1]

Bethlen örült a francziák készségének, de többet kivánt. Már előbb is belátta, hogy a konstantinápolyi követségek útján nem kötheti meg az alkut. Elhatározta, hogy követet küld a protestáns udvarokhoz. Választása a lengyel fogságból kiszabadult Quadtra esett. Az ürügy is megvolt, Quadt a leánykérő küldöttséghez csatlakozott. Bethlen már 1624-ben jól tudta, hogy az udvar hitegeti a házasság dolgában. A mióta visszautasították a kormányzóságra vonatkozó ajánlatát s az ezzel összefüggő terveket, inkább csak szinből folytatta a házassági alkút az udvarral, azzal a mindinkább tünedező reménynyel, hogy a császár még vejének fogadja a politikai helyzet kényszere alatt. Az ajánlott katholikus herczegnők kezére nem vágyódott. Azt hitte az udvar, hogy hizelegve a fejedelem hiúságának, tőrbe ejtheti a kinált rokonságokkal. Bethlen alig látszott észre venni a csábítást, Kamuthy s Kovachóczy sikertelen bécsi útjai után abban a táborban kereste a rokoni összeköttetést, melyhez érzelmei s politikai érdekei vonzották. Roe Tamás tanácsolta uralkodója családjának, hogy jó volna, ha Bethlen számára német herczegnőt keresnének. Pfalzi Frigyes nejének, Erzsébetnek volt egy Farensbach Magdolna nevű udvari hölgye, a kinek testvére Vollmar, Thurn grófot szolgálta. Erzsébet ez úton figyelmeztette Bethlent már 1624 májusában Brandenburgi Katalinra. Júniusban az udvarhölgy azt jelentette úrnőjének, hogy Bethlen meg van nyerve a tervnek. A fejedelmet nagyon csábította Gusztáv Adolf sógorsága. Az a Quadttól vezetett követség, melyet a lengyel király elfogott, azzal is meg volt bizva, hogy e házasság ügyét tárgyalja a svéd királylyal.[2] Bethlen 1625 márczius elején Scultetus Weichard nevű udvari orvosát küldötte Berlinbe, hogy kérje meg a választó-fejedelem hugának kezét. Április 19-ikén a választó Scultetusnak s a valamivel később érkezett Listi Ferencznek azt válaszolta, hogy Bethlen személye ellen nincs kifogása, de tartania kell a császár s a lengyel király haragjától és azért kéri az ünnepélyes leánykérő követség elhalasztását.[3]

A brandenburgi választó igen tisztességes és hasznos dolognak tartotta a gazdag és európai hirű fejedelemmel való sógorságot. De a döntő szót addig nem merte kimondani, a míg a császár formális beleegyezésére nem hivatkozhatott. A császár engedelmével a választó a lengyelek kifogásait akarta elnémítani, mert Zsigmond már Quadt elfogatása óta intette

[1] Negociations of Sir Thomas Roe, 403. 472. 485. 486. Óváry, id. m. 579. 580. 610. Instruttione a Tomaso Fornetti: Bethlen Fejed. Levelezése, 325.

[2] Negociations of sir Thomas Roe, 287. Friedrich Krüner czikke Bethlenről: Historische Zeitschrift, XXII 32. és Szilágyi közleménye: Tört. Tár, 1891. 412. Kemény önéletirása 77.

[3] Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 640—643. 647—633. Marczali Regestáiban már közölte ez iratok kivonatát.

György Vilmost, a lengyel korona vazallusát, hogy ne kössön szövetséget Lengyelország ellenségével.[1]

A császár jóváhagyását akarta megnyerni az a követség, mely 1625 júliusában Kovachóczy és Mikó vezetése alatt Ferdinánd udvarába indult s a melyhez Quadt is csatlakozott. Már a követség elindulása előtt meg-

György Vilmos brandenburgi őrgróf.
(Egykorú metszet Khevenhiller Conterfeitjában.)

üzente Bethlen Sennyey kanczellárnak, hogy lemondott a császári rokonság reményéről, de mindamellett igaz hive marad Ferdinándnak. Követeit a császár Bécsujhelyben fogadta koronás fők küldötteihez illő tisztelettel. Édességekkel akarta elfelejtetni az elutasítás keserűségét. A Serenissimus

[1] Szilágyi közleményei: Tört. Tár, 1891. 416—421.

czimet küldötte Bethlennek, a mit rossz néven vettek az idegen hatalmak követei. A spanyol követ azt mondotta, hogy az ő királyának sem adnak nagyobb czimet: Ferdinánd azzal mentette magát, hogy az irigyelt kitüntetést nem mint császár, hanem mint magyar király osztotta. Különben Kovachóczyék még mindig emlegették Bethlen vágyát a császári rokonságra. Az udvar azt a sejtelmet akarta ébreszteni bennük, hogy Ferdinánd talán az idősebb királykisasszonyt Bethlenhez adná. De — igy mondogatták az udvari emberek — a vallás különbsége el nem háritható akadály. Csak tartóztatni akarták az erdélyi követeket, mert jól tudták, hogy nem csupán a leánykérés végett utaznak Berlinbe. Midőn arról volt szó, hogy az udvar jóváhagyja-e Bethlen házasságát a brandenburgi választó hugával, Ferdinánd azt válaszolta, hogy György Vilmos nem barátja ugyan, de ő nem fél tőle. A gyámoltalan választó nem is birta volna megboszulni Ferdinánd jóváhagyásának megtagadását, de a császári politika szempontjából fölösleges dolog lett volna ez alkalomból megsérteni György Vilmost és Bethlent. Az erdélyi követek szeptemberben Berlinbe érkeztek s megkötötték a házassági szerződést.[1]

Quadtnak más dolga volt; elhagyva követtársait, 1625 október 16-ikán IV. Keresztély dán király nienburgi főhadiszállására érkezett.[2] A dán király már ekkor meginditotta a hadjáratot. Nem várva be Bethlen követét, Berbisdorf Ehrenfried ezredest Magyarországba küldötte. Berbisdorf gyógyszerésznek öltözve Szilézián át Kassára utazott. Arra kérte a fejedelmet, hogy támadja meg a császár örökös tartományait, lépjen a szövetséges királyok társaságába s küldjön a dán sereg számára hatezer magyar katonát a szövetségesek költségén. Bethlen tagadó vagy kitérő választ adott. Ha rögtön megengedi a toborzást, zavarta volna a lakodalmi ünnepet. Azért mondotta, hogy bajos volna a téli időben a csapatot átvezetni a határon. Megüzente továbbá, hogy addig nem fog fegyvert, a mig az unióba nincs felvéve.[3]

Senki sem óhajtotta melegebben Bethlen fölvételét mint éppen a dán király. Ulfeld és Sehested dán követek kiséretében Quadtot is utnak indította Hágába november 10-ikén. A következő hónapban a dán, angol és hollandiai követek megkötötték a szövetséget. Bethlen kimaradt belőle. Hanem a szövetséglevélnek tizennegyedik pontjában a protestáns hatalmak kimondották, hogy értesítik Bethlent a szövetségről s igy az erdélyi fejedelem majd elhatározhatja, hogy aláveti-e magát a föltételeknek. Az okirat nagyobb tisztelettel emlékezett volna meg Bethlenről, ha a pénz kérdése nem

[1] Frankl, Pázmány Péter, II. 116. 117. Padavin jelentései Óvárynál, id. m. 370—72. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 305. Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 646. s 663. Scultéti levele, közli gr. Kemény József: Kurz, Magasin für Geschichte Siebenbürgens, (Brassó, 1844.) 344. Droysen, Geschichte der preussischen Politik, III. 1. 35.

[2] Hurter, Geschichte Ferd. II., IX. 500.

[3] Óváry, id. m. 172. Esterházy Miklós, II. 275. Fraknói közl. Tört. Tár, 1881. 112.

bántotta volna annyira a hollandi s angol követeket. Azonban magánuton tudtára adták Quadtnak, hogy, ha a fejedelem megcsinálja az óhajtott diversiót, megfogja kapni a havi 40,000 tallért s biztosabbat is végezhet a szövetségesekkel, ha újra Hágába küldi követeit 1626 márcziusára, a mikor kicserélik a szövetséglevél ratifikált példányait.[1]

Midőn Quadt e sovány eredménynyel távozott Hágából, Rákóczy György vezetése alatt már elindult az a nagy követség, mely a menyasszonyt Berlinből Kassára kisérte. Bethlen a Berlinbe küldött házassági szerződésben a nászajándékot kéretlenül 50,000 forinttal gyarapitotta. 1626 márczius 2-ikán volt az esküvő Kassán. A szultán, a császár, III. Ferdinánd, a bajor és kölni választók, a spanyol király gazdag ajándékokat küldöttek a fejedelemnek. Bethlen a szultán követeit nem várakoztotta, hanem »elbeszélé« Kassáról a lakodalom napja előtt, mert tudta, hogy nehéz volna vagy Ferdinánd követének vagy a török pasának megsértését kikerülni, ha együtt vannak a lakodalmon. Velencze, Francziaország és Anglia követei hiányoztak. Nem tartották szükségesnek lekötelezni a fejedelmet, úgy is tudták, hogy mi módon nyerhetik meg szolgálatait s kerülni is akarták a föltünést.[2]

A nagy kiserethez, mely a fiatal asszonyt új hazájába kisérte, Schwarzenberg, Brandenburg vezető minisztere is csatlakozott. Brandenburg üllő és kalapács közé jutott, midőn a protestáns és katholikus hatalmak összeütköztek. Schwarzenberg Kassán azt akarta elérni, hogy Bethlen kösse szivére az unio tagjainak a brandenburgi érdekek kiméletét. Bethlen elismerte sógorának kényes helyzetét, de mégis azt tanácsolta, hogy bátrabban csatlakozzék a protestánsok táborához. Remélte, hogy György Vilmos, mint a protestáns szövetség tagja, reá vehetné társait a Quadt Mátyástól Hágába küldött feltételek elfogadására.

Ismeretes volt, hogy Schwarzenberg gróf a császár pártjához hajlik. IV. Keresztély még idején figyelmeztette Bethlent, hogy tartóztassa a grófot tisztességes ürügyek alatt, mert különben a kelleténél korábban tesz jelentést a bécsi udvarnak Bethlen szándékairól. Bethlen lelkiismeretesen eljárt e megbizatásban. Schwarzenberg harmadfél hónapig lakomázott Bethlen udvarában.[3]

[1] Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetk. tört., 82. Opel, Der niedersächsisch-dänische Krieg, II. 338—41. The Negociations of Sir Thomas Roe, 493, 503.

[2] Kemény János Önéletirása, 87. Opel id. m. II. 427. Ötvös Ágoston, Brandenburgi Katalin fejedelemsége: Magyar Akadémiai Értesitő, II., (Pest, 1861.) és Szilágyi Adalékok 75.

[3] Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 643. Ez okiratra hivatkozik Droysen, Geschichte der preussischen Politik, III. 1, 37. Schwarzenbergről l. Fraknói közleményét: Tört. Tár, 1881. 101. és Opel, id m. II. 462.

VIII. FEJEZET.

Bethlen Gábor utolsó évei.

Európának alig volt állama, melynek politikáját Bethlen számba ne vette volna, midőn harmadik támadásának sikerét biztositani kivánta. De messze terjedő terveinek középpontja most is Konstantinápoly volt. Szerette volna mennél szorosabbra fűzni a kapcsot a porta és a Habsburgellenes szövetségesek közt. Sürgősen kérte nyugati barátait, hogy rendkivüli követséget inditsanak a portára. Ha Francziaország, Anglia, Dánia, Svédország, Hollandia és Velencze küldöttei meg nem jelennek a török fővárosban — igy szólt Bethlen Schwarzenberghez — az államok minden igyekezete jégre van épitve.[1] Köln és Rimay útjára gondolt s azt hitte, hogy amit Pfalzi Frigyes 1620-ban megtett, azt 1626-ban a nevezett hatalmak nagyobb fénynyel fogják ismételni. Különösnek tartotta, hogy a hatalmak e biztos és közeleső utra vonakodnak lépni. Mennyi pénzzel és katonával ért volna föl a török birodalom katonaságának sikra szállása. Csakhogy a hatalmak alig válaszoltak Bethlen ez ajánlatára; felfogásuk szerint ép az volt Bethlen barátságának értéke, hogy általa elérik a töröktől várható hasznot, anélkül, hogy kénytelenek volnának magukra vállalni a keresztényhez nem illő barátság szégyenét.

Bethlen egyszersmind a saját tekintélyének emelésére is gondolt, midőn a rendkivüli követség küldését ajánlotta. Egyrészt ez volt a czélja akkor is, midőn a szövetségesek konstantinápolyi követeit arra kérte, hogy támogassák kérelmeit a portán. Roe Tamás eleintén azt hitte, hogy valami ártalmas szándék lappang e kérelem alatt, mert Bethlen maga is el tudja végezni dolgát a törökkel. De az ügy érdekében nem tagadta meg a kivánságot[2] s Bethlennek a Ferdinánd követeire való tekintettel jól esett, hogy idegenek járnak el abban, a mit különben csupán a maga embereire kellett volt biznia. De igy sem sikerült rejtenie szándékait, mert a portán nem volt nehéz kinyomozni bizonyos diplomatiai titkokat.

Pedig Bethlennek elég oka volt arra, hogy a császár előtt titkolja portai alkudozásait. Mialatt Hidasgyarmatnál Bethlen küldöttei is részt vettek a tárgyalásokban, Konstantinápolyban az erdélyi követ a béke ellen izgatott. Bethlen azt magyarázta a török uraknak, hogy a »frigyen egy jó kövér kappant nem adnánk, mikor éhek volnánk«. Csak gyermeki játék az egész, az ő tanácsait a török biztosok nem fogadták meg.

[1] Szabó Gyula közl. Tört. Tár, 1888. 646.

[2] Negociations of Sir Thomas Roe, 388. 394.

S a porta nagyon fogékony volt az ily beszédek iránt. A török politika vezetői nem elégedtek meg a zsitvatoroki béke egyszerű megerősitésével, javitani akarták annak feltételeit. Elég jól voltak értesülve a Ferdinánd ellen készülődő európai coalitióról s úgy látták, hogy bátran elhalaszthatják a béke megerősitését.[1]

Ily körülmények közt Roe, Giustinian és Hága Kornél könnyen szerezték meg a Bethlentől sürgetett szultáni levelet. 1625 szeptember elején küldötte el a kajmakám Juszuf agát Erdélybe IV. Murád levelével, melyben a szultán megengedte Bethlennek, hogy szövetséget köthet Francziaországgal, Angliával, Hollandiával és Velenczével. A levél márcziusi hamis kelettel volt ellátva, nehogy a császáriak esetleg azt mondhassák, hogy a gyarmati béke előtt kelt. Bethlen azonban minden eshetőségre fedezte magát a szultán irásával.[2]

A döntő fordulat Toldalagi Mihály 1626-iki követsége idején állott be. Toldalagi július 3-ikán érkezett a portára. Utasitásában el volt mondva minden, a mit Bethlen remélt és a minek reményével a törököt áltatni akarta. Toldalagi a kedvező európai helyzetről hosszasan értekezett, dicsekedve azzal, hogy »im mostan az Isten a hatalmas császárnak ilyen nagy szerencsét mutatott«. Beszédének veleje az volt, hogy mielőtt a szultán az európai coalitióval együtt a gyökeresen felforgató nagy csapást méri Ferdinánd és szövetségesei hatalmára, készittessen jó hadat a budai pasa által a német ellen s inditsa meg a tatár khánt a lengyel ellen. Gürcsi Mehemet kajmakám, Bethlen régi jóakarója, pártolta Toldalagit.[3] De a lázadó spahik július közepén megölték a kilenczvenhatéves államférfiut, a szultán legtapasztaltabb s legbölcsebb miniszterét. Recsep pasa, Gürcsi utódja, kételkedve vizsgálta Toldalagi hosszú utasitását. De ő sem akarta elmulasztani a jó alkalmat. Megiratta a kivánt leveleket, parancsot küldött a budai pasának, nem olyat, mintha támadásra hatalmazná fel, hanem felszólitotta, hogy Bethlennel együtt védelmezze meg a török végeket. Roe szerint a kajmakám hideg és kétértelmü leveleket irt, de Toldalagi meg volt elégedve az irásokkal s midőn szeptemberben haza ért, Bethlen is megértette, hogy Recsep nem ellenzi a támadást, hanem a békebontás látszatát kerüli.[4]

De fontos dolog volt megtudni azt is, hogy mit várhat Bethlen nyugati szövetségeseitől? Emlitettük, hogy Quadt semmit sem végzett a hágai conferentián. A szövetségesek azzal vigasztalták, hogy majd 1626

[1] U. ott, továbbá Gergely Samu közlése: Tört. Tár, 1883. 146. és Zorzi Giustinian jelentése: Óváry, id. m. 576.

[2] Óváry, id. m. 590—94.

[3] U. ott, 632. Mikó, id. m. I. 238. és Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 441—66.

[4] Mikó, id. m. I. 238. Óváry, id. m. 644—65. Negociations of Sir Thomas Roe, 524. 537. 538.

márcziusában adnak neki határozottabb választ. Bethlen az Erdélybe visszatért kapitányt különböző akadályok miatt csak 1626 áprilisában küldhette el ujra Berlinen át a szövetséges udvarokhoz, hogy »legyen szembe a királyokkal«.[1]

Quadt június elején érkezett Wolfenbüttelbe IV. Keresztélyhez. Azt kivánta, hogy a hatalmak ismerjék el Bethlent a szövetség tagjának. Adják meg neki a fegyveres segitséget és a havi negyvenezer tallért; Bethlen

CHRISTIANVS IV. D.G. DANIÆ, NORWEGIÆ VANDA.
LORVM GOTHORVMQ. REX, DVX SCHLESVICI, HOLSATIÆ,
STORMARIÆ ET DITHMARSIÆ, CO. IN OLDENBORCH
ET DELMENHORST

IV. Keresztély dán király.

(A Theatrum Europaeum egykorú meszete után.)

egyelőre megelégednék három havi jutalékkal, csak fizesse meg a dán király a reá eső részletet. A király rosz kedvében volt, Mansfeld dessaui veresége s Anglia elégtelen támogatása okozták levertségét. Quadt nem volt megelégedve Keresztély válaszával. Stendalba utazott s azzal fenyegette a hadsereg vezetőit, hogy ura Kassán túl nem fog menni, ha kérelmeit

[1] L. Gindely, Okmánytár, 472. Marczali, Regesták: Tört. Tár, 1879. 550. és Bethlen Pol. Levelei, 415.

nem teljesitik. Fuchs és János Ernő herczeg, Keresztély tábornokai, megijedtek. A német birodalom szabadsága s az evangelium nevében kérték a dán királyt, hogy ne szegje kedvét Bethlennek. Keresztély erre határozottan megigérte, hogy Mansfeldet Sziléziába küldi s megadja Bethlennek a kivánt összeg egyik részletét. Miután Quadt Tangermündében megbeszélte Mansfelddel a Bethlennel való egyesülés idejét és helyét, tovább utazott.[1]

Augusztus 22-ikén érkezett Hágába. Ismételte a Wolfenbüttelben elmondottakat. Csakhogy itt a fősuly a pénzkérdésre esett. Azonban Hágában nem igen biztatták Bethlen követét. A hollandiaknak is kellett a pénz a spanyol háborúra s a dán király támogatására. Az angol kormány válaszától tették függővé elhatározásukat. Pedig midőn Quadt Hágából Londonba utazott, Bethlen már útnak indult seregével.[2]

A fejedelem ekkor már tudta, hogy nem számithat a franczia támogatásra. A konstantinápolyi franczia követ 1626 júliusában egyszerre elfordult Bethlen ügyétől. Ő volt az inditó, de midőn látta, hogy az óhajtott diversio a Bethlen részéről Francziaországtól követelt százezer tallér nélkül is végbe fog menni, az angol, hollandi és velenczei követekre hagyta a további teendőket.[3]

Nagyobb csalódás is érte Bethlent. Gusztáv Adolf és a hágai szövetség útjai külön váltak. A svéd király úgy látta, hogy a szövetség nem elég biztos alapra épit, átengedte tehát a vezetést a dán királynak s régi ellensége, a lengyel ellen fordult. Sadler Fülöpöt Bethlenhez küldötte a lakodalom alkalmából. A svéd követ azonban nemcsak szerencsét kivánt királya uj sógorának, hanem arra akarta birni Bethlent, hogy Gusztáv Adolffal Lengyelországban egyesüljön. A lengyel is tagja az európai katholikus ligának. III. Zsigmond trónjának megdöntésével Bethlen nagy szolgálatot tehetne a protestantizmusnak. Ha a Visztulánál el van végezve a munka, könnyű volna a győzők egyesült seregének Sziléziában megtörnie a császár hatalmát. Bethlen azonban a sziléziai egyesülést előbbre valónak tartotta. Sokat koczkáztatott volna, ha Lengyelországba tör és alkudozásai a portával s a nyugati hatalmakkal már oly természetűek voltak, hogy nem birt s nem is akart elszakadni a hágai szövetségtől, kivált a mióta Quadt megfordult Mansfeld táborában. Pfalzi Frigyes s a dán király küldöttei is arra kérték Gusztáv Adolfot, hogy Bethlen kivánsága szerint Szilézia felé forduljon, de eredmény nélkül.[4]

[1] Fraknói közleménye: Tört. Tár, 1881. 101. és Opel, id. m. II. 519—524.

[2] Óváry, id. m. 790. és De (Gids Amsterdam, 1873.) 446. Caroli Carafa Commentaria de Germania Sacra, (Bécs, 1748.) II. 101—125.

[3] Negociations of Sir Thomas Roe, 510 és Óváry, id. m. 648 l.

[4] Rikskansleren Axel Oxenstiernas Skrifter Förra Afdelningen Första Bandet (Stockholm, 1888.) 525. (Sadler instructiója 1625 végéről vagy 1626 elejéről). Szilágyi közlése: Tört. Tár. 1883. 244. Szilágyi Sándor, Bethlen Gábor és a svéd diplomáczia, (Budapest, 1882.) 33. és Opel, id. m. II. 346. 529.

A svéd király ez elhatározása felforgatta Bethlen nagy reményeit s terveit. Elesett a szövetséges táborok egyesülése Bécs előtt, melynek veszedelmességet még növelték volna a végbeli pasák pusztitásai. De a nagy készület töredékei is elég értékesek voltak. Bethlen erdélyi hadai s a hajduság, a budai pasa segitsége s Mansfeld közremüködése együttvéve biztositékai voltak annak, hogy a kudarcz nem lesz szégyenletes. Mansfeld dessaui veresége nyugtalanitotta Bethlent. Attól tartott, hogy ez a dán királyt megingatja szándékában. Beckmannt, feleségének titkárát Wolfenbüttelbe küldötte, hogy beszélje reá Keresztélyt a Quadtnak adott igéret teljesitésére. Bethlen általában elégületlen volt a németországi hadjárat vezetésével. Bármennyire szerette volna megvárni Quadt Mátyást, nem halaszthatta tovább kivonulását, mert aggódott, hogy a császár és a liga hadserege egészen elfojtják a németországi ellenállást. A dán király augusztus 27-iki lutteri veresége, melynek hire szeptember elején már el volt terjedve Magyarországban, növelte aggodalmait és tettre buzditotta.

Már augusztus 21-ikén levelet irt Ferdinándhoz, melyben elégtételt kért az 1624-iki béke megszegéséért. Nem volt oly panasza, melyet alkuval el nem intézhetett volna. A császár nem fizette meg a harminczezer forintot a végek eltartására, Esterházy nádor pedig több izben megsértette a fejedelmet. A császár azt felelte, hogy megadja tartozását s hogy a fejedelemnek még több jogos kivánságát is teljesiti, csak a békét ne zavarja. Esterházy sértései pedig nem országos ügyek.[1]

Máskor Bethlen jobb okokkal is védelmezte támadása jogosságát, de ügyének eldöntését nem az okoskodás erejére bizta.

A dán királytól küldött Mansfeld és János Ernő szász-weimári herczeg Sziléziában várták Bethlent. Quadt július 20-ikára igérte a fejedelem megjelenését.[2] A német hadvezérek azt remélték, hogy Bethlent felhasználhatják valamely németországi diversióra.[3] Alaposan csalatkoztak reményükben. Bethlen Magyarországba akarta hivni Mansfeldet s a herczeget seregének erősitésére. Augusztus 25-ikén küldötte Trencsén megyébe Horváth Istvánt »szinhadával«, hogy segitsen szövetségeseinek a határon való átkelésben.[4] Mansfeld és a herczeg nem maradhattak Sziléziában és Morvaországban, mert Wallenstein nyomukban volt. Szeptember 3-ikán már átkeltek a határon Illésházy Gáspárnak, Trencsén urának és Bethlen hivének segitségével.[5] A nádortól kihirdetett közfelkelés nem volt elég gyors s erős arra, hogy feltartóztassa Mansfeldet a határon vagy a Vág folyónál.[6] Szeptember

[1] Fraknói közlése: Tört. Tár, 1881. 105. Bethlen fejed. levelezése, 338, 343. Pray, Epistolae Procerum III. 387.

[2] Opel, id. m. II. 583.

[3] Gindely, Okmánytár, 413.

[4] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 467.

[5] Esterházy Miklós, II. 364. 367.

[6] Esterházy levele Pázmányhoz: Hazai okmánytár, IV. 464.

10-ikén a dán királytól küldött csapatok már Szentkeresztnél táboroztak s zaklatták a bányavárosokat. A hűtlen Horváth István elvált Mansfeldtől s Turóczban kalandozott, inkább a nádor, mint Bethlen szavára hallgatva.[1]

GVSTAVVS ADOLPHVS D.G. REX SVEC.GOTH.
ET VAND MAGNVS PRINCEPS. FINLANDIE DVX.ETC.

Paul Pontius sculp Ant. van Dyck pinxit Mart. vanden Enden excudit Cum privilegio

Gusztáv Adolf.

(Pontius egykorú metszete után.)

Midőn Mansfeld a bányavárosok felé közeledett, Bethlen még Nagyváradon volt. Nem akart sietni; szükségesnek tartotta, hogy minél tovább

[1] Pécs Antal, Alsó-Magyarország bányamivelésének története II. 205. Esterházy II 371. és Kemény Önéletirása, 99.

tünjék fel a béke megsértett, de türelmes hivének. Ferdinánd s hivei még az utolsó perczben is kételkedtek abban, hogy Bethlen átlépi a királyi terület határát.[1] Késedelmének másrészt az volt a czélja, hogy az ország belsejébe csalja a császár seregét.

Wallenstein szeptember 9-ikén érkezett Vágujhelyre.[2] Mansfeld Bethlen s Wallenstein, a három európai hirű hadvezér, most magyar földön készültek a mérkőzésre. Wallenstein nem szivesen hagyta el a németországi csatatért. Ismerte a magyar harczok veszélyeit. Nem könnyen felejtette el Hodolint. Stratégiájának az volt egyik főgondolata, hogy hadserege épségben maradjon. S hol pusztulhat serege könnyebben mint a magyar földön, hol az élelmezésnek sok a nehézsége s hol a magyar lovasság a tatársággal együtt annyi kárt tehet féltett hadainak? Kétségbe ejtette az udvart s különösen a királypárti magyar urakat folytonos követeléseivel, aggodalmas lassúságával, indulatosságával és makacs gőgjével. Vagy tiz napig vesztegelt Vágujhelyen, de végre engednie kellett az udvar türelmetlen zaklatásának, kivált midőn meghallotta, hogy a budai pasa pusztitja a falvakat.[3] Nem a vén s békés természetű Szofi Mehemed volt ekkor a budai pasa. Neki szólt az a parancs, melyet a kajmakám iratott Toldalagi sürgetésére. Murtéza, a fiatal s szilaj boszniai pasa talán tizenötezer emberrel a szerdár mellé volt rendelve. Midőn Murtéza a Szent-Gellért hegy alá érkezett, azt izenték neki, hogy a budai pasa ép akkor halt meg. Szofi Mehemed nem volt kedves embere Bethlennek, a harcziasabb boszniai pasa jobban tetszett neki. Úgy látszik, része volt abban, hogy Murtéza lett a budai pasa s egyszersmind szerdár.[4]

Az új szerdár Nógrád ostromával inditotta meg a hadjáratot. Esterházy Pál, a nádor öcscse, vitézül védelmezte a várat, de az ostrom hire sietésre intette Wallensteint. Hadai szeptember 26-ikán Érsekujvárnál táboroztak a nádor csekély számú seregével. Itt hallották meg Ferdinánd vezérei a hirt, hogy Bethlen mégis átlépte országa határát.[5] A fejedelem szeptember 25-ikén a füleki táborból csatlakozásra s az erők összpontositására hivta fel János Ernőt és Mansfeldet. A felhivás még sűrgősebben hangzott a Balassa-Gyarmat körüli Csalomjáról szeptember 28-ikán, midőn Bethlen csodálkozva vette észre, hogy az ellenség hátrahagyva nagy ágyúit és podgyászát s lóra ültetve gyalogságát, 27-ikén Léva tájára

[1] Esterházy Miklós, II. 390.

[2] Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 312.

[3] L. Tadrától közölt leveleit: Fontes Rerum Austriacarum, XLI. 399—441. Esterházy Miklós, II. 372. 388. és Gindely, Waldstein, I. 119—122.

[4] Zorzi Giustinian jelentése: Óváry id. m. 666. Salamon Ferencz, Két magyar Diplomata, 216. Gergely Samu közlése: Tört. Tár, 1883. 149. Ez a levél is mutatja, hogy Szofi Mehemed s Bethlen közt nagy volt az ellentét. V. ö. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 55.

[5] Esterházy Miklós, II. 391.

jutott. Ezt a gyorsaságot alighanem Esterházy sürgetésének kell tulajdonitanunk.[1]

Mansfeld s János Ernő azonban nem siettek úgy, mint Bethlen kivánta. Szeptember 17-ikén a két vezér elhagyta a bányavárosokat s Bajmócz felé tartott. Mansfeld szeretett volna visszatérni a felső Pfalzba Csehországon át, megerősödve néhány ezer magyar katonával. De úgy látszik, hogy Német-Prónáig jutott s azon a tájon volt, midőn Bethlen Nógrádmegyébe hivta. A szintén arra tartó Wallenstein miatt Mansfeld vonakodott elindulni a Bethlentől kijelölt uton.[2]

Mansfeld helyett ott volt Murtéza. Bethlen őt is táborába hivta, hogy megmenthesse az ostromolt magyar várat s hogy erősödjék Wallensteinnal szemben. Wallenstein szeptember 30-ikán meg akart ütközni Bethlennel Drégely-Palánknál. Csakhogy már lemenőben volt a nap, midőn a német tábor Bethlen jobb szárnyától egy nagy negyed mérföldnyire ért. Wallenstein kerülni akarta az éjjeli ütközetet, kivált midőn észrevette, hogy azt a keskeny árkot, mely Bethlen tábora előtt volt, az ellenfél igen jól használhatná fel védelmére. Különben Bethlen serege számosabb volt. Talán harminczezernél is többre rugott a zászlói alatt harczoló kopjások, gyalogok, oláhok és törökök száma. De Bethlen féltette seregét a német gyalogságtól s a helyet alkalmatlannak találta a lovasság harczára. Murtéza zugolódott az ütközet elmaradása miatt, de csakhamar belátta, hogy az »ő mezitelen s haszontalan« hadát s a nem sokkal jobb karban levő erdélyieket nem volna tanácsos Wallenstein kevesebb számú, de válogatottabb katonáinak puskái elé juttatni. Bethlen az október elsejére virradó éjjelre fegyverszünetet kért Wallensteintól. Az éjjeli nyugodalomra nagy szüksége volt a német-magyar tábornak s igy Esterházy is örült a fegyverszünetnek. Bethlen az éj oltalma alatt visszavonult Szécsényig.[3]

[1] Tadra, id. h. 442. 443. s Bethlen levelei: Gindely, Okmánytár, 419—422. E leveleket már Katona is közölte.

[2] Pécs, id. m., II. 642. Gindely, Okmánytár, 421. 423. Nem fogadhatjuk el Gindely állítását, mely szerint Mansfeld »szeptember 26-ikán Magyar-Bródban ütötte fel hadi szállását«. (Bethlen Gábor és udvara, 181.) Ez állítás a Tört. Tárban (1884. 208.) közölt levélre van alapitva. Mansfeld e levele igy van keltezve: Germanico Brodae, 26. Sept. 1626. Gindely szerint a Germanico helyett Hungaricot kell olvasnunk. De talán egyszerűbb volna a Brodae helyett Pronaet olvasnunk. Az Okmánytár most idézett közleményeiből látszik, hogy Mansfeld szeptember 20. és 21. táján Magyarországban volt, 29-ikén pedig Bethlen felteszi róla, hogy Zólyom körül van. A 25-iki levélben nem Mansfeldet hivja Bethlen Sziléziából, hanem az ott hagyott mansfeldi csapatokat. Azért nem merjük a Germanico Brodaet Magyar-Bródnak olvasni.

[3] Gindely, Okmánytár, 426. Tadra közleménye id. h. 443. Kemény János Önéletirása, 92. 98. 100. Esterházy Miklós, II. 400—402. Bethlen seregének számára nézve l. Szilágyi közlését Tört. Tár, 1894. 678. Rákóczy György e számadatait mérsékelnünk kell. Tadra előszavából (id. h. 246.) s Huber számitásaiból kivehető, hogy Wallenstein serege alig volt erősebb huszezer főnél. Murtéza s Bethlen hadáról l. Murtéza szavait: Salamon, Két magyar diplomata 13.

A visszavonuló hadvezér volt a győztes. Wallenstein nem merte üldözni; hiába tiltakozott a tüzes Zrinyi György bán, nem boldogult a haditanács többsége s az őt halálosan gyűlölő fővezér akarata ellen.[1] Wallenstein visszavonult Érsekujvárra s onnan tovább a Vág partjára. Egy ideig arra gondolt, hogy megakadályozza Mansfeld s Bethlen egyesülését,[2] de erre sem vállalkozott. Mansfeld még Szécsényben egyesült Bethlennel.[3] A fáradt és beteg hadvezér fáradt és megfogyatkozott sereget vezetett szövetségese táborába. Az alig tizezer emberből, melyet Sziléziából Magyarországba vezetett, már nagyon sok hiányzott.[4] Bethlent ez a segitség nem bátoritotta arra, hogy megütközzék az ellenséggel. Barsig nyomult előre s apró csatározásokkal fárasztotta Wallensteint.[5] Október második felében Kovács Péter kapitány elfogta Vágujhelynél Schlick grófot, a német tüzérség parancsnokát és Lorenzo del Maestro ezredest.[6] Az éhség s a betegség Bethlen huszárjainál is erősebben fogyasztották Wallenstein táborát. A német főhadvezér boszankodott, szidalmazta Magyarországot és békét kivánt.

Bethlen tehát sokat ért el; elvonta Wallensteint a német harcztérről s aránylag csekély áldozatokkal majdnem megtörte a császár büszke hadseregét. Növelte hirnevének félelmetességét. De nem tartotta tanácsosnak tovább folytatni a harczot. Mansfeld nem akart az országban maradni. Szilézia felé nem mert menni, hanem Bethlennél hagyva serege töredékeit, Olaszországnak tartott, hogy Páduában gyógyittassa magát s pártfogói pénzén uj sereget gyűjtsön. De nem messze Szerajevotól, a sokat próbált zsoldos vezér, ki a cseh forradalom kitörése óta oly állhatatosan küzdött Pfalzi Frigyes ügye mellett, tüdőbajának áldozata lett.[7]

A barsi táborban összegyűlt karok és rendek szintén megunták a háborút. Már a támadás elején is »igen gyarlóúl ültek fel« és haza kivánkoztak.[8] Quadt útjának eredménye sem volt kielégitő. Hágából Londonba utazott, hol Rusdorf, Pfalzi Frigyes megbizottja, pártolta ügyét. I. Károly október 6-ikán fogadta Bethlen követét hajadon fővel, mert attól tartott, hogy ha fölteszi kalapját, Quadt is követi a példát. Az angol király november végén irta alá azt a szerződést, melyben elfogadja Quadtnak már a hágai conferentián előadott kivánságait. A kapitány visszatérő útjában hasonló szerződést iratott alá a németalföldi egyesült

[1] Tadra, id. h. 443. Ballagi Aladár, id. m. 152—154.
[2] Tadra id. h. 445.
[3] Kemény és Toldalagi szerint Mikó: id. m. I. 238.
[4] Századok, 1868. 235. és Gindely, Okmánytár, 449.
[5] Az október 16-iki ütközet, mely Bethlen nagyzó jelentése alapján szerepet játszik történetirásunkban, ez apró csatározásokhoz tartozik.
[6] Padavin jelemzése: Óváry id. m. 428. és Kemény Önéletirása, 107.
[7] Marczali, Regesták: Tört. Tár, 1879. 556. Peblis levele: Óváry id. m. 220.
[8] Rákóczy id. levele: Tört. Tár, 1894. 678. Századok, 1868. 237. és Pázmány levele: Hazai Okmánytár, III. 462.

államokkal s a dán királylyal 1627 február 9-ikén és 28-ikán.[1] Igy tehát Bethlen tagja lett a hágai szövetségnek, de már későn. Az igéretekben nem bizott, csak a dán király utalványoztatott számára harminczezer tallért Konstantinápolyban s azt is csak 1626 végén.[2]

De mindennél fontosabb körülmény volt az, hogy Murtézának utasitása igen korlátolt volt. Igaz, hogy Borsos Tamás kérésére a kajmakám megengedte a pasának, hogy esetleg Bethlen téli szállásán maradjon.[3] Midőn a török katonaság Demeter napján lázongva követelte a hazabocsáttatást, Bethlen lóra ült s Murtézával együtt engedelmességre kényszeritette a békétleneket. Szóbeszéddé lett ekkor a török közt, hogy nincsen már töröknek egyéb Szent-Demeter napja, csak Bethlen Gábor napja.[4] A fejedelem nem akarta addig elbocsátani a törököt, mig el nem végzi ügyét Ferdinánddal. De a kajmakámnak gondja volt arra is, hogy megkösse a vitéz Murtéza kezét. Apró foglalásokra fel volt hatalmazva, de vigyáznia kellett, hogy ne tegyen olyasmit, a mire a császáriak csak hadüzenettel válaszolhattak. Október közepe táján Murtéza el is foglalta Damasdot, a kis palánkot a Garam mellett Keménd fölött. De azután csendesen viselte magát, annál is inkább, mert a barsi táborba is eljutott a perzsák bagdadi győzelmének hire. Oly nagy csapás volt ez, irja Roe Tamás, a minőt a török birodalom még soha sem szenvedett. Midőn Bethlen meghallotta a hirt, sohajtva mondá: látom, hogy meg kell békülnöm.[5]

Úgy is kellett tennie, mert a porta segitsége nélkül vagy épen akarata ellenére oktalanság lett volna tovább hadakoznia a nyugati segitség bizonytalan reményében s küzdve a magyar rendek kedvetlenségével. Jobbnak tartotta bevárni a kedvezőbb időt. A nemeslelkü János Ernő herczeg, a ki 1626 végén halt meg Túróczmegyében, hasztalan buzditotta Bethlent a harcz folytatására. A fejedelem, bölcs szokása szerint, már kezdettől fogva alkudozással kötötte össze a hadi mozdulatokat. Még a szécsényi táborból is azt irta a nádornak, hogy »nem víni, nem ország foglalni, hanem békességünknek megerősitésére jöttünk«.[6]

Ferdinánd udvara szerette volna megfenyiteni Bethlent, de Wallenstein kudarcza, a németországi zavarok, a török veszély s a magyar tanácsosok sürgetése arra birták, hogy az alkudozás terére lépjen. A magyar tanácsosok az ország állapotára figyelmeztették a királyt. 1626-ban négy hadsereg dúlta a magyar földet. Talán Mansfeld pusztitásai voltak a

[1] Rusdorf, Mémoires, I. 748. és Szilágyi, Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez, 79—93. Megjegyezzük, hogy a Fraknóitól közölt irat (Tört. Tár, 1881., 106.) nem 1627-ből való, mint Opel is hiszi, hanem 1625-ből; hiszen a magyar országgyűlést is emliti.

[2] Giustinian jelentése: Óváry, id. m. 694.

[3] Negociations of Sir Thomas Roe, 581.

[4] Kemény Önéletirása, 109.

[5] Negociations of Sir Thomas Roe, 550. 655. Esterházy Miklós, II. 414.

[6] U. ott, 408. és Gindely, Okmánytár, 439.

legrémitőbbek,[1] de Murtéza, Bethlen s Wallenstein hadai is éreztették a hadviselés nyomorát a szegény lakossággal. Úgy annyira, hogy Esterházy szavai szerint Szendrőtől fogva Pozsonyig, két-három hitvány és hegyek közt levő vármegyék kivételével, pusztasággá lett az ország. E puszta föld sirja lett volna annak a hadseregnek, mely az 1627-ik év tavaszán élősködni akart volna rajta.[2]

Mikó Ferencz és Lónyay Zsigmond, a fejedelem biztosai, november 2-ikán érkeztek Pozsonyba. Nemsokára a király is kinevezte a nádort, Pázmányt, Sennyeyt és Cziráky Mózest biztosaivá s igy az alkudozások megkezdődtek november közepe táján. Nem csekély akadály volt az amnestia kérdése. A király biztosai ki akarták zárni az amnestia jótéteményeiből azokat, a kik nem a Bethlennek átengedett hét megyében laknak. Nyiltan ki is jelentették, hogy különösen Illésházy Gáspárral, Mansfeld kalauzával, akarják éreztetni a király haragját. Hosszadalmas vita után nyugodtak meg az amnestiát biztositó levél oly formájában, mely remélni

Ferdinánd tokaji biztosainak aláirásai.

engedte, hogy Illésházy Gáspár, Szunyogh Gáspár és Pogrányi György fel vannak mentve a büntetés alól.[3]

A Bethlentől 1619 óta eladományozott, beirt vagy elzálogositott jószágok is tárgyai voltak a vitának. Bethlen megigérte, hogy minden idegen kézen levő jószágot visszaad, azokat kivéve, melyekről végezése van a birtokosokkal. Ez a kivétel nagyon leszállitotta az engedmény jelentőségét.[4]

Annak sem volt jelentősége, hogy Bethlen lemondott a pozsonyi békében kikötött harminczezer forintról, melyet a császár köteles lett volna a neki átengedett végvárak jó karban tartása végett fizetni. Könnyü volt lemondania a rendetlenül fizetett vagy egészen elmaradó jutalékról.

[1] U. ott, 444.

[2] Esterházy Miklós, II. 431.

[3] Frankl, Pázmány Péter, II. 195—205. Bethlen pol. levelei, 427. Erdélyi Orsz. Emlékek VIII. 360.

[4] Pray, Principatus Gabr. Bethlen, II. 92. Századok, 1868. 236—37.

büntetését követelte a portán;[1] a kajmakám azonban nem akarta érteni, hogy miért kellene megbüntetnie a budai pasát. Sőt Murtézára bizta a a fenforgó vita elintézését s ismételten és igen határozottan megparancsolta a pasának, hogy a Ferdinánddal kötött fegyverszünetet békévé alakitsa át.[2] Márczius 28-ikán a budai pasa divánt tartott, mely egyhangúlag elhatározta, hogy a török adja vissza Ferdinándnak az előző évben elfoglalt Damasdot. Esterházy a határozat végrehajtásának siettetésére kényszeritette a pasát, mert el volt szánva addig nem kezdeni a tárgyalást, a mig Murtéza nem váltja be igéretét.[3]

Mind a két fél kivánta a békét s mégis elmúlt a tavasz, a mig a biztosok Komárom és Szőny közt egy leveles szinben azzal a megnyugvással inditották meg az alkut június 30-ikán, hogy a formákban tőlük telhetően megóvták császárjaik méltóságát. Sennyey kanczellár, Questenberg, Esterházy Dániel és Koháry Péter voltak a király biztosai, Murtézát pedig a budai mufti, az egri pasa, az esztergomi bég, a szolnoki bég és Gzihan aga helyettesitették. Leginkább két pont körül forgott a vita. Esterházy nádor, a keresztény biztosok tulajdonképi vezére, Váczнak visszaadását követelte. A másik pont a követküldés kérdése volt. Ez a két dolog volt minden dolgoknak mintegy sarka, mint a nádor irja egyik levelében.[4] Murtéza kijelentette, hogy Váczot soha meg nem adja, ha »hallaná, hogy a portáról az ő megölésére jönnek a kapucsiak is«.[5] A követküldésről pedig a török biztosok azt mondották, hogy Herbersteinon kezdve a számitást, Bécsből négy főkövet érkezett Konstantinápolyba, a törökök pedig ugyanez idő alatt öt nagykövetséget inditottak útnak. A sor tehát a német császáron van, annál is inkább, mert a szultán nem úgy tárgyal csak, mint Magyar, Boszna, Horvát, Tót, Rácz, Bulgár, Moldva, Havasalföld országoknak királya, hanem mint Ázsia, Afrika, Európa nagyobb részeinek hatalmas császára. Illő tehát, hogy a zsitvatoroki béke szerint a német császár küldjön először követet.[6] Esterházy azonban kinyilatkoztatta, hogy »a római császárnak igen méltósága ellen lenne, hogy egyik követe megjövén a portáról, a kinek lovának veritéke is alig száradott még meg, hogy viszont új követét bocsássa alá«.[7] Sok volt a szó s az üzenetküldés; a nyár vége felé járt. Mind a két fél azt hitte, hogy jó volna a fegyvereket mutogatni. Augusztus 9-ikén Murtéza kiszállitá a pesti mezőre a végbeli hadakat, hogy Tassi Gáspár, Esterházy nádor Budán lévő megbizottja is láthassa őket. Tassi ötezernél nem becsülte

[1] Jászay Pál, A szőnyi béke: Tudománytár, 1838. 92.
[2] Salamon, Két magyar diplomata, 19.
[3] U. ott, 24. 27. Jászay, id. m. 196.
[4] Salamon, Két magyar diplomata, 173.
[5] U. ott, 52.
[6] Jászay, id. m. 230. és Esterházy Miklós, III., 136.
[7] U. ott, 161.

többre a hadak számát. »Nagy isten ostora rajtunk« — igy kiáltott fel Tassi — »hogy a mikor oly alkalmatosságunk vagyon is, hogy a mit sok esztendeig nagy hatalmas hadakkal tőlünk elvettek, visszavehetnők, utánok járunk mégis; csak e kevés török is nagy darab földünket hirtelenébe semmivé tehetné.«[1]

Esterházy meg akarta mutatni, hogy Murtéza emberére találna, ha próbálna valamit. Közfelkelést hirdetett a dunáninneni és dunántúli vármegyékben, Fehérmegye felé, Semptében s Füleknél három táborba vagy tizenkétezer embert szállitott. E táborozásnak tulajdonitotta, hogy a vezér tiz nap alatt megadta, a mire hét hónapig hiában kérte.[2]

A nádor erélyének volt is része abban, hogy Murtéza engedett. De fontosabb dolog volt az, hogy a végbeli török s a portai vezérek egyaránt óhajtották a békét. A budai törökök közül nehányan »ki három, ki négy juhot fogadott, hogy kiosztogat a szegényeknek isten nevében, ha a békesség véghez megyen.« A nagyvezér pedig megunta a hosszadalmas tárgyalásokat és megparancsolta Murtézának, hogy »sietséggel, valamint s valahogy, de a békességet vigye végben«.[3]

Különben Murtéza csak egy lényeges pontban engedett. Az 1627 szeptember 13-ikán kötött szőnyi béke negyedik pontjában elfogadta azt a közvetitő inditványt, hogy a ratifikált példányok kicserélése végett küldött követek egyike sem hagyja el hamarább császárja területét, mint a másik, hanem bizonyos napon találkozzanak Szőny és Almás közt. Ázsia, Európa és Afrika nagyobb részének császárja tehát egyenlő rangu volt a lenézett római császárral. Vácznak dolga ujra későbbi tárgyalásokra halasztódott.[4]

Bethlen követe is végig hallgatta a tárgyalásokat. Bethlen már az 1626-iki támadást azzal a szándékkal kezdette meg, hogy mint közvetitő fog szerepelni a török-német békekötésnél. Borsos Tamásnak erre vonatkozó kérelmét Recsep már 1626 szeptemberében mellőzte[5] Csak azt engedte meg, hogy Bethlen követe részt vegyen a tanácskozásokban s ' Murtéza hallgassa meg Bethlen tanácsait. A pasa meg is irta E zy ;, hogy urának parancsából nem tárgyalhat Bethlen nélkül, n azt felelte, hogy Ferdinánd már megbékült Bethlennel s igy nin az erdélyi követ megjelenésének.[6] Toldalagi mégis Budára ment, a Damasd átadását pártolta s a török biztosokkal együtt utazott Feladata ugyanaz volt, mint a Kamuthytól vezetett követségé Gy Murtézát erősitenie kellett az erdélyi fejedelem iránt érzett jó ind s egyszersmind a keresztény biztosokkal is el akarta hitetni, hogy

[1] Salamon, id. m. 170. 238.
[2] Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1895., 116 l.
[3] Salamon, 192. és Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 46.
[4] Salamon, id. m. 284.
[5] Zorzi Giustinian jelentése: Óváry, id. m. 675.
[6] Salamon, id. m. 21.

Tengeren, avagy szarazon levő minden orszaginak, azon hatalmas Török Csaszar reszeről, sem hadaitol, semmi bantasok ne legyen.

Tizen egyedik Articulus.

Az megh nevezet dolgok kivől, mindennemű kartetelek, es ellenközesek mind az ket reszről, az Sittva Toroki hezi, es az töb vegezesek ellen, az mostani frigynek idejeigh az kik lettenek, bizonyos okokert, mind az ket reszről azok el nyomattak legyenek es el felejtetve. Az mostani vegezesek penigh mind az ket reszről, mindennemű reszeiben szentől, es minden fogyatkozas nelkől, minden rendektől megh tartassanak. Mind ezeknek nagyob bizonsagara, mi az föllyül megh nevezet tellyes hatalommal levő Commissariusok, ugyan ezen Szőnyi mezőben, ezeket az Articulusokat, kezünk irasa ala vetesevel es pecsetünkkel megh erősitöttük. Mivel penigh az Nagyos Vezer maga jelen nem lehetett az vegezesben, vegeztük aszt, hogy ő Nagysagais az Romai Csaszar ő fölsege reszeről valo Commissariusoknak, ezeknek megh erősiteset, megh küldgye mentől hamarab.

Actum in Campo Szönyensi die decima tertia mensis Septembris, Anno Millesimo, sex centesimo, vigesimo septimo.

Stephanus Sennyey
Epps Vaciensis

A szőnyi béke oklevele.

(Eredetije a bécsi állami levéltárban.)

viseli a királyi Magyarország érdekeit. Bethlen már áprilisban fogadta Hosszutóti Györgyöt, a nádornak hozzá küldött követét s fejtegette előtte a török legyőzésének könnyü és biztos módjait. Ajánlotta, hogy a nádor kérje vissza Váczot.[1] Nem a békét akarta zavarni, csak Ferdinánd bizalmát szerette volna megnyerni. Toldalagi azonban nem merte Váczot visszakérni Budán s a szőnyi mezőn, mert attól tartott, hogy Murtéza rossz néven venné fellépését. Pedig Buday Pál a magyar biztosok nevében ezer aranyat igért neki, »ha Vácz megadásában forgódik.«[2]

Nem is azért fáradott Budára, hogy valamelyik félnek szolgálatot tegyen. Hanem, mint Kamuthy annak idején, Toldalagi is Erdélynek a békébe iktatását kérte. Csakhogy a szőnyi ajánlat különbözött a gyarmatitól. 1625-ben arról volt szó, hogy a két császár ismerje el Erdély s a hét megye függetlenségét. Most Bethlen a hét megyét kihagyta, Erdély függetlenségét kivánta biztositani, egyszersmind Moldvát és Havasalföldet is meg akarta emlittetni, úgy hogy a két tartomány kapcsolata Erdélylyel ki volna fejezve a békében. Bethlen úgy akarta feltüntetni a dolgot, mintha Murtéza kivánná Erdély, Moldva s Oláhország beiktatását. Esterházy azonban jól látta, hogy kit kell keresnie a pasa mögött. Murtéza hajlandó lett volna kardoskodni az inditványnak oly formája mellett, mely a német császár beavatkozását kizárná. De az nem tetszett neki, hogy Erdélynek a szultántól »se legyen semmi bántása«. Már pedig Bethlen a kétfelől való függetlenség biztositását kivánta s igy Toldalagi inditványa megbukott.[3]

A szőnyi békét a szultán elég gyorsan ratifikálta. 1627 deczember 9-ikén elfogadta s helyben hagyta a megkötött békét és barátságot a megállapitott huszonöt évre.[4] A bécsi udvar azonban jól megvizsgálta a török oklevél szövegét. Esterházy gyanakodott, hogy a porta megpróbálja a szőnyi béke oklevelének hamisitását, mivel a hasonló kisérlet annyira sikerült a zsitvatoroki béke kötésekor. A haditanács is el akarta kerülni a végzetes mulasztás ismétlődését. Lustrier, a császári residens, már 1627-ben kiigazittatta a jelentékenyebb eltéréseket, de a haditanács még Lustrier igazitásai után is elég hibáztatni valót talált a török példányban. A török úgy fogalmazta az oklevelet, mintha a szultán kegyelmes ajándékkal boldogitaná a rangban alatta álló s békéért esedező római császárt. Ferdinánd addig nem erősitette meg a békét, a mig a török helyre nem állitotta a hiteles szöveget. Kuefstein Lajos, a császári nagykövet, 1628 szeptember 26-ikán találkozott a szőnyi békében kijelölt helyen, Recsep kanizsai pasával, kit a szultán küldött a ratifikált példánynyal.[5]

[1] Kovachich, Scriptores Rerum Hung. Minores II. 282.

[2] Salamon, id m. 46. 47. 121.

[3] U. ott, 89. Horváth Mihály, Kismartoni Regesták: Magyar Tört. Tár, X. 26. és Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 47.

[4] Jászay, id. m. 272. és Esterházy Miklós, III. 190.

[5] Gindely, Okmánytár, 478. 484. s Esterházy Miklós, III. 365.

A portának tehát engednie kellett. Megbizottjai elfogadták Szőnynél azt az elvet, hogy a két császár rangban egyenlő s most az elv következményeit is el kellett fogadnia. Haragját Kuefsteinnal éreztette, méltatlan bosszantással zavarva a nagykövet konstantinápolyi »mulatását«. Különben a nagykövetnek is volt alkalma nagy kivánságai előadásával megtorolni a bosszantásokat. A szőnyi béke értelmében fel kellett vetnie Vácz visszaadásának kérdését. Pongrácz István, a Kuefsteinnal utazó magyar követ, 1629 január 31-ikén e kérdésről igy nyilatkozik: »Vácz visszaadását csak jó elménkben se hagyjuk tönni, hogy tracta által valamikor visszaadják.«[1]

Ily nagy engedmény nem is volt várható, elég volt az udvarnak, hogy a török nem gondol a béke zavarására. Nem gondolt reá, mert folytatni akarta a perzsával való harczot. S mig Ázsiában volt elfoglalva, Bethlen is hiába sürgette volna a szőnyi béke felbontását.

Nem is sürgette. Sőt az 1627-ben Konstantinápolyba küldött Mikó Ferencz azt fejtegette, hogy a szőnyi béke mennyivel különb a gyarmatinál. Az érdemet Bethlen Murtézának s önmagának tulajdonitotta. De Mikó kijelentette azt is, hogy a békének fogyatkozása van. Az Erdélyre vonatkozó pont hiányzik belőle. A porta helyre üthetné Murtéza hibáját a ratifikálás alkalmával. Mert ha a szultán ellenezné annak a pontnak fölvételét, hogy Erdélynek egyik császártól se legyen bántása, »az ország abból hitében nem csekély kétséget vehet«. A vezérek úgy tettek, mintha helyeselték volna Mikó inditványát. Midőn a vezérek a béke oklevelének változtatásával foglalkoztak, Bethlen nevét fel akarták vétetni az uj szövegbe. De csupán a német császárt akarták kötelezni Erdély függetlenségének tiszteletben tartására, a szultánra e kötelezettséget nem kivánták kiterjeszteni s igy a német császár küldötte nem fogadhatta el a változtatást.[2] Murtéza tehát nem ok nélkül ejtette el Toldalagi szőnyi inditványát. A szultán nem szivesen látta volna a kétfelől való függetlenség kimondását, szerinte Erdély egyszerüen a hatalmas császár tartománya volt.

Bethlen nagy vivmánynak tartotta volna, ha a szultán elfogadja a császáriaktól ajánlott formulát, de a török inditványban is megnyugodott volna. Mert a császáriaktól inkább féltette Erdélyt, mint a töröktől. A gyarmati tárgyalások alkalmával Erdélylyel együtt a hét megyét is a török oltalma alá akarta helyezni. Szőnynél a hét megyét nem emlitette, hogy a császáriakat könnyebben megnyerje tervének. Különben is számba vehette, hogy a két terület sorsa szorosan összefügg. Mennél jobban hanyatlott egészsége, annál inkább nyugtalanitotta a hét megye s Erdély jövője. Mivé lesz Erdély függetlensége, ha halála után császári őrségek szállják majd

[1] Esterházy Miklós, III. 467. Ugyane munkában lásd Kuefstein jelentésének ismertetését Khevenhiller után.

[2] Mikó, id. m. I. 360. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 52. Negociations of Sir Thomas Roe, 716.

A számok magyarázata:

1. A szultan.
2. Kuefstein gróf.
3. Custrier Sebestyén császári residens.
4. A tolmács.
5. Kuefstein gróf kiséretére rendelt kamarás.
6. Kuefstein gróf szolgálatára rendelt kamarások.
7. A nagyvezér és a divan tagjai.

Az Athenaeum nyomása.

KUEFSTEIN GRÓF TISZTELGÉSE IV. MURÁD SZULTÁNNÁL 1628 DECZEMBER 3-IKÁN.

(Egykoru festmény a grófi család grillensteini várában.)

Az Athenaeum kiadása.

meg Kassát, Ónodot, Tokajt, Kállót s Szatmárt? Bethlen tehát 1629 őszén athnamét kért a szultántól a hét megye oltalmára s kérésére Murtéza irásban megigérte, hogy a hatalmas császár mindaddig megtartja a hajdu vitézeket szabadságaikban, a mig hiven szolgálnak az erdélyi fejedelemnek. Bethlen élete utolsó heteiben a hét megye rendjeivel is tanácskozott Váradon a magyarországi terület s Erdély állandó kapcsolatáról.[1]

A szőnyi béke után következő években azt hitte, hogy messzebbre terjesztheti birodalma határait. Nem a hágai szövetségbe való felvétel izgatta e reményre. A császár diadalmas seregei a Keleti tengerig nyomultak. Bethlen élete végén a németországi protestantismus egészen le volt verve.

A fejedelem nem akart részt venni a dán királytól vezetett szerencsétlen küzdelemben, kivált a mikor tudta, hogy a porta oly jó szolgálatnak tekinti a szőnyi béke megkötését s oly nehezen várja Kuefsteint. De a hágai conferentia tagjainak nem mondotta meg szándékát, hogy segitségébe vetett reményeik el ne oszoljanak. Midőn a császárral megindította a pozsonyi békére vezető tárgyalásokat, Mitzlafnak, a dán király fő-hadibiztosának azt mondotta, hogy a béke csak ideiglenes természetü lesz. A barsi táborban egyezséget kötött a dán biztossal, melyben megigérte, hogy megakadályozva a török békét, folytatni fogja a harczot, ha a dán király Sziléziába 12,000 embert küld és Bethlen számára 240,000 tallért tesz le Konstantinápolyban. Bethlen ez egyességre hivatkozva, azzal mentegette magát szövetségesei előtt, hogy a pozsonyi békét a dán biztos tudtával kötötte meg.[2]

Már meg volt kötve a béke, midőn Bethlen meghallotta, hogy a dán királytól neki szánt 30,000 tallér megérkezett a török fővárosba. Hogyan meri e pénzt fölvenni? kérdé a fejedelemtől Juszuf aga. Régi szolgálataim fejében, válaszolta Bethlen. Azt hitte, hogy e szolgálatok még több jutalmat érdemelnek. Az erdélyi követ a portán 1627-ben kinyilatkoztatta, hogy Bethlen még mindig teljesitené a hágai szövetségben elvállalt kötelezett séget, ha a szövetség tagjai megakadályoznák a szőnyi béke ratifikálását az 1626-iki hátralék fejében 120,000 tallért küldenének neki, és fizetnék a 40,000 tallérnyi havi segitséget. Pedig ekkor, mint láttuk, Bethlen inkább a ratifikálás mellett dolgozott.[3]

De senki sem vette oly komolyan ajánlatait, mint Mitzlaf, a ki a kételhalt fővezér seregének töredékeit Sziléziába vezette. A szorongatott csapatok Bethlentől várták megmentésüket. 1627 májusában Mitzlaf Zierotin

[1] Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 121. 133—136. Bethlen fejedelem levelezése, 403. 405. Bethlen pol. levelei. 466. Kemény János Önéletirása, 139.

[2] Opel, id. m. III. 205. Innen vesszük át az egyesség pontjait. V. ö. Bethlen pol. levelei, 444. s Negociations of Sir Thomas Roe, 651.

[3] U. ott, 651. és 656.

Bernátot Erdélybe küldte azzal az üzenettel, hogy Bethlen megkapja a kivánt összeget, csak küldjön segitséget.[1]

A dán király Keresztély Vilmost, a magdeburgi administratort, nevezte ki a sziléziai csapatok fővezérévé, abban a reményben, hogy az administrator, ki Brandenbergi Katalin nagybátyja volt, könnyebben meginditja az erdélyi fejedelem szivét, mint Mitzlaf. A szerencsétlen fővezér IV. Keresztély megbizásából Velenczén át Erdélybe utazott a segitség sürgetésére. Utközben megtudta, hogy serege szétoszlott; Bethlen pedig arra hivatkozott, hogy kénytelen volt békét kötni a császárral, mert a szövetségesek cserbe hagyták.[2]

Keserü vádakkal illették ekkor Bethlent a hágai szövetségesek táborában Roe Tamás azt mondotta róla, hogy olyan, mint a svájczi katona, vagy a janicsár, mert csakis pénzért szolgál. Zierotin azt állitotta, hogy Bethlen eladta a dán király sziléziai hadseregét a császárnak.[3] Úgy látszik, hogy Bethlen valóban nem a legjobban bánt e hadsereggel, de a szövetségeseknek gyalázó itéletei hymnusokká változtak volna át, ha Bethlen a maga költségén s a porta ellenére oly hadjáratot indit, melylyel önmagának biztosan ártott, de az ügynek aligha használt volna. Különben Roe Tamás a pillanat benyomásai szerint változtatta itéletét. Valamivel közelebb járt az igazsághoz, midőn azt mondotta, hogy a franczia követ nagyhangu biztatásai s a velenczeiek fösvénysége okozták Bethlen csüggedését.[4]

Való, hogy Bethlen is igy gondolkodott a velenczeiekről s a francziákról s megbizhatóság vagy nagylelküség dolgában melléjük állitotta Angliát és Hollandiát. Eléggé sajnálta, hogy a római császár ellenségei érdekeik nagy különbsége miatt nem tömörülhetnek hatalmas szövetséggé. A pozsonyi béke után nem fordult el figyelme az emlitett hatalmak politikájától, de ép oly erősen s talán erősebben is érdekelték a lengyel állapotok. Bethlen a beszterczebányai országgyűlésen sokat beszélgetett szövetségeseinek követeivel arról a kérdésről, hogy mi módon nyerhetné el a lengyel koronát. Rimay és Dóczy ugyane dolgot a portán is feszegették. Senki sem ismerte jobban a vállalat nehézségeit, mint Bethlen. Számithat-e a protestáns fejedelem a katholikus nemzet szavazatára? A kevés protestáns akarata nem sokat nyom. Zsigmond király éltében pedig a sikernek alig van lehetősége. Ily kétségekkel fogadta Bethlen 1624-ben néhány elégületlen lengyel főurnak azt az izenetét, hogy szivesen látnák országukban. Szent Pál irásából tudom — igy válaszolt a fejedelem — hogy minden hivatal istentől vagyon; kezük irása alatt pecsétes biztositó levelet kért az uraktól arról, hogy a király halála után őt fogják választani. A következő évben is foly-

[1] Opel, id. m. III. 213. és Ha: IV.

[2] Fraknói közlése: Tört. Tár, .
Thomas Roe, 681.

[3] U. ott, 717. s 646.

[4] U. ott, 649. Velenczéről lásd Óváry, id. m. 714.

tatta a titkos tárgyalásokat a lengyel főurakkal, s mint Bethlen környezetében hitték, szerencsés eredménynyel.[1]

Gusztáv Adolf jól ismerte Bethlen lengyelországi törekvéseit. Midőn a harmadik támadás előtt a Visztula mellé hivta, azzal a reménynyel hitegette, hogy a lengyel főurak úgy fogják köszönteni, mint a felkelő napot.[2] Különösnek látszik, hogy a két nagyhirü protestáns fejedelem, a kik egyaránt óhajtották a császár s a katholikus lengyelség hatalmának megtörését, közös vállalatra nem egyesültek. Gusztáv Adolf 1626 után is azt kivánta, hogy Bethlen, nem várva be Zsigmond halálát, Lengyelországra törjön, vagy legalább küldjön a svéd táborba bizonyos számu magyar katonát. Gusztáv Adolf követei, Strassburg és Farensbach, azon voltak, hogy éleszszék a fejedelem reményeit a lengyel trónra s ezt abból a szándékból tették, hogy a Gusztáv Adolffal való közremüködésre birják.

Bethlen azonban egy ideig nem akart Zsigmond halála előtt hadat vezetni lengyel földre. Lehetetlenné tette volna magát Lengyelországban, ha a gyűlölt svéd királylyal egyetértve próbálja megalázni a lengyel köztársaságot. Helytelenitette a svéd hős politikáját. Zokon vette, hogy annyira szorongatja sógorát, a brandenburgi választót. De nem ez volt a fődolog. Gusztáv Adolf ólomlábon jár, mondotta Bethlen, mert egyedül ő van hivatva fölemelni a porból a lesujtott német protestantismust s a helyett Lengyelországot bántja. Gyanitotta, s nem alaptalanul, hogy Gusztáv Adolf is törekszik a lengyel trónra s pedig ugyanazoknak a főuraknak segitségével, a kikre Bethlen is számitott. Ép azért nem volt hajlandó a svédekkel szövetkezni mindaddig, a mig királyuk nem forditja fegyvereit a császár ellen. Stralsund felszabaditása biztató jel volt arra nézve, hogy Gusztáv Adolf nem akarja kikerülni a császárral való háborut. Bethlen számitott erre s remélte, hogy vagy egyesülhet Gusztáv Adolffal Sziléziában, vagy legalább hasznát látja a svéd-német háborúnak Lengyelországban.[3]

Bárhová fejlődtek volna az események, Bethlen a porta helyeslése, sőt támogatása nélkül nem akart hadi vállalatot inditani. Védelmezte méltóságát a vezérekkel szemben, de engedett is, hogy fölösleges érzékenykedések meg ne rontsák a nagy áron szerzett jó viszonyt. S mégis Recsep kajmakám keményen dorgáló levelet irt a fejedelemnek 1628 elején.

A pasa személyes okokból neheztelt, de haragjának politikai jelentősége is volt. Bethlen nagyon is szabadon bánt a két oláh vajdával. Recsep szerint adófizetőkké tette őket. Kiűzte Sándor oláh vajdát, a kit a török

[1] Szilágyi, Adalékok Bethlen szövetkezésének történetéhez, 66. Strassburg 1625-iki levelei. Óváry, id. m. 158. 174.

[2] Szilágyi, Bethlen Gábor és a svéd diplomáczia, 35.

[3] L. ezekre nézve Szilágyi, Bethlen Gábor s a svéd diplomáczia. Az itt közölt okiratok közül Nicodém levele, Oxenstierna utasitása, Farensbach, de különösen Strassburg jelentései nagyon becsesek. V. ö. még Wibling közleményeit: Tört. Tár, 1892. 448—452. Gusztáv Adolf lengyel terveiről l. Geijer, Geschichte Schwedens, III. 249. Wake levele: Negociations of Sir Thomas Roe, 711.

Recsep pasa.
(Egykorú festmény a Kuefstein grófok grillensteini várában.)

azután székébe ültetett. S a moldvai vajdával, Bernavski Mironnal is éreztette felsőbbségét. A két tartomány előkelőbbjei bevádolták Bethlent a portán.

Bethlen erre azt válaszolta, hogy csak tartozást követelt s nem adót. Azonkivül megkövetelte, hogy a vajdák megadják az évi ajándékot, melylyel régi idő óta tartoznak az erdélyi fejedelmeknek. Nem az volt a czélja, hogy a porta ellenére uralkodjék a két vajdaságon, hanem a reá nézve alkalmatlan vajdáktól szabadulni igyekezett s szerette volna megőrizni Erdély fenhatóságát Moldva s Oláhország felett. Lengyel tervei szempontjából is szüksége volt e fenhatóságra. Ezt kivánta biztositani, midőn Szőnynél a már emlitett czikket a béke oklevelébe akarta iktatni.

Recsepnek haragját Szombathelyi Márton árulkodása is táplálta. Szombathelyi 1627-ben Mikóval érkezett a portára s azután ott is maradt. A nyughatatlan ember, ki már Báthory Gábor halála után szolgálatokat tett a császári politikának, Lustrierrel egyetértve megsugta a kajmakámnak, hogy a török ne bizzék Bethlenben. Midőn az erdélyiek észrevették az árulást, Szombathelyi a nádorhoz szökött. Itt előadta, hogy a porta haragszik Bethlenre, s hogy Ferdinándnak még több oka volna haragudni reá. Könnyü volna megbuktatni Bethlent, magyarázgatta Szombathelyi. A hadi tanács nem bizott az árulóban s nem is akarta zavarni a pozsonyi békét, de a nádor, ki Bethlennek nem birt hinni s megbocsátani, meg akarta tenni a próbát. 1628 szeptemberében titkos utasitással Lengyelországon át elküldötte Szombathelyit a portára. Mikor a titkos ágens Törökországba ért, észrevette, hogy semmit sem tehet Bethlen ellen. Toldalagi és Kemény reábeszélték, hogy menjen vissza Erdélybe, a fejedelem megbocsát neki. Úgy is lett, Bethlen kinevezte kamara-ispánnak, de Szombathelyi ujra irt a nádornak, levelét elfogták s ekkor elérte sorsa.

Szombathelyi még a nádornál volt, midőn Toldalagi főkövet, ki 1628-ban két izben is megfordult a portán, lecsillapitotta Recsep haragját. Ajándék és jó szó s az adó pontos beküldése elintézték a dolgot. Bethlen ekkor ujra arra kérte a portát, hogy béküljön meg a persával, mert az európai fejedelmek a háboru miatt berzenkednek a török ellen. Figyelmeztette a szultánt a császár növekvő hatalmára. Egyszersmind értesitette arról, hogy a lengyel főurak őt szeretnék királylyá választani.

A porta jó néven vette a figyelmeztetést és értesitést, a kajmakám azt irta Bethlennek, hogy az ozmán kardok éle még nem tompult el.[1]

Bethlen ezt a kajmakám szava nélkül is elhitte. De mégis jónak látta fentartani a barátságot Ferdinánddal. Sohasem volt oly barátságos az érintkezés az erdélyi és bécsi udvar közt, mint a pozsonyi béke óta.

[1] A török és oláh dolgokról. Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 8. 9. 17. 21. 52. 53. 89. 91. Kemény J. Önéletirása, 112. l. Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, III. 80—88. Szombathelyiről l. Esterházy Miklós, III. 309—372. P. Szatmáry Károly közleménye: Magyar Tört. Tár, XVIII. 41. Hurmuzaki, Documente, IV. 1. 606. és Gindely, Okmánytár, 499.

Az 1626-iki hadjárat tanulságai nagyon emelték a Bethlennel való szövetség értékét. És Bethlen azon volt, hogy az udvart teljesen megnyugtassa. A hét megye hódoltsága dolgában oly jó tanácsokat adott a király kormányának, hogy még Esterházy is kénytelen volt elismerni e szolgálatot. A fejedelem felhasználta ezt a jó egyetértést a szomszédos viszonynyal összefüggő kérdések szabályozására. Nagyon szerette volna Ferdinánd király környezetében azt a hitet felkelteni, hogy a kereszténység számithat reá a pogányság küzdelmében. Erre vonatkozó előterjesztései nem voltak uj dolgok, de Bethlen most ép oly nyomatékkal beszélt e tervekről, mint a mikor a herczegnő kezét kérte. Midőn igy az udvar bizalmát akarta erősiteni, a lengyel királyválasztás idejére gondolt. Kemény János nagy megelégedéssel beszéli önéletrajzában, hogy ifjacska korában a fejedelem Pázmányhoz küldötte hatalmas dolgokról való tárgyalások végett. Azért kellett az érsekhez mennie, mert a fejedelem nem merte titkait a rossz indulatu Esterházyra bizni. S az udvar bizalma még sem erősödött. Bethlen folytonos hadi készületei ellenkeztek szavaival. Midőn 1629 tavaszán a nádor Kéry Jánost, a gyarmati kapitányt Erdélybe küldötte, hogy felvilágositást kérjen a szállongó hirekről, Bethlen már nagyon rosszul érezte magát. Nem tudott lábán állani s alig volt étvágya. Kéry előtt esküdözött, hogy hive a császárnak, s hogy nem forral ellene rosszat. Nagyon neki indult az esküvésnek. Egyebek közt azt mondotta, hogy soha se gyógyuljon ki bajából, ha igazat nem mond. Alig ejtette ki e szavakat, ijedten megállapodott beszédében s azután igy folytatta: jaj, mit mondottam.[1]

A beteg fejedelem a szintén beteg és vén Zsigmond király halálára várakozott. De Zsigmondnak szivós élete volt s Bethlen türelme megszakadt. 1628 végén komolyan készült a hadjáratra. Több körülmény volt befolyással elhatározására. Remélte, hogy Gusztáv Adolf nemsokára védelmére kel a német vallásszabadságnak. Továbbá a moszkvai czár követei Konstantinápolyban megismerkedtek Toldalagival s azt üzenték Bethlennek, hogy ő czári felsége nagy és hatalmas fejedelem, gazdag kincstára van és szövetséget óhajt kötni az erdélyi fejedelemmel. Nemsokára két vándor diplomata érkezett Erdélybe. Az egyik, a hugenotta Roussel Jakab, sedani ügyvéd volt. A másik Talleyrand marquisnak nevezte magát. Rohan herczeg ajánlotta őket. Roussel jól ismerte a lengyel viszonyokat és sokat utazott, a marquis nem különben. Bethlennek szüksége volt ily emberekre. Mikes Zsigmond kiséretében 1629 márcziusában Konstantinápolyba küldötte őket. Meg volt hagyva nekik, hogy lehetően titkolják megbizatásukat, sőt nemzetiségüket is s mint az erdélyi főkövet egyszerű kisérői tartózkodjanak az erdélyi házban. De a francziák nagy garral léptek fel s úgy látszik, hogy az összeférhetőség sem volt meg diplomatiai erényeik közt. Küldetésük nem maradt titokban, a mi eleintén zavart okozott. De a vezérek szivesen látták őket s Hága Kornél mindenben segitett nekik. A nagyvezér

[1] Kemény János Önéletirása, 121. Pray, id. m. II. 198. Esterházy Miklós, III. 276.

nem akart velük érintkezni, főleg azért, hogy gyanut ne ébreszszen a római császár követében. A kajmakám azonban meghallgatta Bethlen nevében előadott kivánságaikat. Megbuktatta Bernavszki moldvai vajdát kit Bethlen lengyel érzelmekkel vádolt s helyére Radul fiát ültette. Parancsot adott a tatár khánnak, hogy Bethlen felszólitására táborba szálljon. Pasát s hadsereget rendelt a Duna mellé. Csak a szőnyi béke ratifikálását nem halasztotta el, mint Bethlen kivánta, mert nem akarta, hogy a porta már előre kötelezze magát a háboruban való részvételre. A két franczia Cyrill konstantinápolyi patriarchát is meglátogatta. A patriarcha megigérte,

Bethlen István levele a fejedelem betegségéről.
(Eredetije az országos levéltárban.)

hogy a kozákokat megnyeri a vállalat számára. Roussel s Talleyrand 1629 július végén indultak el Konstantinápolyból Moszkva felé. Megbizatásuk szerint tovább is kellett menniök. Mert a svéd, a dán s az angol királyok is a szövetséghez tartoztak volna. A lengyel elégületlenek, kik közt Radzivil Kristóf volt a legelőkelőbb, egyetértve a kozákkal, tatárral s muszkával, segitve Bethlen, a két oláh vajdaság s a török segédcsapatok egyesült erejétől, félelmetes ellenfelei lettek volna Zsigmond királynak, kivált mikor a protestáns szövetség Németországot támadja. De mire a két franczia Moszkvába érkezett, Bethlen már nem élt.

Az asthma már azelőtt is gyötörte, 1629-ben a vizi betegség jelei mutatkoztak testén. Bethlen ez év elején nagyon beteg volt s negyvennyolcz féle orvossággal élt. Végre megunta a sok orvost s kis időre jobban lett. De baja gyógyithatatlan volt. 1629 november 15-ikén délelőtt

EPICEDIA
Dicta
INCOMPARABILI HE-
ROI, GABRIELI, PRINCIPI
S. ROMANI IMPERII ET
TRANSSYLVANIÆ, PARTIVM HVNGARIÆ
Domino, Siculorum Comiti, Oppuliæ ac Ratiboriæ
Duci etc Euergetæ & Musagetæ Optimo Maximo;
Denato ALBÆIVLIÆ Anno Christi M. D. C.
XXIX a. d. 15. Nouembris, ibidemq;
humato Anno M. D. C. XXX a. d.
25. Ianuarij.
A
Professoribus Illustris scholæ Bethlenianæ, quæ est
ALBÆ IVLIÆ.

Imprimebat ALBÆ IVLIÆ Iacobus Effmurdt
Lignicensis, Typogr: suæ Serenit: A. 1630.

Bethlen halotti bucsuztatója.

(Egyetlen példány a kolozsvári róm. kath. liczeum könyvtárában.)

tizenegy órakor »ő szent felsége szép csendes halál által magához szólítá« Bethlen Gábort negyvenkilencz éves korában.[1]

[1] Esterházy Miklós, III. 363. 523. Szilágyi, Bethlen és a svéd diplomáczia, 69. 72. Talleyrand és Roussel követsége Bethlen fejed. levelezése, függelék; Venier bailo jelentései : Óváry, id. m. 748—778 Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 99—125. Bethlen fejed. levelezése, 408.

Bethlen czimere a nagyszebeni bástyán. (Rajzolta Cserna Károly.)

IX. FEJEZET.

Bethlen Gábor jellemrajza.

ROE TAMÁS, a nagy müveltségü angol diplomata, sokat foglalkozott Bethlen jellemével. Diplomatiai küldetésének természete ösztönözte arra, hogy fürkéssze a fejedelem cselekvésének bonyodalmas motivumait. Egyre sulyosabbnak érezte a feladatot. Bethlen — irja egyszer Roe — letépné ingét, ha azt sejtené róla, hogy tudja gazdája szándékait. A titokzatos homály nem oszlott szét. Roe haragudott, ha csalódott az erdélyi fejedelemben, a mi gyakran megesett, de olykor nyugodtan megvallotta, hogy nem érti Bethlent[1] Sokan jártak igy, de kevesen vallották meg. A kortársak gyűlölete és lelkesedése átszállott a különböző pártok történetiróira is. Nem csupán az elfogultság nehezitette a megértést: Bethlen szövevényes diplomatiája a nyugodt vizsgálót is megtévesztette.

Ifjuságának benyomásai magyarázzák meg férfikora érzelmeit. Gyakran emlegette akkori élményeit.. »Mi rajtunk erdélyieken történt ez meg« irja egyik titkos utasitásában — »jámbor szolgálatunkért, vérünk hullásáért Rudolphus császár ő felsége idejében, nemcsak kicsiny értékünket fosztották el, hanem a profoszok öllel hordották az istrángokat és az urak, nemes népek előtt lehányták s a kiket akartak közülök, nyakon kötözték, felaggatták.«[2]

Bethlen átszenvedte Erdély történetét Mihály vajda s Basta korában. Az a meggyőződés vert benne gyökeret, hogy Erdély csak a török oltalom alatt őrizheti meg szabadságát. Együtt érzett Bocskayval, aki azt mondotta, hogy a független Erdély pajzsa a magyar nemzetiségnek. Ha még kételkedett volna Székely Mózes és Bocskay politikájának helyességében, Forgách Zsigmond és Homonnay támadásai alkalmasak voltak kétségeinek eloszlatására. E meggyőződésében meg nem ingott haláláig; végrendeletében is hivatkozva a Bocskay támadása előtt történtekre, arra kéri a rendeket, hogy ne álljanak a német mellé s bizzanak a török nemzetben, kit az isten a hazának »pajzsul való oltalmára« rendelt.[3]

[1] Negociations of Sir Thomas Roe, 662. és több más helyen.
[2] Szilágyi Adalékok, 46. l.
[3] Koncz József, Bethlen Gábor végrendelete. 15.

De vajjon e gondolatnak híve volt-e akkor, midőn a császár leányát nőül kérte és a török ellen szövetségesül ajánlkozott? A történetirók sokat elmélkedtek Bethlen politikájának ez állitólagos változásáról. Pedig úgy hisszük, hogy az udvarhoz küldött ajánlatok nem zavarták meg politikája alapgondolatának egységét. Csak akkor zavarták volna meg, ha Bethlen a töröknek »pajzsul való oltalmát« szolgai alázatossággal akarta volna meghálálni. Sokszor vádolták Bethlent azzal, hogy ifju korában törökké lett s egész életében rabja volt a töröknek. Mindabból csak annyi igaz, hogy fiatal korában kénytelen volt oltalmat keresni a porta s a végbeli pasák udvarában; megismerkedett a török szokásokkal s úgy vette észre, hogy a pogány alapjában véve nem sokkal rosszabb, s bizonyos tekintetben még valamivel jobb is, mint sok keresztény. »Ismerem a törököt természetiben«,[1] szokta volt mondani s több joggal mondhatta ezt, mint azok az államférfiak, a kik érzékenyen szónokoltak a pogány embertelenségéről, de nem átallották keresztény ellenségeik ellen titkon felizgatni a török politikát. Bethlenre igen nagy benyomást tett a török hatalma. A nagy csapások, melyek az ozmán birodalmat érték, nem változtatták meg azt a hi'ét, hogy a szakadozott kereszténységgel szemben a török erő még mindig félelmetes. Azért áldozatokat hozott a porta barátságáért, ha látta, hogy nem boldogul más uton. Leveleinek törökös stylje, melyet ellenfelei annyi kárörömmel emlegettek, a legcsekélyebb volt ez áldozatok közt De azért megőrizte s egyre növelte függetlenségét. Leszállitotta a török adót, megkevesitette a császár s a vezérek ajándékát; ellenfelei a portán nem ok nélkül hangoztatták, hogy a török katonák 1623 óta inkább Bethlen érdekeit szolgálták, mintsem a portáét. Az 1621-iki hadjárat óta a török megbecsülte hatalmas vazallusát, nem küldözgette messze földre a szultán ellenségeinek tábora ellen és elnézte némely merészségét. Bethlen azon volt, hogy növelve hatalmát, a portával szemben mind nagyobb függetlenségre tegyen szert. Ezért kereste a római császár barátságát a nélkül, hogy eltávozna politikája szilárd alapjáról. A két császár közt az erős közvetitő szerepére törekedett. Ezért igyekezett kiterjeszteni Erdély határait s ezért vágyódott arra a szerepre, hogy mint a császár veje s Magyarország elismert kormányzója, a törökkel ijeszthesse az udvart s az udvar hatalmával a portát. Úgy hitte, hogy ezt a szerepet utódjaira is átszállithatja és hosszu időre biztosithatja az egész nemzetet és Erdélyt a Rudolf korabeli események megujulása ellen. Terve sok más alakot is öltött. Örömest fogott fegyvert abban a reményben, hogy megsemmisiti az osztrák ház hatalmát. Ez a remény buzdította, midőn a cseh korona elnyerésére gondolt, vagy a midőn Magyarországot a protestáns császárságtól vezetett német birodalom egyik tagjává óhajtotta tenni. Sőt talán e reményben vágyódott a lengyel koronára. De a kisebb eredménynyel is beérte. Midőn királylyá válasz-

[1] Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1885. 210.

tatta magát, midőn Erdély beiktatását kérte a gyarmati és szőnyi békébe, s midőn halála előtt a hét megyének Erdélyhez való kapcsolását akarta elérni, mindig arra törekedett, hogy magának s az utána következő erdélyi fejedelmeknek megszerezze a már emlitett közvetitői szerepet. Nem úgy sikerült minden, a hogy kivánta. De igen sokat ért el. Elérte, hogy a cseh alkotmány megsemmisitése idején Ferdinánd kénytelen volt megujitani a bécsi békét s hogy uralkodása alatt ellenség nem merte háborgatni Erdély területét. A kis országot az európai politikának jelentékeny tényezőjévé tette. Lángeszének fáradhatatlan, bár nem mindig sikeres munkája fényt vetett utódjainak trónjára is.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Bethlent csupán az általános eszmék vezették törekvéseiben. A dynastai nagyravágyásnak is volt bennük része. A személyi s általános motivumok kapcsolatát gyakran fel kellett bontanunk, midőn történetét elbeszéltük. De nem akarjuk tagadni a kapcsolatot. Régi családból származott. Szerette emlegetni, hogy erdélyi vajda is volt ősei közt. Történetirója, Bojthy Gáspár, meg akarta örvendeztetni urát egy lelkiismeretesen készült s mégis diszes genealogiával. Feladata nem volt könnyü. Egyik dogozatára Bethlen ezt jegyezte meg: Keveset irt le benne.[1] Büszke volt származására és még inkább örült annak, hogy a maga erejéből családjának hatalmat és dicsőséget szerzett. Az európai fejedelmek sorában mennél előkelőbb rangot iparkodott kivivni. Királyi pompás, módos magaviselő fejedelem volt, ahhoz képest udvart is csinosat tart vala — irja Kemény János. Opitz szerint kelet és nyugat pompája egyesültek palotájában.[2]

Nagy céljai elérésére mindenekelőtt katonaságra volt szüksége. Az erdélyi s később a magyarországi nemesi fölkelés, a székelyek, a kapuszámos gyalogok és lovasok, a hajduk és más fizetett zsoldosok alkották hadseregét. Legtöbbre becsülte a zsoldosokat, a nemesi fölkelésben nem igen bizott. Nem győzi eléggé gúnyolni a magyarországi urak idegenkedését a tábori élettől. A lovasság volt seregének legjava. Bethlen egész stratégiája a könnyü lovasság harczmódján alapult. E stratégiával alázta meg Buquoyt, Monte Negrót és Wallensteint. Hadakozása jól kipróbált módjának követését végrendeletében is ajánlja utódainak, szivükre kötve, hogy »a némettel szemben való viadalt elkerüljétek minden úton.«[3]

A harczmezőn nevelkedett. 1623 végén azt mondotta, hogy negyvennégy harczon volt.[4] Gyönyörködött a hadi szemlékben, melyeknek akkor, a nem állandó hadseregek korában, nagyobb jelentősége volt, mint most.

[1] Kemény József adta ki: Nemzeti Társalkodó, 1841. 5. sz. Ujabban Karácsonyi János irt Bethlen őseiről: Turul, 1897. 57.

[2] Önéletirás, 50. Acsády, Bethlen udvara. (Függelék a Gindelytől irt életrajzhoz) 252.

[3] Végrendelete, Koncz J. közl. 24.

[4] Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 213.

Egy alkalommal reggeltől estig lovon volt és tizenháromezer négyszáz embert mustrált meg.[1] Az ellenség előtt sem kimélte magát. Sokszor hált

Bethlen Gábor kancsója.
(Gróf Horváth-Toldy Lajos birtokában.)

táborostúl »a hó hátán«.[2] Midőn 1621-ben Füleket ostromolta, egész éjjel ott forgolódott a sánczok körül és semmit sem aludt.[3] Sátrát többször

[1] Kemény önéletrajza, 149. s Bethlen polit. levelei, 79.
[2] Ugyanott, 230.
[3] Bethlen fejed. levelezése, 185.

járta át az ellenség golyója, de a fejedelem nem akart tovább költözni. Pozsony előtt 1621-ben egy golyó feje mellett repült el. Hivei vigyázatra intették, de ő azt mondogatta, hogy a fejedelmek életét Isten őrzi.[1]

Fegyelmet tartott, amennyire akkor lehetséges volt; eléggé intette katonáit a jámbor életre. 1621 nyarán táborában tiz prédikátor volt és minden nap huszonnyolcz helyen megütötték a dobot prédikátióra és könyörgésre.[2]

De legnagyobb diadalait a diplomatia fegyvereivel vivta. Mestere volt az elhitetésnek. Egészen beleélte magát annak lelkébe, a kit meg akart győzni. Kételkedő mosolylyal olvasták nagyitásait azok, a kik már egyszer csalódtak benne, de mintha valami bűvölet vett volna rajtuk erőt, mindig hajlandók voltak ujra hinni. Politikája sajátságos vegyülete volt a nagy, szinte phantastikus terveknek s a minden csekélységet számba vevő gyakorlati észjárásnak, majdnem úgy, mint a Gusztáv Adolfé. Egy kevéssé maga is hitt abban, a mit elhitetni akart s ez a csekély őszinteség az őszinteség nagy hiányában megzavarta ellenfelét. Tulajdonkép ellenfeleinek mondhatjuk szövetségeseit is. Bethlen senkiben sem bizott, alig csalatkozott valakiben s mindenkinek kezéből kisiklott.

A dévai Bethlen-bástya.
(Rajzolta Cserna Károly.)

Erősen vezetett s jól rendezett országra akart támaszkodni, midőn messze kalandozó tervei valósitásán fáradozott. Rendezetlen s majdnem elpusztult államot vett át elődjétől. Báthory Gábor eltékozolta az állami jószágokat úgyannyira, hogy a Fogarashoz tartozó hetvenhárom faluból csak egy maradt meg, a Váradhoz tartozó tizezer jobbágy közül száz-ötvennél több nem maradt.[3] Bethlen segitett ez állapotokon.

Azonban az államháztartás rendezésére s vállalataira pénz kellett. Nagy adókat vetett ki, évenként tizenhat, sőt huszonnégy forintot is szavaztak meg országgyülései egy kapu után. Igaz, hogy az erdélyi kapu több adózót foglalt magába mint a magyarországi porta. De ha még hozzávesszük a gyakori hadviselések terheit, azt kell hinnünk, hogy Bethlen ellenségei nem egészen alaptalanul terjesztették a fejedelem népszerűtlenségének hirét. Pedig az elfogulatlanok elég jelét láthatták annak, hogy

[1] U. ott, Kemény Önéletirása, 59. 61. Gindely, Okmánytár, 338.
[2] Gergely közlése: Tört. Tár, 1882. 133.
[3] Bethlen fejedelem levelezése. 36.

Bethlen nem csupán a fiscus érdekeivel törődik. Igaz, hogy a rossz ötpénzes garasok veretése miatt sokan vádolták a fejedelmet; Bethlen garasának csúfolták e pénzt. A hitvány apró pénz elszaporodása miatt Bethlen területének ez időtájt ép annyi baja volt mint a Ferdinándénak. De 1625 végén Bethlen segitett a bajon s Nagybányán és Kassán oly jó pénzt

A kolozsvári Bethlen-bástya.
(Rajzolta Cserna Károly.)

veretett, mely sokáig forgott Erdélyben. A régi garas beváltása egyeseknek sok kárt okozott, de végre a jó uj pénz kiszoritotta a régibb rosszat.[1] A pénzviszonyok zavarossága összefüggött a bányák elhanyagolt állapotával. Bethlen uralkodása kezdetén az erdélyi arany- és ezüstbányák besza-

[1] Krauss, Siebenbürgische Chronik, 74., 75. Segesvári krónikája Mikó, id. m. IV. 193. V. ö. u. ott. I. 140. Bethlen pol. Levelei 431. Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 399.

kadoztak és megteltek vizzel. Bethlen a nikolsburgi béke után körülbelül kétszáz magyarországi bányászt telepitett le Erdélyben és nagy költséggel, de eleintén kevés haszonnal műveltette a bányákat.[1]

A mesteremberek telepitése általában uralkodása legelső teendői közé tartozott. Erdélynek szüksége volt iparosokra, Bethlen minden felől hivogatta őket. 1621-ben a Morvaországból elüzött anabaptistákat küldötte Erdélybe s Alvinczen rendelt nekik lakóhelyet. A szász mesteremberek nem igen örültek a különféle mesterséghez értő anabaptisták bevándorlásának. Bethlen azonban úgy hitte, hogy a verseny nem fog ártani. Segitette a szegény jövevényeket s kimondatta az országgyűléssel, hogy senki se háboritsa őket vallásukban.[2]

A rossz pénz okozta, hogy az iparosok és kereskedők nagy áron kinálták czikkeiket. A hivatalos árszabások nem igen segitettek a bajon. De midőn 1626-ban Bethlen jobb pénzt veretett, szigoruan megkövetelte, hogy az iparos és kereskedő a kiszabott árakhoz tartsa magát. Különösen a görög kereskedők kegyetlen birságot fizettek, midőn az országos biztosok nem voltak megelégedve a követelt árakkal. Az erdélyiek hasznosnak tartották a görögök kereskedését, de sokszor panaszkodtak ellenük, hogy kiviszik a jó pénzt az országból. Különben az erdélyiek is hoztak pénzt más országokból; Lengyelországba, Ausztriába, Velenczébe és Törökországba jártak az erdélyi kereskedők. Kénesőt, viaszt, rezet, sót, ökröt, lovat és ökörbőrt vittek a külföldre. Bethlen volt az ország első kereskedője. Néha eltiltotta az ökör, ló vagy viasz kivitelét, hogy megdrágitsa a saját áruit. 1625-ben el volt tiltva Erdélyből az ökörkivitel s ez évben egyszer másfélezer ökröt hajtatott Bethlen a »bécsi kőre«.[3]

A fejedelmi pénztárnak mennél több jövedelemre volt szüksége. Bethlent még barátjai is fösvénységgel vádolták. Murtéza azt mondotta, hogy az 1626-iki vállalatnak nagyobb sikere lett volna, ha Bethlen nem fukarkodik a pénzzel. A nagy adók, az előkelő foglyok váltságdijai, a kereskedelem, a gondos gazdálkodás egyre szaporitották a fejedelmi vagyont. De Bethlen a vádakra azt felelte, hogy pénzt kell gyüjtenie, nehogy szükség esetén másokra szoruljon. Midőn a lengyelországi vállalatot tervezte, büszkén emlegette, hogy kincstára el van látva a szükséges eszközökkel.[4]

Különben nem kimélte a pénzt, ha az egyházra, az oktatásra, a művészetre, vagy fejedelmi házának fényére kellett költenie. Mily bőven áldozott a fejérvári iskoláért. Nagy örömmel irja 1628-ban, hogy

[1] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 359. és II. 59. Segesvári krónikája id. h. 189.

[2] Erd. Országgy. Emlékek, VIII. 182. Krauss, Chronik, 72. Áldássy Antal, Anabaptisták a XVI. s XVII. században: Katholikus Szemle, 1893.

[3] Török-Magyarkori Államokmánytár, I. 335. Mikó, id. m. II. 80. Bethlen pol. levelei, 111. Bethlen fejed. levelezése, 335. Krauss, Chronik, 56. 74. Szabó Károly közlése: Tört. Tár, 1879. 216. és Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 127.

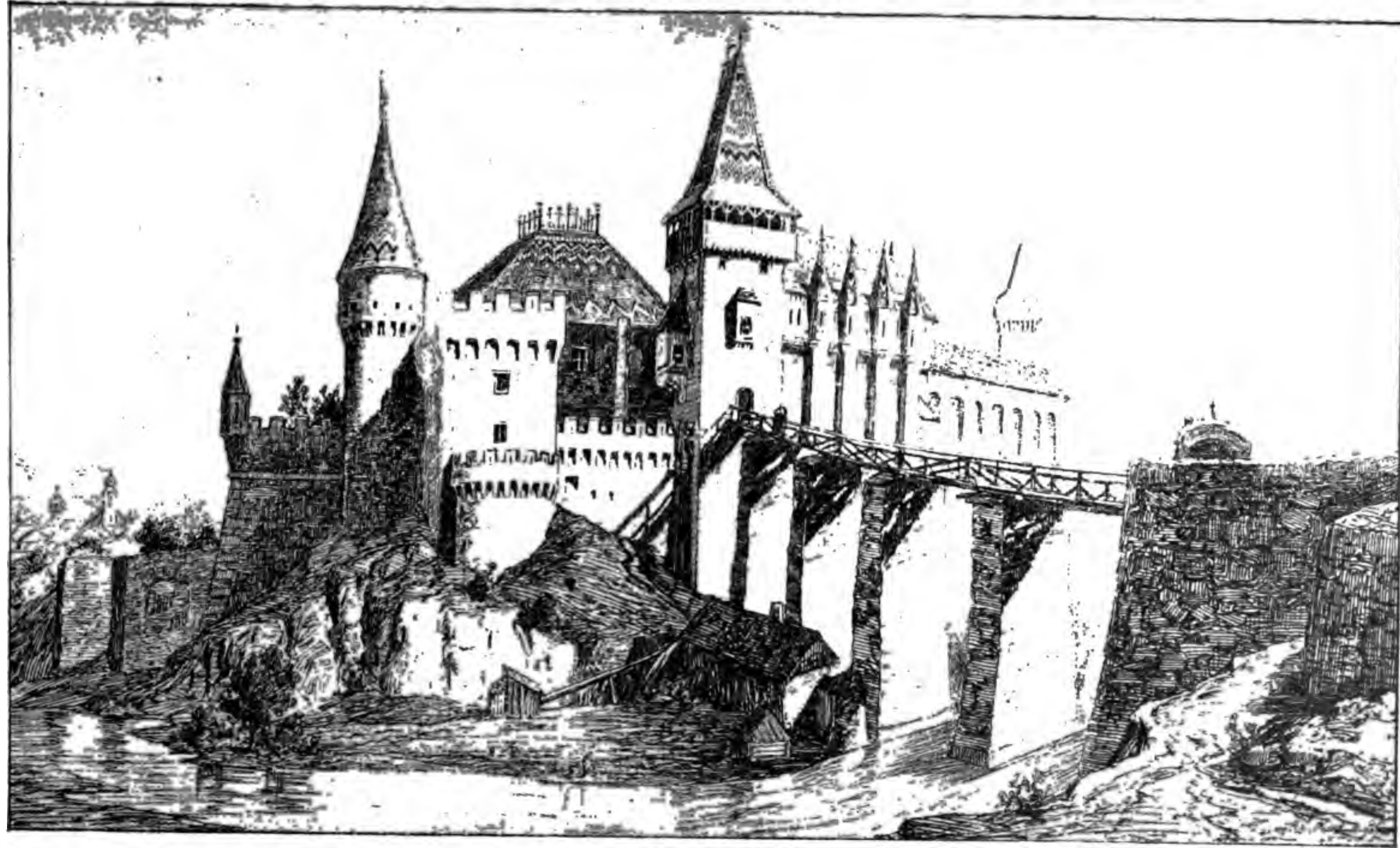
[4] Lásd Roussel beszedét: Óváry, id. m. 755.

virágzik már az intézet. »Jó reménységü ifjak nevelkednek tudományokban, reméljük 75 avagy nyolczvanon is, főemberek gyermekei is.« Arra törekedett, hogy a gyulafejérvári főiskolát a legjobb németországiakkal egy sorban emlegessék. Azért kerestette számára a hirneves külföldi tanárokat. És boldog volt, midőn élete utolsó évében hallotta, hogy Alsted, a nagy theologus Erdélybe igérkezett. Könyvtárt is szerzett az iskola számára. Más protestáns főiskolákról is gondoskodott és másutt is tanittatott ifjakat. »Gyönyörködött igen abban« — irja Kemény János — »az mely hazafiában jóindulatot látott; bezzeg valóban apjok is volt, nemkülönben tanitván, oktatván szegény bennünket, mint jó atyjafiait; látni, hallani örömest küldözött, segitett maga költségén.« Igy tanittatta öcscsének két fiát, Istvánt és Pétert, utaztatta őket, ajánlotta nekik az idegen nyelvek tanulását. De sok más ifjat is tanittatott a külföldön. Papokká, tudósokká, diplomatákká s hadi mérnökökké igyekezett nevelni őket. Támogatta az irókat. Kedvelte a jezsuiták módját, a kik jó rhetorokká nevelik tanitványaikat.

Pedig őt nem nevelték a tudományok tiszteletére. Korán lett árva. Nagybátyja, Lázár András, egy székely főnemes nevelte, a ki keveset törődött a könyvekkel. Tizenhat éves korában már be volt fejezve Bethlen iskoláztatása. Szeretett volna többet tanulni, de a tapasztalás, a tettek vágya az udvarhoz vonzották s nemsokára a politikai életbe sodorták. Később olvasgatott, tábori szekerein könyveket is vittek utána. A bibliát sokszor átolvasta, a papjelöltek vizsgáján előtte volt a biblia, szorgalmasan felkereste a szentirásbeli bizonyságokat és meghallgatta a magyarázatokat. A hadi tudomány, a történet s az európai államok viszonyai nagyon érdekelték. De maga mondja, hogy »deákúl soha sem tanult s magyar irásnál egyebet nem tud«.[1]

Sok volna elószámlálni — irja Szalárdi — az épitésben való telhetetlenségét. Lengyelországból, Németországból és Olaszországból hozatott kőműveseket, szobrászokat s épitészeket. Nemcsak várfalakat s bástyákat épittetett nagy gonddal, hanem pompás épületü házakat is Fejérvárott, Radnóton, Alvinczen, Balásfalván, Fogaras és Várad váraiban. Gyulafejérvár puszta hely volt, midőn Báthory Gábor elhagyta Erdélyt. Bethlen igazán fejedelmi székhelylyé változtatta. Palotája kivül »olasz fokos« volt, »belül különbnél különb szép képirásos, aranyos és mészmetszésbeli mesterséges mennyezetekkel és azokat sok ezer tallér-érő különbnél különb velenczei drága kárpitokkal megékesitette, melyekben holmi római és Julius császár históriái voltak csudálatos szép mesterséggel szőtetve«. A nyugat felől való hegyekből forrásvizet vitetett a városba. Az 1627-iki ország-

[1] Bethlen Fejed. Levelezése 323. Kemény Önéletleirása 69. Szilágyi, Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. (Budapest, 1880.) 16—21. Szalárdi, Siralmas Krónika, 33. Casparus Böjthini, De rebus gestis Bethlen, 244. Bethlen levele Justh Andráshoz; közli ifj. Kubinyi Miklós: Századok, 1889. 238. Melotai Nyilas István, Speculum Trinitatis. (Debreczen, 1622.) Bethlen polit. levelei, 460.

Vajda-Hunyad a Bethlen-bástyával
(Fischer L. H. rajza után.)

gyűlés elhatározta, hogy minden vármegye, szék és város házakat épittet Fejérvárott. Bethlen épittette a vajdahunyadi vár délkeleti szárnyát s átalakittatta a várbeli lakóházat. Itt közvetlenül érintkezett munkája a Hunyadyak munkájával s mintha általában azon lett volna, hogy feltámaszsza Mátyás király korát. Bizonyos, hogy Mátyás könyvtárát ki akarta szerezni a törököktől.[1] A zenében ép oly nagy öröme telt, mint az épitésben. Egy olasz zenésznek, Baglioninak, a ki a pápa zsoldján élt, ezer aranyat igért évenként, hogy Erdélybe csábitsa. Don Diego, spanyol muzsikus, olaszul beszélő zsidó szintársasággal mulattatta az udvart. Különösen Brandenburgi Katalin bevonulása óta a fényes balletek gyakoriak voltak a gyulafejérvári palotában.

A Bethlen-ház belső udvara Fejérvárott.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Az érzéseiben és szokásaiban annyira magyar fejedelem érdeklődött az idegen szokások iránt és nagyra becsülte az idegen nemzetek érdemeit. Jól bánt a szászokkal. Bár eleinte sok baja volt velük s lett volna oka neheztelnie rájuk, nem éreztette velük haragját. Ajánlotta nekik, hogy férjenek meg a magyarokkal. Fogadják be városaikba a nemességet és erősitsék meg rokoni kötelékkel a barátságot. A szászok azonban makacsul ragaszkodtak kiváltságaikhoz. Bethlen nem akarta sérteni Erdély hasznos polgárait, a szászok pedig, kik Báthory Gábor halála után annyira irtóztak Bethlentől, később megszerették a fejedelmet és áldották emlékét.[2]

[1] Szalárdi, Siralmas Krónika, 34. Arányi, Vajda-Hunyad vára. (Pozsony, 1867.) Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 369.
[2] Krauss, Chronik, 56. 76.

Bethlen általában nem bántotta a kiváltságokat, csak azokat üldözte, melyek lazitották a központi hatalom erejét. Sajátságos visszaélés harapózott el ekkor a székelyek közt. A Székelységen való jobbágyság, mely 1622 táján számra a tizezret meghaladta, sem adót, sem dézsmát nem fizetett. Ez a kiváltság arra csábitotta a hadakozni köteles szabad székelyt, hogy jobbágynak kösse magát. Csak Bocskay fejedelem ideje óta majdnem hatezer székely lett jobbágygyá. Az 1622-iki őszi országgyűlés Bethlen inditványára elhatározta, hogy a kik Mihály vajda bejövetele előtt jobbágyok voltak, azok maradjanak ős jobbágyoknak és fizessék az országos adó felét. Az új jobbágyoktól pedig, a kik fizetésért kötelezték magukat szolgálatra, a nemes vagy lófőszékely vegye föl a pénzt és bocsássa őket szabadon. Ily módon ujra megszaporodott a »szolgáló rend« a székelyek közt.[1]

Bethlen az oláhok állapotán is javitani akart. Felmentette a fogarasvidéki oláh papságot a tizedfizetéstől. Az oláh nép iskoláztatására és irodalmának fejlesztésére is gondolt. A bibliát le akarta fordittatni oláh nyelvre. Halála e téren is nagy tervekben okozott fenakadást. Azt hitte, hogy a tudatlan és durva pópáktól vezetett oláhság hite alig nevezhető vallásnak. Cyrill patriarcha segitségével Kálvin hitére szerette volna őket téríteni. E törekvésekben Bethlent nem a nemzetiség érdeke, hanem a vallás és művelődés szempontja vezette.[2]

Buzgó hive volt egyházának. Egész életének az volt tartalma, hogy gátat emelt az ellenreformáczió árja ellen. Nem kell komolyan vennünk, hogy néha hitegette az udvart katholizáló szándékával.

Ha utazott, a pap is ott volt kiséretében. »Praedicator nélkül semmiképen utunkban el nem lehetünk« irja egyik levelében.[3] Sokféle kedvezményben részesitette egyházát. Megnemesitette a papokat és utódjaikat. Az evangelikus egyház lelkészeiről is gondoskodott. Ellensége volt azoknak a szász papoknak, kik a Formula Concordiae mellett kardoskodtak. A külföldre küldött ifjaknak Pareus heidelbergi tanár leczkéit ajánlotta, mert Pareus a kálvinisták és lutheránusok uniójának volt szószólója. Alvinczy, ki azt hirdette, hogy Calvinus az úr vacsorája felől nem sokat különbözött Luthertől, nagyon kedves embere volt Bethlennek. A fejedelem türelmes volt mindenki iránt, az unitáriusokat sem bántotta, pedig azt mondotta, hogy legörömestebben őket üzné ki országából. S mi csodálatosabb, a katholikusokat sem igen háborgatta. Nem türte a katholiczismus uralmát vagy terjeszkedését, de nem bolygatta a katholikusok vallásszabadságát. Kényes természetü katonai s diplomacziai feladatokat bizott katholikus hiveire. A jezsuitákat is támogatta olykor; téritő buzgalmukat nem szenvedte, de megbecsülte érdemeiket. Emlitettük Káldyhoz való viszonyát. Kiváltságokat

[1] Erdélyi Országgy. Emlékek, VIII. 104—106.

[2] Jancsó Benedek, A román nemzetiségi törekvések története. (Budapest, 1896.) I. 503—526.

[3] Protestáns Közlöny, 1890. 413.

adott a zsidóknak ép úgy, mint az anabaptistáknak, hogy a kereskedők rendjét gyarapitsa. De a szombatosokat üldözte; untig elégnek tartotta Erdélyben a felekezeti szakadozottságot.[1]

Az igazságszolgáltatás terén emlékezetre méltó munkát végzett, midőn codificáltatta a perrendtartást.[2] Kegyelmes igazságszolgáltatása ép úgy ritkitja párját korában, mint vallási türelme. 1621-ben irja, hogy »eddig egy nemes embert is meg nem ölettem«.[3] Valóban csodálatos volt az a nagylelkü okossága, hogy hamar megbocsátott árulóinak. Igaz, hogy nem bocsátott meg mindenkinek és keményen sujtott, ha javithatatlan volt a vádlott, vagy bünét szerfelett ártalmas példának tartotta. De ha összehasonlitjuk eljárását elődjeiével, vagy a korabeli fejedelmek szokásaival, el kell ismernünk, hogy igaz érzéssel irta e szavakat: »a megtérő bűnösökért holt meg Krisztus urunk«.[4] Elég erősnek érezte magát a kegyelmességre, a félénk s ideges zsarnokok kegyetlensége távol volt lelkétől. Volt valami patriarkális nyájasság szigorúságában; a kipróbált hűséget pedig meleg ragaszkodással viszonozta.

De korát tekintve, ne csodáljuk, hogy Bethlen is babonás volt. A szombatot szerencsés napjának tartotta. Hitt a bűvölésben, a boszorkányok, nézők és jövendőmondók mesterségében.[5]

Bethlen aláirása utolsó évéből.

Mindez nem zavarta értelmének erejét. Tulajdonkép mindent egyedül végzett; »egyedül gondviselő vagyok« irja a táborból nejének. »Annyi gondom vagyon« — irja Thurzó Imrének — »hogy egészségem is szintén megbomol immár miatta, napestig csak az levelek olvasása is elég gond nekem, ha választ nem adnék is reájok mindjárt.« A nagy munka s a nem egészen mértékletes életmód hamar aláásták egészségét. Már 1620-ban is kinozta a vesebaj, mikor még elég erősnek s egészséges szinünek látszott. Nagy feje volt; rövidre nyirt haja régi magyar mód szerint elöl üstökbe volt csavarva; magas homloka alatt nagy szemek világlottak; széles szája volt s hosszú fekete, de korán őszülő szakált viselt.

[1] Pokoly József, Az erdélyi fejedelmek viszonya a protestáns egyházakhoz: Prot. Szemle, 1896. 613. s kk. Alvinczyről l. Révész Kálmán: Százéves küzdelem a kassai ev. református egyház megalakulásáért és Tört. Tár, 1895. 140.; Pareusról Tört. Tár, 1881. 306.; Jászay, Oklevelek, X. 27. Erdélyi Országgy. Emlékek, VII. 488. és VIII. 143. Katona, id. m. XXXI. 184. A Bethlennek tulajdonitott egyházi ének nem az ő munkája, később formálták nevére. L. Szilády Áron: Irodalomtört. Közlemények, 1897. 45.

[2] Erdélyi Országgyűlési Emlékek, VII. 103. 518.

[3] Mikó, id. m. II. 394.

[4] Bethlen polit. levelei, 34.

[5] Tört. Tár, 1883. 533. Bethlen polit. levelei, 102. és Erdélyi Országgy. Emlékek, VI. 412.

Betegségének haladása nem törte meg munkakedvét. Terveiről nem mondott le, mert sokáig bizott gyógyulásában, de a halálra is készült, »nagy, erős férfiui bátorsággal.« Rendezte családja s országa ügyeit, hogy halála után fel ne bomoljon mindaz, a minek megerősitésén annyit fáradozott. Nehéz küzdelem után várta az örök nyugalom. Sokáig és keményen tusakodott oly hatalmakkal, melyeknek pánczéljáról a jámborság fegyverei visszapattantak volna. Természetes, hogy sokszor visszásnak tünt fel viselete, pedig nagy erkölcsi érzés élt lelke mélyén. Számadásra kötelezett szolgának érezte magát. Erős hite volt munkája jelentőségében, nemzetét boldogitó és istennek tetsző mivoltában. Halála napján, midőn már nem tudott szólni, papirost és tollat kért s e szavakat jegyezte fel: »Ha isten velünk, kicsoda ellenünk? senki nincsen bizonyára, bizonyára nincsen.« [1]

[1] Bethlen polit. levelei, 253. Szabó K. közleménye: Tört. Tár, 1879. 112. Gründlicher und wahrhafter Bericht, 12. Kemény Önéletirása, 145.

Bethlen Gábor lakodalmi násfája.
(A Magyar Nemzeti Múzeumban.)

HARMADIK KÖNYV

*

BETHLEN HALÁLÁTÓL

I. LIPÓT TRÓNRALÉPTÉIG

Fegyverek Rákóczi korából.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

Versengés Bethlen Gábor örökségeért.

Bethlen Gábor meglepetést akart szerezni fiatal nejének, midőn 1626-ban kijelentette előtte, hogy utódjává választatja. A májusi országgyülés végrehajtotta Bethlen akaratát. Már ekkor is suttogták egyesek, hogy szokatlan dolog nőt, és pedig idegen származásút, a fejedelmi trónra ültetni. Allitólag a porta is ez okból késleltette a fejedelmi jelvények megküldését. A nagy uralkodó elismerte ez ellenvetések jogosságát, midőn öcscsét, Bethlen Istvánt, a kormányzót Brandenburgi Katalin gyámjának s első tanácsadójának jelölte ki. Úgy hitte, hogy Bethlen István s a fejedelmi tanács az ő uralkodása szellemében vezetik majd az országot s esetleg megakadályozhatják a kormányzás új irányainak felülkerekedését. Egyúttal remélte, hogy biztositva van a Bethlen-dynastia jövője, mert két unokaöcscsét azért neveltette oly gondosan, hogy az erdélyiek örömest válaszszák fejedelmüknek a Bethlen névnek valamelyik örökösét.[1]

A szép remények nem teljesültek. A könnyüvérü fejedelemasszony mulatni vágyott s férje nem akarta kedvét szegni. Zierotin Ditrich, a morvaországi protestáns száműzött, kit Bethlen udvarában nagy becsületben tartott, előkelő szerepet játszott az udvari mulatságokban. A léha főúr nagyon tetszett Brandenburgi Katalinnak. Zierotin többször változtatta vallását, s hogy a császári udvar kedvében járjon, 1629 elején katholikus

[1] Tört. Tár, 1897. 724. V. ö. Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 3. 4.

könyveket s képecskéket juttatott a fejedelemasszony kezébe. Nemsokára Brandenburgi Katalin köré csoportosult az a katholikus párt, mely a kormányzó s családja befolyását meg akarta törni. Nagy volt »a zsibongás közöttök, kiki csak a rút változó állapotot remélte«. A fejedelem is figyelmessé lett, eltávolította Zierotint s gyöngéden kérdőre vonta nejét. Erre Brandenburgi Katalin július 31-ikén nyilatkozatot irt alá, melyben kijelentette, hogy nem pártolt el Kálvin hitétől s nem is fog elpártolni. Ha valaha mégis megváltoztatná vallását, fejedelmi méltósága megszünnék s az erdélyiek többé nem volnának iránta hűségre kötelezve. A neje iránt mindig gyönge fejedelem meg volt nyugtatva, Brandenburgi Katalin pedig azt izente a nádornak, hogy mindvégig hive marad a katholikus vallásnak.[1]

Az is maradt Bethlen halála után egy ideig. A fiatal özvegy nem szerette férje családját. Érezte s aligha nem éreztették is vele, hogy utját állja a Bethlen család emelkedésének. Nagyon nehezére esett, hogy az 1626-iki választási feltételek a kormányzó gyámsága alá helyezték. Gyűlölségét szitották a Bethlen család rosszakarói. A kormányzó egyénisége nem riasztotta vissza azokat, a kik a trónváltozás zavarát fel akarták használni rég visszafojtott politikai vagy egyéni vágyak elérésére. Bethlen István bátyja segitsége nélkül egész életén át a homályban maradt volna. Volt nagyravágyása, de hamar visszariadt a nehézségektől. Nagyon helyén volt mint kormányzó, midőn még bátyja vezérlete alatt szolgált. De nem sokára oly viszonyok közé jutott, a hol merészségre és kiméletlenül erős kézre lett volna szüksége, hogy érvényesüljön. Itt megakadt, habozott, hirtelenkedett; félénken visszavonult, vagy könnyen koczkáztatott.

Brandenburgi Katalin és Bethlen István vitájának első eredménye az volt, hogy megbukott az a terv, melynek valósításán Bethlen Gábor élete utolsó heteiben fáradozott. Apafy György küldetése sikerült. A szultán védelmébe fogadta a hét megyét Kassával s a hajdukkal együtt. Murtéza budai pasa rá akarta birni a kormányzót, hogy a hét megyét, vagy legalább Bethlen hóditásainak tiszántúli részét ne adja át a császárnak. Sőt Papazogli Muhammed egri pasát négy-ötszáz lovassal Debreczenbe küldötte s másfelől is táborba szólította a végbeli pasákat, hogy ellenállásra bátoritsa Bethlen Istvánt. Murtéza Konstantinápolyból nem várt segitséget, hanem a kormányzótól ötvenezer tallért kért hadak fogadására. Brandenburgi Katalin a bécsi udvar kedvében járt s nem is gondolt arra, hogy a Bethlen Gáborral kötött békekötések ellenére megtagadja a hét megye átadását. Bethlen István pedig félt a küzdelemtől, nem bizott a török önzetlenségében s attól tartott, hogy a császárral való vitája erősen felingerelné s nagyon

[1] Schulitz levele; közli Szilágyi: Tört. Tár, 1883. 253. Kemény János Önéletirása, 160. Tört. Tár, 1894. 422. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1895. 310. Pray, Principatus, II. 195. és Bethlen fejed. levelezése, 406.

is erősitené Brandenburgi Katalin pártját. Igy esett meg, hogy Erdélyből már Bethlen halála napján elindult az a követ, ki a fejedelemasszony, a kormányzó s a tanács nevében felszólitotta a bécsi udvart a hét megye átvételére. Murtéza készsége s a török táborozás nyugtalanitották a kormányzót. Aggódott, hogy a nádor ürügyül használhatná a török mozgalmat az erdélyi határ megtámadására s hajlandó volt elhinni, hogy Murtéza

Bethlen István.

(Khevenhiller Conterfeitjának egykoru metszete után.)

tulajdonképen Jenő várának elfoglalására törekszik. Sürgetésére Murtéza visszavonta hadait.[1]

Bethlen István engedékenységével nem birta lefegyverezni erdélyi ellenségeit és azoknak magyarországi támogatóit.

[1] Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 158. Óváry, Oklevéltár, 784. Magyar Történelmi Tár, X. 41. (Horváth Mihály közlése.) Tört. Tár, 1884. 480. 694. s 698. (Gergely Samu közlései.) Kemény János, id. m. 153.

Csáky István, az ekkor huszonhat éves, Bécsben nevelkedett ifju gróf volt a katholikus ellenzék feje. Azt beszélték róla, hogy a fejedelemségre törekedett, pedig esküdözött, hogy nem magának halász. Saját szavai szerint Brandenburgi Katalin korlátlan fejedelemségének utjában fáradozott. Ha e czélt eléri, úgy is uralkodó lett volna, mert a fejedelemasszony, ki már elfelejtette Zierotint, megigézett rabja volt Csákynak. Úgy féltem tőle — beszélte később — hogy meg nem mertem volna tartani tőle, valamit láttam, hogy kedvel. Csáky először is azon volt, hogy megtörje a gyűlölt Bethlen család hatalmát. Hadakat fogadott a saját s kis részben barátjai pénzén. A fejedelemasszonytól is kapott nehány ezer forintot. Kegyetlen iróniája volt a sorsnak, hogy abból a féltékenyen őrzött kincsből, melyet Bethlen a nevét viselő dynastia hatalmának megalapitására gyűjtött, özvegye katonákat toborzott a Bethlenek ellen. Különben ez uton Csáky nem boldogult. Barátjai nem igen támogatták, okosabbnak tartották megbékülni a kormányzóval a fiskális jószágok árán, melyeket másrészt Brandenburgi Katalin is vesztegetett, hogy pártot gyűjtsön magának.[1]

Kovács Pétert, Bethlen mezei kapitányát, Csákyék megvesztegették. Kovács hadai Kővár vidékén voltak elszállásolva Szunyogh Gáspárnak, a kővári kapitánynak s Csáky pártfelének oltalma alatt. Toldalagi Mihály, az ismert diplomata, Bethlen István parancsából, marosszéki hadakkal kiűzte Kovács katonáit az erdélyi határból.

Ez még 1630 január 25-ike előtt történt. E napra volt kitűzve Bethlen Gábor temetése s a fejérvári országgyűlés megnyitása. A kővárvidéki csata hire növelte a Fejérvárra gyülekezők izgatottságát. Csáky is megjelent, fogadott hadait a falukba szállásolva. Zólyomi Dávid, a kormányzó veje, már előbb is fenyegette Csákyt, hogy »rövid nap bizony elütik a pohárt az orra elől«. A fejérvári palotában is megfenyegette ellenségét a fejedelemasszony jelenlétében. Zólyomi és ifjabb Bethlen István szolgái széltében hirdették, hogy levágják a pápistákat. Csáky forrónak érezte a fejérvári talajt; gyors futással menekült almási várába.[2]

Csáky menekülése nagyon elrémitette Brandenburgi Katalint. A gyönge elméjü s állhatatlan lelkü asszony idegrendszere megsinylette a sok izgalmat. Valami sulyos betegség is gyötörte, melynek természetéről sokat fecsegtek az emberek titokban. Schulitz, vagy Scultetus Weikhard, Bethlen Gábor volt udvari orvosa, gyógyitotta a beteg fejedelemasszonyt, és rémülve látta, hogy betegének lelki orvosságra is szüksége van. Segitségül hivta a papokat, Gelei Istvánt és Alstedet. Az orvos és a papok meg voltak győ-

[1] Deák Farkas, Gróf Csáky István életrajza, (Budapest, 1883.) 109. és Csáky levelei az okirattárban; a Katalintól adott pénzre nézve Koszpoth jelentését követtük, melyet Á. Á. közölt: Tört Tár, 1896. 467. V. ö. Ötvös Ágost értekezését: Magyar Akadémiai Értesitő, II. 1861. 178.

[2] Deák Farkas, id. m. 51. s 224. Knesebeck jegyzete: Tört. Tár, 1896. 476. Kemény János, id. m. 171—173.; Mikó, id. m. I. 240.

ződve, hogy Brandenburgi Katalint az ördög szállotta meg. A beteg istentelenül szitkozódott s látta a fenyegető sátán borzasztó arczát. Alsted, Gelei és Schulitz imádkoztak és zsoltárokat énekeltek, hogy elűzzék az ördögöt. Huszonnyolcz óráig küzdött a beteg a sötétség fejedelmével; végre csillapultak idegei s ekkor kijelentette, hogy elhagyta az igaz hitet, de bánja bünét s vissszatér ősi hitéhez.[1]

Most helyreállott a béke a kormányzó ... ny k Bethlen István átadta kardját Katalinnak ... ot ... fejét, ha valami jogtalanságot bizonyithat r ... nem, gájában. Katalin visszaadta a l dot; n z ... Achitofel elnémult, Haman meg ... t ... t — a jámbor Schulitz, ki az ördögűz és ... án üg ... kodása miatt később orgyilkos ... á ...

A temetés után megnyilt o ... ül törvényei azt mutatják, hogy Bethlen István és Csáky küzd ... a felekezeti és személyes ellenkezésből keletkezett. Csáky ... többségben volt az országgyűlésen az a párt, mely megun ... thlen Gábor erős kormányát s csak a fejedelem halála után mert szab ... on nyilatkozni. Ez a párt a fiskus szegényitésére s jogainak csorbitására törekedett. Nem kellett neki a hatalmas fejedelemség, mely telt kincstárral és fizet ... tt hadakkal rendelkezik. Bethlen úgy hitte, hogy Erdély állami élete folytonos rázkódtatásokat szenvedne ily fejedelemség nélkül.

Brandenburgi Katalin érme.

De a rendek visszavágyódtak az aristocraticus köztársaság formájához, mely kevesebb áldozatot kivánt tőlük s nagyobb tért adott az egyéni nagyravágyásnak.[2]

Brandenburgi Katalin a fejérvári országgyűlés után egy ideig megfért a kormányzóval. A mig a brandenburgi választónak Koszpoth Jánostól vezetett követsége Erdélyben volt, Bethlen István nem panaszkodott. A követség május 22-ikén eltávozott. A kormányzó arra kérte a választót, hogy küldjön a fejedelemasszony mellé megbizható protestáns tanácsost, a ki a jó úton vezetné. Ily tanácsosra nagy szüksége volt Katalinnak. Mert Koszpoth távozása után a hizelgők s Csáky emberei kormányozták a fejedelemasszony akaratát. Június elején az a hir lepte meg Bethlen Istvánt és hiveit, hogy Brandenburgi Katalin ujra pénzt adott Csákynak s kinevezte munkácsi és tokaji uradalmának gondviselőjévé. Az erdélyiek megvoltak döbbenve. »Csáky e magyaroszági jószágokból, mint sas úgy

[1] Schulitz jelentése: Tört. Tár, 1883. id. h. Gelei Katona levele: Tört. Tár, 1896. 458. Knesebeck jegyzete u. ott, 475. és Kemény, id. m. 173.

[2] Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1882. 255. 1896. 476. és Szilágyi bevezetése Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 25—31.

volna fejek felett« — mondotta valaki. Különösen veszedelmes lett volna Munkács az ellenség kezében. Szerencsére Balling János kapitány nem olyan ember volt, a kit szép szóval vagy fenyegetéssel kicsalhattak volna a várból. Örömmel beszélték Erdélyben, hogy gúnyos választ küldött Brandenburgi Katalinnak: Mit tenne ő felsége ott olyan nagy udvari nagy úr kapitánynyal, mint Csáky István?

Bethlen István tűrhetetlennek érezte a helyzetet. Reávette Brandenburgi Katalint, hogy július 10-ikére rendkívüli országgyűlést hivjon össze Megyesre. Az előleges egyesség ellenére Bethlen István veje, Zólyomi Dávid hadakkal jelent meg Megyesen. A kormányzó katonái őrizték a templomot, a hová a rendek gyülekeztek. Bethlen István kijelentette, hogy senki sem köteles a fejedelemasszony hűségére, mivel megszegte esküjét. A rendek nyugtalankodtak a tanácskozás szabadságának megsértése miatt. Szivesen meghallgatták Kapi András és Kornis Zsigmond szavát, a kik a fejedelemasszony pártján voltak. A német testőrök el voltak szánva a küzdelemre, ha Zólyomi hadai meg merték volna támadni a fejedelemasszony környezetét. Bethlen István visszaijedt a vérontástól. Toldalagi és Borsos közvetitése helyreállitotta a nyugalmat. Az országgyűlés törvényei szabályozták a kormányzó és fejedelemasszony viszonyát és pedig nem úgy, a hogy Katalin kivánta. Különösen rosszul esett neki az a határozat, melynek értelmében kénytelen volt erdélyi és magyarországi magán jövedelmét közczélokra a kincstár kezébe szolgáltatni.

Csákyt a fejedelmi tanács július 16-iki határozata kitiltotta az udvarból s egyszersmind értésére adta, hogy ne merészeljen fegyveres kisérettel megjelenni az országgyűléseken.[1]

Csáky valóban elhagyta Erdélyt, de a béke nem állott helyre. Alkudozás nem csillapithatta le a felizgatott szenvedélyeket. Esterházy nádor és pártja nem akarták tűrni, hogy Bethlen István uralkodjék Erdélyben. Haragudtak a megyesi országgyűlés végzései miatt. Az a terv merült fel, hogy az örökké elégületlen Prépostvári Zsigmondot ültessék az erdélyi trónra. Brandenburgi Katalinnak csak annyit mondottak a cselszövők, hogy Bethlen István elmozditásáról van szó, s hogy Prépostvári meg fogja őt oltalmazni. Időközben Zólyomi Dávid, az udvari kapitány Debreczennél táborba szállt s visszanyomta a böszörményiekkel háboruskodó kállai katonákat. A hajduk mozgalmak jó alkalom volt az ország táborba szólitására. Brandenburgi Katalin augusztus 28-ikára Szamosujvárra hivta a rendeket. Itt szeretett volna a kormányzótól megszabadulni. De beteggé lett s a terv meghiúsult. Még Szamosujvártt volt a kormányzóval együtt, midőn Bornemissza János a kassai alkapitány a Tiszához közeledett, hogy megfenyitse az erdélyieket a debreczeni harcz miatt. Úgy látszik, hogy táma-

[1] Szalárdi, Siralmas krónika, 67. Deák Farkas, Csáky István, 243. Ötvös Ágost, id. m. 190. Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 110—125. Marczali, Regesták: Tört Tár, 1880. 138. 150. 357. s 359. Kraus, Chronik, 86. Kemény János, id. m. 186.

dása összefüggésben volt a Prépostvárira vonatkozó tervvel. De Zólyomi és ifjabb Bethlen István gróf Bornemisza fogadtatására siettek és Tokajnál megverték a nádor hű szolgáját, a ki hajdan Bethlen embere volt s a hét megye átadása után elhalt urának utódjai ellen fordult. Ez az ütközet jelentékeny hatással volt Erdély sorsára.

A rendek közt nagy izgalom támadt Szamosújvártt. Ugy hitték, hogy Bornemisza támadásának folytatása is lesz. Egyrészt haragudtak Bethlen István fiára s vejére, akiknek harczias kedvét veszedelmesnek tartották. De másrészt megúnták a női kormányt, mely annyi zavart hozott az országra. Bethlen István fel akarta használni e hangulatot. Katalinnal országgyűlést hirdettetett szeptember 21-ikére Kolozsvárra, mert, úgymond, tanácskoznia kell az országnak a hajduk mozgalma s a két könnyelmű ifjú dolgában.

Természetes, hogy Bethlen István nem haragudott ekkor fiára s vejére. Sőt arra kérte őket, hogy oltalmazzák az országgyűlést a felső-magyarországiak esetleges támadása ellen. Az országgyűlésen pedig azon volt, hogy Brandenburgi Katalin lemondjon a trónról. Még azok sem merték védelmezni Bethlen Gábor özvegyének fejedelemségét, a kik Megyesen pártján voltak. Katalin szeptember 28-ikán kénytelen volt lemondani a trónról.

Brandenburgi Katalin aláírása.

Most Bethlen István volt a helyzet ura, mert a rendek attól tartottak, hogy Zólyomi és a váradi kapitány ellenük fordulnak, ha az öreg urat meg nem választanák. A kormányzó némi habozás után elfogadta a választást.[1]

Nem ok nélkül habozott. Jól tudta, hogy hatalmas ellenjelölt indul Erdély felé.

Ez a hatalmas ellenjelölt Rákóczy György volt, Sárospatak gazdag

[1] A fentebbiekben többnyire Szilágyit követtük: I. Rákóczy György (Budapest, 1893) 153—157. és Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 44—51., felhasználva az id. helyen idézett forrásokat. Prépostvári mondja, hogy a rendek félelemből választották a kormányzót. E vádat Bethlen nem birja megczáfolni.

ura s a jó Rákóczy Zsigmond fia. Rákóczy már Bethlen halála óta igyekezett magának pártot szerezni Erdélyben.[1]

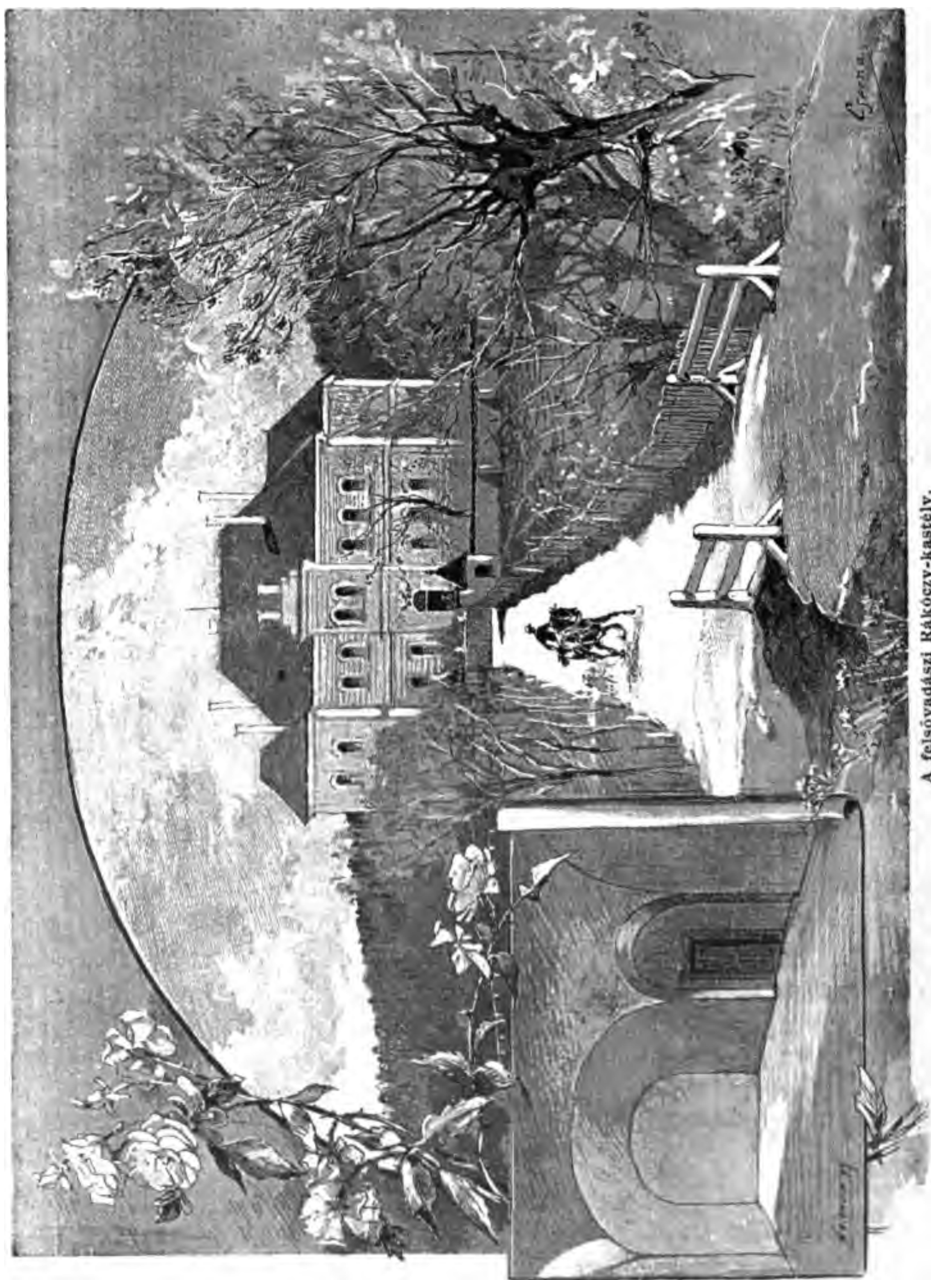
Bethlen István ismerte Rákóczy szándékát; egy ideig maga is arra gondolt, hogy csak a hatalmas úr segítségével buktathatná meg Csáky Istvánt és őszintén biztatta Rákóczyt. Nem sokkal Brandenburgi Katalin lemondása előtt levelet irt Sárospatak urának, melyben tizenöt vagy tizenhatezer tallérról szóló irást kért Rákóczytól, hogy ez összeg odaigérésével rávehesse a fejedelemasszony környezetét a lemondás elősegitésére. Ez a kérés csakis azt jelenthette, hogy a lemondás Rákóczynak válnék hasznára. Bethlen István ekkor már nem Rákóczynak útját akarta egyengetni, hanem Sárospatak urának nevét s hatalmát a maga érdekében szerette volna felhasználni. Midőn Bethlen még őszintén biztatta Rákóczyt, nem hitte, hogy könnyü dolog volna kitudni a fejedelemasszonyt Erdélyből; a kolozsvári országgyűlésen már az a merész gondolata támadt, hogy felhasználja s cserben hagyja Rákóczyt. Levelet irt Rákóczynak, hogy ne induljon ki Patakból, vejét és fiait pedig arra kérte, hogy tartóztassák a főurat Váradnál mindaddig, a mig az ország szabad választással ki nem mondja akaratát.

De Zólyomi és a váradi kapitány Absolonokká változtak. Nem eresztették atyjuk levélvivő szolgáját Patakra s hitlevelet adtak Rákóczynak. Teljes erővel támogatták ügyét. Az »okos elméjü« ifju gróf átlátta, hogy atyja veszve van, ha annyi ellenségen felül még Rákóczy hiveit is maga ellen lázitja. Az öreg úr el volt keseredve, de nem akart megmérkőzni azzal a táborral, melyhez gyermekei is csatlakoztak. »Azon könyörgünk a mi Istenünknek« — irja ekkor — »hogy a mi Absoloninknak fizessen kegyelmesebben, hogy sem mint a régi Absolonnak.«

Egy Topa nevű falunál egyességre került a dolog október 23-ikán. Bethlen István megigérte, hogy a következő országgyűlésen felszabaditja hiveinek neki való kötelességét és új választást enged nekik. Ennek fejében Rákóczy őt atyjának tartja, Fogaras kiváltásában segiti s Huszt vára birtokában nem háborgatja. Bethlen november 26-ikára Segesvárra hivta össze a fejedelemválasztó országgyűlést. Időközben igérete ellenére mindent elkövetett Rákóczy megbuktatására. Hatni akart a törökre, de fia s veje már korán megnyerték a budai basát Rákóczy ügyének. Rákóczy igért és költött. Brandenburgi Katalin is pártját fogta, mert örült, hogy a kormányzón bosszúját töltheti. Követe Kemény János volt az első, ki deczember elsején a segesvári gyűlésen Bethlen István példáját követve Rákóczyra szavazott. A nagy többség a két lemondott fejedelem után indult.[2]

[1] Haller István levele: Frankl, Pázmány, II. 335, Bethlen fejed. levelezése, 405. s különösen Szilágyi közleményei: Tört. Tár 1895. 311—325. és 660.

[2] A főbb dolgokat Szilágyi már tisztázta Rákóczyak kora Erdélyben, (Pest, 1868.) czimü müvében. L. Előszavát az Erdélyi Országgy. Emlékek IX. kötetéhez s a kötetben közölt okiratokat. Igen jól használható Illésházy Gáspár emlékirata: Tört. Tár, 1891. 559. V. ö. Szilágyi I. Rákóczy György 163—181.

A felsővadászi Rákóczy-kastély.
(Rajzolta Cserna Károly.)

Végre erős kéz vette át Erdély kormányát. Széltében beszélték akkor, hogy már Bethlen Gábor emlegette Rákóczyt utódjának. Talán emlegette, de komolyan nem gondolt e jelöltségre. S mégis Rákóczy méltó utódja lett a nagy fejedelemnek. Szalárdi nem ok nélkül irja, hogy Rákóczy minden dolgaiban az egy nagy pompán kivül Bethlen fejedelem magaviselését az igazgatásban követni igyekezett. Rákóczy is mondotta egy alkalommal: »mi sokat tanultunk a szegény megholt fejedelem idejebeli példákból«.[1] Sokat tanult azokból, a nélkül hogy utánozta volna elődjét. A két uralkodó természete sokban egyezett.

Rákóczy még gondosabb és szorgalmasabb gazda volt, mint Bethlen. Trónralépte után a fiskus ujra gazdagodott s a fejedelmi jövedelmek mindjobban szaporodtak, a kereskedés, a monopoliumok, a jószágszerzések és adók révén. A családi kincstár gyarapodását rossz szemmel nézték Erdélyben. »Szamos, Maros annyit nem hozhat, amennyit Patak emészt«[2] — mondogatták a kis országban. Bethlen családi kincstára legalább Erdélyben maradt. A nótaperek is sűrübbek voltak Rákóczy alatt, a ki szigorubb volt elődénél s jobban szerette használni a vagyonszerzés e módját. Kún Kocsárdot egy elejtett szóért megfosztotta szabadságától és jószágaitól.[3]

De az egyházért s az iskoláért csak oly szivesen adakozott mint Bethlen. Mátyás könyvtárának maradványaiért ő is igért pénzt a töröknek. Oláh alattvalóival szemben folytatta Bethlen politikáját. Kálvinista kátét adott ki számukra s kinyomatta az új testamentom oláh forditását.[4] Senki sem multa felül egyházias buzgóságban. Az ó testamentomot tizenháromszor, az új testamentomot harminczkétszernél többször olvasta el.[5] Büszkeséggel emlegette tiszta s józan életmódját. Soha sem voltam ittas — igy szólt egyszer bizalmasai körében — soha sem vágyódtam más nőre, mint feleségemre és soha sem kivántam más könyvet olvasni, mint a melyben isten szava van megirva.[6] Vagyonát és szerencséjét is Isten jutalmának tekinté. »Nem a sietés, nem az akarat, hanem a könyörülő Isten dönti el dolgainkat« — ez volt jelszava. Pedig Rákóczy sietett, fáradozott s erősen akart. Nem hiu dicsekvésképen irta, hogy »az éjszakát is sokszor nappá teszszük és tennénk, úgy sem akarnánk megfogyatkozni a közjónak, nem kedvezvén sem magunk egészségének s nyugodalmának, testünknek«.[7] Éber gondoskodása megőrizte az országot az ellenség háborgatásától. E jótétemény áldását azok sem tagadhatták, kik erőszakkal és kapzsisággal vádolták. Nem riadt vissza a veszélytől. Nyugodt lelkiismerettel s Istenébe vetett bizalommal állott meg a

[1] Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 179 l.
[2] U. ott, 545. l.
[3] Joannes Bethlen, Rerum Transylvanicarum Libri. 1664. 22.
[4] Jancsó Benedek, id m. I. 519—533.
[5] Szalárdi, id. m. 236.
[6] Kraus, Chronik, 112.
[7] Történeti Lapok, I. 1326.

legnagyobb veszedelem közepett. De nem akart koczkáztatni. Óvatosabb volt mint Bethlen. Nagy dolgokban a maga fejétől nem kivánt cselekedni. Meghallgatta Kassai Istvánnak, nejének Lorántfy Zsuzsánnának és másoknak szavát. Távol volt lelkétől a phantasia mindennemü kisértése. E tekintetben gyökeresen különbözött Bethlentől.

A sárospataki várkastély.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

A katholikus és német uralmat ép oly kevéssé szerette, mint az a fejedelem, a kinek zászlaja alatt szolgált 1619 óta. Eleintén nagy tűzzel, noha nem nagy szerencsével harczolt, de Bethlen később korholta lanyhasága miatt. Rákóczy sokallotta a Bethlentől kivánt áldozatokat, a családi hatalom gyarapitásának gondja uralkodott lelkén. A katonáskodásban nem lelte oly nagy mértékben kedvét, mint Bethlen. Hanem szenvedélyesen vadászott mind haláláig.

A török barátságra való támaszkodás neki is hasznos dolognak látszott. De ebben a tekintetben merész újitásokat engedett meg magának Bethlen politikájával szemben. E téren nem volt eléggé erdélyi, meglátszott

rajta a magyarországi nevelés. Erdély későbbi helyzete bizonyitja, hogy Bethlen hagyományainak félretolása veszedelmes következménynyel járt. De Rákóczy még nem adta meg merészsége árát. Még a töröknél is hatalmasabb szövetségese volt szerencséje, mely el nem hagyta haláláig; állhatatos szerencséje feltünt már az egykoruaknak, a kik verset is irtak róla.[1]

Esterházy nádor még nem ismerte Rákóczy e szövetségesét, midőn 1630 végén elhatározta, hogy szembeszáll az új fejedelemmel. Sokan hitték akkor, hogy a nádor valamiképen egyesiteni óhajtja hivatalát Erdély fejedelmének méltóságával. A hir nem volt alaptalan. Valószinünek látszik, hogy Esterházy puhatolta, vajjon a töröknek volna-e kifogása a hivatalok e különös egyesitése ellen. Politikai pártállásának szempontjából bizonyára jó okokkal birta igazolni nagyon merész tervét. Lehetséges, hogy tervének valósitását is remélte, midőn az erdélyi zavarokat a magyar király fegyvereivel próbálta eligazitani. De jól ismerte tervének nehézségeit, és nagyon elég lett volna neki a csekélyebb eredmény. Megelégedett volna azzal, ha az udvarnak megbizható szövetségese, vagy legalább nyugodt természetü fejedelem foglalja el Erdély trónját. Munkács visszaszerzésének reménye is befolyással volt erdélyi politikájára.

Nagyon megharagudott Bethlen Istvánra, midőn azt hitte, hogy a tiszántúli hajduk segitségével akarja elűzni Bethlen özvegyét. De a midőn észre vette, hogy Bethlen István gyermekei, a kik a hajduknak élére állottak, Rákóczy szolgálatába szegődtek, Esterházy megbarátkozott Bethlen István fejedelemségével. Támogatta őt Rákóczy ellen s Bethlen István a topai egyesség után is az udvar segitségére számitott. Esterházy haragja Rákóczy ellen nem csupán személyes okokból magyarázható. A nádor igen veszedelmes dolognak tartotta, hogy Rákóczy a hajdukra támaszkodik. Úgy hitte, hogy csirájában kell elfojtania a bajt, mert különben megujulnának a Bethlen korabeli események. Ezért is mondotta Rákóczyról: »Nem hagyom megtollasodni repülésig, hanem miglen csak pihes, addig előzöm meg.« A sajátjából vagy 150,000 forintot költött hadak fogadására. De midőn Kassára ért, tapasztalnia kellett, hogy a felsőmagyarországi megyék erősen ellenzik vállalatát. E vidéken oly hangulat keletkezett akkor, mint a minővel Forgách Zsigmondnak kellett megküzdenie, midőn Báthory Gábor ellen indult. Esterházy nem rosszul fizetett hadaitól, hanem a német csapatok megérkezésétől várta a sikert. De a dragonyosok lassan haladtak s Esterházynak tennie kellett valamit. Meginditotta az ellenségeskedést a Tiszántúl. Rákóczy nem ijedt meg a nádortól. Tudta, hogy az udvarnak egy hatalmas pártja nem helyesli vállalatát. Pázmány állott e párt élén. A bibornok tudatta is a fejedelemmel, hogy a nádor nem az udvar politikáját hajtja végre, s egyszersmind mérsékletre intette Rákóczyt, a kinek családjához baráti kötelék is fűzte. Rákóczy hajlandó volt alkudozni Esterházyval,

[1] E verset l. Mikónál, id. m. II. 349.

»Jó oskolám volt »igy kiáltott, fel,« talán Paduában sem tanúlhattam volna többet«.[1]

Nem is birta elfelejteni megaláztatását, és szivesen megújitotta volna küzdelmét Rákóczy ellen. De a német birodalomban dúló háborúk és Pázmány mérsékletre intő tanácsai megakadályozták törekvéseiben. A fejedelem azzal vádolta Esterházyt, hogy 1631 nyarán újabb támadásra ingerelte Béltek urát, Prépostváry Zsigmondot, a kiről az egykorú pasquillus azt irja:

Prépostvári uram, sem prae sem post nem vagy.
Pártoló urak közt ne légy első hadnagy.

Az izgága öreg úr ártatlan mozgolódásának csak az volt a következménye, hogy Rákóczy elkobozta erdélyi jószágait.

Rákóczy sem úgy viselte magát, mintha igen komolyan venné a kassai szerződést. A Kassán aláirt titkos pontokra nem akarta letenni az esküt, »holmi haszontalan mentségekkel mentve magát,« a nádor szavai szerint. Rákóczy most már nem elégedett meg a kassai szerződéssel, nagyobb vállalatra még nem látta kedvezőnek az időt, de a császár szorult helyzete alkalmasnak látszott birtokok szerzésére. Leginkább a munkácsi uradalom elnyerésére gondolt. E czélból szüksége volt Brandenburgi Katalin és a császár beleegyezésére.

Szegény Brandenburgi Katalin megbánhatta, hogy oly mohó örömmel támogatta Rákóczyt Bethlen István ellenében. Rákóczy választása után talán vissza kivánta a régi állapotot; 1631 június 28-ikán alá kellett irnia egy kötelezvényt, melyben megigéri, hogy Rákóczy középső fiát, Zsigmondot fiává fogadja és beirja neki Munkácsot százötvenezer forintban, úgy hogy húsz jobbágytelket azonnal a kezébe bocsát s erről vallomást is tesz a leleszi káptalan előtt.

E szerződés aláirása mintegy váltságdija volt Katalinnak. Mert rosszul érezte magát Erdélyben s Magyarországba kivánkozott. Midőn aláirta mind azt, a mit Rákóczy kivánt tőle, elhagyhatta Erdélyt, de Ibrányi vezetése alatt diszőrség kisérte. A fejedelemasszony azt hitte, hogy az őrség csak az erdélyi határig kiséri. De Ibrányi oly aggodalmasan féltette Katalin biztosságát, hogy addig nem akart távozni, a mig a fejedelemasszony nem teszi meg az igért vallomást Leleszen. Hanem a magyar területen Bethlen özvegye már Csáky István s a királypárti urak szavára hallgatott. Sennyey Sándor eltiltotta Katalint a leleszi vallomástól a császár nevében.

Csáky elfogatta Balling János fiát és vejét, hogy igy Munkács várának átadására kényszeritse. De Balling nem tágitott, Csákyt nem bocsátotta a várba; Katalin pedig Csáky nélkül nem jól érezte volna magát a Rákóczy kapitányától őrzött Munkácsban.

[1] Szilágyi, I. Rákóczy György, 192—201. Toldy, Esterházy Miklós munkái, 191—206. Esterházy emlékirata: Tört. Tár, 1884. 66. (Pettkó Béla közl.) Frankl, Pázmány Péter és kora, II. 344, 353. és Szalárdi, id. m. 77—79.

S igy ellenséges állapot fejlődött ki egy részt Rákóczy hadai, másrészt pedig a Katalin ügyét védelmező királypárti seregek közt.

Ez ellenségeskedések nyomán oly mozgalom keletkezett, mely mind a két félre nagyon veszedelmessé válhatott volna.

A szerencsétlen jobbágyok, a kik a béke idején is eleget szenvedtek, 1630 végén s a következő év elején rendkivül el voltak keseredve az Esterházytól fogadott magyar hadak és az ugyancsak tőle behivott dragonyosok garázdálkodása miatt. 1631 tavaszán azon vette észre magát a felső-magyarországi generális, hogy az úgynevezett paraszt vármegyék abban is utánozzák a nemesi vármegyéket, hogy közfelkelést hirdetnek. A jobbágyok eskettető leveleket küldöttek szerteszét, kapitányokról, hadnagyokról, tizedesekről beszéltek s puskákkal, lándzsákkal, vasvillákkal és hajitó lánczos botokkal voltak ellátva. A fölkelés Torna, Ung, Sáros, Bereg, Abauj, Zemplén s Borsod vármegyékben, sőt tovább is el volt terjedve. Nemesek is csatlakoztak a jobbágyokhoz; társadalmi és politikai okok táplálták a lázadás tüzét. A jobbágyság s köznemesség gyűlölettel volt eltelve az Esterházytól befogadott idegen katonaság ellen. A császár és Rákóczy viszálya Munkács miatt különböző reményeket ébresztett a felkelés sikere iránt. Bizonyos, hogy Császár Péter, a mozgalom vezetője, megfordult Erdélyben s beszélgetett Rákóczy fő hiveivel. Az egri pasa támogatását is kereste. De a mozgalom mégis csak inkább parasztlázadás volt; az a remény lelkesitette a felkelőket s vezetőiket, hogy könnyitenek sorsukon. Erősen el volt terjedve a hir köztük, hogy a császártól »levél érkezett a pórok könnyebbségére, melyben az volt, hogy a pórság öt napnál többet egy hónapban ne szolgáljon földes urának.« De a mesés levelet Semsei Miklós elrekkentette, pedig a szegény jobbágyok szivesen feláldozták volna életüket, csakhogy e levelet megkaphassák.

Elszántak voltak, de nem kegyetlenek. Inkább a szabadságot óhajtották, mint a bosszut. Aránylag kevés fosztogatás s öldöklés történt. A felsőmagyarországi generális, a ki nem akart vért ontani, megbizta Kátai Jánost, az ónodi kapitányt, hogy alkudozzék a jobbágyokkal. Az volt a baj, hogy nem mertek szétoszlani, mert a büntetéstől féltek. 1632 elején a király katonái elfogták Császár Pétert s Kassára vitték, ott márcziusban a kiküldött biróság vallatta a jobbágyvezért s azután kegyetlenül kivégeztette. Április 3-ikán a felsőmagyarországi generális kegyelmet hirdetett a felkelőknek, de most a félelemhez a bosszu vágya is járult. A fölkelők meg akarták torolni a felnégyelt vezér halálát. De a harczhoz szokott s jól felfegyverkezett zsoldosok és hajduk ellenében mit sem tehettek. 1632 nyarán le voltak verve. Különösen súlyos csapás volt reájok nézve a bátori harcz, melyben az erdélyi hajduk s a váradi hadak verték széjjel a Tiszán túl fosztogató pórhadat.

Pedig a mikor a kassai törvényszék vallatta Császár Pétert, nagyon szerette volna megtudni a jobbágyvezértől, hogy nem kapott-e biztatást

Rákóczy Györgytől? Oly mély volt a nádor s egyes udvari körök bizalmatlansága Rákóczy iránt a munkácsi ügy miatt.

Nagyon féltek attól, hogy Rákóczy egyesülni óhajt a császár nyugati ellenségeivel. Pázmány már 1631-ben tanácsolta az udvarnak, hogy jó volna a Rákóczy és a király közt fenforgó ügyet törvénytudó férfiak döntésére biznia. A nádor ellenezte az alkudozás gondolatát. 1632 végén Ostrosyth István a király nevében felszólitotta a fejedelmet a tárgyalások megkezdésére s ekkor Rákóczy, ki fegyveres beavatkozásra nem birta magát elhatározni, megnyugodott az udvar ajánlatában. Eperjesen 1633 február 5-ikén kezdődtek a tárgyalások Ferdinánd és Rákóczy biztosai közt. Mint Pázmány irja, a vitának »derék veleje ugyancsak a munkácsi és mádi dolog volt«. Az alkudozások hosszasan húzódtak. Brandenburgi Katalin lemondása után Munkács a fiskust illette volna meg, az udvar nem könnyen engedte át a strategiai szempontból oly fontos várat és a hozzátartozó gazdag uradalmat Rákóczynak. De a fejedelem tudta, hogy az udvarnak engednie kell. Követeléseit csak akkor szállitotta le, midőn látta, hogy az udvar eljutott engedményei legszélső határáig. 1633 szeptember 28-ikán meg volt kötve az eperjesi béke, melynek értelmében a király elzálogositja Munkácsot a fejedelemnek és két fiának 200,000 forintban s nem váltja vissza a fejedelem, vagy fiai életében. Alaghy Menyhértné halála után Mád is a Rákóczy család birtokába jut. Ónod váráról a kassai béke azt határozta, hogy a király őrsége együtt őrzi a fejedelemével. Az eperjesi béke a vár őrizetét egyedül a fejedelem katonáira bizza.

Zólyomi Dávid aláirása.

Ily áron szabadult meg az udvar a kelet felől fenyegető vésztől. Rákóczy pedig gyarapodott vagyonban, hatalomban és tekintélyben.[1]

A szomszédban fenyegető tűz el volt oltva, de belülről is füstölgött a ház. Zólyomi Dávid, az udvari kapitány, nem volt megelégedve a Rákóczytól kapott jutalommal. Prépostváry Zsigmond biztatta és csábitgatta Bethlen István vejét. Hitegette azzal, hogy a császár pártján nagyobb jutalom vár reá mint Erdélyben. A ki nagy vizben halász — irta neki — nagyobb halakat fog. Zólyomi 1631-ben a csekélyebb vizben maradt és

[1] Szilágyi, I. Rákóczy György, 205—247. Kraus, Chronik, 95. Kemény, id. m 222—229. Marczali, Regesták: Tört. Tár, 1880. 360. A paraszlázadásról l. Valentinus Bujdosó, Szilágyi és Reizner János közleményeit: Századok, 1871. 437. Tört. Tár, 1884. 105. 1887. 627—640. 1888. 125—133. és Szalárdi, id. m. 84. Az eperjesi békéről l. Frankl, id. m. II. 361. és III. 63—81. Szilágyi közl. Magyar Tört. Tár, VIII. 253.

feljelentette Prépostváryt. A rakamazi harcz és a bátori diadal, melyet a parasztokon aratott, növelte a könnyelmü ifju elbizakodottságát. A katonák és a hajdúk nagyon szerették a vitéz hadvezért, a ki a szegénységen elkövetett erőszakosságokért nem bántotta embereit.

Sólyom módra nyargalsz jó vitézid előtt,

irja róla az egykoru versiró. A jó vitézek messze földről sereglettek zászlai alá, hogy örülhessenek a vitézi életnek a polgárok és jobbágyok rovására. Zólyomi harczi dicsőségre s hatalomra vágyott. »Im édes anyám« — mondá egy nemes özvegyasszonynak — »a fejedelem énnekem nem ad semmit, de én egy kardot csináltattam s a melyik oldalamra akarom, arra kötöm, s a mily könnyen fejedelemmé tettem, olyan könnyen levehetem róla, ha akarom«. Ifjabb Bethlen István gróf hű társa volt sógorának. De Bethlen ifjan halt el 1633 januárjában, nem nagy bánatára Rákóczynak, mint sokan mondották, mert a fejedelemnek tartania kellett attól, hogy a kormányával való elégületlenek esetleg az általánosan nagyra becsült ifju köré csoportosulnak. A hű s okos barát halála után Zólyomi vakon rohant a veszedelemnek. Nem igen titkolta hóbortos terveit. Hadsereget próbált gyüjteni, hogy a német császár ellenségeihez csatlakozzék, üzengetett a töröknek s a német császárnak is. A Bethlen Gábortól elfoglalt hét megyét akarta magának megszerezni, hogy ezután a fejedelemségre törekedjék. Rákóczy ráijesztett s erős reversalisokat csikart ki tőle. De midőn újabb bizonyitékokat szerzett Zólyomi veszedelmesnek látszó törekvéseiről, 1633 április elején elfogatta a szerencsétlen ifjut. Az augusztusi országgyűlés fő- és jószágvesztésre itélte Zólyomit. Rákóczy megkegyelmezett az elitélt életének, hanem Kővárba záratta, hol a sólyom módra nyargaló vitéz eléggé tisztességesen el volt látva, de szabadságától örökké meg volt fosztva.

Zólyomi büntetését sokan hálátlan, törvénytelen és kegyetlen eljárásnak bélyegezték. S igaz is, hogy a büntetés nagyon súlyos a vétséghez képest. Mert Zólyomi sok mindent akart, a minek veszedelmes látszata volt, de csak beszélt, tervezgetett s ide-oda kapkodott. S mégis példa végett szükségesnek látszott a büntetés, annál is inkább, mert Zólyomi Rákóczy fogadott katonáit is magához csábitgatta. Azonban a jószágelkobzás, amely az ilyen büntetésnek kiegészitő része s az a körülmény, hogy a fejedelem menedéklevele megszegésével fogatta el Zólyomit, gyülöletes szinben tüntették fel az egész eljárást.[1]

Az 1633-iki augusztusi országgyűlés Zólyomin kivül Székely Mózesre is kimondotta a hütlenség büntetését. Székely Mózesnek, a hasonló nevü fejedelem fiának, jó dolga volt Bethlen Gábor alatt. De Rákóczy alatt panaszkodott,

[1] Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 177—185. 361. Illésházy Gáspár emlékirata: Tört. Tár, 1891. 563; Beke közlése: u. ott, 352. Szilágyi, Rákóczy és Pázmány, 181—185. Magyar Tört. Tár, X. 45. (Horváth M. közl.) Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 374.

mert nemhogy szerezhetett volna jószágot, hanem még el is vették tőle ami a kezén volt. A megsértett fejedelmi utód 1632 végén Temesvárra szökött s egy irásra hivatkozott, melyben az volt, hogy a szultán az ő apjának úgy adta a fejedelemséget, hogy az fiára is szálljon.

Oda igérte Lugost, Karánsebest és Jenőt, ha a szultán Rákóczy helyébe ülteti. Székely sok nyugtalanságot okozott Rákóczynak. A porta nem akarta kiszolgáltatni sem őt, sem társait, »az éretlen elméjű szökevényeket«, mint a fejedelem irja. Itt léte hasznosabb, irta Musztafa fővezér nagy nyugalommal. Sőt 1635 nyarának elején az a hallatlan dolog történt, hogy a vén Juszuf aga, a császár csausza, Székelytől lázitó leveleket hozott Erdélybe. Székelynek ekkor elég kényelmes fogsága volt szép mulató helyekkel. De most Rákóczy erélyes hangon irt a portára. A kajmakám tehát a Jedikulába záratta Székelyt oly helyre, ahol »egyebet az égnél és a fejér tengernél nem látott«. Ez sem volt elég Rákóczynak. Székely szolgái szabadon jártak. A fejedelem tizezer tallért igért Huszain pasának, ha megöleti a foglyot. Azonban a portán tovább is őrizték Székelyt, hogy zsarolják és ijesztgessék Rákóczyt.[1]

Mert a török nem szerette Rákóczyt. Már 1631-ben jelenti Szalánczy kapitiha, hogy Konstantinápolyban haragusznak a fejedelemre, mert a kassai békét a török hire nélkül kötötte meg. Különösen sajnálták a tiszántúli hajduság átengedését. Ez azonban csak múló harag volt. Rákóczy azzal mentette magát, hogy a budai pasa kényszeritette a békére.[2]

Tartósabb haragot vont magára a fejedelem, midőn az oláh fejedelemségek ügyébe avatkozott. A vezérek nagyon rossz néven vették tőle, hogy úgy viseli magát, mintha a két fejedelemség osztogatása rajta állana. Leon oláh vajdától évenként négyezer arany évi adót követelt. Midőn Radul megbuktatta Leont, a portán azt mondották, hogy Rákóczy azért pártolja az ellenjelölt Basaráb Mátét, mert csak olyan vajdát tür meg, aki megadja a Leontól igért adót. A porta megüzente Rákóczynak, hogy nem kivánja Máté vajdaságát, hanem határozottan óhajtja Radul megmaradását. S Rákóczy mégis támogatta Basaráb Mátét, a ki valóban el is űzte Radult. 1633-ban a porta kénytelen volt jóváhagyni Máté vajdaságát. Nyegul, Basaráb fia, a ki 1633-ban moldvai vajda akart lenni, ötezer arany évi adót igért Rákóczynak, ha az óhajtott hivatalt megszerzi neki. A porta megalázva érezte magát; nem segithetett a bajon, csak rejtegette haragját Rákóczy ellen.[3]

Az sem igen emelte Rákóczy népszerüségét a török előtt, hogy kése-

[1] Szilágyi, Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 180. 193. Rozsnyay Történeti Maradványai, 139. l., Török-Magyarkori Államokm. II. 184. 194. 239. Tört. Tár, 1894. 87. (Szilágyi közl.); Beke és Barabás, I. Rákóczy György és a porta, 77. 204. Szilágyi, Levelek és Okiratok I. Rákóczy Gy. keleti összeköttetései történetéhez 319.

[2] Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1883. 420.

[3] U. ott, 438. 449. 459. 460. 665. 716. Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 92–94.

delmes volt az adó beküldésében.[1] Midőn a nagyvezér 1633-ban Jenőt követelte, Kőrössy István kapitiha büszkén oda mondotta a pasának, hogy Rákóczy soha azt oda nem adja, hanem ha fegyver leszen a nyakán. A lippai törökök czivakodása a jenei katonákkal annyira megharagitotta a portát, hogy Rákóczy kénytelen volt »leszállitani« Bornemissza Pált a jenei főkapitányt tisztségéről.[2]

Mind ehhez járult még a töröknek 1634-iki lengyel hadjárata. Murad szultán szerette volna megalázni a lengyel királyságot. Rákóczyt is táborba szólitotta. A fejedelem nem merészelt ellenkezni, sőt május közepén a megyei hadakkal és fizetett katonáival Szászsebesen táborba szállott. Nagyon óhajtotta a török vereségét. IV. Ulászló lengyel király előtt mentegette magát, hogy kénytelen volt kivonulni országának hadi erejével a szultán parancsára, de igérte, hogy nem fog keresztény vért ontani. Tudósitotta a lengyeleket a török sereg mozdulatairól. El volt szánva arra, hogy nem fog megjelenni a török táborban, hanem esetleg részhadat küld oda Kemény János vagy Szentpáli vezetése alatt. Szerencséjére a töröknek dolga akadt Perzsiában s a lengyel oly nagy erővel készülődött a harczra, hogy a szultán elvesztette kedvét a hadakozásra. Murtéza szerdár többet foglalkozott a békealkuval, mint a háboruval. Rákóczy is meg volt bizva a lengyel-török béke közvetitésével. A fejedelem örült, hogy ily megbizatást kapott s nem kell a lengyelek ellen vonulnia. De megijedt, midőn hallotta, hogy Murtéza oly helyen kelt át a Dunán, a honnan közel érheti Erdélyt. Attól tartott, hogy Murtéza neki ront a két oláh vajdaságnak s azután leigázza Erdélyt. Azért meghagyta a lengyel táborba küldött erdélyi követnek, hogy szerezze meg a lengyel segitséget a veszély esetére. Megüzente Ulászlónak, hogy valami módon biztositsa a lengyel oltalmat Erdély s a két vajdaság számára, a nélkül hogy a török hűtlenséget vethetne Rákóczy szemére. Ulászló meg is próbálta ezt, de a szerdár kereken megtagadta Erdély felvételét a békébe. Októberben a béke meg volt kötve és Rákóczy eloszlathatta szászsebesi táborát. A porta nem köszönte meg Rákóczy közvetitését. Észrevette, hogy nem egyenes uton járt. Az a hir volt elterjedve a törökök közt, hogy Rákóczy 40,000 főnyi segitséget igért a lengyelnek.[3]

Mind e körülmények eléggé érthetővé teszik azt, hogy a török Székely Mózest nem akarta megöletni és Zólyomi kiszabaditását is sürgette.

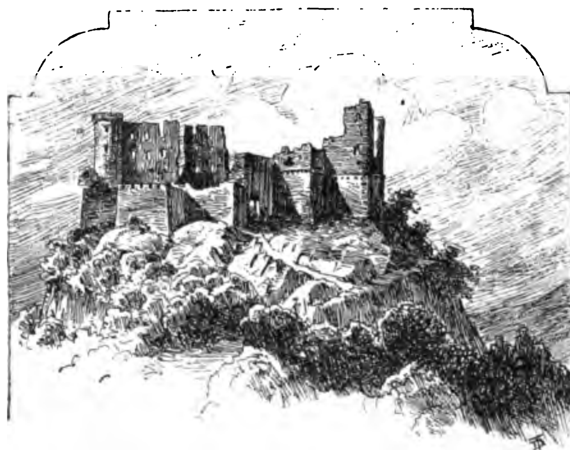
A két főurnál hatalmasabb ellensége támadt Rákóczynak 1636-ban.

[1] L. Beke és Barabás, id. m. 21.

[2] Szilágyi, Levelek és Okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez, 149. és Szalárdi, id. m. 94.

[3] Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 203—223. Szilágyi, Rákóczy és Pázmány, 190. Szalárdi, id. m. 95—97. Kemény, id. m. 262. Zinkeisen, Geschichte des osm. Reiches, IV. 509—512. Beke és Barabás, id. m. 131. 137. 145. 148. Beke Antal, Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése, 16.

Bethlen István a fejedelem választása után visszavonult magyarországi jószágaira. Nem tudta elfelejteni a történteket; az alattvaló szerepe nehezére esett neki s Rákóczy sem igyekezett azt könnyűvé tenni. Bethlen István nem akarta letenni a hűségesküt. Rákóczy az 1631-iki országgyűlésen törvényt hozatott azokról az urakról, a kik a római császár birodalmában laknak s Erdélyben is birnak jószágokat. Az ilyenek tartozzanak reversalist adni, hogy semmi ellenségeskedést nem inditanak — mondja az 1631-iki törvény. Bethlen azonban nem adott reversalist s nem esküdött hüséget. Rákóczy az 1633-iki gyulafejérvári országgyűlésen ujra felszólitotta az öreg urat az eskü letételére s midőn Bethlen nem tágitott, a már elkészült törvénykönyvhez függeléket készittetett, mely egészen Bethlen Istvánra vonatkozott. E törvényczikk a hűségeskü letételére szólitja fel azokat, a kik eddig le nem tették s egyszersmind meghagyja, hogy a fiskális várak birtokosai hittel kötelesek a fejedelemnek, a kit bebocsátni tartoznak kiséretével együtt, ha a közszükség, vagy a fejedelem magán körülményei úgy kivánják. »E czikkel« — irja Bethlen István — »minket nézett, hogy vagy halálom történvén (mivel szorgalmatosan szokta calculálni időmet) maradékaimtól könnyebben elránthassa Husztot, vagy magam megbetegedvén, hamarább kényszerithessen annak az articulusnak szinével az ő kegyelme népét belebocsátani, és osztán szokása szerint könnyebben kiszinelhesse kezemből.«

Huszt vára.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Bethlen István válaszul ez 1633-iki czikkre Illésházy Gáspárnak, közeli rokonának katonáit vitette Huszt várába. Rákóczy ily körülmények közt nem érezte magát kötelezve arra, hogy teljesitse Ecsed és Huszt urának követeléseit, melyek a topai egyességen alapultak, vagy összefüggöttek ifjabb Bethlen István örökségének és Zólyomi elkobzott jószágainak kérdésével. Bethlen István nem szerette Zólyomit, de leánya érdekeit védelmezte s családjára nézve rossz jelnek tartotta, hogy Rákóczy oly rövid uton végez vejével, Erdély egyik leghatalmasabb főurával.[1]

[1] Erdélyi Országgyűlési Emlékek, IX. 272. 325. 484. Tört. Tár, 1884. 121. (Szilágyi közlése.)

Aggodalmait növelte az a baleset, mely másik fiát, Bethlen Pétert érte. Bethlen Péter ugyanis hirtelen haragjában úgy megütötte egyik gazdatisztjét, hogy a szerencsétlen ember néhány nap mulva meghalt. Bethlen Péter meg akart alkudni az elhalt gazdatiszt anyjával, de Rákóczy úgy látszik, megakadályozta az alkút. Annyi bizonyos, hogy pörbe fogatta Bethlen Pétert, a ki attól tartott, hogy »nehezen kerüli el Zólyomi tánczát«, noha Rákóczy váltig állitotta, hogy nem akarja elfogatni. 1635 szeptemberében Bethlen Péter elhagyta Hunyadot és atyjához szökött Ecsedbe.[1]

Most már csak a fegyver dönthette el a Bethlenek és Rákóczy vitáját. Rákóczy bizonyára visszafogadta volna Bethlen Pétert megalázó feltételek árán, de az öreg ur már az addigi megaláztatást is sokallotta. Úgy hitte, hogy Rákóczy hatalma alapjában meg van ingatva. Miért adná tehát fel családjának erdélyi birtokait s miért türné tovább szerencsés vetélytársa kiméletlenségét? 1635 deczember 20-ikán Murtéza pasának egy embere érkezett Ecsedre, aki Moldván, Lengyelországon és Husztot át utazott.

Bethlen Péter aláirása.

A török azt kérdezte Bethlen Istvántól, hogy felveszi-e az erdélyi fejedelemséget? Mert a hatalmas császár a telhetetlen Rákóczyt nem szenvedi tovább. Másrészt Illésházy Gáspár megüzente Ecsed urának Esterházynak ezt a nyilatkozatát: »Ha Bethlen István uram a maga oltalmához fog, mi azt csak az ujjunk közül fogjuk nézni«.[2]

Ezek igen biztató szavak voltak. Alaposnak látszott a remény, hogy az 1630-ban elvesztett méltóság most visszaszerezhető. Január közepén Bethlen István elhagyta Ecsedet és Budára utazott Naszuhpasazade Huszein pasához.

Rákóczy nem ijedt meg. Jellemzi hangulatát két udvari emberének párbeszéde. Kerekes Pál azt mondotta 1636 februárjában Faragó András mezei kapitánynak, hogy minden jót vár, mert a töröknek most ügye vagyon. »Hohó, Pál uram« — mondja Faragó — »nem sok kell minekünk«. Mire Kerekes igy szólt: »Nem azért hoztam bizony most két hordóban hetven vagy nyolczvan ezer forintot és egy ládában hét vagy

[1] Történeti Lapok, II. 1326. Illésházy Gáspár emlékirata. Tört. Tár, 1891. 563. 564.

[2] U. ott, 566. 570.

nyolcz ezer aranyat, hogy könnyen hagynánk; nem megyünk bizony oly könnyen ki innét«.[1]

Mindamellett Rákóczy szerette volna a vitát békésen elintézni. Bethlen István mindenfelé szétküldött körleveleiben nem csupán személyes sérelmeit emlegette. Törvénytelen s rossz kormányzattal vádolta Rákóczyt. Felemlitette egyebek közt, hogy Bethlen Gábor hagyományát nem adta át a fejérvári kollégiumnak. A hagyományozott 20,000 forintot Rákóczy az Isten oltáráról vonta el — irja Bethlen István. Rákóczy tisztázni kivánta magát s a vitát az ország itéletére bizta. Az erdélyi rendek követsége visszahivta Bethlen Istvánt Budáról, de a trónkövetelő feltételei oly parancsoló hangon voltak irva, hogy Rákóczy meg nem nyugodhatott bennük.[2]

Bethlen a portában bizott, a hol Laskai János járt el ügyében. Ugyanott a Toldalagitól vezetett követség védelmezte Rákóczyt. De Toldalagiék magaviselete gyanusnak látszott. Annyi bizonyos, hogy Bethlen Gábor e hű embere a békülést ajánlotta Rákóczynak.[3]

A töröknek valóban sok ügye volt, a magyarországi hadviselés felülmulta volna erejét; azon volt, hogy bizalmat keltsen Rákóczyban. S remélte, hogy a végbeli törökök majd kikergetik a készületlen fejedelmet. A portáról azt irták Rákóczynak 1636 júniusban, hogy Bethlent elviszik Rodusba, vagy a héttoronyba zárják, a hogy a fejedelem kivánja. Erősen bizott a török e hitegetés sikerében s abban, hogy az erdélyiek Bethlen pártjára kelnek. Atesi Mehemed aga, Huszein küldötte, azt mondotta a szultánnak: »Padisahom! ha Bethlen visszahelyezéséért kibocsátott parancsoddal elmenvén a Rákóczy nevű átkozottat tönkre nem teszem, fejem legyen a biztositék.«[4]

Esterházy nádor jól ismerte a török szándékait. A párkányi aga mondotta Eőrsi Zsigmondnak, a nádor Budára küldött követének, hogy Rákóczy nem vitéz, csak kalmár, rosszul bánt Bethlen Istvánnal, fiát megétette, s Székely Mózest kiüzte. Mivel ezek a császár köntöséhez ragaszkodnak, a török kiűzi Rákóczyt.[5] A nádor nem haragudott ezért. Azon volt, hogy elszigetelje Rákóczyt; a hajduknak megüzente, hogy fel ne keljenek, mert nem bizták reájuk Erdély védelmét, Rákóczynak pedig azt tanácsolta, hogy engedjen, ha nagy az ellenség.[6]

Arról szó sem volt, hogy a nádor komolyan megfenyitette volna az Ecsedben lakó Bethlen Pétert, mint Rákóczy kivánta. Bethlen Péter ugyanis hadakat fogadott, háborgatta Rákóczy hiveit s megtámadta azt az erdélyi sereget, mely Huszt várát ostromolta.[7]

[1] Tört. Tár, 1884. 313. (Szilágyi közlése.)

[2] Erdélyi Országgyűlési Emlékek, IX. 447. 450. 545.

[3] Beke és Barabás, id. m. 284. 314.

[4] Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 346. Karácson Imre czikke: Hadt. Közlem. 1893. 307. Atesi nevét Bethlen István is emliti naplójában: Tört. Tár, 1884. 307.

[5] U. ott, 490. l.

[6] Beke és Barabás, id. m. 40. 41.

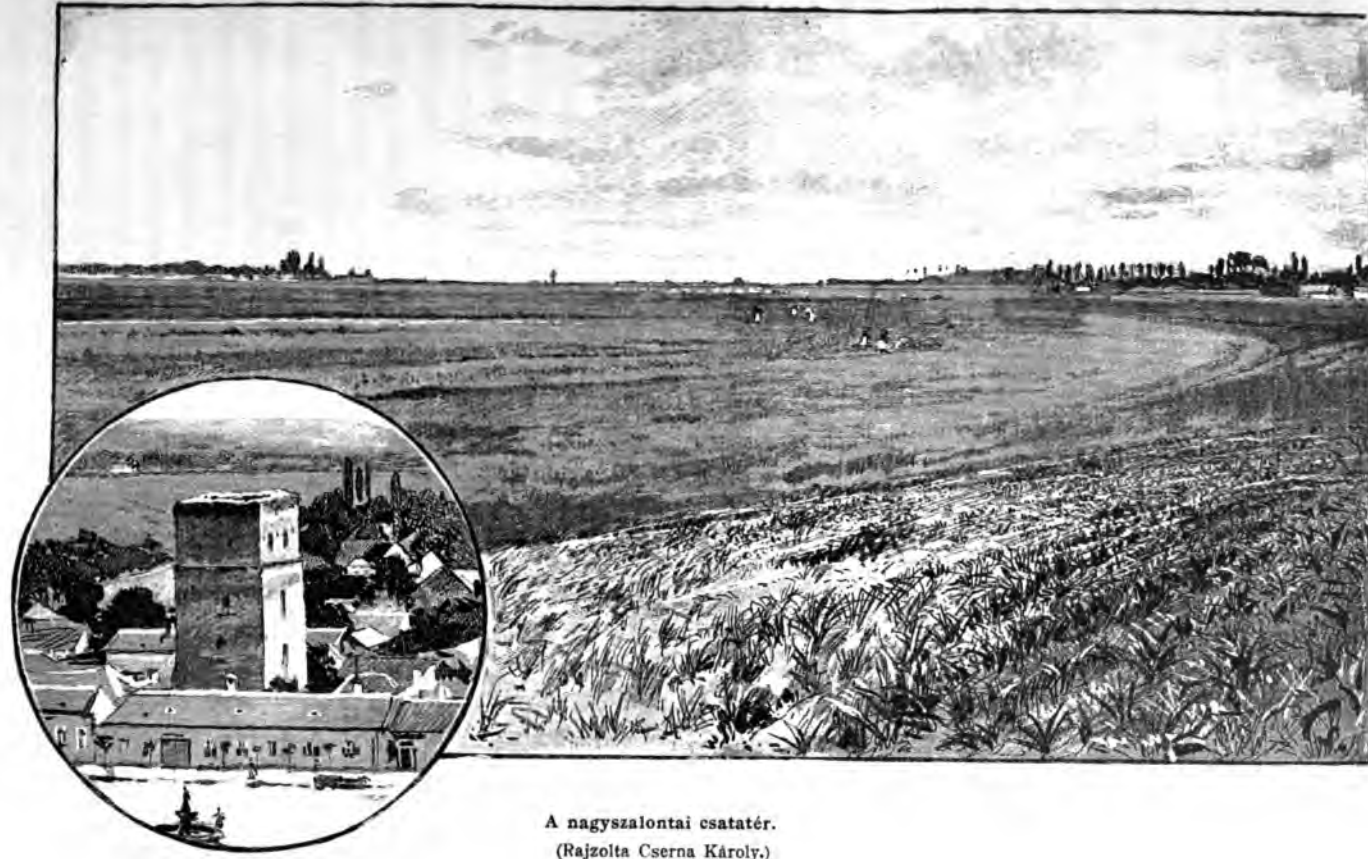
[7] U. ott, 34. l.

Ez júliusban történt. A budai pasa belátta, hogy a hitegetés politikája nem használ, mert Rákóczy háborura készül és pedig a legnagyobb erélylyel. Augusztusban Ali csauszt küldötte hozzá háborus üzenettel. Szeptember másodikán Budára érkezett Atesi aga és Van Ali bég az indulásra való parancsolattal. Október elsején a török tábor Gyula mellett volt.[1]

Rákóczy meg nem hátrált az Ali csausztól hozott üzenetre. A török követséget letartóztatta és Tordára sietett, a hova közfelkelést hirdetett. Szeptember 26-ikán az egész ország hadai az Aranyos partján sátor alatt mezőben voltak. Rákóczy a rendek elé terjeszté az állapotokat. Nem igen nagy volt a harczi kedv, a fejedelem ellenségei s a Bethlen-ház barátjai, a kik közt Kapronczai György és Bethlen János, a történetiró voltak a leghangosabbak, hevesen ellenezték a hadjáratot. De Rákóczy szerencsés optimismusa legyőzte a félénkséget, a habozást és ellenséges indulatot. A fejedelem bizonyára arra hivatkozott, hogy a magyar és erdélyi hajduk mellette vannak, hogy a jó legények mindenfelől gyülekeznek s igy hadserege húszezerre is reá telik.[2]

E hadseregnek egy része Kornis Zsigmond és Ibrányi Mihály vezérlete alatt október elején Nagy-Szalonta mellett táborozott. Ide gyültek az Erdélyhez tartozó vármegyék, a hajduk, a Rákóczy uradalmaiból való katonák s a marosszéki hadak. Kornis Zsigmond választotta a szalontai táborhelyet, hogy biztositsa a visszavonulást Várad felé s jobban vigyázhasson a hajduvárosokra.[3] Huszein pasa Bethlen Istvánt Bekir temesvári pasával, mint szerdárral s a török sereg szinével Szalonta felé inditotta. Október 6-ikán este felé a két tábor összeütközött. »Lőn rettenetes kopjatörés és nagy kemény viadal« irja Szalárdi. A kopjás lovasok rohama »az iszlám sereget visszanyomta s némely hitharczost vértanukká tett« a török történetiró szavai szerint. De a jancsárok nehány könnyü taraczkkal bokrok és szekerek közé lévén helyezve, sűrü lövésekkel visszariasztották az erdélyieket. A magyar hadnak nem volt egységes vezetése, a hajduk s mások is nem biztak a »pápistás« Kornis Zsigmond vezetésében. Ibrányi Mihály pedig kevesebbet értett a vezetéshez, mint Bethlen Gábor volt tábornoka. A janicsárok lövöldözése teljesen felbontotta a rendet. A vezérek is Nagyvárad felé menekültek. De a török tábor is visszavonult éjjeli pihenőre. Ekkor Győri Jakab szalontai hajdu, aki egész életét török csatákban töltötte s egyszer rabja is volt a töröknek, háromszáz lovassal a tiszta és csillagos éjszakán csendesen a török után nyomult. Lovasait hátrahagyva, gyalog az ellenség táborába indult s ott hamar észre vette, hogy a törökök meg vannak ijedve. Attól tartottak, hogy Rákóczy derék hada nyomon követi Kornisékat. Győri visszaszökött s meghagyta társainak, hogy dobolássa, »hozzá, hozzá vitézek!« s »Jézus, Jézus!« kiáltással, továbbá puskalövésekkel

[1] Tört. Tár, 1884. 492. 307. 308.
[2] Beke és Barabás, id. m. 332. 335. Kemény, id. m. 270.
[3] Tört. Tár, 1884. 591. (Szilágyi közlése.)

A nagyszalontai csatatér.
(Rajzolta Cserna Károly.)

mennél nagyobb lármát csináljanak, de helyükből meg ne mozduljanak. E lármára a török táborban az a hir terjedt el, hogy Rákóczy megérkezett s éjjeli támadást intéz Bekir ellen. Bekir is megijedt, hiába intette Bethlen István, hogy várja meg azon helyben a virradást. A pasa elhatározta a visszavonulást, de midőn kiadta azt a parancsot, hogy nézzenek a ló után, tüstént elterjedt a hir. hogy a szerdár megfutott. Erre a török hadsereg csapatokra szakadozott s mint Arany irja:

Ekkor aztán: rajta! vágni!
Mint a vetést, egymás után.
Szigetenkint, és egyenkint,
Győri és az öt kapitány.

Szigetenkint, lápon, éren,
Másnap is még, sőt hetekig, —
Ugy vadászták, ugy halászták,
Élve-halva, mérföldekig.

Sok, szájában kizöldellő
Árpaszemmel, éhen veszett;
Szalontánál a háromszáz
Hajdú dolga ekkép esett.[1]

A nagy vereség után a budai pasa Lippára vonult vissza, hogy onnan Illye felé Erdélybe mehessen, mint Rákóczy táborában hitték. De Rákóczy azon volt, hogy elvágja utját. Október 21-ikén Kornis Zsigmondot tizezer kopjással, ötezer gyaloggal és tiz ágyuval küldötte a vezér látogatására. De a Maros áradása s a nagy esőzés miatt Kornis nem támadhatta meg a vezért. Pálélésénél Lippától egy mérföldnyire megállapodott. A vezér nem vette tréfára a dolgot, zálogokat kezdett kivánni s a békealkudozáshoz fogott.[2]

Sehonnan sem várhatott segitséget. Tudta, hogy Konstantinápolyban a perzsa elég aggodalmat szerez. Kinán pasa pedig, a ki Oláhországban Máté vajdát akarta háborgatni, november vége felé visszavonult, midőn hallotta, hogy Rákóczy székely csapatokat küld szövetségese segitségére. A portáról meg azt üzenték a budai pasának, hogy vigye végbe a dolgot, ha oly állapottal viheti végbe, hogy a szultánnak tavaszi ázsiai hadjáratát meg nem gátolja, ha pedig nem tudja, béküljön.[3]

S igy a budai pasa bár eleintén nagyokat követelt, mégis engedett Rákóczy is örült, hogy szép szerével szabadult a bajtól. Szászvároson Bethlen Istvánnal egyességet kötött deczember 4-ikén, melyben nagyrészt kielégitette az öreg úr birtokköveteléseit. Kimondotta, hogy Huszt várára

[1] Szalárdi, id. m. 111—121. Kemény, id. m. 273—275. Bethlen István naplója: Tört. Tár, 1884, 308. Karácson Imre czikke a Hadtört. Közlemények id. kötetében. Naima nem emliti Győri kalandját s Kemény sem, de Szalárdi jól ismerte az eseményeket s más források is emlitenek egyet-mást abból, a mit ő elbeszél.

[2] Beke és Barabás, id. m. 396. Haller naplója: Mikó, id. m. IV. 36. s Szalárdi, id. m. 121.

[3] Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 480. Szilágyi, Levelek és Okiratok. I. Rákóczy Gy. keleti összeköttetései történetéhez, 492. és Szilágyi, A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése, 47.

s Bethlen Istvánra nem terjeszti ki a fiskális várakról szóló czikknek érvényét. A Bethlen Péter ellen inditott pert pedig egyszerüen eltörli s a sérelmes asszonyt a békességre inti.

Huszein pasának Rákóczy sok mindent megigért, egyebek közt azt is, hogy negyvenezer tallért küld a szultánnak s tizezret a kajmakámnak. De igéreteinek teljesitését attól az athnamétól tette függővé, melyben a szultán Rákóczy fejedelmi hatalmát a tőle kivánt módon ujból meg fogja erősiteni.[1]

A szalontai csata hire messze terjedt; Ferdinánd udvarából is terjesztették Rákóczy dicsőségét. A félénkebb politikusok, kik a tordai tábori országgyűlésen ellenezték a hadjáratot, talán most is azt mondották, hogy ne itéljünk, mig a dolog végét nem láttuk. De bármit mondottak, Rákóczy trónja most szilárdan állott: két császárnak támadása és három főúr pártütése mintha csak arra valók lettek volna, hogy megerősitsék Bethlen Gábor örökösének hatalmát.

II. FEJEZET.

Országgyűlések. 1630—1642.

Az alkotmányos szokás szerint II. Ferdinándnak már 1629-ben kellett volna összehívnia az országgyűlést, de minduntalan akadt valami politikai bonyodalom vagy más természetű akadály, mely alkalmas oknak látszott a kényelmetlen szokás meg nem tartására. Végre a király 1630 április közepére hivta össze az országgyűlést Pozsonyba. Ekkor is csak rövid ideig akart kedvelt hivei közt időzni s a nádor tanácsa szerint mellőzte az előterjesztésekben a vitákra ingerlő tárgyakat.

Első helyen volt e tárgyak közt a vallás kérdése.

De vajjon semmi sem történt 1625 óta, a mi a rendeket arra birta volna, hogy ők inditsák meg a vallási vitát?

A nádor irja 1627-ben, hogy az országban nagy az izgatottság a csehországi protestánsok üldözése miatt. A jezsuiták növekvő befolyása aligha csillapitotta ez izgatottságot. Az ellenreformáczió munkája előre haladt s így a protestáns követek gyűjthettek volna anyagot a vallási sérelmekre. De elállottak a vitától, mert a király megigérte, hogy nemsokára új országgyűlést hirdet s akkor orvosolni fogja az összes sérelmeket. A rendek tehát megelégedtek azzal, hogy az 1630-iki törvénykönyv egyszerüen megerősiti az 1608-iki vallási törvény s a koronázási hitlevél hatodik czikkének érvényét.

[1] Uj Magyar Muzeum, 1856. I. 245. és Török-Magyarkori Államokmánytár, II. 472.

koztak. A főrendek ekkor megüzenték az alsóháznak, hogy négyféle eshetőséggel kell számolnia. Minden rendén van, ha a protestánsok leveszik a sérelmeket a napirendről. De tehetik azt is, hogy a vallásról s a kegyúri jogról szóló czikkek értelmezését a királyra bizzák. A harmadik eshetőség az volna, hogy bocsássák szavazatra a dolgot, s ha ezt sem akarják, a gyűlésnek eredménytelenül kell szétoszlania. A protestánsok azt sejtették,

Batthyány Ádám.
(Wiedemann egykorú metszete után.)

hogy a három utolsó eshetőségnek nagyon rossz következményei lehetnének. A vegyes ülésen való szavazás megsemmisithetné a bécsi béke vivmányait, az országgyűlés eredménytelen szétoszlása pedig csak a közügynek volna kárára, a nélkül hogy csüggesztené az ellenreformáczió harczosait. A protestánsok gyanakodtak, hogy a katholikusok valami államcsinyt terveznek s rövid ideig tartó habozás után január 5-ikén elhatározták, hogy a »több nem jó közül« mégis az lesz a legjobb, ha megelégednek

azzal, hogy az 1630-iki példa szerint a törvénykönyv ujra megemliti az 1608-iki törvény és a koronázási hitlevél érvényben maradását. I. Rákóczy György nagyon meg volt elégedve a követek magatartásával; azt hitte, hogy sikerrel védelmezték a protestáns szabadságot a tervezett támadás ellen s a vezetőknek aranyos kupákat küldött elismerése jeléül.[1]

Január 5-ike után az országgyűlés a sérelmek szerkesztéséhez s a királyi előterjesztések tárgyalásához fogott. A király azt mondotta előterjesztésében, hogy az 1630-ban megszavazott egy évi dica, melynek beszedését a rendek Amadéra bizták, alig lenditett valamit a végvárak ügyén az adóösszeg csekélysége s a kezelés módjának hiányossága miatt. Az országgyűlésben valóban meg volt a jóakarat, hogy gyökeresen segitsen a bajon. Arra kérte a királyt, hogy a bányák és harminczadok jövedelmét, továbbá a külföldi segitséget forditsa a végvárakra. Abból a gondolatból indult ki, melyet Esterházy is fejtegetett az udvarhoz küldött felterjesztéseiben, hogy a végvárak nem volnának oly siralmas állapotban, ha az udvar az ország teljes jövedelmét ellátásukra forditaná. A rendek joggal kértek áldozatokat az udvartól, mert ők is hajlandók voltak áldozatokra. Öt forintot szavaztak meg két évre portánként. Azon kivül elhatározták, hogy a rendes harminczadon felül két éven át félharminczadot szedjenek a harminczadosok s e pótlékot szolgáltasssák át a kamarának a régi végbeli katonák fizetésére. És hozzá még gabonabeli segitséget is ajánlottak.

Panaszkodtak a rendek, hogy a dunántúli harminczadokra vonatkozó törvény még most sincs végrehajtva. A király azt válaszolta, hogy részben már végre van hajtva s megengedte, hogy az országgyűlés kimondhassa a törvényben a nevezett harminczadoknak teljes és végleges függését a pozsonyi kamarától. A kanczelláriáról szóló törvény is meg van ujitva az 1635-iki czikkekben. A szegény anabaptistáknak az országgyűlés súlyos birság terhe alatt eltiltja a keresztények ujra keresztelését. Az utolsó törvényczikk arra kéri a királyt, hogy ezentúl minden három évben tartson országgyűlést. Mert a rendek óhajtanák, hogy ő felsége sűrűbben boldogitsa őket jelenlétével.

A nádor nagyon elégületlen volt az 1634/45-iki országgyűlés törvényczikkeivel. A protestánsok nem szerették Esterházyt, a katholikusok pedig Pázmányt követték. Már pedig Pázmány és Esterházy ellenségeskedésben éltek, vitájukat az egész ország ismerte. Nem csupán politikai ellentétek választották el őket. Szenvedélyes ember volt mind a kettő, egyikük sem akarta átengedni a másiknak a vezérszerepet. Pázmány köré sereglettek a püspökök, úgy hogy a katholikus nádornak szembe kellett szállnia az egész magyar főpapsággal. A nádor azt izente az egyik püspöknek, hogy ő vicze-

[1] Zsilinszky, id. m. 354—359. Berényi György naplója, közli Komáromy András: Tört. Tár, 1885. 119—121. Frankl, Pázmány Péter, III. 103. I. Rákóczy György levelei. Szilágyi közlése: Tört. Tár, 1884. 121. és Levelek és Okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. 226.

király és helytartó. Az egyházi rend pedig arra figyelmeztette a nádort, hogy ne bántsa a papokat, mert aki az egyház szolgáit bántalmazza, a katholikus vallást is sérti. Esterházy azt hallotta, hogy Pázmány ki akarja átkozni. Ez nem volt igaz, de bizonyos, hogy a bibornok nem kimélte a nádor érzékenységét. »Isten alacsony rendből azért vitte elő« — üzente Esterházynak — »hogy az eklézsiának szolgáljon.« A nádort eléggé boszantotta az, hogy az udvar inkább a papság részére hajlik. Most meg kellett érnie, hogy Pázmány befolyását az országgyűlésen is érvényesitette. Mert az ő befolyásának tulajdonitotta azt a törvényczikket, hogy a rendek a király rendelete nélkül senkinek felhivására sem tartoznak felkelni. Ez a nádor ellen szólt, aki azt vitatta, hogy jogában van bizonyos esetekben kihirdetni a közfelkelést. A többi törvényczikket sem úgy szerkesztette az országgyűlés,

Pázmány Péter czimere.
(Misemondó ruháján.)

a hogy Esterházy kivánta, ki nagyon meg volt sértve s azt mondotta, hogy hivatalának tekintélye meg van csonkitva.

Hanem a király meg volt elégedve az országgyűléssel, csak roszszul érezte magát Sopronban s február elején igen kérte a rendeket, hogy siessenek.

Február közepén a rendek szétoszlottak.[1]

Ez volt II. Ferdinand utolsó országgyűlése. 1637 február 15-ikén meghalt. Halála nem jelentett rendszerváltozást. Voltak bizonyos különbségek az atya és fiu közt. III. Ferdinánd rosszalta atyjának tékozlását. Buzgó tanitványa volt a jezsuitáknak, azonban alatta a hatalmas rendnek nem volt annyi befolyása a politikai kérdésekben, mint II. Ferdinánd alatt. De nagy-

[1] Berényi naplója, id. h. Katona, XXXI. 622—730 Beke Antal, Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése, 33. Frankl, Pázmány Péter, III. 106. Magyar Történelmi Tár, X. 56—68. (Horvát Mihály közlése.)

Pázmány Propositiójának czímlapja.

jában mégis úgy kormányzott, mint atyja. III. Ferdinánd sok nyelvet tudott, tanult s szorgalmas ember volt. Viseletében nyájasságot és méltóságot egyesitett. Nagy türelemmel hallgatta meg tanácsosai előadását s rendesen elfogadta a titkos tanács véleményét. Neki is volt mindenható minisztere, mint atyjának. Eggenberg szerepét III. Ferdinánd alatt Trautmannstorff Miksa gróf folytatta.[1]

III. Ferdinánd 1629-ben vette el a spanyol király leányát, Máriát. A királyné még nem volt megkoronázva s ez volt talán főoka annak, hogy a magyar ügyek iránt meglehetősen közömbös III. Ferdinánd már uralkodásának első évében 1637 szeptember 21-ikére összehivta az országgyűlést. De csak november 29-ikén érkezett Pozsonyba s deczember elsején nyujtotta át az előterjesztéseket.

A protestánsok most még kevésbbé voltak hajlandók sérelmeik elintézése előtt az előterjesztések tárgyalásához fogni, mint a mult országgyű-

III. Ferdinánd és Mária érme.

lésen. Már annyiszor engedtek s mi volt az eredmény? 1608-tól 1638-ig számos templomot vesztettek el.

A sérelmi bizottság tagjai a nádorhoz fordultak s azt kérdezték tőle, hogy mit remélhetnek a vallás ügyében? Hagyják el a kérdést, válaszolta a nádor s tárgyalják az előterjesztéseket, mint a király kivánja. Máskor meg azt mondotta a nádor, hogy van vallásszabadság, de a templom a földesúré a kegyúri jognak alapján. Deczember 5-ikén a protestánsok elhatározták, hogy átadják sérelmeiket a királynak az országgyűlés megkerülésével. Ez elhatározás nagy izgalmat keltett a katholikus táborban. Lósy érsek, az 1637-ben elhunyt Pázmány utódja, azt mondotta, hogy ő felségének úgy kellene tennie, mint Szent-Istvánnak, téritenie kellene a lutheránusokat, mert nem illő, hogy a jobbágyok más hiten legyenek, mint az urak. A nádor figyelmeztette a protestánsokat, hogy hiában fáradnak

[1] Koch, Geschichte des deutschen Reiches unter der Regierung Ferdinands III. és Fiedler, Relationen id, h. 188.

mert III. Ferdinánd mindent elhisz, a mit a klérus mond neki. A personalis is kérte őket, hogy álljanak el szándékuktól, mert az emberek megtérésében — úgymond — a szent lélek működik közre, tehát nem történik rajtatok igaztalanság. Hát nem igaztalanság az, uram — igy kiáltott fel

MARIA ROM. IMPERATRIX, GERM. HUNG. et. BOHEMIÆ REGINA, FERDINANDI III. CONI. INFANS HISPAN

Mária királyné.

(Egykorú metszet után.)

Szemere Pál, az abauji követ — hogy elszedik templomainkat, elűzik papjainkat s nem engedik eltemetni halottainkat? A katholikusok arra hivatkoztak, hogy a városokban a protestánsok uralkodnak s a katholikusok alig birják kivivni vallásuk szabadságát. Pedig a kassai, lőcsei, eperjesi,

bártfai templomok tulajdonkép a katholikusokat illetik. »Micsoda igazság az« — kérdé a pozsonyi prépost — »hogy ő felségének mint patronusnak ne volna temploma a ti városaitokban?« »Igen« — feleltek a protestánsok — »ő felségének mint patronusnak joga van arra, hogy védje, de nem arra, hogy elfoglalja a templomokat.« A katholikusok a szavazást sürgették, de Dévényi erre azt felelte, hogy a sértő fél nem lehet biró egyszersmind; »mi tehát Isten nevében ő felségéhez fordulunk.«

Deczember 15-ikén a protestánsok küldöttsége átnyujtotta a királynak a sérelmek lajstromát. Ez iratban el volt beszélve, hogy mit szenvedtek a protestánsok Ung-, Zemplén-, Abauj-, Szabolcs-, Sáros-, Bars-, Komárom-, Győr-, Pozsony-, Trencsén-, Nyitra- s Nógrádmegyékben és Nagy-Szombat városában.

Pálffy Katalin, Forgách Zsigmond özvegye volt a protestánsoknak leghevesebb üldözője. Sárosban elfoglalta a szentpéteri templomot, a lelkészt a legnagyobb hidegben kiűzte lakásából nejével s gyermekeivel együtt, a lakosságot börtönözte és birsággal sújtotta, mig azt nem mondották, hogy katholikus papot kivánnak. A protestánsok a vétkesek megbüntetését kérték.

De a király minderre csak azt válaszolta, hogy a protestánsok eljárása törvénytelen és szokatlan. Az indulatos nádor nagy kemény szókkal és hosszú beszéddel, fenyegetőzéssel parancsolta a protestánsoknak, hogy fogjanak már a sérelmek összeirásához, mert ő másokat nevez ki a bizottság tagjaivá és a makacsokat megbünteti. Erre a követek küldöttsége deczember 23-ikán kijelentette a nádor előtt, hogy ők a megyéktől úgy küldettek, mint szabad személyek szabad országgyűlésre, szabad tárgyalások végett, de úgy látják, hogy másképen van a dolog. Kénytelen reá mennek a sérelmek szerkesztésére, de azzal a fentartással, hogy megvárják a beadott panaszokra a királynak kedvező válaszát.

Valóban hozzáfogtak a szerkesztéshez, de január 8-ikán újra kitört a vihar. Mert a protestánsok a deczember 15-ikén átadott irat felvételét kivánták az országgyűlés sérelmi lajstromába. A katholikusok megtagadták e felvételt s hozzá még tiltakoztak az »evangelikus status« elnevezés ellen. A világi katholikusok a status szót vették rossz néven, az egyháziak pedig az evangelikus jelzőt a katholikus vallásra nézve sértőnek mondották. A protestánsok hivatkoztak a régi magyar szokásra s a németországi példára. Igen rosszul esett nekik, hogy meg akarják őket fosztani az evangelikus névtől, melyre oly büszkék voltak. Illésházy Gáspár igy szólt: »Ne fosztassuk meg magunkat az evangelikus elnevezéstől; mit használ a vagyon, rang és dicsőség? Hiuságok hiuságai, melyek itt maradnak a földön.«

Az országgyűlés 1638 januárját is ily szenvedélyes vitákkal töltötte el. A protestánsok egyre sürgették a kedvező királyi választ. A nádor közvetitő inditványával nem voltak megelégedve.

A király tanácsában most már komoly aggodalmak merültek fel; egyebek közt attól tartottak, hogy a királyné koronázása elmarad. Február 3-ikán tehát királyi leirat érkezett az evangelikusokhoz, mely a következő engedményeket tartalmazta: 1. A vallás ügyében a bécsi békekötés első, a koronázási hitlevél hatodik pontja és az 1608-iki harmadik törvényczikk az azokban használt elnevezésekkel együtt érvényben maradnak. 2. A nagyszombati református imaház kőből épithető, de nagyobb ne legyen, mint a faépület volt. A lévai imaház fából felépithető. A szakolczaiak temetőt kapnak. A király meghallgatja mind a két félt s azután fog határozni arról, hogy szükséges-e a vizsgálat a városokban és falvakban.

A protestánsok ellenben a következő kivánságokhoz ragaszkodtak: 1. A vallás ügyében a bécsi békekötés első pontja és az 1608-iki első és harmadik törvényczikk, az azokban foglalt elnevezésekkel együtt, érvényben maradnak. 2. Ő felsége még ez országgyűlésen kegyelmesen intézkedni fog a nagyszombati és lévai *templomok,* a patakházai, szakolczai és győri *imaházak* helyreállitásáról és a temetők szabad használatáról. 3. Ő felsége a két felekezet hasonló számú tagjaiból alakult bizottságot küldjön ki a városok és községek vallási ügyének vizsgálatára s egyszersmind gondoskodjék arról, hogy a városokban és községekben senki se zavarja a vallásszabadságot. 4. Kegyelmesen gondoskodjék arról ő felsége, hogy templomfoglalások, a jobbágyok birságolása s erőszakos katholizálása, továbbá a parochialis jövedelmek elszedése a jövőben elő ne forduljanak.

Ezek a kivánságok lényegesen eltértek a királyi leirat engedményeitől. A protestánsok mindvégig sürgették a királytól a jobb választ, de a február 3-iki leirat után még sem akadályozták a tárgyalásokat. Február 8-ikán a sérelmek össze voltak irva és 14-ikén megkoronázták a királynét. A nagy vallási viták eredménye az volt, hogy az országgyűlés törvénykönyvbe iktatta III. Ferdinánd hitlevelét. Ennek czikkeiben a vallásszabadság, úgy a hogy a protestánsok kivánták, a legteljesebb módon biztositva volt. Az 1638: XXXI. czikk a szentszékek hatáskörét is korlátozza az 1618-iki törvény értelmében, noha a király nagyon ellene volt annak az elvnek, hogy csak a házassági ügyek tartoznak a szentszékek elé. De még együtt voltak a rendek s máris tapasztalhatták, hogy a február 3-iki leirat és a törvényes biztositékok mennyit érnek. A lévai kapitány ugyanis a királyi parancs ellenére megtiltotta a lévai imaház felépitését, mivel a parancsot nem a király, hanem csak az udvar magyar titkárja irta alá.

Nem egyedül a vallás ügye adott alkalmat szenvedélyes vitákra. A főurak azt állitották, hogy azok a nemesek, kik uradalmuk területén jószágot birnak, úri székük elé idézhetők. Az alsóház valláskülönbség nélkül hevesen kikelt a főrendiház e felfogása ellen. Oly nagy volt az ingerültség, hogy márczius 2-ikán majdnem szétoszlott az országgyűlés. Végre az a közvetitő inditvány csillapitotta le a rendeket, hogy a nehéz kérdésnek meg-

oldása későbbre marad, de egyelőre az urak ne folytassák a megkezdett pöröket.

Nyugodtabbak voltak azok a viták, melyek az ország védelmére vonatkoztak.

A király panaszkodott előterjesztésében, hogy a mult országgyűlésen megszavazott adónak sem volt haszna. A rovók vagy nem szedték be a kivetett járulékokat, vagy nem számoltak be velük. A porták számlálásában is lelkiismeretlenül jártak el, a falvakra, melyek portaszám szerint adózhatnának, taxát vetettek ki tetszésük szerint. Innen van az, hogy a porták száma a közjövedelmek kárára hihetetlenül megfogyott.

Az országgyűlés elhatározta a mult országgyűlésen megszavazott pénz- és gabonabeli adó hátralékának behajtását. Továbbá elrendelte, hogy a Dunán inneni és túli részek két évre portánként öt forintot fizessenek. Ez adó csupán a Kanizsa elleni s a bányavidéki végvárak ellátására való. A felsőmagyarországi részek a dica fizetése és a részleges felkelések helyett arra kötelezik magukat, hogy négyszáz jól fegyverzett lovast állitanak ki négy forint havi zsolddal az ónodi, szendrői és putnoki végvárak számára. E havi zsoldnak három részletét a porták fizetik, de a negyedik részletet a földesurak sajátjukból fedezik.

Ez intézkedésekben a nádor eszméinek hatását véljük észrevenni, mert Esterházy buzditotta a nemességet, hogy a magáéból is áldozzon s ne vessen minden terhet a nyomorult jobbágyra. A részleges felkeléseket pedig a nádor így jellemzi: »felvévén némely földesurak a portákra vetett pénzt, holmi maga alkalmatlan emberit szokta expediálni, úgymint szabadosit, lovasit is, és holmi gyermeket«.

A királyi előterjesztés kiemeli, hogy a félharminczadnak jó haszna volt. Valóban, e pótlék czimén 1635 júniusától 1636 végéig csupán a dunáninneni és dunántúli hivatalokból 174,208 forint jövedelme volt a kincstárnak. Az országgyűlés ujra elrendelte a pótlék beszedését két évre. A királynénak portánként egy forintot szavazott meg koronázási tiszteletdijul.

A rendek tehát elég bőkezűek voltak s nem csupán a jobbágyok rovására.

»Márczius 26-ikán — irja egy protestans követ — igen nagy kedvetlenűl eloszlék az országgyűlés.« A protestánsok azzal a benyomással távoztak, hogy elég adót szavaztak meg, de vallási szabadságaikat nem birták kivivni. »Nem emlitik vala« — irja az országgyűlés egy protestáns főuri tagja — »egy gyűlésben is ily nagy gyűlölséget hit végett minden statusok között, mint ezen gyűlésben vala.«[1]

Alig oszlott el az országyűlés, Homonnay János, a iudex curiae,

[1] Zsilinszky, id. m. II. 367—416. Berényi naplója: Tört. Tár, 1885. Demkó Kálmán czikke: Századok, 1885. Illésházy Gáspár emlékirata: Tört. Tár, 1891. 580—585. Katona, id. m. XXXII. 24—108. Esterházy Miklós munkái, kiadja Toldy Ferencz, 357. Acsády Ignácz, Közgazdasági állapotaink a XVI. és XVII. században. 47.

fegyveres kézzel elfoglaltatott egy protestáns templomot. »Csak kezdeti a jövendőbeli nyomoruságoknak«, — kiáltott fel elkeseredésében a protestáns emlékiró — »de mind nagyobb azoknál az Izraelnek istene, a ki nem szunnyad, sem aluszik, a ki őrzi az Izraelt, nem rövidült még meg az ő jobb keze.«

Homonnay János.
(Khevenhiller Conterfeitjéből.)

Esterházy nem félt e jobb kéztől, de már sokallotta az erőszakot a vallási dolgokban. Nagyon elégületlen volt az egész kormányrendszerrel. Óhajtotta volna, hogy az udvar komolyabban vegye III. Ferdinánd hitlevelének czikkeit. Haragudott a német katonák garázdálkodása miatt a

végekben, pedig ő vezette oda az országtól gyűlölt idegeneket, midőn az erdélyi fejedelmek ellen szüksége volt reájuk. Az 1638-iki országgyűlés után jobban közeledett a rendi ellenzék felfogásához, mint bármikor. A kor és betegség növelték ingerlékenységét, nagyon bántotta, hogy személyes kivánságait az udvar ép oly kevésbe veszi, mint a közügyekre vonatkozó felterjesztéseit. Pedig mennyit számolt, mennyit aggódott s tervelt, hogy segitsen a végvárak állapotán. A szlavóniai végek, Győr és a hozzá tartozó várakról gondoskodott valahogy az örökös tartományok segitsége. De a báni végvárak, a Kanizsa elleni végek, Komárom, a bányavidéki és felsőmagyarországi kerület ugyancsak gyöngén voltak ellátva, a mióta Csehország, Morvaország és Szilézia nem fizették meg a járulékot. A félharminczad javára vált a báni végváraknak s a Kanizsa ellenieknek, az országyűlésen megszavazott adó is lenditett valamit ideig-óráig, de mind ez keveset ért. Esterházy számitása szerint az adriai tengertől Erdélyig a magyar királyságnak nyolczvannyolcz végvára volt. Az őrség és tisztek fizetésére e várakban évenként 1.218,300 forint kellett volna.

Az udvar a gondviselésre bizta e pénznek előteremtését. »Az egy isteni félelemnél« — irja Lippay kanczellár III. Ferdinánd udvaráról — »több jó bizony nincsen, úgy látom, az egész gubernatióban. Jó az egynek igaz, de több is kell hozzája. Ezek az emberek mindenestől belemerültek az imperiumi hadba, úgy hogy még fülük sincsen ki belőle, hogy hallani kivánnák a mi nyavalyáinkat.« Esterházy lemondását emlegette, mint már Pázmány életében is megtette. Kissé éledeztek reményei, midőn az udvar elhatározta, hogy 1642. november 11-ikére összehívja a sokszor elhalasztott országgyűlést.

A nádor le akarta beszélni a protestáns követeket a vallási sérelmek feszegetéséről és az udvart is szerette volna mérsékletre birni. De a protestánsok nem tágitottak, s az udvar sem engedett. A katholikus főrendek s képviselők jó része nem jelent meg Pozsonyban. Ez a lanyhaság s a protestánsok állhatatossága rossz sejtelmeket ébresztettek Bécsben. November 29-ikén két német tanácsos közölte a rendekkel a király azt a határozatát, hogy feloszlatja az országgyűlést. Ő felsége — igy hangzott az üzenet — a külügyekkel van elfoglalva. Megengedi, hogy a végre nem hajtott törvények a lehetőségig végrehajtassanak. De inkább távol marad Magyarországtól, semhogy a vallás ügyében engedjen valamit. A rendek most tanácskoztak arról, hogy mit tegyenek s mi módon segitsenek az ország bajain. De nehéz volt megtalálni a segitséget s még nehezebb volt összeegyeztetni a véleményeket. A nádor emlékiratot készitett a helyzetről s az ország nevében átadatta a leküldött tanácsosoknak. Deczember 3-ikán a rendek szétoszlottak.[1]

[1] Zsilinszky, id. m. II. 465—468. Illésházy Gáspár emlékirata, id. h. 587. Esterházy munkái, Toldy kiadása. 371, 378. Magyar Történelmi Tár, X. 90—92. (Horvát Mihály közl.) Tört. Tár, 1891. 512. (Cs. Varju Elemér közleménye.)

III. FEJEZET.

Török-magyar viszonyok.

Királyi terület, királyi, de részben vagy teljesen töröknek hódolt megyék, erdélyi terület, Erdélyhez tartozó hódoltság és egészen török terület, ezekre a töredékekre volt felosztva Magyarország a török uralom korában. Hetvenkét megyéből állott hajdan az ország, — irja Esterházy nádor 1641-ben — ebből csak harminczkettő van a magyar korona fenhatósága alatt és e harminczkettőnek is nagyobb fele részben vagy egészen a töröknek adózik. A nem adózó magyarországi lakosok pedig kevesen vannak, s többnyire terméketlen vidékeken tengődnek.[1]

Balásfi Tamás is azt irja még a nikolsburgi béke előtt, hogy Magyarország hetvenkét vármegyéjéből tizenötnél több nem marada, a ki vagy mindenestől vagy részben nem hódolna a töröknek.[2]

De a magyar korona fenhatósága a szabad királyi terület határán túl is terjedt. Az 1637/38-iki országgyűlésre harminczöt megye küldött követeket. Köztük volt Nógrádmegye, melynek területe a hódoltsághoz tartozott, noha várait a magyar király katonasága őrizte. Az ily megyék tényleg a magyar koronához tartoztak bár jobbágyaik a törököt is uralták s a magyar kincstárnak az országgyűléstől kivetett adónak csak a felét fizették.

De megjelentek az országgyűlésen Pest, Pilis és Solt vármegye követei is, pedig e megye egészen a töröké volt váraival, városaival s falvaival együtt. A megye jobbágyai részt vettek a közterhek viselésében, a nemesek pedig a szent korona tagjainak érezték magukat. A magyar nemzet egységének érzetét a török foglalás nem ölte ki, hanem az államhoz való tartozás kapcsa annál inkább lazult, mennél közelebb esett a magyar terület a tulajdonképeni török birodalom határához.

»A jobbágy a mi tulajdonunk országostúl« — irja Bethlen mint választott magyar király, — »a töröknek csak behódol.«[3] Szalánczi István 1636-ban azt mondotta a budai pasának, hogy »soha csak egy falú sincs, kit a török egyedül épen birna, hanem minden falúnak vagyon magyar ura is«.[4] A nagyvezér panaszosan emlitette 1618-ban az erdélyi kapitiha előtt, hogy a magyar urak Temesváron alól s Becskereken alól is hódoltatják és birni akarják a szegénységet.[5]

Esterházy nádor a töröknek ehhez hasonló panaszára 1629-ben ezeket

[1] Majláth Béla, A szőnyi béke okmánytára. (Budapest, 1885.) 234.

[2] Balásfi, Magyarországnak Bethlen Gábor támadáskori állapotja. (Ponori Thewrewk kiadása, 61.)

[3] Bethlen fejedelem levelezése, 146.

[4] Tört. Tár, 1894. 102. (Beke Antal közleménye.)

[5] Mikó, id. m. II. 136.

válaszolja: »Mi régi örökös jusunkat nem vesszük ki azokból a falúkból, mert az szinten annyit tenne, mint ha azt végeznők, hogy soha többé Magyarországhoz semmi közünket nem avatjuk«. »Azért tartjuk kezünket e falvakon — irja máskor — hogy a nemzetségektől el ne idegenedjenek jövendőre is.«[1]

A magyar felfogás szerint két karban voltak a magyarországi városok és falvak. Azok, kik mind szolgálnak s mind adóznak, és kik csak adóznak, mert messze vannak. A mely falvak a keresztény várak háta megett vannak, csak adózzanak s ne szolgáljanak a töröknek, a melyek a török várakon belül vannak, a keresztényeknek csak adót adjanak.[2]

E szerint alig volna teljesen török terület, hanem csak török hódoltság bizonyos magyar vidékeken, s magyar hódoltság azokon a vidékeken, a hol a várakban a török uralkodik. Esterházy azt kivánta, hogy a magyar hódoltság a Tisza-Duna közben Péterváradjáig terjedjen, a Dunán túl pedig Pozsegáig.[3] Az erdélyi fejedelem pedig, mint láttuk, az erdélyi magyar hódoltság déli határvonalát Temesvár és Becskerek táján kereste. A török a magyar és török hódoltság megkülömböztetését elvben elismerte, de a magyar részről kijelölt határokat nem ismerte el. Ellenezte a magyar hódoltságnak a déli határig való kiterjesztését, mind messzebb tolta a török hódoltság határát a magyar vidéken s e hódoltságra kivált a zsitvatoroki béke óta körülbelül oly terheket igyekezett róni, mint a valódi és kétségtelen török birtokra.

Salamon Ferencz szavai szerint a zsitvatoroki békével nem kezdődik uj rend és átalakulás a hódoltsági viszonyokban.[4]

De másrészt e békekötés a területi viszonyok nevezetes változását szentesiti. A tizenöt éves háboru alatt Fülek, Somoskő, Hollókő, Hajnácskő, Dévény, Kékkő, Szécsén, Balassa-Gyarmat, Palánk, Vácz és Nógrád magyar kézbe kerültek. Ellenben Egert és Kanizsát a török foglalta el. E területváltozásból alig kiegyenlithető birtokviták keletkeztek és ezeknek nyomán a hódoltsági viszonyokban zavar támadt. A zsitvatoroki béke után következő szerződések e birtokvitákat próbálják kiegyenliteni s a nagy zavart szeretnék eloszlatni.

Aini Ali irata szerint a hódolt Magyarország 1614-ben négy vilajetre vagy helytartóságra oszlik. A budai vilajet szandzsákjai: Szemendre, Szerém, Koppány, Simontornya, Székes-Fejérvár, Esztergom, Nógrád, Szécsény, Szegszárd, Mohács. A temesvári vilajet szandzsákjai: Lippa, Csanád, Gyula, Moldova, Jenő. A kanizsai vilajet szandzsákjai: Szigetvár, Pécs, Pozsega. Az egri vilajet szandzsákjai: Szeged, Szolnok, Hatvan.[5]

[1] Esterházy Miklós Magyarország nádora, III. 488. és Tört. Tár, 1888. 96. (Beke Antal közlése.)

[2] Rozsnyay, Történeti maradványok, 122. (Dóczy és Rimay athnameterve).

[3] Esterházy Miklós, III. 519.

[4] Magyarország a török hóditás korában; második kiadás, 364.

[5] Salamon, id. m. 270.

A hivatalos török felosztás szerint tehát Szécsény s Nógrád a zsitvatoroki béke után is szandzsákságok főhelyei maradtak, nem is említve Lippát és Jenőt, a melyek miatt a porta az erdélyi fejedelmeket zaklatta. Egészen hiában volt tehát megirva a zsitvatoroki béke tizenötödik czikkében, hogy a mely falvak Szécsénynyel, Nógráddal s a már felsorolt várakkal a hódolástól megszabadultak, ezután se hódoljanak. Ép oly hiában való volt a czikknek minden egyéb rendelkezése. Elbeszéltük, hogy minő viták keletkeztek az Esztergomhoz követelt falvak kérdéséről. Elmondottuk, hogy 1618-ban a két fél biztosai a kivánt falvak közül kiválasztottak hatvanat s kimondották, hogy azok az esztergomi töröknek is adóznak. De 1627-ben a török is elismerte, hogy a hatvan falu felett már huszat behódoltatott s nemsokára ujra 158 falut követelt, mint az 1615-iki bécsi béke előtt.[1]

A zsitvatoroki béke idézett czikkének következtében 1609-ben Zala-Egerszegnél és 1615-ben Körmenden vegyes bizottságok »jó móddal igazitották el« a kanizsai hódoltságot. De a kanizsai török 1641-ig a megállapitott lajstrom ellenére száznál több falut kényszeritett a hódolásra.[2]

Eger megvétele után az első esztendőben hatvan falu, másodikban száz, azután százötven, s mind igy tovább hódolt a török várhoz a zsitvatoroki békéig. Ezeket a nádor már átengedte volna, de 1632-ben az egri pasa »szintén a kassai kőhidig« kivánta kiterjeszteni a hódoltságot.[3]

1625-től 1627-ig a törökök negyvenöt falut, 1627-től 1642-ig pedig 326 falut hóditottak be.[4]

Hogy mi módon ment végbe az erőszakos hódolás? Elmondotta azt Király Jakab, az öreg rakaczai jobbágy, midőn 1641-ben igy vallott Borsodmegye urai előtt: »Látván sok faluknak a török vitézek miatt pusztult állapotjokat, barátjainknak keserves rabság szenvedéseket, reánk is az egri török vitézeknek sokszor izben mind izengetéseket s mind pedig rettentő nekünk küldött sok rendbeli leveleket, és megfáradván, télen, nyáron, hegyekben, völgyekben, sivatag erdőkben való bujdosásban, feleségestől, gyermekestől úgy kényszerittettünk Egerben lakó Mamhut ispahia nevü töröknek huszonöt forintban és husz itcze vajban 1638-ban megsummálni és meghódolni.«[5]

Esterházy nádor is megerősiti az öreg jobbágy elbeszélését, midőn igy foglalja össze a hódolások történetét: A lakosok »rablás, fenyegetés, gyermeklopással bekényszerittettek«.[6]

[1] Salamon, Két magyar diplomata 208. és Esterházy Miklós Magyarország nádora, III. 452.

[2] Majláth, id. m. 233. 280.

[3] Esterházy Miklós, III. 490. és Magyar Tört. Tár, X. 47. (Horváth Mihály közleménye.)

[4] Salamon, Magyarország a török hóditás korában, 253.

[5] Majláth, id. m. 219.

[6] Esterházy, III. 489.

Csakhogy a behódolással még nem volt vége a nyomornak. 1623-ban ifjú Memhet aga több embereivel együtt magyar ruhába öltözködvén, fényes nappal Győr megyének Patona nevü helységére ütött és sok gyermeket felkapdosván lovaik farára, Fejérvárra vitte őket, honnan szülőik sok száz forinton váltották ki; a falu megunván a fenyegetéseket, megalkudott a törökkel hetven forintban, három esztendeig fizették az adót, de azután a török földesúr száz forintra emelte.[1]

Ez volt a szokás; a falvak, az akkori kifejezés szerint megsummáltak a török földesúrral, de az addig tartotta magát a kötéshez, a meddig neki tetszett. Az Esztergomhoz csatolt hatvan falu summáját az ország s a budai pasa biztosai állapitották meg és a török mégis felemelte az összeget olykor háromszorosára, sőt négyszeresére is.[2] A törökök nem nézik a falvak pusztulását — irja Esterházy nádor — a kiben ezelőtt ötven-hatvan ház volt, most alig van csak tiz is, ugyanannyi summát kivánnak rajtok.[3] Bethlen is hasonló dolgokról tudósit 1618-ban: »Gyulából, Lippából mind summa pénzt, mézet, vajat akármely szegény embereken, a hol egy faluhelyen csak ketten-hárman nyomorognak is, egyaránt szintén annyit kérnek, mint a hol huszonöten, harminczan vannak.«[4]

Gömörmegyében az 1627-iki vizsgálat szerint az egri törökök a falvak summáját évenként 2734 frt és 60 dénárral verték fel, ez összegbe számitva a szegénységen bitangban vett pénzt is. Egyes községekre száz forintnyi s még nagyobb adóemelés is esett, a pénzbeli követeléssel nem érték be az egri vitézek. A gömöri jobbágyok búzatartozását nyolczszázhárom kilóval, a zabot háromszáznyolczvanöt kilóval, méz és vaj adójukat négyszázötvenkét itczével, szénájukat kétszázharmincz szekérrel verték feljebb.[5]

1627-től 1642-ig a török évenként mintegy harminczötezer forinttal emelte a summákat, nem számitva a gabona és élelembeli adó felverését.[6]

A nagyobb adó fizetése még nem szabaditotta meg a hódoltságot »az inségektől«, mint akkor a török részről elkövetett jogtalanságokat nevezték. Csak néhány jellemző inséget emlitünk fel. Sok szpáhi megváltotta a szegénységtől a munkát pénzzel, de elfeledkezett a végzésről és miután megvette a népen a váltságot, azonkivül »hatalmasul munkára kenyszeritette«.

Megesett, hogy a török úr minden házi dolgát és nyári munkáját elvégeztetvén a jobbágyokkal, más török barátjától pénzt vett fel és annak is szolgáltatott jobbágyával.

[1] Magyar Tört. Tár, VII. 39. l. (Ráth K. közl.)
[2] Lósy érsek szerint Majláth, id. m. 130.
[3] Esterházy Miklós, III. 529.
[4] Tört. Tár, 1879. 767. (Szilágyi közl.)
[5] Jászay oklevelek, XII. 148—174.
[6] Salamon, Magyarország a török hódítás korában, 253.

Az erőszakos halállal kimult emberekért a török a községen vette meg a vérdijat. Zala vármegyében történt ilyen dolog — igy olvassuk az inségek 1627-iki lajstromában, — »hogy a török úr, noha látta a jégnek indulását és a veszedelmet, erővel a halászatra hajtotta a jobbágyokat s azonban nyolcz vagy tiz ember belé holt a vizben. Azoknak is dijokat mind azon falubelieken akarta megvenni.«[1]

A zsitvatoroki béke óta cselekszi azt a török — igy panaszkodtak a vármegyék — hogy a hódolt faluk jobbágyait is rabságban tartja, noha azelőtt az volt a szokás, hogy a meghódolt falu népét visszabocsátotta. A török várakból kiinduló csaták sokféle zsákmányra, de leginkább rabokra vadásztak.

1627-től 1642-ig az országos kimutatás szerint a törökök 1194 embert gyilkoltak s 13,664 marhát hajtottak el.[2] Ez ugyan bő eredmény volt, de a kirándulás mégis akkor jövedelmezett a legtöbbet, ha minél több rabot hurczolt haza a török lovas. És sokszor oly könnyen foghatta őket. 1626 Szent-István napjának előestéjén ezerötszáz lovas török megeresztett zászlókkal megjelent a győrmegyei szabadhegyi halmokon s a szántással és kölesaratással foglalkozó mintegy kétszáz férfi, asszony és leánynépet rabságra hurczolta s velük együtt ezerötszáz juhot, száz ökröt, ezer tehenet és sok lovat vitt el.[3]

Kossuth Miklós rabbilincse.
(A turócz-szent-mártoni templomban.)

A kanizsai törökök 1640 karácsonyán csak egy vasmegyei faluból száz embert, tiz év alatt a zalai magyar várak környékéről több mint háromszáz embert hurczoltak el. Pölöskéről egy alkalommal tizenkét leánykát, más vidékről pedig huszonöt gyermeket raboltak.[4]

Esterházy irja 1641-ben, hogy a néhány év alatt megöltek vagy rabságra hurczoltak száma felülhaladja az ötezret. S mily nehéz volt a

[1] Esterházy Miklós, III. 70—77.
[2] Salamon, id. h.
[3] Magyar Tört. Tár, VII. 41. l. (Ráth K. közl.)
[4] Kanizsai török rablásai. Komáromy András közlése: Hadt. Közlem. 1895. 92.

rabok kiszabaditása; mennyi kalandról és szenvedésről beszélhettek a rabok övéiknek, ha haza tértek, s mennyivel többet beszélhettek volna azok, kik életük végéig török rabságból könyörögtek nagy uraknak vagy hatóságoknak, hogy szerezzék össze a kiváltásukra szükséges sarczot.

Esterházy nádor számitása szerint öt év alatt kétszázezer forintnál többre rúgott a török rabságba esett magyarok váltságdija, pedig e számitásból kimaradt Korlát Ferencz, Spáczai Márton, Darabos György, Hosszutóti György, Gombkötő János és Budai Pál nevű nemes emberek váltságdija, a kiktől a budai pasa tömérdek pénzt csikart ki.[1]

Nemes embert szivesen látott a török rabjai közt. Jól megsarczolhatták őket; úgy bántak velük, hogy végre vagyonukat is oda igérték szabadságukért. Kossuth Miklós hajlandó lett volna ezernyolczszáz tallért fizetni 1652-ben, pedig a mi kevés jószága volt, föl nem ért a kivánt összeggel.[2]

Hanem leginkább az ifjuságot vadászták a portyázó törökök. A munkabiró fiatal embernek nagy s könnyen pénzzé tehető értéke volt. És a fiatal emberek fogékonyabbak voltak Mohamed vallása iránt, mint az öregebbek; hitének változtatása felszabaditotta a rabot, s az új mohamedán fanatikusabb ellensége lett a kereszténynek, mint a valódi török.[3]

A fiatal asszonyokat, leányokat és gyermekeket nagyon nehéz volt kiváltani a rabságból. »Csak az egri Sidó Memhet pasának idejében« — irják a nógrádiak — »a Mátra körül való tartományban, a hódoltságból negyven gyermeknél többet loptak el az egriek, hatvaniak és budaiak, kik közül a keserves atyák csak egyet is soha ki nem szerezhettek, mert szintén ugy gyűjték, mint a ménest, és a portára vivén, azzal keresnek magoknak kedvet és tisztet.«[4] El is adhatták a gyermekeket jó áron. 1622-ben egy elrablott szlavóniai gyermek hetven tallérért kelt el Gradiskán.[5]

De a gyermektized, mint intézmény, ismeretlen volt a tulajdonképi Magyarországban. Már az egykorúak kiemelték, hogy e tekintetben is különbözik a Dráván innen eső hódoltság a délibb vidékektől.[6]

De vajjon a békekötések nem tilalmazták-e mindezt? A zsitvatoroki béke ötödik pontja azt mondja, hogy mindenféle csaták megszünjenek. E békén alapulnak mindazok a szerződések, melyeket a két fél 1606-tól 1627-ig kötött s mind azok a bizottsági tárgyalások, melyek a sérelmek elintézésére, vagy a szerződések pontjainak határozottabb formulázására törekedtek. De a szerződés betüje irott malaszt volt. A pasák és bégek vagy nem birtak parancsolni a végbeli katonáknak, s különösen a martalóczoknak,

[1] Majláth, id. m. 235.
[2] Tört. Tár, 1892. 540. (Szerémi közl.)
[3] Majláth, id. m. 234. Salamon, Két magyar diplomata. 29.
[4] Jászay, Oklevelek, XII. 67. s Magyar Tört. Tár, VII. 27.
[5] Monumenta spectantia Historiam Slavor. Meridionalium, XVI. 107.
[6] Thuri mondja: Ungrisches Magazin, 1783. 488.

Eger a XVII. században.

(Egykoru rézmetszet Bubics püspök gyűjteményében.)

vagy nem jutalmazhatták őket a kivánt mértékben. Többnyire maguk is helyeselték, hogy katonáik zsákmánynyal s mindenféle erőszaktétellel pótolják a zsold vagy hűbérjövedelem hiányát.

A békének alig volt egy pontja, melyet a török meg ne sértett volna. A zsitvatoroki béke tizenötödik czikke meghagyja, »hogy akik nemes emberek a hódoltság között, vagy házuk van ott, a töröknek se adót, se dézmát ne adjanak és semmiből ne hódoljanak, és valakik a királynak nem fizetnek, a törököknek se fizessenek, hanem mindenekben, mind házukban és személyekben szabadosak legyenek.«

A magyar országgyűlések egyre panaszkodtak, hogy a török nem törődik a nemesi szabadsággal.

1627-ben úrnapján az egri pasa megkiáltatta a rimaszécsi sokadalomban, hogy mindenek reá menjenek a török császár munkájára a várakban mind nemes és paraszt emberek.[1] A budai pasa az ehhez hasonló sérelmek mentségére azt hozza fel 1628-ban, hogy a magyar és horvátországi hódolt területen mintegy hetven-nyolczvan ezerre mehet a nemesek összes száma.[2] Sok volna tehát mindezeket felmenteni a fizetés s másnemü terhek alól. A jobbágyos nemest — úgymond a pasa — nem bántja, de némelyiknek nincs jobbágya, ezek iratos jobbágyok, s ezeknek fizetniök kell.[3]

Esterházy nádor már 1629-ben megnyugodott abban, hogy az új nemesek, a kik parasztföldeken vannak, adózzanak a töröknek, csak hogy a magyar generalisok vagy alispánok beleegyezésével. Hanem a török továbbra is erővel kényszeritette az adózásra a hódoltságon lakó nemességet.[4]

A zsitvatoroki béke kilenczedik pontjában meg volt irva, hogy ujonnan várakat és kastélyokat épiteni egyik résznek se legyen szabad. Ezzel a tilalommal egyik rész sem törődött. A törökök Horvátországban vagy tiz puszta várat épitettek ujra, azonkivül palánkkal erősitették Vörösvárt, Ercsit, Pentelét és Hevest s más helyeket is. E palánkok jó lesálló helyek voltak csatázó időben.[5]

A török az 1615-iki bécsi békében kötelezte magát arra, hogy oltalmazni fogja birodalmában a papokat, barátokat s jezsuitákat. Ezt a békepontot lelkiismeretesebben hajtotta végre, mint a többit. Oly közömbös volt a papok s barátok dolgai iránt, hogy könnyen esett neki ez a lelkiismeretesség. De a kapzsiság szenvedélye olykor fellobbantotta benne a vallási gyülölet parázsát. 1626-ban a füleki magyar katonák kiraboltak néhány törökországi olasz kereskedőt, a kik a gyöngyösi ferenczrendiek kolostorában voltak szállva. Murtéza pasa Budára hurczoltatta a barátokat janicsáraival s ha a pesti bég meg nem védi őket, karóba vonatta volna szegényeket.

[1] Salamon, Két Magyar Diplomata, 116.
[2] Esterházy Miklós, III. 390.
[3] Salamon, id. m. 125. és Tudománytár, 1838. IV. 232.
[4] Esterházy Miklós, III. 429. Majláth, id. m. 130.
[5] U. ott, 150. és Salamon, id. m. 213.

A foglyok ezerötszáz tallérnyi sarczon váltották meg szabadságukat s életüket. A pécsi jezsuitákat is zaklatta a török, mivel az unitáriusok bevádolták a jezsuitákat, hogy az uj kalendáriumot használva, sok ünnepnapot hirdetnek s igy a munkára kötelező napok fogyasztásával kárositják a törököt. Ha zsarolásról volt a szó, a török egyenlő mértékkel mért a keresztény felekezetek papjainak. A fejérvári bég 1631-ben elhajtatta a csesznekі református lelkészt nejével és sok hivével együtt.[1]

Ugy látszott tehát, hogy igaza volt a nádornak, midőn a magyar-török békét a juhok és farkasok békéjének nevezte. De a török azt állitotta, hogy a magyarok a farkasok.

Szinte csodálatos lett volna, ha a magyar végek katonái tétlenül nézik a török rablásokat s pusztitásokat. Igaz, hogy a végekben már nem volt oly vig élet a XVII. században, mint az előtt. A nemesek már nem akartak ott szolgálni, a teljesen elhanyagolt várakban oly nagy volt néha

Héder pasa thugrája.

a kedvetlenség, hogy némely katona törökké lett. De általában még élt a régi csatázó kedv. Még mindig szivesen hallgatták a vitézek a régi éneket:

Zölditsed Úr Isten hamar az erdőket,
Hogy próbálhassuk meg éles fegyverünket!
Kegyelmes Úr Isten tenéked könyörgünk,
Hogy adjad kezünkben pogány ellenségünk.[2]

Hasszán pasa 1631 októberében panaszkodik, hogy Győr, Tata és Szent-Márton kapitányai teljes fegyverzettel dobpergés mellett hétszáz, vagy nyolczszáz emberrel Zsámbék vára alá indultak, a várral szemben csatarendbe állitották embereiket, kétszáz marhát és harmincz lovat elhajtottak a vár töve alól, két embert foglyul ejtettek s néhányat vértanuvá avattak.[3] 1622-ben negyvenötezer forintnyi zsoldot vittek a végbelieknek

[1] Jászay, Oklevelek, XII. 68. Majláth, id. m. 253. Magyar Tört. Tár, VII. 52.

[2] Esterházy munkái, kiadja Toldy, 382. Esterházy Miklós, III. 201. Thaly, Vitéz Énekek, I. 154.

[3] Velics Antal közleménye: Tört. Tár, 1885. 580.

Budára, de a magyar vitézek elkapták.[1] Ali budai pasa is panaszkodott, hogy 1609 elején hét emberét vágták le Egernél, akiknél pénz is volt.[2] 1641 nyarán a füleki, szécsényi, gyarmati, palánki és nógrádi magyarok Bácsmegye felé törve százhetven embert öltek meg, vagy fogtak el. Általában igen sok török fogoly jutott a magyarok kezébe. A Heves nevü palánkból való török foglyok váltságdija nyolczezer forintnál többre rugott.[3]

A magyar kormány tiltotta e békezavarást. Az országgyűlések törvényeket hoztak a csatázók ellen. Forgách Zsigmond mint felső-magyarországi generalis kihirdette, hogy jószágát, marháját s örökségét, sőt fejét is elveszti az, ki csatára megy. Thurzó nádor is erélyesen üldözte a magyar csatázókat.[4]

Esterházy nádor szintén ellenezte a kirohanásokat, de kénytelen volt elismerni, hogy nem segithet a bajon, mivel a fizetetlen végbeliek fegyelmezése alig lehetséges s hozzá még a szabad vitézek annyira elszaporodtak, hogy nehéz velük birni.[5] Nem csupán a harczi kedv s a zsákmány vágya hivogatta a magyar katonákat vagy kapitányokat a török várak alá, hanem a bosszú érzése is. A főurak is el-elnézték embereiknek az ilyen kirándulásokat nyereségvágyból olykor de a pogányok ijesztése vagy egyes vidékek védelme végett is. Néha maguk is kivonultak csapataik élén oly hangulatban, mintha férfias erőt kipróbáló vadászatra indulnának. Bizonyos helyeken a jobbágyoknak is meg volt engedve, hogy zászlót, dobot s fegyvert tartsanak a török elleni védelemre.[6] A pasák, bégek vagy szpáhik nem voltak biztosságban, midőn kimentek falvaikba adót szedni. A békekötések tilalmazták a falvakra járást, s meghagyták, hogy a biró vigye az adót a török várakba. A magyar hatóságok tudták, hogy az ily vendéglátás káros a jobbágyokra nézve, de annak sem igen örültek, ha a török földesurnak baja történt. Nem annyira a jobbágyoktól, mint inkább a magyar végbeliektől kellett tartaniok a török uraknak. 1632-ben panaszkodtak a törökök, hogy a jenei vitézek levágják, vagy legalább kirabolják a gyulai szandzsákságban a szpahikat, a kik jószágaikat látogatják.[7] A füleki vitézek 1612-ben a hevesmegyei Mindszent és Tar nevű falukban összesen négy szpahit öltek meg, akik jobbágyaik adóját akarták beszedni.[8] De a törökök mégis kijárogattak a falvakra a békekötések s a tapasztalatok ellenére is. Midőn Szalánczi István 1635-ben I. Rákóczy György nevében

[1] Századok, 1870. 333. (Thaly K. közlése.)

[2] Tört. Tár, 1879. 94. (Szilágyi közlése.)

[3] Majláth, id. m. 291—311.

[4] Tört. Tár, 1879. 108. (Nagy Gyula közlése) és Tört. Tár, 1894. (Forgács 1616. május 24-iki levele Rákóczyhoz, Szilágyi közlése.)

[5] Erdélyi Országgy. Emlékek, IX. 441.

[6] Századok, 1871. 438. (Valentinus Bujdosó közlése.)

[7] Tört. Tár, 1883. 663. (Szilágyi közlése.)

[8] Komáromy András közleménye: Hadtört. Közl. 1894. 380.

arra kérte a budai pasát, hogy a török vitézek ne járjanak jobbágyaik közé, Huszain így válaszolt: »Nem jól esék az a szód, te is nemes ember vagy, ha kimenned nem lészen szabad jobbágyid közé, mint lészen az, ez nem jó fenyegetés«.[1] Elég példa van arra, hogy a jobbágyok megunva a török zsarolást, messze földre vándoroltak. Esterházy Miklós egyszer azzal fenyegette a törököt, hogy Pálffy Miklós példája után indulva mindenestül elpusztitja a török végházakhoz közel eső s minduntalan zaklatott falvakat, lakóikat pedig felhozza a szabad magyar területre. Honnan lesz azután a töröknek jó lova, szép köntöse, sava és kenyere?[2]

De nem kell hinnünk, hogy minden szpáhi népszerűtlen volt falujában. Megtörtént az is, hogy a parasztember, kit magyar ura gonoszul artott, a török területre futott, a hol hallotta, hogy a szpahi jobban tartja jobbágyát.[3]

Emlitettük, hogy az 1631-iki parasztlázadás idején a jobbágyok Ibrahim egri pasához is fordultak. Esterházy ekkor azzal vádolta Ibrahim pasát a budai vezér előtt, hogy fellázitja a jobbágyokat. Mire Hasszán így válaszolt: »E szegény rájáknak, mint egy nyáj juh, mely két felé is adja tejét, két sereget kell kitartaniok. Ti őket annyira elnyomtátok, hogy elfordultak tőletek, ámbátor hittársaitok voltak.«[4]

Bizony nem egyszer hányta szemére a török úr a magyar urnak, hogy kegyetlenül sanyargatja a jobbágyokat. Moharem egri deák arra kérte Mágócsi főkapitányt, hogy szegény falucskáját védelmezze meg Horlai nevű magyar földesura ellen, mert Horlai annyi terhet rak a jobbágyokra, hogy csekély marhájukat eladni kénytelenek. A csanádi olajbég is arra kérte a »szent korona gyámolit«, hogy védelmezzék meg a csanádmegyei helységeket Jármi András hallatlan erőszakoskodásai ellen, mert ő »török törvény : a mint tőle telik, oltalmazza szegényeket, de nem tudja.«[5]

A két pásztor gyakran összetüzött a nyáj miatt, ritkán a juhok kedveért, hanem gyakrabban azért, hogy kiki több tejet kivánt.

A honvédelem akkori szégyenletes állapota volt az oka annak, hogy a török a béke ürügye alatt növelte területét és kiélte az országot. A végvárak őrségei rendetlen kalandjaikkal nem védelmezték a lakosságot, hanem ingerelték az ellenséget ujabb kártételekre. Hiában nógatta a nádor a megyéket az önvédelemre. Gúnyolnia kellett az úgynevezett részleges fölkelések siralmas voltát.

Már pedig a törökök vakmerősége egyre növekedett. 1639 őszén felgyujtották Onod városát, nemsokára elpusztitották Gyarmatot, sőt 1640-

[1] Beke és Barabás, I. Rákóczy György és a porta. 17.
[2] Esterházy Miklós, III. 476.
[3] Mikó, id. m. II. 135.
[4] Tört. Tár, 1885. 581. Velics közleménye.
[5] Szederkényi, Hevesmegye története, III. 212 és Borovszky, Csanádvármegye története, I. 243.

ben Bakabányát is megrohanták. A magyar tanács úgy látta, hogy a többi bányaváros is veszélyben forog. Ily körülmények közt tanácsosnak látszott a béketárgyalások megujitásával segíteni a bajon, a mennyire az ily tárgyalásoktól segitség volt várható.

Izdenczy András.

(Egykoru metszet után.)

IV. Murád szultán 1640 április 8-ikán meghalt; utódja Ibrahim Amhát agát küldötte Bécsbe, hogy tudtul adja trónra léptét. A szultán szerette volna, ha a császár az internuntius küldését nagykövetség küldésével viszonozná. A nádor azt hitte, hogy a porta e nagykövetséggel a

Esterházy László.
(Egykoru festmény a herczeg Esterházyak fraknói várában.)

perzsára akart hatni, általában úgy gondolta, hogy a portának elég baja van más ellenségével is s így remélhető, hogy a végekre nézve kedvező békére volna birható. III. Ferdinánd udvara azonban nem sietett a követküldéssel; a főhaditanács német követet akart küldeni s nem igen merte a magyar végek ügyét oly erélyesen védelmezni a portával szemben, mint a nádor kivánta. 1640 végén III. Ferdinánd elhatározta, hogy a nádor fölterjesztése szerint magyar internuntiust küld a portára. De az udvar lassusága még most is késleltette a nádortól ajánlott Izdenczy András elindulását, úgy hogy a portán már haragudtak a követség elmaradása miatt. Izdenczy csak 1641 április 29-ikén érkezett Konstantinápolyba. Itt azt mondotta a nagyvezérnek, hogy az ország két év alatt a béke czímén több kárt szenvedett, mint tíz háborus évben. A porta Oszmán aga kapucsi pasát küldötte Magyarországba a béke megerősítése s a végbeli zavarok elintézése végett. 1642 január 16-ikán kezdődtek az alkudozások Szőnynél egyrészt Oszmán aga, a budai Mehemet effendi timár defterdár, az esztergomi Musztafa alaj bég, az egri Musztafa aga, a kanizsai Musztafa aga s másrészt Lippai György, Esterházy Dániel, Mikulich Tamás s Szunyogh Gáspár közt. A király biztosai visszakövetelték a töröktől az utolsó szőnyi béke óta behódoltatott falukat. Oszman aga erre azt válaszolta, hogy »neki nincsen hatalma arra, hogy azokat a falukat visszaereszsze és avval a szent békét megerősítse«.

Itt fennakadtak a tárgyalások. 1642 márczius 19-ikén mégis megvolt a második szőnyi béke husz esztendőre. Azért végeztek oly gyorsan, mert semmit sem végeztek. A falvak ügyét, mint 1606 óta a legtöbb vitás ügyet, bizottságok tárgyalására halasztották. A török csak annyit igért meg, hogy más falvakat nem hódoltat s az adót feljebb nem veri. Az uj palánkok, a nemesek, a papok és barátok s a csatázók dolgában a második szőnyi béke megerősiti a megelőző kötések intézkedéseit, vagy elodázza a nehézségek megoldását a szokott módon.[1]

A második szőnyi béke csak oly kevéssé változtatta meg a török-magyar viszonyokat, mint a megelőzők. A török portyázások és a magyarok vitézi kalandjai nem szüntek meg. Sokáig fenmaradt híre az 1652-iki vezekényi csatának, melyet a négy Esterházy: László, Ferencz, Tamás és Gáspár hősies halála tett emlékezetessé.

IV. FEJEZET.

I. Rákóczy György támadása.

A szőnyi béke egyelőre megszabaditotta az udvart az aggodalomtól, hogy a török támadásra használhatná Ausztria zavarát a harminczéves háboru zivatarai közben. A háboru nagyon veszedelmessé vált az udvarra nézve,

[1] Majláth, id. m.

midőn Gusztáv Adolf kikötött Németországban 1630-ban. Az 1631-iki breitenfeldi csata után a császár ellenségei elfoglalták Prágát s a svéd király csapatai a Rajnáig jutottak.

VIII. Orbán.
(Egykoru rézmetszet után.)

II. Ferdinánd 1632 elején Pázmány Pétert Rómába küldötte, hogy szólitsa fel a pápát a lehanyatló katholiczizmus támogatására. A magyar ellenreformáczió diadalmas vezére arra kérte a katholikus egyház fejét, hogy beszélje le XIII. Lajost a svéd király támogatásáról, hogy vegye át a

spanyol és német Habsburgok szövetségének vezetését s hogy e szövetséghez való csatlakozásra szólitsa fel az összes katholikus államokat. De VIII. Orbán nem vallásos háborunak, hanem politikai küzdelemnek fogta fel Gusztáv Adolf és szövetségesei harczát a spanyol és német Habsburgok ellen. V. Pál és XV. Gergely a harminczéves háborut a katholikus ellenreformáczió nagy küzdelmének nézték, VIII. Orbán ellenben az olasz fejedelem szempontjából mérlegelte az európai bonyodalmakat. Nagyon ellenére volt a spanyol hatalom terjeszkedése Olaszországban s alig titkolt örömmel szemlélte a Habsburgok visszaszoritását. Teljesen együtt érzett Richelieuvel.

Pázmány azzal a reménynyel érkezett Rómába 1632 márczius végén, hogy a nagy katholikus szövetség megtöri majd az eretnekek s később még a pogány hatalmát is. De a Rómában uralkodó Barberiniek nagyon hidegen fogadták terveit.

Azzal a különös ötlettel akarták elnémitani Pázmányt, hogy bibornok nem lehet fejedelem követe. Pázmány polemikus heve fellángolt e tarthatatlan állitás ellen. Tudományát s éles eszét megdicsérték a római udvar diplomatái, de kiváló tehetsége nem hidalhatta át azt a világtörténeti ellentétet, mely felfogását elválasztotta a Barberiniek érzelmeitől. VIII. Orbán aránylag kevés pénzsegélyt küldött Bécsbe, de a katholikus coalitióról mitsem akart tudni. Pázmány igen elégületlenül távozott Rómából május végén s a pápa ép oly örömmel látta távozását, mint a mily kellemetlenül hatott reá később az a hir, hogy a spanyol király vissza szeretné küldeni a szenvedélyes magyar főpapot a katholiczizmus fővárosába.[1]

Pázmány a katholikus Magyarországnak volt szószólója. I. Rákóczy György, kit a magyar protestánsok vezérének nevezhetünk, ép oly nagy érdekkel kisérte a harminczéves háboru eseményeit, mint az esztergomi érsek. Megbizásából Graf tolmács már 1631-ben irta Sadler Fülöpnek, hogy Rákóczy is támogatná a svédeket, ha pénze volna a háborura.[2]

1632-ben Gusztáv Adolf megverte Tillyt s elfoglalta egész Bajorországot. A császár ujra Wallensteinra szorult, a ki kiűzte a szászokat Csehországból s egyesült a liga seregével. A svéd hős elesett a lützeni csatában, de a protestáns tábornokok nem hátráltak. Ez évben Strassburg Pál is megjelent Erdélyben, nem csupán azért, hogy Brandenburgi Katalin érdekeit védelmezze, hanem azért is, hogy Gusztáv Adolf nevében Bethlen szerepének folytatására szólitsa fel Rákóczy Györgyöt. De tapasztalnia kellett, hogy Rákóczy habozóbb és félénkebb mint elődje, a ki kedvezőtlenebb körülmények közt is merészebben fogott a nagy vállalathoz. Rákóczy biztos úton akart előre törni és nagy jutalmat követelt fáradságáért. Egész Magyarországon kivül Ausztriát es Stájerországot is kivánta. A protestáns

[1] Gregorovius, Urban VIII. im Widerspruch zu Spanien und den Kaiser. (Stuttgart, 1879) és Frankl, Pázmány Péter és kora, III. 3—56.

[2] Tört. Tár, 1892. 453. (Wibling közl.)

szövetségesektől ötszázezer forintnyi évi segélyt kért két félévi részletben a háboru idejére s az első évi jutaléknak egyszerre való kifizetését óhajtotta. Azonkivül arra kérte a szövetséges protestáns hatalmakat, hogy

I. Rákóczy György.
(Egykoru rézmetszet után.)

tizenhatezer német gyalogot és négyezer lovast bocsássanak rendelkezésére. Természetes, hogy Rákóczy e követeléseket hajlandó lett volna mérsékelni. De »bizonyos dolog« nélkül nem akart elindulni; fizessenek a szövetségesek ötvenezer tallért Rákóczy elindulása előtt — mondották az erdélyiek

Strassburgnak — s akkor a fejedelem elhiszi, hogy nem csalódik meg a külföldi szövetségbe vetett reményében. Gusztáv Adolf várakoztatta Rákóczyt a feleletre. Azt mondotta, hogy az erdélyi fejedelem ajánlatai a svéd király állapotának és hadviselésének félreismerésén alapulnak. Pénzt nem adhat, megélhet Rákóczy hóditásaiból is. Fölösleges dolog volna oly jelentékeny számu sereget Magyarországba küldeni, nem elég biztositék-e az erdélyi fejedelemnek az, hogy Gusztáv Adolf elfoglalta Bajorországot?

A porta sem volt hajlandó megadni a szükséges engedelmet. A török nem igen örült Gusztáv Adolf meglepő diadalainak s éppen nem bánta halálát, mert »rettegte szerencséjét«, mint Szalánczy irja. Nem hatott a portára Rákóczynak üzenete, hogy »mióta ő hatalmasságuk birodalma nevelkedni kezdett, egykor jelen úgy nem volt a jó szerencsés győzedelmek alkalmatossága, mint most«. Budán azt mondották a törökök, hogy Bethlen Gábor mellett is magukat fogyatták s a fejedelmet gazdagitották. A mufti kijelentette, hogy a hatalmas császárnak a perzsával kell hadakoznia.[1]

Gusztáv Adolf halála után Oxenstierna kanczellár kérdezte Rákóczytól, hogy volna-e még kedve a hadakozásra? Az alkudozások végett a Sziléziában táborozó Thurn grófhoz utasitotta. Rákóczy azt üzente, hogy kész volna isten tisztességének szolgálni s Szentpálit el is küldötte Thurnhoz. 1633-ban a fejedelem már leszállitotta követeléseit. Megelégedett volna évi 300,000, majd 200,000 forintnyi segélylyel s csak ötezer német gyalogot kért. Úgy látszik, hogy Thurn nem ellenezte a követeléseket, hanem csak Csehország, Morvaország és Szilézia nevében adott írásbeli igéreteket Rákóczynak. Pedig azok a tartományok maguk is jótehetetlenek, mondotta a fejedelem s legalább a szász és brandenburgi választók aláirását kivánta.[2]

A következő években a porta ellenségeskedése foglalkoztatta Rákóczyt. Bethlen István támadása idején nem a protestánsok, hanem a császár szövetségét kereste. Jól tudta, hogy a török nem felejti el egykönnyen a szalontai vereséget. Igaz, hogy a porta elfogadta a szászsebesi békét és nem háborgatta Rákóczyt az akkor igért összeg meg nem fizetéseért, de nem is adott oly athnamét, minőt Rákóczy kivánt fejedelemségének élethosszig való biztositása végett. A kajmakám az irta a fejedelemnek 1637-ben, hogy ha a Bethlen életében elengedett ötezer aranyat az évi tizezer aranyból álló adóhoz csatolja, a szultán elfelejtené az 1636-iki eseményeket. Hanem az erdélyi országgyűlés nem fogadta el az adó növelését s a porta ebben is megnyugodott. Hadi ereje annyira le volt kötve Ázsiában, hogy Máté oláh vajdát nem birta kiűzni székéből. Sőt el kellett néznie, hogy Rákóczy

[1] Beke és Barabás id. műve, 7. 8. Tört Tár, 1883. 257. 426. 450. 657. és 673. (Szilágyi közl.) Szilágyi, Okirattár Strassburg Pál követsége történetéhez, 55. 56.

[2] Szilágyi, Levelek és okiratok I. Rákóczy György összekött. tört. 126. Tört Tár, 1883. 713. (Szilágyi közl.) Marczali, Regesták Tört. Tár, 1880. 364.

megsegiti szövetségesét, midőn Lupul, a moldvai vajda 1637-ben s 1638-ban gyűlölt szomszédjára rontott. Rákóczy ez alkalommal is merészen kihivta

Oxenstierna Azel.

(Egykoru metszet után.)

a porta haragját, de nem minden nyugtalanság nélkül gondolt a következményekre. Megjegyezte magának, hogy az a török, ki 1637-ben a haza térő Toldalagit kisérte, útközben igy kiáltott fel: Ebek! im soha nem

felejti el hatalmas császár a tavalyi cselekedeteket, meghigyjetek, hogy bizony megadjátok még annak az árát. 1638. elején a kajmakám Rákóczy előterjesztésére azt válaszolta, hogy meg van ugyan elégedve hűségével, de Székely Mózest, a rossz ebet nem bocsátja el, mert nem szokás, hadd üljön veszteg.[1]

Sokszor gondolt arra Rákóczy, hogy a török majd reá szabaditja Székely Mózest, ha ő Magyarországba indul, hová a váltakozó szerencsével hadakozó protestánsok egyre hivták A hessen-kasseli gróf 1637 elején Meerbott Henrik nevü protestáns lelkészt küldötte Rákóczyhoz. A fejedelem a hessen-kasseli diplomatát a maga nevében küldötte a szövetséges udvarokhoz. Meerbott október elején érkezett Stockholmba. A svédek sokallották kivánságait, egy évre háromszázezer tallért nem igérhettek. Meerbott az év végéig várakozótt Stockholmban, de nem boldogult![2] Ép oly kevés eredménye volt Bisterfeld utazásának, ki Meerbott után indult el.[3]

Weimari Bernát 1638-iki győzelmei ösztönözték Rákóczyt az alkudozások folytatására.

Bisterfeld János Henrik aláírása.

Bisterfeld János Henrik, a gyulafejérvári kollegium nagyhirű tanára, 1638 tavaszán ujra elindult Erdélyből. Most Párisnak tartott, mert Rákóczy azt akarta tudni, hogy a franczia kormány akar-e vele szövetkezni s hajlandó volna-e komoly szándékainak jeléül követet küldeni Erdélybe, vagy pedig oly oklevelet, melyben Rákóczy megnyugodhatnék, Grotius Hugó, aki akkor svéd követ volt Párisban, Père Josephnek, Richelieu nagy befolyásu barátjának figyelmébe ajánlotta Bisterfeld kivánságait. Richelieunek tetszett az erdélyi szövetség gondolata, mert nagy eredményt várt a svéd és erdélyi hadak egyesülésétől az osztrák örökös tartományokban. Teljesitette Rákóczy kérelmét s július végén Du Bois d'Avaugourt küldötte Erdélybe.

Rákóczy Beszterczén novemberben tudatta a franczia követtel, hogy mit vár XIII. Lajostól és szövetségeseitől. Mindenek előtt eszközöljenek ki a portán számára három dolgot: engedelmet az elindulásra s a török oltalmát országából való távolléte alatt, fia fejedelemségének megerősitését és Székely Mózes ártalmatlanná tételét. Továbbá biztositsanak számára nagy évi dijat, ha mégis elvesztené országát. Adjanak elindulása előtt

[1] Beke és Barabás, id. m. 355. Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 102. 121. Szilágyi, Levelek és okiratok, 474. 573. Kemény János, id. m. 289—293.

[2] Tört. Tár, 1892. 461. (Wibling közl.) Szilágyi, Okmánytár I. Rákóczy György svéd és franczia szövetkezései történetéhez, 23.

[3] U. ott. Bisterfeld 1637-iki utját Pufendorf is emliti. (Kvacsala czikke: Századok, 1891. 468.) és Fagniez, Le père Joseph, II. 370.

kétszázezer tallért s az első fizetéstől félévre százharminczkétezret. A háboru alatt évi kétszázhuszezer tallérral és hatezer gyaloggal támogassák.[1]

Du Bois d'Avaugour megigérte Rákóczynak, hogy 1638 április elsejére ujra Erdélyben lesz, de akkoráig hiában várta a fejedelem.[2]

Rákóczy már attól tartott, hogy a francziák csak hitegetik. Pedig Richelieu komolyan vette az alkut. Midőn Bisterfeld 1639 májusában megint Párisba érkezett, a franczia kormány megbizta d'Avaux grófot, XIII. Lajos németországi rendkivüli nagykövetét a tárgyalások siettetésével. A kormány terve szerint Francziaország és Svédország megbizottjainak együtt kellett volna Rákóczyhoz utazniok. De úgy látszik, hogy a svédek nem akarták a Rákóczytól követelt összegek felének fizetését elvállalni. Különben a franczia kormány is szerette volna leszállitani az erdéiyi követeléseket s mind a két kormány megütközött azon, hogy Rákóczy elüzetése esetére is nagy évi dijat követel. Igy a megbizottak már bejelentett erdélyi utja elmaradt 1639-ben.

Más nehézség is merült fel. Párisban megigérték Bisterfeldnek, hogy a konstantinápolyi franczia követ sürgetni fogja a D'Avaugournak átadott három pont elfogadását. Césy s utódja, De la Haye kaptak is ily értelmű utasitásokat. De az ily sürgetés pénz nélkül semmit sem ért, már pedig a francziák nem igen akarták a megvesztegetésre szükséges összegekért elvállalni a kezességet, mint Rákóczy óhajtotta. Azonban a porta nem jó szemmel nézte Rákóczynak üres kézzel kéregető embereit. Toldalagi, a ki részt vett a Lupul elleni küzdelemben, 1639 végén életét féltette Konstantinápolyban. Rákóczy sajnálta az alku halasztását, kivált a mióta Banér előnyomulásáról értesült. Nem is kellett volna már neki a formális szerződés, megelégedett volna a franczia király levelével, mely bejelenti a szerződés elküldését.

Valóban Rákóczy aggodalmasságával s nagy követeléseivel ritka jó alkalmat mulasztott el. Banér ekkor Csehországban, egy másik svéd hadtest Sziléziában volt s Weimari Bernát az örökös tartományok felé készült.[3]

1640-ben és 1641-ben Lipót Vilmos főherczeg és Piccolomini visszaszoritották Banért. A svéd és erdélyi hadak egyesülése az erdélyi határon mind távolabb eső lehetőséggé vált. A franczia és svéd kormányok hallgatása nyugtalanitotta Rákóczyt. »A mi embereink nem oly együgyüek« — irja Bisterfeld D'Avaugournak 1640 júliusában — »hogy észre ne vennék, ha gúnyt űznek belőlök.« »Valóban csodálkozom« — irja ugyancsak Bisterfeld egy év mulva Salviusnak, a svéd államférfiúnak — »hogy a

[1] Szilágyi, Okmánytár, 19—25. Fagniez, id. m. II. 370. 371.

[2] Beke és Barabás, id. m. 415.

[3] Tört. Tár, 1889. 692. 693. 698. 702. (Gergely Samu közl.) Beke és Barabás, id. m. 486. 500. Szilágyi, Okmánytár, 33. Szilágyi, Okirattár Strassburg Pál összeköttetéseinek történetéhez, 139. 140. Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 554.

kormányok veszedelmes hallgatása meg nem ingatta a fejedelem állhatatosságát«.[1]

A Banértól elejtett kardot Torstenson vette fel. Midőn a nagy hadvezér kénytelen volt abbahagyni Briegnek ostromát, 1642 augusztus elején Glogau mellett fekvő táborából Dörffling és Plettenberg ezredeseket küldötte Rákóczyhoz azzal a kérelemmel, hogy a fejedelem ne szalaszsza el a mostani alkalmat s törjön Morvaországba. Ne féljen, a svéd nem hagyja el.[2]

Nemsokára diadalmasan tudósitja Bisterfeld D'Avaugourt, hogy igen méltányos feltételekre birta Rákóczyt.[3] Valóban Rákóczy most már az első évre kétszázezer tallért kért és százötvenezret a következő évekre. Harminczezret kivánt a török megvesztegetésére s az országából való kiűzés esetére évenként negyvenezer tallért kivánt. Most már megelégedett háromezer gyaloggal s helyettük kárpótlásúl háromezer lovast igért a szövetségeseknek. Fentartotta azt a kivánságát, hogy a hatalmak eszközöljék ki számára a portán az engedelmet. E föltételeket a svéd kormány s Rorté, a stockholmi franczia követ elfogadták még 1642-ben.[4]

Az 1643-iki svéd-dán háboru könnyitett a császár helyzetén. Torstenson Holsteinba vonult s az év végeig a császár területe néhány sziléziai és morva vár kivételével megszabadúlt az ellenségtől. Torstenson 1643 elején becsületszavára igérte Rákóczynak, hogy megszerzi a két koronától a diplomát, csak fogjon a vállalathoz. »Torstenson« — irja ekkor Rákóczy — »leveleivel mozditani akart, de realitást sem a portára nézendő, sem pénz és egyéb fundamentumos kivánságinkra meg nem felelt. A világ dicsőségének vadásza nem vagyunk, a mely szegeletben az Uristen a mi nemzetünknek javára méltóztatott helyeztetni, azt koczkára nem vethetjük.« Elhatározta, hogy megvárja a diplomát.[5]

Torstenson erre júliusban Rebenstock ezredest és az erdélyi szász származásu Orbay alezredest küldötte Rákóczyhoz. Ez a két követ egy Torstenson aláirásával és pecsétjével ellátott levelet adott át a fejedelemnek, melyben a hadvezér a kormányától küldött felhatalmazás alapján elfogadja az 1642-ben küldött feltételeket. Midőn Rákóczy még mindig kételkedett, Torstenson októberben a felhatalmazást is elküldötte.[6] Rebenstock csodálkozott, hogy Rákóczy még mindig habozik. Nagyon haragudott Kassay Istvánra, a ki körmönfont észjárásával soha sem fogyott ki az okokból, melyek a szerződés aláirásának elhalasztását tették ajánlatossá. Különösen azt nem értette Rebenstock, hogy miért sürgeti oly nagyon Rákóczy a török engedelmet, hisz a porta úgy sem

[1] Tört. Tár, 1890. 59. (Gergely közl.) és 1892. 471. (Wibling közl.).
[2] Huber, id. m. 554. és Tört. Tár, 1892. 592. (Wibling közl.).
[3] U. ott, 596.
[4] U. ott, 598—601.
[5] Szilágyi, Okmánytár, 39—47.
[6] U. ott, 69. 77. 81.

merné megtámadni? De a fejedelem mégis fedezni kivánta országát, mielőtt elhagyná hadastul. Szükségesnek tartotta e fedezést ép a második szőnyi béke megkötése után s miután már annyiszor ingerelte a portát.

Torstenson Lénárt.
(Egykoru metszet után.)

Bisterfeld végre legyőzte Kassay befolyását s a fejedelem 1643 november 16-ikán Gyula-Fejérvártt szerződést kötött Torstenson által a svéd és franczia koronákkal. A szerződés az 1642-ben Stockholmba küldött pontok alapján készült. A fejedelem a török támadása esetére fentartással élt. Kikötötte

magának, hogy vagy segitik akkor a szövetségesek, vagy kibocsáják a szövetségből.[1]

Rebenstock ezután a fejedelem megnyugtatása végett Konstantinápolyba utazott. A portán ugyanis az engedelem kieszközlése nagy nehézségekkel járt, mert De la Hayenek nem volt felhatalmazása a pénzigéretre. Rebenstock ekkor a szövetségesek nevében harminczhatezer tallér lefizetésére kötelezte magát s igy Rákóczy György összesen hetvenkétezer tallérnyi ajándékot ajánlhatott a szultánnak és vezérének. Egyszersmind meg kellett igérnie, hogy annak idején a hét megye után is évi adót fizet. Az egész Magyarország adójáról nem akart igéretet tenni, csak azt üzente a portára, hogy a magyar követek majd megalkudnak a szultánnal. A nagyvezér deczemberben azt mondotta az erdélyi követnek, hogy ha Rákóczy az igérettel és császárnak való kedveskedéssel nem késett volna, eddig már Pozsonyban nyugodhatnék. 1643 deczember 24-ikén Rákóczy megnyugtathatta Kassayt, hogy a szultán már megparancsolta a moldvai, oláh vajdáknak és az egri pasának, hogy ezer-ezer lovassal kisérjék el utjára.[2]

III. Ferdinánd udvarában régóta tudták, hogy Rákóczy miben töri fejét. A császári követek egymásután látogatták meg az erdélyi udvart, hogy megerősitsék a fejedelmet békés hajlamaiban s hogy kikémleljék az erdélyi állapotokat. Rákóczy a szép szavakra keveset adott. Esterházy egyik levelére e szavakat jegyezte: »Tőrödben s jármodban nem ejtesz.«[3] Nem hatott a fejedelemre Esterházynak az a figyelmeztetése, hogy a »római birodalom ha hajol is, nehezen dől el.«[4] Voltak Rákóczynak küllömböző személyes sérelmei. Különösen bántotta az a »Nova Transylvanica« czimü »mocskos könyv«, melyben Lórántfi Zsuzsánna meg volt sértve.[5]

De nagyobb panaszai is voltak. Midőn 1643 elején Jakusit György egri püspök Erdélyben volt, Rákóczy azt mondotta neki, hogy jobb volna, ha a király helyreállitaná a vallás szabadságát, »felülne ő felsége mellett az evangelikus status mi velünk együtt«. Jakusit erre azt felelte: »nincs az ő felsége hatalmában, hogy helyben állatná a vallásszabadságot a klérus ellen.«

E kijelentésre hivatkozott Rákóczy 1643 októberében Kéry János előtt, a kitől megizente a császárnak, hogy lelkének kötelessége alatt tartozik vallásának szolgálni.[6]

[1] Szilágyi, Okmánytár, 93. 99. 104. 120. 121. 125. Tört. Tár, 1884. 682. (Szilágyi közl.)

[2] Tört. Lapok, III. 354. (Szilágyi közl.) Beke és Barabás, id. m. 644. Török-Magyarkori Államokmánytár, III. 218. 244. Tört. Tár, 1892. 604. (Wibling közl.); Szilágyi, Okmánytár, 117. Szilágyi, Levelek és Okiratok, 749.

[3] Beke Antal, Pázmány, Lippay és Esterházy levelezése, 89.

[4] Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 301.

[5] Történeti Lapok, III. 308.

[6] Erdélyi Országgyűlési Emlékek, X. 401—403

Lósy Imre esztergomi érsek sirköve.

(A nagyszombati primási sirboltban.)

Nem akarta bevárni a tavaszt, mert meglepetést kivánt szerezni a császáriaknak. Elejét szerette volna venni annak, hogy az udvar a főbb erősségek őrségeit esetleg német katonákkal is gyarapitsa. A jobban védelmezett várak meghiusithatták volna egyesülését a svédekkel. A meglepetés eléggé sikerült. Az 1641 november 7-ikén elhunyt Lósy Imre esztergomi érsek utóda, Lippay György 1644 január elején azt hitte, hogy Rákóczy nem mer támadni, mert a török nem engedi.[1] »Oly nagy titokban lett vala az indulat« — irja Szalárdi — »hogy csak akkor lenne hirekkel császár végeiben, mikor már a Meszesen kivül volna a fejedelem minden hadával.«

1644 február másodikán még hajnal előtt verték a készülőt az ország dobjával Gyulafejérvártt.[2]

Rákóczy kiindult Magyarországba, hogy fegyverrel igazitsa el a harminczas évek országgyűlési ellenzékének elintézetlen sérelmeit. Ezt hirdette február 17-iki kiáltványában. Esterházy más véleményen volt. »Minden indulatiban« — irta a fejedelemnek — »maga czélja kegyelmed magának.«[3] Esterházy jól látta, hogy a mozgalomnak oly céljai is vannak, melyekről a fejedelem nem szivesen szólt a nyilvánosságnak szánt irataiban, de elfogúltságában merő önzést látott abban, a miben a megalázott protestáns jogérzetnek is nagy része volt.

Rákóczy körülbelül harminczezer főnyi sereggel indúlt a hadjáratra. Kezdetben hadi sétához hasonlitott a vállalat.

Forgách Ádám, a felsőmagyarországi generális, 1643 végén igy rajzolja kerületének állapotát: »Kevés a vitéz és eleség, rosszak az ágyúk, korhadtak a falak s a német katonák meztelenek.«[4] Felső-Magyarország szivesen látta a vér nélkül hóditót. Kálló már február közepén a fejedelemé volt; Kassának kapui márczius 12-én nyiltak meg. Hosszasabb volt Szatmár ellenállása, de márczius 16-ikán ez a jelentékeny vár sem ellenkezett többé.[5] Nemsokára Tokaj is követte a példát.

Ekkor néhány vár kivételével Felső-Magyarország Rákóczyé volt. Április elején már tovább száguldoztak csapatai Bakos Gábor, Bornemissza Pál, Kapronczai György, majd később Kemény János és Rákóczy Zsigmond vezetése alatt. »Sok bába közt csaknem elvesze a gyermek« — irja Kemény János — »ki nem tudott hozzá, kinek nem volt kedve ahhoz a hadakozáshoz«. Eleintén sikere volt a szétoszlott hadakozásnak. Bornemissza Pál április elején meghódoltatta a bányavárosokat; a nagytermetű, jóindulatu, de tapasztalatlan Kapronczai Liptóig jutott; Wesselényi Ferencz

[1] Győri Tört. és Rég. Füzetek, II. 184. (Lichner P. közleménye).

[2] Szalárdi, id. m. 147. 148.

[3] Toldy, Esterházy munkái, 216. 407.

[4] Magyar Tört. Tár, XI. 194. (Horváth M. közleménye).

[5] Szilágyi, A két Rákóczy György Családi Levelezése, 127. 131. s Szilágyi közleménye: Hadtört. Közl. 1892. 141.

pedig Fülekből jó szót adott Keménynek. De hirtelen megfordult minden, midőn az ellenség gyülekezett. Február közepén a magyar tanács javaslata szerint a király elhatározta, hogy beküldi a német hadakat Magyarországba s Révay Lászlót, Esterházy hű emberét, a ki hajdan Bethlen egyik követségivel a portán is járt, nevezi ki fő hadi biztosnak. Puchheim

Révay László.
(Egykoru festmény után.)

április 9-ikén Kapronczai Györgynek Galgócz felé küldött portyázó csapatját visszakergette oda, a honnan elindúlt s ekkor Kapronczay is elesett. Április 22-ikén Galgócznál egyesült Götz tábornagy Puchheim altábornagygyal s Esterházy is ide vezette a magyar csapatokat. Ferdinánd e hadserege talán tizenkétezer emberből állott. Most már Wesselényi sem

akart alkudozni Keménynyel. Május elején a Garam vizénél volt az ellenség.

Ekkor egyesültek a széthúzó vezérek, együtt volt Rákóczy Zsigmond, Kemény, Bornemisza s Bakos. De Kemény, a ki köztük a legtapasztaltabb volt, nem látta tanácsosnak a derekas ellenállást. Megkezdődött a retiráda, magyarul »lassu futás«, mint a Bethlen iskolájában nevelkedett hadvezér irja.[1]

Csakhogy Bethlen aligha lett volna megelégedve az olyan lassu futással, aminővel Rákóczy csapatai mulattatták az ellenséget.

A fejedelem szécsényi főhadiszállásán egyesült a visszavonuló csapatokkal. Rebenstock ezredes, a ki a fejedelmet elkisérte a hadjáratra, azt ajánlotta, hogy erősitett táborba szálljon a magyar sereg s igy várja meg a török, vagy erdélyi segitséget. Ez a tanács nem illett a magyar hadi szokásokhoz. Rákóczy a Keménytől ajánlott módon azt mondotta tisztjeinek, hogy harczhoz készül, de visszafelé ütközetre alkalmas mezőt keres. »Azonban az ellenség« — irja Kemény — »mind közelitvén, mi is nem tanálunk vala Markalf módjára ütközetre való mezőt.« Mikor a fejedelem Rima-Szombatnál volt, a nádor postakövetje érkezett hozzá azzal az üzenettel, hogy, ha immár oly vitéz ember Rákóczy s oly nagy kedve van a hadakozáshoz, álljon harczot s várja meg. De Rákóczy seregének nem volt kedve a megállásra, a Bodrogközig futott; a fejedelem május végén Ungmegyében táborozott Salamonnál, a hol átköttette a Tiszát. Puchheim egy felfogott levelében csúfolta a magyarokat, a kik szerinte oly szorosokat hagytak oltalom nélkül, a minőket a német tábor asszonynépei szégyenlenének úgy hagyni. Valóban nagy volt az ijedtség és zavar Rákóczy táborában. Kemény János ügyessége sok bajtól óvta meg a hátráló sereget.

Az ellenség diadalútjában visszafoglalta Szendrőt. Nemsokára Szerencshez közeledett. Rákóczy Lászlónak, a fejedelem katholikus unokaöcscsének tiszttartója, nem törődve a többi tisztviselő ellenzésével, feladta a várat Esterházynak.

A nádor most már azt hitte, hogy a fejedelem nem fordül vissza, hanem túl a Tiszán marad. Bágyadt legyeknek gúnyolta az erdélyieket s elmulasztotta a jó alkalmat megzavarodott ellenségének üldözésére. Hanem elhatározta, hogy visszafoglalja Kassát.[2]

Ez az elhatározás mentette meg Rákóczyt. Május 27-ikén hagyta el Esterházy Szerencset,[3] Radványi István védelmére bizván a várat. De Rákóczy Toldalagi Ferenczet, egy német kapitánynyal, majd később Kemény

[1] Kemény Önéletleirása, 313—322. Kemény és Bornemisza levelezése: Tört. Tár, 1880. 25—33. (Szilágyi közleménye) Szilágyi, I. Rákóczy György, 374. és Révay naplója: Magyar Tört. Tár, III. 252.

[2] Kemény, id. m. 324—340. Szalárdi, 162—168.

[3] Szilágyi, A két Rákóczy György Családi Levelezése, 166.

Jánost is a vár alá küldötte. Június 11-én Rákóczy vitézei ostrommal vették meg Szerencset.[1]

Ezalatt Kassa körül is hanyatlásnak indult a császáriak hadi szerencséje. Rőti Orbán nem oly könnyen mondott le a védelemről, mint Forgách

Murány romjai.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

Ádám, midőn márcziusban Rákóczy szállott Kassa alá. A fejedelem hadai most elfogták az ostromlók élelmét s igy Esterházy június 17-ikén elhagyva Kassát, Eperjes felé vonúlt. A sárosmegyei várakkal sem boldo-

[1] U. ott, 177. és Szalárdi, 174.

gúlt, a fejedelem hadai pedig nyomán voltak. Esterházy ekkor elhagyta társait; a német tábornokok pedig a Szepességen, Liptón s Turóczon át Nyitramegyébe vonúltak. Kemény János utánok vágtatott. Götz és Puchheim Bajmócznál elsánczolták táborukat, de itt sem nyugodhattak Keménytől, a ki augusztus elején Privigyénél termett s zaklatta a németeket.

Kemény elbeszélése szerint Götz tábornagytól azt kérdezték tisztjei, hogy miért nem támadja meg az örökké nyugtalankodó erdélyi vezért. Erre Götz igy felelt volna: Örömest cselekedném, de nem tudok mit mivelni nekik, éjjel-nappal lovaik nyeregben vannak, ha harczolni akarok, csak elrepülnek, én kutya nem vagyok, hogy nyomokon széjjel erdőkön, mezőkön kergessem. Mig Kemény Nyitrában volt, Rákóczy a Lengyelországba menekült s ott hadakat toborzó Homonnay két várának Ungvárnak s Jeszenőnek elfoglalásával bajlódott; el is foglalta azokat s hozzá még Regéczet, Esterházynak Örsi Zsigmondtól védett várát. De augusztus 5-ikén elvesztette Murány várát, melyet Széchy Mária adott át Wesselényi Ferencznek.

Ez a foglalás rendkivül zavarta az összeköttetést Rákóczy nyitrai csapatai és a fejedelmi főhadiszállás közt.

Kemény János nyitrai hadi útján leginkább azon volt, hogy megakadályozza a császáriak egyesülését a Lengyelország felől közeledő Homonnay Jánossal és Csáky Istvánnal. Sikerült is azokat eltéritenie a rövidebb úttól, de kerülő útakon mégis eljutottak Nyitrába. Midőn Kemény meghallotta, hogy az ellenség más csapatokkal is erősödött, visszavonúlt Barsmegyén át kelet felé.[1]

A császáriak nyolczezer főnyi serege szeptember első felében Aszaló tájékára érkezett. Most ismétlődött a májusi lassu futás. Rákóczy Rakamaznál átkelt a Tiszán, Kemény János Liszka körül maradt, Ibrányi pedig Lúcznál. E hátrálásról irta Rákóczy Zsigmond anyjának: »Nagyobb búsulásunkra volt az utolsó hátraszállás, hogy nem az első; ha nem harczoltunk is, ugyan mégis valami bátorságot mutathattunk volna az ellenségnek.«

Azonban a császáriak sem igen vitézkedtek. Szeptember 27-ikén feldulták Szerencset s ez alkalommal a németek kifosztották a Rákóczyak családi sirboltját s szétszórták a fejedelem atyjának csontjait. Majd Puchheim, Zrinyi Miklós, Barkóczi László es Wesselényi Ferencz széjjelverték Ibrányi Mihálynak ezerhétszáz lovas hajduból álló csapatját. De mivel Rákóczy Zsigmond vezetése alatt Erdélyből uj csapatok érkeztek a fejedelem táborába, október 5-ikén a császáriak is jónak látták elhagyni Aszalót. Szendrő felé tartottak s mind tovább hátráltak. Rákóczy sóhajtozva emlegette ekkor Bethlen Gábor nagyhirű kapitányait: Petneházy Istvánt, Horvát Istvánt, Egri Istvánt s Béldy Kelement. A derék Bornemisza Pál ép ez

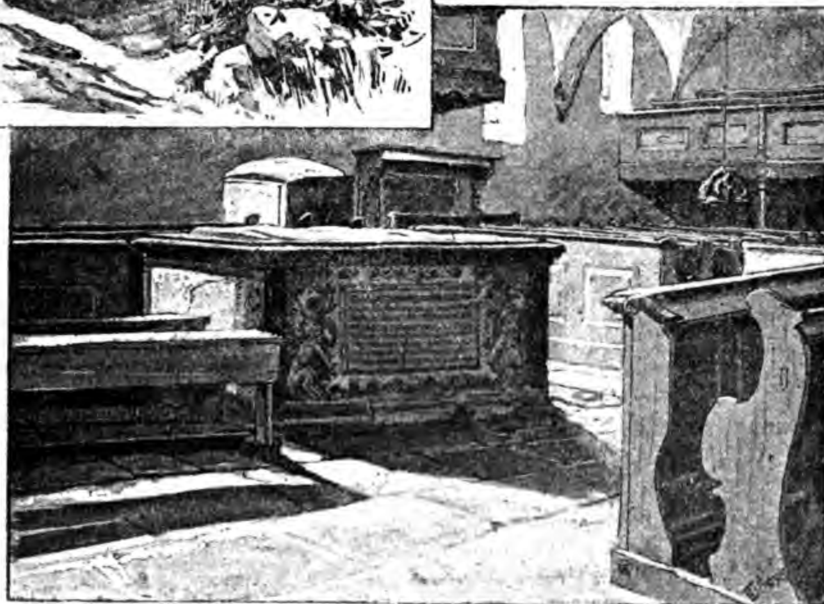
[1] Kemény Önéletleirása, 341—402. Levelei: Tört. Tár, 1880. (Szilágyi közl.) Acsády, Széchy Mária, 127. Szilágyi, A két Rákóczy György Családi Levelezése, 221. Szalárdi, id. m. 171—181.

időtájt meghalt; Kemény János azonban most is becsületet szerzett a nagy fejedelem hagyományainak s csak azt óhajtotta, hogy Rákóczy is érne annyit a csatatéren, mint régi ura. Kemény követte az ellenséget Murány felé, de Götznek el kellett hagynia Magyarországot, Puchheimnak megfogyatkozott serege pedig téli szállásokra vonúlt deczember elején. A szepesmegyei Almásban Kemény és a fejedelem is elhatározták, hogy a téli idő miatt elszállásolják a seregeket.[1]

Ezzel bevolt fejezve az 1644-iki hadjárat. A hadjárat alatt mind a két fél próbálgatta, hogy vajjon czéljához juthat e a békealkú útján. Rákóczy ugyan igen jól tudta, hogy a »császáriak soha jól

[1] Szilágyi: Két Rákóczy családi Lev. 255—295 Szilágyi: Linzi Béke Okirattára 46 l. Beke és Barabás 718 l. Kemény 411—418 ll.

A szerencsi templom és a Rákóczyak sirboltja.
(Rajzolta Dörre Tivadar.)

meg nem békülnek, valamig meg nem ijednek.«[1] Rajta is volt, hogy megijedjenek, de 1644-ben nem igen dicsekedhetett azzal, hogy elérte azt, amit a jó béke szükséges előzményének tartott. Azonban ismerte a császár bajait s különben is szivósan ragaszkodott a jó béke reményéhez, még a mikor el is hagyta a hadi szerencse.

Az udvar eleintén inkább időnyerés czéljából vagy Rákóczy hiveinek eltántoritása végett alkudozott, de mennél rosszabbra fordult a helyzet a külföldi csatatereken, annál nagyobb áldozatokra szánta el magát, hogy szabadon használhassa a Magyarországban lekötött csapatokat.

Rákóczy május elején szerette volna alkudozásokkal tartóztatni a császáriak előnyomulását a Tisza felé, de akkor a vérmes nádorral nehéz volt a békéről beszélni.[2]

Esterházy a kassai visszavonulás után is ridegen visszautasitotta Rákóczy ajánlatait. Midőn Lónyay Zsigmond, Serédi István és Klobusiczky András, Rákóczynak Sárosra küldött biztosai, június vége felé előadták, hogy a fejedelemnek egyebek közt személyes kivánságai is vannak, a nádor igy válaszolt: e pontról nem örömest szólunk, hogy bántást ne szerezzünk vele. Hanem — igy szólt a nádor — menjen vissza a fejedelem Erdélybe és ezentúl ne sértse meg alattvalói jogait és szabadságát.[3]

Rákóczy nem szakithatta meg a tárgyalásokat. Nem akarta azt a látszatot felkelteni, hogy a maga érdekei biztositása végett kivánja a háboru folytatását. A lengyel királynak, aki szerette volna a békét közvetiteni, meg akarta mutatni, hogy nem rajta múlik a háboru vagy béke kérdése. De még inkább óhajtotta a magyar rendek megnyugtatását. Mert közülök sokan nem szerették a háborut, némelyek pedig elégületlenek voltak Rákóczy hadviselésének módjával.

A fejedelem tehát azt kivánta, hogy a rendek vele együtt alkudozzanak s mintegy megoszszák vele a felelősséget a háboru súlyos bajaiért. 1644 augusztus elsejére a hozzá hajló megyék és városok követeit Kassára hivta.

Heves viták keletkeztek itt a politikai helyzetről. Feltünőnek látszott, hogy a svéd és franczia kormányok cserben hagyták Rákóczyt. Valóban úgy volt. Torstenson a magyar határtól messze volt s nem küldötte el a gyulafejérvári szerződés ratifikáczióját. A szerződésben megigért pénzsegély is elmaradt. De épp augusztus 6-ikán érkezett Kassára Krisztina királyné áprilisban kelt levele s a mi még nagyobb hatással volt, Des Hameaux, a velenczei franczia követ ekkor üzente Rákóczynak, hogy számára százezer tallért küldött hozzá a franczia kormány.

[1] Szilágyi, A linczi béke okirattára, 149.
[2] Szilágyi, I. Rákóczy György, 374.
[3] A linczi béke okirattára, 11—21.

A remények ujra feléledtek. A lengyel követ hiába beszélt a békéről. A rendek elhatározták, hogy követséget küldenek a lengyelekhez eddig megtagadott jóindulatuk megnyerésére s hogy Ferdinándhoz is küldenek valakit.

Fejérpataky Márton volt a királyhoz küldött rendi követ. A rendek kételkedtek a küldetés sikerében. De meglepetésükre Ferdinánd fogadta Fejérpatakyt s azt üzente, hogy szeptember közepére Nagyszombatba küldi biztosait.[1]

Rákóczy szeptemberben Tokajba hivta össze a felsőmagyarországi rendek követeit, hogy határozzanak a Fejérpatakytól küldött izenet tárgyában. A tokaji gyűlés megválasztotta a rendi követeket s Rákóczy is kinevezte biztosait. A rendek követei azzal voltak megbizva, hogy kérjék a királytól az egész 1608-iki törvénykönyv megerősitését. Rákóczy a rendi követelésekhez személyes kivánságait is csatolta. S ezek nem voltak csekélységek. Egész Felső-Magyarországot kérte, azonkivül Tokajt 200,000 forintban, Tarczalt, Óvárt, a szatmári uradalmat s még többet is.

Ferdinánd pedig oda utasitotta követeit, hogy óriási hadi kárpótlást kivánjanak Rákóczytól. A két utasitás ellentéte mintegy kizárta az alku lehetőségének reményét. A király biztosai a rendi kivánságok tárgyalását az országgyűlésre akarták halasztani, a nádor pedig hevesen tiltakozott az országos kérdések s a fejedelem kivánságainak egybekapcsolása ellen. Rákóczy s a rendek biztosai az 1638-iki példán okulva jól tudták, hogy mit jelent az országgyűlésre halasztás. A fejedelem pedig azt irta Lónyaynak, biztosai vezérének, hogy »a mi contentatiónk nélkül nem lesz békesség«. Az udvar hajlandó lett volna engedni, de Esterházy — mint Rákóczy egyik követe irja 1644 vége felé — »egy ideig inkább ülne a pokolban, hogy nem a contentatióra lépnék.«[2]

De a hadi és politikai viszonyok erősebbek voltak, mint a nádor akarata.

Torstenson nem hagy el minket, irja Rákóczy 1644 deczemberében.[3] Valóban úgy is volt. Torstensont tovább foglalkoztatta a dán háború, mint Rákóczy 1644 elején hitte, de 1644 végén Torstenson megverte a dánok segitségére küldött Gallast s az örökös tartományok felé sietett. Márczius közepén tönkretette Hatzfeld seregét Jankaunál, ahol Götz is elesett. Most a Dunáig nyomult; Bécs is veszedelemben forgott.

Ily körülmények közt nem csoda, hogy Rákóczynak 1645-ben »semmi mezőben való ellensége nem volt, aki eleibe mert volna állani«. Egyes várak körül folyt a jelentéktelen küzdelem. Junius elején Rákóczyé volt »a birodalom a Vágig« néhány nagyobb s kisebb várat kivéve.[4]

[1] A linczi béke okirattára, 283. Szilágyi, I. Rákóczy György, 378. Tört. Tár, 1892, 614. (Wibling közlése.)

[2] A linczi béke okirattára, 39. 43. 51. 104. 119. 123.

[3] U. ott, 140.

[4] Beke és Barabás, id. m. 769.

Torstenson már márcziusban hivta Rákóczyt a Duna mellé. Egyesült erővel mindenesetre elfoglalhatták volna Pozsonyt s talán többet is végezhettek volna. Azonban Rákóczyt a magyarországi várak foglalkoztatták s a főséreggel csak akkor akart elindúlni, a mikor jobban zöldül a mező.

De el volt szánva arra, hogy egyesül a svéd vezérrel. Nem csupán a hadi dicsőség vonzotta az örökös tartományok felé. A svédek még 1645-ben sem ratifikálták a gyulafejérvári szerződést. Torstenson egyre biztatta Rákóczyt, hogy ne aggódjék, majd megérkezik a kivánt megerősítés, a szerződésben igért pénz pedig nála van. Mihelyt közeledik Magyarország felé, Rákóczy átveheti az összeget. Torstenson becsületesen bánt el a fejedelemmel, csak nem mondhatta meg neki a teljes igazságot. A svédek nem ratifikálták a szerződést, mivel Francziaország nem akarta megerősiteni s igy a svéd kormány attól tartott, hogy a fizetés egész súlya reá esik. A francziák szintén attól tartottak, hogy svéd barátjaik reájok akarják háritani a gyulafejérvári szerződés kötelezettségeit. Ezért nem akarták elfogadni az egyoldaluan kötött egyezséget. Croissyt küldötték Magyarországba, hogy külön alkút kössön Rákóczyval. Croissy április 22-ikén valóban megkötötte Rákóczyval a munkácsi szerződést, melyben a franczia korona a gyulafejérvári szerződésben kikötött összegek felének lefizetésére kötelezi magát.

Croissy most már azon volt, hogy meghiusitsa Rákóczy alkudozását a császáriakkal.

Rákóczy úgy tett, mintha hallgatna szavára, de azért folytatta a tárgyalásokat. Torstenson diadalmas előnyomulásának hatása meglátszott a nagyszombati béketárgyaláson.

A császári biztosok folytonosan engedtek, mind többet fogadtak el a rendek és Rákóczy követeléseiből. A tizennégy megye és hat város ónodi és bártfai gyűlései 1645 januárjában és februárjában ragaszkodtak a tokaji utasitásokhoz. Márczius 25-ikén ugyanaz a Lónyay, a ki már kevesebbel is beérte volna, azt jelenti Rákóczynak, hogy az udvar elfogadja a rendek előterjesztését, annak az egy pontnak kivételével, mely az 1638-tól 1645 ig elfoglalt templomok visszaadását követeli. Sőt úgy látszik, hogy az udvar már hajlandó volna átengedni a hét megyét Rákóczynak, úgy mint 1622-ben Bethlennek, de ezt még nem jelentette ki hivatalosan. Tehát nem ok nélkül irta Rákóczy Esterházynak, hogy meg lévén a harcz s nem a Kegyelmed kivánsága szerint, három hét alatt többre lépett, mintsem négy egész holnap alatt. Csakhogy Rákóczy még többet kivánt.

Követei márczius 28-ikán azzal a kijelentéssel bucsuztak el a királyi biztosoktól, hogy nem szakitják meg a tárgyalásokat és reménylik, hogy az udvar el fogja oszlatni a még fenforgó nehézségeket.

Az udvar szerette volna megakadályozni Rákóczy egyesülését a svédekkel, hadi és politikai szempontokból egyaránt. Alig hogy eloszlott a nagyszombati értekezlet, a király Törös János kamarai tanácsost küldötte

Rákóczy táborába. A császár annyira óhajtotta a kibékülést, hogy Rákóczy kérelmére Esterházyt távol tartotta az alkudozásoktól. A fejedelem ugyanis Regéczet is követelte, s az udvar attól tartott, hogy a különben is elkeseredett nádor várának elvesztése miatt neheziti majd a tárgyalást. Midőn Rákóczy az Ipolyon és Nyitrán át a Vág felé közeledett, a magyar király, a svéd s a franczia kormányok küldöttei kisérték útjában.

De a rimaszombati táborba más követ is érkezett, a ki kellemetlenebb vendég volt a három előbbinél. Bégzáde Mehemet csausz azt a parancsot hozta a portáról, hogy Rákóczy hagyjon békét a német birodalomnak, s ne lépje át a hét megye határát.

A porta nem elégedett meg azzal a 40,000 tallérral, melyet Rákóczy a támadásra való engedelemért fizetett. Követelte az erdélyi adónak ötezer aranynyal való növelését, s a hét megye után húszezer tallér évi adót kivánt. Oszmán budai pasa 1644-ben nagyon gyarló katonai segitséget adott Rákóczynak, erős gyanu támadt ellene, hogy a németek megvesztegették. Mazullá lett, nem épen Rákóczy kedvéért, hanem mivel »a német pénzt ki akarták sajtolni belőle«. Rákóczy megigérte, hogy 1645 február elsejére megküldi a megyékért a húszezer tallért, de az ötezer arany fizetését kereken megtagadta Erdély nevében.

A húszezer tallér még április elsején nem volt beadva, de a vezér oly hangon beszélt az erdélyiekkel, hogy lehetetlen volt tovább halasztani az igéret beváltását. Serédi átadta az összeget április közepén, de az igért athnamet nem kapta meg.

Czernin gróf, a kit az udvar 1644-ben a portára küldött a szőnyi béke ratificatiója végett, szintén izgatott Rákóczy ellen. Úgy látszik, hogy Czernin már tudtára adta a portának a hét megyének átengedését s azt is, hogy a császár nem szeretne többet átengedni a fejedelemnek. A porta szerette volna a császárt is kizsarolni, s 400,000 forintot követelt a bécsi udvartól a zsitvatoroki béke alapján. Mindamellett Ibrahim szultán, a ki most egész szenvedélylyel a velenczei háborúra készült, azzal az üzenettel bocsátotta el Czernint, hogy békében akar élni a római császárral.

Bizonyos, hogy a porta nem jó szemmel nézte a svédek előre haladását. A gyenge római császárt kényelmesebb szomszédnak tartotta, mint a harczias svéd államot. De még inkább tartott attól, hogy Rákóczy elfoglalja Magyarországot. Az alkalmatlan vazallus hatalmának ily nagy emelkedése valódi veszedelem lett volna a törökre. Azért akarta volna megállitani a porta Rákóczyt Rimaszombatnál 1645 júniusában.

De Rákóczy azt felelte, hogy élet vagy halál, de felvett útját örökké való gyalázatjára meg nem változtathatja.

Torstenson nem győzvén megvárni Rákóczyt Ausztriában, Morvaországba fordult, s Brünn ostromához fogott. Július 6-ikán érkezett meg a svéd vezértől Douglas tábornok 1800 lovassal Rákóczy nagytapolcsányi táborába. S igy teljesitve volt a gyulafejérvári szerződésnek az a pontja,

mely a svéd csapatküldésre vonatkozott. Rákóczy nagyon örült a kitűnő svéd lovasságnak. Kemény János, Rákóczy Zsigmond és Bakos Gábor ekkor elfoglalták Nagy-Szombatot, majd a fejedelem parancsára Morvaországba indultak. Július 27-ikén Rákóczy György is morva földön tábo-

Gróf Czernin Hermann.

(Egykoru festmény a gróf Czerninek neuhausi kastélyában. Festette Dussek B.)

rozott Rampersdorfnál, Lundenburg mellett. Nem azért kelt át, hogy részt vegyen a hadviselésben. Már Holicsban tudta, hogy a békesség kezén van.

Torstensontól a gyulafejérvári szerződésben kikötött pénzt követelte. A svédek meg is fizették az 1644-re járó százezer tallért, de Rákóczy

még 37,500 tallért követelt, mint az 1645-re eső jutalék felét. A svédek azt mondották, hogy a szerződés csak évi s nem havi segélyről szól. A 37,500 tallért soha sem fizették meg, noha Rákóczy még évek mulva is követelte tőlük. A francziák rosszabbul bántak vele. A Des Hameauxnak küldött 100,000 tallérból De la Haye 27,000-et fizetett le Konstantinápolyban, de a többit Rákóczy soha sem látta. A franczia diplomaták azt mondották, hogy Rákóczy békét kötött a császárral a munkácsi szerződés ellenére, s igy ők sem tartoznak fizetni. Kárpótlásul megigérték, hogy fel fogják emliteni az erdélyi fejedelmet a westphaliai béke okiratában a franczia korona szövetségesei közt. Meg is emlitették az utolsóelőtti helyen.

Rákóczy szövetségeseivel szemben a török tilalomra hivatkozott. A svédek s francziák kételkedtek a mentség komolyságában, de kénytelenek voltak elismerni, hogy Rákóczy a szerződések értelmében a porta tilalma miatt fel van mentve a hadakozás kötelezettsége alól. Néhány száz embert hagyott a fejedelem a svéd táborban, a kik el is vesztek Brünn előtt.

Valóban nem a török tilalom volt a főoka annak, hogy Rákóczy megbékült a császárral. Nyugtalanitotta az a császári sereg, mely Leopold főherczeg vezetése alatt júliusban Dévényhez szállott. A fejedelem már úgy is unta a háborut és tudta, hogy ha tovább fárad is, jobb békét nem remélhet.

Július 4-ikén a császár már elfogadta Rákóczy követeléseit, csak abban nem birt megnyugodni, hogy a fejedelem egyes megyéket örökjogon is birjon. Augusztus 8-ikán a császár elfogadta Rákóczy személyes kivánságait, s 20-ikán az országos érdekű pontokat. 22-ikén a fejedelem rampersdorfi táborában kötelezvényt irt alá, melyben lemond a svéd és franczia szövetségről. Ezt a békekötést nevezi történetirásunk a linczi békének, mivel a császár a diplomát Linczben irta alá, 1645 deczember 16-ikán.

A császár tömérdek vagyonnal gyarapitotta a Rákóczy családot e békében. Átadta a fejedelemnek Tokajt és Tarczalt, Regéczet, Szatmárt és Szabolcsot, a tokaji hétszőlőt, Ecsedet, Nagy- és Felső-Bányát örökjogon, azonkivül a hét megyét élete végéig.

Nagyobb jelentőségűek voltak az augusztus 20-ikán elfogadott pontok. III. Ferdinánd megerősitette az 1608-iki koronázás előtti I. törvényczikket s a királyi hitlevél VI. czikkét. Biztositotta a jobbágyok vallásszabadságát. Megtiltotta a papok elűzetését, s elrendelte az elűzöttek visszahivását. Megigérte, hogy az 1638-iki és az azóta fölmerült sérelmeket elintézi a következő országgyűlés, mely egyszersmind a vallásháboritók ellen el fogja rendelni a megtorlást. Általában a következő országgyűlés, melyet a király a diplomák kicserélése után három hónap alatt fog egybehivni, intézkedni fog mindazokról az 1608-iki törvényeken alapuló sérelmekről, melyeket a rendek a nagyszombati béketárgyalás ideje alatt felsoroltak.

»Az Úr Isten dicsőségére nézve s talán külső szabadságára nézve is hazánknak egy magyar fejedelem is azt végbe nem vitte, a kit mi mostan« — irja Rákóczy a linczi békéről.

Kiérezhetjük e sorokból boldog örömét s nem tagadhatjuk, hogy jogos büszkeséggel tekinthetett művére. Midőn Bethlen megerősitette Bocskay művét, a magyar protestantismus még nem fogyatkozott úgy meg erőben, mint Rákóczy idejében. A linczi béke azon a ponton épit bástyákat, a hol a legnagyobb volt a veszély; különös nyomatékkal védelmezi a jobbágyok lelkiismereti szabadságát, mely erősen meg volt támadva már Pázmány életében, s még inkább Lósy és Lippay érsekek kormánya alatt.

III. Ferdinánd már deczember 27-ikén kiadta az utasitást a béke végrehajtására kiküldött bizottság számára. 1646 márczius végén kezdődött a királyi biztosok tanácskozása az erdélyi fejedelem küldötteivel Tokaj városában. Az erdélyi biztosok azt mondották, hogy uruk már mindent megtett, a mivel a diploma szerint tartozott. Kivonta katonáit a királyi területből, átadta a királyi és bányavárosokat. most a királyon a sor, hogy teljesitse az elvállalt kötelezettséget. Május közepén a következő pontok voltak még a vita tárgyai: az erdélyiek elvették a hét megyében a jezsuiták birtokait, a hét vármegye rendjei nem akarták még letenni a királynak a hűségesküt, melyre kötelezve voltak a nikolsburgi s linczi béke értelmében. Nem akarták letenni mindaddig, a mig a zavarok alatt és a békekötés után elfoglalt javakat és templomokat a király vissza nem adja jogos birtokosaiknak.

A király tehát elrendelte a templomok visszaadását. A fejedelem örömmel értesült az engedékenységről, de kijelentette. hogy a hét megye esküjét elhalasztja az országgyűlés befejezéséig. A tokaji értekezlet eloszlása után még sok vitás pont maradt elintézetlenül, úgy, hogy a hét megyének formális átadása csak 1648 elején mehetett végbe.[1]

V. FEJEZET.

Országgyűlések. 1646—1655.

Ferdinánd kormánya szivesen halasztotta volna el bizonytalan időre a linczi békében sokszor emlegetett országgyűlés egybehivását, ha Rákóczytól nem kell tartania.

Már elmult a kikötött három havi határidő, midőn a király májusban augusztus 24 ikére hirdette ki a gyűlés kezdetét. III. Ferdinánd csak szep-

[1] Linczi Béke Okirattára, 314—405. Szilágyi, I. Rákóczy György, 394. A két Rákóczy Családi Levelezése, 336. 338. 342. 344. Huber, Geschichte Oesterreichs, V. 578. Révay naplója, id. h. A portai dolgokról l. Beke és Barabás, 721. 726. 767. Szentpáli budai követjárásról irt jelentéseit nem kell nagyon komolyan vennünk. Rampersdorfban kelt, tehát a svédek és francziák számára készült. (Beke és Barabás, 783); l. még Czernin: Zweite Gesantschaftsreise. (Neuhaus, 1879.) 63. 64. 154. A svéd és franczia dolgokról Szilágyi, Okmánytár, 327. 330. 332. 336. 461. A tokaji tanácskozásról Zsilinszky, A linczi béke történcte 234—323.

Az Athenaeum nyomása.

MÁRIA, III. FERDINÁND NEJE.

(Soudtman egykoru metszete után.)

tember 19-ikén érkezett meg Pozsonyba, s ekkor a personalis többekkel együtt azt inditványozta, hogy a tárgyalások a nádorválasztáson kezdődjenek.

Mert Esterházy nádor 1645 szeptember 11-ikén meghalt. Megérte még a linczi békét, a gyűlölt fejedelem e nagy diadalát.

A personalis inditványa megbukott, mert szokatlan dolog volt a királyi előterjesztések átadása előtt a tárgyalásokhoz fogni. A király szeptember 22-ikén adta át a királyi előterjesztéseket, s a főpapság most a nádorválasztást sürgette. Az ellenzék a linczi béke törvénybe iktatását előbbre valónak tartotta. Ez országgyűlésen tehát ki voltak cserélve a szerepek. Az a párt, mely első helyre szokta tenni a nádorválasztást, most hátráltatni akarta, s ép azok akarták első helyre tenni, akik máskor inkább hátráltatták. E változásnak oka az volt, hogy a főpapság a béke beiktatását szerette volna elodázni s másrészt oly nádor választására gondolt, akiben szive megnyugodott.*

Szeptember 25-ikén valóban megtörtént a választás. Százhúsz szavazat esett Draskovich Jánosra, a horvát bánra, a ki szenvedélyes hive volt az ellenreformatiónak. A főpapság tudta, hogy ez a nádor szolgálatra kész eszköze lesz.

Most a katholikusok a szokott sorrend szerint a sérelmeket szerették volna tárgyaltatni. De a protestánsok nem tágitottak, hanem a béke oklevelének megerősitését követelték. Midőn a király megbizásából október 9-ikén két német tanácsos megkérte az országgyűlést, hogy iktassa törvénykönyvbe az oklevelet, Lippay érsek a papság nevében tiltakozott a békének vallásügyi pontjai ellen. Lippayhoz csatlakozott néhány világi főrend is. Gróf Pálffy Pál országbiró nyiltan rosszallotta az érsek eljárását. A protestáns rendek nagyon el voltak keseredve, s azt követelték, hogy a papság vonja vissza a tiltakozást. A büszke és hajthatatlan Lippay, ki az ily dolgokban a király szavának sem igen engedelmeskedett, visszautasitotta a rendek kivánságát. Az izgatottság csak akkor csillapult le, midőn a király október 22-ikén örökre érvénytelennek nyilvánitván a papság tiltakozását, felszólitotta az országgyűlést az oklevél elfogadására.

Most a protestánsok a béke intézkedéseinek rögtöni végrehajtását kivánták. Azok a bizottságok, melyek a béke értelmében az 1644-ben kezdődő zavarok alatt elfoglalt templomok visszaadására voltak kiküldve, 1646 november 20-ikán, majd 1647 januárjában beadták jelentéseiket. E jelentésekből kitűnt, hogy a biztosok csak szóval hajtották végre az executiót. Működésük után a szóban forgó templomok állapota úgy maradt, ahogy azelőtt volt.

A protestánsok a persona ... az 1608 óta elfoglalt összes ... telésüket a béke oklevelének sz... válaszolták, hogy tudtukkal se... likusoktól. A kath...

A protestánsok erre kijelentették, hogy az 1646-iki országgyűlés a linczi béke megerősitésére volt egybehiva. E béke szerint vissza kellett volna nyerniök a zavarok alatt elfoglalt templomokat, de ahelyett az történt, hogy a tokaji tanácskozás idején visszaadott templokat is újra elvették a katholikusok, akik most a békét sem akarják elismerni. Kérik tehát a rendek a királyt, hogy intézze el sérelmeiket s adassa vissza a templomokat.

A király ekkor közvetitőket nevezett ki a viszály barátságos elintézésére. November közepén a protestánsok kifejtették, hogy a király 1638-ban elrendelte az 1608 óta elfoglalt templomokra nézve a vizsgálatot. Kivánják tehát a vizsgálat végrehajtását oly módon, hogy annak a felekezetnek jusson a vitás templom, amely többségben van. A másik felekezet pedig épithessen új templomot. A legutóbbi zavarok alatt elfoglalt templomok visszaadása ugyanily módon történjék. Az 1638 óta elfoglalt templomokat azonban minden vizsgálat nélkül vissza kell adni. A közvetitők ezt az ajánlatot nem fogadhatták el.

Azt ajánlották, hogy a katholikusok kezén levő templomok maradjanak náluk, kivéve a zavarok alatt elfoglaltakat. De ezentúl tiltva volna a templomfoglalás pénzbirság és súlyos büntetés terhe alatt. A felsőmagyarországi városokban a katholikusok is kapjanak templomokat.

Rákóczy intette a rendeket, hogy ne engedjenek. Most van az ideje — úgymond — hogy az evangelikus státus keményen viselje magát. Kezében a diploma.

A katholikusok deczember elején kifejtették, hogy a törvények mellettük szólnak. Mint mindig, most is a kegyúri jogra hivatkoztak.

Ha elveszik templomaikat — igy szóltak — a földesurak vallási szabadsága volna megsértve. Arra hivatkoztak, hogy a törvények csak vallásszabadságról beszélnek, de a templomokat nem emlitik. A protestánsok példáját utánozva, visszakövetelték az 1604 óta elfoglalt katholikus templomokat.

Ez érvekre mondotta Rákóczy, hogy hamis, jezsuitai csalárd találmányok. »Az istenért« — irta a rendeknek — »disputatiót a jezsuitákkal ne inditsatok s abba magatokat ne boritsátok«, elég világos a béke negyedik pontja, mely jogosnak ismeri el a templomokra vonatkozó protestáns sérelmeket.

Ferdinánd deczember 22-ikén elhatározta, hogy a béke kedvéért átenged a protestánsoknak húsz templomot. »E határozat felolvasása után« — irja egy protestáns követ — »csak elhülénk s elálmélkodánk felette igen-igen nagy szivünkbeli fájdalmainkkal lévén.«

Hogyan elégednének meg húsz templommal, mikor majdnem négyszázat követelnek. A kegyúri jog folytonos emlegetése pedig igen gyanusnak látszott, s mintha csak arra való lett volna, hogy új foglalások útját készitse elő.

A protestánsok a vizsgálatot kérték oly módon, ahogy már novemberben követelték. A nádor, az országbiró s a personalis azon voltak, hogy a protestánsok hagyják el a vizsgálat követelését és sorolják el a templomokat.

1647 február 7-ikén a protestánsok kijelentették, hogy engednek, elsorolják a templomokat jogaik sérelmével, 400 templom helyett 114-et kérve. Február 10-ikén a király 90 templomot engedett át, s ez engedményben megnyugodtak a protestánsok.

Most a két párt a lelkészi fizetésekről vitatkozott. A protestánsok azt az elvet akarták diadalra juttatni, hogy a hivők semmit se fizessenek a másik fél papjának. Hosszas tárgyalgatás után abban állapodtak meg a vitatkozó felek, hogy a hol a templomoknak jövedelmei vannak, ott a katholikus plébános elégedjék meg e jövedelmekkel és hallgatói fizetésével. Ahol pedig a plébánosok csupán személyes fizetésekből élnek, ott a katholikus és evangelikus lakosoktól a birák behajtván a fizetést, azt egyenlő részre oszszák s igazságosan oszszák fel a két felekezet papjai közt. Ez utóbbi intézkedés később sok panaszra és vitára adott alkalmat.

Április 9-ikén Draskovich nádor kiküldötte a bizottságot, mely arra volt hivatva, hogy átadja a kijelölt kilenczven templomot s hozzá még a zavarok alatt vagy után elfoglaltakat, melyek még nem voltak a jogos birtokosok kezén.

Mindezzel még nem voltak elintézve a vallási sérelmek. A protestánsok megujitották régibb panaszaikat; néhány kérelmüket teljesitette a király, de a jezsuitákra vonatkozó régi törvényt nem akarta megujitani.

Pedig az országgyűlés június 3-ikán királylyá választotta Ferdinánd főherczeget s a rendek most azzal fenyegetőztek, hogy addig nem fognak a koronázáshoz, mig a király kérelmüket nem teljesiti. De talán megnyugtatta őket az, hogy IV. Ferdinánd június 14-ikén elfogadta a koronázási hitlevelet, melyben mind azok a törvények meg voltak erősitve, a melyeknek végrehajtását óhajtották a protestánsok. Június 16-ikán koronázták meg IV. Ferdinándot s másnap el voltak fogadva az 1647-iki nevezetes vallási törvényczikkek.

A királyi előterjesztés különösen a végek állapotára hivta fel a rendek figyelmét. A német birodalom és az örökös tartományok el vannak pusztitva — mondotta a király — onnan kevés segitség várható. A multkor megszavazott adó még nincs egészen behajtva. A hátralékok nem annyira a jobbágyoknál, hanem inkább azoknál maradtak, akik az adó beszedésével vannak megbizva.

Az országgyűlés méltányolta a király szavait. Portánként tiz forintnyi adót szavazott meg két évre s az adó felét a földesurakra róvta. Megengedte a félharminczad szedésének folytatását. Elhatározta, hogy a nem porta szerint adózó és taxát sem fizető helységek porták szerint adózzanak. Gabonabeli segitséget is ajánlott. A korona őrzésére egy forintot szavazott meg portánként, ugyanennyit ajánlott meg IV. Ferdinándnak tiszteletdijul.

IV. Ferdinánd

(Szelepchényi György metszete után.)

Az országgyűlés köszönetet szavazott a királynak, hogy intézkedett Kőszegnek, Szarvkőnek, Borostyánkőnek és Kis-Martonnak az országhoz való visszacsatolása ügyében. E visszacsatolás ténynyé vált 1647 szeptember 17-ikén. Két év mulva Kőszeg városának már magyar jegyzőkönyve volt.

Julius 17-ikén erősitette meg a király a több mint tiz hónapig tartó országgyűlés törvénykönyvét.

Ha csupán a törvényeket nézzük, azt kell hinnünk, hogy a rendi és protestáns felfogás nagyobb diadalt aratott ez országgyűlésen, mint akár 1608-ban. Mert a linczi béke beiktatásával a vallási szabadság az 1647-iki törvénykönyvben határozottabban s teljesebb mértékben volt biztositva, mint a megelőző országgyűlési végzésekben.

De a westphaliai béke után nagyon keveset törődött az udvar az alkalmatlan törvények végrehajtásával. Az alkotmányos formák megmaradtak, de épen csak formák maradtak s lassanként minden erőszakos rázkódás nélkül elvesztették tartalmukat.

Pálffy Pál nádor.
(Egykorú metszet után.)

Draskovich nádor meghalt s III. Ferdinánd 1649 január 25-ikére ujra összehivta az országgyűlést. Csak márczius 23-ikán adta át a királyi előterjesztéseket. A nádorjelöltek közt első helyen volt megnevezve Pálffy Pál, az országbiró. A többi jelölt visszalépett. A protestánsok is kedvelték Pálffyt. Emlékeztek az 1646-iki országgyűlésre, midőn Pálffy rosszallotta Lippay erőszakosságát. Az uj nádor mérsékelt szellemű s jóindulatú ember volt. Az erdélyi fejedelemmel szemben nem Esterházy, hanem Pázmány politikáját folytatta.

Jóakarója volt II. Rákóczy Györgynek s bár nem egészen úgy kormányzott, a hogy a protestánsok óhajtották volna, az udvarnak központositó irányát nem szerette. Voltak ezért összeütközései is az udvari körökkel.

A nádorválasztás után a katholikusok és protestánsok három hónapig vitatkoztak a sérelmeken. Jellemző a korra nézve, hogy a kálvinisák a lutheránus Kassa ellen is panaszkodtak, mely felekezetüket nem akarta megtürni falai közt. A földesurak ellen sok panasza volt az evangelikus statusnak. Vádolták Nádasdy Ferenczet, Esterházy Lászlót és Széchy Dénest.

A katholikusok azt válaszolták, hogy e sérelmek nem az országgyűlés elé valók. A múlt országgyűlés büntetést szabott a törvénysértőkre. Forduljanak tehát a protestánsok a birói forumokhoz. Inkább a katholikusok panaszkodhatnának a múlt országgyűlésen elhatározott templomosztások ellen. Róluk nem gondoskodott az 1647-iki törvénykönyv s most ők kivánják ugyanazt, mint a mit a protestánsok elértek. A protestánsok tehát nem boldogúltak.

A végek ellátása végett az országgyűlés ujra elrendelte a félharminczad beszedésének folytatását. Adó helyett katonatartást ajánlott oly formán, hogy a rendek a tulajdonképi magyarországi végek számára háromezerkilenczszáz ember fizetését vállalták el.

Egy 1647-iki számitás szerint az érsekujvári, győri, Kanizsa elleni és kassai kerületek várainak tizezer lovasra és nyolczezer gyalogra volt szükksége. Ha tehát a kamara jól el akarta látni a végeket, még sokat kellett költenie.

Az 1649-iki országgyűlés utáni állapotokat eléggé jellemzik a következő tények:

Illésházy György Trencsénben elfoglalt egy protestáns templomot. A megyei biráknak ki kellett volna menniök az 1647-iki törvényben elrendelt büntetés kiszabására. De Illésházy a királytól erős parancsolatot hozott a kimenendő birákra, hogy szüntessék meg az eljárást.

A protestáns városokban pedig a katholikusok szenvedtek. Kőszegen a tanács akadályozta, hogy katholikus házat vegyen, a mesteremberek közé katholikust nem vettek be; a városbiró nem engedte, hogy a jezsuiták temessenek. »Oda ne menjen a jezsuita« — fenyegetődzött a biró — »a processióval a halottas házhoz, mert ha mi esik rajta, magoknak tulajdonitsák.« Csahogy hozzá kell tennünk, hogy a katholikusok panaszait a kormány hamarabb intézte el, mint a protestánsokéit.

IV. Ferdinánd 1654 július 9-ikén 21 éves korában meghalt. A királyválasztás végett III. Ferdinánd hat évi szünet után 1655 január 24-ikére ujra Pozsonyba hivta az ország rendjeit. Csak márczius elején érkezett a magyar fővárosba.

Ekkor már Pálffy Pál nem élt. A király szerette volna elhalasztani a nádorválasztást a következő országgyűlésre és ily módon Lippay érsek kormányozta volna az országot helytartói czimmel. Ez ellen a rendek erősen tiltakoztak, a király engedett, mivel a királyválasztást akarta biztositani. Márczius 15-ikén leküldötte a négy jelölt nevét.

A katholikusok közül Csáky Istvánt és Wesselényi Ferenczet, a protestánsok közül Prini Ferenczet és Thököly Zsigmondot jelölte ki. Prinire 24 szavazat esett, Csákyra kettő, Wesselényire kétszáz. S igy a murányi regény hőse lett a nádor. Az uj nádor a hatalmas Lippaynak s Puchheimnak volt barátja. Zrinyi Miklós irta Wesselényiről, hogy ha Puchheim nem ad instructiót neki, nem röpülhet.

Gróf Wesselényi Ferencz.
Cromer János metszete Ernst Lajos gyűjteményében.)

A nádorválasztás után a sérelmek kerültek sorra. A protestánsok előbb Lippaynak adták be a sérelmeket, azt gondolván, hogy valahogy megalkudhatnak rajtuk s nem kell az országgyűlés előtt vitatkozniok e dolgokról. Hanem Lippayval bajos volt megalkudni. A katholikusok szintén készitettek sérelmi lajstromot s felszólitották ellenfeleiket, hogy vagy intézzék el a katholikus sérelmeket, vagy mellőzzék a magukét.

A protestánsok azt kivánták, hogy legalább a Pozsonyhoz közel eső vidékeken igazitsa el a sérelmeket a kormány még az országgyűlés alatt, a távolabb eső vidékek ügye maradhat az országgyűlés befejezése utáni időre. A katholikusok nem engedtek. A protestánsok a királyhoz fordultak; a király pedig a birói forumokhoz utasitotta őket.

Május 10-ikén volt vége a vallási vitának. Az eredmény egy törvényczikk volt, mely biztositja a birói végrehajtás szabadságát a vallási ügyekben. »Titoktanács előtt protestáltunk« — irja egy protestans követ — »hogy nekünk ez articulussal satisfactionk nem lött; mert a gyűlés alatt kellett volna a mi sérelmeinket a diploma szerint elintézni.«

A már emlitett trencséni példa mutatta, hogy mennyiben védelmezte a protestánsokat az 1647-iki törvény, mely büntetéssel fenyegeti a valláसháboritókat. »Istenre s az időre kell a többit biznunk« irja a protestáns követ.

A vallási sérelmek után következtek a közjogiak. Az 1608-iki törvények sérelmével különösen az 1649-iki országgyűlés után az udvar német katonákkal rakta meg a magyar várakat. 1651-ben Kassára is próbált vagy háromszáz idegen katonát küldeni, de a város nem bocsátotta be őket s Pálffy nem akarta segiteni az udvart ebbeli szándékában. 1652 elején körülbelül négy ezer német katona volt a magyar végvárakban.

A rendek a németek kivitelét követelték. A papság és a főurak azt akarták, hogy megmaradjanak a következő országgyűlésig.

Lippay igy akarta. Megmondotta, hogy Erdélyre kell vigyázniok, mert azelőtt német nélkül volt a vidék s akkor könnyen elfoglalhatták az erdélyi fejedelmek. Tekintettel a királyválasztásra, a kormány elfogadta azt a törvényczikket, mely elrendeli, hogy három év mulva ki kell vinni a németeket.

A vármegyék még 1652-ben követet küldöttek Prágába, a ki sürgette az országgyűlés egybehivását, különösen a végbeli állapotok javitása végett. Midőn a király halasztó választ adott, a követ arra kérte, hogy engedje meg a megyéknek a követküldést a birodalmi gyűlésre a segélypénz végett. A király e kérést megtagadta.

»Ezt a legfájdalmasban szenvedik az emberek«, — irja egy megyei úr — »hogy már nem is könyöröghetnek másoknak segedelemért«.

A megyék gyanakodtak, hogy a császári kamara más czélokra forditja a birodalmi segélyt s az alatt a magyar végek pusztulnak. Az országgyűlés ezerkilenczszáz katonának zsoldját szavazta meg, melynek felét a földesúr tartozott fizetni. A korona őrzésére egy forintot ajánlott portánként.

Ez országgyűlés két koronázást látott. Június 27-ikén koronázta meg Lipótot s azután Mária Eleonorát, III. Ferdinánd harmadik nejét. Az országgyűlés az új királynak portánként egy forintot szavazott meg s ugyanannyit a királynénak. III. Ferdinánd július 3-ikán erősitette meg az 1655-iki törvénykönyvet. Ez volt a király utolsó országgyűlése. 1657 április 2-ikán meghalt.

Lippay György esztergomi érsek.
(Widemann metszete után.)

Lipót királylyá választása előtt egy iratot terjesztettek Pozsonyban, mely a magyaroknak az örökös királyság intézményét ajánlotta. Az irat azt vitatta, hogy Magyarország meg nem élhet egyedül, reá szorul a Habsburgok segitségére a török ellenében.

Senki sem volt oly heves ellensége az örökös királyság eszméjének, mint Zrinyi Miklós, a horvát bán. A nagy költő és államférfiú rendkivül el volt ekkor keseredve. Szeretett volna nádor lenni. Mint maga mondja: »Magyarország dolgainak mind jó, mind gonosz szerencséje a palatinusság administratiójából legkiváltképen vagyon.« Ép azért óhajtotta a nagy méltóságot. Tervei voltak és égett a tettvágytól. Kétségbe volt esve a magyar állapotok miatt. A magyarok — igy szólt — lankadtan, betegen vannak, török rabolja egy felől, más felől megveti minden és sirniok sem hadnak, és a ki tartoznék segiteni is, az örül nyavalyáján.

Zrinyi, a ki 1644-ben Rákóczy ellen harczolt, most ugy látta, hogy az ország a Habsburgoktól alig remélhet boldogabb jövőt. Erdély felé fordult tekintete. Igen nagyra becsülte az ott uralkodó fejedelmet. Várta, hogy megsegiti a magyart. De vajjon alkalmas volt-e II. Rákóczy György arra a nagy feladatra, melyet Zrinyi szánt neki?[1]

VI. FEJEZET.

II. Rákóczy György.

I. Rákóczy György 1648 október 11-ikén meghalt ötvenötödik évében. A linczi béke után még sok baja volt a portával. A török a béke után is követelte a hét megye után járó évi húszezer tallért s az erdélyi adó öt ezer aranynyal való növelését. Rákóczy nem fizetett, Konstantinápolyban nagy volt a harag ellene, »rakva minden rendnek torka Székely Mózes nevével«, irja a portáról Szalánczi 1646 végén.

Az öreg Rákóczy bölcs instructiókat készitett fia számára, de tetteivel nem véste eléggé utódja lelkébe azt, hogy a portával való viszony szilárdsága talpköve az erdélyi politikának. Pedig mig e talpkő ki nem fordult helyéből, sokáig úgy látszott, mintha II. Rákóczy György is magához lánczolta volna Jahvét, csakugy mint atyja.

György tizenhetedik évében járt, midőn az utolsó iskolai vizsgálatot letette, azután külön udvart kapott, s 1640 augusztus 14-ikén váradi kapitánynyá lett. Ez nem közönséges hivatal volt. Fejedelmek iskolájának lehetne nevezni. Még Báthory István korából maradt fönn egy levél, melyet Gyulai Pál irt Sibrik Györgyhöz váradi kapitánynyá kineveztetése alkalmából. E »gyönyörüséges instructio« állandó utasitása lett a váradi kapitányoknak. »Gondolja meg« — irja Gyulai egyebek közt — »hogy két szomszédság török és német közt vagyon, az első igen hatalmas, a másik

[1] A fentiekre nézve l. Katona, XXXII. 367—871. Zsilinszky, A lincz béke története 329. s köv. Szilágyi Sándor közleményei az 1649—1655-iki évek történetéről: Történeti Lapok, I. Chernel, Kőszeg multja és jelene. Pettkó Béla közleménye: Történeti Tár, 1891. 172—179. Thaly közleménye: Századok, 1868. 336. Zrinyi ismeretlen munkája, kiadja Kanyaró. (Budapest, 1890.) Gyurikovics közlése: Tudom. Gyüjtemény, 1839. I. 70.

igen practicus.« És igy Váradon szűkebb körben, de néha eléggé súlyos viszonyok közt meg lehetett tanulni, hogy mikép kell vezetni az erdélyi állam hajóját a két nagy örvény mellett.

De nem kell nagyitanunk az ifju kapitány gondjait. Maradt ideje a pihenésre, mulatságra s a szomszédba járásra. Igy ismerkedett meg Somlyón Somlyai Báthory András leányával, Zsófiával, s nagyon megszerette. »Ez az alkalmatosság«, mint Szalárdy mondja, »tetszett ugyan mindenképen« a fejedelemnek és nejének, de »nagyon irtóztatta elméjöket a leánynak pápistasága.« Azonban elhitették magukkal, hogy ki fog épülni belőle az ige hallgatása által és mivel a leány özvegy anyja részéről ez irányban igéret történt, végbe ment az eljegyzés 1641 júliusában. De az a »kiépülés« nem volt oly gyors, mint talán eleinte hitték. Zakrzewska Anna, a gyermekleány anyja, buzgó katholikus, a leány pedig igen »anyás« volt, és a jegyesek »bolond szeretettel« ragaszkodtak egymáshoz. De a fejedelem nem engedett, attól tartott, hogy Báthory Zsófia a maga vallására hódoltatja férjét, már pedig inkább száz fiát akarta eltemetni, semhogy »Isten tisztességének kárt tegyen«. Végre a mennyasszony és anyja megigérték, hogy előbbi igéretükhöz tartják magokat s igy a lakodalmat megülték 1643 évi február 3-ikán. És ez évben a fiatal asszony először élt az úrvacsorával, mi nem csekély »husvéti öröme« volt az öreg fejedelmi párnak. Hanem egy érdekes jelentésből, melyet Kemény Zsigmond szépen fölhasznált volna, ha olvashatja, világosan látszik, hogy a szegény convertitának keserű volt ez a husvéti öröm.

A bécsi udvar követe, a katholizált Örsi Zsigmond, 1643 május 12-ikén ebédre volt hiva ifjú Rákóczy Györgyhöz. Ebéd fölött a vallásról vitatkoztak, a protestánsok bálványimádóknak nevezték a katholikusokat. Örsi nem maradt adós a felelettel, de észrevette, hogy Báthory Zsófia nem jól érzi magát s hogy a könnyek sűrűn omlanak szeméből. Pedig azt is fölhozták beszéd közben, hogy Báthory Zsófia jószántából communicált husvétkor, Lórántffy Zsuzsánna példája után indulva. Örsi erre azt mondta, hogy az a darab kenyér semmit sem tesz, csak maradjon az asszony szivében katholikus s gúnyolta a kenyérevés szokását, mire Rákóczy felszólitotta Örsit, hogy erről többet ne beszéljen, mert ő már nejét az igaz hitre téritette. De nemsokára kitünt, hogy a dolog nem egészen igy volt. A fiatal asszony régi fogadalma szerint pénteken és szombaton nem akart húst enni, miből pörpatvar keletkezett; az öreg fejedelem ugyanis szemére hányta fiának, hogy nem elég erélyes nejével szemben. A szombati böjtről már le akart mondani az ifju Rákóczyné, de a péntekiről nem, csak augusztus 27-ikén jelenthette Rákóczy György, hogy reá vette nejét a kivánt téritvény aláirására.[1]

[1] Beke és Barabás, id. m. 800—815. Szilágyi II. Rákóczy Györgyén kivül Szalárdy, a Török-magyarkori államokmánytár s a két Rákóczy családi levelezésének erre vonatkozó okleveleit. Örsi jelentése Szilágyinál: Erdélyi országgy. emlékek, X. 389.

A3 nagi katolicus varmegyenek szent
egyessegetol az minivel es mi velem
oda az [illegible] fel [illegible] egy meg
ami dolgunk allo nagy [illegible]
[illegible] ugian igen nagiobb
[illegible] az [illegible]
[illegible] fogni mind [illegible]
[illegible]
[illegible] provida
[illegible] ez [illegible]
[illegible] Rákoci György [illegible]
[illegible] hogy [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] hogy [illegible]

I. Rákóczy ~ örgy.
(Az irat er

Midőn e nagy állami actió ily módon be volt fejezve, akkor már másfél éve múlt annak, hogy II. Rákóczy György fejedelemmé választatott. Az 1642 február 16-ára összehívott országgyűlés »egy szűvel lélekvel« mondotta ki e választást, kérvén az Istent, hogy tegye a váradi kapitányt hasznos fejedelemmé, s »ruházza föl értelemmel, okossággal, bölcsességgel, tudománynyal, fejedelmi bátorságnak lelkével, mint régen Dávidot, Salamont, Ezéchiást és a többi szent királyokat«.[1]

Hátra volt még a porta megerősítése. A porta nem épen jó szemmel nézte a Rákóczy-dynastia megalapitását, szokatlannak találta, hogy a fejedelem életében válasszanak utódot. »A vezér ő nagyságával« — írja az erdélyi követ urának — »igen óva kell bánnunk, mint az ért kelés olyan«.[2]

De ő nagysága érzékenysége a küldött aranyoktól lecsendesűlt. És nemsokára alkalom nyilt arra, hogy az új fejedelem hivatásának éljen. Midőn 1644-ben I. Rákóczy György elindúlt arra a hadjáratra, melynek eredménye a linczi béke volt, magával vitte Zsigmondot s idősebb fiát kormányzóvá nevezte ki. Nagyon csekély volt az új kormányzó önálló hatásköre. Az öreg fejedelem meghagyta neki, hogy fogadja meg mellette hagyott »expertus hiveinek« tanácsát, engedelmeskedjék anyja parancsainak s olvassa el figyelmesen »gyakori szép intő leveleit« is. Hanem azok a szép intő levelek néha ugyancsak keményen dorgáltak s a fiú levelei is olykor elkeseredést mutatnak. Kemény János évek múlva megemlékezve erről a korról, azt mondja, hogy voltak, kik elidegeníték a fejedelmet »a szegény öreg úrtól«. Úgy látszik, hogy a sugdosók elég serények voltak a viszály szításában, de azért nem akarjuk nagyon komolyan venni a kedvetlen szavakat. Néha rosszúl eshetett a kormányzónak, hogy öcscse, Zsigmond messze jár a táborban atyja mellett, ott embereket lát, különféle tiszteletben részesül, mig ő a megszokott körben marad; az atya pedig indulatosan kifakadt, ha olykor híreket hallott fiának állitólagos vagy igazi mértékletenségéről, vagy arról, hogy kormányzói hatáskörét valami csekélységben áthágta. De azért György nem volt rossz fiú, s rossz testvér sem, az öreg fejedelem pedig mogorva beszéde mellett is mind a két fiának javát egyenlően óhajtotta. Igaz, hogy fiatalabb gyermekét talán kevésbbé korholta, csendesebbnek, higgadtabbnak, gondosabbnak tartotta bátyjánál, hanem azért úgy hitte, hogy a trónörökösnek hibái, melyeket apai aggoda-

Rákóczy Zsigmond aláírása.

[1] Erdélyi Országgy. Emlékek, X. k.

[2] Török-magyarkori Állam-Okmánytár, III. k. 108.

lomból néha nagyított, az idő múltával el fognak enyészni.[1] II. Rákóczy György kora Erdély belső fejlődésére is nevezetes. Legyen elég emlitenünk az *Approbata Constitutio* elkészitését. De ebben a korban mindenekelőtt a lengyelországi katastropha köti le figyelmünket előzményeivel és hatásaival együtt. Mert nem elég ismernünk magát a katastróphát, figyelemmel lehet és kell kisérnünk az elborulást is az első felhő föltünésétől a vészes tornyosulásig s a vihar kitöréséig.

És ha igy az eredetet kutatjuk, úgy látjuk, hogy I. Rákóczy György korából kell kiindúlnunk. Radzivill litvániai herczeg követei már 1643-ban jártak Erdélyben, szóba hozván azt, hogy a herczeg IV. Ulászló halála után protestáns királyt szeretne választatni s e méltóságot a fejedelemnek vagy fiainak szánta.[2] Ez a terv tetszett az erdélyi udvarnak és bizonyos, hogy sokszor emlegették azóta mindaddig, mig IV. Ulászló 1648 május 22-dikén történt halálával elérkezett a tettek ideje.[3] Ekkor azután igen sokoldalú diplomatiai munkásság ágazott szét az erdélyi udvarból. Dalmady István Stockholmba indult, egyebek közt azért, hogy utközben Danzigban pártot szerezzen a Rákóczy-háznak s hogy Krisztina királynővel a fejedelmet vagy Zsigmond herczeget ajánltassa a lengyel országgyűlésnek. Oxenstierna azt felelte, hogy a királynő már lekötötte szavát Kázmérnak. Ugyanekkor utaztak Mikes Mihály és Padányi Brandenburgba s Németalföldre és ez a küldetés is kapcsolatban volt a lengyel tervvel.[4]

Kemény János aláírása.

Ez éjszaknyugati mozgolódás csak csekélység volt a délkeleti követjáráshoz képest. Kemény János jelent meg Moldvában, mert arról volt szó, hogy az eddig ellenséges Lupul vajda jóindulatát, sőt segitségét kellett kinyerni a nagy eshetőség idejére. Oláhországra úgy is számithatott a fejedelem s az ide küldött Sebessi a más uton járó küldöttek munkáját támogatva, főleg a kozák szövetség megkötésén fáradozott; Chmelniczky Bogdánt, a hires kozák hetmánt kellett megnyerni, ki ép ez időtájt föllobbantotta a régi kozák gyűlölség tüzét a lengyel ellen, ádáz dűhvel támadván meg a köztársaságot. De mi legfőbb, Bethlen Ferencz és Klobusiczky Lengyelországba indultak 40,000 »vert sárga« aranynyal és

[1] A kormányzói utasitást közli Pettkó Béla: Tört. Tár 1891; Kemény 1658 január 13-diki levelét Tört. Tár 1882, a Családi Levelezésben A két Rákóczy leveleit.

[2] Kemény önéletleirása, 297.

[3] Kraus, Chronik. 174.

[4] Dalmady István svédországi követsége, Szilágyi Sándortól. (Rajzok és tanulmányok, I. köt. Buda-Pest, 1875.)

körülbelöl 20,000 tallérral, hogy abból pártot szerezzenek és »vitézlő rendnek is fizessenek«. Chmelniczky megemlékezve Báthory Istvánról, kitől a kozákok kiváltságokat kaptak, nagy örömmel válaszolt Rákóczy fölszólitására, igérve, hogy teljes erejével fogja megtámadni a köztársaságot, csak a fejedelem se késsék a hadi parancs kiadásával. Bethlen is azt irta lengyel földről, hogy a hadak készen legyenek, hiszen Wielopolszky azt mondotta inter pocula, hogy totus est Rákóczianus. Hanem a fejedelem meghalt, még az uj király megválasztása előtt. Midőn Kemény János Jassyban »jó jámbor vén urának« halálos betegségét hallotta, azt izente, hogy »nem recedálni semmiben«.[1]

Így állottak a dolgok a fejedelem halálakor. Nem volt-e már ekkor számitásba véve, megbeszélve és csakhogy nem a tettig érlelve mind az, mi a lengyelországi szerencsétlenséget előidézte? Háboru a nem »Rákóczianus« Lengyelország ellen Chmelniczky segitségével, Erdély és a két vajda

II. Rákóczy György aláirása.

hadi erejével, a nyugati protestáns hatalmak rokonszenvére támaszkodva: ezek voltak I. Rákóczy György tervének fő alkatrészei. Igaz, hogy az induló jel még nem volt kiadva s a nagyravágyó, de óvatos fejedelem nem is adta volna ki, ha meghallja, hogy a királyválasztó országgyűlésen a Rákóczy név alig hangzott föl. De azért nem »recedált« volna mindjárt; sokkal nagyobb hévvel fogtak a dologhoz az erdélyi udvarnál, semhogy az első csalódás után rögtön elállhattak volna a tervtől. Akárhogy történt volna, I. Rákóczy György már játszott a veszedelmes tűzzel és ez nem csekély dolog a politikában.

Fia pedig tulajdonkép folytatta ott, a hol atyja elhagyta. Örökölte a szenvedélyes vágyat s tovább bonyolitotta a szálakat, melyeket atyja kezdett szőni. Nem akarjuk tagadni nagy hibáit, de azon általános nézettel szemben, hogy jól rendezett s jól védett örökségét oly könnyelműen szélnek eresz-

[1] Kemény önéletleirása, 475—479. Erdélyi Országgy. Emlékek, X. 495—500. s Szilágyi, Erdély és az északkeleti háboru I. 6—12.

tette, szükségesnek tartottuk utalni arra a tényre, hogy az állam szekere veszedelmes útra volt terelve már akkor, midőn a gyeplő II. Rákóczy György kezébe került.

János Kázmér királylyá választása kétségtelenné tette, hogy a Rákóczy-háznak nincs számba vehető pártja Lengyelországban. Ekkor talán le is lehetett volna mondani a képzelgésről, hogy a katholikus Lengyelország protestáns fejedelmet válaszszon, ki határozott igéretet nem tett az áttérésre és ép egy antikatholikus liga segélyével akart a trónra jutni. De ha már e vágyat lehetetlen volt elfojtani, a királyválasztás legalább arra inthette volna az erdélyi udvart, hogy óvatosabb legyen terveiben. Mindenekelőtt szükséges volt a lengyel állapotok alaposabb megfigyelése, nem inter pocula ejtett megjegyzések alapján s szükséges volt a Rákóczy-párt erősitése, mert világos, hogy a lengyel trónra az útat minden körülmények közt leginkább a lengyel rendek beleegyezése egyengetheti. Már pedig a kozákokkal való, legalább is fölösleges szövetkezés épen nem volt alkalmas arra, hogy a Rákóczy-háznak népszerűséget szerezzen a lengyelek közt.

János Kázmért 1648 november 17-én választották királylyá s a koronázást a következő év január 17-dikére tűzték ki. Ekkor Rákóczy György Keménynyel azt a merész tervet latolgatta, hogy »a kozák hetmán ő kegyelme« akadályozza meg a koronázást. Vegye körül Krakkót ostromzárral, hogy a koronát el ne vihessék, akkor azután új választó gyűlést kell hirdetni; ez alatt Erdélyben is elkészülnek és Rákóczy Zsigmondot útnak eresztik.[1]

Mialatt ily eshetőségeket tárgyalgattak II. Rákóczy György környezetében, a koronázás minden akadály nélkül megtörtént. S most az udvar csak Jármi Ferencznek azzal a jelentésével vigasztalhatta magát, hogy a »koronázat gyalázatosan ment végben«.[2]

Ez a jelentés azonban nem gátolta meg a királyt abban, hogy Rákóczynak kozák összeköttetéseire vigyázzon. Wielopolszkyt nagy kiséréttel és azzal a megbizással küldötte Erdélybe, hogy kérjen segitséget Rákóczytól a kozák ellenében. De talán nem is ez volt a követség fő czélja, Lengyelországban biztos tudomást akartak szerezni az erdélyiek hangulatáról. Rákóczy békeközvetítőnek ajánlotta magát és általános kifejezésekben jóindulatáról beszélt. Wielopolszky nem a legjobb benyomásokkal távozott.[3]

Méltán kételkedett Rákóczy jóindulatának őszintéségében. Egyre

[1] Szilágyi, Okmánytár II. Rákóczy György keleti összeköttetéseihez, 1874. 4. 5.

[2] Erdély és az északkeleti háború I. 35.

[3] Szilágyi: II. Rákóczy György, 62. s Kochowski, Annalium Poloniae Climacter Krakkó, 1683., 164. Mit Kemény beszél e követségről, azt méltán mellőzi Szilágyi. Magában véve nem hihetetlen, hogy Wielopolszky egyenetlenséget akart támasztani a két Rákóczy közt, de Kemény igen rikító színekkel írja le Wielopolszky eljárását.

jártak-keltek a követek Czeherin és Erdély közt. Chmelniczky valóban örült az erdélyi szövetkezésnek, megtisztelés volt neki az előkelő összeköttetés s másrészt hasznot is várt belőle. Úgy látszik, hogy a Rákóczyak révén Timotheusz nevű fia számára is valami előléptetést remélt s mi még fontosabb, az erdélyi hadi erőt akarta fölhasználni Lengyelország ellen. 1649 májusában azt izente Erdélybe, hogy Zsigmond herczeg jőjjön a kozákok közé és élökre állva vívja ki ügyét. Ez ajánlatot igen komolyan vették Rákóczy udvarában s a gyógyi fürdőben június 14-ikén a tanácsosok alaposan megbeszélték a dolgot. Szerencsére úgy látták, hogy a tervnek nincs elég alapja s észrevették a kozák ajánlatnak azt a kétértelműségét, hogy egyszer Zsigmond herczegnek haddal, másszor had nélkül való kivonulását kérik.[1] De nemsokára a hetmán egy fényes diadal után békét kötött a lengyelekkel Zborownál. Senki sem hitt a béke tartósságában, maga a hetmán sem. Teterát, a hadak nótáriusát, küldötte a Rákóczy-testvérekhez, hogy kozák földről indúljon bármelyikök »a király és a respublica« ellen. Erre Rákóczy Zsigmond egy tudós értekezésben kifejtette, hogy mennyi nehézséggel járna ez a terv, akármelyik testvér is indulna el a kozákok »hivataljára«. De nevezetes a dologban az, hogy oly komolyan fontolgattak ily kalandos tervet s hogy ép Rákóczy Zsigmond, a higgadtabb testvér, e hosszasan indokolt votumában a támadó czélból kötött kozák szövetség reményét nem akarja elejteni. Azt mondja, hogy elég volna, ha csak egy néhány lengyel főúr »akarná a dolgot« s ekkor »a kozákoknál is derekabb fundamentumot vetve«, könnyebb volna akár neki, akár bátyjának »az Istentől megmutatott« alkalommal élni, sőt elmulatni nem is tartanám igen jónak.[2] Emlékezzünk vissza Keménynek azon jassyi intésére, hogy nem kell recedálni, most pedig vegyük hozzá Zsigmond herczeg ítéletét, kinek néhány lengyel főúr akarása s a kozák hadi szövetség bizonyos körülmények közt nem igen »elmulatni való« alkalomnak látszik és előre érezhetjük, hogy e makacs ragaszkodás az illusiókhoz s e folytonos foglalkozás az alaktalan politikai tervekkel elfojtanak majd minden józanságot s az örvénybe sodorják az álmodozókat. Egyelőre leginkább a kozák mozgalmak szolgáltattak anyagot a tervkovácsoknak. Chmelniczky ugyanis gondoskodott arról, hogy el ne felejtsék. A zborowi béke csak fegyverszünet volt, a kozákokra nézve kedvező föltételeiben a lengyelek nem bírtak megnyugodni. Chmelniczky tehát készült a háborúra s a tatárokkal szövetkezett. Az 1650-dik évben még nem tört ki a lengyel-kozák háború, de a harczias hetmán ezt az évet arra használta föl, hogy elpusztítsa Lupul moldvai vajda tartományát, ki vonakodott leányát nőül adni Chmelniczky fiához. A Rákóczy-ház e régi ellenségének megfenyítése

[1] A tanácskozás jegyzőkönyvét l. Tört. Tár, 1889. Szilágyi közli; l. még Chmelniczky levelét Keményhez, közli P. Szathmáry Magyar Történelmi Tár II. folyam VI. köt. 57.

[2] Rákóczy Zsigmond votuma, Szilágyinál Erdély és az északkeleti háború. I. 57. l.

Chmelnyczky Bogdán.

(Egykorú metszet után.)

nem volt ellenére az erdélyi fejedelemnek, de még sem tudhatta, hogy nem fejlődik-e ki valami zavar e kozák-moldvai sógorságból. Tanácsosnak látszott tehát már ezért is a kozák jóindulatának biztositása, noha tudjuk, hogy nem ez volt a főok a baráti viszony föntartására. A hetmán határozott nyilatkozatot kért a fejedelemtől, hogy megsegiti-e, ha a lengyelek megtámadják. Rákóczy még nem mert segitséget adni, hosszasan s őszintén fejtegette, hogy szövetségeseire volna szüksége, egyrészt a támadás nyomatékossága s másrészt országának födözése érdekében. Ez idő szerint leginkább azt kérte a hetmántól, hogy »az tatár kánnal szerezne oly bizonyos szövetséget és barátságot közöttünk, az minemő vagyon magoknak ő kelmeknek.[1]

Tudjuk, hogy minő megbizható volt a kozák-tatár szövetség s menynyire szavahihető két ember volt a khán s a hetmán, azért Rákóczy kérését olvasva, Falstaff adósságára kell gondolnunk, melyért Bardolph akart kezeskedni.

E nyugtalankodásnak kézzel fogható eredménye az volt, hogy gyanakodást és bizalmatlanságot keltett azokban, a kiknek jóindulata oly szükséges volt az erdélyi politikának, mint a mindennapi kenyér. Maga Rákóczy György is tudta, hogy a bécsi udvarnál nem nagy a kedveltsége s mivel szeretett volna valami biztosat tudni a császári tanács szándékairól, Bethlen Ferencztől oly általánosságban tartott üzenetet küldött Bécsbe, melyből azt lehetett kivenni, hogy a fejedelem hajlandó volna szolgálatot tenni a császárnak esetleg a török ellen is. E teljesen fölösleges ajánlást, melyet a fejedelem anyja és öcscse nem javallottak, az udvar azzal viszonozta, hogy a szövetség ajánlatát bejelentette Konstantinápolyban.[2]

De azért kapott Rákóczy jó tanácsot is az udvartól. Pálffy nádor ajánlatára adták e tanácsot s mi inkább a nádori fölterjesztés szavait idézzük, semmint a hivatalos levél kifejezéseit. Pálffy, a következőket irja a császárnak 1650. év végén: »Inteni kellene Rákóczyt, hogy a lengyel dolgokba ne avatkozzék, ki kellene fejteni előtte, hogy nemcsak a saját-ját veszítheti el, hanem egész nemzetségét is tönkre teheti s ez igy fog történni többféle okból, de leginkább — s ezt ő is jól tudhatja — abból az okból, hogy a török nem szereti s azt, mit atyja vétett, rajta kivánja megboszúlni. Soha sem hagyná őt békében és lehetetlen, hogy a többi nagyhatalom ne zaklatná Rákóczyt s ne támadna reá fegyverrel.«[3]

Talán később eszébe jutott Rákóczynak ez intés, de most tovább kergette a délibábot. 1651-ben kitört a lengyel-kozák háború és Rákóczy szerette volna, ha a hetmán megelőzve a lengyelek kivonulását, elfoglalná Krakkót, ő maga pedig kissé hátra maradna. Ez a hátrább maradás arra

[1] Utasitása Ujlaki László számára, 1650. okt. 29. Erdély és az északkeleti háború, I. 120., 121.

[2] Erdélyi Orsz. Emlékek, XI. 95, 101, 103 s Erdély és az északkeleti háború, I. 211.

[3] Pálffy előterjesztése, 1650 decz. 17. U. o. I. 134.

kellett volna, hogy a hetmán távollétében s Krakkóra támaszkodva valamely erdélyi főúr Rákóczy hűségére esküdtetné, a bizonyára nagy számmal odagyülekező lengyel híveket és azután Rákóczy is oda vonúlna »illendő erővel«. Ez a huszáros terv is a papiroson maradt, pedig a fejedelem ez időtájt ugyancsak szeretett volna táborba szállni.[1]

Hanem az alkalom egyre késett, mert az 1651-diki hadjáratban a kozákok elég messze estek Krakkótól. Sőt a beresteskói ütközetben Chmelniczky tökéletes vereséget szenvedett ép annak a tatár khánnak árulása következtében, kinek szövetsége egyik legerősebb »fundamentuma« volt Rákóczy György légvárának. A hadjárat alatt Rákóczy mind a két félnek ajánlatot tett, hogy hajlandó volna közvetiteni a békét közöttük. Ha ez a közvetités sikerül, akkor, igy gondolkodott Rákóczy, a béke érdekében tett szolgálatot érdeméül fogják fölróvni különösen Lengyelországban. De mi még fontosabb, ha a lengyelek megszegnék a békét, akkor a mediator pacis tiszta lelkiismerettel s a »világ idegen itélete nélkül fegyverrel oltalmazhatná a végzéseket megálló felet«, sőt köteles volna a védelemre. A terv bölcsen volt kigondolva, csak a viszonyokhoz nem illett. A bjelazerkowi békét, mely meghiusitotta a zborowi béke eredményeit, idegen közvetités nélkül kötötték meg és hire járt, hogy a békét követő lakomán Chmelniczky minden bajáért Rákóczyt okolta, ki váltig biztatta segítséggel. A lengyelek sem akarták elfogadni Rákóczy közvetítését, hanem szintén azzal vádolták, hogy ösztönzi a kozákokat.[2] A közvetítői szerep tehát ugyancsak hálátlannak bizonyult, de ugyanez évben másfelől vigasztalóbb jelek mutatkoztak. A portán mindeddig jól állottak Rákóczy dolgai. Mindjárt uralkodása elején lefizette azt a nagy összeget, melyet atyjától a linczi béke után hiában követelt a török. E jó magaviseletnek most hasznát kivánta látni Rákóczy s 1651-ben arra kérte a portát, hogy tegye lehetővé a kozákok megsegitését, még pedig úgy, hogy Erdélyt a fejedelem távollétében a budai basa s a két vajda védené meg a császár támadása ellen. A porta igen előzékenyen válaszolt, mert Chmelniczky vesztét éppen nem kivánta, hanem alapjában elhalasztó volt a válasz. Megigérte ugyanis a kivánt segítséget s meg is adta az engedélyt, de akkorra, »mikor Isten azt az időt adja érni«, melyben a porta a maga hadi erejével veheti pártfogásába Chmelniczkyt.[3] Ebből világosan ki lehetett volna venni azt, hogy

[1] A Göcs Pálnak adott titkos utasitást. Erdély és az északkeleti háború. I. 173. Bisterfeld irja Rákóczy Zsigmondnak: »Video enim plane pronum in bellum esse principem,« (1651 máj. 25.); közli Szilágyi: Tört. tár, 1891.

[2] A Göcsnek adott utasítás Erd. Orsz. Emlékek, XI. 138. Kemény János jelentését. Erdély és az északkeleti háború, I. 192. s Okmánytár II. Rákóczy György kel. összeköttet., 84. l.

[3] Itt össze kellett egyeztetnünk Reninger s Földváry jelentéseit. Hurmuzaki: Fragmente zur Geschichte der Rumänen. III. Szilágyi Erdély és az északkeleti háború, I. 215.

a porta Rákóczy önálló beavatkozását nem kivánja, hanem csak a maga érdekében akarja fölhasználni a fejedelem harczias készségét. De a Rákóczyak nagy örömmel fogadták a választ s most azt hitték, hogy mindent megkapnak majd a portától, a mit csak akarnak. »A portán dolgaink optime sunt«, irja Rákóczy Zsigmond.[1]

De bármily optime állottak itt a dolgok, Rákóczy Zsigmondnak is meg kellett vallania, hogy barátokról kellene gondoskodni s a svédre mutatott, ki ekkor maga jelentette be barátságát.[2]

János Kázmér ugyanis megtagadta Krisztinától a királynő czimét s csak kárpótlás fejében akart lemondani a svéd koronára való igényéről azonfölül még Livlandot is követelve. 1651-ben maga a királynő is azt mondta, hogy a háború kikerülhetetlen és jó lesz be nem várni a támadást. Stokholmban tudták, hogy Rákóczy készülődik Lengyelország ellen, azért Skytte Benedek bárót, a svéd államtanács tagját, elküldötték Erdélyen át Konstantinápolyba, hogy jelentést tegyen a keleti állapotokról. Skytte előbb Sárospatakon beszélt Zsigmond herczeggel, azután Erdélybe utazott a fejedelemhez.

Mind a két udvarnál oly örömmel fogadták, mint a régen várt megváltót. Most végre akadt hatalmas szövetséges, ki Lengyelország ellen készül s hozzá még evangélikus. Emlegették a svéd báró előtt Erdély kedvező helyzetét s a Rákóczy-ház vagyonát. Tiz milliónál többre rúg a pataki és munkácsi kincstár, azonkívül évenként fél milliót tesznek félre. Jobb szövetséges társat a császár és a lengyel ellen sehol sem kaphatna Svédország. Csak az imént is tudomására jutottak néhány rigai polgár összeesküvésének a lengyel királylyal és e fölfedezés is mutatja a Rákóczyak értesűltségét. Különösen az volna jó, ha a svéd korona a török portával közvetlenebb viszonyba lépne, valami kereskedelmi és baráti szerződést kötvén vele, mi által Svédország nagy befolyást nyerne a keleti ügyekre. A politikai combinatiók egész tűzijátéka röppent föl a Rákóczyak képzeletében. Igazitották Európa térképét, osztogatták s cserélgették a területeket, különösen Lengyelország rovására, s a tűzijáték központjában ott tündökölt a lengyel korona és talán a magyar is valamelyik Rákóczy fején. A svéd udvarnál kissé kalandosnak találták e tervelést, de úgy hitték, hogy, nem kell elkedvetleníteni a vállalkozó fejedelmet.[3] De 1652-ben fordulat állott be Rákóczy lengyelországi politikájában. Ez évben ugyanis Moldva felé fordúlt a figyelem. Chmelniczky 1650-ben fegyverrel kényszeritette a moldvai vajdát, hogy leányát eljegyezze fiával, Timotheussal. 1652-ben a lakodalmat akarta megülni a vőlegény, most újra táborba

[1] »Et contentum et auxilium facile obtineremus« 1651 deczember 25. Klobusiczkyhoz, közli Szilágyi Tört. Tár, 1891.

[2] U. o. Rákóczy Zsigmond levele Györgyhöz. 1652 január 12.

[3] Carlson: Geschichte Schwedens, IV. 28. 29. s Erdély és az északkeleti háború I. 196—212. ll.

kellett szállniok a kozákoknak, hogy haza vihessék a szép és gazdag Rozandát. Augusztus végén megtartották a kikényszeritett lakodalmat, hanem az apa s leánya csakhamar megnyugodtak sorsukban és most az a hir terjedt el, hogy Lupul ki akarja tudni Mátét oláh vajdaságából, hogy székibe kozák vejét ültesse [1]

A kozák szövetség növelte Lupul régi nyughatatlanságát s veszélyességét. Igen kalandos terveket szőtt szomszédainak megrontására, egyebek közt az erdélyi oláhok föllázitására is gondolt. Mi úgy hisszük, hogy sok oly tervet tulajdonitottak neki, miről a vajda semmit sem tudott és hogy még kozák szövetségeseivel együtt is alapjában ártalmatlanabb volt, mint a minőnek ellenségei hitték. A türelmetlen Rákóczy azonban azt mondotta, hogy Lupul kezdette volna, ha ő nem kezdi a támadást és mivel azt tartotta, hogy »konyhában embernek ellenséget várni nem tanácsos dolog«, 1653-ban meginditotta a hadjáratot Lupul ellen.[2] Az erdélyi hadi erő, szövetségben az oláhval s a lengyellel, a moldvai alattvalók ellenszenvére is támaszkodva, kiűzte Lupult országából. 1653. év végén a vajda a Jedikulában volt, helyét Stephán foglalta el, Rákóczy híve; Timotheus elesett és Rákóczy Lupul kincseiből százezer aranyat és huszonötezer tallért kapott. Nevezetes az a fordulat, mely a kozák barátságot nyilt ellenségeskedéssé és a lengyellel való feszült viszonyt szoros szövetséggé változtatta. Mind a két tényt leginkább a pillanatnyi szükség magyarázza meg. A boszúvágy s az a türelmetlen törekvés, hogy a két szomszédos vajdaság az erdélyi fejedelemtől függjön, sőt némileg Lupul kincseinek nagy híre is hirtelen fölforgatták Rákóczy politikáját, mely különben is oly kevéssé alapúlt biztosan kigondolt és kapcsolatos terveken, hogy könnyen csapott szokatlan útakra.

De másrészt Rákóczy úgy tapasztalta, hogy a kozák erő gyöngébb, mint eleinte gondolta s hogy Chmelniczky csak akkor félelmes, ha a tatárral egyetért. Különben föntartotta az összeköttetést a hetmánnal és tábornokaival, és azt hitte, hogy még fölhasználhatja annak idején Chmelniczky vitézeit, noha most egyik főoka volt Timotheus bukásának s a nagy kozák vereségnek.

Abból, hogy az erdélyi hadak Chmelniczky ellen küzdöttek, önként következett a lengyel barátság helyreállitása. A közös fegyvertények és kölcsönös diplomatiai szolgálatok erősitették a baráti hangulatot. Midőn János Kázmér visszabocsátotta az erdélyi hadakat, azt irta a fejedelemnek, hogy ki fogja mutatni háláját »minden alkalommal és minden helyen, úgy hogy Rákóczynak soha sem kell majd megbánnia a király barátságát«.[3]

De ez a lengyel hadi szövetség nem volt inyére a portának, már csak azért sem, mert megeshetett volna, hogy az erdélyi hadak összeütkö-

[1] Családi Levelezés, 467.

[2] Rákóczynak anyjához irt leveleit, l. u. ott s Lupul levelét Szilágyinál Erdély és az északkeleti háború I. 225.

[3] Rumy, Monum., Hung. II. Pest, 1816, 308.

zésbe kerülnek a tatárokkal. Általában véve Rákóczynak azt a merészségét, hogy fölhasználva a porta szorult helyzetét, a maga erejével és a szomszédos szövetségesek segítségével kiűzi tartományából a porta vazallusait, nagyon zokon vették a török udvarnál. De nem szóltak, nem tiltották határozottan a beavatkozást, várták a dolog lefolyását és különben sem törődtek semmit Lupullal, kit csakis a fővezér pártolt, de nyiltan még ő sem. Hanem azért veszedelmes dolognak tartották a vazallusok önállóságát. Rákóczy különben még izeneteiben sem kimélte eléggé a török érzékenységet, úgy hogy a portai tolmács néha le se merte forditani iratait.

Mindebből közvetlen baj nem származott. Látszólag minden fényesen sikerült. Rákóczy nagyralátó tervei számára fölhasználhatta most már Erdély hatalmát, a maga nagy vagyonát, mely Zsigmond herczeg halála óta újra gyarapodott, a két vajdát, kik most némi függésben voltak tőle, a lengyeleknek az eddiginél nagyobb jóindulatát és a hite szerint még kibékithető kozákot is. Hanem azért még mindig kérdés, hogy nem lett volna-e tanácsosabb, ha nem is a »konyhában«, de legalább a ház előtt bevárni az ellenfélt?

Mert a porta hallgatott ugyan, »csak mintegy félszemre nézi a fejedelem magaviseletét«, mint Szalárdy irja, de »felrójja vala« és pedig fekete könyvében.[1]

Az 1654-dik év nevezetes eseménynyel köszöntött be. Január 8-kán Chmelniczky hűséget esküdött Alexei Michajlovics moszkvai czárnak. Kis-Oroszország ez elszakadása a lengyel királyságtól nevezetes fordulat az európai kelet történetében és az egykorúak is érezték fontosságát. A czár most a zaporogi kozákokkal együtt támadta meg Lengyelországot, az orthodox hit protectorának mondotta magát, arról volt szó, hogy a görögkeleti vallású népek szövetségének élén fog harczolni a katholikus Lengyelország ellen.

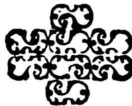
Rákóczyt meglepte s kényes helyzetbe hozta a moszkvai-kozák szövetkezés. Még Chmelniczky is várt tőle segítséget, de élénkebben követelték fegyveres támogatását a lengyelek, hivatkozván a tavalyi közös táborozásra. Rákóczy azon volt, hogy egyik félt se haragitsa magára s óvakodott a közbelépéstől, mely az ő érdekei szempontjából a legjobb esetben is fölösleges erőpazarlás lett volna. A kozák hetmánnál mentegette a tavalyi félreértést, magyarázgatta, hogy az ő hadai sohasem sértették meg »a zaporogi kozákság területét«, kijelentette, hogy jövőre is »igazi, őszinte barátságot« akar tartani Chmelniczky hadaival. A legjobban szerette volna, ha a békét közvetitheti a hadakozók között, de ez ajánlatnak alig volt értelme és oly elhasznált expediens volt már, hogy a lengyelekre nem

[1] Erdély és az északkeleti háború, I. 279. Sebesi szeptemberi jelentései Okmánytár II. Rákóczy Gy. keleti összekött. 127. és Hurmuzaki, Fragmente zur rumänischen Geschichte, III. 178—205.

ERDELY S' EGESZ MAGYAR NEP
egymás után tsak hamar hamar érkezett

HARMAS JAJJA S' SIRALMA.

Mellyel e' KÉT keferedett HAZAT, amaz halhatatlan emlekezetű
HAROM FEJEDELMI EMBEREKNEK,
néhai
NAGY RAKOCI GYÖRGYNEK,
Erdély Orfzágának Fejedelmének, Magyar Orfzág fok Réfzeinek Urának, és Székelyek Ifpánnyának, 1649-ben, az Elfő Honak vagy Januariufnak 10-dik napján;
Es az után tsak hamar, az ő Nága igen nagy reménfégű kedves Fiának, kiben az egéfz igaz Magyar Haza fiak meg-nyugodtak, és igen meg-vidultak vala,
néhai
RAKOCI SIGMONDNAK,
1652-ben, a' Negyedik Honak vagy Aprilifnek 28-dik napján.
Ennek-felette az előtt 1648-ben, Harmadik Hónak, vagy Martiufnak 29-dik napján, ritka példáju, kegyes és iftenfélő
néhai öreg
GROF BETLEN ISTVANNAK,
Gyula-Fejérvári mulando Frifs Házoktul, a' Sirban meg-inditáfokkor
SIRATTA S' SIRATTATTA
MEDGYESI PAL.

VARADON,
Nyomtattatott SZENCI ABRAHAM által, *M. D. LIII.*

Erdély Hármas jajja czímlapja.

(Medgyesi Pál gyászbeszéde Rákóczy Zsigmond felett.)

igen hatott. Folytassuk a megkezdett fegyveres szövetséget, irja Rákóczynak a szorongatott lengyel király, mire a fejedelem úgy nyilatkozott, hogy »nehéz kívánság s bolondúl akarna a király minket a hadakozásban egyvelíteni«. De hogy végleg el ne kedvetlenitse a lengyel rendeket, hajlandó volt megengedni, hogy a lengyelek katonákat fogadjanak az erdélyi területen. A lengyelek sem akartak szakitani Rákóczyval és kérésére a köztársaság a lengyel indigenátussal ruházta föl Rákóczy fiát és néhány erdélyi főurat[1]

Nem a háborútól való idegenkedés tette Rákóczyt ily tartózkodóvá. 1655-ben újra kardot rántott, hogy rendet csináljon Oláhországban. Máté halála után ugyanis Konstantin, az új oláh vajda, föl akarta oszlatni az állandó testőrcsapatot, az úgynevezett szeményeket. E bolgár, szerb, kutzovlach, kisorosz s albán zsoldosok hadra termett, de igen rakonczátlan katonák voltak. Boszút állottak a bojárokon, kik a föloszlatást tanácsolták, s új vajdát is választottak. Rákóczy egy döntő ütközetben véget vetett a lázadásnak. A közbelépésre több ok volt most, mint midőn 1653-ban Lupult megtámadta. Az oláh lázadás Moldvát s az erdélyi terület biztosságát is fenyegette. Természetes törekvése volt az erdélyi fejedelmeknek a két vajdaságot hatalmuk körébe vonni és Rákóczyt e törekvésben, ép úgy mint Báthory Gábort és Bethlent, különösen az a gondolat sarkalta türelmetlenségre, hogy e két állam élén nagyobb tekintélylyel s hatalommal léphet föl, ha majd Lengyelországban döntésre kerűl a sor. S így e vállalatban is érezhető volt a lengyel korona reményének hatása, még pedig elég szerencsétlenűl. Mert igaz, hogy a török nem tiltotta a beavatkozást, sőt a szilisztriai basa egyenesen ösztönözte is arra Rákóczyt, hisz alapjában véve a török érdek is követelte a lázadás elfojtását. Hanem a szultán gyermek volt, a palota-forradalmak, a lázongások s a velenczei háború egy időre megbénították a portát. Mind a mellett tehetetlen irigységgel nézte a vakmerő vazallus szerencséjét, s azzal vádolta, hogy kiszívja a két vajdaság zsírját, mely szerinte csak a török urakat illette. Rákóczynak védekeznie kellett a vád ellen, hogy az oláh földről tizenötezer erszény aranyat vitt el. Valami anyagi haszna volt a vállalatból s tanácsos lett volna ebben mennél bővebben részesítenie a török udvar befolyásos embereit. Azt meg épen rossz néven vették a portán, hogy Rákóczyt a két Oláhországban erdélyi királynak czímezgették.[2]

Rákóczy most szerencséjének tetőpontjára jutott. Mintegy protectora volt a két oláh vajdának, kik évenként tiszteletdijat fizettek neki, lengyel,

[1] L. Galitzin-Streccius Allgemeine Kriegsgeschichte der Neuzeit. III. Suppl. I. zu Cassel, 1882. 194. 202. II Okmánytár II. Rákóczy György kel. összeköttet. 135. 700. l. Erdély és az északkeleti háború I. 301., 316., 325. II. s Klobusiczky és Mikes instructiója május 22. közli Szilágyi Tört. tár, 1889.

[2] Thallóczy Lajos, II. Rákóczy György és az oláh szemények Századok 1892. Szilágyi, II. Rákóczy György 120—126. II. Erdély és az északkeleti háború, I. 559. Okmánytár, 254. és Családi levelezés, 492.

svéd, kozák s tatár követek fordúltak meg udvarában. Nagy híre volt Magyarországon. Zrínyi örömmel hallotta a hireket a »magyarság reményének« emelkedéséről.

Valóban úgy látszott, hogy Rákóczy merészségét mindig siker jutalmazza, s hogy okossága nem kisebb bátorságánál. Az erdélyi politika hagyományos

II. Rákóczy György.
(Egykorú metszet után.)

útjain, szövetségben a keleti vagy nyugati ellenféllel, talán ő is kikerekíthette volna területét a magyar királyság rovására ép úgy, mint elődei. Meg volt benne mindaz, a mi szükséges volt az ily vállalatra, a gyorsaság, kitartás s bizonyos leleményes diplomatia. De még itt is veszélyeztette volna

a sikert a mérséklet hiánya. Maga emlegette, hogy ily esetben meg nem elégednék, mint atyja, a hét vármegyével. Nagyon is bízott erejében, szerencséjében és józan eszében. — Készen áll-e az erdélyi hadi erő? — kérdé a svéd kanczellár Rákóczy egyik követétől. — Készen áll — felelt a követ — csak még az ellenség hiányzik. — Ellenséget könnyű találni — válaszolt mosolyogva Oxenstierna. Valóban ellenséget Rákóczy könnyebben talált, mint kellett volna. Azt hitte, hogy apró fogásaival biztositja magát oly helyzetben, mely a legmélyebb számitónak is ki nem bonyolitható föladatokat nyújtott volna. Csillogó káprázat vezette, midőn Erdély hadi erejével és hatalmi állásával arra a koronára vágyódott, melyet a szintén protestáns X. Károly fényes tehetségével s nagy hadi erejével nem birt kivívni. E vállalatban a nagy európai politika tengerére került. Itt nem volt elég az osztrák lassúság és készületlenség kihasználása, itt nem oláh vagy moldvai viszonyokkal volt dolga, az európai hatalmak szövevényes érdekeinek találkozását s ellentétét kellett mérlegelnie. És itt cserben hagyta belátása, gyanakodó volt s a mellett könnyenhivő. Azt hitte, hogy uralkodik a viszonyokon, hogy mindenkit fölhasznál a maga érdekében, pedig elvakúlt áldozata lett még azoknak is, kiket lenézett. A politikában jó guerilla-vezér volt, ki elhitette magával, hogy nagy hadvezérnek született. Még az 1654. év vegén nagy európai körútra küldötte Schaum Konstantint, hogy jelentést tegyen neki arról, vajjon lehet-e remélni a protestáns hatalmak szövetkezését s hogy ő maga mit remélhet e szövetségtől. Svédország, Dánia, Hollandia s Anglia voltak azok a protestáns hatalmak, kiknél Schaumnak tudakozódnia kellett. Ez ellentétes érdekű hatalmak szövetkezése a protestantismus védelmére csak jámbor óhaj volt. Bizonyos diplomatiai szolgálatokra még hajlandók voltak a hatalmak vallásos rokonszenvből, de oly szolgálatok tételére, melyek nagyobb áldozatokba kerültek, csak a politikai vagy a kereskedelmi érdekek birhatták őket.

Angliának volt Svédországgal közös érdeke, de a megbízható dán-svéd szövetség megkötése már súlyos feladat lett volna. Hanem azért, hogy ne fogadták volna szivesen Schaumot?

Cromwell valóban örült, hogy üzenetet kap a kálvinista fejedelemtől, ki a protestantismus legtávolibb őrszeme a keleten. Könnyezve beszélt a követ előtt a protestansok sorsáról és megigérte, hogy mindent megtesz a jeles fejedelem érdekében, a mit csak tehet. Valóban azt beszélték ekkortájt, hogy a protector jobb szeretné, ha Rákóczy uralkodnék Lengyelországban, semmint a svéd király. Csakhogy ez uralmat egyiknek sem szerezhette meg.[1]

Schaum útazásai közűl legfontosabb a svéd fővárosban való látogatása. Itt nemcsak azt kellett megtudnia, hogy mennyire haladt az angol-

[1] Kvacsala, Comenius és a Rákóczyak, (Budapesti Szemle szerk. Gyulai Pál. LX. 139.) Okmánytár, 182. Erdély és az északkeleti háború, I. 392. Lettres de Pierre Des Noyers. (Berlin, 1859.) 18.

svéd szövetkezés s hogy annak miféle hasznát láthatná Rákóczy. Svédország a háborúra készülődött 1654 végén s még nem volt bizonyos, hogy ki ellen fordítja fegyverét. Híre terjedt és nem ok nélkül, hogy a svéd udvar nem nézheti nyugodtan az oroszok előrehaladását a Keleti tenger felé. Azért kérdezősködött Schaum Konstantin, hogy igaz-e a hír, mert az ő urának barátságát nagyon kérik a kozákok, a moszkvaiak szövetségesei, és így Rákóczy biztosat szeretne tudni a svédek szándékáról, hogy valami hibát ne kövessen el.

De akkor, midőn Schaum Stockholmba érkezett, a király már elhatározta a lengyel háborút. Ismerte az erdélyieket, egy évtizeddel azelőtt együtt harczolt velök Ausztria ellen, kérdezősködött Keményről, Bakosról, a székely katonákról, de egyszersmind a fejedelem politikai szándékairól is. Még nem tudta, hogy mennyiben használhatja II. Rákóczy György szövetségét, hanem megigérte, hogy követet küld udvarába a szorosabb összeköttetés létrehozására.[1] 1655 nyarán megtámadta X. Károly Lengyelországot, megindúlt a harcz a »dominium maris baltici« miatt. A roskatag lengyel köztársaság nem birta magát megvédeni a nyugati és keleti ellenség csapásai ellen. János Kázmér Sziléziába menekült és mindenki azt hitte, hogy vége van a lengyel királyságnak.

A svéd király megtartotta igéretét. Elküldötte Welling Gothardot az erdélyi udvarhoz. Hanem a fejedelemnek nem nagy örömet szerzett e követség. Azt hitte, hogy X. Károly most szövetséget köt vele s hogy erre támaszkodva közelebb jut »az nagy dologhoz«. De a király maga is el birta végezni, a mit akart, egyelőre nem volt szüksége a fejedelemre és Welling követségének czélja az volt, hogy Rákóczyt tartóztassa a lengyelek megsegitésétől a nélkül, hogy a király magát valami nevezetes szolgálatra lekötné s a nélkül, hogy Rákóczyt teljesen elkedvetlenitené. Welling valóban meggyőződött arról, hogy Rákóczytól egy ideig nem kell tartani, ha ugyan uralomvágya valami változást nem fog okozni, hisz a zavarosban mindenki szeret halászni.[2] De ez a követség arra az elhatározásra birta Rákóczyt, hogy egyelőre be ne avatkozzék a lengyel zavarokba, bármint szeretett volna »abban kapni valamit«. Hanem nem volt oly könnyű a tartózkodó politika. Volt valami kényszer a helyzetben, mely erősebb volt Rákóczy akaratánál. Rákóczynak már éreznie kellett nyugtalankodó s mindenbe merészen belevágó politikájának hatását.

Természetes, hogy ez évben a lengyelek még sürgetőbben kértek tőle segitséget, de szerencsére Rákóczynak most alaposabb kifogása volt mint a múlt évben, mert oláhországi elfoglaltságára hivatkozhatott. Azonban volt a lengyeleknek egy szövetségese, kit veszélyes volt egyszerűen

[1] Erdélyi Orsz. Emlék. XI. 208—223. Erdély és az északkeleti háború, I. 385. s Carlson, IV. 42., 76.

[2] Erdély és az északkeleti háború, I. 459.

visszautasitani. Rákóczy az oroszok támadása óta semmitől sem tartott annyira, mint a tatárok haragjától. 1655. év elején is segitséget kért tőle a khán; igen »szorgoztatta«, mint Rákóczy irja, pedig csak »tatár ne legyen ellenség«, a többieknek inkább megfelelhet. Már arra gondolt, hogy ezerötszáz embert küld a lengyel táborba. Hanem a tatárt nem birta »magáévá tenni:« az év végén Moldvából azt kellett hallania, hogy a tatár követek »ugatnak, mint az ebek« Rákóczy ellen, ki Havasalföldet elrontotta hadával, mintha nem lett volna elég már az, mit Moldvával tett. Itt volt Rákóczy helyzetének gyöngéje a délkeleti szomszédokkal szemben.

Nem tetszett Erdély e fönhatósága a sárga nádak hadai hetmánjának sem, mint Chmelniczky nevezte magát, ki különben sem birta elfelejteni Lupul elűzetését s Timotheus halálát, bármily barátságos üzeneteket váltott is vele Rákóczy. »Mérgesen haragusznak ám a kozákok Nagyságodra, — irja 1655 augusztusában, Boros János — ejtettek olyan szót, hogy az erdélyi fejedelem embere följebb űlt minden boéroknál, de eljű az üdő, ha az isten muszka császárt ílteti, hogy az erdélyi fejedelem is megbotlik«.[1]

Valóban már közelgett ez az idő, mert noha Rákóczy 1655 nyarán többször mondogatta, hogy a »magunk sorsával contentusok vagyunk«, őszszel már újra tudakolta, hogy a portának melyik dolog volna inkább kedvére: a svéd, vagy a lengyel szövetkezés-e?[2]

Most már a megszorúlt lengyelek mind élénkebben értesítették Rákóczyt »hozzája való affectiójokról«. Egyszerre szaporodott azok száma, kik a koronát is fölajánlották neki, csak segitséget adjon. Lubomirski marsall és Wielopolski több lengyel főúr nevében megizenték neki, hogy küldje hozzájuk meghitt emberét, kivel megbeszélhetnék az ügyet. Rákóczy a katholikus Mikes Mihályt küldötte, ki Lublinban deczember hó 17-én s 18-án értekezett a lengyel főurakkal. A lengyel főurak igéreteikben igen messze mentek, noha azt nem akarták kijelenteni, hogy elállanak János Kázmértól. Valami »sociale regimen-«t emlegettek s erről hosszasan beszélgettek Mikessel, kiben azt a benyomást igyekeztek fölkelteni, hogy, ha egyszer Rákóczy elnyerte a társkirályságot, »akkor mindent adnának, valamit per expressum nem excipiálnának«. Pedig, ha jól értjük a lengyel urakat, úgy gondolták, hogy Rákóczy csak adja kölcsön a kért hat vagy hétszázezer tallért s hozzon meunél több katonát, a többi majd eligazodik magától az egyik társkirály javára, ki talán nem Rákóczy lett volna.

Rákóczy ellenállott a csábításnak, főleg azért, mivel a svéd ellen fegyvert fogni nem akart. Ajánlkozott, hogy közvetíti majd a svéd-lengyel békét. Talán azt hitte, hogy mind a két fél akaratából sikerül majd kiszorítania János Kázmért, mindenesetre biztosítani kivánta ajánlata által len-

[1] Okmánytár, 174. 235. 264. Erdély és az északkeleti háború, I. 340. 480. Családi levelezés, 489. s Történeti Lapok, I. Klobusiczky és Mednyánszky 1655-diki leveleit közli Szilágyi.

[2] Erdély és az északkeleti háború, I. 472. 562.

gyel barátai s egyszersmind a svéd király jó akaratát. Küldöttei a porosz földre követték a diadalmas X. Károlyt, ki ekkor Brandenburg visszaszoritásával volt elfoglalva. Innen izente a király, hogy majd gondoskodni fog a hagyományos erdélyi-svéd szövetség megujitásáról, de a békére most nem gondol, mert a szerzett terület megőrzéséről kell gondoskodnia. [1]

És ez nem volt könnyű föladat. A lengyel állam életereje még nem merült ki teljesen. A X. Károlytól vezetett Svédország, mint Carlson megjegyzi, egy év alatt próbálta megvalósitani azt, mit Oroszország egy évszázad alatt végzett el. Hanem 1656-ban megfordult a hóditó szerencséje. A letiport nemzeti s vallásos érzés föltámadt az idegen s protestáns ellenféllel szemben és a külföld segitsége sem hiányzott. Károly ugyan szövetséget kötött a brandenburgi választóval s kivivta a varsói nagy diadalt, de a czár ellene fordúlt a Balti tenger felé nyomúlván, a tatár is segitette a lengyelt. Hollandia féltette kereskedelmét, a dánban nem lehetett bizni s Ausztria mind nyomatékosabban segitette János Kázmért, mert tartania kellett a svéd-brandenburgi hatalom erősbödésétől. Károly hadi ereje is csökkent, Svédországból pedig nyugtalanitó hirek érkeztek.

Mind e körülmények visszahatása Erdélyben is érezhető volt. A lengyelek magatartása Rákóczyval szemben már 1656 elején megváltozott. Jó szóval és szép remények csillogtatásával nem fukarkodtak ugyan, mert Rákóczy pénzének és katonáinak még mindig jó hasznát vehették. [2] Hanem késtek a követség küldésével, mely hivatva lett volna a Mikessel kezdett alkudozást szerződésbe foglalni. Végre Prazmowszkyt küldötték el, a későbbi gneseni érseket, ki Kázmér hű embere volt s csak május 15-kén érkezett Gyulafehérvárra. De most már nem volt szó a Mikessel megbeszélt társkirályságról. Prazmowszky pénzt akart kölcsön venni, hadi segitséget kért s ezek fejében megigérte, hogy Rákóczy Ferenczet, a fejedelem fiát, a király fiának fogadja s katholikusnak neveli, sőt még azt is, hogy a rendek a király utódjává fogják választani. A legszélsőbb engedmény, melyet megbizása szerint tehetett, az volt, hogy Rákóczy maga is megszerezheti a választott király czimét, de meg nem koronázható, s tulajdonkép semmi hatásköre sem volna. Rákóczy igen szép latinsággal irt levelében azt válaszolá, hogy istentelen alku volna a legnagyobb viszontagságok közt forgó földi koronát a hervadhatatlan mennyei babér árán vásárolni meg. Rákóczy sértve érezte magát Prazmowszky ajánlatai miatt s noha később jobb föltételek mellett ajánlgatták neki a kivánt méltóságot, haragudott a lengyelekre, kik szerinte méltatlan játékot űznek vele. [3] Úgy hitte, hogy még visszafizetheti ezt a lengyeleknek, mert a svéd király sokkal különb ajánlatokat tett neki. Eleintén ugyan keveset ajánlottak Sternbach és Welling,

[1] Okmánytár, 244–247. Erdély és az északkeleti háború, I. 480–482., 494–515. s. Erdélyi Orsz. Eml. XI. 227—229.

[2] L. Különösen Wielopolszki levelét, Okmánytár: 317.

[3] Erdély és az északkeleti háború, II. 70. 88. 92. 117. 175.

kik augusztus 17-kén érkeztek Kolozsvárra. Két galicziai palatinatus, Szepesség s Podolia egyes részei a halicsi nagyherczeg czímével együtt nem elégitették ki Rákóczyt. A svéd király azt hitte, hogy a fejedelem

Cosacci
Regularis a. Irregularis b.
& Calmuckus c.

Kozák és kalmuk hadak.
(Grondski Bellum Cosacco-Polonicum-jából.)

nem fog sokkal többet kivánni. De Rákóczynak egész Lengyelország kellett a királyi czimmel együtt, éjszaknyugaton ugyan engedett volna valamit a brandenburgi-svéd hatalomnak, délkeleten is a kozákoknak, hanem mind a

többi részt meg akarta tartani. Ha egyedűl rajta múlik a dolog, nem kivánta volna Lengyelország földarabolását. Rákóczy tudta, hogy a svéd most reá szorúlt, s Károly is mind bőkezűbben osztogatta a még nem biztositott zsákmányt. De nem igen bizott Rákóczyban. Azt hitte, hogy ha átadja neki Krakkót, melynek fölmentése végett siettette Rákóczy segitségét, a fejedelem majd elhanyagolja a svéd ügyet, sőt esetleg a király ellen fordul s úgy igyekszik megszerezni a lengyel koronát. Eleinte egy millió tallért kivánt a városért, hanem nagyon lejebb szállott ebben is másban is s követei deczember 19-kén megkötötték a szövetséget Rákóczyval. Roppant területeket engedtek át a fejedelemnek, kivált a királyság déli s keleti részeiből és a királyi czim megadásával is biztatták. Rákóczy soha sem ratifikálta a szerződést, pedig később is ismételten fölszólitották erre. Azt hitte ugyanis, hogy sokkal kedvezőbb föltételeket vivhat még ki s hogy a svédet annak idején a királyi czim formálisabb elismerésére is kényszeritheti.[1]

Csak Krakkó legyen a kezében, igy álmadozott, a lengyelek szívesebben ismerik el majd királyuknak, mint akár a tunya Kázmért, akár a gyűlölt X. Károlyt. S a kik jó szántokból nem ismerik el, majd megteszik félelemből, hisz nem egyedül megy, vele van a moldvai, az oláh, s mi fontosabb, a kozák is.

Némi nehézségekbe ütközött az alkukötés e régi jó barátokkal. Rákóczy méltóságának sérelme nélkül óhajtott volna szerződni úgy, hogy a formában nyilvánvaló legyen a különbség egy hetmán s egy erdélyi fejedelem közt. Hanem a kozákok azt felelték, hogy »minket nem karddal hajtott meg ő nagysága, mint a moldvaiakat és havasalföldieket«. Ez a dolog még mindig fájdalmas emlékeket ébresztett a sárga nádak hadai közt. De mivel X. Károly is kereste a kozákok barátságát s mivel Lengyelország földarabolásáról volt szó, a kozákok sem akartak otthon maradni Rákóczy engedett a formákból és igy október 18-ikán a hetmán s főtisztje megesküdtek a bibliára és keresztre az erdélyi követ előtt.[2]

De vajon lehetett-e a tatárban bizni, a kozákok szomszédjában? Hiában jártak-keltek a követek a tatárok földjéről Erdélybe és vissza, e veszedelmes csapatok főnökei elég világosan fenyegették az erdélyi fejedelmet nagyralátása miatt, s azért, hogy a mult évben a lengyeleket nem segitette. S mit ért minden igéretök, ha a porta is ingerelte őket. Pedig az világos volt, hogy a porta nem akarja a lengyelek vesztét s még kevésbbé Rákóczy emelkedését. A porta a svédet sem szerette, ép oly kevéssé akarta szomszédjának e harczias népet, mint 1645-ben s attól tartott, hogy a lengyelek legyőzetése után a keresztyének még egyesülhetnének a török ellen. S mit

[1] Erdély és az északkeleti háboru. II. 136—139. 141. 163. 180. s Carlson IV. 197. l.

[2] Okmánytár, 487. 539.

várhatott Rákóczy a bécsi udvartól? Lehetetlen volt megczáfolni az okokat, melyekkel Szelepcsényi az udvar nevében bizonyitgatta a fejedelem előtt vállalata veszélyességét. Igaz, hogy az erdélyi tanácsurak votumai helyeselték a svéd szövetséget, de kiérezhető e votumokból, hogy az urak máskép is tudnának, sőt szeretnének beszélni. Egy névtelen vélemény azonban határozottan kifejti, hogy jobb a kicsiny, de biztos birtok a nagyobbnál, ha annyira nem biztos. És az egyházak szószékeiről, a lakosság különböző osztályainál, de különösen a katholikus mágnások körében elég hangosan nyilatkozott a közvélemény a könnyelmű hadakozás ellen. A fejedelem neje, anyja és napa ellenezték a vállalatot. De el kellett némulniok az államférfiak bölcsesége előtt. Rákóczy egyre hozatta a sok drága királyi ruhát s aranyos szerszámot.[1] A fényes jelmez már jó előre el volt készitve a nagy, királyi szerepre. Bizonyára föl-föltolultak lelkében a kétségek és aggodalmak és az övéinek hangulata reá is hatással volt. De csak pillanatnyira. Lelkéhez nem fért a boru, a pillanat öröme, a hizelgők szava, egy fényes szertartás s olykor a borital hamar elűzték a gond könnyű bárányfelhőit. Lehetetlen volt használatlanul hevertetnie a királyi ruhákat. Az arany és bibor mámora szédítette. És rohant a fény felé.

[1] Erdély és az északi háború és az Okmánytár 1657-iki okiratai.

A Rákóczy-biblia diszitése.

(Rajzolta Dörre Tivadar.)

NEGYEDIK KÖNYV

*

TÁRSADALMI ÉS MŰVELTSÉGI ÁLLAPOTOK

IRTA

DR. DÉZSI LAJOS

Irói jelvények a XVII. századból.
(Rajzolta Cserna Károly.)

I. FEJEZET.

Vallás és oktatásügy.

KATHOLICISMUS és protestantismus harczának nevezhetnők e korszak egyháztörténetét. Visszavenni a protestantismustól a meghóditott területet, elszántan ellenállani és mind halálig védekezni: e jelszavak tömöritik össze a két tábort. Ezekkel szemben minden más kérdés alárendelt vagy mellékes és csak annyiban jő tekintetbe, a mennyiben ennek czéljait s érdekeit közvetve vagy közvetetlenűl előmozditja. A katholicismus kissé elkésve ébredt az őt fenyegető veszedelem tudatára, akkor, a mikor az országban alig volt papja s a hivek: főurak, nemesek, egyaránt elhagyták zászlaját. A XVII. század elején alig volt egy-két egyházmegye — irja e kor egyik legalaposabb történetirója, — melyben a katholikus vallású lakosok számot tevő töredékét tették volna a népességnek s a Bocskay-fölkelés idején Magyarországon (Erdélyt és Horvát-Szlavonországot is beleértve) a tizennégy érsekség és püspökség territoriumán nem volt több mint legfeljebb 300 katholikus áldozár, beleszámitva valamennyi érseket, püspököt, apátot, prépostot, kanonokot, plébánost és fölszentelt szerzetest kivétel nélkül.[1] Nagy számmal voltak, különösen a török hódoltsági területen olyan városok s falvak, hol a hivek még katholikusok voltak ugyan, de nem volt plébánosuk.[2] Az általános lelkész-hiányon a szerzetrendek igyekeztek segiteni. Ezek között első

[1] Károlyi Árpád, A korponai országgyűlés 38. A Borghese herczegi levéltárban őrzött memorandum után idézve, mely a pápának küldetett.

[2] Borovszky, Csanád m. I. 226.

sorban a ferencz-rendiek működtek önfeláldozó buzgósággal, sorra járva a pap nélkül maradt gyülekezeteket s végezve a legszükségesebb egyházi szertartásokat, keresztelve és esketve s a haldoklókat a lelki vigasztalásban részesitve. Különösen a szegedi rendház, melynek guardiánját a csanádi püspök helytartójává is kinevezte[1] s a boszniai ferenczesek tevékenységéről szólnak az egykorú feljegyzések nagy elismeréssel, a kik a szomszédos vármegyék falvait maguk között felosztva a töröktől kapott menedéklevél fedezete alatt sorra járták. Nyomdokaikba a jezsuita atyák léptek, kik szintén lankadatlan tevékenységgel buzgólkodnak, nemcsak hiveiket erősitve, hanem a más vallásúakat is gyengitve, téritgetve. A ferenczrendiek és jezsuiták önfeláldozó működése ha segitett is a bajon, de azt meg nem szüntethette, a hivek lelki gondozása állandó köztük lakást kivánt. Midőn a katholikus reactio megindúlt, Forgách Ferencz és Pázmány Péter ebben ismerték föl a baj legnagyobb okát s legelőször is ezt igyekeztek orvosolni. Zsinatokat hivtak össze s itt is kimondják, hogy ez a legsürgősebb teendő, mely nem tűr halasztást. Eleinte úgy segitettek a hiányon, a hogy hamarosan tudtak. Felhatalmazták az iskolamestereket, hogy egyházi beszédeket olvassanak föl, sőt az 1629. évi zsinata szükségtől kényszeritve különösen a török hódoltsági helyeken egyes lelkészi functiók végezését (pl. keresztelés, házasságkötés, temetés) a laikusoknak is megengedte, s csak a legfontosabbakat (gyónás, áldozás) kellett a szomszéd város vagy falu lelkészének időközönként végezni.[2] Licentiatusoknak hivták az ilyeneket s csak annyit kivántak meg tőlük, hogy nőtlenek, jámbor életüek s hogy valamit tanultak légyen;[3] megbizásuk rendesen egy évre szólott, de ha nem volt reájuk panasz, meg lehetett ujitani. Az ezután egyre-másra tartott zsinatok gondoskednak az egyházi élet egyéb szükségeinek orvoslásáról is. Az 1628. évi pozsonyi zsinat elrendelte, hogy a vicariusok s a fő- és alperesek látogassák meg az egyházakat, a tudatlanokat gyűjtsék össze s azok oktatásáról gondoskodjanak. A következő évben Nagy-Szombaton tartott egyházmegyei zsinat legnevezetesebb határozata az esztergomi rituale elfogadása s annak kimondása, hogy katholikusok eretnek, azaz protestáns helyre se kereskedés, se mesterség, se nyelv tanúlás végett gyermekeiket ne küldjék, s a ki ezt megtenné, attól megtagadhatják az egyházi szertartással való temetést.[4] Ugyanez a zsinat eltiltja azt a »nemzeti szokást,« hogy az iskolamesterek az egyházi beszédek előtt és után rendszerint énekeltek, mindaddig, mig hivatalos énekgyüjteményt nem adnak ki.[5] Az 1630. évi-

[1] Karácsonyi, Békésvármegye, I. 278. Borovszky, id. m. I. 224—8. Zsilinszky, Csongrád I., 218—9. Márki, Aradvármegye II. 232. Igy pl. Csanádban még e század közepén sem volt plébánosa Karán-Sebes, Lugos, Lippa, Krassó, Orsova, Csanád, Zombor, Becskerek és még sok más helységnek. Borovszky, Csanádvármegye I. 227.

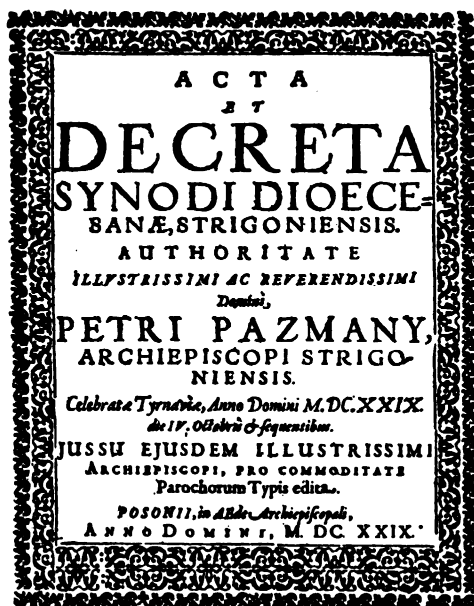
[2] Péterffy Sacra Conc. II. 255. (helyesen 235.) Acta cap. III. §. 10.

[3] Péterffy id. m. 251. (231) jegyzet.

[4] Péterffy id. m. II. 254 (234) Acta. cap. III. §. 9.

[5] U. ott.

nagy-szombati nemzeti zsinaton a papi seminariumok felállitására vonatkozólag történtek fontos intézkedések. Pázmány már 1625. kivitte II. Ferdinándnál, a ki ez évben kiadott oklevelében a főpapok végrendelkezési jogát szabályozta, hogy azok ingó vagyonának felerésze seminariumokra fordittassék[1] s most átengedte e czélra nagy-szombati házát is s rábirta az egyes főpapokat, hogy rendes évi dijat igértek e czélra. E zsinaton fogadták el a római ritust is, de oly feltétel alatt, hogy a magyar szentek officiumai is felvétessenek.[2] Nevezetesek az 1634. évi zágrábi egyházmegyei zsinat határozatai. Tiltakoztak az ellen, hogy a horvát főpap vagyona is magyar seminarium czéljaira fordíttassék, mely inkább a zágrábi, bécsi és bolognai növendékházakat illeti, valamint a római ritust sem fogadták el. A pápa a zsinat határozatait nem erősitette meg.[3]

ACTA
ET
DECRETA
SYNODI DIOECESANÆ, STRIGONIENSIS.
AUTHORITATE
ILLUSTRISSIMI AC REVERENDISSIMI
Domini,
PETRI PAZMANY,
ARCHIEPISCOPI STRIGONIENSIS.
Celebratæ Tyrnaviæ, Anno Domini M.DC.XXIX.
die IV. Octobris & sequentibus.
JUSSU EJUSDEM ILLUSTRISSIMI
ARCHIEPISCOPI, PRO COMMODITATE
Parochorum Typis edita.
POSONII, in Ædе Archiepiscopali,
ANNO DOMINI, M. DC. XXIX.

Az esztergomi zsinat végzésének czimlapja.

E zsinatok tárgyalásai is mutatják, hogy általánosan fölismerték égető szükségét egy papi seminarium fölállitásának. Az eszme megvalósitása Pázmány érdeme, a ki 1623. Bécsben e czélra alapitotta 115,000 forint alapitványnyal a Pazmaneumot. Ugyancsak az ő terve volt, hogy minden egyházmegyében állittat föl ilyen seminariumot,[4] de ezt nem valósithatta meg.

Szintén az ő nevéhez fűződik a nagy-szombati egyetem megalapitása. Már előbb újjá szervezte a nagy-szombati jezsuita collegiumot, s alapitotta (1626.) a pozsonyit, de legnagyobb alkotása ez egyetem. 1635. május 6-ikán kelt alapitó oklevéllel 100,000 forintot adományozott e czélra. Az egyelőre hit- és bölcsészettudományi karból álló s a jezsuiták gondjaira bizott egyetemet még azon évben (november 13.) megnyitották.

Az ország másik nevezetes intézete, a győri papnevelőintézet és gymnasium, mely Dallos Miklós győri püspök fáradozása folytán jött létre, 1627.

[1] Fraknói, Pázmány P. Élete 185.
[2] Lányi-Knauz A magyar Egyház Története II. 323.
[3] U. ott, 327.
[4] Fraknói, id. m. 185.

év őszén nyilt meg[1] s vezetését mind a kettőnek szintén a jezsuiták vették kezükbe. E korszak végén (1657) tett hatvanezer forint alapitványt Kisdi Benedek egri püspök a kassai jogakadémia alapjára.

Más szerzetesrendek kevesebb jóindulatra és támogatásra találtak. A pálosok hasztalan igyekeztek Nagy-Szombatban seminariumot alapitani, a városi tanács a telek vásárlását sem engedte meg, úgy hogy kénytelenek voltak e czélból Bécs-Ujhelybe menni.[2]

Mig a katholikus egyház igy szervezkedett s belsőleg igy megerősödött, a protestánsok sem maradtak tétlen. Egyik zsinatot a másik után hivták össze, ők is törekedtek erősbiteni magukat és szervezkedtek.

A mult századok protestáns zsinatai az egyház tani épségének fentartását tűzték ki czélul, s igy határozataik is főkép dogmatikus tárgyúak; most a katholikus reactio az egyházi szervezkedés szükséges voltára irányozta figyelmüket, a mi halaszthatatlan életkérdésük volt. Már fent emlitve volt a lutheránusok zsolnai zsinata, mely a Forgách tiltakozása által országos jelentőségűvé vált; ennek végzéseit ujabb revisió alá vette az 1614. évi szepesvárallyai zsinat, melyen a katholikusból ujra lutheranussá lett Thurzó Kristóf elnökölt. Itt két superintendenst is választottak, megállapitották fizetését (200 forint), ügykörét s felmerülő panaszok esetén a törvénykezési eljárást.[3] A Thurzó Szaniszló nádor elnöklete alatt tartott szemptei zsinatukon (1622.) pedig a zsinattartás módját, a superintendens hatáskörét a lelkészek és tanitók kötelességeit állapitották meg s a superintendensnek alárendelték az esperest és a lelkészeket.[4] A kálvinisták zsinatainak is ugyanilyenek voltak tárgyai. A köveskúti zsinat (1612) a superintendensről, esperesről, a zsinat összehivási módjáról, az egyház látogatásáról s papi felavatásról hozott végzéseket.[5] Fontosabb szervező zsinat volt: a komjáthi (1626), melynek végzéseit ki is adták. Itt határozták meg körülményesen a püspök, esperesek és lelkészek választása módját, s nevezetes határozatokat hoztak az iskolákról s a zsinatokról[6] Még nevezetesebb volt a szatmár-németii (1646) nemzeti zsinat, melyet Gelei Katona István hivott össze s melyen I. Rákóczy György is megjelent. Ez tüzetes megvitatás alá vette az egyházalkotmány alapelveit s kimondta, hogy az egyházkormányzat alapjáúl az aristokratiko-demokratiai formát fogadja el; hogy a fejetlenség kikerülése végett szükség van a püspöki hatalomra, mely abból áll, hogy

[1] A győri kath. főgymn. története az intézet 1896. évi értesítőjében, 23

[2] Bakonyvári, A pápai kath. gymn. a pálosok idejében 15.

[3] Szeberényi, Corpus synodorum (1848) czim alatt kiadta e korszak három nevezetes zsinatának végzéseit. Péterffy (id. m. II. 219. (199) említi, hogy a zsinat (»ünnepélyes sokadalom« a hogy ő nevezi, végzéseinek 69 pecséttel s a jelenlevők aláirásával megerősített eredeti példánya az ő birtokába került. V. ö. Szeberényi 24.

[4] Szeberényi 50.

[5] Tóth F. Túl a dunai püspökök, 73.

[6] Canones eccles. in quinque classes distributi. Várad 1642.

Pázmány czimere és aláirása a nagyszombati egyetem albuma első lapján.
(A budapesti Egyetem levéltárában.)

a lelkészek az egyház javára irányzott ügyekben a püspöknek engedelmeskedni tartoznak; elvben a presbyteri rendszert sem kárhoztatta, de még nem tartotta a népet arra elég érettnek. Szintén nevezetes határozata, hogy megbizta Gelei Katonát egy egyházi törvénykönyv szerkesztésével.[1]

Az összetartás és fegyelmezettség szükségének érzete kedvezett e korban egyes prot. lelkészek hatalmi törekvésének, kiket ebben a protestáns fejedelmek és földesurak is támogattak. E hatalmi törekvés olykor messze túllépte a megengedett határokat, mint mikor Patai István dunántúli superintendens katonai erővel akarta elfogatni s elzáratni a fegyelmi vétséget elkövető lelkészt stb. Ez egy főúr, a Batthyány Ferencz birtokán volt; az erdélyi fejedelmek »udvari főpapjai« még többet engedtek meg maguknak. Az ellenhatás itt sem maradt ki, ennek következménye volt e kor independens és presbyterianus mozgalma.

Ujfalvi Imre, egy tudományosan képzett, külföldi egyetemen is járt lelkész volt ennek meginditója. Izgatott a püspöki hatalom ellen, s mikor sokan mellé állottak, felmondta püspökének, Hodászinak az engedelmességet. Állitólag Hodászi helyett ő akart püspök lenni: »Ő várta és másnak esett« — mint Bod mondja,[2] — s a sértett hiúság vitte erre a lépésre. Hodászi zsinat elé vitte az ügyet (1610. váradi zsinat) s ez vétkesnek mondotta ki Ujfalvit: állásától elmozditotta s kötelezvényt állittatott ki vele, hogy ezután tartózkodik az izgatásoktól.[3] De az még ezután sem pihent s egy ennek következtében összehivott s szintén Váradon tartott zsinaton (1612) hivatalvesztésen kivül Báthori Gábor parancsára börtönbüntetésre itéltetett, később pedig Bethlen Gábor számkivetést szabott rá s abban halt el. De halálával nem aludt el a mozgalom. Tolnai Dali János, a ki Franekerben, Gröningenben tanult s Londonban is megfordúlt, az itt látott presbyteri rendszert megkedvelve több társával szövetséget kötött, hogy e rendszert hazájukban is meghonositják. Hazajövén Rákóczy György sárospataki tanárrá tette. De terveinek hire már előre forrongásba hozta az »orthodoxokat« s a Sárospatakra ügyében összehivott zsinat (1638) addig nem engedte állását elfoglalni, mig reversalist nem ad magáról, hogy az egyház symbolikus könyvei és a fennálló rend ellen nem izgat. De eleven, újitó szellemét nem tudta ezután sem fékezni, bár újitásainak egy része, mint pl. az iskolában a magyar zsoltárok énekeltése, nem érdemelt megrovást, mégis bevádolták Rákóczy György előtt s állását el kellett hagynia. Ezután Rákóczy Zsigmond tábori papja, később esperes lett. Londoni fogadását itt is be akarta váltani s e miatt társaival együtt, kik már többen voltak, a szatmárnémeti zsinat elé idézték. Egyházi újitásaiban szintén sok üdvös eszme jutott kifejezésre, igy a belső vallásosság, házi istenitisztelet, nemzeti nyelvű oktatás, de volt sok túlzás

[1] Canones eccl. 1649. Magyarra Kiss Kálmán forditotta.

[2] Bod Péter, Magyar Athenas, 109. és 329.

[3] E kötelezvényt közli Ember P. Lampe Hist. eccl. 338.

Comenius Ámos János.

(Összes művei czimlapján.)

s. Ilyen volt pl. hogy keresztelni csak vasárnap és a templomban szabad, hogy a hitvallások mellőzhetők, a püspöki hivatal megszüntetendő, az egyházmegyékre osztás ördögi intézmény stb. Tolnai a zsinaton bátran védte nézeteit, de az kárhoztatta azokat s hivatalvesztésre itélte. — Szerencséjére, a II. Rákóczy György pártfogása megóvta őt minden veszélytől s később a pataki iskola tanára és tarczali lelkész lett.

Elvtársa volt a szintén Angliában tanult Medgyesi Pál, Lorántfi Zsuzsánna udvari papja, a ki a presbyteri rendszer védelmére egy művet is irt »Dialogus Politico-Ecclesiasticus« czimen. Neki sem lett bántódása, hatalmas pártfogója ellenségeit elnémitotta. »Szerzett volt is másokkal együtt valami zavart, de az országra következett sok veszedelem hamar lecsendesitette.« Nem volt tehát ez időben sem belső zavargásoktól ment a ref. egyház élete, de az egyház kormányán állók erélye idejekorán elejét vette annak, hogy egyes ujitók pártokra szakítsák az összetartásra nagyon rászorúlt egyházat. E zsinatok egyéb nagy fontosságú ügyekben is intézkedtek. Igy több foglalkozott a Pázmány támadó irataival s elhatározták, hogy »istenkáromló« művét megczáfolják:[1] a szatmár-németii zsinat az egyházi censurát is behozta; figyelmük aprólékosabb dolgokra is, mint pl. a papok öltözetére, kiterjedt, melyről egy zsinat ezt határozta: »Ezután a papok csizmát ne viseljenek sub poena elsőben fl. 6, azután fl. 12, tertio deponáltatik. A deákok pedig és oskolamesterek scatuliás süveget ne viseljenek, se gombos mentét, se pedig lepentős ujjú mentét. Ha a mesterek le nem teszik, a senioroknak legyen hatalmok reá, hogy levonják rólok. A deákokról az főpapok az miziri gallért is dolmányról és mentéről letegyék sub eadem poena;«[2] azonkivül itélkeztek házassági, fegyelmi stb. ügyekben. Határozataikban sok fontos jelentőségű elv jutott kifejezésre. Egy zsinaton elrendelték, hogy a tanitók a tanulónak ne emlékező-, hanem itélőtehetségét igyekezzenek kiképezni. Az iskolaügy fontosságát az egyházra nézve is általában felismerték, iskoláikat is erősiteni igyekeztek.

A főiskolák közűl a sárospataki, melyről egy múltszázadi iró (Dudics) úgy nyilatkozott, hogy jeles tanárai vannak s kebeléből képzett tanulók szoktak kikerülni, most is megtartotta hirnevét, sőt most élte fénykorát.[3] Nem hiába nevezték el »Rákóczy-iskolájá«-nak, I. Rákóczy György és felesége Lorántfi Zsuzsánna bőkezűen és soha meg nem szűnő gondoskodással törekedtek fejlesztésére. Maga Rákóczy az iskolai épületet bővitette, a tanárok fizetéséhez hozzájárúlt, a törvényeket revideáltatta; felesége hivta be Comenius Ámós Jánost, a ki négy évi tanársága alatt az iskolában saját paedagógiai rendszerét honositotta meg, tankönyveket irt számára s

[1] Tóth Sámuel Adalékok.

[2] Bod, Gellius Transylvaniacus cz. kézirata a marosvásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban. XXVI. §. (32. lap.)

[3] Történetét Szombathy János s ujabban Szinyei Gerzson irta meg.

a pataki iskolának oly hirnevet szerzett, hogy külföldről is jöttek ode tanulni. Nem ok nélkül mondhatta azért Lorántfi Zsuzsánna a sárospataki deákokról: »Te látod Isten, mint az édes anya magzatait, az dajka az ő kicsindedit, úgy igyekeztem nevelni Istennek és szegény hazánknak szolgálatjára.[1]«

A debreczeni iskola is folyton emelkedett, hasonlókép az erdélyi fejedelmek pártfogása mellett, a kik az alföldi collegium nagy jelentőségét fölismerték s anyagi és erkölcsi támogatásukban részesitették.

Alig van erdélyi fejedelem s nagyobb főúr, aki ez iskola iránt érdemeket ne szerzett volna. Báthory Gábor 1609-ben a szepesi termés tizedét, Bethlen a tokaji Hétszőlőt és Barátszőlőt ajándékozza a debreczeni deákoknak, Zólyomi Dávid nagyobb alapitványt tett, I. Rákóczy György a debreczeni iskolában egy tanár fizetését (1635.) magára vállalta.[3]

A fejedelmek gondoskodása még a tanuló-ifjúság egyenruhájára is kiterjed. Igy intézkedik 1624-ben Rákóczy György a Bethlen meghagyásából, hogy a debreczeni nagyobb diákok egyenruhája sárga zsinóros zöld tóga (tógátus diák), bokáig érő kapcsos dolmány s hosszú, nyestes magyar süveg (sinkó) legyen.[4]

Lorántfi Zsuzsanna aláirása.

Nagyvárad, Pápa, Szatmár, Kolozsvár mind nagyobb főiskolákkal birtak.

De mindezeket messze túlszárnyalta volna a gyulafehérvári collegium, melyet Bethlen egy protestáns egyetem rangjára szándékozott emelni. Terve az volt, hogy lassanként bőviti ki főiskolából egyetemmé, azért első sorban jeles tanárokról akart gondoskodni s behivta (1621.) Opitz Mártont, a jeles német költőt, (1629.) Alstedet, Bisterfeldet és Piscatort s e korban valóban fejedelmi bőkezűséggel, lakáson és élelmi szereken kivül ezer tallért rendelt egy-egy számára évi fizetésül, s azonkivül végrendeletében 100,000 forintot meghaladó birtokokat hagyott az egyetem alapjára. Halála után tervét Rákóczy ugyan nem valósitotta meg, de azért Bisterfeld és később az Angliából menekült Basire Izsák igazgatása alatt e korban Erdély elsőrendű főiskolája volt.[5]

A mi a protestáns iskolák beléletét illeti, a tanuló ifjuság csaknem mindenütt autonom testület volt, mely maga választotta hivatalnokait, a seniort és contrascribát, maga intézte ügyeit, maga kezelte vagyonát, mely pénzen kivül föld- és szőlőbirtokokból, terményekből, tizedjövedel-

[1] Dezső L., Comenius Magyarországon. Egy ujabb kimeritő monográfiát Kvacsala J. irt róla német nyelven.

[2] Szinyei id. m. 4.

[3] Géresi, az iskola 1896 évi millennáris értesitőjében. 16, 47.

[4] Géresi id. h. 145.

[5] A gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanoda története, (Nagyenyed, 1868) Irta P. Szathmáry Károly.

mekből stb. állott, maga gazdálkodott, szüretelt, saját pinczéje, csűre, malma és rendes háztartása volt s pénzét kölcsönre kiadta. Az ifjuság szervezett gyülekezete (coetus), mint elkülönzött önálló testület állott mind az iskola rektorával s tanáraival, mind a patronátust gyakorló egyházi és városi tanácscsal szemben s szabadsága gyakran féktelenségre, a korlátozni vagy fegyelmezni törekvés pedig heves összeütközésre vezetett. Igy lázadtak fel (1627.) Debreczenben, midőn a városi tanács templomépitésre forditotta a czéhek évenként szokásos adományát, igy zendültek föl más alkalommal (1648.) a tapintatlan rektor ellen. Ez a városi tanács útján akarta engedelmességre szoritani az ellene föllázadókat, de az ifjúság ellenállott, bezárta az iskola kapuit s fegyveres védelemre készült. A felfegyverkezett polgárság csak véres küzdelem árán ejthette hatalmába a vétkeseket. Az iskola szabadságán ejtett ez a sérelem azonban még jobban elkeseritette őket, ennek

A gyulafehérvári kollégium.
(Rajzolta Cserna Károly.)

következtében nagy részük ott hagyta az iskolát s a hajdúvárosokban meghúzódva csak két év mulva tértek vissza hosszas alkudozás, a sebesülteknek juttatott kárpótlás után.[1] A rektorral még többször összezördültek s rendes taktikájuk szerint egy időre elhagyták a várost »az asszonyok sirása közt« — mint a város krónikása feljegyezte. Ily alkalommal rakonczátlanságuk nem ismert határt. Megverték a tanácsbeli urakat — igy a krónikás Bartha Boldizsárt is — megfosztották süvegeiktől és egyebütt is »sok és nagy excessusokat committáltak«.[2]

A marburgi és heidelbergi egyetemi törvények megtiltják a tanulóknak a kardviselést, a nyilvános tánczot, a polgárság mulatságába vegyülést, s egy évről más évre értesitenek, hogy a tanulók megzavarják a polgárok nyugalmát, a lakodalmas házakba betörnek s a lakodalmas nép közé vegyülnek s tánczolnak, dőzsölnek; a marburgi évkönyvek a deák dőzsö-

[1] Bartha Boldizsár, Rövid Chronica. Debreczen 1666. Később újra kiadta; Géresi K. az iskola történetében: 1894–95. évi ért. 9–28. 152–153.
[2] U. ott.

léseknek még műelnevezését is megőrizték s hosszasan leirják, az öreg deákok »Bachus fiai« hogyan kényszeritik a novitiust, hogy közéjük belépésének áldomását megadja, hogyan törnek lakására s kényszeritik, hogy bort hozasson, a mit ha nem akarna, könyveit, ruháit elviszik, elzálogositják s az árát megisszák stb. A tanulóifjúság körében nálunk is hasonló erkölcsi elfajulásra találunk. Éjjelenként megtámadják a polgárokat, a városra kirohanásokat intéznek, cyklopsi orditásokat visznek véghez, a keritéseket fölszedik stb. A deákáldomás is megvolt, csakhogy nem a belépő, hanem az iskolát elhagyó deák adta s hogy mennyire divatos volt, legjobban mutatja az, hogy az iskolai törvények sem merik eltörülni s megelégesznek annyi korlátozással, hogy azokat lakásukon tartsák s egyszerre hétnél többen ne legyenek. Milyen katonás szórakozásaik lehettek, bizonyitja az, hogy a törvényekben dárdavetésről, mozsárágyúkról, puskákról és zászlóhordozásról is tétetik emlités.[1]

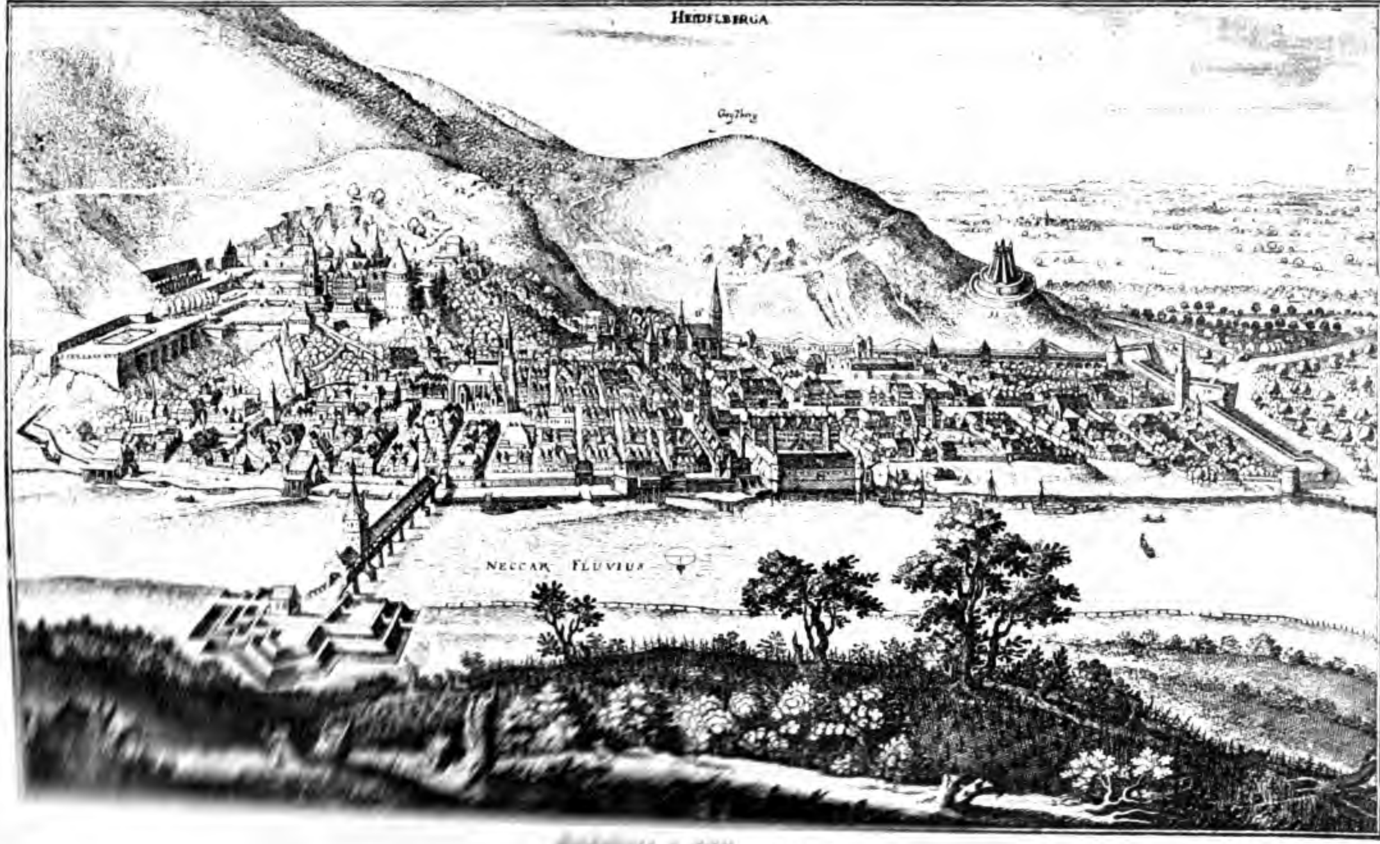
A wittenbergi, heidelbergi, marburgi és a többi egyetemek évkönyvei sokat tudnak beszélni a tanulók összeütközéseiről a katonasággal és polgársággal, deákokról, a kik éjfélkor megostromolják a lengyel nemes tanulók lakását s meg akarják őket ölni, mert a tanároknál ellátásban levő ifjak az egyetemen is többrendbeli kedvezményben részesültek: az elfajult erkölcsök hasonló tünetei nálunk is gyakran nyilvánultak. Különösen Sárospatakon, és Debreczenben; az utóbbi helyen a deákok erkölcsének vadságára talán a hajdúság közelsége is hatott.

A külföldi egyetemet még most is szorgalmasan látogatták, a theológiát és egyéb egyetemi tárgyakat ugyan itthon is tanitották, de azért még mindig a külföld tekintetett olyannak, hol a lelkészi vagy tanári minősitést meg lehet szerezni. Fentebb emlitve volt, hogy a zsolnai lutheránus zsinat intézkedett arról, hogy a papjelöltek a lelkészi képesitést a hazában is megszerezhessék; bár igy volt ez a kálvinistáknál is, kik szintén egyházi gyűléseiken vizsgálták meg az ifjakat s e korban már rendes diplomákat is osztogattak: de azért a kor felfogása az egyetemeknek látogatását még mindig megkivánta.

Öreg Rákóczy Zsigmond, Bethlen Gábor, Rákóczy György költségén rendesen tanult egy-két ifjú külföldön s azonkivül egyes városok tanácsa, mint Nagyszombat, Debreczen, Enyed, Ráczkeve stb. szintén küldött egy-két alumnust; a középrendből és a polgárok sorából hasonló áldozatkészségnek nem egy szép példáját találjuk.

Az egyetemek közül különösen Heidelberget, Marburgot, Utrechtet, Leydent látogatták nagy számmal, de messzebb, Angolországba is elvándoroltak. Egyes főurak, mint Bethlen J., egész kiséretttel mentek s egész kis udvartartásuk volt, s némelyiket közülök, még az egyetem rektorának is megválasztották. A bursa-rendszer néhol még most is fennmaradt; a tanulók

[1] A debreczeni iskola 1657. évi törvényei.

HEIDELBERGA
Gaisberg
NECCAR FLUVIUS

külön autonóm testületet alkottak, saját törvényekkel, külön könyvtárral, maguk által választott elnökkel, magyar nyelvű istenitisztelettel. A magyar tanulók kitartó szorgalmát és tudományos képzettségét ez egyetemeken is elismerték s Heidelbergben a reformáczió százados évfordulójának (1617) diszünnepén rendezett vitatkozó gyűlésen kettő közül egyiknek egy magyart jelöltek ki;[1] egész könnyűséggel irtak latin, görög és héber verseket s egy közülök az által ejtette ámulatba utrechti tanárait és tanulótársait, hogy héber nyelven tartott beszédet. Ilyen és hasonló bravuros szerepen kivül ez egyetemi tanulók a komoly, tudományos képzettség számos jeleit adták.

De egészben véve vallásos szellem e kor főjellemvonása, mely a fejedelmi udvarból indul ki s a főrangúak körében követésre talál. Bethlen Gábor konstantinápolyi követsége alatt háromszor olvasta át az egész bibliát, öreg Rákóczi György több mint huszonötször,[2] Lórántfi Zsuzsánna fejedelemasszony szintén gyakorta olvasgatta, olvasás közben jegyzeteket csinált az »az igaz keresztyéni vallásnak negyvenöt ágazatainak szentirásbeli győzhetetlen bizonságtételé«-ről, melyet nyomtatásban is kiadott[3] s mind a ketten, férj és feleség, halálukig megbőjtölték a keddi napot, a melyen Ferencz fiuk meghalt.[4] Sóvári Soós Kristóf, Bocskay sógora, postillákat s bibliamagyarázatokat irt és adott ki nyomtatásban s terve volt az összes kis prófétákat végig magyarázni.[5] Gróf Illyésházy Gáspár »két szerelmes gyermeke«, Gábor és György, »lelki készületekre« ájtatossági művet forditott,[6] gróf Nádasdi Pál imakönyvet irt fiai számára.[7] Ugyanazon szellem nyilvánulása ez, mely tovább élt Apafi Mihályban, a Dániel és több más család ivadékaiban.

II. FEJEZET.

Társadalom. Ipar. Kereskedelem.

»Mostan vadnak, jaj, azok az üdők mi nékünk, melyekben az élők az holtakra és az hóltak az élőkre valóban irigykedhetnek az ördögnek emberi nemzetséghez megkegyetlenült gonoszságáért . . .« — igy jellemzi e korszakot a »Magyarország panasza«, e kor legsajátságosabb terméke.

[1] Hautz, Geshichte der Universität Heidelberg, (1864). II. 156.

[2] Schema primum generale. (Albae-Juliae 1657.) 28. Debreczeni Ember Pál huszonkettőt emlit. Garizim és Ébál. (Kolozsvár, 1702.) 192.

[3] Moses és az Prophéták. Gyula-Fejérvár 1641. Egy nagyszombati jezsuita egy anonym pasquillust irt ellene, a kinek kikutatására és megfenyitésére a férj az udvarhoz is fordult, de eredmény nélkül.

[4] Szalárdi J. Siralmas krónikája 84.

[5] Postilla. (Bártfa, 1598.) A szent próphéták magyarázatjának I. része. (U. ott 1601.)

[6] Kézben viselő könyv. Debr. 1639.

[7] Csepreg 1631.

A magyar viszonyokat az Akháb zsidó király korabeli állapotokkal hasonlitva össze, a ki szükségtelen háborúba bonyolitotta az országot: a világ végét, az utolsó itéletet látja közelegni, mert már minden fegyelem és tisztességes erkölcs, a békesség és csendesség felháborittatott. Szalárdi János is, ez a jámbor és a »Panasz« irójával rokonlelkű krónikás »Siralmas magyar króniká«-nak nevezte el művét, mely e kor történetével foglalkozik. Nagyon sötét képek, túlerős szinekkel rajzolva, de mindkettő hű annyiban, hogy koruk hangulatát hiven tükröztetik vissza. Méltó folytatása az előbbi korszak »Magyarország romlásá«-nak. Sok igazság van e panaszokban. A ki a társadalmi rendet s a közerkölcsiséget megfigyelte, sok elszomoritót talált s a viszonyok rosszabbulását, a nemzeti erő lassú elernyedését s az erkölcsiség rohamos sülyedését könnyen felismerhette. Az okokat is megtalálhatta a politikai helyzetben. A hódoltsági vidék mutatta a legszomorúbb képet, a török volt tehát a baj egyik főforrása. Újabbkori irók sokat beszélnek a törökök humanismusáról, hogyan tisztelték a keresztyén vallást, hogyan vették védelmükbe a másunnan elüldözött papokat és tanitókat, sőt olykor földesuraikkal szemben a jobbágyokat is, hogyan őrködtek a közerkölcsiség fölött mily szigorúan megbüntették a gyilkosokat stb. De e humanismus politikai számitásból eredt s nem is volt általános. Olykor a protestánsokat pártolták a katholikusok rovására, máskor ezek papjait is bilincsre verték s nagy váltságdij mellett bocsátották szabadon; jezsuitáknak, ferenczrendi szerzeteseknek menedéklevelet adtak, hogy hiveiket sorra látogathassák, de más alkalommal annyit verettek egy ferenczrendi szerzetes talpára, hogy lepedőben kellett haza vinni;[1] engedélyt adtak, hogy templomaikat kijavithassák, de azért más izben a templomba betörtek, az oltárképeket letépték, az egyházi edényeket, kelyheket, tömjéntartót, misemondó ruhákat elrabolták s még a padokat is kiforgatták helyeikből.[2] A mint nem tisztelték alattvalóik vallását, még kevésbbé tisztelték azok vagyonát. Az egész török közigazgatás az ország lakosainak kihasználására volt alapitva. Kikötő- és révpénzt, vámot szedtek a bor, gabona, szarvasmarha után, helypénzt s vásárfelügyelői dijat fizettettek a vásárokon, volt mázsa- és kilo-hányad, mészárszékadó (juhlábadó), boroshordókra, sör-, gyertyaöntő-, festő-házakra, malmokra kivetett adó, katona-, mátka-, fejadó[3] s ezeken kivül még számtalan faja az adóknak, tizedeknek és birságoknak; volt véradó is, melyet a gyilkos, vagy ha az nem volt kinyomozható, az a község fizetett, melynek határában a gyilkosság történt; igy egy öcsödi lakos, a ki egy tolvajt agyonütött (1642) kénytelen volt utoljára megszökni falujából, mert megunta a sok fizetést érte.[4]

[1] Márki Sándor Arad-vármegye tört. II. 230.
[2] U. ott.
[3] Velics-Kammerer Török defterek I. köt. XXI—XXII.
[4] Karácsonyi, Békés-vármegye tört. I. 281.

S ehhez járult az az adó, melyet a földesúrnak fizettek, a kik a rendes adón, a termények tizedrészén kivül szintén változatosnál változatosabb adónemeket találtak ki, továbbá a magyar királynak, vagy erdélyi fejedelemnek fizetett adó, az egyházi adó stb.

Mind e terheken kivül még sok egyéb ok is volt, melyek mind elszegényedésre s pusztulásra vezettek. Időközönként török, tatár és német rablóhadak vonultak végig egyes vidékeken, kik kiméletlenül raboltak, vagy rengeteg sarczot követeltek. Az ezek által okozott pusztitást végül a hajduk garázdálkodása is növelte. Nem azé a 9254 hajdúé, a kiknek Bocskay

Hajdúk garázdálkodása.
(Egykorú festmény Bubics püspök gyűjteményében.)

tűzhelyet adott, bár a letelepités ezek kebléből sem irthatta ki a vadságot s ezek sem lettek még sok idő múlva sem városaik békés lakóivá, hanem azon vándor vitézeké, kik e név alatt az országban szerte kalandoztak. Zsoldos katona, ki bérét megunta várni, földhöz ragadt jobbágy, ki hármas ura zsarolását nem birta tovább állani, elszegényedett nemes, a ki tűrt a meddig tűrhetett s amikor türelme kifogyott, felcsapott szabad vitéznek, hajdúnak. Elszánt, vitéz emberek voltak, a kik bátran szemébe néztek a veszedelemnek — nem volt sok koczkáztatni, sem veszíteni valójuk; rabló, garázda nép, mely szivtelenül fosztott, pusztitott, zsákmányolt, de élete fentartása kényszeritette reá. Neve magyar, török, német

előtt gyűlöletes volt, talán ez utóbbi előtt legjobban. De van egy hazafias vonásuk is, mely a negyvennyolczas idők »szegény legény«-eire emlékeztet, ők e kor »Rózsa Sándor«-ai: kiméletlenül rabolnak, ölnek, de hacsak lehet, inkább az ellenséget. Halálosan gyűlölik a németet és a törököt. Ha alkalom kinálkozik, zsoldba is szegődnek egyes támadásokra vagy várak védelmére, de erélyes, tapasztalt és tapintatos vezető vagy várkapitány legyen az, ki velük bánni tud. E hazafiasságot belső ösztönük sugallta, nem volt ez közös eszme, mely állandóan egymáshoz fűzte volna vagy összetartotta volna őket, igy erejüket apró csatározásokban fecsérelték el. Ha ellenség nem volt, a népet rabolták, zaklatták és szegényitették, s igy aköznyomort ők is súlyosbitották.

A különböző terhek súlya a köznemesekre és jobbágyokra nehezedett. Jobb dolguk volt azon országrészeknek, melyek a török hóditást elkerülték, de ezek másrészről a gyakori hadjáratok alkalmával szenvedtek sokat. A földesurak békésen megegyeztek a körülményekkel, tovább is nyugodtan éltek, politikával vagy vadászattal foglalkozva, utazgatva, olykor-olykor országra szóló vendégséget vagy lakodalmat csapva. Ha a Thurzó Borbála lakodalmát (1612) olvassuk, mely 14,310 forintba került s miatta az uradalomnak huszonhárom szarvasmarhával, harmincz darab bölénynyel, nyolczvanegy disznóval és malaczczal többet kellett beszolgáltatni s hogy hatszázötven akó bor, husz akó eczet s kétszázkilenczven akó sör volt előirányozva s a várban husz idegen szakács sürgölődött,[1] alig hinnők el, hogy az országnak sok oly faluja volt, hol a lakosok nem merték elpusztult házaikat sem felépiteni s inkább kunyhókban laktak, hogy a török meg ne irigyelje jólétüket s újabb adóval ne sujtsa őket.

Nehéz és vigasztalan helyzetük a Nyirségen, Abauj-, Zemplén-, Borsod- és Tornavármegyében 1631-ben lázadásra vezetett s az elégületlenek vezért is találtak Császár Péter személyében. Katonailag szervezett had volt, élén generálissal, kapitányokkal, tizedesekkel és egyéb »vitézlő tisztekkel« fegyverekkel, vasvillákkal, »hajtólánczos botokkal«, zászlókkal s dobokkal ellátva. A kezdetben jelentéktelen rablócsapat pusztitó hadjáratában folyton növekedett a helyenként fölvett és fölesketett parasztokkal. A derékhad előtt jó messze levél-, izenet- és követséghordozók jártak, kik a vidék népét csatlakozásra szólitották föl. A lázadás okául a hadaktól való inséget s a földesurak zsarolását emlegették, kik úton jártokban is csak az ő pénzükön éltek s dühök is ezek ellen fordult s különösen a »németségnek nem kevés félelmök volt miattok.«[2] A gyülevész hadat ifjabb Bethlen István, Zólyomi Dávid és Csomaközi András váradi alkapitány Nyir-Bátornál támadták meg s kemény ellenállás után szétverték. A lázadás ereje ugyan ezzel meg volt törve, de még ezután is verődött össze egy kisebb csapat, mely élén

[1] Báró Radvánszky Béla, Lakadalmak a XVI. és XVII. században, 12.
[2] Szalárdi, Siralmas Krónikája 84.

az életben maradt vezérrel pusztítva vonult tovább Kassa felé. E városnál a vezér is elfogatott s elrettenő például négyfelé vágatott s a vezető nélkül maradt hadat azután (1632) Forgách Miklós felsőmagyarországi kapitány csendesitette le, kegyelmet és bajaik orvoslását megigérve nekik.[1] De mélyre

Forgách Miklós.
(Khevenhiller Conterfeitjéből.)

ható, gyökeres intézkedés, mely sorsukat lényegesen megváltoztatta volna, ezután sem történt.

Helyzetükkel ugyan gyakran foglalkoznak az országgyűlések, de azok végzéseit kevés helyen foganatosították. A szabad költözést ugyan már az

[1] Forgách Miklós levelét közli Thaly: Századok 1871. 437—9 l. V. ö. Tört. tár 1887/8.

1556. évi XXVII. törvényczikk megengedte, de hogy ez mily kevéssé lépett életbe, elég bizonysága az, hogy az 1608-ik évi országgyűlés is csak annyit rendel el, hogy azon megyék, a hol a jobbágyok szabad költözése nincs gyakorlatban, ez ügyben megyei határozatokkal intézkedhetnek. Némileg könnyitett helyzetükön az 1618-iki országgyűlés, mely megtiltotta, hogy a tizedszedők tized helyett pénzt követeljenek a jobbágyoktól s meghatározta, hogy az adókivetésnél egy kapura négy jobbágyház és tizenkét zsellér számíttassék, valamint a véghelyeknél teljesitendő robotmunka mennyiségét is, a mely intézkedésekkel sok visszaélést és önkénykedést szüntetett meg. Szintén fontos az 1625. évi országgyűlés határozata, mely megtiltotta a véghelyek kapitányainak, hogy vámot szedjenek a jobbágyok adójától s az 1655. évi XXII. törvényczikk, mely azon visszaélést orvosolta, hogy földesurak és egyes kapitányok foglyaik vagy azok váltságdijának szállitására kötelezték jobbágyaikat. Mindez intézkedések csak némileg enyhitették ez osztály szomorú helyzetét.[1]

Ezenkivül még vallásszabadságukat is sokképen megsértették; földesuraik e miatt sok helyen elüzték vagy maguk vallására kényszeritették őket.

A jobbágyok mellett szomorú viszonyok között élt a köznemes is, a ki, a mig lehetett, türte az ellenség pusztitását, birtoka romlását s ha nem volt reménye, hogy azt felépítheti vagy békében lakhatja, elbujdosott s a zsoldos katonák vagy szabad hajduk számát szaporitotta.[2] Egész falvak maradtak e miatt néptelenül s terjedelmes földek gazdátlanul. Olcsó volt a föld, nem volt biztos a birtoklása, könnyen lehetett vásárolni. Egyes, jövőbe látó nemes emberek — mint Tisza István gyulai kapitány — össze is vásárolták olcsó pénzen az ilyeneket, beiktatták magukat azok birtokába s várták az időt, mikor a török uralom megszünik s azt birtokukba vehetik.[3]

A lakosok foglalkozását a mi illeti, legrosszabb idő a földmívelésre járt, nem volt biztos a földmívelő, hogy fog-e a maga részére is arathatni? A mit termesztettek, sőt a már csürbe takart terményt is folytonos veszély fenyegette. A törökök részére különösen kölest termesztettek s ezenkivül a törökök Gyulán a kukoricza termesztését is megkezdték.[4]

A gyümölcstermesztésben is pangás állott be, bár ezt a török is pártolta s néhány ujabb gyümölcsfaj (sikulai alma) meghonositása is ez időre esik.[5] A szőlőtermelés több vidéknek főjövedelmi forrása volt s a bornak nyugot felé Ausztriába, Steier- és Németországba, északra főleg Lengyelország felé volt nagy kivitele.[6]

Az állattenyésztésre a míveletlenül maradt földek önként kinálkoztak, de azok eladását a vásárra hajtással járó koczkázat, a sokféle vám

[1] Nagy Sándor a jobbágyságról irt monográfiát.
[2] Komáromy A. tanulmánya. Hadtört. Közl. 1894. 6.
[3] Komáromy And. A Tisza-család ősei.
[4] Karácsonyi id. m. I. 293.
[5] Magyar Gazdaságtört. Szemle 1895, 30. Márki id. m. II. 252.
[6] Magyar Gazdaságtört. Szemle 1894. 134.

nagyon megnehezitette s azonkivül is sok akadály volt. A török széna- és makkadót is szedett[1] s gyakran megesett, hogy a hajduk és törökök egész nyájat elhajtottak. Mégis a török hódoltsági Alföld volt a marhatenyésztés főtelepe — az »alföldi« elnevezés ez időben egyértelmű volt az ökörhajcsár elnevezéssel — itt különösen Kecskemét, Debreczen, Mező-Túr, Hódmező-vásárhely foglaltak el kiváló helyet.[2] Habár az állattenyésztést sokféle veszedelem fenyegette, de azért voltak oly községek, valamint egyes vállalkozó emberek, kik még lakóhelyüktől távolabbi vidékeken is béreltek ki e czélra földet s a kik szembe néztek a koczkázattal és messze földre elmentek vásárra.[3]

Az ipar a városokban virágzott, különösen az erdélyi fejedelmek voltak nagy pártfogói, a különböző mesteremberek számára a legtöbb czéhlevelet ez időben ők adták ki s egyes mesterembereket meg is nemesitettek, mint Bethlen Gábor a Petneházi kapitány szabóját.[4]

A török hódoltsági városok közül még legkedvezőbb helyzete az úgynevezett kincstári városoknak volt. Ilyen volt például Nagy-Kőrös és Kecskemét. Ezek mentek maradtak a török földesurak zsarolásaitól s adó fejében salétromot stb. tartoztak beszolgáltatni.[5]

A kereskedést különösen a közlekedési viszonyok rosszasága s az útazás veszedelmei, s a különféle vámok, vagy harminczadok stb. akadályozták. Törökök, hajduk, nem egyszer megtámadták a gyanutlan kereskedőket s megfosztották áruiktól, sőt életüktől is. Hiresebb piacza volt ez időben Pozsonynak, Kassának, Váradnak, Debreczennek és Lippának, melynek kőből épitett oszlopos bazára máig fenmaradt. A kereskedés tárgya itt főleg a só volt, melyet vizen szállitottak idáig. A kereskedők között sok rácz, görög, olasz és zsidó is volt található.[6]

Hogy a közbiztosság e korban milyen gyenge lábon állott, arra nézve elég bizonyság Szenczi Molnár esete. Az 1613-ik évben Rohonczról (Vasmegye) az Alföldre akart utazni, hogy tanulmányozza az ottani viszonyokat s behajtsa a kint lévő adóságokat. Egy »deákinassal« kelt útra, de az utazásnak, alig hogy elindultak, nem remélt akadályai támadtak. Magukban még egyik falutól a másikig sem útazhattak, hol egy, hol két katonának kellett kisérni. Utközben igy is sokszor nagy félelmet állottak ki. »Nagy félve háltunk az elfutott népű faluba'« irja a Léva közelében eső Boriról, hová a Lorántfi Mihály katonája kisérte el. Bőszörménynél tovább igy sem mert menni: »Innen visszafutamodtunk tatártul féltünkben« irja Naplójában. Hasonló félelmeket kellett a vásárra útazó kereskedőknek kiállani, kik legtöbbször biztosság kedvéért, mint külföldön, úgy nálunk is, csapatokba állottak össze.

[1] Velics-Kammerer, Török Defterek, I, 271 s számos helyen.
[2] M. Gazdaságtört. Szemle, 1897. 194.
[3] Karácsonyi id. mű I. 293.
[4] Márki id. m. II. 257.
[5] Galgóczy, Nagy-Kőrös monográfiája.
[6] Márki i. m. 261.

III. FEJEZET.

A magyar nyelv és irodalom.

E kor irodalmának a vallásosság a főjellemvonása. A megelőző korszakban a protestánsok támadása, most a katholikus reactió tette a vallást napi kérdéssé. A társadalom minden osztályának érdeklődését az kötötte le. Eleinte, mikor a támadás megindult, a protestánsok nem védekeztek azonnal s külföldi bizományosaikhoz fordultak hiterősitő s czáfoló művekért, a kiknél mindig volt készletben egy-egy korszerü mű a jezsuitákról, — ezek voltak a legkeresettebbek, — a szentek imádásáról s más efféléről.[1] De csakhamar itthon is elkészültek s megindult a czáfolat és felelet, ujabb czáfolat és erre ismét ujabb válasz. Mind a két tábor hivei nagy lelkesedéssel nézték a vitát s nagy lelki gyönyörüséggel olvasták a »Csepregi szégyenvallást«, a »csepregi hiúságok kőszegi toldalékinak verőfényre hozását«,[2] a »csepregi szitokszaporitó morgó praedicátornak az igazságnak jóra tanitó ostorával való iskolázását»,[3] valamint másrészről a »tetetes, nevevesztett pápista embertől küldetett szines öt levelekre rend szerint való feleletet«[3] s »Pázmány Péter pironságit« stb.[4] Természetesen mindenik tábor a saját bajnokának itélte oda a győzelmet.

A nagy és hosszu vitában *Pázmány Péter* a vezéralak, azzá tették képességei, szenvedélye s egyházi állása. Kitartó ellenfele protestáns részről *Alvinczy Péter,* a híres »kassai pap«. Egyenlő erős szenvedélyük és meggyőződésük.

Pázmány messzeható működése már más helyen ismertetve volt, mi még irodalmi működésének néhány jellemvonását emeljük ki. Első föllépése már nagy feltünést keltett, s csak ugyan elérte, hogy neve nem sokáig maradt az ismeretlenség homályában. Képtelen vádakat dobott a protestánsok szemébe, olyanokat, a melyeket maga sem hitt el, mint pl. hogy azok az ördögöt imádják. De czélját elérte vele. Magára akarta vonni a figyelmet s csakugyan első fellépése óta nevét mindenki ismerte Magyarországon: a protestánsok felzudultak, hitsorsosai magasztalták s nemsokára érsekké lett. Később engedett az ily vádakból, de a protestánsok megtéritése holta napjáig legkedvesebb eszméje volt: »hogy egy akolban, egy hitben és vallásban szolgáljunk ő szent Felségének« — a mint ő kifejezte.[5] — Pál apostol irta valahol, hogy kész lenne »átokká«, elkárhozottá lenni, ha ez által megnyerhetné a keresztyén vallásnak zsidó atyafiait. Az ezen

[1] Prága 1616.
[2] Csepregi iskola. Pozsony 1616.
[3] Alvinczi Péter. Debreczen 1609.
[4] Keresztur 1615.
[5] Setét hajnal-csillag után bujdosó lutheristák vezetője. Bécs 1627. 481.

sorokon elömlő szenvedély Pázmány térítői működésének jellemvonása. Ugyanilyen szenvedély lángja csapdos felénk az ő polemikus irataiból. Az ő atyafiai a protestánsok voltak. Mint kéri őket s könyörög nekik, térjenek vissza az igaz egyházba; majd meggyőzni igyekszik őket s a jezsuita dialektika és sofistika leleményességének egész tárházát kimeríti, gunyolódik, majd fenyegetőzik. A mai kor gyermeke alig képes megérteni ez emésztő szenvedélyt, sőt ma bizonyos borzadálylyal olvassa az ilyen sorokat: »Im halljátok édes Magyarim, mint felelnek a mi irásinkra az új hitfaragók . . . Hamisság, költés, szitok, csavargás, hiuság minden feleletek. Nincs is egyéb módgyok az igazságnak fojtóson nyakokba vetett idegének óldozgatásában. Azért ne menjetek édes Magyarim, mint a szarvon kötött marha az örök kárhozatnak mészárszékibe. Ne hidgyetek vakúl a nyelves predikátoroknak.« [1] Vagy más helyen: »Ha valami világi dologban dicsekednem kellene, úgy tetczik, abban dicsekedném, hogy a farkasok (t. i. protestánsok) reám orditanak, a lelkek hóhérai ellenem agyarkodnak.« [2] De nem is a tartalomért, hanem tősgyökeres magyar nyelvéért s ennek hatásáért becsesek az ő művei. Nem teremtette ugyan meg a magyar könyvprózát — mint egy nevezetes iró mondotta róla — erre szerencsére a tizenhetedik században már nem volt szükség, de nyelvének tisztasága, erőteljessége, eredetisége s népies zamatossága jótékonyan hatott az irodalmi nyelv fejlődésére.

A SETET HAJNAL-CSILLAGUTAN BUJDOSÓ LUTERISTAK
VEZETŐJE.
Mely utba igazittya a Vittebergai Academianak Fridericus Balduinus-által ki-bocsátott Feleletit a'KALAUZRA.
PAZMANT PETER
Esztergami Ersekirta.
1. Timoth. 3. vers. 9.
Tovább előnem mennek: mert azö esztelenségek nyilván lészen mindeneknél.
Nyomtatta
BECHBEN A KOLONIAI Udvarban,
FORMICA MATE.
M.DC.XXVII. Esztendőben.

A »Setét hajnalcsillag« czímlapja.

Pázmány nagyobb katholikus volt mint a ki katholikusnak született, még inkább az volt lelki gyermeke *Veresmarti Mihály,* a későbbi bátai apátur, ki debreczeni kálvinista deák korában hadat üzent volna a »pápistáknak«. Van valami megható és szánalomra méltó jellemvonás ez ember életében, ki »Megtérése históriáját« maga megirta: Mint sellyei plébános ki-kimegy a Vág partjára s várja a kálvinista prédikátorokat, egykori iskola- és paptársait, kik ott mennek el a zsinatra. Megszólitja, majd sirva kéri őket, győzzék meg s vissza-

[1] U. ott, 480–481.
[2] U. ott, 6.

megy hozzájok. Azok próbálják, de sikertelenül. Végig kiséri őket az országúton, a város utczáján, még mindig kérve és vitatkozva . .[1]

Pázmány kortársai közül a szelidlelkü Lépes Bálint nyitrai püspök és imakönyviró s a fentebb már szintén emlitett *Káldy György* válik ki bibliaforditásával (1626), Vasárnapi, innepi és halotti beszédeivel.[2]

Pázmány mellett irodalmunk másik kimagasló alakja a kálvinista *Szenczi Molnár Albert.*

Nem egyenlők tehetség, eredetiség, sokoldaluság vagy hatás tekintetében sem, de mindketten nagy és elévülhetetlen szolgálatot tettek a nemzeti nyelv és irodalom ügyének s egyforma volt lankadatlan buzgóságuk s lázas tevékenységük, habár különbözők voltak is az eszközök, melyekkel dolgozhattak s különböző a társadalmi helyzet és működési kör is.

Az egyházi és politikai méltóság s a vele egybekötött befolyás, hatalom, vagyon, az udvar kegye nagyon megkönnyitette az egyik munkáját, a folytonos küzdés, nélkülözés, sőt inség közepette végzett önzetlen munkásság a tudomány vértanujává avatta a másikat.

Molnár Albert, egy székely származásu molnár gyermeke, 1574. augusztus 30-ikán született Szenczen, Pozsonymegyében. A család Erdélyből származott a Mátyusföldére s Szencz polgára később is büszke volt székely származására s fajára, mely a »régi« magyar nyelvet romlatlanul s a mátyusföldinél tisztábban beszélte.[3] A gyermek a szenczi iskolában kezdte meg a tanulást s Győrött és Gönczön folytatta tovább; amott az egykori szenczi református lelkész Sibolti kisérte figyelemmel, itt Károli Gáspár, a bibliafordító a szomszéd Visolyba az eleven gyermektől gyakran küldözgetett kéziratot és korrekturát. Másfél évig volt Gönczön s innen 1588. Debreczenbe ment. A mi üres ideje maradt, olvasgatásra fordította; már Győrben is szivesen olvasgatta a Sibolti műveit s most is, a mi magyar könyv kezeügyébe esett, szorgalmasan olvasgatta s azokba sokszor, talán a tanulási órák alatt is, annyira elmélyedt, hogy tanitói »kiütötték« kezéből, hogy azok miatt a latin nyelvet el ne hanyagolja. Már ekkor foglalkozott mellékesen a versirással is: magyar verseket irt, de ezek nem maradtak fenn. Debreczenből Kassára ment s öt hónapon át egy polgárcsaládnál nevelő volt.

Már mint győri és gönczi tanuló bekalandozta fél Magyarországot; többen össze állottak s csapatosan jártak faluról falura, hol a pap, hol a tanitó vendégelve meg őket. A kassai nevelősködés után az alig tizenhat éves gyermek külföldi útra is elhatározta magát. 1590. november 1-én indult el szülőföldéről. Első megtelepedési helye Vittenberg volt, hol ez időben sok magyar ifjú tanult, mindannyian egyszersmind a magyar egyletnek

[1] Ipolyi Arnold, Veresmarti Mihály megtérésének hist. I. (1875.)

[2] A tiz parancsolat magyarázatát halála után gr. Kolonics Lipót adatta ki. (Nagy-Szombat, 1681.)

[3] Dictionarium Ung. Lat. 1604: A magyar és erdélyi ifjusághoz intézett ajánlása.

(bursa) is tagjai; később Drezdában, Heidelbergben és Straszburgban folytatta a tanulást.

Straszburgban a főiskolával kapcsolatos convictusba, az úgynevezett collegium Wilhelmitanumba is fölvették, melyben szegény sorsú tanulók

Szenczi Molnár Albert.
(Egykorú metszet után rajzolta Cserna Károly.)

lakást és élelmezést kaptak. A három év alatt (1593—96), melyet itt töltött, kijárta az iskola két felső (második és első) osztályát s a babérkoszorut is megszerezte. Tovább is tanult volna, a magisteri és doktori fokozatért, ha egy váratlan esemény pályáját ketté nem szakitja. Vallási

meggyőződését nem titkolta el s el-eljárt egy szomszédos faluba a lelkészt hallgatni s úrvacsorát venni. Mikor ezt az intézet elől járói észrevették, kérdőre vonták s rövidesen kimondták reá az intézetből kiutasitó határozatot. Megint újabb bolyongás, ismét vándorbotot vett kezébe. Svájczba utazott, a hol Básel, Genf és Lausanne voltak útjának nevezetesebb pontjai; innen Olaszországba ment: megtekintette a loretói Casa-Santa-t, volt Rómában és Velenczében. Négy hónapi utazgatás után újra tanuláshoz fogott Heidelbergben, melyet egyszer már inséges helyzete miatt hagyott el. Ez idő alatt meghivást kapott a sárospataki iskolánál megüresedett tanári (lectori) állásra, pénzsegélylyel együtt, hogy tanulmányait befejezze. De pártfogója Fabricius időközben elhalt s ez állástól elesett. Kilencz évet töltött igy el külföldön s ekkor visszatért hazájába, hogy itt pártfogókat keressen s pénzt gyűjtsön a tanulás folytatása és irodalmi tervei megvalósitására.

Különösen két gondolat foglalkoztatta folytonosan, a melyek szinte gyermekkori emlékekhez füződnek: egy *latin-magyar szótár* irása s a *magyar bibliának* ujabb kiadása. Az első gondolat kassai nevelősködése idejében merült föl lelkében, midőn növendékével egy latin-német szótárral kellett vesződnie, a második Gönczig nyúlik vissza, arra az időre, mikor Károli Gáspár a »gönczi plébános«, a visolyi nyomdába küldözgette a »tőle irott levelecskékkel«. Most, midőn pártfogókra tett szert, hozzáfogott e tervek megvalósitásához. De mindjárt a kezdetnél megakadt, legelőször a bibliát akarta kiadni s nem tudta hazulról megkapni a Károli-féle forditást s kiadót és alkalmas helyet sem talált, a hol nyugodtan e munkának élhessen. Herborn, majnai Frankfurt, Amberg csak rövid időre szolgálhatták tartózkodási helyül.

A Nürnberg közelében eső Altdorfban addig is, míg a bibliát megkapja, hozzáfogott (1603) egy latin-magyar szótár irásához s öt hónap alatt elkészült vele s alig egy hónapra volt szüksége a második, a magyar-latin rész szerkesztéséhez. Erre kiadó is csakhamar akadt s 1604-ben megjelent Nürnbergben az egész mű. E szótárra, mint azt a gyakorlati észjárású Molnár már ifjonta felismerte, igen nagy szükség volt. Az addig megjelent szótárak nagyobbrészt tárgyi és fogalmi csoportok szerint sorolták föl a szavakat s iskolai czélokra alkalmatlanok voltak s azonkivül kevés példányban jöttek forgalomba; volt ugyan betürendes szótár is, miként a Calepinus tizenegy nyelvű szótára, de ez drága és hasonlókép nehezen kezelhető volt. Magyar-latin szótár pedig egyáltalában nem volt: Molnár müve az első ilynemű kisérlet.

Első művét Molnár Rudolf magyar királynak ajánlotta. Személyesen vitte el Prágába, hogy azt bemutathassa. Altdorfi és nürnbergi barátai s pártfogói ajánlólevelekkel látták el Prága irodalmi köreihez, Keplerhez, Weston Erzsébethez, a kik mindannyian szivesen fogadták. Ezek pártfogása mellett jutott be a királyhoz is, a ki ötven forintot utalványozott ki részére s Unverzagt Farkas, az udvari kamara elnöke megkisérlette áttéri-

téséré is, s levelet adott neki, hogy azt Bécsbe vigye az egyetem kanczellárjához s kilátást nyujtott neki, hogy ott állást nyerhet. De Molnár inkább Altdorfba tért vissza s új művek irásához látott.

Előbb a *Zsoltárokat* forditotta le s azután a ***magyar bibliát*** és ***catechismust*** adta ki. A Zsoltárokat már ekkor a protestáns egyházakban világszerte énekelték. Népszerűségüket nagyon emelték a Marot-Béza-féle franczia fordítás gyönyörű dallamai. E franczia dallamokkal teszik meg azután körútjukat a világban, e szerint forditotta Melissus (Schede) Pál és Spethe András latinra, Lobwasser németre stb. Molnár a Lobwasser forditását vette alapul, vagy — mint mondja — »vezetősinórul«, de a franczia forditást is maga előtt tartotta. Ismerte a korábbi magyar forditásokat, de úgy találta, hogy zsoltárforditásaink nagy része »parasztversekben« van irva, noha »még az szentléleknek is kedves az versek szép, egyező volta«, s hogy azok verselése a históriás énekekre emlékeztet, a melyekben vagy semmi »egyenlő terminatiók« nem voltak vagy tiz vers is egymás után mind egy igében ment ki, a honnan számtalan bennük a sok »vala«, kin az idegen nemzetek nem győznek eleget nevetni. Ismerte az újabban megjelent »ékesb« verseket, igy a Balassi Bálint költeményeit s helyes érzékére mutat, hogy ezt választotta példányképéül. Molnár zsoltárforditása korszakot alkot verselésünk történetében. »Százharmincz különböző nótát« és majd megannyi versnemet ültetett át s változatosnál változatosabb, eladdig nálunk ismeretlen versformákkal gazdagitotta költészetünket. Bámulatos könnyűséggel birkózott meg nehéz feladatával: a franczia, apró igékből álló verseket nehezen lehetett beszoritani a »magyar zubonköntöskébe«, melyben az 5—6 szótagú szavak sem ritkák »Meggondolhatja minden minemű nagy munkával kellett ennekem ez hosszú magyar igéket . . . versekre formálnom,« mondja ő maga, ne csodálkozzunk azért rajta, ha itt-ott a beerőszakolás meglátszik, vagy egy-két szó pongyolán kirí a versből; annyival kevésbbé, mert inkább hűségre, mint correct verselésre törekedett: »nagyobb gondom volt — irja — a fondamentombeli igaz értelemnek forditására, hogysem a verseknek ékesgetésére«. De forditása igy is magasan fölötte áll költőiség tekintetében a Lobwasser forditásának s erőteljes, szép, zengzetes, tiszta magyarsága a legnépszerűbb magyar könyvvé tették azt, mely száz kiadásnál többet ért meg, s a magyar protestantismus ma sem tud megválni tőle.

E művét IV. Frigyesnek és Móricz hesseni tartománygrófnak ajánlotta Midőn ez utóbbinak, kit Tököly Miklós egy izben »magyarul szólani hallott«, személyesen átnyújtott egy példányt, megbizta őt, hogy szótára kiegészitéséül irjon egy magyar nyelvtant is. Molnár elvállalta a megbizást s 1610-ben megjelent »*Nvvae grammaticae Ungaricae libri duo*« czimü latin nyelven irott műve. Nagy hátrányára van, hogy egy latin grammatika rendszerét erőszakolta a magyar nyelvre, ahelyett hogy magából a nyelvből vonta volna el a szabályokat, de művét igy is becsessé teszi az, hogy finom nyelvészeti megfigyelésnek s önálló nyelvészi gondolkodásnak is számos jeleit találjuk benne. Midőn

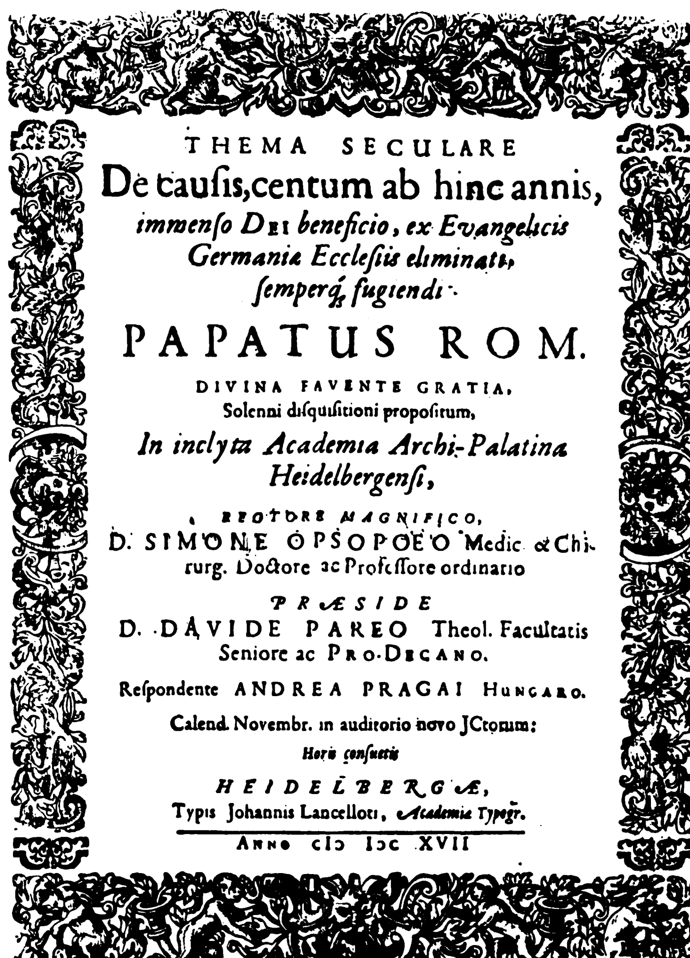
e müvekkel elkészült, engedett a több rendbeli hivásnak s családjával együtt hazajött Magyarországra Itthon a Batthyány Ferencz pártfogása alatt rohonczi (1613) s a következő évben komáromi lelkész lett. De egyik helyen sem viselte sokáig hivatalát, családja nem tudott megbarátkozni a magyar viszonyokkal. Majd egy nyomda felállitását tervezte, de pártfogás hiánya miatt ez sem sikerült. Elkedvetlenedve hagyta el hazáját, miután még egy körútat tett az országban s többek közt felkereste Fogarasban Bethlen Gábort is. Külföldön V. Frigyes, a későbbi cseh király ajánlatára Oppenheimban kapott előbb kántori, majd iskolamesteri állást. 1620 körül ezt is el kelle hagynia, s Heidelbergben, az V. Frigyes oltalma alatt vonta meg magát. E város feldúlatása alkalmával Tilly durva katonái őt is kirabolták és megkinozták. Ismét hazaköltözésre határozta el magát s egy Hollandiában tett utazás után, 1623-ban, ismét Magyarországban van, egy ideig Kassán, a Bethlen Gábor költségén, majd Kolozsváron várva a gyulafehérvári egyetemhez kineveztetését, a melyre őt Bethlen már régóta kiszemelte. De Bethlen elhalálozása után ez állást nem nyerte el s úgy hunyt el 1633 tájban, nyomorban hagyva feleségét és gyermekeit. Molnár már emlitett művén kivül még több forditást is adott ki, melyek közül nevezetesebbek: Scultetus Postillái (1617). Imádságos könyv (1620), melynek előszavában a nőnevelés szükséges voltát fejtegeti, Kálvin Institutiójának forditása (1624), mely nyelvének szabatosságával s erejével tűnik ki s utolsó műve Zigler »Főjóról« czimű munkájának forditása, melyben az elbeszélő prózával próbálkozott meg.[1]

Molnár irodalmunk legrokonszenvesebb alakjai közé tartozik. Ő a nemzeti tudományosság vértanúja. Inség és nyomor között tengődött s még sem fogadta el a felajánlott kényelmes állásokat, hogy megvalósithassa irodalmi terveit. Csupán erre használta fel összeköttetéseit, Bethlen, Móricz hesseni fejedelem és V. Frigyes cseh király pártfogását. Műveinek legnagyobb része forditás, de hatásuk igy is jelentékeny volt. Azon hit ösztönözte a működésre, hogy műveinek csak egyike által is több hasznot tesz hazájának, »mintha sok éven át bárhol személyesen tanitotta volna az ifjúságot és gyülekezetet«, s ebben az utókor is igazat ad neki.

A protestáns theologiai irodalomnak e korban rajta kivül *Medgyesi Pál* a legnemesebb alakja, a kit szenvedélye oly tulságokra sohasem ragadott, mint

[1] Molnár életrajzát először Bod Péter irta meg egy becses monografiában, melyet egy külföldi folyóiratban készült kiadni. Czime: »Rediviva Alberti Molnár Szenciensis memoria«; kézirat a marosvásárhelyi Teleki-könyvtárban. Ugyanő készitett kivonatot levelezéseiből »Gellius Molnarianus« czimen. Utána életrajzát Szathmáry Pap Zsigmond (1837.), Toldy (1869.), Jancsó Benedek (1878.) irták meg. Legújabb életrajza e sorok irójától a Történeti életrajzokban (1897.). Mint szótárirót Szamosi János és Zipser Miksa, mint nyelvészt Jancsó, mint költőt Szücs Lajos méltatta. A hozzá irott levelekből s okmányaiból mutatványokat közölt Kemény József (Új Magyar Múzeum, 1859. I.), Naplójának egy hibás kiadása a Történeti Lapokban (III. évf.) jelent meg. »Sz. Molnár Albert naplója, levelezése és irományai« a M. Tud. Akadémia kiadásában most van sajtó alatt.

Alvinczit, Geleit és még több másokat. Vitázó irataiban[1] is nem annyira ellenfelét akarja meggyőzni, mint inkább hitsorsosait hitükben erősiteni. Különben sem szivesen lépett a vita terére, a meddő »szóvagdalkozásnál« hasznosabbnak tartotta a »tanétó theologiát« s szivesebben irt homilétikai müvet lelkésztársai számára, hogy megtanulják belőle, miként irjanak egy-

THEMA SECULARE
De caufis, centum ab hinc annis,
immenfo Dei beneficio, ex Evangelicis
Germaniæ Ecclefiis eliminati,
femperq; fugiendi·
PAPATUS ROM.
DIVINA FAVENTE GRATIA,
Solenni difquifitioni propofitum,
In inclyta Academia Archi-Palatina
Heidelbergenfi,
RECTORE MAGNIFICO,
D. SIMONE OPSOPOEO Medic. & Chirurg. Doctore ac Profeffore ordinario
PRÆSIDE
D. DAVIDE PAREO Theol. Facultatis Seniore ac PRO-DECANO.
Refpondente ANDREA PRAGAI HUNGARO.
Calend. Novembr. in auditorio novo JCtorum:
Horis confuetis
HEIDELBERGÆ,
Typis Johannis Lancelloti, *Academiæ Typogr.*
ANNO CIↃ IↃC XVII

Prágai András Jubilaris disputatiojának czimlapja.

házi beszédet és imádságot;[2] szelid lelkülete a dogmatikánál többre becsülte a belső vallásosságot s ily iratokról is gondoskodott;[3] az egyházkormány-

[1] Szentatyák öröme (Gyula-Fejérvár, 1640.) Égő szövétnek, minden hiveknek és kiváltképpen a Catholikusoknak hasznokra 1645.

[2] Doce nos orare, quin et praedicare. (Bártfa, 1650.) Rendes könyörgésnek tudománya. U. ott.

[3] Scala coeli. (Debreczen, 1632.) Praxis pietatis (Bayle után) (Debreczen, 1636.)

zatban a népképviselet mellett szállt sikra »Dialogus politico-ecclesiasticus«[1] czimü müvében s megrótta a főurakat, kik idegenkednek attól, mert nem szeretnének jobbágyaikkal együttűlni a presbyteriumban. Az új eszméknek e nemes bajnoka csak egy tekintetben volt ósdi: megrótta a neologismust, ha ugyan illik e kifejezés a Gelei Katona ily irányu kisérleteire, a ki meg más téren mindenben conservativ volt.[2]

Kortársai közül *Gelei Katona István* (1589—1649), e korszak Meliusa válik ki terjedelmes vallási műveivel (»Váltság titkának I., II., III. volumenje«, »Titkok titka«) s egy »Magyar grammatikátska« czimű fejtegetésével, melyben tudományos műszavak alkotásával is megpróbálkozik. Egyik szerkesztője (Keserüi Dajka volt a másik) az I. Rákóczy György rendeletére készült »Gradual«-nak (1636), melyet a fejedelem a maga költségén kinyomatva, nevével és jelmondatával ellátva ajándékul küldött az egyes nevezetesebb református egyházaknak. Sok tekintetben ellentéte Molnárnak, ő is szegény sorsban született, de nem veti meg azért a »világi nyereséget« sem, s halála után 75,000 forintot hagyott az egyháznak.[3]

Philosophiai irodalmunk figyelemreméltó úttörő alkotása *Apáczai Cseri János*-nak, egy szintén sokat küzdő tudósnak, s később kolozsvári professzornak »Magyar Encyclopaediá«-ja (1653), mely által a bölcsészetnek nemzeti nyelven való tárgyalásában a németeket (Thomasius) is megelőzte. Nagy és magasztos czélok után törő léleknek bizonysága egy javaslata: »A magyar nemzetben immár elvégtére egy akadémia felállitásának módja és formája felől.«

A költők közül a politikai életben is nevezetes szerepet játszott[4] *Rimai János* válik ki. Előkelő családból született s ifjukorában külföldön is tartózkodott. Tehetsége és becsvágya korán érvényesült, Bocskai Istvánnak kamarása és belső tanácsosa volt, Bethlennek is mint követ több izben tett jó szolgálatokat. Ifjukorát megnemesiti a belső barátság, mely Balassi Bálinthoz fűzte, a ki őt jelölte ki utódjának s halála óráján őt kérte föl emlékköltemény irására. Ez ifjukori barátság, a tanitványnak mesteréhez való állandó ragaszkodása emléke gyanánt »Istenes énekei« a Balassiéval együtt jelentek meg. Az Istenben való rendületlen hit és gyermeki odaadás s bizonyos borus világnézlet jellemzi e költeményeket; bűnt lát mindenfelé: haszonlesést, irigységet, hizelkedést alant, dobzódást, léhaságot, »üres fejet« a magasabb társadalmi osztályokban, »a főemberségben«, a »borivó hadnagyságban« és »korcsmás kapitányságban«, a kiktől megvetéssel fordul el s menekül a »középséghez«, hol édes álmot nem bont félelem s nagy gond; a természet szépségeiben való elfogulatlan gyönyörködés s a vallásos megnyugvás vegyit

[1] Bártfa 1650. Továbbá: Rövid tanitás a presbyteriumról, (Sárospatak, 1650.)

[2] Medgyesi és Gelei Katona között érdekes párhuzamot von Szilágyi S. Erdély irodalom történetében: Budapesti Szemle (Csengeri szerk.) IV. 23.

[3] Imre Sándor, Gelesi Katona István főleg mint nyelvész, (Pest, 1869.)

[4] Ipolyi, Rimai J. államiratai és levelezése, kiadta Szilágyi S.

AZ KERESZTYENI

VDVOZITÓ HIT
NEK EGY NYOMBAN JARO

IGAZSAGAHOZ INTEZTETETT EKES RHYTH-
MUSU HYMNUSOKKAL, PROPHETAI LELEKTÖL
szereſztetett ſzent Sóltárokkal, örvendetes notaju Proſákkal és több
ſok nemü, ſzületett nyelvünkre fordittatott lelki Ditséretekkel
és eſztendőtſzakai templumbéli kegyes Ceremoniákkal
tökelletesen meg töltetett öreg

GRADVAL.

MELLT MIND AZ ELSŐ FORDITASBAN VAGY
ujjonnan való ſzereſztetésben, ſ-mind penig az egy exemplumból másban
való irattatásban esett fogyatkoz ſoktol ſzorgalmatoſon meg tiſzto-
gattatott, és ſok hozzá kevertetett ſzükſeges réſzekkel meg öregbittetett.

KESERVI DAJKA JANOSNAK
ES
GELEJI KATONA ISTVANNAK
ERDELY ORSZAGABAN LEVŐ MAGYAR
Kereſztyen Reformata Eccleſiáinak Püſpökinek, és az GYULA-
FEIRVARINAK Lelki Páſztorinak, fáradtſágos munkájok által.
Es elsőben az böldog emlekezetü Felſéges BETHLEN GA-
BOR Fejedelem Urunknak gondviseléséből, ez itt való FEIRVARI
Eccleſiabéli ſzólgálatra, kézzel nagy öreg bötükkel le iratott.
S-moſtan immár Iſten kegyelméből, annak ſzékiben ülő kegyel-
mes Urunknak, RAKOCI GYÖRGY Fejedelmünknek, kereſztyé-
ni ſzorgalmatoskodáſábol, az Iſtennek dicsőségére, és az Chriſtuſ-
nak az Magyar nemzetségben levő Eccleſiainak, közönſe-
ges javokra, meg az irottnál-is ſokkal tellyeſſebben es
tiſztábban ki nyomtattatott.

GYULA FEIR-VARATT
AZ IGENEK MEG TESTESÜLESE UTAN
MDC XXXVI. ESZTENDŐBEN.

Az »Öreg Graduál« czimlapja.

némi derüt e költemények alaphangjába. Még szerelmes énekei sem mentek minden reflexiótól. Egy eddig elveszettnek hitt, de újabban felfedezett prózai müve »Nagypénteki meditatiói« egy mélyen vallásos lélek áhitatának őszinte megnyilatkozásai.

E korszak végén már hallatta bűbájos énekét, költészetünknek jobb jövőt jósolva, az »Adriai tenger Syrenája, gróf *Zrinyi Miklós«* is, kinek irodalmi működését politikai szereplésével kapcsolatban a következő kötet fogja méltatni.

Az a különös jelenség, hogy e kor theológusai bizonyos előszeretettel az újnak is elébe helyezve, szivesebben tanulmányozták az ó-testamentumot, melyen a kutatásnak tág tere nyilott: némelyeket bizonyos túlzó tévirányba terelt. Nem a Szenczi Molnár későbbi nejének, Ferinári Kunigundának férje volt az egyetlen, a kinek héber és khald bibliai tanulmányokba s metaphysikai vizsgálódásokba elmélyedve, egyszer csak az az elhatározás szülemlett meg agyában, hogy »az Izráel istenéhez való szerelemből s a Mózes törvénye tanulmányozása kedvéért« elhagyja a keresztyén vallást és zsidóvá lesz. Nálunk egész szekta vall zsidó szinezetű vallási tanokat: a *zsidózók* vagy *szombatosok* szektája. Azért-e, hogy az unitárismusról e lépést könynyebb volt megtenni, vagy pedig — mint egy iró mondja — azért, mert az elnyomott zsidó nemzet szenvedése visszhangra talált a székely nép szivében, bajos volna megmondani.[1]

Eössi András volt nálunk az első, a ki nyiltan zsidózó nézeteket vallott, de e felekezet tanainak jelentőséget nem ő, hanem fogadott fia Péchy Simon adott. Ő a szellemi vezérük, vele emelkednek, védelme alatt terjeszkednek, majd vele buknak el. Számra nézve kicsiny felekezet, melyet soha sem ismertek el, melynek nem volt fénykora, de több üldözést és viszonagságot állott ki, mint a többi felekezetek együttvéve. Péchy a legnagyobb szombatos, származása s ifjukora homályban vész el. Azt sem tudjuk, mikor született. Állitólag »csak egy szőcs legény volt s parasztemberségből ment volt nagyra.«[2] Ifjukorában került Erdélybe s itt a szenterzsébeti unitárius iskolában rektor lett. Ekkor ismerkedett meg Eössivel és vallásos tanaival, a ki »lelki gyermekévé« majd örökös fiává fogadta s nagy vagyonát reá hagyta. A müvelt s már előzőleg sokat útazott és állitólag tizenkét nyelvet értő Péchy ezután csakhamar érvényesitette tehetségeit. Bocskaynak titkára, Bethlen Gábornak pedig kanczellára lett. A legfontosabb követségek és alkudozások vezetése bizatott reá s szolgálatai nagyságát mi sem mutatja inkább, mint az, hogy Bethlen (1617) azokat kilencz faluval jutalmazta.

Később gyanuba esett a fejedelem előtt, hogy meg hagyta magát vesztegetni s az (1621) elfogatta s Szamosujvártt, majd Kővárott rabságba

[1] Kővári László, a »Keresztény Magvető«-ben VII. évfolyam. Kohn, Szombatosok a »Magyar-Zsidó Szemlé«-ben és külön is (1889); németül szintén megjelent.

[2] Kemény János, Önéletirása 11 és 407.

vetette s birtokait lefoglalta. Három és féléven keresztül viselte a bilincseket, s ekkor a rendek közbenjárására szabadon bocsáttatott ugyan, de szent-erzsébeti jószágát soha sem volt szabad elhagyni. A működés teréről ekként leszoritva, irodalmi folglalkozásokban keresett vigasztalást. Rajongó odaadással csüngött az Eössitől örökbe kapott szombatos tanokon s államférfiui munkássága közben is szakitott időt kedvencz tanulmányaira. Most ennek folytatására is kedvező alkalma nyilt. Héberből magyarra forditotta »Az szent Atyákból kiszedegett tanulságok«-at, vagyis a Talmud egy részét, Chajun, Álnákvá, Ibn-Gabiról és mások müveit,[1] Mózes öt könyvének egy részét, a Zsoltárokat; továbbá ima- és szertartási könyvet szerkesztett, melyre az új felekezetnek legnagyobb szüksége volt, énekeket irt és forditott. Egy szakavatott ismertetője, magasztalja forditói ügyességét, forditása hüségét és pontosságát, bámulja rendkivüli nyelvismeretét és héber irodalmi jártasságát s e kor legnagyobb hebraistája Buxtorf mellé, sőt fölé állitja.[2] De más szempontból nevezetesek Péchy forditásai. Teljesen beleéli magát a héber irók gondolat- és érzelemvilágába, velük érez és velük gondolkodik; a héber szellem iránt való ez a fogékonysága kiválóképpen képesitette őt arra, hogy müveiket forditsa: a Zsoltároknak s a Mózes könyveinek, a héber szertartási imáknak eddigelé ő volt leghivatottabb magyar fordítója. A héber irók erőteljes nyelvét, megkapó képeit, sajátszerü felfogását az életről mintha eltanulta volna, e szellő fuvallatát érezzük saját költeményein is s a megkapó fájdalom, mely a Jeremiás vagy a Deutero-Ésaiás keserveiből tör elé, az ő költeményeiben és imádságaiban is kifejezésre jutott s az üldözött zsidó nép szenvedése az ő szivében nemcsak részvétre, hanem visszhangra is talált.[3]

[1] Részletesen felsorolja és ismerteti Kohn id. m. 265—285.
[2] Kohn i. m. 289.
[3] Esedező imádság az üldözés ellen.

A »Postilla Scultetica« záró képe.

TARTALOM.

MÁSODIK KÖNYV.

Bethlen Gábor kora.

Lap

HARMADIK KÖNYV.

Bethlen halálától I. Lipót trónraléptéig.

NEGYEDIK KÖNYV.

Társadalmi és műveltségi állapotok.

Irta: Dr. DÉZSI LAJOS.

KÉPEK JEGYZÉKE.

Önálló mellékletek.

[1] A kép aláírásában tévesen II. Rákóczy György áll.

A szövegképek lajstroma.

A szövegben közölt kézirat és oklevél-hasonmások olvasása.

I.

A kassai szerződés 1608. decz. 4-en kelt megerősitő oklevele. (73. l.)

. . . . szukseghenek wdoyen, mind az confoederatus . . . | **semmy iussath ne praetendalya** se maghat azok . . . | varosában valo reszekert, azoknak **attwk eh . . . | senek.** Melyben ez is feo tekintett, hogy az . . . | féle rendnek keozenseges **iauaerth. Nam az . . .** szerinth Attiwk azert ez ide valo birodalo . . . | az ket felnek, **azon iussal es modockal,** a mint a . . . | sagha keepében, az felöl megh neuezet böchullete . . . | **keuansagok szerinth.** Nagy Baniath keoz . . . | ereztesеt difficulnaiak, es helen nem **hadnayak . . . | sequalni, kire**

es Nag(isag)ha reuersalissa által . . . | orszagh az tob confoederatus orszagockal egyiut . . . | Bathori Gabor vramhoz az Nemzetes es Vitezleo . . . | ueouen, megh hozon es hitt tételétis is eo Nagisag . . . | Actum Cassouiae, die vigesima mensis Augusti, an . . . | niae petitione modo, quo supra, n(ost)rae facta ma(ies)t(a)ti, reg . . . | carentes, praesentibusq(ue) l(itte)ris n(ost)ris privilegialibus . . . | omnibus interessatis eorundemq(ue) posteris et successori . . . | impendenti et chyrographo roboratum, vigore et testi . . . |

Matthias.

II.

Részlet Pázmány Physicájából. (169. l.)

In octo libros Aristotelis de phisico auditu.

Eam ph(ilosoph)iae partem, quae in na(tur)a et reru(m) na(tur)aliu(m) cogni(tion)e occupata est aggredimur, | iucundam illam quid(em), voluptatisq(ue) plenissimam, sed plurimis diff(icu)l(ta)tib(us) circumsepta(m), | prudens enim ac p(ro)vida na(tur)a, suas opes ne temerari, et si prostrarent ab | ignavissimis etia(m) proculcari aliq(ua)ndo videret, spinosis ac veprib(us) velut sepib(us) induxit. | Anteq(uam) (tame)n hos octo physicor(um) libros explicare incipiamus, pauca quaeda(m) inprimis | de na(tur)ali ph(ys)i(c)a in universum, tum de his in par(ticu)lar)i, quos p(rae) manib(us) habem(us) phy(si)cor(um) | libris p(rae)mittenda loco p(ro)emij censui. |

De ph(ilosoph)iae na(tura)lis nominibus, inventore, obiecto, utili(ta)te ac divis(io)ne. |

Ph(ilosoph)ia si vim nominis spectes, id(em) est q(uod) amor et affect(at)io sap(ient)iae Seneca | Ep(isto)la 90. ph(isoloph)iam autem [ut v(er)bis Diogenis, lib(ri) de vitis ph(ilosoph)oru(m), utar] Pythagoras | primus apellavit, seq(ue) philosophum ait apud Leontem Sicyonior(um) tyrannu(m) [ut etia(m) | Plutar(chus) 1. de platicitis c(aput) 3. Augusti(nus) 14. De Trinit(at)e c(aput) 1. docent.] ante (e)nim σοφία (id est) sapi(entia) | dicta, quae nunc phi(losophi)a et qui hanc p(ro)fitebantur σοφοί sapientes vel sophistae | [q(uod) t(ame)n nomen male postmodum audivit, ut ex Ar(istote)le in Elenchis p(a)t(e)t] ap(pe)llati Pytha | goras autem nullum ho(mi)ne(m), sed solum Deum sapientem censuit; ex quo opt(im)e | infert August(inus) 8. De Ci(vita(te Dei c(aput) 1, q(uod) cum deus sit vera ac prima sap(ient)ia illos solos | vere sapientes censeri debere, qui Deum amant. Hanc porro phi(losophi)a(m) ita in |

III.

Wallenstein levele Thurzó Szaniszló nádorhoz. (361. l.)

Wolgeborner Graf.

Meines Herren Schreiben von 30. Sep(tember), sowol vom | 3. Octob(er) an Herren Generalen lautend, in abwesen seinem, | hab ich heut empfangen vnd eröfnet; undt berichte den Herrn das die Kayserliche armad heut alherr | auf Hovorzan angelangt; ich will kein Stund ver | lieren sondern starck den Fortzug continuiren, den | Don Balthasar so mitt 38 Comapagnien Kiriser im | nachzug ist, so wol den Herren Maxemilian von | Lichtenstein der von Olmucz mitt der Arteleri vndt | den vbrigen Regimentern so im Möhren gewest seindt, | marchiren thuet, avisieren ich verhofe das zum lengs | sten in drey tagen sie zu der armada stossen wer | den; des herren Generalen erwarte ich auch stündlich | von Wien, welchem ich meines Herren Schreiben beij seiner | ankunft werantworten will. Sonsten will ich versichern, das man gutts Regiment werdt halten | wann man nur zuführen wirdt, das der Soldat um's | gelt soll zu leben bekom(m)en; aber ich vernemb, das zu | Skaliz kein vorrath von vivers nicht ist; mein herr | aber wirdt schon die geschwinde an Ordnung zu thun wissen, | auf das | Ihre Ma(ies)t(ä)t armada aus mangel der | profant sich nicht saumen dürfte; ich verhoffe das dies | mahl der Herr Bethlehem werdt den kürzern ziehen. | Ich aber verbleibe |

Meines herren diener undt knecht

Hovorzan den 6 october Ao 1623

Albrecht von Waldstein (manu p(ro)p(ria.)

IV.

A szönyi béke oklevele. (398. l.)

. . . . Tengeren avagy szarazon levő minden orszaginak, azon hatalmas török chiaszar reszeről, sem | hadaitol, semmi bantasok ne legyen. |

Tizen egyedik Articulus.

Az megh nevezet dolgok kivől, mindennemő kartetelek, es ellenközesek mind az kett reszről, az Sittva Toroki, | Bechi, es az töb vegezesek ellen, az mostani frigynek idejeigh az kik lettenek, bizonyos okokert, mind az | kett reszről azok el nyomattak legyenek es el feleyttve. Az mostani vegezetek penigh mind az | kétt reszről, mindennémő reszeiben szentöl, és minden fogyatkozas nelkől, minden rendektől megh | tartassanak. Mind ezeknek nagyob bizonsaghara, mi az föllyűl meg nevezet tellyes | hatalomnal levő commis sariusok, ugyanezen Szőny mezőben ezeket az articulusokat kezünk | irasa ala vetesevel es pechetünkkel megh erőssetöttuk. Mivel penigh az Nag(ysa)gos vezér magha | jelen nem lehetet az vegezesben, vegeztük aszt, hogy ő Nag(ysá)gha is az Romai Chiaszar ő fölseghe | reszeről való commissariusoknak, ezeknek megh erőssetteset megh kűldgye mentől hamareb. | Actum in campo Szőnjensi, die decima tertia mensis Septembris, anno millesimo sexcentesimo vigesimo septimo. |

Stephanus Sennyey, ep(isco)pus Vaciensis (manu) p(ro)p(ria) (P. H.) Gerardus a Questenbergh m. p. (P. H.), Daniel Esterhás de Galántha (manu) p(ro)p(ria) (P. H.), Kohary Peter manu p(ro)p(ria) (P. H.). A budai mufti, az egri pasa, az esztergomi, szolnoki bég és Gziban aga aláirásai és pecsétjei.

V.

I. Rákóczy György atyai utasitásának első lapja. (513. l.)

Az nagyhatalmu úristennek szent | segitségéből az mennire az mi vékon | csekél elménkkel felérhettük, az most | ani előttünk álló nagy munká | nkban is, melyhez ugyanazon nagy ke | gyelmü úristennek segitsége által ak | arunk fogni, mínd országunkra; | szerelmesinkre is ide hátra is gon | dot akarván viselni s providea | lni, ilyen rövid instructiót ak | aránk Rákóczi György elődben | adni, melyet hogy valóságosan is | elkövess s végben vigy. atyai ha | talmunkkal parancsoljuk ugy | annyéra, hogy ha nekünk az te távol | létedben akármi módon holtunk | történnék is s mi téged többször nem | láthatnánk is, ugy alkalmaztasd | ehez magadat, az engedelmes és jó | fiak között lehessen részed és meg | felelhess az te fiui tökélletes engedel | mességednek és az istennek is áldása | szálhasson reád érte.

SAJTÓHIBÁK.

A 10. lapon felül 4. sor e helyett: »Egyikünk sem örökölte atyáink tetterejét«, olv.: »Egyikünk sem örökölt atyánktól tetterőt.«

A 331. lapon alulról a 12. sorban e. h. »szétküldötték« olv.: »szétküldötte«.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 02788 9313

Diszités II. Mátyás korabeli czimerlevélről.
(Rajzolta Müchlbeck Károly.)

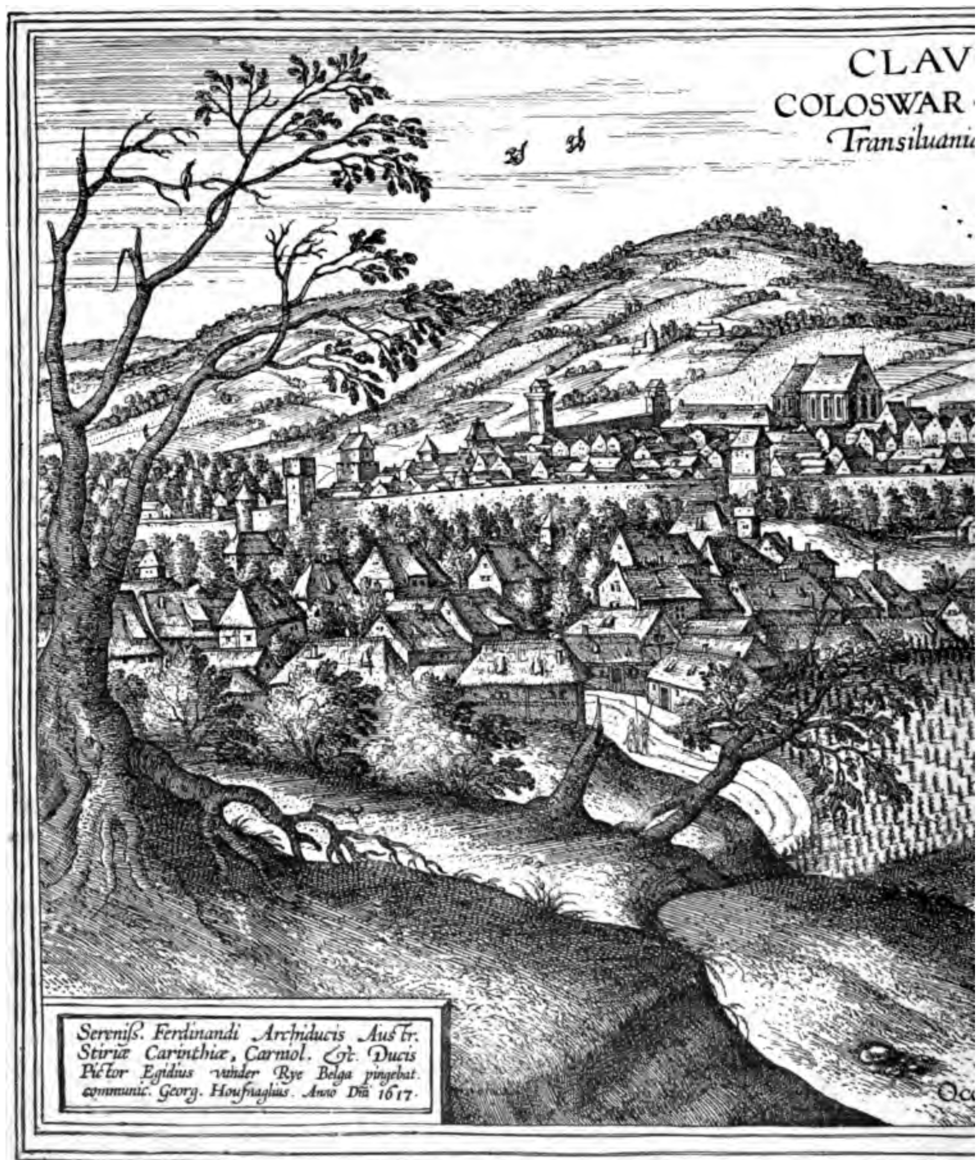
I. FEJEZET.

II. Mátyás. Khlesl. Illésházy nádorsága.

EM CSEKÉLY várakozások fűződtek Mátyás trónra léptéhez. Végre oly királya volt az országnak, a ki nem rejtőzött el termeiben, a ki látszólag érdeklődött alattvalói sorsa iránt. A magyarok már régebben ismerték. Látták országgyűléseiken s a hazai csatamezőkön. Még mint főherczeg, azon volt, hogy népszerűséget szerezzen magának Magyarországban. Ünnepélyes alkalmakkor nem egyszer jelent meg magyar ruhában. Egy országgyűlésen kinyilatkoztatta, hogy gyermekkorától togva szereti a hőslelkű magyar nemzetet, a melynek kedvéért büszkén viseli nevét.[1]

Türelmetlenül várta azt a perczet, midőn dicső névrokona koronáját fejére teheti. Mert e korona birtokában ősei többi trónjához is nyitva volt előtte az út. Pedig Mátyás, ki harmadik fia volt Miksa császárnak és királynak, első ifjuságában nem igen remélte, hogy reá fognak szállani családja legfőbb méltóságai s

[1] Károlyi Árpád, Magyar Országgyűlési Emlékek. VIII. k.

KOLOZSVÁR

(Houfnagel metszete